

Sanat

Demokrasi

Popüler

Bilim

Kapitalizm

Şiddet

RAYMOND WILLIAMS

Anahtar Sözcükler

Bürokrasi

Aile

Emek

kültür

Sınıf

İdeoloji

Sosyalist

Medya

Devrim

Eşitlik

Felsefe

Uygarlık

iletişim

arış

Doğa

RAYMOND WILLIAMS • Anahtar Sözcükler

Keywords. *A vocabulary of culture and society*

© 1976, 1983 Raymond Williams

Bu kitabın İngilizce baskısı HarperCollins Publishers tarafından yapılmıştır.

Akcalı Telif Hakları

İletişim Yayınları 1104 • Politika Dizisi 51

ISBN-13: 978-975-05-0339-9

© 2005 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-4. BASKI 2005-2011, İstanbul

5. BASKI 2012, İstanbul

EDİTÖR Asena Günal - Kerem Ünüvar

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ekrem Solgun

BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

RAYMOND WILLIAMS

Anahtar Sözcükler

Kültür ve Toplumun
Sözvarlığı

Keywords

A vocabulary of culture and society

ÇEVİREN *Savaş Kılıç*

RAYMOND WILLIAMS 1921'de Galler'deki Pandy köyünde bir işçi ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Trinity College ve Cambridge'te burslu olarak eğitim gördü. Bu dönemde İngiliz Komünist Partisi'nin öğrenci derneğinde görev aldı. 1941'de okuldan ayrılarak savaşa katıldı. 1946'da Cambridge'e dönerek eğitimini tamamladı. Aynı dönemde Oxford Üniversitesi'ndeki yetişkin eğitimi programında (1946-1961) görev aldı. Workers Educational Association'da işçi eğitimi dersliklerinde çalıştı. Williams tiyatro ve edebiyat üzerine araştırmalarında, bunları sahip oldukları siyasi ve sosyal çerçeve içinde ele alan çalışmalara yönelirken aynı zamanda örgün ve demokratik eğitim konusuna da ilgi gösterdi. Bu dönemdeki önemli eserleri arasında *Reading and Criticism* (1950), *Drama from Ibsen to Eliot* (1952), *Drama in Performance* (1954) sayılabilir. Bu dönemi takiben yöneldiği kültür ve toplum ilişkisi konusunda ise *Culture and Society, 1780-1950* (1958) [*Kültür ve Toplum 1780-1950*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 2011], *The Long Revolution* (1961) en önemli eserleri arasındadır. 1974'te Cambridge Üniversitesi'nde drama profesörü olan Williams'ın *Culture and Society 1780-1950*'de sanayi, demokrasi, sınıf, sanat ve kültür kelimeleri aracılığıyla giriştiği toplum ve kültürün arkeolojisi uğraşısı –henüz kültürel çalışmalar kavramı icat edilmeden– modern kültürel çalışmalar alanının şekillenmesine doğrudan etki etmiştir. Özellikle '60'ların sonu ve 1970'lerde televizyon üzerine yönelen ilgisi, geçmiş çalışmalarıyla pekişmiş bir kültür eleştirisini de beraberinde getirmiştir. 27 Şubat 1988'de dünyadan ayrılmıştır.

Kirsti, Annika, David ve Rosalind için

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	12
ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ	13
GİRİŞ	17
İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ	37
AESTHETIC [Estetik, güzelduyu]	39
ALIENATION [Yabancılaşma]	41
ANARCHISM [Anarşizm]	46
ANTHROPOLOGY [Antropoloji, insanbilim]	48
ART [Sanat]	51
BEHAVIOUR [Davranış]	54
BOURGEOIS [Burjuva, kentsoylu]	57
BUREAUCRACY [Bürokrasi]	60
CAPITALISM [Kapitalizm]	62
CAREER [Meslek yaşamı, kariyer]	64
CHARITY [İyilik, hayır, iyilikseverlik, hayırseverlik]	66
CITY [Şehir, kent]	68
CIVILIZATION [Uygarlık, medeniyet]	70
CLASS [Sınıf]	73

COLLECTIVE [Kolektif, toplu].....	84
COMMERCIALISM [Ticaretçilik].....	85
COMMON [Ortak; yaygın].....	86
COMMUNICATION [İletişim].....	88
COMMUNISM [Komünizm].....	89
COMMUNITY [Topluluk].....	91
CONSENSUS [Mutabakat, uzlaşma].....	93
CONSUMER [Tüketici].....	94
CONVENTIONAL [Geleneksel, uzlaşımsal].....	96
COUNTRY [Ülke, kırlık].....	97
CREATIVE [Yaratıcı].....	99
CRITICISM [Eleştiri, tenkit].....	102
CULTURE [Kültür, hars].....	105
DEMOCRACY [Demokrasi].....	112
DETERMINE [Belirlemek, tayin etmek].....	118
DEVELOPMENT [Gelişme].....	124
DIALECT [Ağız, lehçe, diyalekt].....	126
DIALECTIC [Diyalektik].....	128
DOCTRINAIRE [Doktriner].....	130
DRAMATIC [Dramatik].....	131
ECOLOGY [Ekoloji].....	133
EDUCATED [Eğitilmiş].....	134
ELITE [Elit, seçkin].....	135
EMPIRICAL [Ampirik, görgül].....	138
EQUALITY [Eşitlik].....	141
ETHNIC [Etnik].....	144
EVOLUTION [Evrim].....	144
EXISTENTIAL [Varoluşsal].....	148
EXPERIENCE [Deneyim, tecrübe].....	151
EXPERT [Uzman].....	155
EXPLOITATION [Sömürü].....	156
FAMILY [Aile].....	157
FICTION [Kurgu].....	161

FOLK [Halk].....	163
FORMALIST [Biçimci, şekilci].....	166
GENERATION [Kuşak, nesil].....	169
GENETIC [Genetik].....	171
GENIUS [Deha, dahi].....	172
HEGEMONY [Hegemonya].....	174
HISTORY [Tarih].....	176
HUMANITY [İnsanlık].....	178
IDEALISM [İdealizm].....	183
IDEOLOGY [İdeoloji].....	185
IMAGE [İmaj, imge, suret, hayal].....	190
IMPERIALISM [Emperyalizm].....	191
IMPROVE [Geliştirmek].....	193
INDIVIDUAL [Birey, bireysel].....	194
INDUSTRY [Sanayi, endüstri].....	198
INSTITUTION [Kurum].....	202
INTELLECTUAL [Entelektüel, aydın; zihinsel].....	203
INTEREST [İlgi, çıkar, faiz].....	206
ISMS [İzmler].....	208
JARGON [Argo, jargon].....	210
LABOUR [Emek].....	212
LIBERAL [Liberal, serbest].....	216
LIBERATION [Özgürleş(tir)me].....	219
LITERATURE [Edebiyat, yazın].....	221
MAN [Erkek, insan, adam].....	227
MANAGEMENT [Yönetim, idare].....	229
MASSES [Kitleler].....	231
MATERIALISM [Materyalizm, maddecilik].....	238
MECHANICAL [Mekanik].....	243
MEDIA [Medya, kitle iletişim araçları].....	245

MEDIATION [Dolayımlama].....	247
MEDIEVAL [Ortaçağ; ortaçağa özgü, ait].....	250
MODERN [Çağdaş, çağcıl, asri].....	251
MONOPOLY [Tekel, monopol].....	253
MYTH [Mit, söylen].....	255
NATIONALIST [Milliyetçi, ulusalcı].....	257
NATIVE [Yerli].....	260
NATURALISM [Doğalcılık].....	261
NATURE [Doğa, tabiat].....	265
ORDINARY [Sıradan, alelade].....	271
ORGANIC [Organik].....	274
ORIGINALITY [Orijinallik, özgünlük].....	277
PEASANT [Köylü].....	279
PERSONALITY [Kişilik].....	280
PHILOSOPHY [Felsefe].....	284
POPULAR [Popüler].....	285
POSITIVIST [Pozitivist, olgucu].....	287
PRAGMATIC [Pragmatik].....	289
PRIVATE [Özel].....	292
PROGRESSIVE [İlerici, ilerlemeye ilişkin].....	294
PSYCHOLOGICAL [Psikolojik].....	297
RACIAL [Irksal].....	300
RADICAL [Kökten, radikal].....	303
RATIONAL [Rasyonel, ussal, akli].....	305
REACTIONARY [Tepkili, tepkisel; tutucu, gerici].....	309
REALISM [Gerçekçilik].....	311
REFORM [Reform, yeniden yapılan(dır)ma].....	317
REGIONAL [Bölgesel].....	320
REPRESENTATIVE [Temsilci, temsili].....	322
REVOLUTION [Devrim, ihtilal, inkılap].....	326
ROMANTIC [Romantik].....	332

SCIENCE [Bilim].....	335
SENSIBILITY [Duyarlılık, hassasiyet].....	339
SEX [Seks, cinsel ilişki; cinsiyet].....	343
SOCIALIST [Sosyalist].....	347
SOCIETY [Toplum].....	353
SOCIOLOGY [Sosyoloji, toplumbilim].....	358
STANDARDS [Standartlar].....	359
STATUS [Statü].....	363
STRUCTURAL [Yapısal].....	366
SUBJECTIVE [Öznel].....	374
TASTE [Beğeni; tat].....	380
TECHNOLOGY [Teknoloji].....	382
THEORY [Teori, kuram, nazariye].....	383
TRADITION [Gelenek, rivayet].....	386
UNCONSCIOUS [Bilinçdışı, bilinçaltı, bilinçsiz].....	388
UNDERPRIVILEGED [Ayrıcalıksız].....	393
UNEMPLOYMENT [İşsizlik].....	394
UTILITARIAN [Faydacı].....	397
VIOLENCE [Şiddet].....	399
WEALTH [Servet, zenginlik].....	402
WELFARE [Refah].....	403
WESTERN [Batılı].....	404
WORK [Çalışma, iş; çalışmak].....	406
SEÇME KAYNAKÇA.....	410
TÜRKÇE KAVRAM DİZİNİ.....	413

KISALTMALAR

Krşl. : Karşılaştırınız

Bkz. : Bakınız

OED. : Oxford English Dictionary

Yak. : Yaklaşık

I

Okuru uyarmak isterim: elinizde tuttuğunuz sözlük, her şeyden önce İngilizce bir sözlüktür, İngilizce sözcüklerin anlam tarihlerine ilişkin bir sözlük. Çeviri süreci de İngiliz ya da İngilizce bilen okura yönelik olarak hazırlanmış bir (tek dilli) sözlüğün çevirisinde karşılaşılabilecek bütün güçlükleri içeriyordu. *Tarihsel bir sözlük* olmasının güçlükleri de eklendi buna: 13. yüzyıldan ya da 15. yüzyıldan verilen bir örnek cümle olduğu biçimde bırakılamayacağı gibi, çevirisi de kolay değildi. Burada kısaca karşılaşılan sorunlar ve bulduğumuz çözüm yollarından söz etmek isterim.

- İlk güçlük sözlüğün düzenine ilişkindi. Maddebaşları İngilizce mi bırakılmalı yoksa Türkçe'ye mi çevrilmeliydi? İngilizce'ye ait bir sözlük olduğu ve Türkçe'ye çevirdiğimiz takdirde maddelerin özgün düzeni değişeceği için, olduğu gibi bırakmayı, ancak parantez içinde maddebaşı sözcüklerin Türkçe anlamlarını vermeyi daha uygun bulduk.

- Bu durumda Türkiyeli okurun sözlükten daha kolay yararlanabilmesi için maddebaşındaki Türkçe karşılıkların bir dizinini hazırlamak gerekli göründü.

- Kavramlardan çok İngilizce sözcüklerin tarihçelerinin (örneğin İngilizce **history** sözcüğünün kökeni) açıklandığı durumlarda, madde-başı sözcükler madde içinde çevrilmeden bırakıldı, kavram olarak (örneğin tarih kavramına ilişkin anlayışlar ele alınınca) kullanıldıklarındaysa çevrildi. Ancak kullanımların her zaman açık bir ayrıma el-vermediği de görülecektir.

- Tanık cümleler Türkçe'ye çevrildiklerinde çoğu zaman bütün işlevlerini yitirdikleri için, ağırlıklı özgünlerinin yanı başında köşeli ay-raç içinde çevirilerine yer verildi. 19. yüzyıldan bu yana olan tanıklar günümüz İngilizce'sine yakın oldukları için özel bir nitelik sunmadıkları durumlarda doğrudan çevrildiler.

Peki bu haliyle sözlük, Türkiyeli okura ne ifade eder? Her şeyden önce belli İngilizce sözcüklerin, dolayısıyla kavramların tarihini sunmasıyla, bizim kendi kültürümüz içinde doğrudan doğruya çevirdiğimiz ya da öyle veya böyle uyarladığımız onlarca kilit kavramın nasıl bir geçmişin ürünü olduklarını ve belki nasıl kavranmaları gerektiğini anlamamıza olanak veriyor. Böylelikle İngilizce'den Türkçe'ye çeviri yapanların kimi ihtiyaçlarına da cevap vereceğini umut ediyoruz.

Sözlükten bekleyebileceğimiz bir diğer yarar da, Türkçe'nin benzer bir sözlüğünün oluşturulmasına, dolayısıyla bizim kültür tarihimizin araştırılmasına, örnek olmak suretiyle katkıda bulunması ümididir. Yaklaşık yüzyıldır ülkemizde filoloji çalışmaları yapılmasına, üniversitelerde ilgili bölümler bulunmasına karşın, böylesi bir sözlüğü hazırlama enerjisi ve yeterliğinden uzak görünüyoruz; dilciler tarihsel sözlüğün filolojik yararları (tarihsel metinlerin daha iyi anlaşılması) dışında, kültür tarihi için taşıyabileceği değerin bilincinde görünmüyor. Elinizdeki çevirinin bu alanda yapılacak çalışmalara yol göstermesini diliyoruz.

II

Bu önemli yapıtın ortaya çıktığı bağlamdan söz etmek yerinde olur. R. Williams'ın çalışması iki ayak üstüne oturuyor: sözcüklerin anlam tarihçeleri ve bu tarihçelerin kültür tarihi açısından yorumlanması. Bunlardan ikincisinin varoluşu ister istemez ilkine bağlı. Ve bu ilki, yani sözcüklerin anlam tarihleri konusunda ise Williams bizlerin hayal

edemeyeceği kadar şanslı; çünkü yararlandığı *Oxford Sözlüğü* daha 19. yüzyılda başlanmış çok büyük bir projedir. Yaklaşık yarım yüzyıl süren bir kolektif çalışmanın ürünü olan, tam adıyla, *Oxford English Dictionary on Historical Principles* (Tarihsel İlkelere Dayalı Oxford İngilizce Sözlüğü) 1933 yılında 12 cilt olarak tamamlandı; bugün güncel ekleriyle birlikte 20 cildi buldu.

Adından da anlaşılacağı üzere sözlük, 19. yüzyılın en gözde bilimlerinden tarihsel dilbilimin anıtsal verimlerinden biri. Fransız Devrimi'nin ardından ve Darwin'in evrim kuramıyla birlikte kaçınılmaz biçimde bir "tarih yüzyılı"na dönüşen 19. yüzyılda, dilbilim de kendini tarihsel ilkelere dayandırmak zorunda hissediyordu. Sanskritçe'nin keşfiyle birlikte, 18. yüzyılın felsefi ağırlıklı dil yaklaşımı, doğru ya da yanlış, terk edilecek, F. Bopp'un çalışmaları alanın kurucu kitapları olacaktı. Çalışmalar daha çok dillerin ses düzeninin tarih içinde nasıl değiştiğine, bir dilin yerini nasıl bir diğerine bıraktığına odaklanıyorsa da, sözcüklerin anlamı üstüne önemli çalışmalar da görölüyordu. Tarihin, bilincin kurucu öğelerinden olması ve *présentisme*'nin etkisinden çıkılmasıyla, belli bir dilde o anda kullanılan sözcüklerin ezel-den beri o anlamla kullanılmadığı da fark edilecekti.

Ses değişimlerinin ardında yatan/yattığı varsayılan yasalar araştırıldığı gibi, anlam değişimlerinin de yasaları olup olmadığı gündeme gelecekti. Ama bu çalışmaların yapılabilmesi için, veritabanını oluşturmak üzere, tarihsel sözlüklerin hazırlanması gerekiyordu. Bu konuda E. Littré'nin 7 ciltlik ünlü sözlüğünün (*Dictionnaire de la langue française*, 1863-1872) önemli bir örnek oluşturduğuna kuşku yok. Anlambilimin adının konulması ve alanının tanımlanmasının M. Bréal (*Essai de sémantique – Science des significations*, 1897) tarafından Fransızca'da gerçekleştirilmesi de bir rastlantı değil elbet.

Oxford English Dictionary on Historical Principles da bu bilimsel bağlam içinde yayınlanmış, herbir sözcüğün anlamını kullanıldığı çağa göre saptayıp, tarihsel anlamların tanıklarını sunmasıyla, eski metinleri anlamaya çalışan filologlar kadar kültür tarihçileri için de eşsiz bir hazine oluşturmuştur. Çünkü Bréal'den el alan Saussure'ün modern dilbilimi kurmasıyla birlikte, sözcüklerin nesnelere değil, kendilerine, yani konuşanların algılamalarına gönderme yaptığını anlamak fazla zaman almayacaktı.

Sözcüklerin anlam tarihlerinin kültür tarihi için bulunmaz bir kaynak sağladığını ilk fark eden olmasa da, R. Williams en önemli çalışmalardan birini ortaya koymuştur. Yaklaşık aynı dönemlerde Fransa'da da kimi sözlükbilimciler benzer projeler üstünde çalışıyor, ama Williams'ın gibi sözcük sözcük belli bir tarihi kat eden araştırmalar yerine, Saussure'ün eşsüremlili dilbiliminin etkisiyle, tarihin belli bir döneminde toplumun belli bir kavram alanındaki sözvarlığını araştırıyorlardı: örneğin Greimas'ın ünlü *La mode en 1830'u* (1830'da Moda). Türkiye'de de Greimas'ın kişisel etkisiyle Berke Vardar benzer iki çalışma ortaya koyacaktı: *Structure fondamentale du vocabulaire social et politique en France, de 1815 à 1830* (Fransa'da 1815'ten 1830'a Toplumsal ve Siyasal Sözvarlığının Temel Yapısı, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1973) ve *Etude lexicologique d'un champ notionnel: le champ notionnel de la liberté en France, de 1627 à 1642* (Fransa'da 1627'den 1642'ye Özgürlük Kavram Alanının Sözlükbilimsel İncelemesi, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1969).

Söz konusu iki yaklaşımın hiç olmazsa birinin dilimize aktarılmış olması bir ilk adım, dileriz diğerinin de önemli bir ürünü Türkçe'ye çevrilir. Böylelikle, dilimizin tarihsel bir sözlüğünün de hazırlanmasıyla, Türkçe'nin tarihsel sözvarlığının yorumlanmasının ve tarihimizin "ideolojik" içeriğinin aydınlatılmasının mümkün, dahası pek çok araştırma alanı için sağlam bir zemin sunacak ölçüde verimli olacağına inanıyoruz.

1945'te, Almanya ve Japonya ile savaş bittikten sonra, Cambridge'e dönmek üzere ordudan terhis edilmişim. Üniversite eğitim dönemi yeni başlamıştı, pek çok ilişki ve grup oluşurulmuştu bile. Kiel Kanalı'ndaki bir topçu alayından Cambridge'deki bir koleje dönmek, her halükârda tuhaftı. Sadece dört buçuk yıldır yoktum, fakat savaş hareketleri içinde bütün üniversite arkadaşlarımla bağlantım kopmuştu. Sonraları, pek çok tuhaf günün ardından, 1930'ların oluşumlarının baskıya rağmen hâlâ etkin olduğu zamanlarda, savaşın ilk yılında birlikte çalıştığım bir adamla karşılaştım. O da ordudan yeni ayrılmıştı. Coşkuyla konuştuk, ama geçmişten değil. Zihnimiz, etrafımızda gördüğümüz bu yeni ve tuhaf dünyayla gereğinden fazla meşguldü. Sonra ikimiz de, aslında eşanlı olarak, "gerçek şu ki, bizimle aynı dili konuşmuyorlar," dedik.

Yaygın bir deyiştir bu. Genellikle art arda gelen kuşaklar arasında, hatta bazen anne babalarla çocuklar arasında kullanılır. Daha altı yıl önce, Galler'deki bir işçi sınıfı ailesinden Cambridge'e geldiğimde ben kendim kullanmışım. Dilin kullanıldığı pek çok alanda bu ifade elbette ki doğru değildir. Ortak dilimiz içinde, belli bir ülkede toplumsal farklılıkların ya da yaş farklılıklarının bilincinde olabiliriz, ama apaçık ritim,

aksan ve ton çeşitlemeleri olmakla birlikte, temelde en gündelik şeyler ve etkinlikler için aynı sözcükleri kullanırız. Kimi değişken sözcüklere, diyelim ki *lunch*, *supper* ve *dinner*'a dikkat çekilebilir, ama aralarındaki farklar pek önemli değildir. "Aynı dili konuşmuyoruz," diyecek olduğumuzda daha genel bir şeyi kastederiz: farklı dolaysız değerlerimiz veya farklı türden değerlendirmelerimiz olduğunu, ya da farklı enerji ve ilgi oluşumlarıyla dağılımlarının genellikle sezinleyerek ayırdında olduğumuzu. Böyle bir durumda her grup kendi anadilini konuşmaktadır, ama özellikle güçlü duygular ve önemli fikirler söz konusu olduğunda kullanımları farklıdır. Her ne kadar geçici olarak başat olan bir grup kendi kullanımını "doğru" diye dayatmaya çalışsa da, hiçbir grup herhangi bir dilbilimsel ölçüte göre "yanlış" değildir. Eleştirilerle bu karşılaşmalar (çok bilinçli de olabilir, sadece biraz tuhaflık ve rahatsızlık da hissedilebilir) esnasında gerçekte meydana gelen; belli sözcükler, tonlar ve ritimlerle anlamlar sunulur, sezilir, sınanır, doğrulanır, öne sürülür, nitelenir, değiştirilirken dilin gelişimi içinde çok önemli yeri olan bir süreçtir. Bazı durumlarda çok yavaş bir süreçtir bu aslında; kendisini herhangi bir şeyde etkin biçimde, yani sonuçlarıyla, olanca ağırlığıyla gösterebilmesi için yüzyılların geçmesi gerekir. Bazı durumlarda da, süreç hızlı olabilir, özellikle de belli kilit alanlarda. Büyük ve etkin bir üniversitede, savaş kadar önemli bir değişiklik döneminde süreç, olağanüstü hızlı ve bilinçli gözükabilir.

Yine de, dedik ikimiz de, sadece dört beş yıl oldu. Gerçekten bu kadar değişmiş olabilir miydi? Örnekler ararken politika ve dine ilişkin kimi genel tutumların değiştiğini fark ettik ve bunların önemli değişiklikler olduğunda hemfikirdik. Ama o sıralar çok sık duyuyormuşum gibi gelen tek bir sözcükle uğraşırken buldum kendimi, *kültür*: tabii ki sadece bir topçu alayının veya kendi ailemin konuşmasına kıyasla değil, o birkaç yıldan sonraki üniversiteye doğrudan kıyasla. Daha önceden sözcüğü iki anlamda duymuştum: birini kamelyalarda, çayevlerinde ve buna benzer yerlerde, düşünceler ve eğitim bakımından değil, salt para veya konum bakımında da değil, da-

ha soyut bir alanda, davranışa ilişkin olarak bir tür toplumsal üstünlüğü anlatmak için yeğlenen bir sözcük gibiydi; ikinci olarak arkadaşlarım arasında da şiirler ve romanlar yazmayı, filmler ve resimler yapmayı, tiyatrolarda çalışmayı anlatmak için kullanılan etkin bir sözcüktü. Artık duyduğum, ama gerçekten netleştiremediğim iki farklı anlam vardı: Birincisi, edebiyat incelemesinde, bazı önemli değer oluşumlarını açıktan açığa olmasa da güçlü bir biçimde anlatmak için kullanılışı (*edebiyatın* kendisi de aynı vurguyu taşıyordu); ikinci olarak, daha genel bir tartışmada, ama bana öyle geliyordu ki çok farklı içerimlerle, sözcüğü neredeyse *toplum*'a denk kılan bir kullanım: belli bir *yaşam biçimi* - “Amerikan kültürü”, “Japon kültürü”.

O gün olduğuna inandığım şeyi bugün açıklayabilirim. İngiltere’de iki önemli gelenek etkinlik kazanmıştı: edebiyat incelemesinde merkezi terimlerinden biri *kültür* olan Arnold’dan Leavis’e bir eleştiri düşüncesinin kararlı egemenliği; ve toplum tartışmalarında bir uzmanlık terimi olarak net olan, ama gitgide artan Amerikan etkisi ve Mannheim gibi düşünürlerin koşut etkisiyle artık doğallaşan antropolojik bir anlamın genel söyleşime katılması. Önceki iki anlam besbelli zayıflamıştı: çayevi anlamı hâlâ etkin olduğu halde, daha uzaktı ve gitgide komikleşiyordu; sanatsal etkinlik anlamı ulusal yerini koruduğu halde hem eleştirinin vurgusu hem de bütün bir yaşama biçimine yapılan daha geniş ve yaygınlaşmakta olan gönderimce dışlanıyordu. Fakat o zamanlar bunların hiçbirini bilmiyordum. Sadece zor bir sözcük, çeşitli yollarla anlamaya çalıştığımız değişimin bir örneği olarak düşünebildiğim bir sözcüktü.

Cambridge’deki yılım geçti. Yetişkin eğitimine ilişkin bir işe girdim. İki yıl içinde T.S. Eliot *Notes Towards the Definition of Culture*’ım (1948) yayınladı –anladığım ama kabul edemediğim bir kitaptı– ve Cambridge’deki o ilk haftaların anımsanması güç tuhaflığı daha güçlü bir halde geri döndü. Yetişkinlerden oluşan sınıfımda sözcüğü araştırmaya başladım. Kullanımlarının zihnimde yol açtığı sorunlardan ötürü, bağlantılandırdığım sözcükler sınıf ve sanat, sonra da *endüstri* ve *demok-*

rasi idi. Bu beş sözcük bana bir tür yapı gibi geliyordu. Üzerlerine düşündükçe aralarındaki ilişkiler daha karmaşık hale geldi. Her birinin ne anlama geldiğini daha net görmek için kapsamlı biçimde okumaya başladım. Sonra bir gün taşındığımız Seaford'daki halk kütüphanesinin bodrumunda, neredeyse gelişigüzel biçimde *kültür* sözcüğüne baktım, şimdi çoğunlukla OED dediğimiz sözlüğün on üç cildinden birinde: Oxford *New English Dictionary on Historical Principles*. Adeta anlık bir kavrama şokuydu bu. Kavramaya çalıştığım anlam değişimleri, öyle görünüyordu ki, İngilizce'de 19. yüzyılın başında başlamıştı. *Sınıf* ve *sanat*, *endüstri* ve *demokrasi* ile sezdiğim bağlantılar dilde yalnızca zihinsel değil, tarihsel bir şekil aldı. Bu değişimleri bugün çok daha karmaşık biçimlerde görüyorum. *Kültür*'ün kendisinin artık ilişkili ama farklı bir tarihi var. Fakat kimi ivedi çağdaş sorunları –birebir dolaysız dünyamı anlamaya ilişkin sorunları– anlama çabası içinde başlayan bir araştırmanın bir geleneği anlama çabası olarak belli bir şekli aldığı an, işte bu andı. 1956'da biten bu çalışma sonradan *Kültür ve Toplum** adlı kitabım oldu.

Bu çalışmayı belli bir akademik konu düzeyinde tanımlamak o zaman kolay değildi, şimdi de değil. Kitap çeşitli başlıklar altında sınıflandırıldı; kültürel tarih, tarihsel anlambilim, düşünce tarihi, toplumsal eleştiri, edebiyat tarihi ve sosyoloji gibi. Bu zaman zaman sıkıntı verici, hatta zor olabilir, fakat akademik konular ebedi kategoriler değildir ve gerçek şu ki bazı genel soruları bazı özel biçimlerde sormayı istemekle, kurmakta olduğum bağlantıların ve tarif etmeye yeltendiğim ilgi alanının pratikte başka birçok insan tarafından tecrübe edilip paylaşıldığını anladım; yani bu özel çalışmanın hitap ettiği insanlar tarafından. Bu ilgi alanının önemli bir niteliği sözvarlığıydı*[vocabulary]; özelleşmiş bir disiplinin özelleşmiş söz-

(*) İletişim Yayınları tarafından 2006 içinde yayımlanacak – e.n.

(**) Sadece kelime karşılıklarının biraraya getirilmesi değil, kelimelerin tarihsel, toplumsal ve kültürel mirasları hakkındaki vurguyu muhafaza edebilmek için vocabulary karşılığı olarak sözvarlığı kullanılmıştır – e.n.

varlığı değil (her ne kadar sık sık bunların birçoğuyla örtüşse de), gündelik kullanımdaki kuvvetli, zor ve inandırıcı sözcüklerden tutun, başlangıçtaki özelleşmiş bağlamlarından çıkıp, daha geniş düşünce ve deneyim alanlarını tanımlamada oldukça yaygın hale gelmiş sözcüklere kadar uzanan genel bir sözvarlığı. Özellikle ortak yaşamımızın birçok önemli olayını tartışmak istediğimizde, çoğu zaman eksiğiyle gediğiyle başkalarıyla paylaştığımız sözvarlığıdır bu. Tüm bunların kaynağı olan zorlu sözcük, yani *culture* buna mükemmel bir örnektir. Özel araştırma alanlarında özelleşmiş anlamları vardır ve bunları ayıklamak gereksiz bir iş gibi görünebilir. Fakat ilgimi ilk başta çeken, farklı disiplinlerde değil, genel tartışmada bu sözcüğün genel ve değişken kullanımının işaret ettiği şeydi. Genelde ayrı olarak düşünülen iki alanda –*sanat* ve *toplum*– önemli olması, yeni sorular doğurup yeni bağlantı biçimleri getirdi aklıma. Devam ettikçe bunun büyük bir sözcük yelpazesi için –*aesthetic*’ten *work*’e kadar– geçerli olduğunu fark ettim ve bu sözcükleri toplayıp, onları anlamaya çalışmaya koyuldum. Önemli olan, denebilir ki, seçme işlemidir. Bazı dahil etme ve dışlamaların insanlara nasıl keyfi gelebileceğini fark ediyorum. Fakat, tamamen genel tartışma ortamında bana ilginç ya da zor gelen biçimlerde kullanıldığını gördüğüm veya duyduğum için seçmiş olduğum, yaklaşık iki yüz sözcükten sonra altmışını seçip, asıl metninde birkaç özel yazar ve düşünür üzerinde duran *Kültür ve Toplum* kitabıma bir ek olarak koymak niyetiyle, bunlar haklarında notlar alıp kısa denemeler yazdım. Fakat kitap bittiğinde yayıncım kitabın kısaltılması gerektiğini söyledi: çıkarılabilecek maddelerden biri bu ek bölümdü. Seçim şansım pek yoktu. İstemeye istemeye onayladım. Bir notta bu malzemeyi ayrı bir yazı olarak sunmaya söz verdim. Fakat ekin bulunduğu dosya raflarımda kaldı. Yirmi yıldan fazla bir süredir daha fazla örnek toplayarak, yeni çözümleme açıları bularak, başka sözcükleri dahil ederek, bu dosyaya yeni şeyler ekliyorum. Bunun kendi başına bir kitap oluşturabileceğini hissetmeye başladım. Tüm dosyayı tekrar gözden geçirdim, bütün notları ve denemeleri yeniden yazıp,

bazı sözcükleri çıkardım ve başkalarını ekledim. Elinizdeki kitap bunun sonucudur.

Anahtar Sözcükler'in gelişim sürecini vurgulamamın nedeni, bunun aynı zamanda kitabın boyutunu ve amacını gösterdiğini düşünmemdir. Belirli bir akademik konunun sözlüğü ya da sözlükçesi değildir bu kitap. Birtakım sözcüklerin sözlük tarihlerine veya tanımlarına yazılmış bir dizi dipnot tanımı da değil. Daha çok bir *sözvarlığı* çerçevesinde bir incelemenin kaydedilmesidir: *kültür* ve *toplum* diye gruplandırıdığımız uygulamalar ve kurumlar hakkında, İngilizce'de yaptığımız en genel tartışmalarımızdaki ortak anlam ve sözcüklerden oluşan bütünlük çerçevesinde. Dahil etmiş olduğum her sözcük, vaktiyle herhangi bir tartışma esnasında dikkatimi çekmek için yırtınmıştı adeta; çünkü anlamlarına ilişkin sorunları, tartışmak üzere kullanıldığı sorunlarla ayrılmaz biçimde iç içe gibi gelmişti bana. Yazdığım notun başından kalkıp, aynı sözcüğü aynı önem ve zorluk duygusuyla yeniden duyduğum çok olmuştur: elbette genelde hedefi başka olan konuşma ve tartışmalarda. Bu deneyimi iki anlamda bir *sözvarlığı* sorunu olarak görmeye başladım: bilinen sözcüklerin yerine oturtulması gereken mevcut ve gelişen anlamları; ve bana gene özel anlam oluşumları gibi görünen, insanların kurduğu örtük olduğu kadar apaçık bağlantılar – sadece tartışma biçimleri değil, başka bir düzeyde merkezi önemdeki deneyimlerimizden birçoğunu görme biçimleri. Bu durumda yapmam gereken sadece örnekler toplamak ve belli kullanımlara dair kayıtları aramak yahut gözden geçirmek değil, yapabildiğim kadarıyla, tek tek sözcükler veya alışlagelmiş öbekler halinde sözvarlığımın içinde bulunan bazı konu ve sorunları tahlil etmektir. Bu sözcüklere, birbiriyle bağlantılı iki anlamda, *Anahtar Sözcükler* dedim: bunlar bazı etkinlikler ve yorumlarında önemli ve bağlayıcı sözcüklerdir; bazı düşünce biçimlerindeyse önemli, işaret noktası türünden sözcüklerdir. Belli kullanımlar belli kültür ve toplumu algılama biçimlerini zorunlu kılar; en başta da bu iki yaygın sözcük gelir. Başka bazı kullanımlar aynı genel

alandaki haklarında hepimizin çok daha fazla bilinçli olması gereken konu ve sorunları deşiyor gibi geldi bana. Sözcük listesi üstüne notlar; belirli oluşumların çözümlemesi: işte etkin bir sözvarlığının öğeleri bunlardı – *culture* ve *society* sözcüklerinin anlamlarının biçimlendirdiği alandaki anlam sorunlarını bir nevi kaydetme, araştırma ve sunma.

Kuşkusuz sorunların hepsi sırf sözcüklerin çözümlemesiyle anlaşılmaz. Tersine, hem aşamalı gelişimler hem de en açık ihtilaf ve çatışmalar da dahil olmak üzere, toplumsal ve entelektüel sorunların birçoğu, dilsel çözümlemenin içinde ve ötesinde varlığını sürdürmüştür. Yine de eğer biz sözcükleri sorunların ögesi olarak görmezsek, bu meselelerin birçoğu, kânimca bir sonuç vermez, hatta inanıyorum ki bir kısmı, üzerinde odaklanmaya dahi elvermez. Bu bakış açısı artık çok daha yaygın olarak kabul görüyor. *Culture* sözcüğünün farklı kullanımları hakkında ilk sorularımı sorarken, nazikçe yahut nezaketten uzak biçimde bunların temelde yetersiz eğitim olgusundan kaynaklandığı yolunda bir izlenim verildi bana; ve bunun doğru olması (gerçek anlamda herkes için doğru bu) sadece sorunun asıl önemli yanlarını bulandırmış oldu. Bir sözcüğün, bir topluluk ya da bir dönemde herhangi bir kullanımına duyulan güçlü güvenin sorgulanması güçtür. 18. yüzyıldan bir mektup hatırlıyorum:

Kibarlar arasında bu denli moda olan *sentimental* sözcüğünün sence anlamı nedir..? Akıllıca ve hoş ne varsa bu sözcük hepsini kapsıyor... sık sık birinin *sentimental* bir adam olduğunu; *sentimental* bir gruptuk; *sentimental* bir yürüyüşe çıktım denildiğini duyduğumda şaşırmadan edemiyorum.

Neyse, o moda geçti. *Sentimental*'in anlamı değişip bozuldu. Sözcüğün anlamını bugün soran hiç kimse o bildik, hafif donmuş, kibar bakışla karşılaşmaz. Belli bir tarihsel süreç tamamlanınca hepimiz ondan kurtulup rahatlayabiliriz. Fakat *literature*, *aesthetic*, *representative*, *empirical*, *unconscious*, *liberal*: bunlar ve bana sorunlu gelen birçok başka sözcük, sağ çevrelerde saydam görünecektir; doğru kullanımları sadece bir eği-

tim sorunudur. Oysa *class, democracy, equality, evolution, materialism*: bunlar hakkında tartışmamız gerektiğini biliyoruz, fakat her hizbe [sect] belli kullanımlar atayabilir ve bizimki dışında tüm hizipleri *hizipçi* [sectarian] diye adlandırabiliriz. Dilin bu tür bir güvene dayandığı söylenebilir fakat herhangi bir büyük dilde ve özellikle değişim dönemlerinde, gerekli güven ve açıklık kaygısı, eğer söz konusu sorularla yüzleşilmezse, çok çabuk kırılabilir.

Sorular sadece anlama ilişkin olmamakla birlikte, kaçınılmaz olarak çoğu durumda anlamlarla ilgilidir. Bir sözcük gördüklerinde, bazı insanlar ilk yapılacak işin onu tanımlamak olduğunu düşünürler. Sözlükler üretilir ve genelde zaman ve mekân çok kısıtlı olduğu için güven vericilik bakımından aşağı kalmayan bir yetkinlik gösterisiyle asıl anlam diye adlandıran şey yüklenir. Vaktiyle gazetelere gönderilmiş mektuplar ve halk tartışmalarından “Webster’ımda şöyle gördüm” ve “Oxford sözlüğümde şunu buldum” gibi çeşitli cümleleri toplamaya başlamıştım. Genelde sorun, tartışmadaki zor bir terim oluyordu. Fakat mülkiyete dair (“Webster’ım”) ilginç bir imayla bu cümlelerin etkili edası, tartışmaya uyan bir anlama sahip çıkmak ve uymayan fakat bazı cahil kişilerin kullanacak kadar aptal olduğu öbür anlamları dışlamaya dönüktü. Elbette *banx-ring, baobab* veya *barilla*, hatta *barbel, basilica* veya *batik* hakkında ya da daha açık olacak biçimde *barber, barley* veya *barn* hakkında kesinlik istersek bu tür tanım etkili olur. Fakat değişik türden sözcükler ve özellikle fikir ve değerleri kapsayan sözcükler için, bu yalnızca imkânsız değil, aynı zamanda yersiz bir işlemdir. Çoğumuzun kullandığı sözlükler, yani tanım sözlükleri böylesi durumlarda, sözlük adını ne kadar hak ettiklerine de bağlı olarak, hepsi kullanımda olan bir anlam yelpazesi sunar ve sorun da işte bu yelpazedir. Derken bunların başından kalkıp tarihsel sözlüklere ve tarihsel ve çağdaş anlambilim konusunda çalışmalara başvurduğumuzda, artık “asıl anlam” yelpazesinin oldukça ötesindeyizdir. Bir anlamlar tarihi ve karmaşası buluruz karşımızda; bilinçli değişimler veya bilinçli olarak farklı kullanımlar; yenilik, eskime, özelleşme,

genişleme, çakışma, aktarım; ya da saymaca bir sürekliliğin üstünü örttüğü değişimler; böylece süregelen genel anlamlarıyla asırlardır orada duruyor görünen sözcükler, tamamen farklı ya da tamamen değişken, ama yine de bazen fark edilmesi güç anlam ve anlam içerimleri ifade etmeye başlar. *Industry, family, nature* bu tür kaynaklardan bize doğru sıçrarlar; *class, rational, subjective* yıllarca okuduktan sonra şüpheli kalabilir. Bu durumların herbirinde, anlatmış olduğum şekilde başlayan belli bir ilgi alanında anlam sorunları beni meşgul etti ve her tür tanımın zorluklarını bütün kesinliğiyle fark etme yol açtı.

Bu kitabın kaydettiği çalışma, birçok disiplinin yakınlaştığı ama genelde kesişmediği bir alanda yapıldı. Yapıt birçok uzmanlık alanına dayanmaktadır, fakat amacı bunları, seçilen örneklerle birlikte, genel erişime açmaktır. Bunun bir özre değilse de böylesi bir girişimin içerdiği kimi zorlukları açıklamaya ihtiyacı var. İki büyük başlık altında toplanabilir bunlar: bilgi sorunları ve kuram sorunları.

Bilgi sorunları çetindir. Yine de İngilizce sözcüklerdeki anlamın yapısı ve gelişimleri üzerine çalışan herhangi birinin muhteşem Oxford Sözlüğü gibi olağanüstü bir avantajı var. Bu sadece editörleri olan Murray, Bradley ve takipçilerinin birikiminin bir anıtı değil, Filoloji Derneği'nin ilk çalışmasına ek olarak, sonraları mektupla katkıda bulunan yüzlerce katılımcının ortak girişiminin kaydıdır aynı zamanda. Belli sözcükler hakkındaki birkaç araştırma, büyük Sözlük'ün açıklamasıyla sona erdi, fakat çok daha az sayıda araştırma bu sözlük olmasaydı korkusuzca yola koyulabilirdi. *Karmaşık Sözcüklerin Yapısı* adlı çalışmasında Sözlük'te birçok hata bulan William Empson gibi, "tek tek sözcükler üzerine yapmaya muktedir olduğum bu tür bir çalışmanın neredeyse bütünüyle o heybetli nesneyi olduğu gibi kullanmaya bağlı olduğu"nu düşünüyorum. Fakat bu zorunlu itiraf yapıldıktan sonra, kendi çalışmamda OED hakkında bulduğum şey üç biçimde özetlenebilir. Sözlük'ün yapıldığı dönemin çok fazla ayırdımdaydım: as-

lında 1880'lerden 1920'lere kadar (şu anki Ekler dizisinin ilk örneği gözden geçirmeden çok ekleme gibi görünüyor). Bunun iki sakıncası var: bazı önemli sözcüklerde 20. yüzyılda gelişmiş kullanımı için tanık gerçek anlamda yok; ve birkaç örnekte özellikle bazı hassas toplumsal ve siyasal terimlerde o dönemdeki ortodoks kanının önkabulleri, ya hemen göze çarpar ya da yüzeye çok yakındır. Dr. Johnson'ın büyük Sözlük'ünü okuyan biri kısa zamanda onun dikkate değer birikimi kadar etkin ve yanlı düşüncesini de fark eder. Kendi not ve denemelerimde, her ne kadar kapsamını göstermeye çalışsam da, kendi konum ve tercihlerimin ortaya çıktığının farkındayım. Bunun kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum ve söylediğim tek şey; Oxford Sözlüğü'nün iletği o muazzam tarafsızlık havasının, nadiren başvurduğu kullanımlarının düşündürebileceği kadar, var olan toplumsal ve siyasal değerlerden arınmış ya da tarafsız, bilimsel olmadığıdır. Aslında bu sözlük üstüne yakından çalışmak, editörlerinin ideolojisi diye adlandırılacak şeyin zaman zaman olağanüstü bir tablosuna ulaşmak demektir ve popüler bir bilim anlayışının zemin hazırladığı bahanelere başvurmadan, bunu kabul edip hesaba katmak gerek. İkinci olarak, anlamlara olan derin ilgisine rağmen Sözlük her şeyden önce filolojik ve etimolojiktir; bunun sonuçlarından biri, erim (*range*) ve çeşitlilik konusunda, bağlantı ve etkileşim konusunda olduğundan daha iyi olmasıdır. Öncelikle anlamlar ve bağlamları üzerinde çalıştığım için, birçok durumda paha biçilemez tarihsel tanıklar buldum, fakat onlardan farklı, hatta zaman zaman karşıt sonuçlar çıkardım. Üçüncü olarak, bazı alanlarda, dil çalışmalarında yakın zamanda meydana gelmiş bakış açısı değişiklikleri konusunda sert uyarılar aldım: apaçık olan nedenlerden ötürü (tabii bir tek ölü dillerde yapılan ortodoks temel eğitimi söz konusuysa) yazılı dil gerçek yetki kaynağı olarak kabul edilegeldi, sözlü dil ise aslında bundan türemiştir; oysa şimdi gerçek durumun genelde bunun tam tersi olduğu daha büyük bir kesinlikle anlaşıldı. Bunun sonuçları karmaşıktır. Öncelikle entelektüel olan kimi terimler için, yazılı dilin doğru kaynak olması daha olasıdır.

Psychology'nin izini takip etmek istersek muhtemelen 19. yüz-yıl sonlarına kadar yazılı kayıt yeterlidir. Fakat diğer yandan *job*'ın izini sürmek istersek, her aşamada anlamın gerçek gelişimlerinin yazılı kayda girmeden önce günlük konuşmada meydana geldiğini hemen fark etmemiz gerekir. Bu sadece *Sözlük*'te değil, her tarihsel açıklamada ayırdmda olunması gereken bir kısıtlamadır. Bazı alanlarda da belirli bir kısaltmaya gitmek ya da taraf olmak gerçekte kaçınılmazdır. Köken ve değişim için verilen dönem belirticileri daima bu bakış ve koşul-la okunmalıdır. Kişisel deneyimimden bir örnek verebilirim. *Communications*'m genelleşen günümüz kullanımı için en son Ek'e bir göz atarken, kendi yazılarımin birinden alınmış olduğu ortaya çıkan bir örnek ve tarih buldum. Artık sadece daha erken bir tarihten yazılı örnekler bulunmakla kalınmamış, ayrıca bu anlamın çok daha önce konuşma ve tartışmalarda ve Amerikan İngilizcesi'nde kullanıldığını biliyorum. Bu konu üstünde mızımızlanmak için durmuyorum. Tersine *Sözlük* hakkındaki bu gerçek, bu tür her çalışmanın gerçeğidir ve özellikle benim açıklamalarım okunurken akıldan çıkarılma-ması gerekir.

Bazı sözcükler için hem genel hem planlı okumalardan gelen kendi birkaç örneğimi kattım. Fakat elbette her açıklama, tıpkı seçici olmak zorunda kalması gibi, ciddi anlamda eksik olmaya da mahkûmdur. Yeterli bilgi bulma sorunu çetin ve bazen zarar verici olabilir, fakat bunları bir çözümleme süresince gerektiği gibi belirtmek her zaman mümkün değildir. Yine de daima hatırlanmaları gerekir. Gelelim gayet bilincinde olduğum çok özel bir kısıtlamaya. Üzerinde çalıştığım en önemli sözcüklerden birçoğu ya İngilizce'den farklı dillerde anahtar anlamlar geliştirdiler ya da birkaç büyük dilde karışık ve etkilileşimli bir gelişimden geçtiler. *Alienation* ya da *culture* örneğinde olduğu gibi, kısmen izini sürebildiğim yerlerde bunun önemi o denli açıktır ki, böylesi bir iz sürme mümkün olmadığında eksikliğini hissederiz. Böyle karşılaştırmalı çalışmaları doğru düzgün bir şekilde yapmak olağanüstü bir uluslararası ortak girişim olurdu; bunun zorlukları ise yeterli bir özür ola-

rak görülebilir. UNESCO'nun sponsorluğunu yaptığı, evrensel ve karşılaştırmalı olması düşünülen *democracy*'nin anlamlarına ilişkin inceleme, her türden güçlkle karşılaştı; bununla beraber Naess ve çalışma arkadaşlarının başvurdukları daha kısıtlı rapor bile gayet aydınlatıcıdır. İki anahtar İngilizce Marksist terimi –*base* ve *superstructure*– sadece Almanca asıllarıyla bağlantılı olarak değil, Fransız, İtalyan, İspanyol, Rus ve İsveçli arkadaşlarla konuşarak, bu dillerdeki biçimleriyle ilişkili olarak çözümlemeye çalışma konusunda yeterince deneyimim oldu; üstelik sırf sonuçların büyüleyici ve zor olduğunu görmek için değil, böylesi karşılaştırmalı bir çözümleme, bir tek filoloji olarak değil, entelektüel kesinliğin temel sorunu olarak da müthiş önemli olduğu için. Bu karşılaştırmalı çalışmaları cesaretlendirme ve destek verme yollarının bulunmasını ümit ederim, fakat artık uluslararası önemde olan bazı anahtar gelişimler ilkin İngilizce'de meydana gelmiş olsa da, birçoğunda durumun böyle olmadığını ve nihayetinde ancak diğer dillerin karşılaştırmaya alınması yoluyla anlaşılabilceğinin altını çizmek gerekir. Not ve denemelerimdeki bu kısıtlama, okuyucular tarafından dikkate alınmalı ve unutulmamalı. Doyurucu biçimde cevaplayamadığım zihnimdeki birçok soruya karşın, neredeyse sürekli sadece varolan otoritelere başvurduğum klasik diller ve ortaçağ Latince'sindeki çok erken gelişmelerde özellikle belirgindir bu. Aslında kökenler konusunda bu genelde doğrudur ve önemli bir çekince olarak kaydedilmelidir.

Kuramsal sorunlardan birini açığa çıkarır bu. Sözcüğün kökenlerine başvurarak “asıl” veya “kesin” anlamından bahsetmek yaygın bir pratiktir. Klasik eğitimin, özellikle de sözlüklerin tek bir tanımlama işlevi yorumuyla birlikte, sonuçlarından biri; sözcüklere karşı en iyi deyiimiyle kutsal diye adlandırılacak bir yaklaşım ve buna bağlı olarak çağdaş kaba yanlış anlama ve yanlış kullanım şikâyetlerini üretmektir. Sözcüklerin asıl anlamları daima ilginçtir. Fakat genelde daha ilginç olanı, sonraki dönüşümüdür. Kaba yanlış kullanımlarla ilgili gazetelere yansıyan şikâyetler daima çok yeni gelişimlere dair-

dir. Gerçek anlam gelişimlerinden yapılacak rastgele bir seçim, genellikle bu tür şikâyetler bulunan sözcüklerin birçoğu dahil, şu an “doğru” İngilizce olarak kabul edilen şeyin tam da bu tür değişimlerin ürünü olduğunu gösterecektir. Örnekler burada alıntılanamayacak kadar çok, ama yine de *organic*, *evolution* ve *individual* daha gösterişli örnekler olsa da, okuyucuyu sadece *interest*, *determine* veya *improve* üzerine düşünmeye davet ediyorum. Çoğu zaman kökeni keşfederek çözümleme için bir ipucu buldum, fakat ne uygulama ne kuram düzeyinde köken anlamı belirleyici kabul etmek (yoksa *aesthetic*’le nerede olurduk?) ya da ortak kaynağı yol gösterici kabul etmek (yoksa *peasant* ile *pagan*, *idiot* ile *idiom* veya *employ* ile *imply* arasında nerede olurduk?) söz konusu olamaz. Bir dilin canlılığı her türlü genişleme, değişim ve aktarımı içerir ve bu artık üstüne kutsal [*sacral*] bir cila çekilebilecek olan geçmişteki değişimler kadar (her ne kadar belli örnekler için üzülsek de) zamanımızdaki değişimler için de geçerlidir. (*Sacral*’ın kendisi de bir örnektir; makat şeklindeki fiziksel anlamından *sacred* [kutsal] bir şeye yönelik bir tutumu saygısızca içerimleyecek biçimde genişlemesi, benim ortaya attığım bir şaka değil; fakat bu anlamlı bir şaka, dolayısıyla da anlamlı bir kullanımdır.)

Diğer kuramsal sorunlar çok daha zordur. Anlam süreçlerine ilişkin her çözümlemede gayet temel ve çok karmaşık sorunlar vardır. Bunların bir kısmı, kullanışlı biçimde, genel anlamlandırma sorunları diye ayrılabilir: sözcüklerle kavramlar arasındaki zor ilişkiler; ya da genel anlam ve gönderme süreçleri; ve bunların ötesinde, aynı anda hem anlam ve göndermenin üretilmesini hem de büyük ölçüde bunları denetlemeyi mümkün kılan toplumsal normlar ve bizzat dil sistemindeki daha genel kurallar. Dil felsefesi ve kuramsal dilbilimde bu sorunlar yararlı olacak biçimde yeniden ve yeniden araştırıldı; temel sorunlar olarak herhangi bir çözümlemede büyük önem taşıdıklarına kuşku yok.

Yine de yürürlükteki her türlü anlamıyla “anlam” [*meaning*], genel anlamlandırma [*signification*] sürecinin çok ötesindedir ve “normlar”la “kurallar” herhangi bir soyut sürecin

ya da sistemin özelliklerinden ibaret olmadıkları için de, diğer türden çözümlemeler gerekliliğini korur. Kendi çözümlemelerimin vurgusu özellikle toplumsal ve tarihsel üstündedir. Herhangi bir kullanımın analitik olarak temelini oluşturan gönderme ve uygulanabilirlik konularında, en büyük anlam sorunlarının daima öncelikle var olan ilişkilere sinmiş olduğunu ve belli toplumsal düzenlerin yapıları ve toplumsal, tarihsel değişim süreçleri içinde, hem anlamların hem de ilişkilerin belirgin biçimde çeşitli ve değişken olduğunu ısrarla belirtmek gerekir.

Dilin sadece toplumsal ve tarihsel süreçleri yansıttığı anlamına gelmez bu. Tersine, bu kitabın en önemli amaçlarından biri, anlam ve ilişki sorunlarının nasıl bir bütün olduğunu gösterecek biçimde, bazı önemli toplumsal ve tarihsel süreçlerin dilin içinde gerçekleştiğini göstermektir. Yeni ilişki biçimleri, aynı zamanda da var olan ilişkilere yeni bakış açıları çeşitli biçimlerde dilde kendilerini gösterirler: sözelimi yeni terimlerin icadında (*capitalism*); eski terimlerin (*society* veya *individual*) uyarlanması ve başkalaşmasında (aslında bazen yürürlükten kalkmasında); genişleme (*interest*) veya aktarımda (*exploitation*). Fakat aynı zamanda, bu örneklerin bize hatırlatacağı gibi, bu tür değişimler her zaman basit ya da nihai değildir. Önceki ve sonraki anlamları bir arada var olur veya günümüz inanç ve bağlanma sorunlarının dile getirildiği gerçek alternatifler değerini kazanırlar. Bu ve buna bağlı diğer sorunları kesinlikle genel anlamlandırma sorunları olarak çözümlemek gerekir, fakat benim burada asıl altını çizdiğim şey, özellikle seçilmiş bir tartışma ve ilgi alanındaki bir anlam dağarcığıdır.

Söylemiş olduğum gibi başlangıç noktam, denilebilir ki, bir avuç sözcük; sonradan daha geniş seçimlerimle gelişecek olan, birbirleriyle ilişkili gibi görünen sözcük ve göndermelerden oluşan bir grup sözcüktü. Dolayısıyla aşağıda ele alacağım sunum sorunlarına karşın, kitabın asıl amacı, aralarından bir kısmı bana bazı yeni bakış açılarıyla sistematik görünen iç bağlantıları vurgulamaktır. Tek tek sözcüklerin, anlamlarını

var olan bağlamlarından aldıkları için asla yalıtılmaması gerektiği elbette savunulabilir. Belli bir düzeyde bu seve seve kabul edilebilir. Analiz ettiğim değişken anlamların birçoğu pratikte bağlamları ile belirlenmişlerdir. Aslında ben de tam bu nedenle, farklı anlamları, kayıtlı kullanımlar arasından gerçek örneklerle gösteriyorum.

Yine de anlam sorunu asla bütünüyle bağlam ile çözülemez. Daima toplumsal dil süreci içinde yer alan bir öge olduğu için, hiçbir sözcüğün, son çözümlemede tek başına bulunmadığı doğrudur ve bir sözcüğün kullanımları dilin kendisinin karışık ve (değişken olsa da) sistematik özelliklerine bağlıdır. Bununla birlikte, özellikle sorunlu türden belli sözcükler seçip, şimdilik bunların kendi iç gelişim ve yapıları üstüne düşünmek, yine de faydalı olabilir. “Şimdilik” nitelemesi, tüm bu incelemenin yola çıktığı bağlantı ve etkileşim olgularını yeniden ileri sürmekle yetinen okurlarca gözardı edildiğinde dahi bu böyledir. Çünkü ancak indirgemeci çözümlemelerde, bağlantı ve etkileşim süreçleri adeta basit birimler arasındaki ilişkiler-miş gibi incelenebilirler. Pratikte bu süreçlerin çoğu belli sözcüklerin karmaşık ve değişken anlamı içinde başlar ve bunu göstermenin (kullanım, gönderme ve perspektif ağlarının nasıl geliştiğinin örnekleri olarak) tek yolu, bu durumda haklı olarak iç yapılar diye görülebilecek şeye “şimdilik” odaklanmaktır. Bu, işi rafa kaldırmak değil; içinde hem değişken sözcüklerin hem de onların çeşitli ve değişken iç ilişkilerinin bilfiil aktif olduğu, genişletilmiş ve karmaşık bir sözvarlığının anlamını mümkün kılmaktır.

Bu durumda, farklı gerçek konuşmacı ve yazarlarda, tarihsel zamanın içinde ve tarihsel zaman boyunca hem özel hem de bağlamları incelemek, özellikle seçilmiştir. Bunun sınırlamaları besbelli, üstelik itiraf da edilmiştir. Vurgu da bir o kadar açık ve bilinçlidir. Anlambilimin bir türü, anlamın olduğu gibi incelenmesidir; bir başka türü, biçimsel anlamlandırma dizgelerinin incelenmesidir. Bu not ve denemelerin ait olduğu anlambilim türü, *tarihsel anlambilim*’in içindeki eğilimlerden biridir: vurgunun sadece tarihsel köken ve gelişmeler değil, ta-

rih olarak şimdi –şu anki anlamlar, içerimler ve ilişkiler– üstünde de olduğu eklenince daha kesin çizgilerle tanımlanabilen bir eğilim. Bu, her dil çalışmasının yapması gerektiği gibi geçmiş ve şimdi arasında aslında bir ortaklık olduğunu, aynı zamanda bu ortaklığın (*community* – şu zor sözcük) geçmiş ve şimdi arasındaki ilişkileri tanımlamanın tek yolu olmadığını kabul eder; kökten değişimlerin, süreksizlik ve çatışmaların da var olduğunu ve tüm bunların hâlâ yürürlükte ve aslında hâlâ meydana gelmekte olduğunu kabul eder. Seçmiş olduğum sözvarlığı, içinde hem süreklilik hem de süreksizlik, ayrıca değer ve inanç konusundaki derin çatışmaların bu alanda içiçe geçtiği anahtar sözcükleri içerdiğini düşündüğüm bir sözvarlığıdır. Bu tür süreçlerin, farklı toplumsal değerler ve kavramsal dizgelerin analizinde, dolaysız terimlerle tanımlanması da elbette gereklidir. Bu not ve denemelerin katmak istediği şey, bizzat sözvarlığı aracılığıyla bir yaklaşımdır.

Çünkü bazı sözcükleri genel olarak kullandıkları düzeyde alarak, belirli bir farkındalık ve daha az da olsa belli bir açıklık getirmenin mümkün olduğuna inanıyorum ve bu, diğer tüm çalışmalarında muhtemelen açıkça görülen, bu çalışmalarla ilişkili nedenlerden ötürü, başlıca amacım olmuştur. Bunun dışında, elimde belli sözcükler (örneğin *class* ve *culture*) ve belirli oluşumlar (örneğin *art*, *aesthetic*, *subjective*, *psychological*, *unconscious*) için, bazıları tek başına kitap uzunluğunda olabilecek, geniş uzmanlık incelemeleri yazmaya yetip de artacak kadar malzeme var. Sonuçta bunu da yapabilirim, fakat daha genel bir biçim ve daha geniş bir yelpaze özellikle seçildi. Zor sözcüklerin aydınlatılmasının bu sözcükler aracılığıyla yürütülen ve çoğu zaman bu sözcüklerin açıkça daha da karmaşıkleştirdiği anlaşmazlıkları çözmede yardımcı olacağını varsayan, iki dünya savaşı arasındaki döneme ait, günümüze dek ayakta kalmayı başarmış şu popüler anlambilimin ve onun altında yatan kuramların iyimserliğini paylaşmıyorum. *Class* sözcüğünün anlamlarının karmaşıklığını kavramanın mevcut sınıf tartışmaları ve mücadelelerinin çözümüne çok az yardımı olacağına inanıyorum. Sadece kimsenin “kabilenin lehçesini

arındırmayı” başaramayacağından ya da gerçekten bir toplumun üyesi olduğunu bilen hiç kimsenin, bunu yapmayı istemeyecek, bu koşullarda, denemeyecek kadar akıllı olduğundan da değil bu. Aynı zamanda, anlam çeşitlilikleri ve karışımları salt bir dizgenin hatası ya da eğitim eksikliği veya kusuru olmadığı için bu böyle. Çoğu durumda bunlar, benim için, tarihsel ve çağdaş zenginliktir. Aslında sırf farklı deneyimler ve deneyim okumalarını oluşturdukları için çeşitlilik olarak bunların üstünde durulması gerekir ve bilginlerle kurulların aydınlatıcı çalışmalara ek olarak, etkin ilişki ve çatışmalarda doğruluğunu sürdürecektir bu. Gerçekten katkı olabilecek şey, çözüm değil, zaman zaman şu farkındalığın eklediği sınırdır belki. Pek çok önemli anlamın egemen bir sınıf ya da büyük ölçüde kendi sınır çizgileri içinde işleyen belli meslekler tarafından şekillendirildiği toplumsal tarihte, sınır hissi yanlış değildir. Anlamların yansız biçimde gözden geçirilişi demek değil bu. Belirli tarihsel ve toplumsal koşullarda devralınan ve, sözvarlığının kendileri arasında etkin olduğunu milyonlarca insan göreceksa, hem bilinçli hem de eleştirel duruma getirilmesi gereken can alıcı bir toplumsal ve kültürel tartışmaya ait –sürekliliğe olduğu kadar değişime boyun eğen– sözvarlığının araştırılması demektir: ne öğrenilmesi gereken bir *gelenek* ne kabul edilmesi gereken bir *mutakabat* ne de (“bizim dilimiz” olduğu için) doğal bir otoritesi olmayan bir dizi anlam; aksine gerçek koşullarda ve derinden farklı, önemli bakış açılarından bir şekillendirme ve yeniden şekillendirme olarak: kendi dil ve tarihimizi oluşturmaya devam ederken kullanacağımız, içinde kendi tarzlarımızı bulacağımız, gerekli gördüğümüzde değiştireceğimiz bir sözvarlığı.

Anlamlar alanı hakkında yazarken belirli sözcüklerin çözümlemelerinin, bazen karmaşık biçimlerde, birbirlerine kendiliğinden bağlı olduğunun apaçık görüneceği bir sunum biçiminin icat edilebileceğini umdum. Sonuçta karar vermiş olduğum alfabetik listeleme, çapraz göndermelerle birçok gerekli bağlantıyı hatırlatmaya yarasa da, bu isteği bazen gölgeliyor

gibi görülebilir. Zorluk, başka herhangi bir düzenlemenin, sözgelimi alan veya konuya göre düzenleme, bir dizi bağlantıyı kurarken bir diğerini gözlerden saklayacak olmasındadır. Örneğin *representative* sözcüğü, muhtemelen *democracy* sözcüğü çevresinde kurulacak siyasal sözcükler grubu içine yerleştirilirse, *representative* hükümet ve *representative* sanat arasındaki çakışmada bulunan önemli bir sorun gözden kaçabilir. Veya *realism*, muhtemelen *literature* ya da *art* sözcükleri çevresinde kurulacak edebi sözcüklerden oluşan bir gruba konursa, bir başka çakışma biçimi, temel felsefi yananlamalar ile siyaset ve iş dünyasındaki tutumların tanımlarının çakışması, kolay kolay anlaşılmayabilir. Bilinen ve birbirinden ayrı akademik konular ve ilgi alanlarının özelleşmiş sözvarlıklarının, kullanışlı olmaları bir yana, hem yazılması hem de düzenlenmesi çok daha kolaydır. Sözcük listeleri daha eksiksiz olabilir ve anlamların titiz biçimde uzmanlık alanıyla sınırlanması sayesinde, çakışma sorunlarını ortadan kaldırabilirler. Fakat araştırmamın tamamı, genel anlamlar ve anlam bağlantıları alanına yönelik olduğu için, ne titizlikle özelleşmiş alanları eksiksiz biçimde kuşatabildim ne de bilinçli olarak sınırladım. Kültür ve toplumun genel tartışma alanının bana önemli görünen sözvarlığım ele alınca, geleneksel konuya göre düzenleme biçiminin artılarını kaybetmiş oldum ve böylelikle en basit geleneksel düzenlemeyi kullanmak zorunda kaldım, yani alfabetik düzeni. Bununla birlikte, bir kitap ancak okunduğunda tamamlanacağına göre, alfabetik düzenin, bir yandan doğrudan kullanımı kolaylaştırırken, başka türden bağlantı ve karşılaştırmaların kendilerini okura fark ettireceklerini ve metnin büsbütün farklı bir seçim ve okuma sırası ile takip edilebileceğini umuyorum.

Diğer konularda olduğu gibi bunda da, daha ne kadar çok işin yapılması ve üzerine düşünülmesi gerektiğinin son derece bilincindeyim. Aslında bunun büyük bir kısmı, bir tek tartışma yoluyla yapılabilir; kitabın şu anki biçimiyle özellikle amaçladığı da kısmen budur. Çoğu zaman notlar ve denemelerde, farklı tarzda bir çözümlemenin –kapsamlı kuramsal tar-

tışma ya da ayrıntılı toplumsal ve tarihsel inceleme gibi- gerektiği yerlerde durmak zorunda kaldım. Bu yollara sapmak, tartışılan sözcüklerin sayısını ve kapsamım kısıtlamak anlamına gelecekti ve bu kitapta en azından öncelik verdiğim şey bu kapsam oldu. Fakat bunun, alışıldık yanıtlar ve yorumlar kadar değişiklik, düzeltme ve eklemeleri de yazarının olumlu şekilde kabul edeceği bir kitap olduğu da söylenebilir. Girişimin baştan sona doğası bu yönde. Burada çok önemli bir sözvarlığı alanı var. Sözlüklerin yapabilecekleri; ister istemez kendilerine özgü evrensellikleri ve, diğer etkenlerin yanı sıra, bunun dayattığı, değerlendirmeye almak zorunda oldukları uzun zaman dilimiyle sınırlıdır. Elinizdeki inceleme, daha sınırlı -sözlük değil, sözvarlığı- olduğundan, daha da esnektir. Yayıncılarım, sadece not alınması için değil, aynı zamanda incelemenin bitmediğinin ve yazarın her türden değişiklik, düzeltme ve eklemeleri memnuniyetle kabul edeceğinin işareti olarak birkaç boş sayfa bırakmaya razı oldular. Ortak dilimizin kullanımında, böylesi önemli bir alanda, bu çalışmanın gerektiği gibi yapılabileceği tek anlayış budur.

Yıllar boyunca birçok resmî veya gayriresmî tartışmada bu çözümlemelere katkısı olmuş, şimdi sayabildiğimden çok daha fazla insana teşekkür borçluyum. Ayrıca, bir tek kitabın kendisine çok yardımı dokunduğu için değil, eski bir iş arkadaşı olarak tam da dosyanın bir kitap olup olmaması gerektiğini düşündüğüm anda beni görmeye gelen ve kararımı cesaretlendirmesi belirleyici olan editörüm R. B. Woodings'e özellikle teşekkür etmem gerekir. Çalışmanın her aşamasında eşim bana çok yakından yardım etti. Ayrıca otuz yıl kadar öncesindeki yetişkin sınıflarımın birisinin üyesi olarak, bir sözcük tartışması ardından gençken büyük Oxford Sözlüğü'nün kağıt fasiküllerini almaya başlamış olduğunu söyleyen ve birkaç yıl sonra sınıfa üç karton kutu dolusu, bana vermekte ısrar ettiği sözlük fasiküllerini getirerek beni şaşırtan Bay W. G. Heyman'ın pratik yardımını da belirtmeliyim. Onun anısına ve anısı dolayısıyla bu kağıt fasiküllere -bu kağıt fasiküller ciltli kitap ve kütüphane nüshalarının yumuşak kağıdından öylesi-

ne farklı ki; yıllardır kullandığım, zamanla sararan ve çatlayan, kenarları açılmamış sert sayfalar, unutulmaz başlıklar (*de-ject*'ten *depravation*'a, *heel*'den *hod*'a, *r*'den to *reactive*'e vb.)—özel bir sevgi duyarım. Böylesi büyük bir ilgi ve inceliğe karşılık sunulabilecek küçük bir kitaptır bu.

RAYMOND WILLIAMS
Cambridge, 1975, 1983

İlk baskısında bu kitaba gösterilen hüsnü kabul yazarının beklediğinin çok ötesindeydi. Bu, asıl Giriş kısmında belirtilen biçimlerde kitabı gözden geçirme konusunda, çalışmanın hâlâ ister istemez eksik ve bitmemiş olduğuna dair bir hisle birlikte olsa da, beni cesaretlendirdi. Bu yeni baskıda yirmi bir sözcük üzerine daha notlar katabildim: *anarchism, anthropology, development, dialect, ecology, ethnic, experience, expert, exploitation, folk, generation, genius, jargon, liberation, ordinary, racial, regional, sex, technology, underprivileged* ve *western*. Bunlardan bir kısmı ilk listemden alındı; diğerleri o ilk listeyle bugün arasındaki dönemde daha önemli hale geldi. Ayrıca ilk temel metinde düzeltme ve eklemeler içeren gözden geçirmelerim de oldu.

Kitap hakkında benimle konuşan veya yazan birçok insana içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Yeni maddelerin bir kısmı onların önerilerinden doğdu. İlk notlara yapılan ekleme ve düzeltmelerden birçoğu da onlardan geldi. Hiçbiri görüşlerim ya da kusurlarımdan sorumlu tutulamaz, fakat özellikle Aidan Foster-Carter'a bir dizi not, özellikle *development* üzerine olan için; Michael McKeon'a birçok noktada ama özellikle *revolution* konusunda; Peter Burke'e çok yararlı bir dizi not için; ve Carl Gersuny'e bir dizi not, özellikle *interest* ve *work* üzerine

olanlar için minnettarım. Daniel Bell'e özellikle *generation* konusunda; Gerald Fowler'a *scientist* konusunda; Alan Hall'a *history* konusunda; P. B. Home'a *native* konusunda; R. D. Hull'a *industrial* konusunda; G. Millington, H. S. Pickering ve N. Pitterger'e *education* konusunda; Darko Suvin'e *communist* ve *social* konusunda; René Wellek'e *literature* konusunda minnettarım. Ayrıca yararlı öneri ve değinmeleri için Perry Anderson, Jonathan Benthall, Andrew Daw, Simon Duncan, Howard Erskine-Hill, Fred Gray, Christopher Hill, Denis L. Johnston, A. D. King, Micheal Lane, Colin MacCabe, Graham Martin, Ian Mordant, Benjamin Nelson, Malcolm Pittock, Vivien Pixner, Vito Signorile, Philip Tait, Gay Weber, Stephen White, David Wise, Dave Wootton, Ivor Wymer ve Stephen Yeo'ya minnettarım.

RAYMOND WILLIAMS
Cambridge, Mayıs 1983

A

AESTHETIC [Estetik, güzelduyu]

Aesthetic İngilizce’de ilk olarak 19. yüzyılda görüldü; 19. yüzyılın ilk yarısında yaygın değildi. Yunanca biçimine rağmen, Almanca’da eleştirilerle dolu ve tartışmalı bir gelişimden sonra, bu dilden alınan bir ödünçlemeydi aslında. İlk iki ciltlik bir kitabın adı olarak Latince biçimiyle, *Aesthetica* (1750-8), Alexander Baumgarten (1714-62) tarafından kullanılmıştır. Baumgarten güzelliği görüngüsel [phenomenal] kusursuzluk olarak tanımlıyordu ve, sanat üstüne düşünürken, bunun önemi, *duyularla* kavrayışa başat bir vurgu yüklemesindeydi. Baumgarten’ın Yunanca kök sözcük *aisthesis*’den türemiş yeni sözcüğünü büyük ölçüde açıklamaktadır bu – duyu algısı. Yunanca’da temel anlam; maddesiz olan veya yalnızca düşünülebilen şeylerden farklı olarak, maddi şeylere, yani duyularla algılanabilen şeylere gönderme yapardı. Kitabı çevrilmemiş ve kısıtlı olarak dolaşıma girmiş olsa da, Baumgarten’ın yeni kullanımı; öznel duyu etkinliğine ve bu alanlarda egemen olan ve de kendisinin başlıkta kullandığı sözcüğü devralan insanın

özelleşmiş sanat yaratıcılığına yapılan vurgunun bir parçasıydı. Kant'ta da güzellik büyük ölçüde ve öncelikle duyuşsal bir görüngüdür, ancak o Baumgarten'ın kullanımına karşı çıkmış ve *aesthetics*'i Yunanca'daki gibi “duyuşsal algının koşulları”na ilişkin bilim şeklinde daha geniş ve özgün anlamıyla tanımlamıştır. Her iki kullanım da, daha sonra, 19. yüzyıl başlarına ait az sayıda metinde görülür, ama 19. yüzyılın ortalarından itibaren “güzel” anlamı ağırlık kazanır ve sözcüğün sanatla sürekli güçlü bir bağı vardır. Lewes, 1879'da, sözcüğün değişik bir türemiş biçimini kullandı: *Aesthetics*, “duyumun soyut bilimi” tanımıyla. Yine de, *anaesthesia* [anestezi], fiziksel duyum yoksunluğu anlamıyla, 18. yüzyılın başlarından beri kullanılagelmisti; ve de 19. yüzyılın ortalarından itibaren, tıptaki ilerlemelerle birlikte, *anaesthetic* –gitgide popüler olan sıfatın olumsuz biçimi– “duyumdan yoksun” ya da bu “yoksunluğun aracısı” anlamına gelmek üzere, özgün geniş anlamıyla yaygın biçimde kullanılıyordu. Bu doğrudan olumsuz biçimin kullanılışı, en sonunda, güzellik ve sanata göndermede bulunan başat kullanıma bağlı olarak, *unaesthetic* veya *nonaesthetic* gibi olumsuz biçimlere yol açtı.

1821'de Coleridge keşke “TASTE ve CRITICISM yapıtları için *aesthetics*'ten daha tanıdık bir sözcük bulabilseydim” diyordu (bkz. bu maddeler) ve 1842 gibi geç bir tarihte *aesthetics* için “a silly pedantical term” [saçma, ukalaca bir terim] deniliyordu. 1859'da Sir William Hamilton, estetiği “Beğeni Felsefesi, Güzel Sanatlar kuramı, Güzelliğin Bilimi, vb.” olarak anlıyor ve “yalnızca Almanya'da değil, diğer Avrupa ülkelerinde de” genel kabul gördüğünü söylüyor, ancak yine de *apolaustic*'in daha uygun olacağını düşünüyordu. Fakat sözcük tutunmuştu ve, sanata gönderimle daha genel bir anlamda güzelliğe gönderim arasında (sözcüğün türetilmesine neden olan kuramda örtük olarak) varlığını koruyan bir belirsizlik olmakla birlikte, her geçen gün yaygınlaşıyordu. 1880 itibariyle *aesthete* [estet] adı yaygın olarak, çoğunlukla aşağılayıcı anlamda kullanılıyordu. Walter Pater çevresindeki “estetik hareket”in ilke ve uygulamaları, hem saldırıya uğramış hem de küçüm-

senmişti (en iyi anımsanan örneği Gilbert'ın *Patience*'mdadır (1880)). Matthew Arnold ve diğerlerinin *culture*'ı [kültür] kullanımı çevresinde gelişen benzer duyguyla dönemdestir bu. Aesthete bu kullanımdan kurtulamadı, biçimsel bir çalışma olarak estetikle ilgili olan yansız [neutral] sözcük, daha önceki (19. yüzyılın ortaları) aesthetician'dır [estetisyen]. Aesthetic sıfatı, sanat ve edebiyat tartışmasındaki özelleşmiş kullanımları bir yana, görsel görüntü ve etki sorunlarını anlatmak için yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Bu tarihten anlaşılmaktadır ki, SANAT'a (bkz. ART maddesi), görsel görüntüye ve "güzel" olanın kategorisine özelleşmiş gönderimleriyle aesthetic, ÖZNEL (bkz. SUBJECTIVE maddesi) duyu etkinliğini sözelimi *toplumsal* ve *kültürel* yorumlardan ayrı olarak, sanat ve güzelliğin temeli olacak biçimde hem vurgulayan hem de yalıtlayan bir dizi anlam içinde kilit rolü oynamış bir oluşumdur. *Sanat* ve *toplum*'a ilişkin bölünmüş modern bilinçte yer alan bir öğedir bu: *Society* [toplum] sözcüğünün başat biçiminin dışladığı, tıpkı *kültür*'ün özel bir anlamında olduğu gibi, insan boyutunu anlatmaya meyilli olan toplumsal kullanım ve toplumsal değer biçiminin ötesinde bir göndermedir bu. Vurgu anlaşılabilir, ama yalıtılma zararlı olabilir, çünkü şu anda yaygın ve sınırlayıcı olan "estetik değerlendirmeler" sözünde karşı konulmaz biçimde sürgün edilmiş ve marjinal bir şey vardır, özellikle de aynı temel bölünmenin öğeleri olan *pratik* veya YARARCI (bkz. UTILITARIAN) değerlendirmelerle karşılaştırıldığında.

Bkz. ART, CREATIVE, CULTURE, GENIUS, LITERATURE, SUBJECTIVE, UTILITARIAN

ALIENATION [Yabancılaşma]

Alienation şu anda dildeki en zor sözcüklerden biridir. Genel bağlamlardaki yaygın kullanımları bir yana, toplumsal ve ekonomik kuramdan felsefe ve psikolojiye bir dizi alanda özgül, ama tartışmalı anlamlar taşır. Üstelik, 20. yüzyıldan itibaren,

bu dizideki değişik alanlardan, hem çeşitli özgül anlamlarıyla hem de daha eski genel anlamlarıyla bağlantılı olarak, çakışmalar ve belirsizlikten dolayı çoğunlukla kafa karıştırıcı olan yeni yaygın kullanımlara geçiş yapmıştır.

Her ne kadar çağdaş bir terim havasını verse de, İngilizce bir terim olarak *alienation* geniş, yine de ilişkili bir dizi anlamıyla birlikte, yüzyıllardır dilde bulunmaktadır. Yakınkökü orta Fransızca *aliénacion*'dur, o da Latince *alienationem*'den gelmektedir, kök sözcük Latince *alienare*'dir "yabancılaştırmak ya da başkasının kılmak"; bu da Latince *alienus* –bir başka kişi ya da yere ait olan– kökünden, o da *alius*'tan "öteki, bir başkası" gelir. 14. yüzyıldan itibaren İngilizce'de yabancılaşma eylemi ya da durumunu anlatmak için kullanılmaktadır (i): normalde Tanrı'dan koparılma veya kopma, ya da bir insan veya bir toplulukla ve kabul edilen bir siyasal otoriteyle ilişkilerin kopması. (ii) 15. yüzyıldan itibaren bir şeyin mülkiyetinin bir başkasına aktarılması eylemini anlatmak için kullanılır, özellikle de hakların, mülk ya da paranın aktarılması. (ii)'nin daha eski, ikincil, daha az yaygın anlamları da vardır; bu anlamlarda aktarım, yararlanan kişiye gerçekleştirilir (*gizlilik*) ya da aktarım yerli yerinde bir sahip veya amaçtan ayrılma olarak görülür. (ii)'nin bu olumsuz anlamları sonunda baskın çıktılar; hukuk dilinde gönüllü ve bilincinde olarak aktarım anlamı varlığını korudu; ama uygunsuz, gönülsüz, hatta zoraki aktarım, sözcüğün ağırlıklı içeriği oldu. Daha sonra böylesi bir aktarımın sonucunu, yani yabancılaştırılmış bir şeyin durumunu (iii) anlatmak üzere genişledi bu. Örnekseme yoluyla, Latince'de daha önce olduğu üzere, sözcük 15. yüzyıldan itibaren, zihinsel yetilerin yitimi, kaybedilişi ya da bozulmasını ve böylece deliliği (iv) anlatmak üzere kullanılmıştır.

Çağdaş özgül anlamlar dizisi ve sonuçta ortaya çıkan en yaygın kullanım içinde, bu eski anlamların her biri farklı farklı kullanılmıştır. 20. yüzyılın başlarında sözcük başlıca iki özgül bağlamda yaygın olarak kullanılmaktaydı: biçimsel mülkiyetin yabancılaşması/el değiştirmesi ve geleneksel aile ilişkisinde, genellikle karı koca arasında kasıtlı ve zoraki müdahale

anlamıyla (19. yüzyıldan itibaren) alienation of affection [sevginin yabancılaşması] söz öbeğinde. Ama sözcük güçlü ve gelişmekte olan entelektüel sistemlerde, kimi zaman kilit bir kavram olarak, çoktan önem kazanmıştı.

Anlam (i)'in birçok çağdaş değişik biçimi vardır. Tanrı'nın bilgisinden ya da onun merhametinden veya ona ibadetten kopmayı, uzaklaşmayı anlatan normalde bir eylemden çok durum olan, halen yaşayan teolojik anlam var sözgelimi. Kimi zaman bu, Rousseau'da belirgin bir köken bulan, insanın kendi özgün doğasından kopması, uzaklaşması anlamıyla çakışır. Özgün (genellikle tarihsel olarak ilkel) doğasından uzaklaşmış insan ile özsel [essential] (ayrılmaz ve kalıcı) doğasından uzaklaşmış insan gibi iki uç tanımlama konumu arasında birçok değişik biçimi vardır bunun. Bağlanan nedenler geniş ölçüde değişiklik gösterir. "Yapay" bir CIVILIZATION'ın [uygarlık] (bkz. bu madde) gelişmesiyle özgün insan doğasının yitilmesi gibi varlığını sürekli koruyan bir anlam görülür; demek ki yabancılaşmanın üstesinden gelmek ya aslında ilkelciliktir ya da uygarlığın baskılarına karşı insan duygu ve uygulamalarının desteklenmesidir. Özsel bir doğadan uzaklaşma durumunda en yaygın iki biçimi "insandaki kutsal"dan uzaklaşma şeklindeki dinsel anlam ile Freud'da ve Freud etkisindeki psikolojide yaygın olan (yine UYGARLIK'la ya da UYGARLIK'm belli aşamaları veya süreçleriyle) insanın başlangıçtaki enerjisinden, libido ya da belirtik cinsellikten uzaklaşması anlamıdır. Burada yabancılaşmanın üstesinden gelmek demek, ya kutsal duygusunun yeniden kazanılması ya da, öbür gelecekte, libido ya da cinselliğin bütün bütün veya kısmen geri kazanılmasıdır ki, bu beklenti konumlardan biri için zor ya da olanaksız (bu anlamda yabancılaşma uygarlık için ödenen bedelin bir parçasıdır), diğeri için ise programlı ve radikal görülür. (bu esaslı yabancılaşmayı üreten belli baskı biçimlerinin –CAPITALISM, BOURGEOIS FAMILY [burjuva ailesi] (bkz. bu maddeler)– sona erdirilmesi).

Hegel'deki ve, alternatif olarak, Marx'taki anlam (ii)'nin biçimlerinin eklenmesiyle anlam (i)'de önemli bir değişme olur.

Burada yabancılaşmış olan özsel bir doğadır, bir “kendine yabancılaşmış tin”dir, ama yabancılaşma süreci tarihsel kabul edilir. Özgün insan doğasına ilişkin kavramlara karşıt olarak, aslında insan kendi doğasını yaratır. Fakat kendi doğasını bir nesneleşme [objectification] süreciyle (Hegel’de tinsel bir süreç; Marx’ta emek süreci) yaratır ve yabancılaşmanın son bulması, bu önceden kaçınılmaz ve zorunlu olan yabancılaşmanın aşılması demek olacaktır. Zorlu bir tartışmadır bu ve Almanca ile İngilizce anahtar sözcükler arasındaki ilişkilerce daha da güçleştirilir. Almanca *entäussern* öncelikle İngilizce anlam (ii)’ye denk düşer: ayrılmak, aktarmak, bir başkasına karşı kaybetmek [lose to another], bir de ek ve bu bağlamda çok önemli “dışlaştırmak” [making external to oneself] anlamı vardır. Almanca *entfremden* İngilizce anlam (i)’e daha yakındır, özellikle insanlar arasındaki uzaklaşma edimi ya da durumu anlamında. (*Entfremdung*’un tarihi konusunda bkz. Scacht. Marx tarafından kullanılan üçüncü bir sözcük, *vergegenständlichung*, zaman zaman yabancılaşma diye çevrilir, fakat artık daha yaygın olarak “şeyleşme” –geniş anlamıyla, bir insan sürecini *nesnel* bir şey haline getirme– olarak anlaşıyor.) Güçlükler kimi çevirilerde açıkça ortaya konulmuşsa da, İngilizce’deki kritik tartışma anlamlar arasındaki belirsizlik ve (i) numaralı anlamlar ile (ii) numaralı anlamlar arasındaki ayrımın kaybolmasıyla iyice karışmıştır: kavramın gelişmesinde (i) numaralı anlamlar ile (ii) numaralı anlamlar arasındaki karşılıklı etki çok önemli olduğunda, özellikle Marx’ta olduğu üzere, can alıcı bir konudur bu. Hegel’de süreç, yabancılaşmanın daha üst bir birimle yenildiği özne ile nesnenin diyalektik ilişkisinde, dünya tarihine ait bir tinsel gelişme olarak görülür. Bunu izleyen bir din eleştirisinde, Feuerbach Tanrı’yı en yüksek insan güçlerinin bir yabancılaşması olarak –yansıtma veya aktarma anlamında– tanımladı; modern hümanist tartışmalar ve teolojik savunmalarda yinelenmiştir bu. Marx’ta süreç, insanın dünyasını yaratarak kendi kendisini yarattığı emeğin tarihi olarak görülür; ama sınıflı toplumda, işçinin hem emeğinin ürününü hem de kendi üretken etkinliğini her

ikisine de sermaye tarafından el konulmasıyla yitirdiği iş bölümü, özel mülkiyet ve kapitalist üretim biçiminde özgül yabancılaşma biçimleriyle bu özsel doğasından yabancılaştırılır. İnsanın yarattığı dünya karşısına, kendi gücünü ona aktarmış olmasıyla güç sahibi olarak, yabancı ve düşman olarak çıkar. Modern üretim süreçlerinin merkezine yerleştirilerek yeni biçimlerde tanımlanmakla birlikte, yabancılaşmanın ayrıntılı hukuki ve ticari anlamıyla (ii), yani *Entäusserung*'la ilgilidir. Böylece en genel uzaklaşma anlamıyla yabancılaşma (i), yabancılaşma (ii)'nin birikmeli ve ayrıntılı tarihsel süreçleri tarafından üretilir. *Entfremdung*'a –rekabetçi emek ve üretimde insanların yabancılaşması, endüstriyel-kapitalist bir fabrika ya da şehirdeki en genel yabancılaşma– denk düşen yabancılaşma (i)'in ikincil anlamları bu genel sürecin sonuçları olarak görülür.

Tüm bu özgül anlamlar, hiç kuşkusuz herbir sistemin içinden ve dışından uzun süre tartışma ve ağız dalaşının konusu olmuşlardır, günümüzde kullanımının artmasına ve sözcüğün aslında alternatif kullanımları olan iki anlamı arasında “yanlışlık” veya “yanlış anlama” suçlamalarına yol açmıştır. Günümüzdeki en yaygın kullanım, herhalde psikolojinin bir biçiminden türemiş olan, bir kimsenin kendi en derin duyguları ve ihtiyaçlarından kopması anlamıdır. Fakat modern çalışma, modern eğitim ve modern toplum türlerine özgül göndermelerle “yabancılaştırıcı” bir toplumda yaşadığımız yönündeki yargılarla çok yaygın bir birleşimi vardır bunun. Son zamanlardaki bir sınıflandırma (Seeman, 1959) şu tanımları yaptı: (a) *güçsüzlük* –yaşadığımız toplumu etkileyemeyeceğimiz duygusu ya da etkileyememe; (b) *anlamsızlık*– davranış ve inanç konusunda kılavuzların yokluğu duygusu; (c) *kuralsızlık* –onaylanan amaçlara ulaşmak için meşru olmayan yollara başvurma gerektiği duygusu; (d) *yalıtma*– verili ölçüler ve amaçlardan uzaklaşma; (e) *kendine yabancılaşma* – gerçekten tatmin edici etkinlikler bulamama. Genel olarak psikolojik durumlara indirgenmiş, belli toplumsal ve tarihsel süreçlere göndermeleri olmayan bu soyut sınıflandırma, terimin yaygın

kullanımının şu anda içerdiği geniş yelpazeyi göstermesi bakımından yararlıdır. Yine İngilizce’de benimsenmiş olan Durkheim’ın terimi *anomie*, özellikle (b) ve (c) ile ilişki içinde, toplumsal ilişki ve kendini gerçekleştirmeye dönük yeterli ya da inandırıcı ölçülerin [norms] yokluğu ya da ölçüleri bulamama anlamında, yabancılaşıma ile çıkarılır.

Yabancılaşıma’nın şu andaki kullanımının kapsamı ve yoğunluğundan, sözcüğün ve onun çeşitli özgül kavramlarının tanımlamaya ve yorumlamaya olanak verdiği çok geniş ve önemli bir deneyimin var olduğu anlaşılmaktadır. Güçlükleri karşısında bir sabırsızlık ve bir de salt moda görerek reddetme eğilimi gözleniyor. Ancak sözcüğün güçlükleriyle ve bunlar aracılığıyla sıradışı tarihçesi ve kullanım çeşitliliğinin gösterdiği ve kaydettiği güçlüklerle yüzleşmek, daha doğru görünüyor. İnsan ile toplum arasındaki yaygın bir bölünme duygusuna tanıklık etmesiyle, çok genel bir anlam yapısı içinde can alıcı bir öğedir.

Bkz. CIVILIZATION, INDIVIDUAL, MAN, PSYCHOLOGICAL, SUBJECTIVE

ANARCHISM [Anarşizm]

Anarchy İngilizce’ye 16. yüzyılın ortalarında yakınkök Fransızca *anarchie*’den, kök sözcük Yunanca *anarchia*’dan –önder-siz devlet– gelmiştir. En eski kullanımları DEMOCRACY’nin (bkz. bu madde) ilk zamanlardaki hasmane kullanımlarından pek uzak değildir: “this unleful lyberty or lycence of the multytude is called an Anarchie” [yığının bu kanunsuz özgürlüğü veya serbestisine anarşi denir] (1539). Ancak 17. yüzyılın ortalarından itibaren anarchism ve 17. yüzyılın sonlarından itibaren anarchist siyasal anlama daha yakın durur: “Anarchism, the Doctrine, Positions or Art of those that teach anarchy; also the being itself of the people without a Prince or Ruler” [Anarşizm, anarşiyi öğretenlerin öğretisi, konumları ya da “mesleği”; aynı zamanda halkın hükümdar veya yöneticisiz

olması halil] (1656). Bu şekilde nitelenen anarşistler, eski anlamlarıyla, *demokratlar* ve *cumhuriyetçilere* çok yakındır; anarşistler ile *ateistler* arasında da bir çağrışım vardır (Cudworth, 1678). 1862 gibi geç bir tarihte Spencer'm şöyle yazması ilginçtir: "the anarchist... denies the right of any government... to trench upon his individual freedom" [anarşist... her türlü devletin... kendi bireysel özgürlüğünü çiğnemesi hakkını reddeder]; artık belli bir modern liberalizmin ya da aslında kökten tutuculuğun terimleri söz konusudur.

Ancak terimler Fransız Devrimi'nin özgül bağlamında, Girondinler radikal düşmanları (eski anlamıyla) anarşistlere saldırdıklarında değişmeye başladı. Bu, anarşizmi bir dizi kökten siyasal eğilimle özdeşleştirme sonucunu doğurdu; hakaret için kullanılan terim olumlu anlamda ilk olarak 1840'ta Proudhon tarafından benimsenmiş gibidir. Bu dönemden itibaren anarşizm, sosyalist ve emekçi hareketlerde belli başlı eğilimlerden biri olur, genellikle Marksizm'in ve SOCIALISM'in (bkz. bu madde) merkezîyetçi yorumlarıyla karşıtlık içindedir. 1870'lerden itibaren kendilerini *mutualist*, *federalist* veya *anti-otoriter* olarak tanımlayan gruplar bilinçli biçimde kimlik olarak anarşist'i benimsediler ve bu geniş hareket, "devlet sosyalizmi" ve "proletarya diktatörlüğü"ne karşıt devrimci örgütler olarak gelişti. Dikkate değer anarko-sendikalist hareket toplumsal örgütlenmeyi kendi kendini yöneten, sendikalara dayalı topluluklar üzerine kurmuştur; bu topluluklar her türlü devlet örgütünün yerine geçecektir.

Ancak aynı zamanda, esas olarak 1870'ler ve 1914 arasında anarşizm'deki azınlık eğilimlerden biri, siyasal yöneticilere karşı bireysel şiddet ve suikast taktiğini benimsedi. Bu *terörist* anlamında anarşist'in süregelen bu güçlü karşılığı (18. yüzyıldan itibaren *terörizm*'le birlikte) unutulmadı, gerçi bu ana çizideki anarşist hareketten belirgin biçimde ayırır.

Bilinçli olarak kendine verdiği adla anarşizm hâlâ önemli bir siyasal harekettir, fakat anarşist pek çok düşünce ve önermenin Marksist ve diğer devrimci sosyalist düşüncelerin sonraki evrelerinde, anarşizm sözcüğüyle, onun tüm eski çağrı-

şımlarıyla aralarına koydukları mesafe özenle korunduğu halde, benimsenmiş olması ilginçtir.

Bkz. DEMOCRACY, LIBERAL, LIBERATION, RADICAL, REVOLUTION, SOCIALISM, VIOLENCE

ANTHROPOLOGY [Antropoloji, insanbilim]

Anthropology İngilizce'ye 16. yüzyılın sonlarında girdi. Kayıtlı ilk kullanımının, 1593'te R. Harvey'den, modern bir tınısı vardır: "Soykütüğü ya da çıktıkları yer, inceledikleri sanatlar, yaptıkları işler. Tarihin bu kısmına Antropoloji denir." Ancak sonraki üç yüzyılda farklı bir anlam üstün çıkacaktı. Yunanca *anthropologos* –insana dair söylem ve insanın incelenmesi, onun içerimlediği isim biçimi *anthropologia*– Aristoteles tarafından kullanılmıştı ve 1594-5'te Casmann tarafından yeniden canlandırıldı: *Psychologica Anthropologica, sive Animae Humanae Doctrina* ve *Anthropologia: II, hoc est de fabrica Humani Corporis*. Casmann'm çalışmasının iki bölümü için uygun modern terimler PSYCHOLOGY [psikoloji] (bkz. bu madde) ve *fizyoloji* olurdu, fakat kuşkusuz kastı, standart bir 18. yüzyıl tanımında hâlâ etkin olan bir anlamda, aradaki bağdı: "Antropoloji insan bedeni ile ruhunun ikisini birlikte, birliklerine ilişkin yasalarla, duyum ve hareket vb. gibi sonuçlarıyla beraber ele almayı kapsar." Bunu izleyen ise, (i) duyularla ilişki içinde –"en bayağı antropoloji kitaplarındaki duyularımızın çözümlenmesi" (Coleridge, 1810)– ya da insanın fiziksel çeşitliliğinin (bkz. RACIAL) ve insanın EVOLUTION'ıyla [evrim] (bkz. bu madde) ilgili sorunlara uygulanması anlamında fiziksel incelemelerin ihtisaslaşması oldu. Böylece 19. yüzyılın sonlarına dek, başat anlamı artık "fiziksel antropoloji" olarak ayırdığımız çalışma dalına denk düşüyordu.

Daha genel bir anlamın, artık "toplumsal" ya da "kültürel" antropoloji olarak ayırdığımız anlamın ortaya çıkışı (belki de, Harvey'i anımsayacak olursak, yeniden ortaya çıkışı), CIVILIZATION [uygarlık] (bkz. bu madde) ve özellikle CULTURE

[kültür] (bkz. bu madde) düşüncelerinin gelişmesiyle yakından ilişkili bir gelişmedir. Aslında Tylor'ın *Primitive Culture*'ı (1870) genel olarak İngilizce konuşan dünyada yeni bilimin kurucu metni olarak kabul edildi. Bu bir yandan Herder'in 18. yüzyıldaki çoğul *cultures* [kültürler] –Avrupa uygarlığının izindeki doğru DEVELOPMENT [gelişme] (bkz. bu madde) aşamaları olarak değil de, birer bütün olarak incelenmesi gereken ayrı yaşama biçimleri – ayırımına kadar geriye gider. Diğer yandan, tam da bu *gelişme* aşamaları düşüncesinden (18. yüzyıl Aydınlanma düşünürlerinde yaygındı) türetilen kavramlara, özellikle de G. F. Klemm'in *Allgemeine Kulturgeschichte der Menschheit* [İnsanlığın Genel Kültürel Tarihi] (1843-52) ve *Allgemeine Kulturwissenschaft* [Genel Kültür Bilimi] (1854-5) adlı kitaplarına gider. Klemm yabanılık, evcilleşme ve özgürlük gibi insan gelişmesinin üç aşamasını ayırt ediyordu. 1871'de akrabalığa ilişkin dilbilimsel incelemelerin öncüsü olan Amerikalı Lewis Morgan, *Ancient Society; or Researches in the Line of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization* adlı kitabında etkileyici biçimde üç aşama tanımladı. Engels aracılığıyla bu kitap Marksizm'in ilk dönemi üstünde büyük bir etkide bulundu. Fakat antropoloji düşüncesinin bu çizgisinin önemi, "gelişme" bakış açısından olsun olmasın, "ilkel" (veya "yabanıl") kültürler üstündeki vurgusuydu. Avrupa emperyalizmi ve sömürgeciliği döneminde, ve Amerika'nın fethedilen Kızılderili kabileleriyle buna bağlı ilişkileri döneminde, hem bilimsel çalışma hem de daha genel ilgiler için bol bol malzeme vardı. (Bu genel ilgilerin bir kısmı daha sonra hükümet ve yönetim politikaları üzerinde etkili olmak üzere kullanılan bilimsel bilgi anlamında "pratik" veya "uygulamalı" antropoloji olarak sistemleştirildi.) Yine de en önemli etkisi antropoloji'nin "ilkel" kültürlerle görelî olarak sınırlandırılmasıydı; gerçi bu çalışmalarla (bittiklerinde), hem bir yandan birbirleriyle yakından ilişkili olan dilbilim ve antropolojide STRUCTURALISM [Yapısalcılık] (bkz. bu madde) eğilimi olarak, diğer yandan toplumsal kurumların temel insan ihtiyaçlarına verilen (değişken) kültürel cevapları oluşturun-

duğu işlevselcilik eğilimi olarak genellenen “insan yapıları”nın incelenmesi üstündeki etkileriyle birlikte “farklı yaşam biçimlerinin bir bütûn olarak” incelenmesine ilişkin modelleri; hem de, uygarlığa doğru tek çizgideki düzenli aşamalar düşüncesinden keskin bir ayırımla, daha genel olarak *alternatif* kültürler ve gelişme çizgileri düşüncesini teşvik eden geniş karşılaştırmalı kanıtlar toplamını sağladı.

Böylece 20. yüzyılın ortalarında, hâlâ fiziksel antropoloji, “ilkel halkların” zengin ve kapsamlı antropolojisi vardı; her ikisinin de ötesinde belirsiz bir alanda, modern insanın yaşam biçimlerini kapsayan daha genel bir inceleme biçimi ve tanıklık kaynağı şeklinde antropoloji’nin bir anlamı vardı. Kuşkusuz bu dönem itibariyle SOCIOLOGY [Sosyoloji] (bkz. bu madde) modern toplumların (ve bazı ekollerde, modern *kültürlerin*) incelendiği alan olarak değişik biçimlerde kurulmuş bulunuyordu ve artık (fiziksel antropoloji’den ayırt etmek için) “toplumsal” veya “kültürel” antropoloji (“toplumsal” İngiltere’de, “kültürel” de Amerika’da daha yaygın; bununla birlikte *kültürel* antropoloji Amerika’da genellikle maddi nesnelerin incelenmesini anlatıyor) denen şeyle arasında zorlu çakışmalar vardı.

Bu karmaşık terimler ve araştırma alanlarının kapsadığı önemli entelektüel konular, zaman zaman sözcüklerin karmaşık tarihçesiyle açığa çıkarılır, belki de çoğunlukla daha çok bulandırılır. Bu birbiriyle yakından ilişkili ve çoğunlukla çakışan ilgi ve araştırma alanlarının yeni bir gruplandırmasımın, 20. yüzyılın ortalarından bu yana, aslında modern bir dilde ve çoğul olarak antropoloji’nin birebir, ama çeşitli biçimlerde özelleşmiş olan anlamıyla yeniden var olmaya başlayan “insan bilimleri” (özelikle Fransa’da “les sciences humaines”) adıyla gitgide tanınması ilginçtir.

Bkz. CIVILIZATION, CULTURE, DEVELOPMENT, EVOLUTION, PSYCHOLOGY, RACIAL, SOCIOLOGY, STRUCTURAL

ART [Sanat]

Art'ın her türden beceriye gönderme yapan başlangıçtaki anlamı, İngilizce'de hâlâ etkindir. Ama daha özelleşmiş bir anlamı yaygınlaşmış ve the arts [sanatlar] ile büyük ölçüde artist sözcüklerinde başat hale gelmiştir.

Art İngilizce'de 13. yüzyıldan bu yana kullanılıyor, yakınkökü Eski Fransızca *art*, kök sözcük Latince *artem* "beceri". Başat bir anlam özelleşmesi olmadan, matematikten tıba, oltayla balık tutmaya kadar çeşitli konularda 17. yüzyılın sonlarına kadar yaygın biçimde kullanılmıştır. Ortaçağın üniversite müfredatında arts ("yedi sanat" ve daha sonra "LIBERAL (bkz. bu madde) arts") dilbilgisi, mantık, retorik, aritmetik, geometri, müzik ve astronomiydi ve artist 16. yüzyıldan itibaren öncelikle bu bağlamda kullanıldı; gerçi neredeyse aynı dönemde herhangi bir becerikli kişiyi (aslında bu anlamıyla 16. yüzyılın sonlarına kadar artisan [zanaatçı] ile özdeşti) ya da bir başka gruplandırmadaki sanatların, yedi ilham perisinin gözettiği sanatlardan birinin uygulamacısını tanımlayacak gelişmeler görülür: tarih, şiir, komedi, trajedi, müzik, dans, astronomi. Sonra, 17. yüzyılın sonlarından itibaren, sözcüğün o güne dek açıkça temsil edilmemiş bir grup beceriye gitgide yaygınlaşan özelleşmiş bir uygulanaşı gözlemlendi: boyama, çizme, oyma ve heykel. Art ve artist'in bu becerilere gönderme yapan şu andaki başat kullanımları 19. yüzyılın sonlarına kadar tam olarak yerleşmemişti, ancak 18. yüzyılın sonlarında bu gruplandırma içinde ve oynacıların Kraliyet Akademisi'nden çıkarılmalarına özel bir göndermeyle, artist [sanatçı] ile artisan [zanaatçı] –ikincisi "entelektüel", "düşsel" ya da "yaratıcı" amaçları olmayan "hünerli el işçisi" olarak özelleşmiştir– arasındaki artık genelleşmiş ayırım güçlenip tutundu. Artisan'ın bu gelişmesi ve scientist'in 19. yüzyılın ortalarındaki tanımı artist'in anlam özelleşmesine ve şimdi liberal değil de güzel denenen sanatların (fine arts) ayrılmasına olanak verdi.

Soyut, büyük harfli Art'ın kendi iç, ama genel ilkeleriyle ortaya çıkış yerini belirlemek güç. Çok sayıda akla yakın 18.

yüzyıl kullanımı var, fakat kavram 19. yüzyılda genelleşti. Bu anlamda, CULTURE ve AESTHETICS'in (bkz. bu maddeler) gelişmesiyle tarihsel olarak ilişkilidir. Wordsworth 1815'te ressam Haydon'a şöyle yazmıştı: "High is our calling, friend, Creative Art" [bizim uğraşımız, dostum, yücedir, yaratıcı sanattır]. Yaratıcı ve düşsel ile şimdiki çakışması, bir sınıflandırma sorunu olarak, aslında 18. yüzyılın sonlarına ve 19. yüzyılın başlarına gider. Anlamli artistic [sanatsal] sıfatı 19. yüzyılın ortalarından bu yana var olur. Artistic temperament [sanatçı mizacı] ve artistic sensibility [sanatçı duyarlılığı] aynı döneme gider. Oyuncu ve şarkıcı gibi sahne sanatçıları ayırt etmek ve böylece artist sözcüğünü ressam, heykeltıraş ve son olarak (19. yüzyılın ortalarından bu yana) yazar ve besteciye ayırmak üzere kullanılmış olan artiste de öyledir.

Hangi sözcüklerin değişik dönemlerde art'tan ayrı tutulduğunu ya da onunla karşılaştırıldığını görmek ilginç olacaktır. Artless 17. yüzyılın ortalarından önce "hünersiz" ya da "hünerden yoksun" demekti ve bu anlam varlığını korudu. Ama daha önce art ile doğa arasında düzenli bir karşıtlık vardı: yani, insan becerisinin ürünü ile doğuştan gelme bir niteliğin ürünü arasında. Artless o zaman, 17. yüzyılın ortalarından itibaren, ama özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren "sanat"ta kendiliğindenliği anlatmak üzere olumlu bir anlam kazandı. Hâlâ art hüner ve INDUSTRY (Sanayi, endüstri) (bkz. bu madde) azimli hüner anlamlarına geliyorduydu da, sık sık birbirleriyle ilişkilendiriliyorlardı, fakat ikisi de soyutlanıp özelleştirilince, 19. yüzyılın başlarından itibaren çoğunlukla düşgücü ve yararlılığın birbirinden ayrı alanları olarak karşılaştırıldılar. 18. yüzyıla kadar çoğu bilim birer art'tı; bilimle sanat arasındaki modern insan hüner ve çabasının kökten farklı yöntem ve amaçlara sahip karşıt alanları biçimindeki ayırım, aslında 19. yüzyılın ortalarından bu yana vardır; gerçi sözcüklerin kendileri çok daha önce "kuram" ve "uygulama" anlamında zaman zaman karşılaştırılıyorlardı (Bkz. SCIENCE, THEORY).

İnsan becerisinin değişik türleri ve bu becerilerin kullanımındaki çeşitli temel amaçlar arasındaki karmaşık tarihsel ay-

rımlar kümesi, çok açık ki, emeğin pratik bölümlenişine ve becerinin hayata geçirilmesindeki amaçların pratik tanımlarında gerçekleşen kökten değişmelere bağlıdır. Öncelikle özelleşmesi ve kullanım değerlerini mübadele değerlerine indirgemeyle, kapitalist meta üretiminin doğasındaki değişmelere bağlanabilir. Bunun sonucunda belli beceri ve amaçların, doğrudan mübadele tarafından belirlenmemiş genel kullanım biçimleri ve niyetlerin hiç değilse kavramsal olarak soyutlanabileceği arts veya *humanities*'e hasredilmesi gibi savunmaya dönük bir gelişme de oldu. Art ile *industry* arasındaki ve *fine arts* [güzel sanatlar] ile *useful arts* [yararlı sanatlar] (bu ikincisi sonunda yeni bir özelleşmiş terim aldı, TECHNOLOGY (bkz. bu madde)) arasındaki ayrımın biçimsel zemini işte budur.

Dolayısıyla artist bu temel bakış açısı içinde yalnızca –önceki çağlarda kendilerine artist denilen– *scientist* [bilim adamı] ve *technologist*'ten [teknoloji uzmanı] değil, artık özgül bir tanımla WORK [iş] (bkz. bu madde) örgütlenmesinde kullanılan *artisan* [zanaatçı], *craftsman* [usta] ve *skilled worker*'dan [hünerli, nitelikli işçi] da ayındır. Bu ayrımlar baskın hale geldikçe, belli bir üretim biçimi içinde, art ve artist genel bir insancıl ilgiyi (yani yararlı olmayan bir ilgiyi) anlatmayı sağlayan daha da genel (ve daha bulanık) çağrışımlar kazanıyor; oysa ironik biçimde çoğu sanat yapıtı meta muamelesi ve çoğu sanatçı, dürüstçe tam tersi niyetler taşıdıklarını iddia ettiklerinde bile, aslında bir tür marjinal meta üreten bağımsız bir *craftsmen* [usta] veya *skilled worker* [hünerli işçi] kategorisi muamelesi görüyor.

Bkz. AESTHETIC, CREATIVE, CULTURE, GENIUS, INDUSTRY, SCIENCE, TECHNOLOGY

BEHAVIOUR [Davranış]

Behave [davranmak] hâlâ güçlükler sunan çok ilginç bir sözcüktür. Eski İngilizce’de *be* –çevresinde– ve *habban* –tutmak– kökünden gelen, kapsamak anlamında bir *behabban* vardı. Fakat modern sözcük 15. yüzyılda *have* (krşl. Almanca’da *sich haben*) fiilinin niteleme biçimi olarak, özellikle de “kendine sahip olmak, (uygun olmak)” dönüşlü anlamıyla zuhur etti. 16. yüzyıl örneklerinde geçmiş zaman biçimi *behad* olabilir. Buradan çıkan başat anlam toplum içinde davranış ya da tavır idi: en yakın modern özelleşmiş anlam belki *deportment* [hal ve hareket] ya da (16. yüzyıldan itibaren) özelleşmiş *manners* [görgü] (krşl. 14. yüzyıl *mannerly*) olabilir. Fiilde bu hâlâ bas-kın bir anlamdır, to behave *badly* hemen anlaşılsa da, to behave (“yourself”) hâlâ konuşma dilinde iyi davranmak demektir. Başlangıçtaki bir hayli sınırlı ve ağırbaşlı toplum içindeki davranış (Johnson’ın hâlâ *dışsal*’a bir vurguyla kaydettiği) anlamından, çok daha genel ahlâksal bir anlamda, bütün bir etkinlikler dizisini özetleyen bir sözcük olmak üzere gelişmesi sırasında, behave belli bir anlam bulanıklığı kazandı ve behaviour’un ilgili gelişmesinde özellikle önemli oldu bu. İsim biçiminin toplum içindeki davranışı ya da, ahlâksal anlamda, genel bir dizi etkinliğe gönderme yapmak için kullanılması hâlâ oldukça yaygındır; klasik örneği “when we are sick in fortune, often the surfeits of our own behaviour”dır (Kral Lear, I, ii). Fakat asıl önemli gelişme, sözcüğün yansız, hiçbir ahlâksal içerim olmadan, belli bir durumda birinin ya da bir şeyin nasıl hareket ettiğini (tepki gösterdiğini) anlatmak için kullanılmasıdır. 17. yüzyılda bilimsel betimlemede başladı bu, ancak 19. yüzyıldan önce yaygın değildir. Asıl önemli olan anlam aktarması, daha önceden var olan toplum içindeki gözlemlenebilir davranış temel anlamına muhtemelen bağlı olan güçlü bir gözlem anlamıyla maddi nesnelerin betimlemelerinde gerçekleş-

miş gibidir. Örneğin: “To watch... the behaviour of the water which drains off a flat coast of mud” [çamurdan bir fırından süzülen suyun davranışlarını... izlemek] (Huxley, 1878). Fakat terim bitkiler, daha düşük organizmalar ve hayvanlarla ilişkili olarak da kullanılıyordu ve 19. yüzyılın sonlarından itibaren halen dolaşımdaki “bütün bir organizmanın dıştan görülebilir etkinliği” anlamıyla genel kullanıma girmişti. (Kırs. animal behaviour [hayvan davranışı], ve bunun özelleşmiş eşanlamlısı *ethology*; *ethology* daha önceden, 17. yüzyılda, *mimicry* [vücudun korunmak amacıyla bulunduğu ortama uyum sağlama-sı]; 18. yüzyılda *ahlâk* bilimi; karakter bilimi (Mill, 1913) olarak tanımlanmıştı. Ahlâksal tanımlardan yansız tanımlara dek yayılan aralık behaviour’da olduğu kadar açıktır ve *character* sözcüğünde de görülebilir kuşkusuz.)

Fiziksel ve biyolojik bilimlerin yöntemlerinin kendini behaviourist ve (çok geçmeden) behaviourism olarak tanımlayan etkili bir psikoloji okuluna (Watson, 1913) uygulanmasından özel bir anlam türedi. Psikoloji “doğa biliminin bütünüyle nesnel, deneysel bir kolu” olarak (Watson) görülüyordu ve “zihinsel” ya da “yaşantısal” türden veriler bilim dışı kabul ediliyordu. Bu tanımdaki kilit nokta, gözlemlenebilir anlamıydı; kavram başlangıçta “nesnel olarak fiziksel bakımdan ölçülebi-len”le sınırlıydı, ama hâlâ behaviourist veya neo-behaviourist (yeni anlamına gelen Yunanca *neo*’nun bir öğretinin yeni veya gözden geçirilmiş biçimini anlatmak üzere kullanımı 17. yüzyıldan itibaren kaydedilir, 19. yüzyılın sonlarından itibaren çok yaygındır) adlandırılan sonraki gelişmeler tarafından, çeşitli “zihinsel” ya da “yaşantısal” (kırs. SUBJECTIVE) veriler denetlenen gözlem koşulları altında kabul edildiğinden, “deneysel olarak ölçülebilir” olarak değiştirildi. Psikolojideki yöntem tartışmasından belki de daha önemli olan, bu okul ve ilgili birçok toplumsal ve entelektüel eğilim dolayısıyla, behaviour’ın bir anlamının, her (? gözlemlenebilir) etkinliğe, özellikle insan etkinliğine dönük yeni geniş gönderimiyle, “bir organizma” ile “çevre”sinin etkileşimi (bu da “uyaran” ve “yanıt” biçiminde genelde özelleşmişti) olarak genişlemesiydi.

Belli alanlarda, diğ er “niyet” ve “amaç” kavrayışlarının reddedilip, en iyi durumda ikincil olarak değ erlendirilmesi, baskın vurgunun her zaman (g  zlemlenebilir) etki, yani davranış   st  nde olmasıyla, insan etkinliğinin yalnızca incelemesinin değ il, doğasının da bir   vre tarafından BEL IRLENM    (bkz. DETERMINE maddesi) olan etkileşimlerle sınırlanması sonucunu doğurdu bu. İnsan bilimlerinde ve COMMUNICATIONS [İletişim] (bkz. bu madde) ve ilancılık/reklamcılık [advertising] (15. y  zyıldaki “bildirme” genel anlamından   zellikle 19. y  zyıldaki T  KET  C   (bkz. CONSUMER) davranış   st  ndeki   rg  tl   etki sistemi anlamına doğru gelişmiştir) gibi pek   ok toplumsal uygulamalı (yansız olmaktan   ok uzak) alanda, *uyaran* ve *yanıt*’ın g  rece yansız fiziksel anlamları, t  m anlamlı insan etkinliğinin bir   zeti olarak “denetimli” behaviour’ın indirgeyici bir sistemi olarak gelişti. (Denetimli, g  zlemlenebilir deney koşulları –15. y  zyıldan itibaren ticari muhasebede   ek sistemi anlamından gelişmiş– anlamı ile yine 15. y  zyıldan gelme başkaları   st  nde kısıtlama ya da g    uygulama koşulları anlamı arasındaki   akışma dolayısıyla ilgin  tir. Bu iki modern anlam ayrı tutulur, ancak uygulamada aralarında geçiş olmuştur.) En   nemli etkisi ise, kimi “kasıtlı” ve “amaçlı” insan pratikleri ve sistemlerinin, adeta kendilerine verilen *yanıtların* “normal”, “anormal” ya da “sapkın” olarak derecelendirilebileceği “doğal” ya da “nesnel” *uyaranlar* olarak tanımlanmasıdır. “  zerk” ya da “bağımsız” yanıt anlamı (ya genel olarak ya da verili bir sistemin koşullarının dışında olmak anlamında) b  ylelikle zayıflatılabilir; bunun da politika ve sosyolojide (krşl. “sapkın gruplar”, “sapkın siyasal davranış”), psikolojide (krşl. RATIONALIZATION [akılcılaştırma]) ve zekanın ya da genişletilmiş anlamda behaviourist açıklamalarla öğretici ya da YARATICI (bkz. CREATIVE maddesi) gibi terimlere dayalı açıklamalar arasında dikkate değ er bir tartışmanın bulunduğu dilin (language behaviour) anlaşılmasında   nemli etkileri olabilir.

Bu   zel ve merkezdeki tartışmalar bir yana, toplum içindeki davranış anlatan bir s  zc  ğ  n her t  rl   etkinliği anlatmak

için en yaygın biçimde kullandığımız ve görünüşe göre en yansız terim haline gelmesi önemini korumaktadır.

BOURGEOIS [Burjuva, kentsoylu]

Bourgeois İngilizce’de kullanımı çok zor bir sözcük: birincisi, bir hayli yaygın olarak kullanılmasına karşın hâlâ açıkça Fransızca bir sözcük, ilk İngilizce’leştirilmiş biçimi *burgess*’dir, eski Fransızca *burgeis* ile orta İngilizce *burgeis*, *burges*, ilk baştaki kısıtlı anlamında kalan *borges*’ten –kasaba sakini– gelir; ikinci olarak, özellikle üzerine düşmanlık ya da dışlama çekebilecek (bu bağlamda, daha tanıdık İngilizce *orta-sınıf* sıfatıyla tam olarak çevrilememesi önemlidir) Marksist savunuyla ilgilidir; üçüncü olarak, son yirmi yılda özellikle İngilizce’de, kısmen bu Marksist anlamdan, ama büyük ölçüde daha önceki Fransızca anlamlardan dolayı, daha genel ve çoğunlukla belirsiz bir toplumsal küçümseme sözü oldu. Bu yelpazeyi anlamak için, sözcüğün Fransızca’daki gelişimini izlemek ve Almanca *bürgerlich*’in Fransızca ve İngilizce’ye çevirisindeki özel bir güçlüğü kaydetmek zorunlu.

Fransa’daki feodal yönetimde bourgeois toplumda ikamet süresi gibi koşullarla tanımlanan hukuksal bir kategoriydi. Temel tanım, yaşam biçimi hem istikrarlı hem de borçlarını ödeyebilen güvenilir yurttaştı. En erken ters anlamlar daha üst bir toplumsal kesimden geldi: özellikle 18. yüzyılda bu “orta” sınıfın istikrarlı olsa bile kısıtlı yaşamı ve düşüncelerine yönelik felsefi ve entelektüel bir küçümsemeye dönüşen bourgeois’ın orta halliliğine dönük aristokrat küçümsemesi (İngilizce’de 17 ve 18. yüzyılda benzer bir *citizen* ve onun kısaltması *cit* kullanımı vardı). Bourgeois sürekli ticaretle ilişkilendiriliyordu, ama bir burjuva olarak başarılı ve *bourgeoisement* [burjuva gibi] yaşamak, emekli olmak ve yatırımlandırılmış gelirle yaşamak içindi. Bourgeois evi içinde hiçbir ticaret ve mesleğin (sonradan avukatlar ve doktorlar istisna tutulacaktı) yürütülemeyeceği bir yerdi.

Ticaretin genişlediği yüzyıllarda bu bourgeois sınıfının bü-

yüklüğü ve önemindeki sürekli artış siyasal düşüncede büyük sonuçlar doğurdu, onların da sözcük üzerinde işleri karmaşıklaştıran önemli etkileri oldu. Özellikle 18. yüzyılda yeni bir TOPLUM kavramı, sivil toplum, dile getirilip İngilizce'ye çevrildi, ama bu sıfatın eşdeğerlileri Fransızca *bourgeois* ve Almanca *bürgerlich* idi, belli anlamlarda hâlâ da öyledir. Sonraki İngilizce kullanımda bunlar daha özgül 19. yüzyıl anlamında *bourgeois* diye çevrildiler, çoğunlukla karışıklığa yol açarak.

Özgül Marksist anlamdan önce, *bourgeois* küçümseyici bir söz oldu, ama aynı zamanda aşağıdan bakılınca da saygı anlatıyordu. Göçmen işçi veya asker yerleşik *bourgeois*'yı kendi karşıtı olarak; işçiler sermayelenmiş *bourgeois*'yı işveren olarak görüyordu. Sonraki kullanımın toplumsal boyutu böylece 18. yüzyılın sonlarında tam olarak kuruldu, gerçi özü bakımından farklı olan aristokratik ya da felsefi küçümseme hâlâ etkin bir anlamdı.

Bourgeois toplumunun tanımlanması Marx'ta merkezî bir kavramdı, yine de özellikle erken dönem yapıtlarının bir kısmında terim bulanıktır, çünkü Hegel'le ilişkisi içinde sivil (*bürgerlich*) toplum Marx için DEVLET'ten (bkz. STATE madde) ayırt edilmesi gereken önemli bir kavramdı.

Marx önceki ve sonraki anlamları kullanmış ve sonunda birleştirmiştir. Marx'taki yeni *bourgeois* toplumu anlamı daha önceki tarihsel kullanımı izledi, yerleşik ve borcunu ödeyebilen kentlilerden palazlanan tüccarlar, girişimciler ve işverenler sınıfına kaydı. *Bourgeois* siyaset teorisi (sivil toplum teorisi) dediği şeye saldırısı, aslında belli bir *bourgeois* toplumunun, yani *bourgeoisie*'nin (sınıf adı artık çok daha öne çıkmıştı) başatlığını kurmuş olduğu ya da gitgide başat hale geldiği bir toplumda, kavram ve kurumları olan sözümona evrensel kavram ve kurumlar olarak gördüğü şeye dayanıyordu. *Bourgeois* toplumunun değişik aşamaları CAPITALIST (bkz. bu madde) üretim biçiminin değişik aşamalarına götürmüştü, ya da daha sonra keskin biçimde ifade edildiği üzere, kapitalist üretim biçiminin değişik aşamaları *bourgeois* toplumunun, dolayısıyla da *bourgeois* düşüncesinin, *bourgeois* duygusunun, *bourgeois*

ois ideolojisinin, bourgeois sanatının değişik aşamalarına götürmüştü. Marx'm kullandığı anlamıyla sözcük evrensel kullanıma geçti. Ancak çoğunlukla bunu, belli bakımlardan, silinmemiş olan aristokrat ve felsefi k   msemenden ve de özellikle Marx'ın merkez  tanımını paylaşması gerekmeyen ve çoğunlukla da paylaşmayan, ama (orta halli) yerleşik ve saygınlara karşı o eski düşmanlığı besleyen yerleşik sayılamayacak sanatçılar, yazarlar ve d ş n rl r arasında yaygın daha sonraki bir biçimden ayırmak güçtür.

Sözcüğün karmaşıklığı artık ortada. En kesin Marksist kullanımda bile bir sorun var: aynı sözcük, yani bourgeois, toplumsal ve kültürel gelişmenin tarihsel olarak farklı dönem ve aşamalarını anlatmak için kullanılıyor. Özellikle kimi bağlamalarda kafa karıştırması kaçınılmazdır: Yerleşik, bağımsız yurttaşların bourgeois ideolojisi tüm ülkeye yayılmış [para-national] bir şirketin çok hareketli temsilcilerinin bourgeois ideolojisiyle aynı olmadığı çok açıktır. Petit-bourgeois ayrımı önceki tarihsel niteliklerin bir kısmını korumaya dönük bir girişimdir, ama aynı zamanda daha karmaşık ve hareketli bir toplum içindeki özgül bir kategori için kullanılmaktadır. Çoğunlukla birbirinden ayırt edilemeyecek biçimde kullanılan bourgeois ile *kapitalist* arasındaki ilişkide de sorunlar vardır, ama Marx'ta öncelikle toplumsal ve ekonomik terimler olarak bunlar birbirlerinden ayırt edilebilirler. Kentli olmayan sermayedarların ( rn. tarım alanındaki sermayedar işverenler), kurdukları toplumsal ilişkiler 19. yüzyılda gelişen anlamıyla bourgeois olmakla birlikte, sözcüğün bir türlü silinmeyen kentli vurgusuyla, bourgeois olarak tanımlanmalarında özel bir güçlük vardır. Bourgeois toplumu ile bourgeois ya da bourgeoisie sınıfı arasındaki ilişkilerin tanımlanmasında da güçlük vardır. Marx'a göre, bourgeois toplumu, bourgeois sınıfının egemen olduğu toplumdur, ama, tek bir sınıfın egemen olduğu (fakat ister istemez başka sınıfların da bulunduğu) bütün bir toplumla, o toplumdaki belli bir sınıfı anlatmak için aynı sözcük kullanıldığında, en harareti tahlil tartışmalarından birine bağlı olarak, kullanıma dönük güçlükler olabilir. Bourgeois

ois'nın apaçık toplumsal ve ekonomik içeriğiyle tanımlanmayan bir pratiği anlatan bir sıfat olarak bourgeois'nm kullanımlarında bu güçlük özellikle dikkat çeker.

Dolayısıyla sözcüğün İngilizce'de kullanılmasına direnilmesi şaşırtıcı değildir, fakat Marksist ve diğer tarihsel, siyasal tartışmalardaki sınırları belli kullanımı için İngilizce'de gerçek bir alternatifin bulunmadığını da söylemek gerek. Orta-sınıf şeklindeki çeviri, aynı türden insanları, onların yaşama biçimi ve görüşlerini, o zaman bourgeois'nın, öncesinde de citizen, cit ve civil'in anlattığı gibi göstererek, daha çok 19. yüzyıl öncesi anlamların çoğunu karşılar; citizen ve cit'in genel kullanımları 18. yüzyılın sonlarına kadar yaygın, ancak bu dönemden sonra orta-sınıfın ortaya çıkmasıyla daha az yaygındı. Fakat, modern bir terim olmakla birlikte, orta-sınıf (bkz. CLASS) daha eski bir üç katmanlı toplum –üst, orta ve alt– bölümlemesine dayanır; bu bölümlenme en çok feodal ve feodaliteden hemen sonraki toplumda anlamlıdır ve daha sonra kullanıldığı anlamlarda, gelişkin ya da tam oluşmuş bourgeois toplumunun tanımlanmasıyla ya hiç ilgisi yoktur, ya da çok az vardır. Gelişkin bir kapitalist toplumun tarihsel olarak tanımlanması bağlamında bourgeois'nm sosyalist anlamı olan yönetici sınıf, özü bakımından farklı olan orta sınıf tarafından kolay kolay ya da açıkça temsil edilmez. Bu nedenle, özellikle bu bağlamda ve güçlüklerine karşın, bourgeois kullanılmaya devam edecek.

Bkz. CAPITALISM, CIVILIZATION, CLASS, SOCIETY

BUREAUCRACY [Bürokrasi]

Bureaucracy İngilizce'de 19. yüzyılın ortalarında görülür. Carlyle *Latter-day Pamphlets*'da (1850) "Bürokrasi' denen Kıta kaynaklı baş ağrısı"ndan ve Mill 1848'de örgütlü eylemin tüm gücünü "başat bir bürokrasi"ye yoğunlaştırmanın gereksizliğinden söz etti. 1818'de, daha eski bir biçimi kullanarak Leydi Morgan, "öteden beri İrlanda'yı yöneten Bureacratie ya da ofis

zorbalığı” diye yazdı. Sözcük Fransızca yakınkök *bureaucratie*’den alınmıştı, o da kök sözcük *bureau*’dan geliyordu. *Bureau*’nun ilk anlamı, çalışma masalarını kaplamak için kullanılan çuhaydı. *Bureau*’nun İngilizce’de ofis anlamıyla kullanımı 18. yüzyılın başlarına kadar gider; Fransız etkisiyle, yabancı şubelere özel bir göndermeyle, Amerikan kullanımında daha çok yaygınlık kazandı. Ticari düzenlemenin artan önemi, buna eşlik eden devlet müdahalesi ve yasal denetimlerdeki artışla, örgütlenmiş ve profesyonel merkezî yönetimin öneminin artmasıyla birlikte, yeni terimin işaret ettiği siyasal olguları üretti. Fakat o zaman değerlendirilmelerinde ciddi bir farklılık vardı. İngiliz ve Kuzey Amerikan kullanımında bu yabancı terim, *bureaucracy*, kamu yönetiminin katılığını ya da gereğinden fazla olan gücünü anlatmak için kullanılıyorken, *kamu hizmeti* ya da *sivil hizmet* gibi terimler tarafsızlığı ve benliksiz profesyonelliği anlatmak üzere kullanılıyordu. Almanca’da *Bureaukratie* çoğunlukla daha iyi bir anlam taşırdı, Schmoller’de (“sınıf savaşında” monarşiden ayrı olarak “tek yansız öge”) olduğu üzere ve Weber tarafından daha sonra yasal olarak kurulu ussalık anlamı yüklenecekti. Terimlerin değişiklik göstermesi hâlâ değerlendirme değişmelerini ve aslında “kamu hizmetçileri topluluğu” ya da *bureaucracy*’nin hizmet ettiği çoğunlukla farklı siyasal sistemler arasındaki ayrımları da karıştırabiliyor. Ancak bunun da ötesinde, *bureaucracy*’nin yalnızca memurlar sınıfını değil, eski *aristokrat* toplumların yanı sıra halk DEMOCRACY’lerinden (bkz. bu madde) de farklı kimi modern, örgütlü, merkezîleştirilmiş toplumsal düzen türlerini de anlatan daha genel bir kullanımı da görülür. “Kamu çıkarı”nın “kamu hizmeti”yle “*bureaucracy*” arasındaki değişmeye [variation] özellikle maruz kaldığı sosyalist düşüncede bu önemlidir.

Daha yerel biçimlerde, *Daily News*’un 1871’de “the Ministry ... with all its routine of tape, wax, seals and bureauism” [bütün o bant, balmumu, mühür ve kırtasiyecilik rutiniyle... Bakanlık] diye tanımladığı resmî süreçlerin karmaşık formalitelerini anlatmak için kullanılır *bureaucracy*. “İş yöntemleri” ve

“ofis düzenlemesi” gibi daha yansız anlatımların üretilmesi ve çoğunlukla bureaucracy’nin devletteki benzer ya da aynı işlem süreçleri için ayrılmasından anlaşılacağı üzere, iki tür gönderim arasında bir belirsizlik bölgesi yer almaktadır.

Bkz. DEMOCRACY, MANAGEMENT

C

CAPITALISM [Kapitalizm]

Belli bir ekonomik sistemi tanımlayan bir sözcük olarak capitalism İngilizce’de 19. yüzyılın başlarında ve neredeyse aynı sıra Fransızca ve Almanca’da görülmeye başladı. İsim olarak capitalist biraz daha eskidir; Arthur Young *Travels in France* (1792) adlı günlüğünde kullanır, ama görece gevşek bir biçimde: “paralı adamlar ya da kapitalistler”. Coleridge *Tabletalk*’ta (1823) sözcüğü gelişmiş bir anlamda kullanır – “emeği el atında bulunduran... kapitalistler”. Thomas Hodgskin *Labour Defended against the Claims of Capital*’da şöyle yazmıştı: “Avrupa’nın bütün kapitalistleri, dolaşımdaki bütün sermayeleriyle birlikte, kendi başlarına bir haftalık yiyecek ve giysi bile arz edemezler,” ve “gıda üretenle giysi üreten arasına, çalgı üretenle kullanan arasına capitalist girer, ne yapar ne de kullanır, ama her ikisinin ürettiğini de sahiplenir.” Ekonomik bir sistemin tanımıdır bu açıkça.

Capital’in ekonomik anlamı 17. yüzyıldan ve tam gelişmiş olarak ise 18. yüzyıldan bu yana İngilizce’de görülüyordu. Chambers *Cyclopaedia*’da (1727-51) “Parlamento tarafından Güney Denizi şirketine sermayelerini artırmak için verilen güç”e rastlanır ve “dolaşımdaki sermaye”nin tanımı Adam Smith’te (1776) bulunur. Sözcük bu özel anlamını “baş” veya “ana” biçimindeki genel anlamlarından aldı: yakınkök Fransızca *capital*, Latince *capitalis*, kök sözcük Latince *caput* “baş, kafa”. Pek çok başka türemiş özel anlam vardı; ekonomik an-

lam “capital stock” (ana mal ya da para) ifadesinin kısaltılmasıyla gelişti. Klasik ekonomide capital’in ve capital’in çeşitli biçimlerinin işlevi betimlenip tanımlanmıştı.

Capitalism böyle bir ekonomik sistemi anlatmaktan çok belli bir tarihsel ekonomik sistemi anlatmak üzere bir anlam gelişmesini temsil eder. Capital ve capitalist başlangıçta her ekonomik sistemdeki teknik terimlerdi. Capitalist’in sonraki (19. yüzyıl başı) kullanımları tarihsel gelişimin belli bir aşamasında özgül işlevlere doğru kaydı; capitalism’i billurlaştıran da işte bu kullanımdır. Yararsız, ama kontrolü elinde bulunduran aracı ya da işveren veya son olarak üretim araçlarının sahibi olarak capitalist biçiminde bir anlam vardı. Bu sonunda, özellikle Marx’ta biçimsel bir ekonomik kategori olarak capital’in üretim araçlarının bir tek elde toplanmış, ücretli emek sistemini beraberinde getiren özel bir sahipliği olarak capitalism’den ayırmayı içeriyordu. Bu anlamda capitalism palazlanan burjuva toplumunun bir ürünüdür; capitalist üretimin daha eski biçimleri vardır, ama bir sistem olarak capitalism –Marx’ın “kapitalist dönem” dediği şey– ancak 16. yüzyıla kadar gider ve endüstriyel kapitalizm aşamasına 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında ulaşır.

Bu tanımlamanın ayrıntıları ve elbette ki sistemin kendisinin yararları ve işleyişi üstüne büyük tartışmalar yapıldı, fakat 20. yüzyılın başlarından itibaren, dillerin çoğunda, capitalism diğer sistemlerle karşılaştırılabilen ayrı bir ekonomik sistem anlamını kazandı. Terim olarak capitalism, Alman sosyalist yazısında kullanılmaya ve diğer sosyalist olmayan yazılara yayılmaya başladığı 1880’lerden öncesine gitmez. İlk İngilizce ve Fransızca kullanımları ancak 20. yüzyılın ilk yıllarına dek geriye gider. 20. yüzyılın ortalarında, sosyalist savunuya tepki olarak, capitalism ve capitalist sözcüklerinin yerine sistem savunucuları tarafından “özel girişim” ve “serbest girişim” gibi ifadeler kullanıldı. Kapitalizmin başlangıç dönemindeki kimi koşulları hatırlatan bu terimler çok büyük veya tüm ülkeye yayılmış “kamu” şirketlerine ya da onların denetlediği ekonomik sisteme hiç tereddütsüz uygulandı. Geriye kalan durum-

lardaysa capitalism artık yaygınlaşmış olan kendi adıyla savunuldu. Denetimin hissedarlardan profesyonel yönetime sözde geçişini veya belli NATIONALIZED [millileştirilmiş] (bkz. bu madde) veya “devlete ait” sektörlerin aynı anda varoluşunu anlatmak için, post-capitalist veya post-capitalism şeklinde bir kullanım gelişti. Bu ifadelerin mantıklılığı, nitelemek üzere seçildikleri kapitalizm tanımına bağlıdır. Açıkça kapitalizmin belli türlerini niteleseler de, temel anlamına göre marjinal kalırlar. Yeni bir ifade, state-capitalism [devlet kapitalizmi] tanımının özgün koşullarının –ücretli emek sistemine doğru götüreceği biçimde üretim araçlarının tek elde toplanması– gerçekten değişmediği devlet mülkiyetinin biçimlerini anlatmak için 20. yüzyılın başlarından itibaren, ama özellikle ortasında yaygın biçimde kullanıldı.

Capitalist bir ekonomik sistemin egemen olduğu durumlarda bütün toplumu, toplumun özelliklerini anlatmak üzere sıfat olarak capitalist’in anlam genişlemesine uğradığını da kaydetmek gerekir. Bu noktada capitalist ile BOURGEOIS (bkz. bu madde) arasında yer yer çakışma ve ara sıra karışıklık görülmektedir. Birebir Marksist kullanımda capitalist üretim biçimini ve bourgeois belli bir toplumu anlatır. Anlam çakışmasına neden olan üretim biçimi ile toplum türü arasındaki ilişkiler hâlâ tartışma konusudur.

Bkz. BOURGEOIS, INDUSTRY, SOCIETY

CAREER [Meslek yaşamı, kariyer]

Career artık bir kişinin yaşamdaki ya da buradan türetilerek mesleğindeki ilerlemesini anlatmak için o kadar çok kullanılıyor ki, aynı bağlamda hipodromdaki koşuyolu ve dörtnala koşma anlamlarını hatırlamak güç – gerçi kimi bağlamlarda, “careering about” [süratle gitmek] deyiminde olduğu üzere, yaşamaktadır.

Career İngilizce’de 16. yüzyılın başlarında görülür, Fransızca yakınkök *carrière*’den –koşuyolu–, Latince kök sözcük *car-*

raria'dan –araba yolu–, o da Latince kök *carrus*'tan –araba– geliyor. 16. yüzyıldan itibaren koşuyolu, anlam genişlemesiyle hızlı ya da kesintisiz etkinlik anlamında kullanılıyordu. Kimi zaman yansız olarak kullanılsa da, güneşin seyrinde olduğu gibi, 17 ve 18. yüzyılda hızlı olduğu kadar kısıtlamasız etkinlik şeklinde bir anlam taşıyordu. 1767 tarihindeki “a... beauty.. in the career of succes” [başarı yolunda... bir güzellik] ile 1848 tarihindeki Macauley'nin “in the full career of succes” [bütün o başarı dolu yolunda] kullanımları arasındaki içerim değişikliğinden emin olmak kolay değil. Fakat 19. yüzyılın başlarından itibaren yerici içerim olmadan, özellikle diplomat ve devlet adamlarına göndermeyle, kullanmaya başlamış olmamız muhtemel. 19. yüzyılın ortalarından itibaren sözcük meslekteki ilerlemeyi, sonra da mesleğin kendisini anlatmaya başlar.

Bu noktada, özellikle de 20. yüzyılda, *career WORK, LABOUR* [iş, emek] (bkz. bu maddeler) ve özellikle *job*'m [iş] başlıca örneklerini oluşturduğu bir grup sözcükten ayrılamaz hale gelir. *Career* hâlâ politikacılar ve eğlence işindekileri anlatmak üzere soyut ve parlak bir anlamda kullanılıyor, ama daha genel olarak, bilinçli ve bilinçsiz bir sınıf ayrımıyla, üstü örtülü bir ilerleme vaadi içeren işler'i dile getiriyor. Açıkça içeride gelişme olanağı olan işleri – devlet memurluğu kariyeri –anlatmak için yaygın biçimde kullanıldıysa da, artık rağbet gören, arzu edilir ya da gurur duyulan uğraşları kapsıyor– “kömür madenciliği kariyeri”. *Career* artık her zaman terfi ya da ilerlemeyi olmasa bile sürekliliği ima ediyor genellikle, yine de *career* ile iş arasındaki ayrım ancak kısmen buna dayanıyor ve farklı iş türleri arasındaki sınıf ayrımlarıyla da ilişkili çoğu zaman. Öte yandan, terim kapsamı, “careers tavsiyesi” örneğinde olduğu gibi, kimi zaman bu çağrışımların üstünü çizer ve “yarı yarıya yetenekli işçiler”i anlatmak üzere Amerikalıların “düz *career* yörüngesi” biçiminde bir kullanımları da olmuştur.

17 ve 18. yüzyıldaki yerici anlamıyla birlikte özgün eğretilemeye benzer bir şeyin *rat-race* gibi kimi iş ve terfi alanlarının anlatılmasında yeniden ortaya çıkması ilginçtir. Fakat elbette ki yerici anlam, *career*'in olumlu içerimlerinden özenle ayrı

tutulan careerism ve careerist gibi türetimlerde doğrudan doğruya görülür. Careerist 1917'de kayıtlara geçer ve careerism ise 1933'te; ilk kullanımlar meclis politikasına gönderme yapar.

Bkz. LABOUR, WORK

CHARITY [iyilik, hayır, iyilikseverlik, hayırseverlik]

Charity İngilizce'ye 12. yüzyılda eski Fransızca yakıncök *charité*'den geldi, o da Latince *caritas*'tan, bu sözcük de kök sözcük *carus*'tan –*dear* [sevimli, sevgili, aziz] anlamında– gelmiştir. Latince sözcük sevgi anlamının yanı sıra fiyatın pahalılığı anlamını da kazandı (eski İngilizce'den bu yana *dear*'ın kendisinde yinelenen, sürdürülen bir çağrışım). Fakat *charity*'nin başat kullanımı İncil bağlamındaydı. (Yunanca *agape* Vulgate'te *dilectio* ve *caritas*'a ayrılmıştır ve Wyclif bunları *love* ve *charity* olarak çevirmiştir. Tyndale *caritas*'ı *love*'a çevirmiş ve 16. yüzyılın ateşli öğretti tartışmalarında bu çeviri eleştirilmiştir, Bishop'ın İncil'i ve sonra Onaylanmış Versiyon'da kiliseye özgü *charity* tercih edildi. *Love*, 19. yüzyılın Gözden Geçirilmiş Versiyon'unun anahtar terimlerinden biridir.) Charity o zamanlar insanla Tanrı arasındaki, insanlarla komşuları arasındaki Hristiyan sevgisiydi. Komşulara iyilikseverlik ve özellikle de yardıma muhtaçlara iyilikseverlik anlamı eşit derecede eskidir, fakat önceleri şu Paul kullanımında olduğu üzere Hristiyan sevgisi anlamıyla doğrudan ilişkilidir: “though I bestow all my goods to feed the poor... and have not charity, it profiteth me nothing” [eğer bütün mallarımı sadaka olarak yedirirsem... fakat sevgim olmazsa, bana hiç faide etmez] (1 *Corinthians* 13 – I. Korintoslulara Mektup 13: 3), burada duygunun olmadığı eylem bir hiç olarak görülmektedir. Yine de muhtaç olanlara yardım etmeye ilişkin başat anlam istikrarlı bir biçimde bugüne geldi; bu anlam büyük olasılıkla daha 16. yüzyılda baskındı ve 17. yüzyılın sonlarından ve 18. yüzyılın başlarından itibaren yeni bir soyutlama anlamıyla kullanıl-

maktaydı. Bir kurum olarak charity 17. yüzyılın sonlarından itibaren yerleşmişti. Bu anlamlar kuşkusuz süregeldi.

Ama sözcükte bir hareket daha var. Charity begins at home [iyilik/hayırseverlik evde başlar] 17. yüzyılın başlarında popüler bir sözdü ve 14. yüzyıldan itibaren öncülери görülmekteydi. Cold as charity daha da anlamlıdır ve Matta 24: 12'deki orijinal kullanımın ilginç bir terse çevrilişidir; İncil'de "savaşlar ve savaş söylentileri"nin ve "pek çok sahte peygamber"nin çıkışının kehaneti, şu sözle öncelenir: "because iniquity shall abound, the love of many shall wax cold" [fesat çoğalacağından ötürü, birçoklarının sevgisi soğuyacak]. Bu en genel Hristiyanca anlamdır. Daha önceki çeviriler (örneğin, Rhemish, 1582) şu ifadeyi kullanmıştır: "charity of many shall wax cold" [birçoklarının sevgisi soğuyacak]. Browne (1642) "complaint of these times... that Charity grows cold"dan [zamanımızın şikâyeti... Sevginin soğuduğundan] söz eder. 18. yüzyılın sonlarından itibaren anlam terse çevrilmiştir. Bu anlam, sevgi ve iyilikseverliğin kurutulması veya dondurulması anlamı değildir; daha ilginç olan, iyiliksever davranışın muhatabına en iyiliksever kurumların alışkanlık ve tavırlarının uzun süreli deneyiminden sonra nasıl geldiğidir. Bu anlam çok önemli olmuştur ve bazı insanlar hâlâ kendilerinin bağışta bulundukları kamu fonlarından dahi "charity" [bağış] almayaceklerini söylüyorlar. Bunun başkalarından yardım almaya karşı bir bağımsızlık duygusu içerdiği doğru, ama bu bağlamdaki charity etrafında toplanan nefret ve ret duygusu, tarihsel olarak eylemin her iki tarafında, iyilikseverlik ve sınıf duygularının etkileşimine ait olan yaralanmış özsaygı ve gurur duygularından ileri gelmektedir. Bu etkileşimin kritik işaretleri charity'nin (komşu sevgisinden değil, onaylanan toplumsal davranışın ödülü için) *hak eden yoksullara* hasredilmesi ve Jevons (1878) tarafından özetlenen burjuva ekonomi politiğindeki hesaptır: "all that the political economist insists upon is that charity shall be really charity, and shall not injure those whom it is intended to aid" [siyasal iktisatçının ısrar ettiği tek şey, hayırseverliğin gerçekten hayırseverlik olması ve yardım

etmeyi amaçladığı kimseleri incitmemesidir] (ihtiyacın giderilmesi değil, ücretli emeğe yönelik teşviki korumaya yönelik seçici kullanım). Bir zamanlar başkalarına dönük sevgi ve duyarlılık için kullanılan en yaygın ifadenin (hayır kurumlarının yaşamakta olan hukuki tanımlarına uygun olarak bazı özel bağlamlar hariç), modern hükümetlerin refah yardımlarını (ayırma ilişkin zengin bir toplumsal tarihin de etkisiyle) “charity [bağış, sadaka] değil hak” diye tanıtmalarını gerektirecek kadar üzerine gölge düşmüş olması şaşırtıcı değil.

CITY [Şehir, kent]

City İngilizce’de 13. yüzyıldan bu yana görülür, ama büyük ya da çok büyük bir kenti anlatmak üzere modern kullanımı ve buna bağlı olarak kent alanlarını kırsal alanlardan ya da taşra’dan ayırmak üzere kullanılması 16. yüzyıldan bu yanadır. Sonradan kazandığı anlam ve ayırım açıkça kent yaşamının öneminin 16. yüzyıldan itibaren artmasıyla ilişkilidir, fakat 19. yüzyıla dek başkentle, Londra’yla sınırlıydı bu. Daha genel kullanımı, İngiltere’yi 19. yüzyılın ortalarında nüfusunun büyük kısmı kentlerde yaşayan dünya tarihindeki ilk toplum yapan Sanayi Devrimi sırasındaki kent yaşamının hızlı gelişmesine karşılık gelir.

City eski Fransızca yakınkök *cité*’den, Latince kök *civitas*’tan türemiştir. Fakat *civitas* moden anlamda şehir değildi; bu anlama gelen *urbs* idi, Latince *civitas*, *civis*’ten –kentli, aslında bugünkü “ulusal” daha yakındır– türetilmiş genel bir isimdi. *Civitas*, o zaman belli bir yerleşim ya da yerleşim türünden çok yurttaşlar topluluğuydu. Romalı yazarlar tarafından Gaul kabilelerine uygulandı. Uzun ve karmaşık bir gelişimle *civitas* ve ondan türeyen sözcükler böyle bir devletin başlıca kentini, kiliseyle ilgili kullanımlarda da katedral kentini anlatmaya başladı. Daha önceki İngilizce sözcükler *borough* (yakınkök eski İngilizce *burh*) ve *town* (yakınkökü eski İngilizce *tun*) idi. *Town* etrafı çevrilmiş yer ya da bahçeden böyle etrafı çevrilmiş bir yerin içindeki binalara doğru (ki hâlâ kimi

modern köy ya da köy bölümü adlarında yaşar), buradan da 13. yüzyıldaki modern kullanımlarının ilk örneklerine doğru bir gelişme izledi. *Borough* ve *city* sık sık birbirlerinin yerine geçebiliyordu ve farklı ortaçağ ve ortaçağ sonrası yönetim dönemlerinde çeşitli hukuksal ayrımlar görülür. *City*'yi belirleyen bu tür ayrımlardan biri 16. yüzyılda katedral bulunmasıydı ve bu hâlâ geçmişten kalma bir alışkanlıkla, ama yanlış olarak, ileri sürülür. *City*'nin büyüklük bakımından *town*'dan ayrılmaya başladığı dönemde, temel olarak 19. yüzyıldan itibaren ama Londra'nın baskın olmasına bağlı daha önceki örneklerle 16. yüzyıldan itibaren, her ikisi de hâlâ yönetsel olarak *borough* idi ve bu sözcük bir yerel yönetim biçimi olacak şekilde özelleşti. 13. yüzyıldan itibaren *city* her durumda *town*'dan onurlandırıcı bir sözcük oldu; bu şekilde daha çok Kutsal Kitap'ta adı geçen köyler için ya da ideal veya anlamlı yerleşimi anlatmak üzere kullanılıyordu. Daha genel olarak, 16. yüzyıl itibariyle *city* daha çok Londra'yı anlatıyordu ve 17. yüzyılda *city* ve *taşra* karşıtlıkları çok yaygındı. Finans ve ticaret merkezi olarak özelleşmiş anlamıyla *city*, Londra Şehri'nde bulunmalarından dolayı, bu finans ve ticaret faaliyetinin gözle görülür ölçüde genişlediği 18. yüzyılın başlarından itibaren yaygın biçimde kullanıldı.

Büsbütün farklı bir yaşam biçimini ima eden gerçekten farklı bir yerleşim türü olarak *city*, her ne kadar bu düşünce Rönesans, hatta Klasik düşünceden bu yana çok uzun bir tarihe sahipse de, modern çağrışımlarıyla 19. yüzyılın başlarına kadar tam olarak yerleşmiş değildir. Modern vurgu sözcükte, belli yerler veya belli yönetim biçimlerinden sıfat olarak gitgide soyutlanmasıyla ve büyük ölçekli modern kent yaşamının anlatımının gitgide yaygınlaşmasıyla takip edilebilir. Milyonlarca sakiniyle modern *city* böylece kesin olmamakla birlikte genel olarak daha önceki dönemler ve yerleşimlerin temel niteliklerini taşıyan birçok şehir türünden ayrılır – *katedral şehri*, *üniversite şehri*, *taşra şehri*. Aynı zamanda modern *city* kendi içinde de bölünmüştür; *suburb*'ün [banliyö] değişen konumunun sorunlu kılmasıyla *inner city*'nin [iç şehir] günümüzde

kullanımı her geçen gün artmaktadır. *Suburb*, 17. yüzyıldan bu yana dış ve aşağı bir alan olmuştur ve bu anlam, darlığı anlatmak üzere *suburban*'m kullanılmasında yaşamaktadır. Fakat 19. yüzyılın sonlarından itibaren tercih edilen alanlarda bir sınıf farklılığı göze çarpar: *suburb*'ler *sakinleri* çeker ve *inner city* işyerleri, dükkânlar ve yoksullara terk edilir.

Bkz. COUNTRY, CIVILIZATION

CIVILIZATION [Uygarlık, medeniyet]

Civilization artık genel olarak ulaşılmış bir durumu ya da düzenli toplumsal yaşam koşulunu anlatmak üzere kullanılıyor. Uzun bir süre için, gerçekte hâlâ da zorlu bir etkileşim içinde olduğu CULTURE [kültür] (bkz. bu madde) gibi, aslında bir sürece gönderme yapar ve bazı bağlamlarda hâlâ bu anlamı yaşar.

Civilization sözcüğünden önce İngilizce'de *civilize* [uygarlaş(tır)mak] görülür, sözcük 17. yüzyılın başlarında 16. yüzyıldaki Fransızca yakinkök *civiliser*'den gelişmiştir, o da orta Latince *civilizare* –bir suç sorununu uygar bir sorun haline getirmek, buradan da bir toplumsal örgütlenme biçimi içine taşımak. Kök sözcük– yurttaş anlamına gelen Latince *civis*'den türemiş, yurttaşlara ait ya da değgin olan –Latince *civilis*'ten gelen *civil*'dir. Bu haliyle *civil* İngilizce'de 14. yüzyıldan itibaren kullanıldı ve 16. yüzyılda terbiyeli ve eğitilmiş anlamlarını kazandı. Hooker 1594'te “Sivil Toplum”dan söz eder– 17. ve özellikle 18. yüzyılda merkezî önem kazanacak bir anlatımdır bu – ama düzenli bir toplumun tanımlamasına dönük asıl önemli gelişme, orta Latince yakinkök *civilitas*'tan –topluluk–gelen *civility* [kibarlık] idi. *Civility* 17 ve 18. yüzyıllarda bugün *civilization* diyeceğimiz bağlamlarda kullanılır ve ta 1772'de Johson'ı ziyaret eden Doswell şöyle yazar: “onu meşgul buldum, folyo Sözlük'ünün dördüncü baskısını hazırlıyordu... *Civilization*'u almayacak, bir tek *civility*'yi dahil edecekti. Ona büyük saygı duymakla birlikte, *civilize*'dan *civilization*'un

barbarlığın [barbarity] karşı anlamında *civility*'den daha iyi olduğunu düşündüm." Boswell, özellikle *barbarlıkla* [barbarism] bilinçli tarihsel ve kültürel karşıtlığı içinde toplumsal düzen ve incelik durumunu süreçten daha fazla vurgulayan gitgide yerleşecek kullanımı doğru tanımlıyordu. *Civilization* hem durum hem de süreci anlatmak üzere Ash'ın 1775 tarihli sözlüğünde görüldü. 18. yüzyılın sonlarından itibaren, özellikle 19. yüzyılda yaygınlaştı.

Bir yönüyle *civilization*'ın yeni anlamı 18. yüzyılın sonlarından itibaren süreç ve ulaşılmış durum anlamlarının özgül bir birleşimidir. İnsanın kendi kendine seküler ve ileriye doğru gelişmesine yaptığı vurguyla Aydınlanma'nın genel ruhu vardır gerisinde. *Civilization* bu tarihsel süreç anlamını dile getiriyor, aynı zamanda buna bağlı modernlik anlamını yüceltiyordu: ulaşılmış bir incelik ve düzen durumu. Bu *civilization* iddialarına karşı gösterilen Romantik tepkide, insanın gelişiminin diğer türlerini anlatmak için başka sözcükler ve insanın refahı konusunda başka ölçütler, özellikle *CULTURE* (bkz. bu madde) geliştirildi. 18. yüzyılın sonlarında *civilization*'ın davranışlardaki incelik birleşmesi hem İngilizce hem de Fransızca'da normaldi. Burke *Reflections on the French Revolution*'da şöyle yazar: "our manners, our civilization, and all the good things which are connected with manners, and with civilization" [görgü kurallarımız, uygarlığımız ve görgü kuralları ve uygarlıkla ilgili olan bütün iyi şeyler]. Burada, her ne kadar *manners* [görgü kuralları] modern olağan kullanımından daha geniş bir gönderime sahipse de, terimler neredeyse eşanlamlı görünüyor. 19. yüzyılın başlarından itibaren *civilization*'ın, davranış ve tutumdaki incelik kadar toplumsal düzen ve düzenli bilginin (sonradan *SCIENCE*'m [Bilim] (bkz. bu madde)) de vurgulandığı sözcüğün modern anlamına doğru gelişimi, bir bütün olarak İngilizce'de Fransızca'dan öncedir. Mill, Coleridge üstüne denemesini yazdığında, 1830'larda belirleyici bir an vardı:

İnsanlığın uygarlıkla ne kadar çok şey kazandığı sorusunu alalım sözgelimi. Gözlemci fiziksel rahatlığın artması; bilginin ge-

lişmesi ve yayılması; batıl inancın çökmesi; karşılıklı ilişkinin kolaylıkları; davranışların yumuşaması; savaş ve kişisel çatışmanın gerilemesi; güçlünün zayıf üstündeki zorbalığının gitgide kısıtlanması; kalabalıkların işbirliğiyle yeryüzü üstünde başarılan büyük işler karşısında ister istemez şaşkınlığa düşer...

Mill'in civilization'a ilişkin olumlu örneklerinin yelpazesi budur ve çok modern bir yelpazedir bu. Olumsuz sonuçlarını da tanımlar: bağımsızlığın yitirilmesi, yapay gereksinimlerin yaratılması, tekdüzelik, dar mekanik anlayış, eşitsizlik ve çaresiz yoksulluk. Coleridge ve diğerleri tarafından kurulan karşıtlık *culture* veya *cultivation* ile civilization arasındaydı:

Kültürle uygarlık arasındaki sürekli ayrım ve yer yer kendini gösteren karşıtlık... ulusun kalıcılığı... ve ilericilik ile kişisel özgürlüğü... sürekli ve ilerici uygarlaşmaya bağlıdır. Fakat uygarlığın kültürde, yani insanlığımızı belirleyen nitelikler ve yetilerin uyumlu gelişiminde temellenmediği, parlaktan çok cilalı bir halk denebilecek kadar seçkin bir ulus ve de yıkıcı bir etki, yani sağlığın sonucu olmaktan çok hastalığın ateşi değilse şayet gerçekten, uygarlığın kendisi karışık bir iyiliktir. (*On the Constitution of Church and State*, V)

Coleridge bu alıntıda uygarlığın davranışların *parlatılması*yla ilişkisinin açıkça ayırdındadır; ciladan söz etmesi bundandır ve aradaki ayrım 18. yüzyılda İngilizce ve Fransızca'daki aynı kökten gelen *polished* [parlatılmış] ile *polite* [kibar] arasındaki tuhaf çakışmayı hatıra getirir. Fakat civilization'ın "karışık bir iyilik" olarak nitelenmesi, tıpkı Mill'in olumlu ve olumsuz sonuçlarını ayrıntılı olarak açıklaması gibi, sözcüğün bütün bir modern toplumsal süreci anlatmaya başladığını göstermektedir. Bu andan itibaren bu anlam başat olur, ister sonuçları iyi, ister kötü isterse karışık olsun.

Yine de öncelikle genel ve aslında evrensel bir süreç olarak görülür hâlâ. Civilization'ın çoğul biçimde kullanıldığı önemli bir an vardır. Civilizations, *cultures*'dan sonra ortaya çıkar; en açık ilk kullanımı 1819'da Fransızca'dadır. İngilizce'de, daha

önce, örtük kullanımlarla eski uygarlıklara gönderme yapar, ama 1860'lara kadar yaygın değildir bu.

Modern İngilizce'de civilization hâlâ genel bir duruma gönderme yapar ve hâlâ vahşilik ya da barbarlıkla karşıttır. Ama karşılaştırmalı çalışmaların doğasındaki görelilik, ve bunun civilizations'm kullanımına yansması, bu temel anlamı etkiledi ve sözcük artık belli tanımlayıcı sıfatları düzenli olarak çevresine topluyor: Western civilization, modern civilization, industrial civilization, scientific and technological civilization [Batı uygarlığı, modern uygarlık, sanayi uygarlığı, bilimsel ve teknolojik uygarlık]. Böylelikle ulaşılmış herhangi bir toplumsal düzen ya da yaşama biçimini anlatan yansız bir sözcük halini aldı ve bu anlamıyla culture'ın modern toplumsal anlamı arasında karmaşık ve çok tartışılmış bir ilişki vardır. Yine de ulaşılmış durum anlamı, hâlâ kural koyucu bir niteliği barındıracak kadar güçlüdür; bu anlamda civilization, a civilized way of life, the conditions of civilized society [uygarlık, uygar bir yaşama biçimi, uygar toplumun koşulları] kazanılmaya olduğu kadar yitirilmeye de yatkın görülebilir.

Bkz. CITY, CULTURE, DEVELOPMENT, MODERN, SOCIETY, WESTERN

CLASS [Sınıf]

Class hem anlam yelpazesi hem de toplumsal bir kesimi anlatan özel anlamının karmaşıklığı bakımından açıkça güç bir sözcüktür. Roma halkının mülkiyete göre bir kesimini oluşturan Latince classis sözcüğü, İngilizce'ye 16. yüzyılda Latince biçimiyle geçti, çoğulu da classes ya da classies idi. 16. yüzyılın sonlarına ait (King, 1594) neredeyse modern bir kullanımı vardır: "all the classies and ranks of vanitie" [tüm sınıflar ve tabakalar]. Fakat classis öncelikle Roma tarihini anlatmak için kullanılıyordu ve önce kilise örgütüyle ilgili bir terim olarak ("assemblies are either classes or synods" [meclisler ya sınıftır ya da kurul]) ve sonra kesim ve zümreyi anlatmak üzere genel

bir terim olarak (“classis of Plants”, 1664 [bitkiler sınıfı]) kapsamı genişletildi. Fransızca yakıncök *classique* classic biçiminde 17. yüzyılın başlarında İngilizce’ye giren Latince türemiş *classicus* sözcüğünün standart otorite ve sonra da Yunan ve Roman antik çağına özgü (başlangıçta *classic* ile birbirinin yerine geçebilen *classical* biçimiyle artık ayırt ediliyor çoğunlukla) anlamını kazanmasından önce, toplumsal içerimleri olduğunu belirtmekte yarar var. Gellius şöyle yazmıştı: “*classicus... scriptor, non proletarius*”. Fakat İngilizce’ye 17. y’da giren *class* biçimi, eğitimle ilgili özel bir değer kazandı. Blount, 1656’da *classe*’ı yorumlarken, hâlâ öncelikle Latince’ye özgü olan “Derelerine göre insanların merteye ya da grubu” anlamını verir, ama eklemekten de edemez: “Okullarda (ki sözcüğün en çok kullanıldığı yerdir) belli bir öğrenci grubuna hasredilmiş düzey ya da ders” – bu kullanım eğitimde hâlâ yaygındır. *Classic* ve *classical*’ın gelişmesi büyük ölçüde öğrenilmesi gereken yapıtlar ilişkisinin sonucudur.

17. yüzyılın sonlarından itibaren *class*’ın bir grup ya da kesim için genel bir sözcük olarak kullanılması gitgide yaygınlaşmıştır. Bu dönemle ilgili olarak güçlük çıkaran şey, *class*’ın bitkiler ve hayvanların yanı sıra insanlar hakkında da, ama modern türden toplumsal içerimler olmaksızın kullanılmasıdır. (Krşl. Steele, 1709: “this Class of modern Wits”). Belli sınıfların nispeten değişmeyen adlarıyla (*lower class*, *middle class*, *upper class*, *working class* vb.) *class*’ın modern toplumsal anlamının gelişimi, aynı zamanda Sanayi Devrimi’nin ve onun toplumu önemli ölçüde yeniden düzenleyişinin dönemi olan 1770 ve 1840 arasındaki döneme aittir esasen. En uç durumlarda (i) herhangi bir gruplandırmanın adı olarak *class* ile (ii) toplumsal bir oluşumun özgül adının adayı olarak *class* arasında ayırım yapmak güç değildir. Sözgelimi Steele’in “Class of modern Wits”i [“Günümüzün Nüktedanlar Sınıfı”] ile “halkın orta ve alt sınıflarının Parlamento’nun Avam Kamarası’nda yeterli biçimde temsil edilmedi”ğine ilişkin Birmingham Siyasal Birliği’nin *Bildirge*’si (1830) arasında kesin çizgiler çekmek güç değil. Fakat geçiş döneminde ve aslında onun biraz önce-

sinde, belli kullanımların anlam (i)'i mi yoksa (ii)'yi mi kastettiğinden emin olmak gerçekten güç. Modern anlamda okunabilecek benim bildiğim en eski kullanım, Defoe'nun "tis plain the dearness of wages forms our people into more classes than other nations can show" [ücretlerin pahalılığı halkımızı diğer ulusların gösterebileceğinden daha çok sınıfa ayırıyor] (Review, 14 Nisan 1705) cümlesidir. Fakat bu bile ekonomik bağlamda kesin olmaktan uzaktır. Hanway'in 1772 tarihli başlığı konusunda da kuşku bulunmalıdır: "Observations on the Causes of the Dissoluteness which reigns among the lower classes of the people" [halkın aşağı sınıfı içinde hüküm süren sefahatin nedenleri üstüne gözlemler]. Bunu, tıpkı Defoe'nun-kinde olduğu gibi, tamamen toplumsal anlamda okuyabiliriz, ama anlam (i) ile (ii) arasında bizi duraksatacak kadar çakışma var. Bu gelişimin can alıcı bağlamı toplumsal kesimler için alternatif sözvarlığıdır ve 18. yüzyılın sonlarına kadar, hatta 19. yüzyıl ve ta 20. yüzyıla kadar, en yaygın sözcükler *rank* ve *order* iken, *estate* ve *degree* hâlâ *class*'ten daha yaygındır. Ortaçağdan itibaren *estate*, *degree* ve *order* toplumsal konumu anlatmak için yaygın biçimde kullanılagelmişti. *Rank* 16. yüzyılın sonlarından itibaren yaygındı. Bugün *class* diyebileceğimiz neredeyse tüm bağlamlarda, bu diğer sözcükler standartlaşmıştı ve *lower order* ve *lower orders* 18. yüzyılda özellikle yaygınlık kazanmıştı.

Toplumsal kesimleri anlatan eski adları aşacak bir sözcük olarak *class*'ın girişinin ana çizgileriyle tarihi, toplumsal konumun miras alınmaktan çok elde edildiği bilincinin artmasıyla ilişkilidir. Durma, atlama ve sıralar halinde düzenlenmeye ilişkin bütün o temel eğretilenmeleriyle birlikte tüm diğer sözcükler, konumun doğumla belirlendiği bir topluma aittir. Bireysel hareketlilik, bir *estate*, *degree*, *order* veya *rank*'ten diğerine geçiş olarak görülebilir. Bilinci değiştiren, büyük ölçüde eski terimlerin de içine katılabilecek olan daha çok bireysel hareketlilik kavramı değildi yalnızca, SOCIETY (bkz. bu madde) sözcüğünün yeni anlamı ya da yeni türden kesimler dahil olmak üzere aslında toplumsal kesimleri yaratan belli bir *top-*

*lumsal sistemdi. İlk belirgin kullanımlardan birinde, Madison'ın The Federalist'inde (ABD, yak. 1787) çok açıktır: parasal ve üretimsel çıkarlar "uygar uluslarda ihtiyaçtan doğar ve onları farklı duygular ve görüşlerle hareket eden değişik sınıflara böler". Sanayi Devrimi'nin ekonomik değişiklikleriyle Amerikan ve Fransız devrimlerinin siyasal çatışmalarının büyük ölçüde keskinleştirdiği bu ayırdındalığın baskısı altında, class sözvarlığı kontrolü eline alır. Fakat yavaş ve düzensiz bir süreçti bu, ama yalnızca eski sözcüklerin varlığını koruyan tanıdıklığımdan, tutucu düşünürler bir ilke sorunu olarak kullanabilecekleri yerlerde kullanmaktan kaçınmayı ve eski (sonraları bazı yeni) terimleri tercih etmeyi sürdürdüğünden değil. Class'ın özgül bir toplumsal kesim olarak değil, genel olarak kullanılabilen ve çoğunlukla *ad hoc* bir gruplandırma terimiyle kaçınılmaz biçimde çakışmasından ötürü süreç yavaş ve düzensizdi, güçlüğünü korumuştur.*

Bunu söyledikten sonra, yakın zamanlarda özgül olmuş olan class sözvarlığı oluşumunun izini sürebiliriz. Lower classes 1772'de kullanılmıştı ve lowest classes ve lowest class 1790'lardan itibaren yaygındı. Bunlar geçişin bazı izlerini taşıyor, ama geçişi tamamlamıyor. Lower class'ın COMMON (bkz. bu madde) *people*'dan [avam] pek de farklı olmadığı eski bir genel anlama daha az bağımlı olduğu için çok daha ilginç olansa, yeni ve gitgide sıklığı artan bilinçli ve kendi kendine kullanılan middle classes adıdır. "Men of a middle condition" [orta halli insanlar] (1716), "the middle Station of life" [hayatın orta Durağı] (Defoe, 1719), "the Middling People of England... generally Good-natured and Stout-hearted" [İngiltere'nin orta halli insanları... genelde iyi huylu ve yürekli] (1718), "the middling and lower classes" [orta ve alt sınıflar] (1789) gibi örneklerde bunun öncülleri görülür. Gisborne 1795'te "Enquiry into the Duties of Men in the Higher Rank and Middle Clases of Society in Great Britain"ı [toplumun yüksek mevkilerindeki ve orta sınıflarından insanlara düşen görevler üstüne araştırma] yazacaktı. Hannah More 1796'da "middling classes" üstüne yazıyordu. "Vergi yükü" 1809'da

bütün ağırlığıyla “orta sınıflar”ın omuzlarındaydı (*Monthly Repository*, 501) ve 1812’de “such of the Middle Class of Society who have fallen upon evil days”den [Toplunun orta sınıfının kötü günler geçirdiğinden] söz ediliyordu (*Examiner*, Ağustos). *Rank* hâlâ bir o kadar sık kullanılıyordu, James Mill’de olduğu gibi (1820): “the class which is universally described as both the most wise and the virtuous part of the community, the middle rank” [evrensel olarak toplumun en akıllı ve erdemli kısmı diye tanımlanan sınıf, yani orta tabaka] (*Essay on Government*), fakat burada class çoktan genel bir toplumsal anlam kazanmış, kendi başına kullanılmıştır. Kendi kendini kutlayan tanımlamanın şişinmesi Brougham’ın 1831 tarihli konuşmasında geçici bir doruğa ulaşır: “halk adına, yani orta sınıflar, ülkenin servet ve zekası, Britanyalı adının şanı.”

Bu gelişimde hâlâ bir tuhafılık vardır. Orta, *alt* ile *üst* arasında bir yere, aslında gitgide sürdürülemez olan *üst* ile *alt* arasındaki bir ilaveye aittir. *Higher classes* Burke tarafından kullanılmıştı 1791’de kullanılmıştı (*Thoughts on French Affairs*), *upper classes* ise 1820’lerden itibaren kaydedilir. Bu modelde eski bir hiyerarşik bölümlenme hâlâ kendisini gösterir; *middle class*, *persons of rank* [mevki sahibi insanlar] ile *common people* [avam] arasına bilinçli olarak girer. Tanımı gereği bu hep belirsizdi: özgül *rank* sözcüğü yerine gruplandırma sözcüğü *class*’ın yaşamını sürdürmesinin bir nedeni de budur. Fakat Brougham’da açıkça, ondan bu yana da çok sık biçimde, modelin *üst* kısmı neredeyse gözden kaybolur, daha doğrusu *daha üst* bir sınıfın farkındalığı farklı bir boyuta, hâlâ varlığını koruyan ve saygı duyulan, ama esasen yerinden olmuş aristokrasinininkine özgü kılınır.

Şimdi ele alacağımız karmaşanın nedeni de budur. 1790’larla 1830’lar arasındaki siyasal, toplumsal ve ekonomik haklara ilişkin sert tartışmalarda, *class* bir başka model dahilinde, yalnızca *productive* [üretici] veya *useful class* [yararlı sınıf] (aristokrasiye karşı güçlü bir terim) ayrımıyla kullanıldı. Volney’in çok okunmuş *The Ruins, or A Survey of the Revolutions of Empires*’mm (2 bölüm, 1795) çevirisinde, “toplumun ayakta

tutulmasına yararlı emekleriyle” katkıda bulunanlarla (halkın çoğunluğu, “emekçiler, zanaatkarlar, tüccarlar ve topluma yararlı her türden meslek”) Privileged class [ayrıcalıklı sınıf] (“rahipler, saray adamları, hazine den sorumlu olanlar, komutanlar, kısacası, sivil, askerî ya da dinsel yönetimdeki yetki sahipleri”) arasında bir konuşma geçer. Fransız usulü aristokratik yönetime karşı *halk*’ın tanımıdır bu, yaygın biçimde İngiltere’nin koşullarına uygulandı bu tanım ve 1790’larla 1830’lar arasındaki gerçek siyasal duruma karşılık gelen tek bir sonucu oldu: hem bilinçli middle classes hem de bu dönemin sonunda kendilerini working classes olarak tanımlayacak çok farklı insanlar, *ayrıcalıklı* ve *aylak*’tan farklı olarak ve onlarla karşıtlık içinde *useful* veya *productive classes* tanımlarını benimzediler. Diğer *alt*, *orta* ve *üst* modeliyle tuhaf biçimde karışan bu kullanım, önemini ve karışıklığını korudu.

Çünkü *yararlı* ya da *üretken* anlamından aktarmayla working class önce adlandırıldı. Burada önemli ölçüde çakışma vardır: krşl. “middle and industrious classes” [orta ve çalışan sınıflar] (*Monthly Magazine*, 1797) ve “poor and working classes” [yoksul ve çalışan sınıflar] (Owen, 1813) – bunlardan ikincisi muhtemelen working classes’ın ilk İngilizce kullanımı, fakat hâlâ son derece genel. 1818’de Owen *Two Memorials on the Behalf of the Working Classes*’ı yayınladı ve aynı yıl *The Gorgon* (28 Kasım) working classes tamlamasını “işçiler”le “onların işverenleri” arasındaki ilişkileri anlatmak üzere özgül ve yanlış anlaşılamayacak bir bağlamda kullandı. Kullanım sonra hızla gelişti ve 1831 itibarıyla *National Union of the Working Classes* düşmanları olan “mülkiyet ya da sermayeyi korumak için yapılmış yasalar” kadar ayrıcalık görmezler. (Bu tür yasaları, hâlâ uygulanan emek anlamında kullanılan INDUSTRY’yi (bkz. bu madde) korumak üzere yapılmamış olan yasalardan ayırıyorlardı.) *Poor Man’s Guardian*’da (19 Ekim 1833), O’Brien “üretken sınıflar için kendi el emeklerinin ürünleri üstüne tam bir egemenlik” kurulmasından söz ediyordu ve böyle bir değişikliği “çalışan sınıflar tarafından tasarlanıyor” diye tanımlamaya kadar uzanır; bu bağlamda iki te-

rim birbirinin yerine geçebilecek niteliktedir. Useful classes'dan birini diğerinden ayırmaya, işçiler ile işverenler ya da insanlar ile efendiler arasındaki ayrıma: ekonomik olarak kaçınılmaz ve siyasal olarak 1830'lardan itibaren etkin olan ayrıma denk düşmeye dönük görünen labouring classes ve operative classes gibi ifadelerle karışıklık vardır. Aslında başkalarının verdiği working class terimi sonunda benimsenip en az middle classes kadar gururla kullanıldı: "bütün serveti çalışan sınıflar yarattı" (Rules of Ripponden Co-operative Society; alıntılan J. H. Priestley, History of RCS; 1833 veya 1839 tarihli).

1840'lardan itibaren, middle classes ve working classes yaygın terimlerdi. İlki önce tekil oldu; ikincisi 1840'lardan itibaren tekildir, ama günümüzde hâlâ tekil ve çoğul biçimler birbirinin yerine geçer; çoğu zaman ideolojik bir değerle, tekil sosyalist kullanımlarda, çoğul muhafazakâr tanımlarda normaldir. Fakat bu karmaşık tarihin çok anlamlı sonucu; çok farklı modeller içinde kurulmuş olan ve karşılaştırma, ayırım ve karşıtlık anlatmak üzere gitgide daha çok kullanılan iki yaygın terimin bulunmasıdır. Bir yandan middle hiyerarşi ve dolayısıyla lower class'ı içerimler: üstelik yalnızca kuramsal olarak değil, sık sık uygulamada da. Öte yandan working, üretken veya yararlı etkinliği içerimliyor ki, bu da working class olmayan herkesi üretimsiz ve yararsız bırakır (aristokrasi için kolayca, ama üretken bir middle class için zor kabul edilebilir). Bu karışıklık günümüze de yansır. Daha 1844'te Cockburn "çalışan sınıflar diye adlandırılanlar"a gönderme yapar, "sanki bir tek elleriyle işleyenler çalışıyormuş gibi." Yine de working man ya da workman sürekli el işçiliğini çağırıyordu. 1875 tarihli bir yasada buna yasal tanım verilmişti: "workman ifadesi... emekçi, çiftlikte hizmetçi, kalfa, zanaatkâr, el sanatları ustası, madenci ya da başka şekilde el işçiliğiyle uğraşanlar... sözleşmeyle bir işverenin yanında çalışanları anlatır". Dolayısıyla workman ile working class'ın birbirini çağrıştırması çok güçlüydü, fakat tanımın el işçiliği kadar işverenle sözleşmeyi kapsadığı da fark edilecektir. 1890 tarihli bir yasa: "Çalışan Sınıfların İskanı Yasası, 1885'in on birinci bölümünün hü-

kümleri... *working classes* ifadesi geçimini ücretli ya da aylıklı olarak sağlayan her sınıftan insanı kapsayacak biçimde uygulanmalı". Geçimi ücrete bağlı olanlar (*professional class* [meslek sahibi sınıf]), kâra bağlı olanlar (*trading class* [tüccar sınıf]) ya da mülke bağlı olanlardan (*independent* [bağımsız]) ayırmaya olanak veriyordu. Yine de, özellikle kilise ve ayin uğraşlarının gelişmesiyle birlikte, *salary* [aylık, maaş] hatta *wage* (gündelik, emek karşılığı alınan ücret) için çalışıp da el işi yapmayanların sınıf konumları konusunda önemli bir belirsizlik vardı. (Sabit ödeme anlamıyla *salary* 14. yüzyıldan itibaren görülür; *wages and salaries* 19. yüzyılda hâlâ normal bir ifadedir; ancak 1868'de "banka ya da demiryolu müdürü –hatta bir yapımevindeki ustabaşı ya da katip– aylık alır" ve aylıkla gündelik arasında kurulmaya çalışılan sınıf ayrımı çok açık; 20. yüzyılın başlarından itibaren *salariat*, *proletariat*'dan ayrılır.) Burada yeniden, kritik bir noktada, iki class modeli belirgindir. Normalde aylık alanların kendilerini dahil ettikleri *middle class* görelî toplumsal konumun ve böylelikle toplumsal ayrımın bir anlatımıdır. Farklı bir *yararlı* ya da *üreten* sınıflar kavramından özelleşmiş olan *working class*, ekonomik ilişkilerin anlatımıdır. Böylece iki yaygın modern sınıf terimi aslında farklı modellere dayanır ve görelî toplumsal konumun, dolayısıyla toplumsal ayrımın bilincinde olanlar, yine de bir ekonomik ilişki içinde, emeklerini satan ve emeklerine bağımlı olanların konumu, modellerle terimler arasındaki kritik çakışma noktasıdır. Yalnızca *working classes*'ın ÇALIŞTIĞI (bkz. *WORK* maddesi) sonucunu çıkarmak saçma olur, fakat "el" emeğinden başka bir şekilde çalışanlar kendilerini görecelî toplumsal konum terimleriyle (*middle class*) tanımlarlarsa, karışıklık kaçınılmaz olur. Bu güçlüğü'nün bir yan etkisi *classing*'in [sınıflandırma] daha titiz yapılmasıdır (18. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın sonlarına kadar olan dönem türemiş sözcükler bakımından zengindir: *classify*, *classifier*, *classification*). 1860'lardan itibaren *middle class alt* ve *üst* kesimlere ayrılmaya başladı, sonra da *working class skilled* [nitelikli], *semi-skilled* [yarı-nitelikli] ve *labouring* [niteliksiz] gibi alt bö-

lümlelere bölündü. Başka çeşitli sınıflandırma sistemleri, özellikle iki class ve STATUS (bkz. bu madde) modelini evlendirme girişimi olarak görülmesi gereken sosyo-ekonomik grup bunları izledi.

Son olarak, class'ın çeşitlemelerini soyut bir düşünce olarak değerlendirmek gerek. Tekil toplumsal terimin en eski kullanımlarından birinde, Crabbe'nin

To every class we have a school assign'd
Rules for all ranks and food for every mind

[her sınıfa bir okul tayin ettik
her mertebeye kurallar ve her zihin için gıda]

ikiliğinde class neredeyse *rank*'e [mertebe] denktir ve *orta* sınıf anlamıyla kullanılmıştır. Fakat gruplandırma için genel bir terim olarak class'm, anlam (i)'in etkisi, en azından eşit ölçüde güçlüydü ve *yararlı* veya *üretken* sınıflar da esasen bundan türüyordu. Ancak faal bir ekonomik sistemin algılanması olarak *üretken* ayrımı, ne *rank*'in eşanlamlısı ne de tanımlayıcı bir gruplandırma biçimi olmayıp, temel ekonomik ilişkileri anlatan bir class anlamı çıkardı. Modern kullanımda, rank anlamı, geçmişten kalmış olsa da, hâlâ görülür; belli bir kullanım türünde class hâlâ büyük ölçüde doğumla tanımlanır. Fakat daha ciddi kullanımlar tanımlayıcı gruplandırma ile ekonomik ilişki arasında bölünür. Temel ekonomik ilişkilere dair bir terminolojinin (işverenlerle işgörenler arasında, mülk sahipleriyle mülksüzler arasında) çizgileri kesin bir tanımlayıcı gruplandırma gibi çok farklı bir amaç için fazlasıyla kaba ve genel bulunacağı açıktır. Dolayısıyla, class'ı temel ilişki anlamında kullanarak iki ya da üç temel sınıf önerenlerle terimi tanımlayıcı gruplandırma için kullanarak bu bölümlmeleri daha küçük kategorilere bölmek gerektiğini düşünenler arasındaki bu inatçı ama karışık tartışmalar da öyle. Sözcüğün tarihi temeldeki bu belirsizliği taşıyor.

Herbir gelişme class dili geliştiği dönemde, 19. yüzyılın başlarında, fark edilebiliyor. *The Gorgon* (21 Kasım 1818) çok do-

ğal bir şekilde “garretmasters denilen daha küçük bir tüccar sınıfı”na gönderme yapar. Fakat 1825’te Cobbet yeni bir anlam yüklemişti: “dolayısıyla burada başka bir sınıfa karşı çıkmak için birleşmiş bir toplum sınıfı var”. Charles Hall 1805’te şunu savunmuştu:

Uygar bir devletteki insanlar dört ayrı gruba bölünebilir; fakat beden ya da zihinlerinin sağlığını korumak için gerekenlerden yararlanabildikleri ya da yoksun olduklarını araştırmak için, yalnızca iki sınıfa, yani zenginler ve yoksullar olarak bölünmeleri gerekir. (*The Effects of Civilization on the People in European States*)

Burada *gruplar* (*rank*) ile etkili ekonomik gruplandırmalar (*class*) arasında bir ayrım vardır. 1818’de pamuk eğiren biri (alıntılan *The Making of the English Working Class*; E. P. Thomson, s. 199)* işverenlerle işçileri “iki ayrı insan sınıfı” olarak tanımlayacaktı. Farklı biçimlerde bu ikili gruplandırma yerleşti, gerçi üçlü gruplandırmalarla yan yana kullanılacaktı: hem toplumsal gruplandırma (*üst, orta ve alt*) hem de modernleştirilmiş bir ekonomik gruplandırma: John Stuart Mill’in “üç sınıf”ı, “toprak sahipleri, sermayedarlar ve emekçiler” (*Monthly Repository*, 1834, 320) ya da Marx’ın “üç büyük toplumsal sınıf”ı “ücretli-emekçiler, sermayedarlar ve toprak sahipleri” (*Kapital*, III) Kapitalist toplumun fiili gelişmesi içinde, üçlü bölümlenme gitgide yerini ikili bölümlenmeye bıraktı: Marksist dilde *burjuvazi* ve *proletarya*. (Üçlü bölümlenmenin güçlükleri ve İngilizce *middle class* teriminin öncelikle toplumsal tanımından ötürü, *burjuvazi* ve hatta *proleterya*’nın çevrilmesi çoğu zaman güçtür.) Bu durumda yeni bir güçlük doğar: tanımlayıcı gruplandırma ile ekonomik ilişki arasındaki farklılaşmanın [variation] farklı bir düzeyde yinelenmesi. Ekonomik ilişkiler açısından görülen *class* bir kategori (*ücretli-emekçiler*) ya da oluşum (*the working class*) olabilir. Marx’ın sınıf tanımının temel eğilimi oluşumlara doğrudur:

(*) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2004. s. 254.

Ayrı ayrı bireyler ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaş yürütmek zorunda kaldıklarında bir sınıf oluştururlar; aksi takdirde rakip olarak birbirleriyle düşmanca bir ilişkileri vardır. Öte yandan, sınıf gerektiğinde bireylere karşı bağımsız bir varoluş kazanır, böylece bireyler varoluş koşullarını önceden belirlenmiş olarak bulurlar ve dolayısıyla sınıflarının onlara yaşamda sağladığı konum ve kişisel gelişime sahip olurlar... (*Alman İdeolojisi*)

Bu zorlu savunuyu yine karışıklığa neden olur. Class bazen nesnel biçimde o ekonomik durumda olan herkesi kapsayan bir ekonomik kategoridir. Fakat sınıf bazen de (Marx'ta çok daha sık) tarihsel nedenlerle bu durumun bilincinin ve onunla uğraşacak örgütlenmenin geliştiği bir oluşumdur:

Milyonlarca aile yaşama biçimleri, çıkarları ve kültürlerini diğer sınıflarınkinden ayıran ve onları diğer sınıflarla düşmanca bir karşıtlık içine sokan varoluş koşullarında yaşadıkları ölçüde bir sınıf meydana getirirler. Bu küçük toprak sahibi köylüler arasında yalnızca yerel bir bağlaşım olduğu ve çıkarlarının birliği aralarında ortaklık, ulusal bağ ve siyasal örgütlenme yaratmadığı ölçüde, bir sınıf oluşturmazlar. (*Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*)

Kategori ile oluşum arasındaki fark budur, fakat class her ikisini de anlatmak için kullanıldığından karışıklığa çokça olanak yaratılmış olur. Varsayılan class consciousness'ın [sınıf bilinci] nesnel olarak ölçülen bir class'la olan ilişkisi hakkındaki ve kendini sınıf olarak tanımlama ve konumlandırma kaprislerine ilişkin sık sık yinelenen tartışmaların altında yatması dolayısıyla bu sorun hâlâ can alıcı türdendir. Türemiş çoğu terim bu belirsizliği yineler. Ancak Class consciousness açıkça bir oluşuma aittir. Class struggle, class conflict, class war, class legislation, class bias oluşumların varlığına bağlıdır (gerçi bu classes içinde veya arasında eşitsiz veya kısmi olabilir). Öte yandan, class culture iki anlam arasında salınır: *working class culture* oluşumun anlam, değer ve kurumları olabileceği gibi

kategorinin beğeni ve yaşam biçimleri de olabilir (bkz. aynı zamanda CULTURE). Günümüzdeki bütün tartışmalarda, class'm tüm bu değişken anlamları işbaşında görülür, çoğunlukla belirgin bir ayırım olmaksızın. Dolayısıyla temel yelpazeyi (genel sınıflandırma ve eğitime ilişkin tartışmalı anlam bir yana) yinelemeye değer:

- (i) *grup* (nesnel); çeşitli düzeylerde toplumsal ya da ekonomik kategori,
- (ii) *mertebe*; doğuştan ya da toplumsal hareketlilikle elde edilen görelî toplumsal konum,
- (iii) *oluşum*; algılanan ekonomik ilişki; toplumsal, siyasal ve kültürel örgütlenme.

Bkz. CULTURE, INDUSTRY, MASSES, ORDINARY, POPULAR, SOCIETY, UNDERPRIVILEGED

COLLECTIVE [Kolektif, toplu]

Collective İngilizce'de 16. yüzyıldan itibaren sıfat, 17. yüzyıldan itibaren ad olarak kendini gösterir. Esasen Latince yakınkök *collectus*'tan –bir araya toplanmış (eski Fransızca'da vergi ya da diğer türden para toplamak anlamında bir *collector* yakınkökü de vardır)– özelleşerek gelişmişti. Sıfat olarak collective ilk görüldüğü günden itibaren birlikte hareket eden insanları anlatmak üzere ya da collective body (Hooker, *Ecclesiastical Polity*, VIII, iv; 1600) gibi bununla ilgili ifadelerin içinde kullanılıyordu. Ad biçiminin ilk kullanımları dilbilgisi ya da fiziksel betimlemedeydi. Toplumsal ve siyasal özgül birim anlamı –“your brethren of the Collective” (Cobbett, *Rural Rides*, II, 337; 1830)– 19. yüzyılın başlarının yeni DEMOCRATIC (bkz. bu madde) bilincine aittir. Bu kullanım sonraki birçok dönemde, 20. yüzyıl dahil, yeniden canlanmıştır, ama hâlâ yaygın sayılmaz. Daha çok sosyalist ekonomik kuramı anlatmak için kullanılan collectivism, sonradan collective'in bir tek siyasal anlamıyla, 19. yüzyılın sonlarında yaygınlaştı;

1850'lerden itibaren kaydedilmesine rağmen, 1880'lerde yeni bir sözcük olarak tanımlanıyordu. Fransa'da terim 1869'da "devlet sosyalizmi"ne karşı çıkmanın bir yolu olarak kullanılıyordu.

Bkz. COMMON, DEMOCRACY, MASSES, SOCIETY

COMMERCIALISM [Ticaretçilik]

Commerce 16. yüzyıldan itibaren ticareti anlatan normal bir İngilizce sözcüktü, Fransızca yakınkök *commerce*'ten geliyor, o da Latince *commercium*'dan, kök sözcük Latince *com* –birlikte– ve Latince *merx*'ten –eşya ya da mal– geliyordu. Commerce 16. yüzyıldan itibaren insanların arasındaki her türlü "iş" –toplantı, etkileşim– anlatacak kapsamdaydı. Commercial [ticari] 17. yüzyılın sonlarından itibaren diğer etkinliklerden ayrı olarak ticaretle bağlantılı etkinlikler gibi daha özgül bir anlamda görülür. Sözcük önce esasen tanımlayıcıydı, ama 18. yüzyılın ortalarından itibaren kritik çağrışımlar kazanmaya başladı. Bütünüyle kritik olan sözcük, 19. yüzyılın ortalarından itibaren, mali kazancı her tür değerlendirmenin önünde tutan bir sistemi anlatmak için kullanılan commercialism'dir. Commerce yansız anlamını korurken, commercial leyh ve aleyhinde kullanılabilirdi.

Günümüzde belli bir yayın duyurusunu anlatmak için commercial'ın ilginç bir kullanımı ve 1960'lardan itibaren ilişkili kimi popüler eğlencelerde, başarılı olmakla kalmayan, etkili veya güçlü de olan yapıtları (popüler müzikte olduğu üzere yeğlenen commercial sound [piyasa müziği]) anlatan bir anlamı görülüyor. Ancak bu arada, commercial broadcasting [ticari TV ya da radyo yayıncılığı] kendisini bağımsız diye tanımlamayı tercih etti (krşl. CAPITALISM ve serbest ya da özel girişim).

COMMON [Ortak; yaygın]

Common'ın İngilizce'de alışılmadık bir anlam yelpazesi var ve özel anlamlarından birkaçı hâlâ etkin olan toplumsal tarihten ayrılamaz. Kök sözcük Latince *communis*'tir, o da ya Latince *com* –birlikte– ve Latince *munis*'ten –zorunlu olan*– ya da *com* ile Latince *unus*'tan –bir– türemiştir. Eski kullanımlarında bu anlamların kaynaştığı görülebilir: bir community'ye (14. yüzyıldan itibaren örgütlü insan topluluğu), özgül bir gruba ya da insanlığın geneline common [ortak, yaygın] olan. Bu kullanımlarda ayrımların yanı sıra önemli ölçüde, sürekliliğini koruyan çakışmalar da vardır. İlginç olan, common'm toplumsal bölümlmeye ilişkin bir sıfat ve isim olarak kullanılmasıdır: common, the common ve commons [halk], lordlar ve soylulukla karşıt. Bu iki anlamın gerilimi süregelmiştir. Common bütün bir gruba, çıkarı ya da büyük bir özgül ve ikincil gruba anlatabilir. (Kırs. Elyot'un (*Governor*, I, i; 1531) sonradan commonwealth olacak commune weale'e itirazı: "There may appere lyke diversitie to be in Englisshe between a publike weale and a commune weale, as shulde be in Latin, between *Res publica* & *res plebeia*." [Latince'de olduğu gibi İngilizce'de de, *Res publica* ile *res plebeia*'ya tekabül edecek şekilde kamusal topluluk ve ortak topluluk arasında bir ayrım gözetilmelidir.])

Aynı gerilim bütün bir grup: yani genellik anlamının uygulamalarında da görülür. Common paylaşılan bir şeyi belirtmek ya da *ordinary* [sıradan] (kendisi de birden çok değer taşır, dişi ya da silsile anlamında *order*'la ilişkilidir, buradan "sıradan" anlamı türemiştir; aynı zamanda toplumsal ya da askerî mertebe, rütbe anlamında *order*'la ilişkilidir, buradan da "özelliliği olmayan" anlamı gelişmiştir) bir şeyi anlatmak için kullanılabilir; yine bir kullanımı *low* [aşağı] ya da *vulgar*'ı [bayağı] (benzer bir kökenden, Latince *vulgus*'tan –sıradan halk– gelişmiştir) anlatmaya dönüktür. Common'm yerici anlamının tarihini belirlemek güç. Feodal toplumda bu niteliğin yüklenmesi sis-

(*) Latince-Türkçe Sözlük "hizmete hazır, yardıma hazır" anlamını veriyor – ç.n.

tematikti ve bazen bir iki ek anlam daha taşırdı. 17. yüzyılın ortalarındaki İç Savaş'ta Parlamenter ordunun üyelerinin *common soldiers* [halk askerleri] diye adlandırılmayı reddedip, *private soldiers*'da [özel askerler] ısrar etmiş olmaları anlamlıdır. Common'ın hâlâ varlığını koruyan önemli bir yerici anlamı olduğunu gösteriyor bu, gerçi aynı ordunun *the commons* [halk] için savaşıyor ve *commonwealth*'i [Cumhuriyet İngilteresi] kuracak olması ilginçtir. Seçtikleri alternatif de dikkate değer, çünkü devrimlerinin doğru ruhu içinde kendi kendilerinin adamları oldukları dile getiriliyor. Sıradanlık anlatımı aracılığıyla common'dan *private*'a yapılan bu yer değiştirmede: common [ortak, halka ait] bir davada *private* askerler olarak o zamana kadar karşı çıkılan anlamların yer değiştirmesinde, önemli ölçüde toplumsal tarih etkilidir. Sonraki Britanya ordularında, *private* bu anlamından koparıldı ve daha alt düzeydekileri anlatacak teknik bir terime indirildi.

16. yüzyılın sonlarından itibaren *common ware*'de [ortak eşya ya da mal] olduğu üzere common'm görece yansız kullanımlarını, *vulgar*, *unrefined* ve nihayet *low-class*'ı anlatmaya dönük daha bilinçli ama daha bulanık kullanımlardan ayırt etmek alabildiğine güçtür. Belirgin olan yerici kullanım, 19. yüzyılın başlarından itibaren, daha bilinçli, yine de daha az özgül sınıf ayrımının (krşl. CLASS) yapıldığı bir dönemde kesinlikle artmıştır. 19. yüzyılın sonları itibariyle "her speech was very common" [konuşma tarzı bayağıydı] sözünde yanlış anlaşılmayacak biçimde duyulur ve bu kullanım bir dizi davranışta kendisini göstermiştir. Bu arada diğer yansız ve olumlu anlamlar, genel kullanıma girmiştir. İnsanlar, bazen aynı insanlar, hem "it's common to eat ice-cream in the street" [sokakta dondurma yemek kabalıktır] (aslında başka bir anlamda gerçekten common [yaygın] oluyor); hem de "it's common to speak of the need for a common effort" [ortak çabaya gerek duyulduğundan söz etmek çok yaygın] diyebiliyor (bunu yapmak için gereken insanların çoğu common [bayağı] görülürse aslında hedefe ulaşmak güç olabilir).

Bkz. CLASS, FOLK, MASSES, ORDINARY, POPULAR, PRIVATE

COMMUNICATION [İletişim]

En genel modern anlamıyla *communication* 15. yüzyıldan bu yana dilde görülüyor. Yakınkökü eski Fransızca *communicacion*'dur ki, o da Latince *communicationem*'den gelir, bu sözcük de Latince kök sözcük *communis*'ten –ortak– türemiş *communicare* geçmiş zaman ortacından eylem adıdır: buradan da *communicate* –paylaştırmak– fiili türemiştir. *Communication* önce bu eylemdi, sonra, 15. yüzyıldan itibaren, paylaşılan nesne oldu: a *communication*. Temel kullanım yelpazesi de bu oldu. Fakat 17. yüzyılın sonlarından itibaren iletişim araçlarını, özellikle *lines of communication* gibi ifadelerde, kapsamaya doğru önemli bir genişleme oldu. Yolların, kanallar ve tren yollarının gelişme döneminde, *communications* bu fiziksel olanakları anlatan genel terimdi. 20. yüzyılda, diğer bilgi aktarma ve toplumsal bağlantıyı sürdürme araçlarının gelişmesiyle, *communications* basın ve yayın gibi *MEDIA*'ya da (bkz. bu madde), belki öncelikle onlara, gönderme yapmaya başladı, gerçi bu kullanım (İngiltere'den önce Amerika'da görülür) 20. yüzyıldan önce yerleşmeyecekti. Şimdiki adıyla *communications industry* [iletişim sektörü] böylece *ulaşım sektörü*'nden ayrıldı: basılı ya da yayınlanan biçimiyle bilgi ve düşünce *communications*; insanlar ya da eşyaların fiziksel taşınması için *ulaşım*.

İletişim sistemleri ve iletişim kuramına ilişkin tartışmalarda henüz çözünmemiş olan orijinal eylem adını anımsamakta çoğunlukla yarar vardır: en uç durumlarda *transmit* [iletim], tek yönlü bir süreç olarak ve *share* [paylaşım] (krşl. *communion* [söyleşme] ve özellikle *communicant* [bilgi veren]), ortak ya da karşılıklı bir süreç olarak temsil edilir. Arada kalan anlamlar –paylaştırmak– her iki yönde de okunabilir ve yöntem seçimi çoğu zaman güçtür. Bu nedenle *manipulative communication(s)* [aldatıcı iletişim] ve *participatory communication(s)* [katılımcı iletişim] gibi karşıt anlatımlarda ayrımı genellemek de kolay değildir.

Bkz. *COMMON*

COMMUNISM [Komünizm]

Communism ve **communist** sözcük olarak 19. yüzyılda ortaya çıktı. Avrupa ölçeğinde en iyi bilinen kaynakları Marx ve Engels'in 1848 tarihli *Komünist Manifesto*'su ve bununla ilişkili *Communist League*'dir. Fakat sözcük bundan bir süre önce kullanıma girmişti. *London Communist Propaganda Society* 1841'de Goodwyn Barmby tarafından kuruldu ve bu kullanımında *communion*'la [Aşai rabbani ayini] açıkça bağlantılıdır: "the Communist gives (the Communion Table) a higher signification, by holding it as a type of that holy millennial communitive life" ["Komünist (Komünyon Masası'na) daha yüceltilmiş bir anlam verir, çünkü onu kutsal birinci yıl hayatının bir ifadesi olarak anlamlandırır]. **COMMON**'dan (bkz. bu madde) türeyen sözcüklerin akrabalık ve çakışmaları göz önünde tutulursa, bu anlam yelpazesi anlaşılabilir ve bazı bağlantılar Hristiyan ütopyacı sosyalistler tarafından bilerek kurulmuştur. Esasen Fransız Devrimi'nden türeyen seküler ve cumhuriyetçi terminolojiyle çakışması da son derece açıktır. Barmby "o zamandan bu yana... dünya çapında ün kazanan Communism adını ilk" kendisinin andığı iddiasındadır. Ama önemlidir, 1840'ta "Fransız metropolünün en ileri kafalarından bazılarıyla konuşurken", özellikle de "o zamanlar Equalitarian denen Babeoeuf'ün (sic) bazı havarileriyle sohbet ederken" olmuş bu. *Communiste* Cabet'in bir kullanımıyla yine 1840'ta kaydedilir ve *communisme* ile *communism* (İngilizce'de aynı zamanda *commuionism*) aynı yıllarda hemen bunu izler. İngiltere'de olmasa da Fransa ve Almanya'da **communist** **SOCIALIST**'ten (bkz. bu madde) daha sert bir sözcük oldu. Engels sonraları, biri işçi sınıfı, diğeri orta sınıf hareketi olduğu için, Marx'la kendisinin *Komünist Manifesto*'yu "Sosyalist manifesto" olarak adlandıramayacaklarını açıklar; "sosyalizm, en azından kıtada, saygındı; Komünizm ise tam tersiydi". **Communist** ile **socialist** arasındaki modern ayrım çoğunlukla bu döneme kadar geri götürölür, fakat bu yanıltıcıdır. *Socialism* ve *socialist* diğeri partilerde olduğu kadar Marksist partilerde de daha sık kullanılmakla kalmaz, **communist** İngilizce'de hâlâ büyük

ölçüde *community* ve dolayısıyla ortak mülkiyete dayalı deneylerle birlikte anlaşılır aynı zamanda. 1880'lerde İngilizce'de *socialism* daha zor bir sözcüktü çünkü, farklı eğilimlerine rağmen, muğlak biçimde, toplumun bir bütün olarak yeniden örgütlenmesiyle bağlantılıydı. *Communist* modern anlamda 1870 tarihindeki Paris Komünü örneğinden sonra kullanıldı, fakat anlamlı bir biçimde kimileri tarafından isabetsiz bir niteleme olarak eleştirildi; bu anlam için gerçek sözcük *communard* idi. William Morris 1890'larda apaçık *Communism* ve *Communist* terimleriyle Fabian Sosyalizmi'ne muhalefetini dile getirdi.

Yine de Rus Devrimi'ne kadar başat terim hâlâ *socialism* idi. 1918'de Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, artık egemen Bolşevik kanadı tarafından All-Russian Communist Party (Bolşevikler) olarak adını değiştirdi ve neredeyse bütün modern kullanımlar buradan doğdu. Yeniden adlandırma olayı ta Marx ve Engels tarafından sezilen ayrıma ve Paris Komünü'ne dek uzanıyordu, fakat kesintisiz süreklilikten çok, sözcüğün tarihsel olarak yeniden kurulmasına dönük bir adımdı bu. İşte bu gelenek içinde *communism* artık aşılması gereken sosyalizmin ilerisindeki bir üst aşamaydı. Fakat 1918'den sonra (gerçi daha önce ad düzeyinde olmasa da fiilen ilk örnekleri görülmüştü) *REVOLUTIONARY* [devrimci] ve *DEMOCRATIC SOCIALISTS* [demokratik sosyalist] (bkz. bu maddeler) arasında doğan ayrımdan daha az etkili olacaktı bu. Komünist harekette sonra görülen bölünmeler daha başka farklılıklar doğurdu; gerçi *communist* çoğunlukla Sovyet tanımlarıyla ilişkili partiler için kullanılıyor ve *revolutionary* ile *Marksist-Leninist*'in çeşitli biçimlerine, alternatif veya muhalif *communist* partileri anlatmak için yaygın olarak başvuruluyordu.

Bu karmaşık ve çok tartışmalı tarih içinde özellikle güç kullanımlardan biri de *Marksist*'tir. Neredeyse bütün devrimci sosyalist partiler ve gruplar, Komünist Partiler dahil, tartışma sırasında çoğunlukla bu ünvanı aynı türden diğer rakip partilerden esirgeseler de, *Marksist* olma iddiasındadır. Sosyalist hareketin dışında da *marksist* sıkça kullanılmıştır; kısmen çeşitli devrimci sosyalist ve komünist partiler ve grupların hepsi-

ni kapsayan bir tanım olarak; kısmen de çoğu zaman siyasal ya da doğrudan doğruya siyasal içerimler olmaksızın özellikle kuramsal ve entelektüel çalışma ve eğilimleri anlatmak için. (Bu sonuncu kullanımda, marksist teori ve pratiğin birliği ilkesi, günümüzde sıkça kullanılmasına belli bir değer yüklese de, marksist çoğu zaman communist ya da devrimci sosyalist için içeriden ya da dışarıdan bir örtmecedir.)

Bkz. SOCIALISM

COMMUNITY [Topluluk]

Community 14. yüzyıldan beri İngilizce’de görülüyor, sözcük eski Fransızca yakınkök *communité*, Latince *communitatem* –duygu ya da ilişkilerin ortaklığı– Latince kök sözcük *communis*’ten –COMMON [ortak]– geliyor. İngilizce’ye bir dizi anlam yerleşiyor: (i) halk, soylulara karşıt olarak (14-17. yüzyıl); (ii) devlet ya da örgütlü toplum, sonraki kullanımlarında görece küçüktür (14. yüzyıldan itibaren); (iii) bir bölgenin halkı (18. yüzyıldan itibaren); (iv) ortak bir şeye sahip bulunma durumu, community of interests, community of goods’da olduğu gibi (16. yüzyıldan itibaren); (v) ortak kimlik ve nitelikler duygusu (16. yüzyıldan itibaren). (i)’den (iii)’e kadar olan anlamların gerçek toplumsal grupları; (iv) ve (v) no’lu anlamların belli bir ilişki niteliğini (*communitas*’da olduğu üzere) ifade ettiği görülür. 17. yüzyıldan itibaren, özellikle community’nin SOCIETY’den [toplum] (bkz. bu madde) daha doğrudan olduğu düşünülen 19. yüzyıldan sonra önemli ayrım göstergeleri ortaya çıkar. Gerçi society’nin kendisinin 18. yüzyıla kadar bu “doğrudan” anlamını taşıdığını hatırlamak gerek ve civil society (bkz. CIVILIZATION) bu kullanımlardaki society ve community gibi, doğrudan ilişkileri realm [ülke] veya state’in [devlet] örgütlü kurumundan ayırma girişiminin bir parçasıydı. 19. yüzyıldan itibaren doğrudanlık ya da yerellik anlamı, daha büyük ve daha karmaşık sanayi toplumları bağlamında güçlü biçimde gelişti. Community normalde birlikte yaşama

deneyleri için seçilen bir sözcüktü. Hâlâ da bu anlamda kullanılır ve daha sınırlı bir anlamda *commune* (Fransızca *commune* –en küçük idari birim– ve Almanca *Gemeinde*– sivil ve kiliye ait bölüm – birbirlerini ve *community*'yi etkiledi; belli toplumsal ilişkileri anlatmak için sosyalist düşünceye (özellikle *commune*) ve sosyolojiye (özellikle *Gemeinde*) geçtiler) sözcüğü de ona katılmıştır. *Community*'nin daha doğrudan, toptan ve dolayısıyla daha anlam ilişkileri ile *state*'in ya da modern anlamıyla *society*'nin [toplum] daha biçimsel, daha soyut ve araçsal ilişkileri arasındaki 19. yüzyılda gitgide daha çok ifade edilen karşıtlık, Tönnies (1887) tarafından *Gemeinschaft* ile *Gesellschaft* arasında karşıtlık olarak tanımlandı ve bu terimler artık diğer dillerde bazen çevrilmeden kullanılıyorlar. Benzer bir ayrım *community*'nin 20. yüzyıl ortasındaki kullanımlarında belirgindir. Bir tek *national politics*'ten [ulusal politika] değil, *local politics*'ten [yerel politika] de ayrılan ve normalde doğrudan eylem, doğrudan yerel örgütlenmeyi, “insanlarla doğrudan doğruya çalışma”yı kapsayan *community politics*'te olduğu üzere, kimi kullanımlarında buna polemik bir yan katılmıştır. *Community politics* de resmî zorunluluk ya da ücretli hizmete ek olarak gönüllü çalışma anlamı taşıyan “service to the community”den [topluma hizmet] farklıdır.

Community'nin bu karmaşıklığı dolayısıyla tarihsel gelişimi içinde kökenleri ayırt edilen eğilimler arasındaki etkileşimle ilişkilidir: bir yandan doğrudan ortak kaygı anlamı; diğer yandan ortak örgütlenme biçimlerinin maddileşmesi, ki bunu yeterli biçimde ifade edebilir de edemeyebilir de. *Community* var olan bir ilişkiler kümesini anlatmak için sıcak ve ikna edici bir sözcük olabileceği gibi, başka bir küme için de olabilir. Önemli olan, belki de, diğer toplumsal örgütlenme terimlerinden (*state*, *nation*, *society*, vb.) farklı olarak, hiç olumsuz değerlerle kullanılmaması ve karşısına hiç olumlu karşıt ya da ayırıcı bir terim çıkarılmamasıdır.

Bkz. CIVILIZATION, COMMON, COMMUNISM, NATIONALIST, SOCIETY

CONSENSUS [Mutabakat, uzlaşma]

Consensus, İngilizce'ye 19. yüzyılın ortalarında önce fizyolojik bir anlamla girdi, Latince kök sözcük *con* –birlikte– ve *sentire*'den –hissetmek– oluşan Latince yakınkök *consensus*'tan –fikir birliği ya da ortak duygu– geliyordu. 1861'de böyle bir kullanımı görülür: “bir ulusun uygarlığının farklı bölümleri arasında genel bir bağlantı vardır; yeter ki bir dizi fiziksel organ kavramı bu terime sızmadığı takdirde, isterseniz buna *consensus* diyebilirsiniz.” Consensual daha eskidir, 18. yüzyılın ortalarından itibaren iki bağlamda görülür: hukuksal – Roma hukukunun consensual contract'ı; fizyolojik, sinir sisteminin istemdışı (*sympathetic*) ya da refleks davranışları. Consensus ve, sonraları, consensual aktarma yoluyla genel bir fikir birliğini anlatmak üzere sürekli geliştiler: “the consensus of the Protestant missionaries” [Protestan misyonerlerinin mutabakatı] (1861). Aynı dönemden itibaren consensus of evidence gibi bunu destekleyen yan kullanımlar da görülür.

Sözcük 20. yüzyılda çok daha yaygınlaştı ve 20. yüzyılın ortalarında çok önemli bir siyasal terimdi. Var olan görüş birliğini anlatan genel kullanımı çoğunlukla siyasal uygulamalarda inceden inceye değişti. Consensus politics, genel anlamdan ötürü, uzlaşılan görüşler temelinde benimsenen politikaları anlatabiliyor. “Merkezi korumak” ya da “orta noktada olmak” için görüş farklılıklarından kaçınma politikasını da anlatabilir, pratikte de daha çok bunu anlatmıştır. Uygulamada bu *coalition*'dan (aslında parçaların birlikte büyümesi demektir, 17. yüzyıldan itibaren; Latince yakınkök *coalitionem*, Latince *coalescere* –birlikte büyümek–; bu anlam hâlâ *coalesce*'de bulunur; fakat 17. yüzyıldan itibaren partilerin birliği ya da bir araya gelmesini, 18. yüzyıldan itibaren de bilinçli, çoğu zaman resmî anlaşmayı anlatmıştır *coalition*) çok farklı olmuştur. Consensus politics'in olumsuz anlamı temel ilke çatışmalarından bile bile kaçman, aynı zamanda belli konuların bilerek – ne fiilen anlaşma olduğu ne de koalisyon bir uzlaşmaya vardığı için değil, partilerin ele geçirmek için birbirleriyle yarıştığı orta noktayı ararken o an için

önemli olmayan konulara (normal gündelik hayatın fiziksel olarak uzağında –uzak ya da yabancı– oldukları, ya da uzun vadedi veya yalnızca azınlıkları etkiledikleri için) yer olmadığından – siyasal tartışmanın dışında bırakıldığı süreci anlatmaya yönelikti. Bu durumda *consensus*, genel anlaşma gibi istenilir bir anlamı korurken, kaçınılmaz konular ya da tartışmalardan kişiliksizce ya da zavalıca sakınma gibi istenmeyen bir anlam kazandı. Bu anlam yelpazesi göz önünde tutulursa, genel fikir birliği arama gibi olumlu bir anlamdan tutun, görece atıl, hatta UNCONSCIOUS [bilinçdışı] (bkz. bu madde) rıza (krşl. *orthodox opinion* ve *conventional wisdom*) anlamına, muhalif hareket ya da düşüncelerin dışlanabileceği ya da bastırılabilceği bir iktidar tabanı olarak “sessiz çoğunluk” yaratmaya çabalayan “aldatıcı” politika gibi bir içerime kadar ki kapsamıyla, kullanımı çok zor bir sözcüktür. O kadar görünüşte mülayim bir sözcüğün böylesine güçlü duygular çekmesi dikkate değerdir, fakat modern seçim ve “kamuoyu” politikasının kimi süreçleri bunu açıklamak için uzun bir yol kat ederler.

Günümüzde yazım konularındaki yetersizlikten yakınılan bazı şaşırtıcı metinler dahil olmak üzere, sözcüğün artık sık sık *concensus* diye yazıldığına da dikkat çekmek gerek. Muhtemelen *census*’ı [nüfus sayımı] çağrıştırdığı için, şayet öyleyse kamuoyu anketlerinde olduğu üzere görüşleri saymak pratiğiyle bilinçli olmasa da alışılmış bir bağlantıyı göstermesi bakımından ilginçtir bu. Fakat bu tür sözcüklerde c ile s arasında uzun zamandır karışıklık görülüyor (krşl. ta orta İngilizce değişkelerine kadar geriye giden İngiliz İngilizcesi’ndeki *defence* ve Amerikan İngilizcesi’ndeki *defense*). *Consent* [rıza] de 16. yüzyıla kadar çoğunlukla *concent* diye yazılıyordu.

Bkz. CONVENTIONAL

CONSUMER [Tüketici]

Modern İngilizce’de her tür mal ve hizmetin başat tanımlayıcı adı *consumer* ve *consumption*’dır. Sözcüğün tarihinin göster-

diği üzere, belli bir ekonomik sistemin öz niteliğinden türeyen belli bir ekonomik etkinlikle ilişkili olması bakımından bu başatlık anlamlıdır.

Consume 14. yüzyıldan bu yana İngilizce’de, Fransızca yakinkök *consumer* ve onun değişkesi *consommer*’den (bu yanbiçimlerin Fransızca karmaşık ve sonunda ayrı tarihleri vardır), onlar da Latince kök sözcük *consumere*’den –bütünüyle soğurmak, yiyip bitirmek, ziyan etmek, harcamak– geliyor. Neredeyse İngilizce’deki tüm ilk kullanımlarında, *consume*’un istenmeyen bir anlamı vardı; yok etmek, kullanıp bitirmek, ziyan etmek, harcamak, tükenmek gibi anlamları vardı. Bu anlam “consumed by fire” [alevlerin yuttuğu] gibi kullanımlarda ve veremin halk arasında *consumption* olarak tanımlanmasında hâlâ mevcuttur. *Consumer*’ın ilk kullanımları, 16. yüzyıldan itibaren, aynı yok etme ya da ziyan etmeyi anlatan genel anlamı taşıyordu.

18. yüzyılın ortalarından itibaren burjuva siyasal iktisadının tanımlarında yansız bir anlamla kendini göstermeye başladı. Örgütlü piyasanın yeni başatlığı içinde, hizmetler ve malları yaratma ve kullanma edimleri *producer* ile *consumer*, *production* ile *consumption* gitgide yaygınlık kazanan soyut çiftlerle yeniden tanımlandı. Yine de *consume*’un istenmeyen yananlamları varlıklarını korudu, en azından 19. yüzyılın sonlarına kadar, ve ancak 20. yüzyılın ortalarında siyasal iktisattaki özel kullanımından genel ve popüler kullanıma geçti. 15. yüzyıldan itibaren satın alan kişiyi anlatmak için kullanılan *customer*’ın görece gerileyişi, *customer* tedarikçiyle belli bir düzenli ve sürekli ilişki içerimlerken *consumer*’ın daha soyut bir piyasadaki daha soyut bir figürü imlemesiyle anlamlıdır.

Sözcüğün modern gelişmesi öncelikle Amerika’ya özgü olmakla birlikte, çabucak yayılmıştır. Terimin egemenliği o kadar büyük olmuştur ki, eğitilmiş ve seçici kullanıcı ve müşteriler *Tüketici Dernekleri* kurmuşlardır. Gelişme öncelikle, özellikle 19. yüzyılın sonlarındaki bunalımdan sonra, üretimin yalnızca bilinen ihtiyaçlarla değil, daha baştan öngörme aşamasında büyük yatırım gerektiren belli üretim türleri ve miktarla-

rının planlamasıyla ilişkili olduğu büyük ölçekli endüstriyel kapitalist (ve devlet kapitalisti) üretime içkin olan piyasaların planlaması ve denetimiyle ilişkilidir. Modern ticari *advertising* [ilan, reklamcılık] (pazarın ikna edilmesi ya da pazara nüfuz edilmesi) gelişmesi kapitalizmin aynı aşamasıyla ilişkilidir: yani *advertising*'in (bu tür iknanın şişirme olarak görüldüğü) eski temel işlevi olan mevcut arzın durulmasına ek olarak ve ondan farklı biçimde, ihtiyaçlar ve isteklerin ve özellikle onların giderilme biçimlerinin yaratılmasıyla. Başat bir terim olarak *consumer* bu tür üreticiler ve onların araçlarının yaratılmasıydı. En eski anlamlarıyla aynı zamanda ironik biçimde, üretilecek olanın tüketilmesini/heba edilmesini içerimliyor; gerçi terim yerleştikten sonra belli bir özerklik de kazanmış gibidir (*consumer choice* örneğinde olduğu gibi). Sözcüğün tarihi bakımından, bir süre sonra *consumer society* [tüketim toplumu] sözüyle müsrif ve "savurgan" bir toplumun eleştirildiğini söylemek yerinde olur. Yine de kapitalist modelin başatlığı, siyaset, eğitim ve sağlık gibi alanlarda yaygın ve çoğunlukla ezici olmasını sağlamıştır. Bu alanların herhangi birinde, aynı zamanda mal ve hizmet alanlarında, *consumer* yerine *user* [kullanıcı] demek hâlâ önemli bir ayrımı dile getirmek içindir.

Bkz. WEALTH

CONVENTIONAL [Geleneksel, uzlaşımsal]

Convention aslında toplanma ya da meclis demekti, Fransızca yakinkök *convention*, Latince *conventionem* –meclis–, o da Latince kök sözcük *convenire*'den –bir araya gelmek– geliyordu. Bu anlamıyla İngilizce'de 16. yüzyıldan bu yana kullanılmıştır ve hâlâ da epey yaygındır. Anlaşmayı anlatmak üzere kullanımın doğal bir genişlemesi olmuş, bu da İngilizce'de 15. yüzyıldan bu yana görülmüştür.

Convention ve özellikle *conventional*'ın daha güç kullanımları anlaşma anlamının örtük olarak geleneksel veya kabul edilmiş olanı anlatmak üzere genişlemesiyle ve de özellik-

le edebiyat ve sanatta örtük olarak kabul edilmiş bir yöntemi anlatmak üzere genişlemesiyle ilişkilidir. Gelenek anlamım kapsayacak biçimde genişlemesi 18. yüzyılın sonlarından itibaren. Ironik biçimde başka ülkelerde (Amerika ve Fransa) Convention'larla [sözleşme] resmî olarak tanımlanmış olan *haklar*'la ilgili siyasal tartışmalarda önemli bir yer tutuyordu. Fakat en yaygın kullanımı davranış ve tutumlar konusundaydı ve çok geçmeden istenmeyen bir anlam doğdu, *conventional* yapay ya da biçimsel, buradan da eski-moda anlamına geldi. Conventions ve *conventional ideas*'dan [düşüncelerden] yakınmalar 19. yüzyılın ortalarından bu yana bulunabilir. ROMANTIC'lerin (bkz. bu madde) normal olarak kendiliğindenliği ve yeniliği tercih etmelerinin bir parçası olarak, sanat ve edebiyattaki ilk özel kullanımlarının çoğu da aynı dönemdedir. Fakat tüm sanat biçimlerinin temelli ve çoğunlukla örtük yöntem ve amaç *convention*'ları içerdiğini düşündüren daha teknik bir anlam da 19. yüzyılın ortalarından itibaren görülür ve uzmanlık tartışmalarında önemli bir yer tutmuştur. Bu özel kullanım dışında, aslen *convention*'da önemli olan resmiyet derecesi artık neredeyse kaybolmuştur. Normal kullanımda *convention* aslında resmî anlaşmanın karşıtıdır ve epey yansız bir biçimde kullanılabilir. Ancak *conventional* istenmeyen anlamı ifade etmektedir. Öte yandan, atom ve hidrojen bombalarının icadından sonra, *conventional weapons* [konvansiyonel silahlar] iyi çağrışımlarla (1950'lerden itibaren) *nuclear weapons*'la [nükleer silahlar] karşılaştırıldı.

Bkz. CONSENSUS

COUNTRY [Ülke, kırlık]

Country modern İngilizce'de iki değişik anlam taşıyor: kabaca ülke ve ülkenin kırsal kesimi.

Sözcük tarihsel olarak çok ilginç, çünkü orta Latince *contra* dişil sıfatından, Latince kök sözcük *contra*'dan –karşı–

geliyor, ve *contrata terra* deyişinde “karşıda duran” toprakları anlatıyor. En eski ayrı kullanımında gözlemcinin önünde yayılan toprak parçası demek oluyordu. (Krşl. 16. yüzyılda *landskip*’in, 18. yüzyılda *landscape*’in sonraki kullanımları; eski İngilizce’de *landscipe* bölge ya da toprak parçasıydı; sözcük sonradan Felemenkçe *landschap*’ten resim terimi olarak benimsenmişti.) *Contrata* İngilizce’ye eski Fransızca *cuntrée* ve *contrée*’den geçti. 13. yüzyıldan itibaren vatan ve 16. yüzyılın başlarından itibaren belirgin biçimde kırsal alan anlamı vardı. Tyndale (1526) Markos 5: 14’ün bir bölümünü şöyle çevirmişti: “tolde it in the cyte, and in the countre”. [“Kentte ve Kırdaki söyledi” Ama İncil’deki şeklini de ekle “şehirde ve çiftliklerde” diye.]

Country’nin *kent*’e karşıt biçimde özel yaygın kullanımı, kentleşmenin artması ve özellikle başkentin, Londra’nın, büyümesiyle birlikte 16. yüzyılın sonlarında başladı. İşte bu dönemde *country people* ve *country house* ayırt edildi. Öte yandan *countryfied* ve *country bumpkin* [kıro] 17. yüzyılın büyük kent argosunda yer alıyordu. Belli bir yeri anlatmaya dönük aslında İskoçça bir terim olan *countryside* [kırılık], 19. yüzyılda kırsal alanların yanı sıra bütün bir kırsal yaşam ve ekonomiyi anlatan genel bir terimdi.

Vatani anlatan genel kullanımı içinde *country*’nin *nation* [ulus] ya da *state*’ten [devlet] daha olumlu çağrışımları vardır: krşl. “doing something for the country” [ülke için bir şeyler yapmak] ile “doing something for the nation” [ulus için bir şeyler yapmak] ya da “...state” [devlet için]. *Country* genellikle içinde yaşayan insanları da kapsarken, *nation* daha soyuttur, *state* iktidar yapısı anlamını da taşır. Aslında *country* siyasal bağlamlarda *people*’ın yerine geçebilir: krşl. “the country demands” [ülke talep ediyor]. Bakış açısındaki farklılıklara bağlıdır bu: krşl. 1945’te şunu diyen İngiliz kadın: “they have elected a socialist government and the country will not stand for it” [sosyalist bir hükümet seçtiler ve ülke bunu kabullenmeyecektir]. Bazı kullanımlarda *country* daima hükümetten ayırt edilir: krşl. “going to the country” [halka gidelim] – se-

çim çağrısı. Posta hizmetinde olduğu üzere başkentin dışındaki her yeri “country” [taşra] sayan, özelleşmiş bir büyük-kentli kullanımı da vardır.

Countryman hem siyasal hem de kırsal anlamlar taşıyor, ama ikincisi daha güçlü ve ilki genellikle fellow-countryman [yurttaş, vatandaş] ile genişletiliyor.

Bkz. CITY, DIALECT, NATIVE, PEASANT, REGIONAL

CREATIVE [Yaratıcı]

Modern İngilizce’de özgün ve yenilikçi şeklinde genel bir anlama sahiptir ve bununla bağlantılı üretken gibi özel bir anlamı da vardır. Creative writing, the creative arts [yaratıcı yazı, yaratıcı sanatlar] gibi örneklerde olduğu üzere, belli çalışmalarını ayırt etmek için de kullanılır. Artık basmakalıp olan, ama düşününce hâlâ şaşırtıcı gelen bu sözcüğün kullanıma girmesi ve mevcut güçlüklerden bir kısmıyla ilişkisi ilginçtir.

Create İngilizce’ye Latince geçmiş zaman ortacı olan kök sözcük *creare*’den –yapmak ya da üretme– gelmiş. Yapılmış bir şeyle, bu arada geçmiş bir olayla bu içkin ilişkisi isabetliydi, çünkü sözcük temel olarak dünyanın Tanrı tarafından ilk yaratılışı bağlamında kullanılıyordu: creation ve creature da aynı kökten geliyor. Üstelik, bu inanç sisteminde, Augustine’in ısrar ettiği gibi, “creatura non potest creare” – yani kendisi “yaratılmış olan” yaratamaz. Bu bağlam en azından 16. yüzyıla kadar belirleyici kaldı ve sözcüğün şimdiki ya da gelecekteki yaratımı –yani insanın yaratmasını– kapsaması, Rönesans’ın hümanizmi dediğimiz büyük düşünce dönüşümünün bir parçasıdır. “İki yaratıcı var,” diye yazar Torquato Tasso (1544-95), “Tanrı ve şair.” İnsanın yaratmasına dönük bu anlam, özellikle düşgücü ürünlerinde, modern anlamın belirleyici kaynağıdır. *Apologie for Poetrie*’inde, Philip Sidney (1554-86) Doğa’yı yaratmış, fakat insanı da kendi suretinde yaratmış, ona Doğa’nın ötesinde şeyler hayal etme ve yapma yeteneğini “ilahi nefesin gücüyle” vermiş olarak görür Tanrı’yı.

Yine de sözcüğün kullanımı özgün bağlamdan ötürü güçlü-
ğünü korudu. Donne şiirden “counterfeit Creation” olarak söz
eder, burada *counterfeit*’m en güçlü anlamıyla “sahte” diye an-
laşılması gerekmez, *öykünme* şeklindeki eski sanat anlamı
yüklenmelidir. Create ve creation’ın kimi kullanımları Eliza-
beth dönemi yazarlarında yerici değer taşır:

Or art thou but
A Dagger of the Mind, a false Creation
Proceeding from the heat-oppressed Brain. (*Macbeth*)

[Yoksa hayali bir
Hançer misin, uyduruk yaratı,
Sıcak basmış bir beynin ürünü...]

This is the very coinage of your Brain:
This bodiless Creation extasie
Is very cunning in. (*Hamlet*)

[Bu sırf senin zihninin icat ettiği bir şey.
Kendinden geçen insan böyle cisimsiz hayaller yaratmakta
pek ustadır.]*

Are you a God? Would you create me new? (*Comedy of Errors*)
[Tanrı mısın sen? Beni yeni baştan yaratabilir misin?]

Translated thus from poor creature to a creator; for now must
I create intolerable sort of lies. (*Every Man in his Humour*)

[Bu naçiz yaratıktan bir yaratıcıya çevrilmiş olarak; çünkü ar-
tık dayanılmaz çeşitten yalanlar yaratmam gerekiyor.]

Aslında create’in istenmeyen içerimlerden uzak en açık kap-
samı, kralın otoritesinin verdiği toplumsal mertebeye ilişkindi:
“the King’s Grace created him Duke” [Kral’ın inayeti onu dük
olarak yarattı / dük kıldı] (1495); “I create you Companions

(*) *Hamlet*, Çev. Orhan Burian, MEB, İstanbul 1946, 119’dan.

to our person” [sizi şahsımıza yoldaş yapıyorum] (*Cymbeline*). Aslında hâlâ insanın yaratması değildir bu.

17. yüzyılın sonlarından itibaren, ancak, hem *create* hem de *creation*’a modern anlamıyla yaygın olarak rastlanır ve 18. yüzyılda her iki sözcük de, kendisi tamamlayıcı doğrultuda değişim geçiren ART (bkz. bu madde) sözcüğüyle ilgili bilinçli bir çağrışım değeri kazandı. *Creative* de 18. yüzyılda bununla ilgili olarak türetildi. Sözcük açıkça bir yetiyi anlattığı için, illa geçmişteki bir tanrısal olaya gönderme yapmaksızın, *create* ve *creation*’ın insan edimleri olarak genel kabulünü beklemesi gerekiyordu. 1815 itibariyle Wordsworth ressam Haydon’a güvenle şöyle yazabiliyordu: “High is our calling, friend, *Creative Art*” [bizim uğraşımız, dostum, yücedir, yaratıcı sanattır] Rastlamış olduğum en eski özgül gönderime kadar geriye gider bu: “companion of the Muse, *Creative Power*, *Imagination*” [ilham perisinin dostu, yaratıcı güç, düşgücü] (Mallet, 1728). (Cudworth’ta, 1678, *creative*’in daha eski bir kullanımıyla karşılaşılır, ama hâlâ kısmen sözcüğün eski anlamını taşıyan bir cümledir: “this Divine, miraculous, creative power” [bu tanrısal, mucizevi, yaratıcı güç].) Belirleyici olan gelişme, *creative*’in *sanat* ve düşünceyle önce bilinçli, sonra geleneksel olarak ilişkilendirilmesiydi. 19. yüzyılın başlarında bilinçli ve güçlü bir kullanımdı bu; 19. yüzyılın ortalarından itibaren gelenekseldi. Yetinin genel adı olan *creativity* 20. yüzyılda görüldü.

Özellikle önemli ve anlamlı bir tarihtir bu ve insanın yeteneğine vurgusuyla terim daha da önem kazanmıştır. Fakat çok açık bir güçlük var. Sözcük özgünlük ve yeniliğe [*innovation*] kaçınılmaz bir vurgu yüklüyor ve tarihini hatırlayınca bunların önemsiz iddialar olmadığını anlıyoruz. *Novelty* hem ciddi hem de önemsiz anlamlar taşımak birlikte, *innovation* ile *novelty* arasında ayrım yaparak bunu açıklığa kavuşturmaya çalışıyoruz aslında. Soylu ve ciddi bir iddiayı somutlaştırmak için geçmişte kullanılmış, hâlâ da sıkça kullanılan bir sözcük, geleceğin olmadığı durumlarda, kimsenin böyle bir iddiada bulunmayacağı pratiklere, belli genel etkinlerin adı olarak uygulanacak kadar geleneksel olunca doğuyor asıl güçlük. Dolayısı-

sıyla herhangi bir taklit ya da basmakalıp edebiyat ürünü, geneleğe uygun olarak, creative writing olarak adlandırılabilir ve reklam yazarları kendini resmî olarak yaratıcı diye niteliyorlar. Yazılı ve görsel sanatların çoğunda basit IDEOLOGICAL ve HEGEMONIC (bkz. bu maddeler) yeniden üretimlerin büyük öğeleri göz önünde tutulunca, bu tür her şeyin creative diye nitelenmesi kafa karıştırıcı ve bazen gerçekten yanıltıcı olabiliyor. Üstelik, creative geçici olarak kullanılan bir sözcük olduğu ölçüde, sözcüğün kurmaya yönelik olduğu vurgu, insan yaratıcılığı ve yeniliği üstüne vurgusu hakkında aydınlık biçimde düşünmek zorlaşır. *Imaginative* ya da *creative arts* [yaratıcı sanatlar] denilen özgül pratiklerle illa bir bağlantısı olmaksızın, *dreaming* [düşleme] ve *fantasy*'ye [fantezi] doğru veya, öte yandan, pratik içerimleri ve sonuçları olmakla kalmayıp, kimi creative etkinlik ve işlerde elle tutulur olabilen *extension* [kapsam genişliği], *innovation* [yenilik] ve *foresight*'a [öngörü] doğru kayan *imagination*'ın anlamlarının bununla bağlantılı güçlüğünden ayrılamaz işte bu güçlük. Özellikle creative'in kapsamı, tam da tarihsel gelişim bakımından, *imagination*'ın özelleşmiş anlamının kaçınılmaz bir terim olmadığı düşünce, dil ve toplumsal pratik etkinliklerini içine alacak biçimde genişletildiğinde güçlük kendini gösterir. Yine de creative'in artık sakınılmaz biçimde somutlaştırdığı insan etkinliğinin yorumunun ister istemez büyüklük ve karmaşıklığını fark ettiğimizde bu tür güçlük kaçınılmaz olur.

Bkz. ART, IMAGE, FICTION

CRITICISM [Eleştiri, tenkit]

Criticism çok zor bir sözcük oldu çıktı, çünkü başat olan genel anlamının hata bulmaya ilişkin olmasına rağmen, altta yatan bir yargı anlamı ve sanat ve edebiyata bağlı olarak, artık kaybolmakta olan kabullere dayalı çok şaşırtıcı bir özel anlamı vardır. Sözcük İngilizce'ye 17. yüzyılın başlarında, critic ve critical'dan (16. yüzyılın ortaları) gelmiş; bunlar yakınkök La-

tince *criticus*, Yunanca *kritikos*, kök sözcük Yunanca *krités*'ten –yargı– geliyorlar. İlk başat anlamı hata bulmaya ilişkindi: “stand at the marke of critisme... to bee shot at” [vurulmak için... eleştirinin hedefinde dur] (Dekker, 1607). Edebiyat yorumu için ve özellikle 17. sonundan itibaren edebiyat değerlendirmeye ve bu işi somutlaştıran yazı türünü de anlatmak için kullanıldı. En ilginç olanı ise, hata bulmaya ilişkin genel anlam, en azından olumsuz yargıya ilişkin olanı, birincil anlam olarak varlığını korudu. Edebiyat değerlendirmesini anlatan daha yumuşak bir sözcük olarak *appreciation*'la [takdir, değerini anlama, layıkıyla anlama] ayrışmasına bile neden oldu bu. Fakat *criticism* ve *critic* ile *critical*'in gelişiminde olan şey, yargının başat ve hatta doğal bir tepki olarak kabul edilmesidir. (*Critical*'in başka bir özel, ama önemli ve sürekli bir kullanımı var, yargıyı değil tıptaki özelleşmiş bir kullanımdan dolayı dönüm noktasını, dolayısıyla belirleyiciliği anlatır bu. *Crisis* [kriz] de dönüm noktasını olduğu kadar herhangi bir güçlüğü kapsayacak biçimde genişletilmiştir kuşkusuz.)

En genel anlamıyla *criticism* *censure*'a [sansür] (17. yüzyıldan itibaren yansız olmaktan çok ters bir anlam kazanır) doğru gelişirken, özelleşmiş anlamıyla *criticism*, *TASTE* [beğeni] (bkz. bu madde), *cultivation* [iyi yetiştirme] ve daha sonra *CULTURE* [kültür] (bkz. bu madde) ve *discrimination*'a (bu da bölünmüş bir sözcüktür, iyi ya da bilgili yargı gibi olumlu bir anlamının yanı sıra, dışarıdan bir grubun nedensiz dışlanması ya da haksız muamele gibi güçlü bir olumsuz anlamı da vardır –krşl. *RACIAL*) doğru bir gelişme göstermiştir. En genel gelişmenin altında yatan oluşumun anlaşılması güç, çünkü zihinlerimize çok güçlü biçimde yerleşmiş durumda. En eski dönemde çağrışımı, öğrenilmiş veya “bilgili” yetenektir. Sözcüğün hâlâ bu anlamı korumaya çalıştığı olur. Fakat 17. yüzyılın ortalarından itibaren asıl can alıcı gelişmesi, izlenimlerin alınmasının yalıtılmasına dayanıyordu: bugün denilebilir ki, bir dizi yapının *CONSUMER*'ı [tüketicisi] (bkz. bu madde) olarak okuyucuya. Belli bir sınıf ya da meslek içinde genelleştirilmesi, en iyi *taste* ve *cultivation*: yani yargı'nın *STAN-*

DARTS'ı [standartları] (bkz. bu madde) olarak sunulan ölçüde kişisel izlenimler ve tepkilerin toplumsal olarak gelişmiş biçiminin temsil ettiği kabullere dayanıyordu. Bu kullanım Kames'in *Elements of Criticism*'i (1762) zamanında yerleşmiş gibidir. Tepkinin yargı olduğu anlayışı, kuşkusuz, bir sınıfın ve sonra da bir mesleğin toplumsal güvenine dayanıyordu. Güven önce *learning* [birikim] ya da *scholarship* [bilginlik] olarak, sonra *cultivation* ve *taste* olarak, ardından da hâlâ geçerli biçimde SENSIBILITY [duyarlılık] (bkz. bu madde) olarak açıklanır. Değişik aşamalarda bu güvenin çeşitli biçimleri yıkıldı ve özellikle 20. yüzyılda, yargıya başka bir temel sağlamak üzere, yerine *objective* (krşl. SUBJECTIVE) yöntemler geçirmeye dönük girişimler oldu. Sorgulanmayan şey ise, "yetkili yargı" kabulü olmuştur. Otorite iddialarına elbet birçok kez meydan okunmuştur ve bu özel anlamın en yaygın biçimi içinde critic –oyunlar, filmler, kitapların vb. reviewer'ı [tanıtıcısı, değerlendircisi] olarak– bekleneneği ölçüde bulanık bir anlam kazanmıştır. Fakat critic ile reviewer arasındaki statü ayrımlarıyla çözülemez bu. Söz konusu olan yalnızca criticism ile yanlış bulma arasındaki çağrışım değil, görünüşe göre genel ve doğal süreçler olarak "yetkili" yargı ile criticism arasındaki daha temel çağrışımdır. Herhangi bir COMMUNICATION'ın [iletişim] (bkz. bu madde), ama özellikle daha resmî biçimlerinin alımlanma süreçlerinin toplumsal ya da mesleki genelleşmesini anlatan bir terim olarak, criticism bir tek consumer'ın [tüketici] konumunu benimsediğinde değil, bu konumu gerçek tepki terimlerine (yargı, beğeni, yetiştirme, ayırım, duyarlılık; yansız, nitelikli, titiz vb. gibi) ilişkin bir dizi soyutlamayla maskelediğinde de ideolojik bir nitelik alır. Criticism'in hata bulma biçimindeki varlığını koruyan anlamı bu alışkanlığa karşı en yararlı dilsel etkidir, ama bilinçli tepkinin tanım olarak criticism'in zaman zaman reddedilmesinde, alışkanlığın kendisinin daha anlamlı bir reddinin göstergeleri de vardır. Bu durumda önemli olan, aynı türden bir etkinliği sürdürmekle birlikte yerine geçecek başka bir terim bulmak değil; temelde tepkinin gerçek durum ve koşullarından soyutlanması-

na dayanan alışkanlığın kendisinden kurtulmaktır: anlaşılması gereken tepkinin özgüllüğü olduğu zaman, ki bu da soyut bir “yargı” değil, tersine hatta çoğu zaman olduğu üzere, bütün durum ve bağlamıyla etkin ve karmaşık ilişkileri içinde olumlu ya da olumsuz tepkilerin belli bir pratiği içerdiği “yargı”ya, görünüşte genel olan bir sürece yükselme.

Bkz. AESTHETIC, CONSUMER, SENSIBILITY, TASTE

CULTURE [Kültür, hars]

Culture İngiliz dilindeki en karmaşık iki üç sözcükten biri. Kısmen birkaç Avrupa dilindeki girift tarihsel gelişiminden, fakat esasen birkaç ayrı entelektüel disiplindeki ve birkaç ayrı ve de bağdaşmaz düşünce sistemindeki önemli kavramlar için kullanılmasından dolayı böyledir.

Yakınkök Latince *cultura*’dır, o da kök sözcük *colere*’den gelir. *Colere* bir dizi anlam taşırdı: ikamet etmek, yetiştirmek, korumak, ibadetle onurlandırmak. Bu anlamların bir kısmı sonunda ayrıştı, gerçi hâlâ türemiş adlarda zaman zaman çakışıyorlar. Böylece “ikamet” anlamı *colonus* aracılığıyla *colony*’ye [sömürge] dönüştü. “İbadetle onurlandırmak”, *cultus* üzerinden *cult*’a [inanç, tapınma] dönüştü. *Cultura*, Cicero’da olduğu üzere, *cultura animi*’yi kapsayacak biçimde, yetiştirme veya bakma anlamlarını kazandı, gerçi ortaçağda ikincil onur ve tapma anlamı da olacaktı (krşl. Caxton’da (1483) “tapma” olarak İngilizce’de culture). *Cultura*’nın Fransızca biçimleri, o günden bu yana kendi özel anlamını geliştiren eski Fransızca *couture* ve 15. yüzyılın başlarında İngilizce’ye geçen *culture* idi. Temel anlamı çiftçilik, doğal büyümenin gözetilmesi.

Culture ilk kullanımlarının tümünde bir sürecin adıydı: bir şeyin, özellikle ekinler ve hayvanların bakımı. İkincil *coulter* –sabankulağı–, Latince *culter* –sabankulağı– eski İngilizce *culter*’dan İngilizce yazım değişiklikleri *culter*, *colter*, *coulter* ve ta 17. yüzyılın başlarında *culture*’a (Webster, *Duchess of Malfi*, III, ii: “hot burning cultures” [alev alev yanan sabankulakla-

rı)) dek farklı bir dilsel rota izlemişti. Eğretilenleyle bir sonrakı önemli anlam aşamasına geçiş için daha ileri bir temel sağlamıştır bu. 16. yüzyılın başlarından itibaren doğal büyümenin gözetilmesi insan gelişimi sürecini içine alacak biçimde genişletilmişti ve, çiftçilikteki özgün anlamının yanı başında, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarına kadar temel anlamı buydu. Böylece More: “to the culture and profit of their minds”; Bacon: “the culture and manurance of minds” (1605); Hobbes: “a culture of their minds” (1651); Johnson: “she neglected the culture of understanding” (1759) diye yazacaktı. Bu gelişimin çeşitli noktalarında iki can alıcı değişim gerçekleşti: birincisi, insan bakımını doğrudan hale getiren eğretilmeye belli derecede alışma; ikincisi, sözcüğün soyut biçimde taşıyacağı genel bir süreci içine alacak biçimde özel süreçlerin genişletilmesi. Bağımsız isim olarak culture, karmaşık modern tarihine işte bu ikinci gelişmeden başladı kuşkusuz, fakat değişim süreci öylesine karışık ve anlam gizlilikleri öylesine yakındır ki, kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Bağımsız bir sözcük, soyut bir süreç ya da böylesi bir sürecin ürünü olarak culture, 18. yüzyılın sonlarından önce önemli değildir ve ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlık kazanır. Fakat bu gelişmenin ilk aşamaları birdenbire ortaya çıkmamıştır. Milton’da, *The Readie and Easie Way to Establish a Free Commonwealth*’ın gözden geçirilmiş ikinci baskısında (1660), ilginç bir kullanım vardır: “spread much more Knowledg and Civility, yea, Religion, through all parts of the Land, by communicating the natural heat of Government and Culture more distributively to all extreme parts, which now lie num and neglected.” [Evet, çok daha fazla Bilgi ve Medeniyet, ve Din yayılmalı, Ülke’nin her yanına. Yönetim ve Kültür’ün doğal ısı, şimdi dilsiz ve bakımsız yatan, en uzak köşelere kadar, daha eşit biçimde dağılmalıdır.] Burada eğretilmeli anlam (“doğal ısı”) hâlâ mevcut gibidir ve normal olarak culture’ın olmasını bekleyeceğimiz bir yerde 19. yüzyılda hâlâ civility (krşl. CIVILIZATION) yazılıdır. Yine de “government and culture”ı çok modern bir anlamda okuyabiliriz. Milton, bütün sa-

vunusunun gidişatından anlaşıldığı kadarıyla, genel bir toplumsal süreç üstüne yazıyor ve gelişimin belli bir aşamasıdır bu. 18. yüzyıl İngiltere'sinde, *cultivation* ve *cultivated* bu anlamda daha yaygın kullanılmasına rağmen, bu genel süreç belli sınıf çağrışımları da kazandı. Fakat 1730 tarihli bir mektupta (Killala Piskoposu'ndan Bayan Clayton'a; alıntılardan Plumb, *England in the Eighteenth Century*) bu anlam açıktır: "it has not been customary for persons of either birth or culture to breed up their children to the Church". [Ne soylular ne de okumuş sınıf, çocuklarını Kilise için yetiştirmeyi adet edinmiştir] Akenside (*Pleasures of Imagination*, 1744) şöyle yazacaktı: "... nor purple state nor culture can bestow". [ne imparatorluk erguvanı ne de kültürün bağışlayacağı...] Wordsworth ise "where grace of culture hath been utterly unknown" [eğitimin lütfunun hiç bilinmediği yerde] (1805) ve Jane Austen da (*Emma*, 1816) "every advantage of discipline and culture" diye yazacaktı.

Böylece *culture*'ın İngilizce'de yeni bir toplumsal ve entelektüel hareketin belirleyici etkilerinden önce, modern anlamlarından kimilerine doğru geliştiği açıktır. Fakat bu hareket içinde, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında, gelişimini izlemek için, diğer dillerdeki ve özellikle Almanca'daki gelişmelere de bakmamız gerek.

Fransızca, 18. yüzyıla dek, *culture*, İngilizce kullanımda kaydedildiği üzere, yetiştirilen maddeyi anlatan bir dilbilgisel biçimle birlikte kullanılıyordu. Bağımsız bir isim olarak zaman zaman kullanılışı 18. yüzyılın ortalarına kadar gider, yani İngilizce'deki benzer seyrek kullanımların çok daha ertesine. Bağımsız isim *civilization* [uygarlık] da 18. yüzyılın ortalarında çıktı; *culture*'la ilişkisi o günden bu yana çok karmaşıktır (krşl. *CIVILIZATION* ve aşağıdaki tartışma). Almanca'da bu noktada önemli bir gelişme görüldü: Fransızca'dan ödünç alınmıştı ve önce (18. yüzyılın sonları) *Cultur*, sonra 19. yüzyıldan itibaren *Kultur* diye yazılacaktı. Temel anlamı hâlâ *civilization*'un eşanlamlısıydı: birinci olarak, "civilized" [uygarlaşmış] ya da "cultivated" [kültürlü] olmaya dair genel bir süreç

ilişkin soyut bir anlamda; ikinci olarak, insanın seküler gelişme sürecinin tanımı olarak, 18. yüzyılın popüler evrensel tarihlerinde, Aydınlanma tarihçileri tarafından *civilization*'u anlatmak için kurulmuş olan anlam. Herder'de belirleyici bir kullanım değişikliği görülecekti. Bitiremediği *Ideas on the Philosophy of the History of Mankind*'da (1784-91) *Cultur*'den şöyle söz ediyor: "bundan daha belirsiz bir sözcük, bütün uluslar ve dönemlere uygulanmasından daha aldatıcı bir şey yoktur". "Civilization" ya da "culture"ın –insanlığın tarihsel öz-gelişiminin– şimdilerde çizgisel dediğimiz, 18. yüzyıl Avrupa kültürünün yüksek ve egemen noktasına ulaştığı bir süreç olarak evrensel tarihlerin kabul edilmesine karşı çıkmıştı. Aslında yeryüzünün dört bir yerinin Avrupa'ya boyun eğdirilmesine karşı çıkıyordu:

Çağlar boyunca can veren, yeryüzünün dört bir yanındaki insanlar, siz yalnızca küllerinizle toprağı beslemek için, en sonunda nesliniz Avrupa kültürü tarafından mutlu edilsinler diye yaşamadınız. Üstün Avrupa kültürü anlayışının ta kendisi Doğa'nın büyüklüğüne apaçık bir hakarettir.

Dolayısıyla "kültürler"den söz etmek gerektiğini: farklı uluslar ve dönemlerin özgül ve değişken kültürlerinden, aynı zamanda belli bir ulus içindeki toplumsal ve ekonomik grupların özgül ve değişken kültürlerinden de söz etmek gerektiğini savunuyordu. Romantik hareket içinde, bu anlam ortodoks ve egemen "*civilization*"a bir alternatif olarak büyük ölçüde geliştirildi. İlk ulusal ve geleneksel kültürleri, yeni folk-culture [halk kültürü] (krşl. FOLK) kavramı da dahil olmak üzere, vurgulamak için kullanıldı. O sıralar ortaya çıkan yeni uygarlığın "MECHANICAL" [mekanik] (bkz. bu madde) niteliği olarak görülen şeye saldırmak için kullanılacaktı sonraları. "İnsani" ile "maddi" gelişim arasında ayırım yapmak için kullanılıyordu. Bu dönemde çok sıkça olduğu üzere, siyasal olarak, radikalizm ile tepki arasında yalpalıyordu ve çoğunlukla da, büyük toplumsal değişimin kargaşası içinde, her ikisinden de öğeleri kaynaştırıyordu. (İşlerin iyice karışmasına neden ol-

masına rağmen, aynı ayrımın, özellikle “maddi” ve “manevi” gelişim arasındaki ayrımın, von Humboldt ve başkaları tarafından, ta 1900'lere kadar, terimler terse çevrilerek, yani *culture* maddi ve *civilization* manevi olacak biçimde, yapıldığını da eklemek gerek.)

Öte yandan, Almanya'da 1840'lardan itibaren, *Kultur* tam da 18. yüzyıl tarihlerinde *civilization*'un kullanılmış olduğu anlamda kullanılıyordu. Belirleyici olan yenilik G. F. Klemm'in yabanılıktan evcilleşmeye ve özgürlüğe insanın gelişiminin izini süren *Allgemeine Kulturgeschichte der Menschheit*'dir –“İnsanın Genel Kültürel Tarihi” (1843-52). Her ne kadar Amerikalı antropolog Morgan, benzer aşamaların izini sürerek “Ancient Society”yi [eski toplum] *Civilization*'ın doruk noktası olarak kullandıysa da, Klemm'in yüklediği anlam varlığını sürdürdü ve İngilizce'de Tylor tarafından doğrudan doğruya kullanıldı– *Primitive Culture* (1870). Modern toplum bilimlerindeki başat anlamı işte bu gönderim çizgisi içinde izlenmelidir.

Sözcüğün modern gelişiminin ve kullanımının karmaşıklığı ancak bundan sonra anlaşılabilir. Şimdiki “şeker pancarı kültürü” örneğindeki fiziksel sürecin ya da 1880'lerden bu yana bakteriyolojideki uzmanlaşmış fiziksel uygulamanın, “virüs kültürü”, birebir sürekliliğine dayalı olan anlamı artık kolayca ayırt edebiliyoruz. Fakat bir kez fiziksel göndergenin ötesine geçtik mi, üç geniş, etkin kullanım kategorisi kabul etmemiz gerekir. Bunların ikisinin kaynağını zaten ele aldık: (i) 18. yüzyıldan itibaren zihinsel, manevi ve estetik gelişime ilişkin genel bir süreci anlatan bağımsız ve soyut ad; (ii) ister özgül ister genel biçimde kullanılsın, Herder'den Klemm'e dek, gerek bir halkın, dönemin, grubun gerekse genel olarak insanlığın belli bir yaşama biçimini anlatan bağımsız ad. Fakat entelektüel ve özellikle sanatsal etkinliğin ürünleri ve uygulamalarını anlatan bağımsız ve soyut adı da (iii) olarak kabul etmemiz gerekir. Şu anda en yaygın kullanım bu gibi görünmektedir: *culture* müzik, edebiyat, resim ve heykel, tiyatro ve film-dir. Ministry of Culture [Kültür Bakanlığı], bazen felsefe, akademi ve tarihi de katarak, bu özgül etkinliklere gönderme ya-

par. Bu kullanım, (iii), aslında görece geç ortaya çıkmıştır. Tam olarak tarihini belirlemek güç, çünkü kökeni itibariyle anlam (i)'in bir uygulamasıdır: zihinsel, manevi ve estetik gelişime ilişkin genel bir süreç düşüncesi, bunu temsil eden ve destekleyen ürünler ve uygulamalara yöneltilir ve aslında aktarılır. Fakat aynı zamanda daha önceki süreç anlamından gelişmiştir; krşl. “progressive culture of fine arts” [güzel sanatların ilerici kültürü], Millar, *Historical View of the English Government*, IV, 314 (1812). İngilizce’de (i) ve (iii) hâlâ yakındır; bazen, iç nedenlerle, Arnold’ın *Culture and Anarchy*’sinde (1867) olduğu üzere birbirinden ayıramaz; oysa anlam (ii) çok açık biçimde Tylor tarafından, *Primitive Culture* (1870), Klemm’in izinden giderek İngilizce’ye sokuldu. (iii)’ün İngilizce’deki belirleyici gelişimi 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarındaydı.

Sözcüğün bu karmaşık ve hâlâ etkin tarihi karşısında, kolay olanı bir tek “doğru”, “uygun” ya da “bilimsel” anlam seçip diğerlerini belirsiz ya da karışık diye bir yana bırakarak tepki göstermektir. Bu tepkinin bir örneği Kroeber ve Kluckhohn’un çok başarılı çalışmalarında bile görülür: *Culture: a Critical Review of Concepts and Definitions*, burada Kuzey Amerika antropolojisindeki kullanım aslında ölçü olarak alınmıştır. Belli bir çalışma alanında, kavramsal kullanımın açıklığa kavuşturulması gerektiği açıktır. Fakat genel olarak anlam çakışması ve yelpazesidir önemli olan. Anlam karmaşası genel insan gelişimi ile belli bir aşama biçimi arasındaki, her ikisiyle sanat ve zihin ürünleri ve uygulamaları arasındaki ilişkilere değgin karmaşık bir savunuyu gösterir. Arkeoloji ve *cultural anthropology*’deki culture veya a culture’a yapılan göndermelerin öncelikle *material* [maddi] üretimi anlatıyorken, tarih ve *cultural studies*’de göndermenin öncelikle *göstergesel* ya da *simgesel* dizgelere olması özellikle ilginçtir. Son zamanlardaki bazı tartışmalarda –krşl. benim *Culture*– karşılaştırılması değil de ilişkilendirilmesi gerektiği öne sürülen “maddi” ve “simgesel” üretim arasındaki ilişkiler gibi merkezî bir sorunu çoğu zaman karıştırır, ama daha çok da gizler. Bu karmaşık savunuyu içinde,

çakışan konumların yanı sıra özünde karşıt konumlar da var; tahmin edileceği üzere çözülmemiş sorular ve karma karışık yanıtlar da bulunuyor. Fakat bu tartışmalar ve sorular sözcüğün var olan kullanımına indirgeyerek çözülemez. İngilizce'den başka dillerde, ki önemli ölçüde değişkenlik vardır, sözcüğün değişik biçimlerinin kullanımlarıyla da ilgilidir bu nokta. Antropolojik kullanım Alman, İskandinav ve Slav dil gruplarında yaygındır, fakat belirgin biçimde sanat ve bilgi anlamlarına, İtalyanca ve Fransızca'da genel bir insan gelişimi sürecine bağlıdır. Tek bir dilin içinde olduğu kadar diller arasında da, anlam ve gönderim yelpazesi ve karmaşıklığı hem entelektüel konum farklılığı hem de kimi bulanıklık ya da çakışmaları gösterir. Hangi türden olursa olsun bu değişkenlikler, bu karmaşık sözcüğün imlediği etkinlikler, ilişkiler ve süreçlere ilişkin alternatif bakışlar içeriyorlar hiç kuşkusuz. Yani karmaşıklık, sonuçta sözcükte değil kullanım değişkenliklerinin gösterdiği sorunlardadır.

Bazı ilişkili ve türemiş sözcüklere de bakmak gerekir. *Cultivation* [tarım, kültür] ve *cultivated* [işlenmiş, kültürlü] 17. yüzyılda fiziksel olandan toplumsal veya eğitimsel olana doğru aynı eğretilmeli genişlemeyi yaşadılar ve 18. yüzyılda özellikle önemliydiler. Coleridge, uygarlıkla kültür arasında 19. yüzyılın başlarına özgü klasik bir ayrım yaparak, şöyle yazmıştı (1830): "the permanent distinction, and occasional contrast, between cultivation and civilization" [kültürle uygarlık arasındaki sürekli ayrım ve zaman zaman ortaya çıkan karşıtlık]. Bu anlamıyla isim, aslında ortadan kalktı, fakat sıfat biçimi hâlâ bir hayli yaygın, özellikle davranışlar ve beğeniler konusunda. Önemli bir sıfat olan *cultural* 1870'lere kadar gider; 1890'lardan sonra yaygınlaşmış gibidir. Ancak sanatsal, entelektüel veya antropolojik anlamlarıyla bağımsız adın aşına olmasıyla birlikte, sözcük modern anlamıyla kullanılabilmiştir. İngilizce'de *culture* sözcüğüne düşmanlık Arnold'ın görüşleri çevresindeki tartışmaya kadar gider. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, *aesthete* ve *AESTHETIC*'e (bkz. bu madde) duyulan benzer bir düşmanlıkla ilişki içinde güç kazanmıştır.

Sınıf ayrımıyla ilişkisi *culchah* gibi taklit bir sözcük üretmiştir. *Kultur* propagandasına bağlı olarak 1914-18 savaşı sırasında ve sonrasında Almanya karşıtı duygularla kesişen bir düşmanlık alanı da vardı. Merkezî düşmanlık alanı varlığını korumuş ve bunun bir ögesi son zamanlardaki Amerikan İngilizcesi'ne özgü *culture-vulture* [kültür düşkünü] ifadesiyle vurgulanmıştır. Neredeyse bütün düşmanlığın (tek istisnası geçici Almanya karşıtı çağrışımdır) daha üstün bilgi (krşl. INTELLECTUAL adı), incelik iddiaları, "yüksek" sanat (*culture*) ile popüler sanat ve eğlence arasındaki ayrımları kapsayan kullanımlarla bağlantılı olması anlamlıdır. Böylece gerçek bir toplumsal tarihi ve çok güç, karmaşık bir toplumsal ve kültürel gelişim aşamasını kayda geçirir. *Culture*, *cultural* ve *sub-culture* [altkültür] (ayrıt edilebilen daha küçük bir grubun kültürü) gibi oluşumların gitgide genişleyen toplumsal ve antropolojik kullanımının, belli alanlar dışında (özelikle popüler eğlence) ya düşmanlığı ve ona bağlı tedirginlik ve utancı ortadan kaldırmış ya da aslında azaltmış olması ilginçtir. *Culturalism*'in son zamanlarda, toplumsal çözümlemede *structuralism*'e [yapısalcılık] yöntemsel bir karşıtlığı anlatmak üzere kullanılması önceki güçlüklerin bir kısmını sürdürür, düşmanlığı da her zaman ortadan kaldırmaz.

Bkz. AESTHETIC, ANTHROPOLOGY, ART, CIVILIZATION, FOLK, DEVELOPMENT, HUMANITY, SCIENCE, WESTERN

D

DEMOCRACY [Demokrasi]

Democracy çok eski bir sözcük, ama anlamları her zaman karmaşık olmuştur. İngilizce'ye 16. yüzyılda girdi, Fransızca yakinkök *démocratie*'den gelir, o da orta Latince *democratia*'dan – Yunanca *demokratia*'nın bir çevirisidir, kök sözcük *demos* halk ve *kratos* yönetim demektir. 1531'de Elyot tarafından Yunan

örneğine özel bir göndermeyle tanımlanmıştır: “an other publique weal was amonge the Atheniensis, where equalitie was of astate among the people... This manner of governaunce was called in greke *Democratia*, in latine, *Popularis potentia*, in eg-lisshe the rule of the comminaltie.” [Bir tür kamusal topluluk biçimi de Atinalılar arasında görülmüştür ki burada halk arasında eşitlik düzeni vardır. Bu yönetim biçiminde Yunanca’da “*Democratia*”, Latince’de “*Popularis potentia*” ve İngilizce’de “topluluğun yönetimi” denir.] Yunanca kullanımlardan hemen anlaşıldığı üzere, her şey *halk* ve *yönetim* sözcüklerine verilen anlamlara bağlı. Tereddütlü ilk örnekler “yasa dışında hiçbir efendiye” boyun eğmemekten (? Solon) “halk konusunda, halk tarafından, halk için”e (? Clean) dek değişiklik gösterir. Daha kesin örnekler “zorbanın küstahlığı”m “başıboş topluluğun küstahlığı”yla karşılaştırır (alıntılayan Herodotus) ya da “yönetimi azınlığın değil, çoğunluğun elinde olduğu” için bir hükümeti demokrasi diye tanımlar; aynı zamanda, “zorbanın iktidarına karşıt olan her şey demokrasi adını taşır” (alıntılayan Thucydides). Aristoteles (*Politika*, IV, 4) şöyle yazacaktı: “demokrasi, çoğunluk oldukları için özgür adamlar ve yoksullara devletin iktidarının verildiği durumdur”. Yine de burada “iktidarın verilmesi”yle neyin kastedildiğine bağlıdır her şey: mutlak hükümranlık mı, yoksa, diğer uç, pratik ve paylaşılmayan yönetim mi? Plato, Socrates’e (*Devlet*, VIII, 10) şöyle söyler: “yoksulların hasımlarını yenip, kimisini öldürüp kimisini sürmesi, kalanlarına da eşit ölçüde özgürlük ve iktidar verme-siyle varlık kazanır demokrasi”.

Terimin köklerinin yakınındaki bu kullanım yelpazesi, basit bir türetimi olanaksız kılar. Ancak, bu kullanımların birden çoğunun –özellikle halk sınıfının yönetimini anlatanlarm– modern ortodoks “Batılı” democracy tanımından biraz uzak olduğu hemen söylenebilir. İzi sürülmesi gereken, asıl kendi belirsizlikleri olan bu ortodoks tanımın ortaya çıkışıdır. “Demokrasi” artık çoğunlukla ortaçağdaki ilk örneklerine kadar götürülüyor ve bir Yunan otoritesi yükleniyor. Fakat gerçek şu ki, çok seyrek bir iki istisna dışında, democracy, elimizdeki

kayıtlarda, 19. yüzyıla kadar hiç mi hiç sevilmeyen bir terimdi ve ancak 19. yüzyılın sonlarından ve 20. yüzyılın başlarından itibaren siyasal partilerin ve eğilimlerin büyük kısmı demokrasiye olan inançlarını bildirmede birleşmişlerdir. En çarpıcı tarihsel olgu budur.

Aquinas democracy'yi sıradan insanların sayıların gücüyle zenginleri yönettiği –baskı altında tuttuğu–, bütün halkın zorba gibi davrandığı halkın iktidarı olarak tanımlıyordu. İşte bu güçlü sınıf anlamı 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarına kadar başat anlam olarak kaldı ve 19. yüzyılın ortalarındaki tartışmalarda hâlâ etkindi. Örneğin: “Democracie, when the multitude have government” [Demokrasi, yani kalabalıklar yönetimi ellerinde tuttuklarında], Fleming (1576) (*multitude*'ın sınıf anlamı için bkz. *MASSSES*); “democratie, where free and poore men being the greater number, are lords of the estate” [özgür ve yoksul insanlar sayıca daha çok olduklarından mülkün efendisi oldukları demokrasi] (1586); “democracy... nothing else than the power of the multitude” [demokrasi... kalabalıkların iktidarından başka bir şey değildir], Filmer, *Patriarcha* (1860). *Halk*'ın *kalabalıklar* olarak bu şekilde tanımlanmasına, yaygın anlamda bir *yönetim* biçimi ekleniyordu: democracy herkesin yönetme hakkı olduğu ve fiilen yönettiği durumdu; temsilciler, hatta seçilmiş temsilciler aracılığıyla yönetime bile karşıt gösteriliyordu (örneğin Spinoza). Democracy terimini ilk kez kullanacak siyasal anayasa da –Rhode Island'ın 1641 tarihli anayasası– sözcüğü bu anlamda anlıyordu: “halkın iktidarı; yani yönetilecekleri Yasaları yapma veya kurma ya da yasaların bir insanla diğeri arasında sadakatle uygulanıp uygulanmadığına bakacak bakanları kendi aralarından seçme yetkisi, düzenli olarak bir araya gelen özgür insanlar topluluğu ya da onların büyük bir kısmının iktidarındadır”.

Yasaların sadakatle uygulanmasını denetlemeye ilişkin son cümlecğin altını çizmek gerek, çünkü burada anlatılan uygulamanın değiştirilmesiyle yeni bir demokrasi anlamına ulaşıldı. Rhode Island örneğinde, halk ya da onların büyük kısmı düzenli mecliste yasalar yapıyordu; bakanlar yasaları “sadakatle

uyguluyorlardı". Bu Hamilton'ın 1777'de tanımladığı representative democracy [temsili demokrasi] ile aynı şey değildir. "Karar ya da hukuk güçleri bütününü ya da kısmen halka verildiği zaman, dehşet, şaşkınlık ve istikrarsızlık beklemelisiniz. Fakat seçim hakkının korunup düzenlendiği ve yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin uygulanmasının seçkin kişilere teslim edildiği temsili demokrasi... vb." diye gözlemde bulunduğunda democracy'nin önceki anlamına gönderme yapıyordu. İşte bu değişmiş Amerikan kullanımından modern başat anlamı geliştirdi. Bentham halkın çoğunluğunun yönetimi olarak genel bir demokrasi anlamı çizdi ve sonra "doğrudan demokrasi" ile "temsili demokrasi"yi birbirinden ayırdı, ikincisini tavsiye etti, çünkü süreklilik sunuyordu ve büyük toplumlara yayılabilirdi. Bu önemli pratik nedenler o günden bu yana hem benimsendi hem de onlardan vazgeçildi, öyle ki 20. yüzyılın ortalarında Rhode Island'daki gibi, ya da Bentham'ın "doğrudan" dediği bir democracy tarifi "anti-demokratik" diye nitelenebilirdi, çünkü democracy'nin ilk ilkesi seçilmiş temsilciler tarafından yönetilmek olarak algılanıyor. Pratik tartışmalar kuşkusuz ciddi ve belli koşullarda belirleyicidir, fakat democracy'nin anlamındaki en önemli iki değişiklikten biri türemiş biçimlerinden biriyle bu dışlayıcı birleşme ve özgün biçimlerinden birinin, vaktiyle tek biçiminin dışlanması girişimidir.

İkinci büyük değişme *halk*'m yorumuyla ilgilidir. "Halk"ın belli nitelikleri taşıyan gruplara: özgürlükler, mülk sahipleri, akıllılar, beyazlar, erkeklere vb. indirgenmesine dönük çeşitli girişimlerin azımsanamayacak bir tarihi vardır. Democracy'nin seçim süreciyle tanımlandığı yerde, böyle kısıtlı oluşumların tamamen democratic olduğu iddia edilebilir: temsilciler seçme biçimi buna katılan insanların oranından daha önemli kabul ediliyor. Demokrasinin gelişimi, bütün halkla yönetim biçimi arasındaki ilişkilerden çok bu seçim biçimini kullanan kurumlar aracılığıyla izi sürülen bir şeydir. İngiliz demokrasisinin gelişiminde çoğu bakımdan ortodokstur bu yorum. Aslında democracy'nin aşama aşama "genişletildiği" söylenir ki, burada kastedilen eski (ve 19. yüzyılın başlarına kadar normal İngiliz-

ce olan) anlamıyla *halk iktidarı*'ndan çok oy hakkıdır açıkça. Ayrım Fransız Devrimi zamanında büyük önem kazandı. "Kursuz bir demokrasi"nin "dünyadaki en arsız şey" olduğunu söylerken Burke, ortodoks bir görüşü dile getiriyordu (*Reflections on the Revolution in France*, 1790), çünkü democracy başka şeylerin yanı sıra, azınlıkların (özellikle büyük ölçüde mülkiyeti elinde tutan azınlık dahildi buna) bastırılacağı ya da ezileceği "denetimsiz" halk iktidarı olarak anlaşıyordu. 19. yüzyılın ortalarına kadar democracy hâlâ devrimci, hiç değilse radikal bir terimdi ve representative democracy'nin özelleşmiş gelişimi, kapsam ve süreklilik gibi pratik nedenlerin ötesinde, en azından kısmen buna bilinçli bir tepkiydi.

Democracy'nin iki modern anlamının savunudaki işte bu noktada birbirinden ayrıldığı görülebilir. Sosyalist gelenekte, democracy *halk iktidarı*'m anlatmayı sürdürdü: halkın çoğunluğunun çıkarlarının en önde olduğu ve bu çıkarların uygulamada çoğunluk tarafından gözetildiği ve denetlendiği bir devlet. Liberal gelenekte, democracy temsilcilerin açık seçimi ve seçim ve siyasal savununun açıklığını sağlayan belli koşulları (ifade özgürlüğü gibi democratic rights) anlatıyordu. Şimdi bu iki anlayış, en uç biçimleriyle, birbirlerini düşman olarak karşılıyor. Başat ölçüt halkın çıkarı lehine halkın iktidarı ise, diğer ölçütler çoğunlukla ikincil kabul ediliyor (*People's Democracies*'de [halk demokrasilerinde] olduğu üzere) ve vurguları "kapitalist demokrasi" ya da "burjuva demokrasisi"yle sınırlı kalıyor. Başat ölçütler seçimler ve ifade özgürlüğü olursa, diğer ölçütler ikincil görülüyor ya da reddediliyor; sözgelimi Genel Grev'le halkın çıkarı lehine halkın iktidarını uygulama girişimi, anti-democratic diye nitelenebiliyor, çünkü democracy başka yollarla zaten sağlanmıştır; demokrasinin özünün ekonomik EQUALITY [eşitlik] (bkz. bu madde) olduğunu iddia etmek, "kaos"a ya da totalitarian democracy veya *government by trade unions*'a [sendikalar aracılığıyla yönetim] götürür diye kabul ediliyor. Küçük değişikliklerle bu konumlar democracy'nin modern anlamlarını kendi aralarında bölüşürler, fakat genellikle terimin tarihsel çeşitliliği olarak görülmez bu;

normal olarak her terim “tek doğru anlamı” olarak tanımlanır ve alternatif kullanım propaganda ya da ikiyüzlülük olarak görülür.

Democratic ise (19. yüzyılın başlarından itibaren) bu inanç ya da kurumların biri ya da diğeri için normal bir sıfattır. Fakat iki anlam daha kaydedilebilir. Democratic’in, seçimler ya da iktidara zorunlu bir gönderim olmadan, açık savununun koşullarını anlatmak için kullanıldığı gözlemlenir. Aslında karakteristik kullanımların birinde ifade özgürlüğü ve meclis, siyasal iktidarın kurum ya da niteliğine gönderme yapmadan kendi başlarına yeterli “demokratik haklardır”. En gelişmiş biçiminde, seçimi ve halkın (yönetimini değilse de) hükümlerliğini kapsamaması gereken, ama çoğunlukla seçilmiş bir *lidere* ya da resmî ya da politikalarına resmî veya “uygun” ortamların dışında muhalefet gibi democratic etkinliklere karşı çıkan liberal vurgudan türemiştir bu kısıtlayıcı anlam. Eskiden var olan “kalabalıklar”a ilişkin sınıfsal gönderimden türemiş bir anlamı da vardır: democratic olmak, democratic davranışları ya da duyguları bulunmak, sınıf ayrımlarının bilincinde olmak ya da bilinçli olarak onları gündelik davranışta önemsememek veya reddetmek demektir: öyle olsun olmasın, bütün insanlar eşitmiş ve eşit saygıyı hak ediyormuş gibi davranmak. Dolayısıyla bir kişi karşılaştığı herkesle “içten ve doğal” olabilir ve üstelik konuşma özgürlüğü ve toplanma özgürlüğüne inanabilir, yine de, yalnızca bu anlamların izinden giderek, bir tek çoğunluğun çıkarları doğrultusunda yönetilen hükümet bir yana, sözelimi oy hakkının evrenselliğine karşı çıkabilir. Anlamların kapsamı kısmen genişletilmiş, kısmen de önceden olduğu gibi hâlâ siyasal iktidarın niteliğine ilişkin birincil anlamından uzaklaşmıştır. Bu arada *demagogy* ve *demagogie* (Yunanca yakınlık *demagogós*, kök sözcükler *demos* –halk– *ago-gós* –lider– *agein* –liderlik etmek–) tanıdık bir siyasal önyargıyla, Yunanca’dan “halk lideri”nden çok “sorumsuz kışkırtıcı” gibi esasen istenmeyen bir anlamı taşıdı. 17. yüzyıldan itibaren İngilizce’de de aynı biçimde kullanıldı ve krşl. *agitator*, önce 1647-9 Paramentosu’nda askerlerin delegeleri tarafından

“aracı” anlamında kullanıldı, fakat yerici anlamını esasen 18. yüzyıldan itibaren kazandı.

Temel anlamlarının herhangi birinde democracy’ninkinden daha çetrefil sorun yoktur. Değişikliğin çözümlenmesi sorunları çözmesede zaman zaman aydınlığa kavuşturabilir. Sosyalist ve liberal geleneklerin olumlu karşıt anlamlarına, diğerlerinden farklı olarak neredeyse bütün siyasal hareketlerin democracy’yi ya da real democracy’yi temsil etme iddiasında olduğu bir yüzyılda, saymakla bitmeyecek bilinçli saptırmaları da eklememiz gerek: *seçim*, *temsil* ve *vekalet* kavramlarının kasıtlı formalitelere ya da salt hile karıştırılmış biçimlere indirgenmesi; halk iktidarı ya da halkın çıkarı yönünde yönetim kavramının bürokrasi ya da oligarşi yönetimini örten sözde sloganlara indirgenmesi. 19. yüzyıldaki değişiklik olmasaydı ve hâlâ istenmeyen veya ihtilaflı bir terim olsaydı demokrasiye inanmak ya da sahip çıkmak bazen daha kolay olurdu. Fakat o tarih gerçekleşti ve günümüzdeki anlam yelpazesi sözcüğün karışık ve hâlâ etkin kaydını oluşturmaktadır.

Bkz. ANARCHISM, CLASS, COMMON, EQUALITY, LIBERAL, MASSES, POPULAR, REPRESENTATIVE, REVOLUTION, SOCIALIST, SOCIETY

DETERMINE [Belirlemek, tayin etmek]

Determine’in İngilizce’de karmaşık bir anlam yelpazesi var ve bu yelpaze içinde fiil, determinant, determinism ve determined’in belli kullanımıyla birleşince özel bir güçlük doğar. Bu özel güçlük önemlidir, çünkü modern düşüncedeki birtakım anlamlı eğilimlerle ilgilidir.

Determine, İngilizce’ye eski Fransızca yakınkök *determiner*, Latince *determinare*, kök sözcük Latince *terminare*’den –sınır getirmek– 14. yüzyılda geldi. Latince de önekini taşıyan birçok oluşum anlamca karmaşıktır, fakat bu örnekte “sınır getirmek” anlamı bütün eski kullanımlarda egemendir. Uygulanan anlamlardan biri, bir sürece sınır getirmek, dolayısıyla son

vermek anlamı, mutlak son anlamını kazanınca güçlük ve ardından bulanıklık doğdu. **Determine** ve ondan türeyen isimlerin muntazaman kullanıldığı bildik türden sınırı veya sonu olan birçok süreç vardır: sorun ya da tartışma bir otorite tarafından **determined** edilir ve bu kullanım ve de bununla ilgili sözleşmeler gibi hukuksal konulardaki kullanımdan, “karar vermek”e denk olan daha genel bir kullanım vardır; örneğin, “on a date to be determined” [belirlenecek bir günde]. Bununla ilgili olan anlam “settle”a [karara bağlamak], yani gözlem, hesap ya da tanımla saptamaya denk olan anlamdır. Bütün bu kullanımlarda belirgin olan şey, **determining**’in sabit bir nokta ya da sürecin sonundaki bir eylem olması ve bu anlamın kendisiyle birlikte zorunlu bir içerim, genellikle hiçbir içerim taşı-maması; nihai karar ya da sonucun özgül niteliğinin sürecin doğasına içkin olmasıdır. **Determination** süreci çözer ya da tamamlar; ileriye dönük olarak denetlemez ya da öngörmez.

Yine de sonundaki ya da öngörülebilir **determination**’ı onu tanımlamak için kullanılabilecek biçimde koşullanmış süreç anlamıyla olası bir çakışma vardır açıkça. Bütün o zorlu modern anlamlar da işte bu çakışmadan doğuyor. Bu vurgunun temel kaynağı teolojiktir: ölümün kaçınılmazlığı da dahil olmak üzere Tanrı’nın insan yaşamının koşullarını belirlemiş olduğu, bu anlamda insan kaderini belirlemiş olduğu (bir otoritenin özgül kararından genişletilmiş bir anlamda) savunulabilir. 16. yüzyılın başlarından itibaren, örneğin Tyndale’de, kutsal kitapla ilgili olarak “**determinat counsell and foreknowledge of God**” [Tanrı’nın belirleyici öğüdü ve önbilgisi] gibi bir kullanıma rastlarız. Bu tür önceden buyrulmuş akıbetlerin derecesi ve niteliği hakkında ve onların içerimleriyle sonuçları hakkında uzun ve girift tartışmalar olmuştur elbette ki. Genel olarak, bu tartışmalarda, **predestination** [yazgı, takdiri ilahi] (özgür irade nitelemesiyle birlikte) **determination**’dan daha çok kullanılıyordu, fakat zaman zaman bu iki sözcük açıkça birleşiyordu. Mutlak biçimde karara bağlanmış ya da kesinleştirilmiş bir şey olarak **determination**’ın temel kaynağı budur, fakat bu mutlak anlam, bu kullanım alanında bile, tamamen

denetimi ele almamıştır. Yine de, süreci tanımlayan koşullar anlamı ile öngörölmüş ya da bilinen akıbetiyle koşullanmış süreç anlamı arasında bu tartışma gidip geldikçe, karışıklığa çok mahal vermiştir kuşkusuz.

Determination bilimde kullanılmaya başladığında, 17. yüzyıldan itibaren, buna karşılık gelen bir yelpaze kuruldu. Determination seyrek de olsa bir maddenin nihai ya da temel durumunu anlatırdı, fakat eski fizikte (Boyle, 1660) aslında belirli bir eğilimdi: “others whose motion has an opposite determination” [hareketi ters belirlenime sahip diğerleri]. Clarke 1710’da şöyle yazmıştı: “when a body moves any particular way, the Disposition that it has to move that way, rather than any other, is what we call its Determination” [bir cisim belli bir biçimde hareket ettiğinde, öyle değil de böyle hareket etme yatkınlığına belirlenim diyoruz]. Burada belirli eğilim cismin niteliğine ayrılmaz biçimde bağlıdır; dolayısıyla herhangi bir sürecin determinant’ları [belirleyici] hâlâ özgüldür. Gerek bilimde gerekse daha önceden olduğu üzere Tanrı’nın ya da Doğa’nın yasalarında, bunu izleyen genel yasaların oluşumu sırasında sözcüğün anlamı soyut bir ilkeyi kapsayacak biçimde genişletildi: özgöl sonuçlar ve nedenler anlayışından “kaçınılmaz” determined [belirlenmiş] süreç anlayışına. Fakat, bu soyut anlama ulaşıldıktan sonra, genel bir yasa ya da yasalar tarafından “kontrol edilen” süreç biçimleri ile ister içkin bir öğeden türemiş olsun ister, pekala olabileceği gibi, ilineksel (accidental) bir öğeden, kaçınılmaz görölen akıbet biçimleri arasında kesin ayrımlar yapmak çok güçtür. Determine’in [belirlenmek] geriye dönük olduğu kadar ileriye dönük olarak da kullanıldığını fark edince güçlük daha artar; geriye bakışın gözlemlenmiş bir sonucu olabilecek kaçınılmazlık anlamı, gelecek olaylara yansıtıldığı zaman başka bir şey olur.

Determine’in bu anlamları çevresinde yüzyıllarca çeşitli tartışmalar, çoğunlukla huzursuzluk içinde, yapıldı: teolojide, ahlakta, fizikte ve son olarak toplumsal ve ekonomik kuramda. Determinism’in [belirlenimcilik] 19. yüzyılın ortalarında oluşumu bütün bu tartışmalara özel bir güçlük getirdi. En

yaygın anlamıyla **determinism**, bir sürecin ya da olayın gidişatını sabitleyen, önceden var olan ve çoğunlukla “dış” koşullar bulunduğunu kabul eder. “Dış” koşullar çoğu zaman yalnızca iradenin ya da böyle bir sürecin içindeki bireylerin arzusunun dışında olanı anlatır. Dıştan belirleyici niteliğin sık sık çok güçlü biçimde vurgulandığı bu süreçlerin bir kısmının ölçeğinden türemiş bir kullanım da vardır. İnsanın, bir uçta, güneş sistemi, orta noktada, biyolojik evrim ve kalıtım süreçleri, öbür uçta ekonomik sistem gibi **determinate** [belirli] süreçler üstünde “hiç denetimi” yoktur. Önceden (bu şekilde adlandırılmasa da) bir teolojik ya da felsefi öğreti olan **determinism**, hâlâ en güvenilir kullanımı fizikte olmakla birlikte, 19. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle biyoloji ve ekonomiye uygulandı. Fizik örneğinde, **determinism**’in en sınırlı anlamı –bilinen nedenlerden bütünüyle öngörülebilen olaylar– o kadar geleneksel oldu ki, özü itibarıyla öngörülemeyen ya da yalnızca muhtemel olan olayların gözlemleri yeni ve olumsuz bir sözcük olan **indeterminism**’i [belirlenimsizcilik] kışkırttı; o da 20. yüzyılın ortalarından itibaren, tıpkı **determinism** gibi hiç düşünülmeden diğer alanlara uygulandı. İşte bu dönemden itibaren, popüler kullanımda, **determinism**’in bir tek kaçınılmaz değil, aynı zamanda özü bakımından dıştan olan neden anlamını taşımaya başladığı görüldü. **Indeterminism**’in gözlemlenmiş özgül süreçlerden çıkıp yaşamın en genel koşullarını kapsayacak biçimde genişletilmesi, bu nedenle hem çok düşüncesizce hem de çok ilginçti.

Yani modern popüler anlamıyla **determinism**, gerek biyolojik gerekse en genel ekonomik yaşam koşullarına atfedildi. Bu genel süreçler insan bilgisinin sınırları içinde olabileceği gibi insan denetiminin dışında da olabilir; bu gidişatlar değişmezdi. Aslında, ilgili tüm tartışmalarda, ne kadar mutlak olursa olsun **determination** ile *yazgı*’da (kökeni bakımından tanrıların bir yargısıdır, kök sözcük *fari* – konuşuyorum; sonraları kişisiz bir belirleme süreci ve 14. yüzyıldan itibaren belirlenmiş bir akıbet; 17. yüzyıldan itibaren özellikle *fatal*’da olduğu üzere, felaket içerimleri kazanırken, diğer belirlenmiş akıbet-

ler *fortune* –talih– ya da *providence* olarak –seven veya koruyan takdiri ilahi– tanımlandı) somutlanmış olan eski usdışı anlam arasında dikkatli ayrımlar çizilmeye çalışıldı. “Ussal belirlenimcilik” tartışmaları en genel süreçleri anlama ve, bu anlama sayesinde, ne kadar kısıtlı olursa, onlar üzerinde biraz denetim kazanma yeteneğine işaret ediyordu. Genel süreçler içinde, *determining conditions* [belirleyici koşullar] veya *determinants* [belirleyiciler] –en eski kullanımlarda olduğu üzere, belli kısıtlamalar getiren veya belli baskılar uygulayan köklü etkenler– ile diğer ilineksel ya da öngörülemez veya gönüllü etkenler arasında ayrım yapmaya olanak vermesiyle, işte bu anlam daha ayırt edicidir. *Determining conditions* veya *determinants*’a ilişkin ussal tartışmanın büyük kısmı bu ayrımın yapılmasına bağlıdır. Öteki türlü gerçek belirleyici etkenlerin –kısıtlamalar getiren veya baskılar uygulayan güçlerin– gözlemlenmesi, her şeyin zaten belirli olduğu –çoğu zaman vurgulamak için dendiği gibi, *predetermined* [önceden belirlenmiş] olduğu– ve ancak meydana gelmesini bekleyebileceğimiz bir *fatalism*’e [kadercilik] (*determinism*) kayabilir çabucak. Alternatif olarak, güçlük duygusu, yalnızca varsayımsal olarak değil pratik olarak da, hiçbir zorunlu etkenin var olmadığının kabul edileceği bir duruma düşürebilir bizi. Bu gerçek anlamda bir tür deliliktir ve ancak diğer bakışların determinist diye tanımlanmasının özel güvenilirliği bunun fark edilmesini önler. Bu savunuyu, mutlak ekonomik belirlenimin bağımlı siyasal, toplumsal ve kültürel sonuçlarıyla birlikte –tarihin yasaları ve *altyapı* (toplumun ekonomik yapısı) ile *üstyapı* (bütün diğer toplumsal yaşam) yasası– kabul edildiği Marksizm’de özellikle önemlidir; diğer Marksist savunuda ise, insanların içinde ya da onlarla bağlantılı biçimde (ki bu ayrım da çok önemli olabilmektedir) tarihlerini yapmak için harekete geçtikleri belli determinant’lar olmuştur. Bütünüyle ya da genel olarak öngörülebilir bir genel sürece ilişkin çok daha aşırı POSITIVIST [olgucu] (bkz. bu madde) biçimler, (daha katı anlamların yaygın özgülleşmesi ile birlikte) EMPIRICISM [görgücülük] veya PRAGMATISM (bkz. bu maddeler) deni-

len, eşdeğerli indirgeyici “play of events” [olayların etkileşimi] üretmiştir.

Bu ciddiyet ve karmaşıklık derecesine ilişkin konular sözel tanımla karara bağlanmaz, ama bunlara ilişkin tartışmalar bu çok değişken sözcüğün ve türetimlerinin tek bir sabit anlamının ısrarlı ve sahte-yetkili uygulamasıyla olsa olsa daha karmaşık bir hale getirilebilir. Sonuçta, “I am determined to bring this about” [bunu meydana getirmeye kararlıyım] örneğinde olduğu üzere, *determine*, *determined* ve *determination*’ın ne sınır ya da akıbet ne de herhangi bir dış neden değil, özgül olarak irade edimlerini anlattığı başka bir anlam çizgisi sözcüğün tarihinin bir parçasıdır. Başlangıçta bu anlam önceki anlamdan, “karara varmak” anlamından türemiş gibidir; bununla ilişkili sayılabilecek *resolve* [çözmek] ve *resolution*’ın [çözüm] gelişiminde olduğu gibi, birçok eski kullanımı *determine* “with oneself” şeklindedir. Belki şimdiye kadar kimse “I am determined not to be determined” [kararlı olmamaya kararlıyım] dememiştir, ama sözcüğün gerçekte var olan yelpazesini gösterir bu. 16. yüzyılın başlarından itibaren *determine* ve *determined*, kişinin kendi adına verdiği değişmez karar anlamıyla yaygın biçimde kullanılmıştır. Normal olarak artık eylem tanımı gerektirmeyen bu yaygın türemiş anlam, –*determined to do or not do something*– 19. yüzyılın en sonlarında “tereddüt-süz” ya da “ısrarlı”yı anlatmak üzere sıfat olarak yerleşti: karara bağlanmış ve “kaçınılmaz” süreç anlamıyla kuşkusuz bağlantısız olmayan, fakat, mevcut kullanımda, insan eylemleri ve olaylara tam karşıtı bir yorum getirmemiz gereken bir anlamdır bu. Pek çok genel nedenden dolayı, *determination* ile *determinism* arasında var olan modern ayrım, yeteri kadar açıklıkla, bu anlam çeşitliliği ve karşıtlığını sürdürür, fakat, muntazaman gözlemlediğimiz üzere, ayrımı *determine* ve *determined*’in kullanımlarında fark etmek çok daha güçtür.

Bkz. DEVELOPMENT, EMPIRICAL, EVOLUTION, PRAGMATIC

DEVELOPMENT [Gelişme]

Develop(ed) İngilizce'ye 17. yüzyılın ortalarında girdi, daha eski bir İngilizce biçim olan *disvelop*'tan geliyordu (16. yüzyılın sonları), o da Fransızca yakinkök *développeur*, kök anlamı sarmak, bohçalamanın karşıtı, yani açmak, yaymak olan eski Fransızca *desvoleper*'de geliyordu. 18. yüzyılda eğretilmeli bir anlamda kapsamı genişledi ve "insan zihninin... yetilerini" (Warburton, 1750; krşl. CULTURE ve EVOLUTION) geliştirme anlamına gelmeye başladı. DEVELOPMENT 18. yüzyılın ortalarında çıktı, fakat Chesterfield tarafından, 1752, hâlâ Fransızca biçimiyle kullanılıyordu. İlk anlam genişlemesini yeni biyolojide, EVOLUTION (bkz. bu madde) düşünceleriyle yakından bağlantılı olarak yaşadı.

Develop etrafında toplanan bir grup sözcüğün en ilginç modern kullanımı, ekonomik değişimin temel niteliğine ilişkin belli düşüncelerle ilgilidir. 19. yüzyılın ortalarında çeşitli evrim aşamalarından geçen toplum düşüncesi, şöyle ifade ediliyordu: "Uluslar, bir gelişim çizgisinde ilerlerler, sonraki tezahürleri potansiyel olarak önceki öğelerinde bulunur." Ancak bu anlayışta örtük olarak bulunan şey, 1861'de kaydedilen "*progressive development*" [ilerici gelişme] düşüncesidir (bkz. PROGRESSIVE). 1878'ten itibaren INDUSTRY'ye (bkz. bu madde) gönderme yapılıyordu: "İskoç sanayisinin gerçek gelişmesi ta 1707 Birliği'ne dek gider" (Lecky), oysa 1885 tarihli bir gazetede şöyle bir ifade yer alıyordu: "the trade might be developed to almost any extent" [ticaret neredeyse her ölçüde geliştirilebilirdi].

Sanayi ve ticaret ekonomisinin süreçlerini anlatan bu kullanım çok açık biçimde 19. yüzyılın sonlarından itibaren güçlendi ve 20. yüzyılda normal oldu. Karşıtı basitçe *undeveloped* olabilirdi, ama en önemli değişiklik 1945'ten sonra yeni ve etkili bir sözcük olan *underdeveloped*'un gelişmesiyle yaşandı. İki düşünceyle bağlantılıdır bu: (i) "doğal kaynakların" yetersiz biçimde geliştirildiği ya da sömürüldüğü (bkz. EXPLOITATION) ülkeler; çoğul *kaynaklar* biçimi 18. yüzyılın sonlarından

itibaren bu anlamda kullanılmıştı ve doğal kaynaklar 1870'te anlamlı biçimde "ocaktaki maden, çıkarılmamış taş, kesilmemiş kütük" vb. olarak tanımlanmıştı; (ii) bilinen bir modele göre belli "gelişme aşamaları"ndan geçmesi gereken ekonomiler ve toplumlar. "Yetişme" süreçlerini tanımlayan psikolojideki development ve developmental'ın koştut anlamının, bu az gelişmiş toplumlar anlamını gizli ya da açıktan, himaye ya da "gelişmiş" ekonomiler karşısındaki konumunun tanımı olarak, etkileyebilmiş olması ilginçtir. Kendisi bir gelişimci terim olan geri sözüyle önceden bu ekonomilerin nitelenmesi çok daha düşüncesizceydi. *Underdeveloped*'un herbir anlamı, yerleşik gelişme düşüncelerinin uygulanması gereken yerler olarak yoksul, sömürge ya da eski sömürge toplumlarına bakışla bağlantılıydı. Bu tür toplumlar hakkında gelişen ya da "gelişmekte olan" toplumlar şeklinde daha övücü bir tanım izledi bunu.

Söz konusu terimlerin görünüşteki basitliği çok zorlu ve tartışmalı siyasal ve ekonomik konuların üzerine gölge düşürmüştür. Böylece belli bir ülke, kendi kendine yeten ekonomiler örneğinde olduğu üzere, kendi amaçları doğrultusunda gelişmiş sayılabilir, ama başkalarının egemen olduğu bir dünya pazarı bakımından *azgelişmiş* görülebilirdi. Bu durumda az gelişmişlik radikal iktisatçılar tarafından dış ekonomik baskıyla dayatılan bir koşul olarak görülüyordu, çünkü gelişmişlik bir toplumun kendi kaynaklarını kendi amaçları doğrultusunda kullanması ya da kaynaklarının bir kısmını dış piyasa ya da ihtiyaç için kullanması olabilirdi. "Gelişme bölgeleri" düşüncesi de Britanya gibi ülkelerde pratik olarak aynı alternatiflere tâbidir. Bir bakış açısından, *azgelişmişliğin* kaçınılmaz gerçeklerinin anlatımı olarak *bağımlı*, gelişmekte olan'a tercih ediliyordu, fakat içeride üretilen gelişimin dışarıdan dayatılan gelişimden farklı olabilmesinin yanı sıra, iç *çıkar* farklılıkları dolaısıyla kendisinin değişken olmasından ötürü, hâlâ gerçek sorunlar bulunuyordu.

Bu sözel karışıklıklar aracılığıyla, genelde cömertlik içeren "gelişmekte olan ülkelere yardım" düşüncesinin, *azgelişmiş* diye tanımlanmaları suretiyle, ötekilerin kimliklerinin silin-

mesi ve başkalarının yönettiği bir dünya pazarına yönelik gelişme süreçlerinin dayatılması gibi pek de cömert olmayan uygulamalarla karman çorman edildiği açıktır. Fransız Devrimi'nin Üçüncü Sınıfından [Tiers État] mülhem 1950'lerde Fransa'da Tiers Monde şeklinde ortaya çıkmış "Üçüncü Dünya" ifadesinin mevcut anlamlarında da benzer bir belirsizlik vardır. Modern siyasal terimlerde, bu tanım Birinci ve İkinci "dünyalar"ın, yani her zaman telaffuz edilmese de kapitalist ve sosyalist toplumların kabulüne dayalıdır. Bu ifade niyet olarak genellikle cömerttir, ama az gelişmiş sözüyle sık sık çakışması, hem Birinci ve İkinci "dünyalar"ın işlerliğini sürdürdüğünü ve yarıştığı, hem de çok çeşitli ülkeleri temelde farksız bir durumda bir araya getirdiği genelleştirilmiş bir alanı egemen Doğu-Batı tanımlarına bağımlılık derecesi (krşl. WESTERN), bununla ilişkili bağlantısızlar ifadesinde olduğu üzere, artık Kuzey-Güney tanımının (içerdiği güçlülere karşın) daha çok kullanıldığı daha belirleyici ilişkileri bulandırabilir. Aslında pek incelenmemiş olan gelişme düşüncesinin baskısı mevcut dünya ekonomik düzenine ilişkin neredeyse genelleyici her tanımları kısıtlayabilir ve karmaşıklştırabilir ve de daha özgül kabuller gerçek uygulamaların çözümlenmesinde zorunlu ve olanaklıdır.

Bkz. EVOLUTION, EXPLOITATION, IMPERIALISM, INDUSTRY, NATIVE, WESTERN

DIALECT [Ağız, lehçe, diyalekt]

Dialect, 16. yüzyılın sonlarında, Fransızca yakınkök *dialecte*, o da Yunanca kök sözcük *dialektos*'tan gelmişti. Özgün Yunanca "söylem" veya "söyleşim" anlamı aynı zamanda bir konuşma biçimini ya da bir ülke ya da bölgenin dilini anlatacak biçimde genişlemişti. İngilizce'de, seyrek kullanımlar dışında, 17. yüzyıldan ve özellikle 18. yüzyıldan itibaren günümüzdeki başat anlamına hasredildi, yani bir bölgenin dili olmanın yanı sıra, OED'nin tanımladığı üzere, "yerel sözvarlığı, telaffuz ve deyiş

özelliklerinden doğan dil değişkenliklerinin alt biçimlerinden biri” anlamına. Buradaki anahtar sözcük, OED’nin bir sonraki tanımı bağlamında anlaşılması gereken “alt biçim”: “standart ya da yazı ‘dili’nden farklılık gösteren konuşma biçimi”.

Bu son tanımda “dil” sözcüğünün tırnak içine alınması, temkinli bir düşünce olarak görülebilir. Tarihte söz konusu olan; ülkenin ya da başka bir dil bölgesinin farklı kesimlerinde konuşma biçimlerinin farklılık göstermesi değil, “alt biçim” diye tanımlanmasındaki kendine güvendir. Seçilmiş (İngilizce’de sınıf temelli) bir kullanımın otorite ve egemen (“doğru”) hale geldiği STANDARD (bkz. bu madde) İngilizce ya da standart dil düşüncesinin gelişmesiyle yakından ilgilidir bu. “Yazı dili”ne yapılan başka bir gönderme, illa yaratıcı yazı anlamıyla LITERATURE [edebiyat] (bkz. bu madde) dilini değil, “kibar eğitim”e ve hepsinin ötesinde bu tür yazıya uygun dil anlamını ifade eder.

Bu durumda karışıklık açıktır. Eski kullanımlar “alt biçim” anlamını taşımaz. Çeşitliliği anlatan bir yeri gösterir. Aslında 1635’te şimdi *languages* [dil] diyebileceğimiz *dialects* kullanımına rastlanır: “Slav dili çok geniştir: birçok lehçesi [Dialects] vardır, Rusça, Lehçe, Bohemce, Iliryan... gibi”. Bugün olsa bunlar için “ulusal diller ailesi” derdik.*

Aslında “ulusal” dilin stabilizasyonu, daha sonra bir “standart”m merkezileşmesi sürecinde, bütünüyle NATIVE (bkz. bu madde), sahici ve uzun ömürlü farklılaşmalar, kültürel olarak alt biçim diye nitelenmiştir. Yansız görülen dil, bu farklılaşmaların bütünü olarak var olur. Fakat kültürel egemenlik süreci içinde, tasarlanan şey yalnızca diğer yanbiçimlerin aşağı ya da yanlış diye değerlendirilmesini sağlayan seçkin bir otoriter biçim değil, aynı zamanda mevcut yanbiçimler dışında var olan neredeyse metafizik bir dil anlayışıdır. Bir tek *standart In-*

(*) Türkçe de bu bakımdan siyasal bir tutumla farklı biçimlerde ele alınır: kimileri için Kazakça, Türkmence vb. Türk dilleriyken, daha milliyetçi (aslında pantürkist) bir bakış açısından bunlar olsa olsa Türk lehçe ve şiveleridir. Bu örnekte siyasal tutum, terimlerin barındırdığı varsayılan minimum içeriği bile yok sayarak, anlaşılabilirlik oram sıfıra yakın iki dizgeyi tek bir dil kabul edebiliyor – ç.n.

gilizce ve onun dialect'leri yoktur; bu tasarıma göre aynı zamanda, tekil bir İngilizce ve İngilizce'nin diyalektleri vardır.

Diğer toplumsal ilişkiler değişirken, bu egemen tanımda düzeltmelerin olduğunu gözlemlemek ilginçtir. Bunun iyi bir örneği, (Atlantik'in bu yakasında) ancak 20. yüzyılın ortalarında tamamlanan "Yankee diyalekti"nden "Amerikan İngilizcesi"ne geçiştir. "Çoğunluk dilleri"yle alışıldık bir çift oluşturan ve "daha önemsiz" içerimini taşıyan "azınlık dilleri"nde de aynı durum söz konusudur. Bir egemenlik biçimidir bu aynı zamanda. Gerçekten de azınlık dilleri diye bir şey vardır; çoğu zaman ülkeleri ya da toprakları daha büyük bir siyasal birime katılmış olduğu için bu toplumsal durumda olan azınlıkların dilleri. Ama, egemenlik perspektifi bir yana bırakılırsa, onları "azınlık dilleri" yapmaz bu. Kendi topraklarında (çoğu zaman çok büyük olan baskılara direnebilirlerse) bu onların kendi dilleridir – yani herhangi bir dil gibidir. Benzer şekilde, dialect de belli bir yere özgü konuşma biçimidir.

Bkz. LITERATURE, NATIONALIST, REGIONAL, STANDARDS

DIALECTIC [Diyalektik]

Dialectic İngilizce'de 14. yüzyıldan itibaren, Latince'deki yaygın anlamıyla bugün *mantık* dediğimiz şeyi anlatmak üzere kullanılmaya başladı. Eski Fransızca *dialectique*, Latince *dialectica*, Yunanca *dialektike*'nin hepsi başlangıçta ilk anlamlarıyla tartışma sanatıydı, sonra türetim yoluyla, hakikatin tartışma yoluyla aranması anlamını kazandı. Farklı okullar tarafından farklı açıklamalar yapılmıştı ve Platon'un yorumunun sonradan önemli bir tarihçesi olacaktı: *dialektike ideaları* tanımlama sanatı ve buna bağlı olarak, tek bir ilkenin ışığında düşüncelerin birbirleriyle ilişkisini belirleme yöntemi. Bu iki anlam sonra *mantık* ve *metafizik* olarak ayrılacaktı. Eski İngilizce'de genel ortaçağ kullanımında olduğu üzere *dialectic*, biçimsel akıl yürütme sanatıydı: "the seconde science is logyke whiche is called dyaletyque" [ikinci bilim diyalektik deni-

len mantıktır] (Caxton, 1481); "Dialectike or Logike, which is to learn the truth of all things by disputation" [tartışmayla her şeyin hakikatini öğrenmek demek olan diyalektik ya da mantık] (1586); "Dialectick is the Art of Discourse, whereby we confirm or confute any thing by Questions and Answers of the Disputants" [Tartışanların soru ve yanıtlarıyla herhangi bir şeyi doğruladığımız ya da çürüttüğümüz söylem sanatıdır diyalektik] (Stanley, 1656). 17. yüzyıldan itibaren dialectic, dialectics ve dialectical'ın daha genel olarak tartışmayı anlatmak üzere anlamı genişledi ve bu anlam genişlemesi varlığını sürdürdü.

Alman idealist felsefesinde dialectic'in özel ve etkili bir kullanımı vardı. Tartışma sırasındaki çelişki kavramını, gerçeklikteki çelişki kavramını kapsayacak biçimde genişletti bu. Ardından gelecek çok sayıdaki tartışmanın karmaşıklığı dolayısıyla, dialectic'in (Platon'un yüklediği tek bir ilkenin ışığında düşüncelerin birbirleriyle ilişkisini belirleme anlamıyla bir ilişkisi olan) bu genişlemiş anlamı, çoğunlukla zorlu olsa da, bir hayli yaygın kullanıma girdi. Kant için, dialectical eleştiri, metafizik gerçeklikleri kapsayacak biçimde genişletildiklerinde bilgi ilkelerinin çelişkili niteliğini karşılıklı olarak gösterirdi. Hegel için, bu tür çelişkiler aşılmıştı, hem düşüncede hem de daha üstün ve bütünlük bir hakikat içinde düşüncesinin nesnel niteliğini meydana getiren dünya tarihinde: parçaların bütünlü karmaşık ilişkisi içinde dialectical süreç, karşıtların sürekli birlikti. Bu sürecin bir versiyonunu –ünlü tez, antitez, sentez üçlüsü– Fichte vermişti. Sonra Marksizm'de dialectic'in karşıtların çelişkisi aracılığıyla ilerici bütünlük anlamına, Engels'in dialectical materialism dediği özgül referans yüklendi. Hegelci diyalektik süreç anlayışı tını birincil, dünyayı ikincil yapmıştı. Bu öncelik terse çevrilmişti ve dialectics artık "hem dış dünyanın hem de insan düşüncesinin hareketinin genel yasasının –tözleri bir anlatımları ayrı iki küme yasa– bilimiydi" (Engels, *Essay on Feuerbach*). "Materyalist diyalektik" buydu, sonradan dialectical materialism olarak tanımlanacak ve hem tarihe hem de doğaya uygulanacaktı (*Dialectics of Nature*'de).

Bu sürece içkin biçimsel ilkeler, niceliğin niteliğe dönüşümü, karşıtların özdeşliği, olumsuzlamanın olumsuzlanması olarak görülür; tarihin ve doğanın “yasalar”ıdır bunlar.

Dialectical materialism teriminin Marx’ın düşüncesiyle, idealist öncüleriyle ve doğa bilimleriyle ilişkisi konusunda çok tartışma olmuştur. Kimi Marksistler daha özgül olan *historical materialism*’i tercih eder, dialectical tanımlamanın *doğal* süreçleri kapsamasını istemezken, diğerleri aynı temel yasaların her ikisine de uyduğunda ısrar eder. Çelişkili ya da karşıt güçlerin etkileşimini anlatmak üzere geniş anlamda dialectic’i korumakla birlikte; dialectical laws anlayışını toptan reddeden Marksist düşünce okulları da vardır. Bu geniş anlam, eski tartışma süreci ya da yöntemi anlamının yanı başında, genel kullanıma girmiştir. Bu çeşitli anlamlardan hangisinin hangi içerimlerle günümüzdeki tartışmada kullanıldığını anlamak çoğu zaman kolay değildir.

Bkz. MATERIALISM, SCIENCE

DOCTRINAIRE [Doktriner]

Doctrinaire tuhaf bir sözcüktür, çünkü siyasal bağlamda, belli bir düşünce dizisine dayalı sayılabilecek grup, kişi ya da tutumu anlatmak için artık yaygın biçimde kullanılıyor; her zaman istenilmeyen nitelikteki içerimi, bu tür temelleri olan siyasal eylemler ya da tutumların arzu edilmediği ya da saçma olduğu varsayımını ifade eder. Terimin politikadaki özgün anlamından dikkate değer bir uzaklaşmadır bu. Fransızca’ya yaklaşık 1815’te, iki aşırı konumu uzlaştırmaya çalışan partiyi anlatmak üzere girer ve doctrinaire’deki küçümseme, karşıt partilerin gerçek çıkarları ve düşüncelerini hiç anlamayan bu girişimin kuramsal niteliği olarak algılanan şeyin anlatımıdır. İlk doctrinaire’lerin bugün doctrinaire dediklerimiz arasına girmeye ve uzlaşma sağlamaya çalıştığı söylenebilir. İzini sürmek kolay olmayan, ama 19. yüzyılın sonlarında yerleşmiş olan ve 20. yüzyılın ortalarında özellikle yaygınlaşan anlam

değişikliği, muhtemelen doctrine sözcüğünün anlam kötüleşmesine bağlıydı; sözcük öğretiden (yansız ya da olumlu) soyut ve katı bir konumu anlatmaya doğru bir değişim geçirdi (krşl. artık olumsuz anlamı daha ağır basan *dogma*’nın aynı türden gelişimi). Terim özellikle teolojik konumlarla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştı ve büyük ölçüde 19. yüzyılda politikaya aktarılmıştı. 17. yüzyıldan itibaren yansız ya da olumlu öğretim anlamı olan indoctrinate ve indoctrination 19. yüzyılın başlarından itibaren, kendi önemli olumsuz anlamlarını geliştirdiler ve artık, tıpkı doctrinaire gibi, bütünüyle olumsuzdular. 1868 gibi geç bir tarihte Mark Pattison’da şöyle bir kullanıma rastlamak ilginçtir: “the philosophical sciences can only be indoctrinated by a master” [felsefi bilimler ancak bir usta tarafından öğretilir]. Bize ait *teaching* [öğretim] ile size ait indoctrination [aşılama] arasında artık açıkça bir ayrım yapılmaktadır, olumsuz değer taşıyan ikinci terimde belirleyici olmasa da, bir baskı uygulama anlamı vardır. Bu arada doctrinaire’in modern anlamı, *sensible* [duyarlı] ile *practical* [pratik] ve, anlamlı biçimde çoğu zaman, PRAGMATIC (bkz. bu madde) gibi özelleşmiş (genellikle kendine uygulanan) terimlerle açıkça karşıt olmasına bağlıdır. (Benim) *düşüncelerim* ya da *ilkelerim* ile (senin) *ideolojin* ya da *dogman* arasındaki ayrımla da yakından ilgilidir. Bu oluşum politikada önemli bir yer tutmuştur, çünkü hareketler ve düşüncelerin gelişimi mevcut toplumsal sistemi yöneten konum ve ilkelerden farklı ya da onlara karşıt konum ve ilkelere dayalıydı. Doctrinaire ithamı, yükü *ilkeli* ile *ilkesiz* siyasal programlar ve eylem arasındaki ayrıma ilişkin benzer bir özelleşmiş kullanımla karşılanmıştır.

Bkz. IDEOLOGY

DRAMATIC [Dramatik]

Dramatic özgün ve hâlâ varlığını koruyan uygulamasından özgül bir sanata, gerçek olaylar ve durumların tanımlaması olarak çok daha geniş kullanıma kayan ilginç sözcük grupla-

rından biri. Yazılı ya da sahnede oynanan dramaya benzer biçimde, görülmeye değer ve şaşırtıcı olan eylem ya da durum anlamıyla *dramatic* temel olarak 18. yüzyıla kadar gider. *Picturesque* de öyledir: bakılmaya değer manzara, kostüm ya da eylem ya da *picture*'la [resim] çok açık ortak yönleri olan şey. Bir eylemdeki abartılılığı anlatmak üzere *theatrical*'m [teatral] kullanılması 19. yüzyıla kadar gider. *Tragedy*'de [trajedi] yaygın olarak karşılaşılanlar kadar büyük bir felaket anlatmak üzere *tragic*'in [trajik] kullanılması herhalde 16. yüzyıla kadar gider, ama 19. yüzyılın başlarından bu yana çok daha yaygınlaşmıştır. Oyunda bir kişi ya da bölüm anlamındaki *role* [rol], egemen bir *idealist* sosyoloji okulunda toplumsal işlevi ya da bir tür toplumsal işlevi anlatmak üzere genişletilmiş, ondan sonra, 20. yüzyılın başlarından itibaren genel olarak kullanılmaya başlamıştır. Özellikle operada, dramatik eylemin planı anlamından, *scenario* [senaryo], 20. yüzyılın ortalarında siyasal ya da askerî tahmini ve gitgide gerçek bir olay planını anlatmak üzere genişletildi.

Bu grupta kendini gösteren kullanımların kapsamlarının içerimleri tartışmalıdır. *Picturesque* gibi bazıları hayatın sanatla görüldüğü ya da görüldüğünün iddia edildiği izi sürülebilen bir zihin alışkanlığına aittir. Diğerleri, *dramatic* ve *tragic* gibi, alışkanlıkla çağrışım yoluyla daha doğal biçimde gelişmiş gibidir. Özel bir içerimi olmaksızın artık sık sık yinelenen *role* ise, özel bir soyut toplumsal eylem ve örgütlenme türüne, özellikle de, *scenario*'nun çoğu kullanımında olduğu gibi, toplumsal etkinliğin biçimsel bir türüne aittir. *Theatrical* kibar değildir, ama belki de kaçınılmazdır.

Bu grubun en önemli örnekleri ayrıca ele alınmayı gerektiren *person* [kişi] ve *PERSONALITY*'dir [kişilik] (bkz. bu madde) kuşkusuz.

Bkz. *PERSONALITY*

ECOLOGY [Ekoloji]

Ecology, Alman zoolog Haeckel'den çeviri yoluyla gelen bilimsel kullanımı (aslen *oecology*) 1870'lere kadar gitse de, 20. yüzyılın ortalarından önce İngilizce'de yaygın değildir. Ancak Thoreau'da, görünüşe göre yalıtılmış ve garip denecek ölçüde uygun, 1858 yılına ait bir kullanımı vardır. Sözcük, Yunanca kök sözcük *oikos* –ev halkı– ile *logos*'tan –söylem, buradan da dizgesel inceleme– gelen tanıdık *logy* takısıyla türetilmiştir. *Economy* [ekonomi], sözcüğün göndergesini paylaşır, yalnız alternatif takısı Yunanca *nomia* –yönetim– ve *nomos*'tan –yasa– gelen *nomy*'dir (krşl. *astronomy*). *Economy* ev idaresine ilişkin ilk anlamından (16. yüzyıl) *political economy*'ye [siyasal iktisat, ekonomi politik] (Fransızca'dan, 16-17. yüzyıl) 18. yüzyılın sonlarından itibaren de genel modern anlamıyla *economics*'e [ekonomi (/bilimi)] ilerlemiştir. **Ecology** (Haeckel'in *ökologie*'si) *habitat* (18. yüzyıldan itibaren karakteristik yaşama yerini anlatan bir isim, “yaşar” anlamındaki Latince fiil biçiminden) anlamını geliştirdi ve de bitkilerle hayvanların birbirleri ve yaşama alanlarıyla ilişkilerinin incelenmesi biçimini aldı. Ardından bilimsel kullanımda *ecotone*, *ecotype*, *ecospecies* görüldü. 1931'de H. G. Wells *economics*'i “branch of ecology... the ecology of the human species” [ekolojinin... insan türünün ekolojisinin bir dalı] olarak gördü. Bu, ecology'nin daha genel bir kaygı halini aldığı sonraki gelişmeleri öngörmektedir, ama önceleri insan ve doğal yaşama alanına ilişkin bu tür kaygıları anlatan en yaygın sözcük *environmentalism*'di [çevrecilik]. Aslında, fiziksel çevrenin gelişme üzerindeki etkisine dair bir öğreti olarak, *environmentalism* daha özgül idi; zaman zaman EVOLUTION'ın [evrim] (bkz. bu madde) Darwingil açıklamalarına karşıt olarak Lamarckgil açıklamalarıyla ilişkilendirilmiştir. *Environment*'in çevre anlamı 19. yüzyılın başlarına kadar gider, *environs*'da olduğu gibi (eski Fransızca kök

sözcük viron'dan –döngü, devre – gelen Fransızca yakinkök *environner*– çevirmek, çevrelemek); Carlyle'da (1827) olduğu üzere genişletildi: “environment of circumstances” [koşulların oluşturduğu çevre, ortam]. *Environmentalist* [çevreci] ve ilişkili sözcükler, 1950'lerden itibaren *conservation* [çevreyi koruma] ve kirliliğe karşı önlemlere ilişkin kaygıyı ifade etmek üzere yaygınlaştı. *Ecology* ve ilişkili sözcükler 1960'ların sonundan itibaren bu konumlarını devam ettirip genişleterek *environment* gruplaşmasının büyük ölçüde yerini aldılar. Bu dönemden itibaren *ecocrisis*, *ecocatastrophe*, *ecopolitics*, *ecoactivist*'le ve de ekoloji gruplarıyla partilerinin daha bilinçli olarak yürütülen oluşumlarıyla karşılaşırız. Ekonomi, politika ve toplumsal kuram, insanın toplumsal ve ekonomik politika için zorunlu temel olarak fiziksel dünyayla ilişkilerine dair olan temel kaygıdan ileri gelen, bu önemli ve gitgide büyüyen eğilim tarafından yeniden yorumlanmaktadır.

Bkz. CONSUMER, EVOLUTION, EXPLOITATION, NATURE, WORK

EDUCATED [Eğitimli]

Educate çocukları yetiştirmek demekti aslında, Latince kök sözcük *educare* –yetiştirmek– (yol göstermek, geliştirmek anlamındaki kök olan *educere*'den değil, aslında *educare* de bu fiilin pekiştirilmiş biçimiydi) ve aynı genel anlamı taşıyan yakmkkök Latince *educationem*'den. Sözcüğün geniş anlamı hiçbir zaman kaybolmadı, fakat 17. yüzyılın başlarından bu yana ve özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren örgün eğitim ve öğretimi kapsayacak biçimde özelleşti. Çocukların büyük kısmının bu tür bir örgün eğitimin nesnesi olmadığı dönemde, *educated* ile *uneducated* [eğitimsiz] arasındaki ayrım oldukça açıktı, ama ilginç biçimde, bu ayrım genel olarak örgün eğitimle evrensel eğitimin gelişmesinden bu yana daha da yaygınlaştı. Bu kullanımda güçlü bir sınıf anlamı vardır ve *educated*'in dile getirdiği düzey sürekli bunun altındaki eğitim alanlarını dışarıda bırakacak biçimde yeniden belirlenir. Yapısı

muhtemelen hâlâ yaşayan yetiştirme anlamıyla desteklenmiştir, upkı belli bir grubun istediği anlama gelebilecek *properly brought-up* [iyi yetiştirilmiş] gibi. Over-educated [yüksek tahsilli] ve half-educated [yarı eğitilmiş] ise 19. yüzyılın ortaları ve özellikle sonuna ait oluşumlardır; educated'ın özelleşen, seçkin kullanımını korumak için zorunludurlar. Belli bir yeti düzeyi ya da biçimini sözcüğün aslında ifade ettiği yaygın yetiden ayırt etmek üzere kullanılan *intelligent*'in [zeki, akıllı] özelleşmiş anlamıyla etkileşim içindedir bu kullanım. Britanya'da yaklaşık bir yüzyıllık evrensel eğitimden sonra nüfusun büyük kısmının bu kullanımda uneducated ya da half-educated olarak görülmesi gerektiği dikkate değerdir, fakat educated people'in [eğitilmiş insanların] buna gururla mı yoksa kendilerini kınayarak mı ya da kullanımın aptallığına dayanamamış mı baktıklarını kendileri bilir.

Bkz. CULTURE, INTELLECTUAL

ELITE [Elit, seçkin]

Elite 18. yüzyılın ortalarından itibaren belli bir toplumsal anlam ve 20. yüzyılın başlarından itibaren ilişkili olsa da farklı bir toplumsal anlam yüklenen eski bir sözcüktür. Elite aslında yeğlenmiş ya da resmen seçilmiş bir kimseyi anlatırdı, eski Fransızca *élite*'ten, o da seçmek anlamındaki *élire* fiilinden, bu sonuncusu da Latince kök sözcük *eligere*'den geliyordu, Latince *electus* ve İngilizce'deki *elect*, *election*, *electoral* grubunun tümü buradan türemiştir. Elect 15. yüzyılda toplumsal süreçlerden birinde resmen seçilmiş kişiler anlamından Tanrı tarafından özellikle seçilmiş (teoloji ve ilgili toplumsal düşüncedeki *elect*) anlamına ve farklı bir yönde, "seçkin" ya da "seçme", yani en çok tercih edilen ve önde gelen kişi anlamına doğru genişledi. Teoloji veya toplumsal eylemde bir tür resmî seçim olan şey böylece, *elect*'in "en iyi"den ya da "en önemli"den ayırt edilemediği bir ayrım ya da *ayıklanma* sürecini kapsayacak biçimde genişletildi. (Bu karmaşık ve üst üste çakışan sü-

reçleri anlatan sözcüklerin çoğu –*distinguished* ve *preferred* [ayrıcılık ve tercih edilen] ya da *select* ve *choice* [seçkin ve seçme] (sıfatlar)– aynı karmaşıklık ve çakışmayı gösterirler.)

Dolayısıyla *elect* (*election*’ın sonucunu anlatmak üzere özgül biçimde kullanılmasının dışında) genellikle *elite*’in 18. yüzyılın ortalarından itibaren görülen kullanıma denkti ve bu genel anlam için neredeyse her zaman tercih edilirdi. Fakat muhtemelen, tartışmalı teolojik kullanımının bir sonucu olarak, ki toplumsal seçim ve toplumsal önemden özgül biçimde farklıydı, Fransızca biçim yeniden benimsendi ve sonunda ad olarak *elect*’in tüm genel anlamlarının yerini aldı. Fiil biçimi elbette ki kaldı ve *elected* ve *the elected* resmen seçilmişleri anlatmak üzere günümüze kadar geldi (*Bishop-Elect*, *Professor-Elect* vb. geçmişten kalma kullanımlar dışında).

Elite, 18. yüzyılın ortalarından itibaren, ama 19. yüzyılın başlarından itibaren daha yaygın biçimde, artık mertebeye göre toplumsal ayrımı anlatıyordu büyük ölçüde, fakat grup içi ayrıma da hizmet edebilirdi. Krşl. Byron, 1823: “With other Countesses of Blank, but rank; At once the ‘lie’ and the ‘élite’ of crowds” [“Başka Konteslerle hutbede, hem rütbede/Yığınların hem kreması hem de palaurası”] (*Don Juan*, XI-II, buradaki içerim istenmeyen türdendir ve sözcük hâlâ görece yeni, İngilizce telaffuzu belirsizdir); “the élite of the Russian nobility” [Rus soylularının oluşturduğu seçkin sınıf] (Fransızca bir kitabın çevirisinde, 1848); “the élite of a comparatively civilized generation” [görece uygar bir kuşağın seçkin sınıfı] (1880). Bu minvalde geliştikçe, *elite* neredeyse “en iyi”ye denk oldu ve *rank*, *order* ve *CLASS* (bkz. bu madde) bakımından ifade edilen diğer ayrımlar hakkındaki genel belirsizlik içinde, 19. yüzyılın yeni koşullarında önemli bir yer tutuyordu.

Daha özgül bir modern anlamla ortaya çıkmasının sınıfla ilgili bilinçli tartışmalara dayanması demek ki şaşırtıcı değil. İki temel ögesi var bunun: birincisi, mertebe ya da kalıtım yoluyla yönetme ya da nüfuz sahibi olmaya en uygun olanın belirlenmesine dönük eski yöntemlerde bir kopuş yaşandığı ve bu tür

kişileri resmî (parlamentar ya da demokratik) seçimle belirlemeye dönük yeni yollar bulunamadığı sezgisi; ikincisi, sosyalistlerin sınıf iktidarı ya da sınıflar arasındaki çatışma olarak politika görüşlerine karşılık, gerçek yönetim ve nüfuz oluşumlarının sınıflar değil elitler olduğu yönündeki savunusu. Daha az resmî olan ilk anlam 19. yüzyılda pek çok alternatif sözcükle temsil edilmiştir – Coleridge'in *clerisy'si*, Mill'in *the wisest'i*, Arnold'ın *the best'i* ve *the remnant'ı*. Herbir örneğin önemi, mevcut, güçlü toplumsal oluşumlardan bu tür grupların ayrıldığına kabul edilmesindedir. 20. yüzyılın genel kullanımında, bütün bu kabuller elite'te buluştu, gerçi bazı çağrışımlarından ötürü sözcükten hâlâ çoğu zaman kaçınıldığı doğrudur (*excellence* ya da STANDARDS (bkz. bu madde) gibi soyut kavramlar benzer ya da ilgili düşünceleri anlatmak için çok sık kullanılır.) İkinci ve daha resmî olan anlamı, aslında Pareto ve Mosca'dan doğan toplumsal kuramdaki bir eğilime bağlı olarak girdi. Pareto iktidar seçkinleri ile iktidar dışı seçkinler arasında bir ayrım yaptı, fakat devrim ve diğer türden siyasal değişimin eski bir seçkin tabakanın yetersiz olması ya da çökmesi, sonra genellikle bir sınıf yararına hareket ettiklerini iddia eden yeni gerçek seçkinler tarafından devrilmesinin sonucu olduğunda ısrar ediyordu. Bu seçkin anlayışı, ancak düzenli dolaşım ve takviyeyle seçkin kalan, küçük ama etkili bir grubu dile getirir; alternatif merteye ya da sınıf süreklilikleri gerçek bir seçkinler tabakasının oluşumunu ya da sürekli etkili olmasını önler. Seçkinlerin ortaya çıkış ve başarısı Mosca tarafından devrimlerin kaçınılmaz alternatifi olarak görülür. Sınıf mücadelesi kuramının kalıntıları, bu durumda, rakip ya da birbirine düşman toplumsal çıkarları temsil eden ya da kullanan yetenekli gruplar veya, daha yansız biçimde, siyasal iktidar için yarışan yetenekli gruplardan oluşan rakip seçkinler kavramını üretmek üzere alenen rekabete açık toplum anlayışlarıyla birleşecekti. Bu versiyonların herbiri modern siyasal partilere uygulandı ve herbiri DEMOCRATIC (bkz. bu madde) yönetime, özellikle TEMSİLİ (bkz. REPRESENTATIVE) demokrasiye ilişkin kabul edilen genel kuramın (her zaman bi-

linçli olarak yapılmış olmasa da) radikal bir gözden geçirimidir. Bu tür seçkinler *temsil etmez*; diğer çıkarları ya dile getirir ya da kullanırlar. (Kendi bencilce amaçları için olup olmadığı kuşkusuz tartışmalıdır, çünkü kuramın savunucuları, seçkinler olarak, gerçek amaçlarının bütün olarak toplumun en iyi kaçınılmaz yönleri olduğunu öne sürüyorlar.)

1945'ten bu yana bu konumlara yönelik saldırılar elitizm ve elitist gibi istenilmeyen tanımlar üretmiştir normal olarak. Bu sözcüklerin en çağdaş kullanımları, "en iyilerin" yönetimi ya da nüfuzu gibi bir gayri resmî anlama yapılan itirazla, daha resmî anlamda seçkinleri üretmek üzere tasarlanmış siyasal ve eğitimsel prosedürlere itirazı birleştirir. Bu durumda ya (i) bu süreçlerle tutarlı tüm prosedür ve tutumlar dahil, azınlığın yönetimi ya da azınlık için eğitimidir, ya da (ii) resmî olarak kurulmuş ve uygulanmış olsun olmasın her tür toplumsal ayrıma genel bir itirazdır bu. Genellikle bu anlamlar arasında karışıklık vardır ve seçkin olana ilişkin düşüncelerle gerçek toplumsal tartışmanın odağını bulduğu sınıf ya da *egemen sınıfa* ilişkin düşünceler arasındaki ilişkilerde önemli olabilir bu. *Vanguard* [öncü] ve *cadres* [kadrolar] gibi etkili siyasal azınlığı anlatmak için olumlu alternatif sözcüklerin bulunması anlamlıdır. Her ne kadar Sağ partilerle Sol partiler arasında (en son amaçları konusunda) ayrım olmuşsa da, (gerçi krşl. her ikisi tarafından da kullanılan, grup adı olarak *leadership* [liderlik, lider kadro]) bazı kullanımlarda bunlar elite'ın daha resmî olan anlamıyla açıkça çakışır. Bu arada elite ile *elected* arasındaki unutulmuş kökensel ilişki bizim için acı bir değer taşıyor.

Bkz. CLASS, DEMOCRACY, REPRESENTATIVE, STANDARDS

EMPIRICAL [Ampirik, görgül]

Empirical ve buna bağlı empiricism [görgücülük, deneycilik] bazı bağlamlarda dildeki en güç sözcükler arasındadır. Empirical (empiric ile birlikte) İngilizce'ye 16. yüzyılda Latince yakkinkök *empiricus*'tan geldi, o da Yunanca *empeirikos*'tan, Yu-

nanca kök sözcük *empeiria* –deneyim–, Yunanca *empeiros* –becerikli–, Yunanca *peira*’dan –deneme ya da deney– geliyordu. Fakat bu genel gelişme İngilizce’deki ilk kullanımlarının çoğunda terimin Yunan tıbbındaki özelleşmiş kullanımlarından birinin etkisindeydi önemli ölçüde; Yunan tıbbında birbiriyle çekişen *Empiriki*, *Dogmatiki* ve *Methodiki* gibi okullar vardı: *Empriki* gözlem ve kabul edilmiş yöntemlere dayanıyordu ve kuramsal açıklamalardan kuşku duyuyordu. Bu kullanım İngilizce’de de, çoğunlukla tıp bağlamında, yinelendi ve yansız anlamına güçlü bir yerici anlam eklendi: “mountebanks, quack-salvers, Empericks” [“düzenbazlar, yalancı hekimler, Emperik’ler”] (Browne, 1621). Bu yerici anlam sonra, bilgisizlik ya da düzenbazlığı anlatmak üzere, diğer etkinliklere genişletildi ve empiricism ilk olarak, 17. yüzyıldan itibaren, bu genel olarak istenilmeyen anlamda kullanıldı.

En sonunda empirical ve empiricism’in modern anlamlarını etkileyen daha geniş olan tartışma, alışılmadık derecede karmaşık bir felsefi ve bilimsel hareketin parçasıdır. En basit modern genel anlamları gözlemlenmiş *experience*’a [deneyim] yaslanmayı anlatır, fakat neredeyse her şey *experience*’m nasıl anlaşıldığına bağlıdır. Temel anlamlarından biriyle *experience* 18. yüzyılın sonlarına dek *experiment*’la [deney] (krşl. modern Fransızca) yer değiştirebiliyordu; bu sonuncu sözcük ise ortak Latince yakınkök *experiri*’den –denemek, sınamak– geliyordu. Şimdiki zaman ortacından gelen *experience* bilinçli deneme, sınama anlamına gelmekle kalmadı, denenen ya da sınananın bilinci de oldu, burada da etki ya da durumun bilinci anlamını kazandı. 16. yüzyıldan itibaren, özel gözlemin yanı sıra gerçek olaylardan türeyen bilgiyi anlatmak üzere, geçmişin (denenmiş ya da sınanmış olanın) özellikle katılmasıyla, daha genel bir anlam yüklendi. Eylem adı olan *experiment* sınama ya da deneme biçimindeki basit anlamını korudu.

Güçlük, empirical ve bir ölçüde empiricism’in bu karmaşık ve çakışan anlam yelpazelerince etkilenmiş olmasında. Bu nedenle empiric’in sahte biçimindeki yerici anlamının yanı sıra başında, yeni tıpta ve 17. yüzyılın yeni biliminde özellikle önemli yer

tutan bir kullanım vardı: “*empericall, that is to saie, that consisteth in practise, of experiments*” [ampirik, yani uygulamada deneylerden oluşan] (1569); “he had a laboratory, and knew of many empirical medicines” [laboratuvarı vardı ve pek çok deneysel ilacı bilirdi] (1685). Empiricals bilimsel deneylerin malzemeleri anlamında kullanılıyordu. Önemli bir anlamda, temel bilimsel prosedür olarak gözlem ve deney anlamında, *empirical* günümüze dek İngilizce’de normal niteliğini korudu.

Fakat iki etkenle birlikte sözcük karmaşıklaştı. Birincisi, *Empiriks*’in özelleşmiş anlamı ve İngilizce’de türeyen eğitilmemiş ve bilgisiz anlamı, yalnızca gözlem ve deneye yaslanmayı değil, kurama olumlu bir itirazı ya da kayıtsızlığı da anlatıyordu. İkincisi, düşüncelerin oluşumuna deneyim ve *akıl*’ın görelili katkıları hakkındaki karmaşık bir felsefi tartışma, bu tartışmanın bir tarafının tanımı olarak, bilginin bütünüyle duyulardan –yani artık özel bir anlamı olan *deneyim*’den (*deney* değil)– türetildiğine ilişkin kuramları anlatmak üzere *empiricism* ve *empiricist* terimlerini üretti. Bu tartışmada pek çok değişiklik olmuş, hâlâ da olmaktadır, ama sözcüğün gelişimini anlarken en önemli nokta, “doğrudan gözlem”den (krşl. “pozitif bilgi” ve POSITIVISM (bkz. bu madde)) istenilmeyen bir anlam olan yönetici ilkesi veya kuramdan yoksun “salt” ya da “rastgele gözlem”e uzanan anlam yelpazesidir. Bilgi kuramındaki uzmanlık gerektiren girift tartışmalar özgül bir tarihsel kullanıma yol açtı, yani Locke’dan Hume’a İngiliz *empirical* ya da *empiricist* filozoflarına ilişkin kullanıma. Ama modern genel kullanım; felsefi tartışmadan çok, gözleme (*deneyim* ve *deney*) dayalı bilgi ile akıl yürütmeyle ulaşılmış ya da onun denetlediği yönetici ilkeler ya da düşüncelerin bilinçle uygulanmasına dayalı bilgi arasındaki geniş ayrım ile ilgilidir. Bu güç ayrım kimileyin, *pratik* olanla THEORETICAL [kuramsal] (bkz. bu madde) olan arasındaki daha yaygın ayrım ile etkileşim içinde olan, kuram dışı ya da kuram karşıtı olanı anlatmak üzere *empirical*’ın gevşek kullanımına yol açtı.

Modern İngilizce’de *empirical* ve *empiricism*’in karışık, hiç değilse güç kullanımlarıyla karşılaşmadan daha fazla bir şey

okumak zor görünüyor. Kuram ya da önerme “görgül araştırmayla sınıanır” (burada sınıanan *kuram* olmakla birlikte, normalde gözlem ya da pratikte sınıanması kastedilmekte). Bir rapor “crudely empirical” [kuru gözlemle dolu] ise, 17. yüzyılın başlarındaki eğitilmemiş veya bilgisiz anlamından pek de uzak olmayan bir biçimde, herhangi bir (ya da yeterli) yönetici veya denetleyici düşünce ya da ilkenin bulunmadığını söylemek istiyordur; başka bir rapor “empirically adequate” [görgül olarak yeterli] veya “empirically convincing” [görgül olarak inandırıcı] ise, bilginin güvenilir ya da önermenin kanıtlanmış olduğu anlatılmak isteniyordur. Sözcüklerin geliştiği tartışmalarda bazı belirleyici konular söz konusudur, ama bunlar empirical ve empiricism’in şu anda yaygın olan basit övgü ya da suçlama biçimindeki karşıt kullanımlarıyla berraklaştırılmaktan çok gizlenir. Sözcükler ulus sıfatlarıyla –“the English empirical bent” [İngiliz görgücü eğilimi], “the notorious Anglo-Saxon empiricism” [şu meşhur Anglo-Sakson görgücülüğü]– nitelendiğinde, tartışma ciddiyetini yitirir.

Bkz. EXPERIENCE, POSITIVISM, RATIONAL, SCIENCE, THEORY

EQUALITY [Eşitlik]

Equality 15. yüzyılın başlarından bu yana İngilizce’de düzenli kullanımdadır, eski Fransızca yakinkök *égalité*’den, o da Latince *aequalitatem*’den, Latince kök sözcük *aequalis*, *aequus*’tan –aynı düzeyde, eşit, adil– geliyordu. Equality’nin en eski kullanımları fiziksel nicelikle bağlantılıdır, ama equality’nin toplumsal anlamı, özellikle mertebe denkliği anlamında, 15. yüzyıldan bu yana görülür, gerçi 16. yüzyıldan itibaren daha yaygındır. Daha genel bir durumu anlatan equality bundan geliştii, ama can alıcı bir gelişmeyi temsil ediyordu bu. İçerimlediği şey mertebe karşılaştırması değil, çok daha genel, normal ya da normatif bir durumun kesinlenmesiydi. Bu kullanım Milton’da belirgindir (*Paradise Lost*, XII, 26):

...not content

With faire equalitie, fraternal state.

[... hoşnut değil

Adil eşitlikten, kardeşlikten]

Fakat 17. yüzyılın ortalarından itibaren bu genel anlamıyla, Amerikan ve Fransız devrimlerine özgül vurgunun yüklendiği 18. yüzyılın sonlarına dek hâlâ yaygın değildir. Kesinlenen şey, hem bir temel durum – “all men are created equal” [bütün insanlar eşit yaratılmıştır]– hem de yasa önünde eşitlik’te olduğu üzere bir dizi özgül talepti – yani feodal ve feodalite sonrası mertebeler ve ayrıcalıklarda görülen eski statü eşitsizliklerinin [inequalities] reformu. Toplumsal düşünce üstündeki etkileriyle eşitlik’in iki dalı vardır: (i) illa tek tek özellikleriyle olmasa da bütün insanların doğal olarak eşit olduğu öncülünden yola çıkarak eşitlenme [equalization] süreci; ve (ii) bunun amacı veya sonucu başarı ya da koşul olarak eşit olmayan [unequal] bir hal almaları olsa bile, bütün insanların “hayata eşit başlamaları” öncülünden yola çıkarak devralınan ayrıcalıkların kaldırılması süreci. Bu iki uygulama arasında elbette ki çok çakışma görülür, ama (i) ister devralınmış ister yeni yaratılmış olsun bazı insanları öbürlerinin üstüne yerleştiren ya da onlara diğerleri üstünde iktidar veren her koşulun (Milton’ın kullanımında olduğu üzere eşitlik ile kardeşliği [fraternity] anlamca çok yaklaştıran) normatif ilke adına ortadan kaldırılması ya da azaltılması gereken sürekli eşitlenme süreci ile; (ii) ahlâksal bir ilke olarak eşitlik’in bütünüyle başlangıca hasredildiği, sonradan ortaya çıkan eşitsizliklerin ya kaçınılmaz ya da doğru görüldüğü, ayrıcalıkları ortadan kaldırma ya da azaltma süreci arasında en sonunda bir ayrım görülür. Anlam (ii)’nin en sık kullanıldığı durum, “eşit olmamak için eşit fırsat” olarak nitelendirebileceğimiz, equality of opportunity’dir [fırsat eşitliği]. (Ayrıcalığın norm olduğu, ama bazılarının başkalarından daha az ayrıcalık sahibi olduğu, yoksul ya da mahrum, hatta ezilen bir grubu anlatmak için kullanılan *underprivileged*’in [ayrıcalıksız, az-ayrıcalıklı] kullanımıyla

karşılaştırın.) (i) no'lu anlam hakkında duyulan yakınma, herkesi aynı düzeye getirmek istediği yakınması, 17. yüzyılın ortalarında İngiltere'de *Levellers*'ın öğretisi olan kesin ekonomik eşitlik programıyla bağlantılıdır. Siyasal ve yasal haklarla sınırlı programlar ile herhangi bir biçimde ekonomik eşitliği de kapsayan programlar arasında her iki anlamda açık bir tarihsel kopuş vardır. 19. yüzyılın başlarında, ekonomik eşitsizliklerin sürmesinin, toprak sahipliği ya da kapitalist üretim araçları sahipliği sistemlerinde olduğu üzere, yasal ya da siyasal eşitliği sözde bıraktığı savunuldu.

Fransız Devrimi'nden türeyen tartışmaların etkisinde, daha eski İngilizce biçim *equalitarian* yerini 19. yüzyılın ortalarından itibaren sözcüğün modern Fransızca biçiminden gelen *egalitarian*'a bıraktı.

Equal'ın ölçü terimi olarak fiziksel anlamının sürmesi, toplumsal tartışmayı karmaşıklaştırdı. Ekonomik eşitlik programlarına, hatta yasal veya siyasal eşitlik programlarına (bu ikisine artık daha az) insanların ölçülebilir nitelikleri (boy, enerji, zeka vb.) bakımından gözle görülür biçimde eşitsiz oldukları gerekçesiyle hâlâ karşı çıkılıyor. Gösterilmesi gerekenin ölçülebilir farklılığın, toplumsal anlamda, belli bir eşitsizlik bakımından önemli olduğudur şeklinde cevap veriliyor buna: boyun önemi olmasa da, ten renginin önemli olduğu savunuldu; enerji ya da zeka önemli olabilir ve günümüzde ciddi tartışmaların yoğunlaştığı nokta artık bu. Bu tür ölçülebilir farklar özellikle anlam (ii) üstünde etkili olur. Gerçek ve elle gösterilebilir olduğu durumlarda bile bu farkların; insanlar arasındaki ya da erkekler ve kadınlar arasındaki hiçbir ayrımın, erkeklerle diğer erkekler üstünde, ya da eleştirel biçimde söylendiği üzere kadınlar üstünde iktidar kurmak için mantıklı biçimde kullanılamayacağı anlam (i)'e tâbi olması gerektiği savunuluyor.

Bkz. DEMOCRACY, ELITE

ETHNIC [Etnik]

Ethnic 14. yüzyılın ortalarından beri İngilizce’de görülür. Yunanca yakınkök *ethnikos*’tan *-putperest-* gelmektedir (*ethnic* ile *heathen*, eski İngilizce yakınkök *haethen*, arasında olası, ama kanıtlanamayan ilişkiler vardır). Sözcük 19. yüzyıla kadar büyük ölçüde putperest, pagan veya *Gentile* [dininizden olmayan] anlamlarında kullanılırdı, 19. yüzyılda genel olarak RACIAL [ırksal] (bkz. bu madde) karakteristik anlamı bu anlamın önüne geçti. *Ethnics* [etnik azınlıklar], Amerika Birleşik Devletleri’nde 1961’de tanımlandığı şekliyle kullanılmaya başladı: “a polite term for Jews, Italians and other lesser breeds” [Yahudiler, İtalyanlar ve diğer sayısı daha az olan soylar için kullanılan kibar bir terim]. *Ethnology*, *ethnography* [etnoloji, etnoğrafya] ve ilişkili diğer sözcükler, muhtemelen Alman etkisiyle, 1830 ve 1840’lardan bu yana kullanılır ve ANTHROPOLOGY [antropoloji] (bkz. bu madde) ile ilk ilişkileri karmaşık türdendir. Bilimsel kullanımları artık antropoloji içinde uzmanlaşmış alanlardır, tipik olarak *ethnography* geleneklerin betimleyici incelemesini ve *ethnology* kültürel gelişme kuramlarını anlatır.

Bu arada 20. yüzyılın ortalarında, muhtemelen daha önceki Amerikan kullanımlarının etkisiyle, FOLK’a [halk] (bkz. bu madde) yakın bir anlamda, çoğunlukla da giyim kuşam, müzik ve yemekte kullanılabilir bir dönemdeş tarz olarak, *ethnic* yeniden ortaya çıktı. Kullanımı Amerika’da bazı toplumsal gruplar arasında olduğu gibi (NATIVE [yerli] (bkz. bu madde) ve *subordinate* [ikinci derecede]) bir geleneğe ciddi bağlılıktan metropol ticaretinde bir moda terimine uzanan geniş bir yelpazeye yayılır.

Bkz. ANTHROPOLOGY, CULTURE, FOLK, RACIAL

EVOLUTION [Evrim]

Evolution bir şeyi açma ve sonunda açılan şey anlamından geldi. Artık iki anlamıyla standartlaştı, ama bunlardan birinde,

REVOLUTION ile karşılığı içinde, tarihçesinin karmaşıklığı anlamlıdır.

Evolve Latince yakınkök *evolvere*'den –açılma, yayılma, inkişaf etme– o da Latince kök sözcük *volvere*'den –yuvarlamak– geliyordu. 17. yüzyılın ortalarında evolution biçimiyle girdi İngilizce'ye. Evolution Fransızca *évolution*'dan, o da kitabı açma anlamıyla kaydedilen Latince *evolutionem*'den geliyordu. İlk kullanımları kök anlamıyla fiziksel ve matematikseldi, ama çok geçmeden eğretilmeli biçimde hem tanrısal yaratıma hem de İdealar ya da İdeal İlkelerin işleyişine gelişim içindeki oluşumuna uygulandı. Kök anlamından ve bu ilk uygulamalarından, kastedilenin mevcut bir şeyin “açılması” olduğu anlaşılıyor. Tanrı “çağların bütün evrimi”ni (1667) tek bir sonsuz anda kavrar; “Dış biçimlerin Evrimi” (More, 1647); “whole Systeme of Humane Nature... in the evolution whereof the complement and formation of the Humane Nature must consist” [İnsan doğasının tamamlanması ve oluşumunu meydana getiren evrimde... insan doğasının tüm sistemi] vardır (Hale, 1677).

Görünüşe göre modern bir anlamı sonra biyolojide ortaya çıkmıştır. Evolution basit organların olgun organlar biçiminde gelişmesi anlamını aldı ve evrim kuramı, 1762'de Bonnet tarafından savunulduğu gibi, olgun organların bütün parçalarını temel biçimiyle kapsayan, kendisi önceden var olan bir biçimin gelişimi olan embriyonun gelişmesini anlatıyordu. Zaten var olan bir şeyden “açılma” anlamı dolayısıyla hâlâ görülmemektedir. Ancak, çeşitli doğal süreçlerin tanımlanması sırasında, evrim neredeyse *development*'a [gelişim] (18. yüzyılın ortaları; *develop*'tan 17. yüzyılda –açılmak,* açık durmak –ve 18. yüzyılda– tamamen açılmak, tamamlanmak–) eşittir. Herhangi bir özel kullanımın önceden var olan ya da örtük bir şey anlamını taşıdığından emin olmak, böylelikle evrim'i doğal ya da zorunlu saymak hâlâ güçtür. Bir savunuyu ya da düşüncenin evrimine ilişkin çok yaygın olmasa da günümüzde standartlaş-

(*) *Development*'ın Türkçe'deki eski karşılığı *inkişaf*, sözcüğün yapısına birebir uyar: Arapça *inkişaf*, açmak anlamına gelen *keşf* kökünden dönüşlülük vezninde türetilmiştir (açılım, açınım) – ç.n.

miş kullanımında, zorunlu ya da akla uygun gelişim anlamı hâlâ mevcuttur.

Biyolojide sonradan olan şey, bu olgun olmayan biçimlerden olgun biçimlere gelişim anlamının, özellikle de “aşağı” organizmalardan “üstün” organizmalara gelişimi anlatan özelleşmiş anlamın genelleştirilmesi idi. 18. yüzyılın sonlarından ve 19. yüzyılın başlarından itibaren bu genel süreç anlamı –özgül doğal süreçlerin üstündeki doğal tarih– gitgide daha iyi biliniyordu. 1832’de Leyell’in kara hayvanlarının evriminden söz edişinde bu açıktı ve Darwin tarafından *The Origin of Species*’de (1859) “bir biçimde neredeyse bütün doğabilimciler tarafından günümüzde” kabul edildiği söylenmişti. Herbert Spencer 1852’de aşağı yaşam ve örgütlenme biçimlerinden üstün biçimlere geçiş şeklinde genel bir Evrim Kuramı tanımladı.

Darwin’deki yenilik, yeni türlerin gelişme süreçlerinin bazılarını tanımlamak ve bunları *doğal ayıklanma* biçiminde genelleştirmekti. Çeşitli yaşam biçimlerini ayıkladığı gibi geliştiren bir NATURE [doğa] (bkz. bu madde) anlayışına dayalı bu kökten yeni eğretilenmenin, sürecin mevcut olanın ya da önceden oluşmuş olanın olgunlaşması olarak inkişaf etmesi anlamıyla evrim şeklinde hâlâ tanımlanmasıyla desteklenmesi ironiktir. *Ayıklayan* Doğa eğretilenmesi elbette içkin tasarım gibi farklı bir anlamla ilişkilendirilebilir. Ayrıntılarda genellikle maddi, çevresel ve bir anlamda rastlantısal gösterilen bir süreç, Doğa’nın amaç ya da amaçlar taşıdığı bir süreç olarak genellenebilirdi. Yine de, türlerin kökenine ilişkin yeni anlayış yayıldıkça, evrim biyolojide içkin tasarım anlamını yitirdi ve doğal tarihsel gelişim süreci halini aldı. Evrim olmuştu çünkü olmuştu ve olmaya devam edecekti çünkü doğal bir süreçti. Zorunlu amaç düşüncesi belli yorumlarla (yaratıcı evrim, Katolik biyoloji vb.) sınırlandı.

Bu biyolojik anlamıyla evrim hakkında tartışmanın karışmasıyla, hatta doğal tarihten toplumsal tarihe örneksemeli uygulamaların daha da işi karıştırmasıyla, evrim ile *devrim* arasında karşıtlık kurulmaya başladı. REVOLUTION [devrim] (bkz. bu madde) yeni bir düzenin kurulması anlamının yanı sıra, ani ve

şiddetli değişim anlamını kazanmıştı. Aşamalı değişim anlamında evrim zaten ona karşıtı ve “growth” [büyüme, gelişme] ve ORGANIC (bkz. bu madde) eğretilmelerinin bu anlamla basit bir ilişkisi vardı. Ironik biçimde, Sosyal Darwinizm’in gelişiminde görülebileceği üzere, genellenen doğal tarih, akla hayale gelebilecek her türden toplumsal eylem ve değişim için gerekli imgeleri verdi. Acımasız rekabet ya da karşılıklı işbirliği; taşların kaydettiği yavaş değişim ya da mutasyonlar gibi ani değişim; çevrenin değişmesiyle birlikte şiddetli değişim ya da acımasız mücadele içinde türlerin yok oluşu: hepsi topluma uygulanacak, “doğa”dan çıkarılabilecek ve çıkarılan derslerdi. Toplumsal değişimin evrimsel olması gerektiğini söylemek, yeni kurumların yavaş gelişiminden tutun önceki sınıfların (türlerin) yeryüzünden silinip gitmesi ve daha üstün biçimlerin onların yerine geçmesine dek, bunların biri ya da hepsi demek olabilirdi. *Devrim*’le karşıtlığı içinde evrim’in önceki anlamının öncelikli bir etkisi olmuştu. Çoğunlukla kastedilen zaten örtük biçimde oluşmuş bir şeyin ortaya çıkması (ulusal bir yaşama biçimi gibi) ya da içkin eğilimlerine bağlı olarak bir şeyin gelişmesi idi (mevcut bir anayasa ya da ekonomik sistem gibi). (Krşl. bütün toplumların kentli ve sanayileşmiş –kapitalist dememek için– olmak zorunda olduğu varsayımının önceden kabul edildiği, sanki teknik bir terim gibi duran, gelişmiş ve azgelişmiş toplumlar arasındaki yaygın modern karşıtlık.) Bazı mevcut biçimlerin reddedilmesini ya da bazı mevcut eğilimlerin terse çevrilmesini içeren radikal değişim, bu durumda, eğretilme yoluyla, “doğal değil” diye nitelenebilir ve, *devrim*’in özelleşmiş anlamıyla karşıtlık içinde, sürekli gelişmeye zıt biçimde ani şiddetle ilişkilendirilebilirdi.

Evrım/*devrim* karşıtlığının basmakalıplaştığı geçen yüzyılın gerçek tarihinde, uygulamanın saçma görülmesi gerekirdi. Pratikte zaten mevcut olanın denetlediği bir iki küçük değişikliklerle mevcut olanı önemli ölçüde değiştirmeye dönük olan daha çok sayıdaki ve daha hızlı değişiklikler arasındaki ayırmadan ibaret olan planlı değişime bir tek özenle uygulandı. Ayırım, siyasal süreç ya da yöntem ayırımı değil gerçekten, bir si-

yasal bağlanma ayrımı. “Plansız” değişimde –yani belli bir toplumsal düzene içkin güçler ya da etkenlerin evrimi– her şeye rağmen yeterince anılık ve şiddet vardır ve *devrim*’le aralarındaki karşıtlık keyfi görünmekten öteye gitmez. Fakat bu durumda (i) içkin gelişme, (ii) plansız doğal tarih ve (iii) yavaş ve tetiklenmiş değişim olarak evrim arasındaki çakışma ve karışıklık sürekli titizlikle incelenmeyi gerektiren bir konu haline gelir.

Bkz. DEVELOPMENT, NATURE, ORGANIC, REVOLUTION

EXISTENTIAL [Varoluşsal]

Günümüz İngilizce’inde existential görece eski (muhtemelen 17. yüzyılın sonlarından itibaren, kesin olarak 19. yüzyılın başlarından bu yana) bir genel anlamla felsefedeki existenti- alism [varoluşçuluk] eğiliminden türeyen bir dizi görece yeni anlam arasında çeşitlik gösterir. Existence 14. yüzyıldan beri dilde, eski Fransızca yakınkök *existence*, o da orta Latince *existentia*’dan –olma durumu–, bu sonuncusu da Latince kök sözcük *ex(s)istere*’den –belirmek, algılanabilir olmak, buradan da olmak– geliyordu. Existence ile görünüşe göre alternatif sözcük olan *essence* (14. yüzyıl; Fransızca yakınkök *essence*, Latince kök sözcük *essentia* –olma–) arasındaki ilişki, 17. yüzyıldan önceki kullanımlarında belirgin değildir. Bu nedenle: “God allone is be himself; of his awin natural exitens” [“Bir tek Tanrı tek başınadır, kendi doğal varoluşu içinde varolur”] (1552); “There is no essence mortal, That I can envie, bu a plumpe cheekt foole” [“Haset ettiğim hiçbir ölümlü öz yok, şişko küstah bir avanağınkinden başka...”] (Marston, 1602). Fakat, Üçleme’nin üç kişisinin (varlığının) tek bir varlık (*essence*) olması gibi özel bir bağlamda, *essence*’ın “varlık” şeklinde teolojik bir kullanımı vardı ve bunun sonucunda sözcük temel ya da mutlak varlığa veya görünüşlerin altında yatan gerçekliğe doğru yönelmişti apaçık. Gözle görülür ve dolayısıyla gerçek varlığa vurgusuyla *existence* (gerçi işleri iyice karıştıracak

biçimde existence'm varlığın sürekliliği anlamını da kazandığını kaydetmek gerek) ile arasında sonunda ortaya çıkan karşıtlığın temelini de bu oluşturdu. 17. yüzyılın sonlarında bir ayırım ortaya çıktı: "I might believe its Existence, without meddling at all with its Essence" [özüyle karışmadan varlığına inanabilirim] (More, 1667; ruh hakkında). Essential temelde olan, içkin ya da zorunlu olan anlamına doğru çok güçlü biçimde kayıyordu, ama pek çok örnekte bunun existence'la illa karşıt olduğu söylenemez; aslında karşıtlık bir tek idealist ya da metafizik felsefede gerekliydi.

İşte bu spekülâtif bağlamda existential 19. yüzyılın başlarından itibaren kullanılmaya başladı; bu dönemde Coleridge'in "whether God was existentially as well as essentially intelligent" [Tanrı'nın özce olduğu kadar varoluşça da zeki olup olmadığını] sorduğunu ya da *The Friend*'de (III) ayrımı kullandığını görürüz: "the essential cause of fiendish guilt, when it makes itself existential and peripheric" [Kendini varoluşsal ve periferik hale getiren şeytanî suçun temel nedeni]. Fakat güncelliği anlatan ya da doğrulayan daha genel bir kullanımı da vardı: "convention does not allow us to say 'It executes'... But we can just as conveniently adopt the existential form 'There was an execution'" [gelenek 'It executes' dememize izin vermez... Fakat pekala mevcut "There was an execution" biçimini benimseyebiliriz] (Venn, 1888).

20. yüzyıl kullanımı Existentialism diye çevirdiğimiz *Existenzphilosophie* [varoluş felsefesi] tarafından etkilendi önemli ölçüde. Bu terimin asıl dolaşıma girmesi 1945'ten sonra Fransız etkisiyledir, fakat söz konusu eğilim 1920'lerden itibaren Alman düşüncesi dolayısıyla biliniyor ve 19. yüzyılın ortalarında Kierkegaard'a kadar uzanıyordu. Bu eğilim içinde, existence özgül biçimde diğer nesneler ve (çoğu durumda olduğu üzere) var olduğu söylenebilecek yaratıklardan ayrı olarak insana ait bir niteliktir. Existence yine essence ile karşılaştırılır, ama irili ufaklı göstergeler değer değiştirdiği yönündedir. Temel ya da bir şeyin aslında var olan şey anlamıyla essence'ın tanımının hâlâ gerektiğinde, existence'ın niteliklerinden, yani

gerçek varlıktan türetilir bu. Bu terse çevirmenin kullanımlarından biri idealizm ve metafiziğin eleştirisidir: “existence precedes essence” [varoluş özden/oluştan önce gelir]: gerçek hayat esastır ve her tür essential [özel] nitelik adeta ondan damıtılır. Fakat (çoğunlukla felsefi bir sistem olmadığında ısrar edilen) yeni eğilimin asıl itilimi gerçek hayatta biriciklik ve tahmin edilemezlik anlamına doğruydu; bu doğrultuda DETERMINATION [belirlenim] (bkz. bu madde) ya da içkin güçlerle açıklama reddediliyordu. Seçme ve biricik, tahmin edilemez biçimde davranma özgürlüğü koşuluna bir öncelik ve kaygı duygusu eşlik ediyordu; yaygın bir biçimine göre, geleneksel ya da tahmin edilebilir ya da “programlanmış” seçenekler ya da edimler existence’ın başarısızlığa uğramasıdır; buna göre existence, bilinen bir şemaya uygun biçimde bilinen bir sonuca ulaşılacağı konusunda hiçbir kesinlik olmaksızın kişinin kendi yaşamının sorumluluğunu almasını içerimliyordu. Fakat, doğası gereği bilinemez ve tahmin edilemez (ve özel bir anlamda “anlamsız” olan, ki bu da artık popüler olan anlamıyla *absurd*’un [saçma] bir koşuludur) olanın karşısında böyle bir sorumluluğun bilinçli olarak kabul edilmesi, hem korkutucu hem de kaçınılmaz olan apaçık bir kaygıyı (*angst*) kıskırttı. Şeylerin nasıl var olduğunu bilmeyen bireyler *kendi başlarına* [in themselves] var olmaktan öteye gitmezler; *kendileri için* [for themselves] var olmak “saçmalığın” içindeki bu özgürlük için bilinçli olarak sorumluluk almak demektir.

Bu eğilimin pek çok değişik biçimleri vardır, Freudculuk ve Marksizm gibi belli ölçüde *belirlenim* ifade eden sistemlerle birleştirmeye dönük girişimler de olmuştur. Bu biçimlerin kimileri, existentialism’e örtük bir gönderimle existential’ın özel kullanımlarını kontrol altında tutmuşlardır. Fakat existential awareness [varoluşsal farkındalık] gibi ifadeler ve existential’ın geniş bir duygu ve eylem adı yelpazesiyle birlikte kullanılması, bile isteye benimsenen her türlü konumun ötesine genişlemiştir. Süreç, güncellik ya da dolaysızlık anlamlarında varoluşçuluk öncesi anlamlarıyla ve aslında sözcüğün temel tarihçesiyle bağlantılı görülebilir bu sözcükler. Felsefi aklı-

mm, çoğu örnekte ne kadar gevşek biçimde olursa olsun, günümüzde sözcüğe özel bir anlam vermesi seçim, kaygı ve tahmin edilemezlik anlamlarıyla ilişkilidir. Fakat bunu *yaşam* ya da *güncelliğe* dönük betimleyici kullanımlardan her zaman ayırt etmek mümkün olmaz (kimi zaman da ayrımın olmaması karışıklığa neden olur). Bu nedenle “modern şehir hayatının varoluşsal niteliği” (i) zorunlu (essential) niteliklerini önceden kabul etmiş olmaksızın modern bir şehrin sakinlerinin günden güne dolaysız olarak gözlemlenen hayatı; ya da (ii) şehrin sakinlerinin tuhaf, anlamsız, yabancılaştırmış, tahmin edilemeyecek seçimler için ani fırsatlarla ve de tehdit ve kaygıyla dolu hayatı; ya da (iii) içkin (? essential) tuhaflığı ve amaç ve bağlantılardan yoksunluğuyla birlikte toplumsal biçim olarak modern şehrin saçmalığı. Aynı zamanda, bu güçlü sözcüğün her kullanılışında, eski bir varoluşsal ayrıntılı tanımlamaya bakmak demek.

Bkz. DETERMINE, IDEALISM, INDIVIDUAL

EXPERIENCE [Deneyim, tecrübe]

Experience ile *experiment* arasındaki eski çağrışım, en önemli modern kullanımlarının bir kısmında, unutulmuş görünür. (İki sözcüğün 18. yüzyılın sonlarına kadar olan ilişkileri EMPIRICAL maddesinde anlatılmıştır.) Şu an için sorun 18. yüzyılın sonlarından bu yana önemli olmuş iki ana anlam arasındaki ilişkileri değerlendirmektir. Bunlar (i) bilinçli gözlemle olsun değerlendirme ve düşünmeyle olsun geçmiş olaylardan çıkarılan bilgi; (ii) bazı bağlamlardan “akıl” ya da “bilgi”den ayırt edilebilen belli bir tür bilinç. Her anlam için ünlü ve etkili birer örnek verebiliriz.

Burke, *Reflections on the Revolution in France*’da (1790) şöyle yazmıştı:

If I might venture to appeal to what is so much out of fashion in Paris, I mean to experience... [Paris’te şu aralar hiç moda

olmayan bir şeye, yani deneyime başvurmayı göze alacak olursam...]

“Düşüncesiz” siyasal yeniliğe karşı tutucu bir savunudur bu, “yavaş ama sağlam ilerleme”yi, her adımı yeri gelince ve sonucuna bakarak atmayı vurgular. Bunun deney ve gözlem anlamından nasıl geliştiğini görebiliriz, ama yeni olan “deneyim dersleri”nin güvenle genellenmesidir: tikel yöntemlerin yanı sıra tikel sonuçlar. Paris’te biri, yeni bir politikanın deneme ve gözleme tâbi tutulması anlamında, Devrim’in kendisinin bir “deneyim” olduğu cevabını vermiş olabilir, fakat sözcüğün tüm bu eski içerimleri için bunun, en azından İngilizce’de, “yenilikler” ya da “deneyler”e karşı daha olgun ve derli toplu “dersler” anlamına o gün olduğu gibi bugün de bastırıldığı kesindir.

Bu geçmiş experience’dır. Şimdiki zamana ait experience’ı T. S. Eliot’ta (*Metaphysical Poets*, 1921) görebiliriz:

A thought to Donne was an experience, it modified his sensibility. [Donne için düşünce bir deneyimdi, duyarlılığını değiştirirdi.]

Burada örtük olarak bulunan şey, çeşitli bilinçler arasındaki ayrımdır; bazı kişiler için, öyle görünüyor ki, düşünce deneyim değil, (daha azından) bir akıl yürütme edimi ya da görüştür. Experience, bu önemli eğilimi içinde, en eksiksiz, açık, etkin türden bilinçtir ve düşünce kadar duyguyu da içerir. *Estetik* tartışmasında bu anlam, daha önceki dinsel bir anlamın izinden giderek çok etkin olmuştur ve geniş bir alanda akıl yürütme ve bilinçli deneye katılan türden bilinçle karşılaştırılabileceğini söyleyebiliriz.

Geçmiş deneyim’e (“dersler”) ve şimdiki deneyim’e (eksiksiz ve etkin “farkındalık”) yaslanma gerekçeleri açıkça birbirinden farklıdır, yine de ikisinin de karşı çıktığı eylem ve bilinç türleri bakımından aralarında bir bağ vardır. İlla böyle olması gerekmez, ama iki ayrı anlam, 18. yüzyılın sonlarından itibaren, pratik olarak birlikte, ortak bir tarihsel durum içinde hareket etmiştir.

Çok daha önceki kullanımlarda her zaman bulunan gizil anlamlardan bu anlamların ortaya çıkışı karmaşık olduğu için, kesin evreler belirlemek güçtür. Geçmiş deneyim'in genel yararlılığı o kadar yaygın biçimde kabul edilir ki, farklı yollarla elde edilmiş ve yorumlanmış gözlemlerden çıkarılacak kökten farklı sonuçlara olanak veren yansız bir anlam dururken, buna kimin karşı çıkacağını bilmek kolay değildir. Fakat *deney* ya da *yenilik*'e karşı olan retorik kullanımın engellediği de tam budur. Blake'in, neredeyse Burke'le aynı dönemde, *experience* sözcüğünü çok daha sorunlu bir biçimde kullanmış olması ilginçtir; daha az nazık, daha az kendine güvenli; aslında *innocence* [masumiyet] ile sorunlu bir karşıtlık içinde. Kullanılabilir ve olumlu bir dizi öneri olmaktan çok uzak biçimde "bir insanın ödeyebileceği tüm bedelle satın alınır"dı bu (*Four Zoas*, II, yak. 1800). Deneyim'in özgül yorumlarından hiçbirinin pratik olarak yol gösterici olduğu söylenemez; deneyim'den *deney* veya *yenilik*'in gerekli olduğunun anlaşılması pekala mümkündür.

Bunda anlamak, şimdiki deneyim sorunundan daha kolay mümkün olabilir. Daha uzmanlaşmış ya da daha kısıtlı durumlar ya da yetilere yaslanmaya karşı bunun bütün bilince, bütün varlığa seslendiği açıktır. Böyle olduğu içindir ki, CULTURE [kültür] (bkz. bu madde) ve onunla doğrudan ilişkili terimlerin gelişmesinin altında yatan genel yönelimin bir parçasıdır. Belli bilinç türlerini sırf "kişisel", "öznel" ya da "duygusal" diye dışarıda bırakan düşünce biçimleri karşısında bu bütünlüğe seslenişin gücü ortadadır. Yine seslenme biçimi içinde (yine tıpkı CULTURE ve ART'ta olduğu üzere) bütünlük üstündeki vurgu diğer taraflılık adaylarının dışarıda bırakılması halini alabiliyor. Bu değişikliğin yakın zamanlardaki tarihçesi estetikte görülür (AESTHETICS'in kendisini anımsadığımız zaman böyle olması anlaşılabilir), fakat belirleyici aşama olasılıkla belli bir dinsel biçimde, özellikle de Metodizm'deydi.

Söz konusu anlam, "bir durum ya da halin bilinçli olarak öznesi olma" biçimindeki *experience*'tan (OED, 4), özellikle

de onun “iç”, “kişisel”, dinsel deneyime uygulanmasından gelişir. Pek çok dinsel biçimde bu deneyim vardıysa da, özellikle Protestanlıkta önem kazandı ve sonraki, daha köktenci Protestan hareketler tarafından daha fazla dayanak noktası haline getirildi. Bu nedenle Metodizm’de “dinsel deneyimlerin aktarılması için düzenlenen” dersler, *deneyim toplantıları* vardı. 1857 yılına ait bir tasvir “dua ediliyor, şeytan kovuluyor ve deneyimler anlatılıyor, duygusal ilahiler ... söyleniyordu” diye kaydeder. Bu durumda, paylaşıma sunulan SUBJECTIVE [öznel] (bkz. bu madde) tanıklık kavramıdır bu. Sonraki daha genel bir anlam için daha da önemli olan, bu tür deneyimlerin yalnızca doğru olarak değil, aynı zamanda en sahici doğrular olarak sunulmasıdır. Teolojide bu iddia büyük tartışmalara konu olmuştur. Jonathan Edwards’ın ihtiyatlılığı –“Tanrı’nın kelimine uyan deneyimler doğrudur” (1758)– en ılımlı tepkilerdendir. 20. yüzyılda hem iddiaların hem de kuşku ve itirazların çok daha geniş bir alana kaydığı açıktır. Bir uçta deneyim (şimdiki) her tür (sonraki) akıl yürütme ve çözümleme için gerekli (doğrudan ve sahici) temel olarak sunulur. Diğer uçta, deneyim (vaktiyle bir şeyi “hissetme”nin değil de, “deneme”nin ya da “smama”nın geçmiş zaman ortacı olan), toplumsal koşulların ya da inanç sistemleri veya temel algı sistemlerinin ürünü olarak; dolayısıyla da doğruların malzemesi değil de tanım gereği kendisini açıklayamayan koşullar ya da sistemlerin kanıtı olarak görülür.

Temel tartışmalardan biri olarak kalır bu ve neyse ki aşırı konumlarla sınırlı değildir. Fakat tartışmanın çoğu, başından itibaren experience sözcüğünün kendisinin karışık ve çoğu zaman da alternatif anlamları dolayısıyla bulanmıştır. En ciddi biçimiyle geçmiş deneyim, şimdiki deneyim’in en aşırı kullanımının –sorgulanamayan sahicilik ve doğrudanlık– dışarıda bıraktığı bu değerlendirme, düşünme ve çözümleme süreçlerini içerir. Aynı şekilde, deneyim’in her zaman başka bir yerden üretilen maddi malzemeye indirgenmesi, bilinçli olarak ayrılmış sistematik türde olmayan değerlendirme, düşünme ve çözümlemenin dışarıda bırakılmasına dayalıdır. Bu durumda söz

konusu olan, bu türden olanların denenmemesi değil, deneyim'in en derin anlamıyla her türden tanıklık ve onun değerlendirmesinin denenmesi gerektiridir.

Bkz. EMPIRICAL, RATIONAL, SENSIBILITY, SUBJECTIVE

EXPERT [Uzman]

Expert eski Fransızca yakınkök *expert*'den, Latince kök sözcük *expertus*'tan, denemek anlamındaki *experiri*'nin geçmiş zaman ortacından gelir. İngilizce'de 14. yüzyılın sonlarında, yakından ilişkili *experience* sözcüğüyle aynı sıralarda bir sıfat olarak görülür. 19. yüzyılın başlarından itibaren, uzmanlık ve nitelikliliği gitgide daha çok vurgulayan endüstriyel bir toplumda isim olarak *-an expert-* kullanılmaya başlaması karakteristiktir. Geniş bir etkinlik yelpazesinde bazen belli bir belirsizlikle (krşl. *qualified* ve daha açık *formal qualifications*) kullanılmaya devam etti. Karşıt anlamda bir isim olarak *inexpert*'in 19. yüzyılın sonlarından itibaren seyrek olarak kullanılması ilginçtir, ama bu anlamdaki esas sözcük kuşkusuz, *laymen* [avam] ile *clerics* [ruhban sınıfı] arasındaki eski karşıtlıktan genelleştirilmiş olan *layman*'dir [halktan olan kimse]. *Lay* Latince yakınkök *la-icu*'tan *-ruhban sınıfından olmayan-* gelir, o da Yunanca kök sözcük *laikos*'tan *-halka değgin-* gelmektedir. 13. yüzyılda girer *profession* sözcüğünde de karşılaştırılabilecek bir gelişme vardır, yakınkök Latince *profiteri*'dir *-aslen dinsel inancın kabulü, ikrar, yüksek sesle bildirme-* iki ismin temeli olur; *professor* *-14. yüzyılda yüksek payeli öğretmen, 15. yüzyılda itiraf eden-* ve 18. yüzyılda gitgide genişleyen bir iş ve meslek yelpazesi için *professional*. *Amateur*, İtalyanca yakınkök *amatore*'den, Latince kök sözcük *amator*'dan *-âşık, oradan da bir şeyi seven anlamında-* 18. yüzyıldan itibaren *professional* (önce nispi beceri sorunu, sonra bir sınıf, ardından parasal bir ayrım olarak) ile ikili bir karşıtlık halinde gelişti.

Bkz. INTELLECTUAL

EXPLOITATION [Sömürü]

Exploitation İngilizce'ye 19. yüzyılın başlarında neredeyse Fransızca'dan doğrudan bir ödünçleme olarak girer. Kök sözcük, açma ve yaymadan düzenleme ve açıklamaya (bu sonuncusu *explication*'ı [açıklama] doğurmuş, daha önceki anlamları da *explicit*'i [belirtik] doğurmuştur) kadar uzanan anlam yelpazesıyla Latince *explico*'dur. Eski Fransızca'daki biçim *expectation*'du ve vergisini ödeyememiş bir kiracının toprağının ürünlerine el konulması anlamında feodal bir kullanımı vardı. Ama esas Fransızca gelişmesi, modern exploitation biçimiyle, toprak ve maddelerin endüstriyel ve ticari kullanımı hakkındaydı, gerçi hâlâ 18. yüzyılın "exploitation des salines" [tuz çıkarma] gibi alıntılarında neredeyse köken anlamını muhafaza ediyordu.

Bu kullanım 1803'e ait "of the deficient commercial exploitation of these colonies" [bu kolonilerin yetersiz ticari kullanımı/sömürüsüne dair] örneğinde olduğu üzere İngilizce'ye kopyalanır, yine de 1825'te hâlâ oldukça yeni ve garipti: "succes wanting to all other 'exploitations' (excuse the gallicism)" [diğer tüm ticari 'kullanımlar/sömürüler'de (bu Fransızca ödünçlemeyi bağışlayın) eksik olan başarı]. Başarılı bir ilerleme kaydetme anlamında exploit, önce avantaj kazanıp ardından belli bir başarı göstererek İngilizce'de 14. yüzyıldan itibaren isim, 15. yüzyıldan itibaren de fiil olarak var olmuştur. Bu da, özellikle fiil haliyle, yeni terime açıkça katkıda bulunmuştur. Exploitation'ın ticari ve endüstriyel kullanımı 19. yüzyılın başlarından beri görülür, ama insanlara uygulanan aynı işlemlere dair eleştirel bir anlamın gelişmesinden güçlü biçimde etkilenir. Böylece "slavery, the use of man by man (exploitation)" [kölelik, insanın insan tarafından kullanılması (sömürü)](1844); "becoming rich by trade, speculation, or the successful exploitation of labour" [ticaret, spekülasyon ya da emeğin başarılı sömürüsüyle zenginleşme] (1857); "exploitation of the credulous public" [saf kamuoyunun sömürülmesi] (1868); "exploitation and subjugation" [sömürü ve boyun eğ-

dirme] (1887) gibi kullanımlara rastlanır. İlişkili sözcükler de değişmişti: “capitalists and exploiters” [sermayedarlar/kapitalistler ve sömürücüler] (1887); “capitalist shareholders, exploiting their wage-paid labourers” [ücretli emekçileri sömüren kapitalist hissedarlar] (1888); “the whole ‘exploiting’ class” [tüm bir ‘sömüren’ sınıf] (1883); “exploited class” [sömürülen sınıf] (1887). Yine de exploitation hâlâ endüstriyel ve ticari işlemleri anlatmak için, belki de her zaman yakın bir ilişkisi olan mineral çıkarmayla bağlantılı olarak, kullanılmaktadır. *Sexploitation* [cinsel sömürü] belli tür film ve gazeteciliği anlatmak üzere 1960’larda ortaya çıktı.

Bkz. DEVELOPMENT

F

FAMILY [Aile]

Family’nin özellikle anlamlı bir tarihi vardır. İngilizce’ye 14. yüzyılın sonlarında ve 15. yüzyılın başlarında, Latince yakkök *familia*’dan –ev halkı– o da kök sözcük *famulus*’tan –uşak, hizmetçi– gelmiştir. Kökence ilgili sıfat *familiar* ortak kullanıma biraz daha önce girmiş gibidir ve anlam yelpazesi family’de 17. yüzyıldan önce başat olan anlam yelpazesini andırmaktadır. Gerek bir grup hizmetçi gerekse aynı evde yaşayan hizmetçiler ve kan bağına sahip insanların oluşturduğu grup olarak, doğrudan Latince *ev halkı* anlamı vardır. Bununla ilişkili olan sıfat *familiar*, *familiar angel* ile *familiar devil* gibi deyişlerde geçer ve daha sonradan ortaya çıkan isim *familiar*’da anlam, bir kimseyle ilişkili olmaya veya birine hizmet etmeye dairdir. Bir de 15. ve 16. yüzyılda yaygın olan *familiar enemy* deyişi vardır, ev halkı içindeki, “kalenin içindeki” düşman ve buradan da anlam genişlemesiyle halkın kendi içindeki düşmanı anlatmak için kullanılırdı. Fakat *familiar*’ın en güçlü eski anlamları hâlâ modern İngilizce’de geçerli olanlar-

dır: birisiyle dost veya samimi olma (krşl. “don’t be too familiar” [fazla samimi olma]); iyi bilinen, tanıdık veya aşına (krşl. “familiar in his mouth as household words” [onun ağzında ev içinde kullanılan sözcükler kadar tanıdıktı], *Henry V*). Bu kullanımlar aynı evde, birbirleriyle yakın ilişki içinde ve birbirlerinin hallerine alışık olarak yaşayan insanların deneyiminden gelir. Kan bağı anlamıyla ilgileri yoktur, familiar hâlâ o anlama gelmez.

Daha sonra family en geç 15. yüzyıldan itibaren, ev halkını değil de, anlamlı biçimde o zamanlar ev denilen şeyi, genelde ortak bir atadan gelen belli bir soy veya akraba grubunu anlatmak üzere genişledi. Bu anlam da bir halkı veya halk grubunu ifade etmek üzere, yine bir atadan gelen belli bir soy anlamında genişletildi; özellikle de belli bir dinsel anlamda, bizzat önceki toplumsal anlamlarla ilişkili olarak, “the Father of our Lord Jesus Christ, of whom the whole family in heaven and earth is named” [göklerde ve yeryüzünde her ailenin kendisinden isim aldıkları baba] (*Ephesians*, 3: 14, 15 – Efesoslulara Mektup 3: 14) örneğinde olduğu gibi. İncil’in Onaylanmış Versiyonu’nda (1611) family, şu geniş anlamlara hasredilmiştir: ya neredeyse kabileye denk olan büyük akraba grubu (*Genesis* [Tekvin] 10:5; 12: 3; *Jeremiah* [Yeremya] 1:15; 31:1; *Ezekiel* [Hezekiel] 20: 32) ya da ortak bir babanın akraba grubu: “and then shall he (a brother) depart from thee, both he and his children with him, and shall return unto his own family, and unto the possession of his fathers shall he return” [o zaman kendisi, ve kendisiyle beraber çocukları, senin yanından çıkacak, ve aşiretine dönecek, ve babalarının mülküne dönecektir] (*Leviticus* [Levililer] 25: 41; krşl. *Numbers* [Sayılar] 36: 6). 16. yüzyıl sonunun ve 17. yüzyılın Family of love (Sevgi ailesi) veya Familists (Aileciler) tarikatı, büyük grup anlamından hareket etmiş olması bakımından ilginçtir, ancak bunu açık ve sevgiye bağlı olarak gönüllü yapmıştır.

Dolayısıyla 17. yüzyılın yarısından önceki anlamların hiçbirinde dolaysız kan bağına hasredilmiş küçük bir grup anlamı yoktur. Onaylanmış Versiyon, *Tekvin*’de anne babalarla çocuk-

lar arasındaki ilişki anlamını ifade etmek gerektiğinde, *yakın akraba*'ya başvurulur. Yine de 17. ile 19. yüzyıl arasında özellikle aynı evde yaşayan küçük akraba grubu anlamı baskın çıkar; o kadar baskın çıkar ki, 20. yüzyılda bununla hâlâ yaşamakta olan ikincil bir büyük akraba grubu arasında ayırım yapmak için yeni terimler icat etmek gerekti: *nuclear family* [çekirdek aile] ve *extended family* (büyük aile) arasında. Karmaşık bir toplumsal tarihi olan bu evrimin izini sürmek çok güç. Yine de 1631 tarihli şu ifadeyi okuyabiliyoruz: "his family were himself and his wife and daughters, two mayds and a man" [ailesi kendisi, karısı ve kızları, iki hizmetçi ve bir uşaktan oluşuyordu], buradaki anlamı kesinlikle *ev halkı*dır. Bu anlam 18. yüzyılın sonları ve belki daha sonrasına dek kırsal kullanımda, aynı masada yemek yiyen evin içinde yaşayan çiftlik uşaklarıyla birlikte varlığını sürdürür; *family* ile *uşaklar* arasındaki sonralara ait ayırma bu örnekte çok direnilmiştir. Soy anlamında aristokratik kullanımın da uzun süreli bir etkisi oldu ve bu etki 18. yüzyıla ait karakteristik bir ifade olan *found a family*'de [aile kurmak] güçlü biçimde varlığını korudu. Sınıf ayrımı 19. yüzyıla kadar (ve daha sonraları kalıntı halinde) "a person of no family" [ailesiz bir kişi] gibi deyişlerde ifade edilir ki, burada izi sürülebilen soy anlamında besbelli büyük aile grubu söz konusudur. *The family* [aile] gibi ifadeler 20. yüzyıla kadar ayırt edilebilen üst sınıf grubunu anlatmak üzere kullanılırdı: "the family is in residence"ta [aile ikâmetgâhta] akraba grubu anlamı *ev halkı* anlamından açıkça ayrılır, çünkü uşaklar her halükârda oradadır ("resident" [ikâmet ediyor] olsa bile "in residence" [ikâmetgâhta] değildir).

Family'nin tek bir evdeki küçük aile grubuna hasredilmesi, şimdilerde *burjuva* ailesi dediğimiz şeyin yükselişine bağlanabilir. Ama bu, *ev halkı* ve *mülkiyet* anlamlarıyla, en azından 19. yüzyıla kadar, daha çok eski anlamlarıyla ilişkilidir. 19. yüzyılın başlarında (James Mill) şu tanıımı buluyoruz: "the group which consists of a Father, Mother and Children is called a Family" [bir baba, anne ve çocuklardan oluşan gruba aile denir]; yine de bilinçli bir tanımın gerekmesi dahi

kendi başına anlamlıdır. Family'nin küçük aile grubu anlamında 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıldaki kullanımları, genellikle çocuklara gönderme yapar: ancak "but duly sent his family and wife"ta [fakat ailesi ve karısını zamanında gönderdi] (Pope, *Bathurst*) ev halkı anlamı hâlâ mevcut olabilir. 18. yüzyılın başlarından beri yaygın olan Family-way önce familiar'a, fakat sonra, çocuklara ilişkin özgül anlam üzerinden, hamileliğe gönderme yaptı. Böylece 17. yüzyılın ortaları ile 18. yüzyılın sonları arasında soy, ev halkı, büyük aile grubu ve küçük aile grubu gibi anlamların bir hayli üst üste binmesi söz konusuydu.

Küçük aile grubunun egemenliği herhalde 19. yüzyılın başlarından önce kurulmamıştı. Sözcüğün şimdiki başat basıncı ve onunla ilişkili pek çok türden duygunun tanımı 19. yüzyılın ortalarında ve sonradan çıkmıştır. Bu, burjuva ailesi'nin tanrılaştırılması olarak sunulabilir ve çalışan ekonomik bir birim olarak aile anlamı açıkça kapitalizmin gelişmesiyle vurgulanır. Fakat erken kapitalist üretimle daha da güçlü bağları vardır ve 19. yüzyıldaki gelişme bir anlamda insanın aile'si ile işi arasındaki ayrımı temsil eder: bir aile'ye bakmak için çalışır; aile onun çalışmasıyla geçinir. Aslında daha büyük olasılıkla, daha küçük evler ve dolayısıyla da ev halkları tarafından desteklenen küçük aile tanımı, ücretli emek tarafından tanımlanan yeni çalışan sınıfla ve alt orta sınıfla ilişkilidir: soy veya mülkiyet olarak ya da bunları kapsayan olarak family değil, uşakları kapsayan eski yerleşik anlamıyla *ev halkı* olarak family de değil, herhangi bir olumlu anlamda, yalnızca bu biçimde, kendi toplumsal ilişkilerini tanımlayabilen yakın akraba grubu olarak family. Family veya family and friends [aile ve arkadaşlar] büyük ölçekli ve karmaşık bir ücretli toplumdaki tek dolaysız olumlu bağlanmayı temsil eder. Bazı ilgili dinsel tarikatlarda açık bir dinsel emsali olsa da, lonca üyeliğinde olduğu gibi, yeni topluma verilmiş başka bir karşılık olan sınıf duygusunun sınıf bağım ifade etmek üzere *kardeş*i kullanması anlamlıdır. *Kardeş*'in bu kullanımının orta sınıfın gözünde yapay veya gülünç görünmesi de anlamlıdır. Bu nok-

tada family, dolaysız ve olumlu kan bağı ilişkileri anlamıyla güçlü örtük mülkiyet anlamını birleştirdi.

Bu hayret verici ve zor bir tarihtir; sözcüğün gelişimi yoluyla ancak kısmen izi sürülebilir. Ancak “bir kurum olarak aile çöküyor” veya, geçmişte ve şükür ki bugün hâlâ, “aile tüm düzen ve ahlâkın zorunlu temelidir” gibi sözler duyduğumuzda hatırlamaya değer bir tarihtir. Bu ve benzeri çağdaş kullanımlarda, hâlâ yaşayan bazı karmaşıklıklarıyla birlikte belli başlı tarihsel çeşitlemeleri ve, bunlar üzerinden, birincil akrabalıkların kökten değişen tanımlarının anlamını hatırlamak yararlı olabilir.

Bkz. SEX, SOCIETY

FICTION [Kurgu]

Fiction sözcüğü ilginç biçimde hem IMAGINATIVE [düşgücüne dayalı] (bkz. bu madde) LITERATURE [edebiyat] (bkz. bu madde) hem de katışıksız (bazen bile bile aldatıcı) icat anlamını taşıyor. Bu anlamlar çok erken bir dönemden itibaren İngilizce sözcükte görülüyordu. 14. yüzyılda Fransızca yakınkök *fiction*’dan, Latince *fictionem*, Latince kök sözcük *ingere*’den –şekillendirmek– İngilizce’ye girmişti; aynı kökten 13. yüzyıldan itibaren aldatıcı biçimde icat etmek, uydurmak anlamı taşıyan *feign* de türemişti. Caxton iki sözcüğü birlikte kullanır: “fyction and faynyng” (1483), fakat düşgücüne dayalı yapıtlar anlamıyla *ficcions* 1398’den itibaren kaydedilir ve 16. yüzyılın sonlarında *poeticall fiction* ve *Ancient Fiction* gibi kullanımlar göze çarpar. Bilinçli olarak oluşturulmuş bir varsayımdan (“mathematical fictions”, 1579) yapay ve kuşkulu bir kabule (“of his own fiction”) dek uzanan genel bir kullanım aynı ölçüde yaygındı ve günümüze dek canlı kalmıştır. Fictitious [haya-lî], 17. yüzyılın başlarından itibaren bu anlamından aldatıcı icat anlamına dek uzanan bir kullanıma sahipti; edebiyata özgü kullanımı sonradan ortaya çıkacak alternatif bir biçim olan *fictional*’ı gerektirdi. Edebiyata özgü anlamın büyük ölçüde geliş-

mesi 18. yüzyılın sonlarından itibaren: “dramatic fiction” (1780); “works of fiction” (1841). 19. yüzyılda sözcük *novels* [romanlar] ile eşanlamlı oldu. Romanların popülerliği 20. yüzyılda, kütüphane ve kitap ticaretinde ilginç bir geriye dönük oluşuma neden oldu: **non-fiction** [kurgu olmayan] (kimi zaman “ciddi” okumanın eşdeğeri; kimi halk kütüphaneleri **non-fiction** kitaplarda posta ücretini almaz ya da kendisi öderken **fiction** için aynı olanakları sunmaz; “katışıksız icat” anlamı ya da sözcüğün diğer anlamından kaynaklanan **fiction** ile *fact* arasındaki geleneksel (ve yapay) karşıtlık bu ayrımın tartışılmamasına katkıda bulunuyor muhtemelen).

Artık neredeyse **fiction**’la eşanlamlı olan *novel*’m da ayrı bir ilginç tarihi var. Sözcüğün anlattığı iki ayrı anlam (ad olarak: düzyazı kurgu ve sıfat olarak: yeni, yenilikçi, buradan da *novelty* [yenilik]), Latince kök sözcük *novus*’tan –yeni– gelişen farklı dalları temsil eder: ilki İtalyanca *novella*’dan, o da İspanyolca *novela*’dan geliyor; ikincisiyse eski Fransızca *novelle*’den. 18. yüzyılın başlarına kadar *novel*, isim olarak, her iki anlamı da taşıdı: (i) öykü; (ii) şimdi aynı anlamda *news* [haber] dediğimiz şey. Böylece Boccaccio, Ariosto ve diğerlerinin öykülerine *novelle* deniyordu: gerek “kurgusal” gerekse **HISTORICAL** [tarihsel] (bkz. bu madde) öyküler: krşl. “in these histories (which by another term I call *Novelles*) he described the lives... of great princes” [bu tarihlerde (benim bir başka deyişle romanlar dediğim) büyük hükümdarların yaşamlarını anlattı] (Painter, 1566). Öte yandan anlam (ii)’de: “to hear novells of his devise” [getirdiği haberleri duymak için] (Spenser, 1579); “You promise in your clear aspect, some novel That may delight us” [görünüşünüzle bizleri memnun edebilecek haberler vaat ediyorsunuz] (Massinger, 1636). “İngiliz romanının babalarından biri” olan Fielding oyunlarından birinde şu konuşmayı yazmıştı:

What novel’s this?

Faith! It may be a pleasant one to you.

[Ne haberi bu? – Hay Allah! Senin için iyi bir haber olabilir.]

Novelist sözcüğü işte bu anlam yelpazesinden dolayı sonraları her türden yenilikçi (17. yüzyıl), haber yayan kişi (18. yüzyıl) ve düzyazı kurgu yazarı anlamlarına geldi. 17. yüzyıldan ve kısmen 18. yüzyıldan itibaren *novel* sık sık daha tanıdık bir sözcük olan ROMANCE (bkz. bu madde) ile yer değiştirdi, gerçi genel olarak *novel*'m daha kısa olması (daha çok bir öykü gibi) ve gerçek hayatla daha ilgili olmasıyla ayrılabilirdi. Milton (1643) “no mere amatorious novel”dan [amatörce bir roman değil] söz ediyordu, ama 18. yüzyılın ortalarından itibaren *novel*, Goldsmith'in “those abilities that can hammer out a novel are fully sufficient for the production of a sentimental comedy” [romanı şekillendiren yetenekler duygusal bir komedinin ortaya çıkmasına yeter] ya da daha ısrarlı “no Novel in the world can be more affecting, or more surprising, than this history” [dünyada hiçbir roman bu öyküden daha etkileyici ya da daha şaşırtıcı olamaz] (Wesley, 1769) gibi kullanımlarda küçümseyen göndermeler hâlâ olmakla birlikte, standart sözcük halini alıyordu. Dolayısıyla 19. yüzyılın başları itibariyle, düzyazı kurgu yazıyı anlatan standart terim olarak *novel*'in gelişimi tamamlandığı için, kısa düzyazı kurguyu anlatmak üzere yeni bir sözcük türedi: *novelette* (1820). *Novel*'in taşıdığı aşağılamanın büyük bir kısmı bu sözcüğe geçti, tıpkı *novelettish*'te olduğu gibi (20. yüzyılın başları). Aslında hâlâ bazen *novelettes*'in, yani kötü romanların katışıksız kurgu olduğunu söyleyebiliyoruz, oysa *novels* (ciddi kurgular) bize gerçek hayattan söz ediyorlar.

Bkz. CREATIVE, IMAGE, MYTH, ROMANTIC

FOLK [Halk]

Folk, eski Teutonic dillerinde ortak olan bir sözcüğün değişik yazımlarından biridir: eski İngilizce'de *folc* biçimindeydi. “Halk” gibi genel bir anlamı vardı, NATIONS (bkz. bu madde) dahil belli özel toplumsal oluşumlardan tutun genel olarak insanlara kadar bir anlam yelpazesi vardı. 17. yüzyıldan bu yana

folks şeklindeki çoğul, daha yaygın biçimde kullanılmıştır; belirgin biçimde teklifsizdir, yukarıdan ya da dışarıdan görülen halktan ziyade onlardan biri tarafından görülen halkı anlatır, gerçi ticari kültürün belli biçimleri içinde bu anlamı da kabul ya da istismar edilmiştir. Tekili, ülkenin kimi kesimlerinin adına uygun biçimde özel bir anlamla da kullanılır.

19. yüzyılın ortalarında anlamlı bir özelleşme başladı. W. J. Thoms, 1846'da *Athenaeum*'a bir mektubunda şöyle yazacaktı: "What we in England designate as Popular Antiquities, or Popular Literature (though... it... would be most aptly described by a good Saxon compound, Folk-Lore – the Lore of the People)" [Bizim İngiltere'de halk efsaneleri ya da halk edebiyatı dediğimiz şey (gerçi Saksonca bir tamlama çok yerinde bir şekilde tanımlayabiliyor, Folk-Lore – halkın birikimi)]. Eski İngilizce *lar*'dan gelen *lore* öğretim ve eğitimden öğrenim ve bilginliğe bir dizi anlamı ifade edecek biçimde kullanılmıştı, ancak özellikle 18. yüzyıldan itibaren geçmişe münhasır kalmaya başlamıştı, "geleneksel" ya da "efsanevi" gibi çağrışımları vardı. Thoms'un *popular* yerine *folk*'u önermesi 1830'da *Gentleman's Magazine*'in bir muhabirinin bilim adlarındaki Yunanca takıların yerine *lore*'un geçirilmesi yönündeki önerisiyle aynı kültürel eğilim içinde yer alıyordu: *astronomy* yerine *starlore*, *geology* yerine *earthlore* vb. Ortodoks bilgi ve bilim dünyası bilinçli "Anglo-Sakson" dirilişi ögesine ikna olmamıştı, ama her iki ögede de geriye dönük anlamlara yoğunlaşmış olan *folk-lore*, sonraları *folkllore*, çok geçmeden benimsendi. 1878 itibariyle bir Folk-Lore Society [Folklor/Halk Kültürü Derneği] vardı, Thoms yöneticisiydi; hem sözcük hem de bu tür dernekler diğer kültürlerde yaygın biçimde benimsendi. *Folksong* [halk şarkısı] ise ilk 1870'te kaydedilir.

Özelleşen kullanımı kısmen 19. yüzyılda POPULAR'm (bkz. bu madde) zorlu gelişimine bağlıydı. Temsil ettiği ilgi alanları 18. yüzyılın sonlarından itibaren önemli ölçüde geliştirilmişti ve Herder ve Grimm kardeşlerin çalışmalarıyla daha resmî bir konum kazanmışlardı. Herder'in *Kultur des Volkes*'i ve A. W. Schlegel'in *Volks poesie*'si vardı. Yeni bilimsel oluşumun içinde-

ki tek öge, eski şiir, öykü, inanç, gelenek, şarkı, dans biçimlerine duyulan genel ve bilimsel ilgi değildi. 19. yüzyılın sonlarında *folklore*'u tanımlama çabaları, Tylor'ın *Primitive Culture*'daki (1871) tanımlarına (bkz. CULTURE) bağlı olarak, "toplumun yeni bir halinde alışkanlık zoruyla" hayatta kalan öğeler olarak "survivals" [artakalanlar] anlamı etrafında toplanmıştı. Bu bakımdan söz konusu oluşum yeni endüstriyel ve kentli topluma gösterilen karmaşık bir dizi tepki içinde yer alır. *Folksong* zamanla endüstri, kent ve okuma-yazma öncesi dünyaya özgü kılındı, gerçi *popular* şarkılar, yeni endüstriyel çalışma şarkılarını da kapsıyor, hâlâ etkin biçimde üretiliyordu. Bu dönemde folk, *popular culture*'ın tüm öğelerinin tarihini gerilere götürme sonucunu doğurmuştu ve çoğu zaman modern popüler biçimlerle, gerek radikal işçi sınıfları gerekse ticari olanlarla, karşıtlık içinde ortaya konulurdu. Bu karakteristik vurgu varlığını sürdürdü, fakat hem çeşitli folk öğelerinin birbirinden farklılığı ve kökenlerinin karmaşıklığının gitgide gözler önüne serildiği *folklore* çalışmalarında, hem de endüstri ve okuma-yazma öncesi folk'u yalıtmaya ya da içsel ve özerk, bazen de ortak, kültürel üretimin farklı aşamaları arasında kategorik ayrımlar yapmaya isteksiz olan *kültürel çalışmalarda* eleştirildi de.

Durum sonraları, özellikle 20. yüzyılın ortalarında, sözlü olarak aktarılan kır şarkıları ve endüstri dönemine özgü şarkıların kaydedildiği ve aynı ruh ve üslupta yeni beste ve icralara uyarlandığı yaygın ve karmaşık bir *folksong hareketi* ortaya çıkınca, özellikle *folksong*'a bağlı olarak değişti. Ancak folk ile *popular* arasındaki ilişkiler hâlâ belirsiz ve değişkendir, bunun da başlıca nedeni, 19. yüzyılın ortalarındaki ilk anlam özelleşmesinde olduğu gibi, POPULAR'ın (bkz. bu madde) günümüze dek süren karmaşıklığı ve güçlüğüdür.

Bkz. CULTURE, ETHNIC, MYTH, PEASANT, POPULAR

FORMALIST [Biçimci, şekilci]

Formalist çok eski bir İngilizce sözcüktür, ama 20. yüzyılda Rusça'daki karşılığının kullanımlarına uygun biçimde görece yeni bir bağlamda yaygın biçimde kullanılmıştır. Formalist'in iki anlamı 17. yüzyılın başlarında İngilizce'de ortaya çıktı: (i) dinin "salt biçimler"ine ya da "dış görüntüler"ine bağlı olan kişi: "formalists and time-servers" [biçimciler ve zamana ayak uyduranlar] (1609); (ii) esas niteliklerinden çok yüzeysel nitelikleriyle bir konuyu açıklayan kişi: "it is a ridiculous thing... to see what shiftes theis Formalists have... to make superficies to seeme body, that hath depth and bulk" [Bu Formalistlerin ne ayak oyunları oynadığını seyretmek çok gülünç... yüzeyi esas gibi göstermeleri, hacmi ve derinliği varmış gibi yapmaları...] (Bacon, 1607-12). Bu kullanımlar ve daha yakın zamanlara ait kullanımlardaki girift karışıklıkların bir kısmı ancak form'un kendisinin karmaşık gelişimi göz önünde tutularak anlaşılabilir. Eski Fransızca *forme*, Latince *forma*'dan -şeki- gelen form Latince'deki gelişiminin barındırdığı karışıkları İngilizce'de yineledi; bunlardan ikisi önemlidir: güçlü bir beden anlamıyla, görülebilir ya da dış şekil: "an angel bi wai he mette, In mannes fourm" [Yolda insan biçimine girmiş bir meleğe rastladı.] (yak. 1325); "forme is most frayle, a fading flattering showe" [Biçim ele gelmez bir şeydir, solan titreyen bir görünümdür sadece] (1568); (ii) belirsiz maddeyi belli ya da özgül bir varlık ya da şey yapan temel bir şekillendirme ilkesi: "the body was only matter, of which (the soul) were the fourme" [biçimini ruhun oluşturduğu maddeden ibarettir beden] (1413); "according to the diversity of inward forms, things of the world are distinguished in their kinds" [iç/zihinsel biçimlerin çeşitliliğine göre, dünyanın nesneleri türlerine ayrılır] (Hooker, 1594). Bu uç anlamlarıyla form'un dışsal ve yüzeysel olandan içkin ve belirleyici olana dek geniş bir yelpazeyi kapsadığı açıktır. Formality de "the attyre... be- ing a matter of meere formalitie"den [kılık... formaliteden ibaret bir şey] (Hooker, 1597) tutun "those Formalities, wherein

their Essence doth consist”e [özlerini meydana getiren biçimsel özellikler] (1672) dek uzanan aynı yelpazeyi kapsıyordu. Yaygın kullanımda form tüm kapsamını sürdürdü, ancak formality, formalist ve (19. yüzyılın ortalarından itibaren) formalism büyük ölçüde olumsuz ya da küçümseyici anlamda kullanıldı: “the Ceremonies are Idols to Formalists” [şekilcilerle göre törenler putmuş] (1637); “oh ye cold-hearted, frozen, formalists” [ah kalbi buz tutmuş şekilciler] (Young, 1742); “useless formalism” [yararsız şekilcilik] (Kingsley, 1850); “cant and formalism” [riya ve şekilcilik] (1878). İki örneğin sonraki özgül gelişimle yakından ilgisi var: “Formalists who demand Explications of the least ambiguous Word” [en açık sözün bile açıklamasını isteyen şekilciler] (1707); “the formalist of dramatic criticism” [tiyatro eleştirisinin biçimcisi] (1814).

Form sözcüğünün güçlükleri ve de formalist’in kabul edilen içerimleri göz önünde tutulursa, Rus edebiyat incelemelerinde 1916’dan itibaren, bu adlarla anılan, formal method [biçimci yöntem] ve formalist school’un [biçimci ekol] çok çeşitli biçimlerde anlaşılması şaşırtıcı değildir. Üstelik, formalism’in kendisi geliştikçe, çok farklı eğilimler ve vurgular göstermiştir. Başat vurgusu, başka bir tür tartışma, özellikle de toplumsal ya da ideolojik çözümleme anlamı, hatta mümkün olsa bile önce “kendi içinde” çözümlenmeyi gerektiren bir edebiyat yapıtının özgül, içsel nitelikleri üzerindeydi. Sonraki tartışmanın güçlükleri alışılmışın dışındaydı. “Yalnız” AESTHETIC (bkz. bu madde) kaygılarla sınırlı formalism ile toplumsal içerik ve ideolojik eğilimle ilgilenen Marksizm arasında (form (i) ile content [içerik] arasına kabul edilmiş bir ayrım çizgisi çeken) açık bir karşıtlık vardı. Tarihsel güçlerin gerçek niteliği ve gelişiminde İngilizce’de ilk yaygın olarak tanınan, formalism’in büyük ölçüde olumsuz, “sanat sanat içindir” düşüncelerine denkmiş gibi kullanılan anlamı oldu. Aynı zamanda, formalism’in bazı gelişmelerinde, özellikle çok ayrı bir kategori olarak “şiirsel” dil düşüncesinde ve herhangi bir aşamada “toplumsal içerik” ya da “toplumsal anlam”ın önemini red-

deden bir eğilimde, gerçekten savunulan konum da buydu. Bu iki okul (formalist ve Marksist'in özelleşmiş anlamları) arasındaki tartışma, yaklaşık 1950'ye kadar kullanıma egemen oldu. Daha önceki İngilizce "dış görüntü" ve "yüzeysel görünüş" anlamları bu aşamada kuşkusuz formalist'le uzlaştı. Daha ilginç, ama hâlâ aşırı güç olan ise, gerek (*genre* ile çakışan) en geniş anlamıyla gerekse en özgül anlamıyla (bir yapıtın içinde keşfedilebilen düzenleme ilkesi), şekillendirme ilkesi olarak **form** (ii) kavramıydı (krşl. "no work of true genius dares want its appropriate form", Coleridge). **Form**'un bu anlamıyla, (i)'den değil de (ii), Marksist vurgu "dış görüntü" şeklindeki istenmeyen anlam (i) pekâlâ formalism of content (içeriğe ilişkin bir biçimcilik) olarak tanımlanabilir; ve bir yapıtın belli bir düzenlenme içindeki öğelerinin özgül çözümlemesini gerektiren gerçek **formation**'ına [şekilleniş, oluşum] (**form** (ii)) ilişkin sorular sorulabilir. Üstelik, bu vurgu belli ölçüde kendini göstermiştir (gerçi büyük ölçüde adlar aktarılmış ve karıştırılmıştır), özgül biçimin geniş biçimlere, bilinç ve ilişki biçimlerine doğru kapsamının genişlemesine olanak vermek, daha doğrusu genişlemesini sağlamak, *toplumsal biçimcilik* (Mukarovsky, Volosinov) tanımına izin verecek ölçüde **formalism** içindeki eğilimlerden biriydi. *Öznelerarası* ve *SOCIAL* (bkz. bu madde) süreçler ve de *artzamanlı* ve *eşzamanlı* çözümlemeler arasındaki ayrımlarla esas nokta karıştırıldı: bu son iki terim dilbilimdeki bir eğilimden türemiştir ve dildeki kendi kendine yeten sistemle tarihsel bir sürecin parçası olan sistem arasındaki mutlak ayrımı anlatmak için ya da, aralarında gerçek ve dinamik ilişkilerle, kah sistem kah sistemin bir andan ibaret olduğu gelişim süreci üzerinde alternatif vurguları anlatmak için kullanılıyordu. Bütünde, **formalism** (krşl. *structuralism*) üzerinde ikinci vurgudan çok birincisinin (*öznelerarası* ve *artzamanlı* ile *eşzamanlı* ikiliği) etkisi oldu, fakat **form**'u *içerik*'in "yalnızca anlatımı" ya da "dış görüntüsü" olarak gören *Marksizm*'in bir tek itirazına uğramakla birlikte, çözümlemeye yoğunlaşma niteliği güçlü yanını oluşturur. Sözcüğün olumsuz çağrışımlarının, **formalism** ve **formalist**'lerin

katkıda bulunduğu önemli, ama taraflı vurgu yönlendirmesi-
nin genel kabul görmesini önleyip önlemeyeceğini görmek
için beklemek gerek.

Bkz. STRUCTURAL

G

GENERATION [Kuşak, nesil]

Generation sözcüğü 13. yüzyıldan beri İngilizce’de görülüyor, Latince yakmök *generatio*’dan, o da Latince kök sözcük *generare*’den –kendi türünden (*genus*) yeni örnekler üretme– geliyor. İlk kullanımlarında “üretme eylemi”nden “üretmenin ürünü”ne değin bir dizi anlam taşıyordu ve böylece aynı anne babadan olma çocuklar için, aynı soydan olanlar için ve de (en anlamlı modern kullanımına doğru bir gelişmeyi gösteren) bir ailedeki kademeli kuşaklar için kullanılıyordu. Sözcüğün geçirdiğı önemli gelişme, özgül biyolojik gönderimin ötesinde, toplumsal ve tarihsel kullanımlar kazanma şeklinde olmuştur. Bu gelişmenin izini sürmek oldukça güç, çünkü 16. yüzyılda görülen “olde generations” [eski kuşaklar] gibi kullanımlar bir anlamda, hatırlanan ve bazen karşıtlaştırılan yaşamlar bakımından tarihseldir. Generation’ın otuz yıla ya da yüzyılda üçe denk düşen, tarihsel zamanı saymak üzere görece eski kullanımlarına da rastlanır. Fakat farklı türden insan ya da davranışlar şeklindeki generation’ın özgül ve etkili, eksiksiz modern anlamının 18. yüzyılın ortalarından önce etkin olmaması ve ancak 19. yüzyılın ortalarında tam olarak gelişmesi muhtemeldir. En eski kullanımlardan biri Saint-Beuve’ündür: “Romantic generation” [romantik kuşak]. Bell’in gösterdiği üzere, Dilthey’m “birlikte yaşanan zaman” kavramı cultural generation [kültürel kuşak] düşüncesinde belirleyici öneme sahiptir ve bu çözümleme biçimi o günden bu yana kültürel tarihte yaygınlaşmıştır.

Fransızca yakınkök *période*'den, Yunanca kök sözcük *perios*'tan –devre, yıl döngüsü, yuvarlak hüküm– gelen *period*'m (dönem) muhtemelen ilişkili gelişimi karşılaştırmaya değer. *Period*'ın 18. yüzyılın başlarından önceki neredeyse tüm ve o günden bu yana ki çoğu kullanımı (menstrual *periods* [âdet dönemleri], 19. yüzyıl; *periodical* ve kimi kullanımlarıyla *periodically* – 17. yüzyıldan itibaren, düzenli aralıklarla görünen anlamında), çoğunlukla düzenli olan bir yinelenme eylemiyle ilişkilidir. Ayırıcı, dolayısıyla da yinelenmeyen özelliklerin niteliği belli bir zaman dilimini anlatmak üzere kullanılması, 18. yüzyılda yaşamöyküsü ve tarihte başlar ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren çok yaygın biçimde gelişir. *Generation* da aynı geniş kapsamlı hareketi izler; belli bir zaman ya da insan grubunun ayırıcı özelliğinin, (*period*'da olduğu üzere) genel bir süreklilik içinde olmakla birlikte, vurgulandığı bir anlamın ortaya çıkmasına olanak verir.

Böylece belli bir değişim anlamıyla birlikte Gibbon'da (1781) “yetişen kuşak” sözüyle karşılaşırız ve ayırıcılık düşüncesinin güçlendiği, hatta resmîleştiği yeni bir HISTORY [tarih] (bkz. bu madde) anlayışının, özellikle gelişmeli ve ilerleyen bir tarihin gelişmesinin bir parçası gibidir. Bu şekilde 1847'de “generational tastes” [kuşağa özgü beğeniler] sözü ve sonra, 19. yüzyılın sonlarında, özellikle ABD'de “ilk kuşak” ve “ikinci kuşak” göçmenlere ilişkin tartışmalarda farklılık düşüncesinin çok güçlü biçimde geliştiği görülür. Büyük ölçüde seküler ve toplumsal bir anlamın kurulması da bu çerçevededir. Kültürel değişim dönemlerinden geçen göçmen aileler bağlamı, hiçbir özgül biyolojik içerik taşımayan, daha çok tarihsel içerik barındıran daha geniş kullanımlarda unutulur gider.

20. yüzyılın başlarından bu yana bu tür kullanımlar çoğalmıştır. 1930'da “air-raid generation” [hava akını kuşağı] ifadesi ve anlamlı görünen “generation-conscious” [kuşak bilinci taşıyan] kaydedilir. Bu son söz herhalde 1950'lerden itibaren (1964'te kaydedilmiştir) “generation-gap” [kuşak farkı] diye adlandırılan şeyi anlatıyor olsa gerek.

Bu anlamın başatlığı, üretilmiş nesnelerin birbiri ardınca gelen türlerini anlatmak için generation'ın tuhaf, ama gitgide yaygın kullanımlarına yansımıştır; 1950'ler ve 60'ların başından beri bilgisayarlar, nükleer silahlar ve diğer gelişmiş teknik sistemler hakkında kullanılmıştır bu. Bu durumda biyolojik zürriyet düşüncesiyle yeniden ilişkilendirme çabası çoğu zaman ironiktir.

Bu güçlenen modern anlamıyla generation'm sunduğu güçlüklerden biri, hızlı değişim döneminde söz konusu dönem muhtemelen kısılacak ve biyolojik generation döneminin bir hayli altına düşecektir. *Period* sözcüğünün yinelenmesiz anlamında olduğu gibi, çakışma ve dolayısıyla kesin tanıma ilişkin pek çok büyük sorun da vardır. Ancak, her iki sözcük de, bu anlamlarıyla, tarihsel ve toplumsal değişimin hem belirgin hem de bilinçli olduğu bir kültürün zorunlu parçaları gibidir.

Bkz. DEVELOPMENT, FAMILY, GENETIC, HISTORY, PROGRESSIVE

GENETIC [Genetik]

Genetic zaman zaman güçlükler sunar, çünkü iki anlamı vardır: sözgelimi Fransızca'da hâlâ yaygın olmakla birlikte İngilizce'de görece az yaygın bir hal alan genel bir anlam ve de gayet iyi bilinen özelleşmiş bir anlam, özellikle bir bilim dalında. Genetic Latince *genesis*, Yunanca *genesis*'ten –köken, yaratma, türeyiş– gelen bir sıfattır. 19. yüzyılın başlarında, önce kökenlere gönderme yapan bir anlamla İngilizce'ye girdi, tıpkı Carlyle'da olduğu üzere: “genetic Histories” [soy tarihleri] (1831). Darwin'de hâlâ temel anlam olarak köken demekti, “genetic connection” [soyca bağlantı] (1859) türlerin ortak kökenine gönderme yapıyordu. Fakat genetic gelişme anlamı da taşıyordu, tıpkı tanımlanan konunun “olma, şekillenme sürecinde olduğu düşünülen” “genetic definitions”da [genetik tanımlar] olduğu üzere, ve bu “genetic development of parts of speech”te [konuşmanın genetik gelişimi] (1860) yeniden karşımıza çıkar. 1897'de genetics, bütünüyle gelişmiş bir du-

rum ya da en son durumdan çok bir gelişim sürecini anlatmak üzere, *telics*'ten ayrılacak biçimde tanımlanmıştı. 20. yüzyılın başlarında biyolojideki gelişmeler yeni bir sözcüğe duyulan gereksinimi gösterdi. 1905'te Bateson "Kalıtım İncelemesi"nden söz etti: "yaygın kullanımdaki sözcüklerden hiçbirisi bu anlamı vermez... ve yeni bir sözcük üretmek gerekseydi, 'Genetics' bu işi görürdü." Artık normal olan bilimsel tanım bu kullanımdan sonra yerleşti: "the physiology of heredity and variation... genetics" [kalıtım ve çeşitlenmenin fizyolojisi... genetik] (*Nature*, 1906). Bugün gelişimsel psikoloji dediğimiz, biyolojik genetiğe gönderme yapmayan "genetic psychology" (1909) örneğinde olduğu üzere, daha eski ve genel olan gelişim anlamı hâlâ etkindi. Üstelik "genetic fallacy" (1934) –bir şeyi kökensel nedenleriyle açıklayamama ya da kuşkuyla karşılama– örneğinde olduğu gibi en eski anlamı da yaşıyordu.

Normal İngilizce kullanımda, biyolojik bir bağlamda, genetic artık kalıtım ve değişim olgularını anlatıyor (genetic inheritance, genetic code, vb.). Fakat geçmişten kalma İngilizce kullanımlara ek olarak, genetic aynı zamanda, özellikle normalde sözcüğün oluşum ve gelişim anlattığı Fransızca'dan yapılan çevirilerde, sık sık kendini gösteriyor. Bu yolla genetic structuralism (Goldmann) yapıların (bilinç biçimlerinin) tarihsel (biyolojik değil) oluşum ve gelişimlerini vurgulamasıyla diğer STRUCTURALISM [yapısalcılık] (bkz. bu madde) biçimlerinden ayrılır. Sözcüğün bu çeviri kullanımda çoğunlukla yanlış anlaşılıyor ya da biyolojik genetics'le öyle ya da böyle ilişkilendiriliyor olması olasıdır.

Bkz. DEVELOPMENT, EVOLUTION, FORMALIST, HISTORY, STRUCTURAL

GENIUS [Deha, dahi]

Genius İngilizce'ye Latince'deki temel anlamıyla 14. yüzyılda girdi –yakıncık Latince *genius*– koruyucu ruh. Sözcük 16. yüzyıldan itibaren "karakteristik bir huy veya nitelik" anlamı-

na gelmek üzere genişlemiştir, tıpkı “every man has his genius” [her adamın kendince huyu vardır] (Johnson, 1780) ve “barbarous and violent genius of the age”deki [çağın barbar ve şiddete düşkün ruhu] (Hume, 1754) gibi. 17 yüzyılın sonlarından itibaren görülen örneklerde de benzer biçimde kullanıldı. Modern başat “olağanüstü yetenek” anlamına doğru gelişmesi karmaşıktır; bu anlam İngilizce ile Fransızca’da, sonra da Almanca’da karşılıklı etki sonucu ortaya çıkar. Kökensel olarak, “inspiration” [ilham, esin] kavramı yoluyla “spirit” [ruh, tin] fikriyle ilişkili görünmektedir. Addison 1711’de “there is no Character more frequently given to a Writer, than that of being a Genius” [hiçbir ünvan yoktur ki bir yazara dahi ünvanmdan daha sık verilsin] diye gözlemlerken, bir 18. yüzyıl Fransız tanımı “ce terme de génie semble devoir désigner non pas indistinctement les grands talents, mais ceux dans lesquels il entre de l’invention” [bu deha terimi hiçbir ayırım olmaksızın büyük yetenekleri değil, yaratıcılık bulunanları anlatıyor gibi] diye bahseder bu İngilizce’de de bulunur: “genius always imports something inventive or creative” [dahi daima bulucu ya da yaratıcı bir şeyi anlatır] (1783). Aslında bu anlam her zaman CREATIVE’in (bkz. bu madde) [yaratıcı] gelişen anlamına yakın olmuştur. *Genius-talent* [deha-yetenek] ayrımı, yine İngilizce, Fransızca ve Almanca arasında gidip gelerek, yeteneğin derecelerinden çok türlerine ilişkin bu gönderime kökensel olarak dayalı görünmektedir, her ne kadar sonraki kullanımlarında genius çoğunlukla sadece yeteneğin derecesini ifade etse de. Sözcük şimdi istisnai yeteneğin her tür-lüsünü anlatmak için o kadar yaygın biçimde kullanılmaktadır ki, daha eski olan karakteristik huy anlamının kalıntıları genellikle bulanıktır. İyi bir sınama örneği, “the English genius for compromise”dır [İngilizlerin uzlaşma huyu/dehası].

Bkz. CREATIVE, ORIGINALITY

HEGEMONY [Hegemonya]

Hegemony büyük olasılıkla İngilizce'ye doğrudan doğruya Yunanca yakınlıkla *egemonia*, Yunanca kök sözcük *egemon*'dan –önder, yönetici, çoğunlukla kendisinininkinden farklı bir devlette– geldi. Genellikle bir devletin bir diğeri üstünde siyasal egemenliği anlamı, 19. yüzyıldan önce yaygın değildir, ancak o zamandan bu yana sürmüş ve günümüzde bir hayli yaygınlaşmıştır; ona bağlı olarak hegemonic de siyasal egemenliği anlatan ya da hedefleyen politikayı dile getirir. Daha yakın zamanlarda hegemonism özellikle başkalarına hükmetmeye yönelik “büyük güç” ya da “süper güç” politikalarını anlatmak üzere kullanılmıştır (aslında hegemonism belli ölçüde IMPERIALISM'in (bkz. bu madde) yerine kullanılmaktadır).

İngilizce'de başlarda daha genel bir türün başatlığını anlatan seyrek bir kullanım vardı. 1567'de “Aegomonie or Sufferaigntie of things growing upon ye earth” [yeryüzünde yetişen şeylerin egemenliği] ve 1656'da “the Supream or Hegemonick part of the Soul” [ruhun yüce ya da egemen kısmı] gibi kullanımlar görülür. Özellikle hegemonic bu “başat” ya da “baskın ilke” anlamını korudu.

Sözcük 20. yüzyıl Marksizminin biçimlerinden birinde, özellikle Gramsci'nin yapıtından sonra önemli bir yer kazandı (ancak bu yazılarda terim hem karmaşık hem de değişkendir; bkz. Anderson). En basit kullanımında sözcük, siyasal egemenlik kavramını devletler arası ilişkilerden toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilere doğru genişletir, bourgeois hegemony örneğinde olduğu üzere. Fakat bu egemenliğin niteliği, hegemonic'in önceki İngilizce kullanımlarına pek çok bakımdan benzer bir genişletilmiş anlamı üretecek biçimde görülebilir. Yani, sözcük doğrudan siyasal denetim sorunlarıyla sınırlı değildir, kilit özelliklerinden biri olarak dünyayı ve insanın doğasını, ilişkilerini belli bir şekilde görmeyi dayatan daha genel bir

egemenliği de tanımlamaya çalışır. Bu anlamda, dünyayı, kendimizi ve ötekileri görme biçimlerinin yalnızca zihni değil, aynı zamanda kurumlardan tutun ilişkiler ve bilinç üzerinden ifade edilen siyasal olgulara kadar, dünya görüşü kavramından farklıdır. Dayanak noktası olarak egemen sınıfın çıkarlarını anlatmasının yanı sıra, boyun eğenlerin uygulamada “normal gerçeklik” ya da “sağduyu” kabul etmelerine bağlı olan IDEOLOGY’den [ideoloji] (bkz. bu madde) de farklıdır. Bu şekilde sözcük, siyasal ya da ekonomik iktidarın el değiştirmesinin yanı sıra özgül bir hegemony’nin: yani bir tek siyasal ve ekonomik kurumlar ve ilişkilerde değil, aynı zamanda yaşantı ve bilincin etkin biçimlerinde var olan bütün bir sınıf egemenliği biçiminin devrilmesini vurguladığı için REVOLUTION [devrim] (bkz. bu madde) hakkındaki düşünceleri etkiler. Bu da, savunulan düşünceye göre, ancak alternatif bir hegemony –yeni bir egemen uygulama ve bilinç– yaratılarak yapılabilir. Bu durumda söz konusu düşünce, sözgelimi, yeni kurumlar ve ilişkilerin kendiliğinden yeni yaşantı ve bilinci yaratacağı düşüncesinden farklıdır. Böylelikle hegemony ve hegemonic üzerindeki vurgu, siyasal ve ekonomik etkenler kadar kültürel olanları da kapsamaya başladı; bu anlamda *altyapı* değişince, hangi derecede dolaylılık ve gecikme olursa olsun, *üstyapının* da değiştiği ekonomik *altyapı* ve siyasal ve kültürel *üstyapı* düşüncesinden farklıdır. Hegemony düşüncesi, geniş anlamıyla, bu durumda, seçim politikaları ve kamuoyunun önemli olduğu, toplumsal pratiğin gerçekte egemen sınıfın gereksinimlerini ifade eden belli egemen düşüncelere rıza göstermeye dayalı görüldüğü toplumlarda özellikle önemlidir. Bir ekonomik sistemin ya da STRUCTURE’m [yapı] kendi yasalarına göre çöktüğü ya da yükseldiği ekonomik DETERMINISM’in [belirle-nimcilik] (bkz. bu madde) aşırı yorumları dışında, hegemony mücadelesi, *altyapı*daki değişikliklerin çoğu dahil olmak üzere, her türden köklü değişim için zorunlu ya da belirleyici olarak görülür.

Bkz. CULTURE, IMPERIALISM

HISTORY [Tarih]

En eski kullanımlarında history olayların öyküsel bir anlatımıydı. Sözcük İngilizce'ye Fransızca yakınkök *histoire*'dan, o da Latince *historia*, Yunanca kök sözcük *istoria*'dan geliyordu; Yunanca'da ilk olarak *araştırma* anlamı, bundan gelişmiş araştırmanın sonuçları anlamı ve de bilginin *aktarımı* anlamı taşıyordu. Bütün bu sözcüklerde anlam, olayların *story*'sinden [öykülenmesi] geçmiş olayların öykülenmesine uzanan bir çeşitlilik gösterir, ancak *araştırma* anlamı da çoğu zaman kendini göstermiştir (krşl. Herodotus: "...niçin birbirleriyle savaşa girdiler"). İngilizce'deki ilk kullanımlarında, history ve story (son tahlilde aynı kökten türemiş olan alternatif İngilizce sözcük) sözcüklerinin ikisi de hayali olayların ya da gerçek olduğu varsayılan olayların anlatılması için kullanılıyordu. History'nin hayali olaylar için, gitgide azalarak, kullanılması özellikle romanlarda sürmüştür. Fakat 15. yüzyıldan itibaren history geçmişteki gerçek olayların anlatımına doğru ve story geçmişteki olayların daha az resmî anlatımından hayali olayların anlatımına uzanan bir kapsama doğru kaydı. Geçmişin düzenli bilgisi anlamında history 15. yüzyılın sonlarında özgül yazılı anlatıma ilişkin daha eski bir anlamın genelleştirilmesinden doğmuştu. Historian, historic ve historical bu genel anlama uydular, gerçi hâlâ yazma anlamını belli ölçüde taşıyorlardı.

History'nin bu yerleşik genel anlamının günümüz İngilizce-sinde başat anlam olarak varlığını koruduğu söylenebilir. History'nin geçmişin düzenli bilgisini içermekle birlikte buna indirgenemeyecek önemli bir anlamını ayırt etmek zorunludur. Bunun tarihini ve tanımını vermek kolay değil, ama kaynağı muhtemelen 18. yüzyılın başlarında Vico'da ve Universal Histories'in [Evrensel Tarihler] yeni türlerinde kendisini gösteren insanın öz gelişimi olarak tarih anlayışıdır. Bu yeni anlamı ifade etmenin bir yolu, geçmiş olayların özgül tarihler olarak değil, sürekli ve bağlantılı bir süreç olarak görüldüğünü söylemektir. Bu sürekli ve bağlantılı sürecin çeşitli sistemleştiril-

meleri ve yorumları bu durumda yeni bir genel ve dolayısıyla soyut anlamda tarih'tir. Üstelik, insanın öz gelişimi üstündeki vurgu göz önünde tutulursa, bu kullanımların çoğunda tarih geçmişe özel çağrışımını yitirir ve yalnızca şimdiyle değil, gelecekle de bağlantılı hale gelir. Almanca'da bunu daha açık kılan sözel bir ayrım vardır: *Historie* büyük ölçüde geçmişe gönderme yaparken, *Geschichte* (ve bununla bağlantılı *Geschichtsphilosophie*) geçmiş, şimdi ve geleceği içeren bir sürece gönderme yapabilmektedir. Bu tartışmalı modern anlamıyla history birçok entelektüel sistemi kendine çeker: özellikle Aydınlanma'ya özgü CIVILIZATION'un (bkz. bu madde) ilerlemesi ve gelişimi anlamını; Hegel'de olduğu üzere, dünya tarihi süreci biçimindeki idealist anlamı; önce Fransız Devrimi ve sonra özellikle Marksizm'le ilişkili olan tarihsel güçler –şimdi de etkili olan ve bilinen yollarla geleceği şekillendirecek olan geçmişin ürünleri– biçimindeki siyasal anlamı. Süreç anlamının bu çeşitli biçimleri arasında, bütün bunlarla, tarih'i (hiçbir zorunlu tasarım, ya da bazen bunun yerine, geleceğe ilişkin zorunlu bir içerimin layıkıyla ayırt edilemediği) geçmişteki olayların bir aktarımı, ya da bir dizi aktarımı olarak görenler arasında kuşkusuz tartışmalar sürüyor. 20. yüzyılın ortalarında kullanıldığı biçimiyle Historicism'in [Tarihselcilik] üç anlamı vardır: (i) geçmişin olgularına dayanan ve şimdiki olayların geçmişteki izlerini arayan araştırma yönteminin görece yansız tanımı; (ii) tüm özgül olayların yorumlanmasına yardımcı olması gereken değişken tarihsel koşullar ve bağlamların özellikle vurgulanması; (iii) "tarihsel zorunluluk" ya da "tarihsel gelişimin genel yasaları"nm keşfine dayalı her türlü yorum ve öngörüye saldırmak amacıyla düşmanca bir anlam (krşl. Popper). Zorunlu hatta olası bir geleceği reddeden bu tür bir tarihselcilik saldırısı, çok genel bir anlamıyla tarihten (kazaların, öngörülemeyen olaylar, bilinçli amaçların hüsrana uğramasının anlatısı olarak tarih), çoğunlukla umuda karşı bir savunuyu olarak, ders çıkaran bir gelecek (daha iyi, daha gelişmiş bir hayat biçimindeki özel anlamıyla) düşüncesinden ayırt etmek her zaman kolay değildir. Her ne kadar hep böyle

kabul edilmese de, tarih'in bu son kullanımı muhtemelen genel bir süreç olarak tarih'in 20. yüzyıla özgü bir biçimdir, gerçi artık, eski ve şu anda da etkin olan versiyonların gerçekleştirilmesi ya da vaat edilmesiyle karşıtlık içinde, genel bir hüsran ve yenilgi örnekçesini anlatmak için kullanılıyor.

Dolayısıyla *history*'nin hangi anlamının şu anda egemen olduğunu söylemek kolay değil. *Historian* önceki anlamıyla açıklığını sürdürüyor. *Historical* büyük ölçüde (ama bir tek değil) bu geçmiş anlamını koruyor, fakat *historic* çoğu zaman süreç ya da kader anlamını içerecek biçimde kullanılmakta. *History*'nin kendisi bütün o yelpazesini koruyor ve hâlâ, başka başka ellerde, bilinebilir geçmişin pek çok biçimini ve neredeyse hayal edilebilir her tür geleceği gösteriyor ya da öğretiyor.

Bkz. DETERMINE, EVOLUTION

HUMANITY [İnsanlık]

Humanity, anlamlarının tümüyle ya da bir kısmıyla *man* [insan, adam, erkek] anlamındaki bir kök sözcüğün belli anlam özelleşmelerini temsil eden *human*, *humane*, *humanist*, *humanitarian* gibi karmaşık bir sözcük grubuna aittir (Latince *homo*, *hominis* –insan, insana ilişkin; Latince *humanus*– insanlara ait ya da ilişkin).

Önce *human* ile *humane* arasındaki ancak 18. yüzyılın başlarında modern biçimiyle yerleşen ayrımı anlamak gerek. Bu tarihten önce *humane*, insan türü (krşl. MAN) biçimindeki genel anlamıyla *insanlar*'ın ayırıcı özelliklerini özetleyebilen başlıca anlamlar grubunun normal yazımıydı. (All men are *human*, önceki yazımıyla *humane*, ama all humans are either *men* (erkek şeklindeki özel anlamıyla) or *women* or *children*.) *Humane*'in eski kullanımları insan doğası, insan dili, insan aklı vb.'ye gönderme yapardı, fakat 16. yüzyılın başlarından itibaren *humane*'in kibar, nazik, ince, cana yakın anlamlarına gelen bir kullanımı da vardı. 18. yüzyılın başlarından itibaren eski yazım artık sayılan anlamlarıyla ayrı bir sözcük olan hu-

mane biçimini alacak biçimde özelleşirken, human çoğu genel anlamı için standartlaştı.

Humanity'in farklı ama bununla ilişkili bir gelişimi oldu. İlk olarak 14. yüzyılın sonlarında Fransızca yakinkök humanité'den geçerek kullanılan sözcük, human'm genel anlamından çok humane'in özel anlamına daha yakın bir anlam taşıyordu başlangıçta. Ortaçağdaki kullanımında zerafet ve incelikte eşanlamlı görünür ve bu, özdeş olmamakla birlikte, güçlü bir civility [nezaket] anlamı taşıyan İtalyanca umanità ve Fransızca humanité'nin (Latince humanitas'tan) gelişimiyle ilişkili olmalı. Humanitas'm da zihinsel gelişme [cultivation] ve özgür eğitim gibi özgül bir anlamı vardı; dolayısıyla doğrudan doğruya cultivation, CULTURE ve CIVILIZATION'ın [eğitim, kültür, uygarlık] (bkz. bu maddeler) oluşturduğu modern bileşikle ilişkilidir. 16. yüzyılın başlarından itibaren İngilizce'deki gelişimi karmaşıktır. Zerafet ve incelik anlamı nezaket ve cömertliği kapsayacak biçimde genişletildi: "Humanitie... is a generall name to those vertues, in whome semeth to be a mutuall concorde and love, in the nature of man" [İnsanlık... insanın doğasındaki karşılıklı uyum ve sevginin bulunduğu erdemlerin genel adıdır] (Elyot, 1531). Ama aynı zamanda 15. yüzyılın sonlarından itibaren humanity'nin divinity'den [tanrısallık] ayırt etmeye dönük bir kullanımı da vardır. Bu anlam, Ortaçağda humanity ile insandan daha aşağı olan, gerek hayvan gerekse (manidar biçimde) barbar, arasındaki eski klasik karşıtlığın yerine sınırlı insanlık ile mutlak tanrısallık arasındaki karşıtlığın geçmesinde varlığını sürdürmüştür (krşl. Panofsky). 16. yüzyıldan itibaren terim hem tartışmalıdır hem de karmaşık; eğitilmiş başarıdan doğal kısıtlanmaya dek uzanan bir dizi anlam taşıyordu. Bu anlamından ötürü Shakespeare'in Hamlet'i "neither having th' accent of Christians, nor the gait of Christian, pagan, nor man" [konuşmaları olsun, hareketleri olsun ne Hristiyanı benziyordu, ne Müslümana; hattâ ne de insana] dediği bazı oyuncular hakkında

thought some of Natures Journey-men had made men, and not made them well, they imitated Humanity so abominably. [Salınışlarında, böğürüşlerinde öyle insan bozuntusu bir hal vardı ki, bu mahlûklar usta yerine çırac elinden çıkmışlar diye düşündüm.]* (*Hamlet*)

Fakat krşl. "I would change my Humanity with a Baboone" [İnsanlığımı bir babuna değişirim]. (*Othello*)

Yine de *humanity*'nin en soyut anlamıyla bir dizi insan özelliğini yansıtan biçimde anlatan kullanımı 18. yüzyıldan önce gerçekten yaygın değildir; ama bu tarihten sonra aslında çok yaygınlaşmıştır. Zerafetten kibarlığa uzanan sürekli anlam görülür, belli bir bilgi türünü anlatan, *umanità* ve *humanitas*'tan gelişen bir anlamı da vardır. *Humanity*'nin 15 ve 16. yüzyılda ilahiyattan farklı bir bilgi türünü anlatan bir kullanımı da vardı ve Bacon "üç tür bilgi" tanımlıyordu: "Divine Philosophy, Natural Philosophy and Humane Philosophy, or Humanitie" [Tanrısal felsefe, doğal felsefe ve insani felsefe, yani insanlık] (*Advanced Learning*, II, v; 1605). Yine de akademik kullanımda *Humanity* artık *klasikler* dediğimiz şeyle, özellikle Latince'yle eşdeğerli oldu (hâlâ bu anlamı taşıyan geçmişten kalma kullanımlar vardı). 18. yüzyıldan itibaren Fransızca bir biçim, *the humanities* (*les humanités*) akademik ve bununla bağlantılı kullanımda gitgide yaygınlaştı, sonuçta modern edebiyat ve felsefe de *klasiklere* eklendi. Bu kullanım, daha yaygın olan İngiliz *THE ARTS* (bkz. bu madde) gruplandırmasından farklı olarak, Amerikan İngilizcesi'nde normallliğini korudu.

Bu yelpazenin kimi bölümleri *humanist* ve *humanism*'in gelişmesine de yansımıştır. *Humanist* doğrudan doğruya 16. yüzyılın başlarından itibaren önemli bir Rönesans sözcüğü olan İtalyanca *umanista*'dan alınmıştı. 16. yüzyılın sonlarında hem *klasist* hem de ilahiyattan farklı olarak insana ilişkin konuları inceleyen kişi anlamları vardı sözcüğün. Bir yandan "pagan" ile "Hristiyan" ilmine ilişkin varlığını sürdüren ayrımlar, öte yandan "bilgili" olan (klasik dilleri bilen kişi olarak

(*) *Hamlet*, Çev. Orhan Burian, MEB, 1946, 89.

tanımlanır) ile olmayanlar arasındaki ayrımlarla ilişkili olan asıl karmaşıklık da işte bu noktadadır. Rönesans'ın iki özelliğiyle son derece ilgilidir: klasik bilginin “yeniden doğuşu”; *insana* ve insan etkinliklerine yeni ilgilerin gelişmesi. Bu karmaşıklık göz önünde tutulursa, humanist'in (Moryson, 1617) devlet işleri ve tarihe meraklı kişi anlamına 17. yüzyılın başlarında rastlamak şaşırtıcı değildir. Rönesans ve Bilginin Dirilişi'nden çıkan bilginleri anlatmak üzere Humanist'in kullanılması 17. yüzyılda ortaya çıkmış gibidir, ama bu tarihten sonra yaygınlık kazanmıştır.

Öte yandan Humanism muhtemelen doğrudan doğruya 18. yüzyılın sonlarında humanity'nin sonradan gelişmiş soyut anlamına dayalı Almanca biçimden *Humanismus*'tan alınmıştır. Esasen CULTURE ve CIVILIZATION'ın o dönemdeki gelişimiyle ilişkili olan karmaşık bir tartışmadan ortaya çıkan, dine ilişkin tutum idi ve bu anlamda humanism (olumsuz *atheism*'e yeğlenen olumlu bir sözcük olarak) yaygınlaştı. İnsanın öz gelişimi ve kendini kusursuzlaştırması olarak HISTORY'ye [tarih] (bkz. bu madde) ilişkin Aydınlanma sonrası düşüncelerle bağlantılı olarak humanism'in daha geniş bir anlamı da 19. yüzyılda kuruldu ve bu humanist ve the humanities'in yeni gelişen anlamlarını temsil eden humanism'in yeni bir kullanımıyla çakıştı: CULTURE (bkz. bu madde) ve insan gelişimi ya da kusursuzlaşmasına ilişkin bir belli tutumlarla ilişkili bilgi türü.

Humanitarian 19. yüzyılın başlarında ilk olarak dinle ilgili tartışmalar bağlamında ortaya çıktı: İsa'nın tanrı değil insan olduğunu öne süren konumu anlatıyordu. Moore (*Diary*, 1819) “bir ilahiyatçının bir tarikata şaşırdığından daha çok bir dilbilgici olarak sözcüğe şaşırdığı” bilgisini kaydeder. Sözcük bu özel biçimi, *unitarian* ve *trinitarian*'a örnekseme yoluyla almıştır. Sonra bu geride kaldı. Humanism'in sonradan gelişen anlamıyla, daha çok humane'in artık özelleşmiş olan anlamına özgü yeni eylem ve tutumlarla ilişki içinde, humanitarian 19. yüzyılın ortalarından itibaren WELFARE'in [refah] (bkz. bu madde) bilinçli olarak genel uygulaması ya da değerlendirme-

si anlamıyla yerleřti. (20. yūzyılın bařlarındaki humane kilder'da özel ve ironik bir anlam gōrūlūr.) 19. yūzyılın būyūk kısmında humanitarian'ın kullanımının dūřmanca ya da kū-çūmseyici olması ilginçtir (tıpkı 20. yūzyılın ortalarındaki *do-gooder* [iyi niyetli, ama bařarısız sosyal reformcu] gibi). Fakat řu anda tūm sōzcūkler içinde en az kavgacı olamdır. Dūřmanlık çeken, muhtemelen yerel ve bireysel davranıřlar ve tutumlar olarak gōrūlen řeyleri sōzcūğūn bilinçli olarak topluma genellemesidir (krřl. 20. yūzyılda *welfare*).

Human'ın 20. yūzyılın ortasındaki kullanımlarına ilişkin son bir not eklemek zorunlu. Elbette artık genel ve soyut anlamlarıyla standart olmuştur. Sıcaklık ve cana yakınlığı anlatmak için yaygın olarak kullanılıyor (“a very human person”). Gōrmezden gelinen kusuru anlatan dikkate değeri bir kullanımı da vardır (“human error” [insan hatası], “natural human error” [doğal insan hatası]) ve bazı kullanımlarda bu gōrece yansız gōzlemden fazlasını anlatacak biçimde genişletilir. “He had a human side to him after all” [ne de olsa o da insan] yalnızca saygın bir adamın hata yapabileceğini anlatmaz; aynı zamanda kafasının karıştığım ya da, bazı kullanımlarda, çeşitli bayağı davranışları olduğu, hile hatta suça karıştığı anlamına da gelebilir. (Krřl. “Jane [Austen] was very human, too – bitchy, even cruel and a bit crude sometimes” [Jane Austen da bir beşerdi – şirret, hatta zalim ve zaman zaman kaba] –TV Times, 15-21 Kasım 1975.) Bu anlam açıkça, hata yapmanın yanı sıra gūnah işlemenin de insan doğasında olduğuna ilişkin geleneksel anlamla ilişkilidir. Fakat gūnūmūzdeki kullanımın ilginç yanı, özellikle moda olan geç dōnem burjuva kūltūrūnde, ōnce bu yolla insanlığın hatalarının kanıtı olarak tanımlanan davranışların artık, illa alaycı ve gizli olması gerekmeyen bir onaylama anlamıyla, insan olmanın kanıtı olarak (*likeable* [beğenilen] anlamı da genelde pek uzak değıldir) ōne sūrūleceğı biçimde “gūnah”ın değeri değışmiş olmasıdır.

Bkz. CIVILIZATION, CULTURE, ISMS, MAN, SEX, WELFARE

IDEALISM [İdealizm]

İdealizm'in başlıca iki anlamı var: (i) birçok çeşitli tanıma karşın, düşüncelerin bütün geçekliğinin temelinde yattığı ve gerçekliği biçimlendirdiği savunulan asıl felsefi anlamı; (ii) daha üst ya da iyi bir durumun davranışı yargılamak ya da eylemi belirlemek için sunulduğu düşünme biçimi şeklindeki daha geniş modern anlamı. Anlam (ii)'nin en önemli güçlüklerinden biri, özellikle kimi türemiş sözcüklerde, hem övgü hem de suçlama için kullanılmasıdır.

İdealizm 18. yüzyılın sonlarından bu yana İngilizce'de kullanılıyor, Fransızca yakınkök *idealisme*'den ve özellikle Almanca *Idealismus*'tan geliyor. Bu asıl felsefi anlamını 18. yüzyılın başlarından itibaren önce *idealist* sözcüğü taşıyordu. Geçmişe dönük belirleyici gönderme, Yunan düşüncesine, özellikle Platon'a ve bu anlamda *idea* sözcüğü 15. yüzyılın ortalarından itibaren İngilizce'de kullanılıyordu, gerçi 16. yüzyılın sonlarına kadar daha yaygın olan biçim *idee* idi. Yunanca kök sözcük *idea* "görmek" anlamındaki fiilden gelir ve görünüş ile biçimden tutun Platon'a özgü tip ya da modele dek uzanan bir dizi anlam taşır. *Idea* (i) –ideal tip– 15. yüzyıldan itibaren; (ii) –figür– 16. yüzyıldan itibaren; (iii) ise –düşünce ya da inanç– 17. yüzyıldan itibaren yaygındır. Anlam (iii)'ü anlatan genel bir isim, *ideation* ya da *ideology*, ancak 19. yüzyılın başlarında, idealizm'in özel kullanımlarından gelişmiştir.

Özgül felsefi kullanımı başat olarak 18. yüzyılın sonlarındaki ve 19. yüzyılın başlarındaki Alman klasik felsefesine gönderme yapar, gerçi aynı zamanda Plato'nun yanı sıra Berkeley gibi İngiliz filozofların da içerir. Fakat esas olarak aynı dönemde sanat ve toplumsal düşünceyle bağlantılı olarak karmaşık bir anlam altüst oluşu görüldü. Felsefede idealizm, bütün önemli çeşitlemeleriyle birlikte, tanrısal ya da evrensel *Idea* ya

da İdealar olsun insan bilincini oluşturan düşünceler olsun, düşüncelerin esas olduğunu varsayıyordu. Tam da insan bilincine ilişkin bu gönderimle birlikte altüst oluş başladı. İdealizm ve idealist, 18. yüzyılın sonlarından ve özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren, temel ve şekillendirici bir etkinlik olarak bilinçten çok, bilincin özel bir biçimini, bir nesneye belli özellikleri yaratıcı olarak bahşeden bir bilinci anlatmak üzere (nesnenin kendi özelliklerini mutlaka bilinçten aldığı felsefi idealizmin temel anlamına karşıt biçimde) kullanılmaya başladı. 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan idealize fiili, özellikle ilk kullanımlarında, ART [sanat] (bkz. bu madde) süreçlerini anlatıyordu. Düşsel yüceltme gibi daha genel bir süreci kapsayacak biçimde genişletilmesi 19. yüzyılın ortalarından önce, yani beraberinde istenmeyen bir yanlışlama içerimi de (idealization) kazanmaya başlamasından önce görülmez. İdealizm ve idealist'in istenmeyen anlamları da 19. yüzyılda gelişmiştir; 1884'te artık karakteristik olmuş olan "mere idealist" [salt idealist] ifadesi görülüyordu.

Bundan sonra ortaya çıkan anlam karışıklıkları karşıtların bir araya getirilmesiyle gösterilebilir. MATERIALISM'le karşıt olan bir idealizm var: temelde felsefi bir itirazdır, ancak 20. yüzyılda iki terimin de genişletilmesiyle aslında özgecillikle bencillik arasındaki bir ayrımı kapsayacak biçimde genişletilmiştir: toplumsal polemikte karıştırılmasıyla birlikte, diğer yararları ne olursa olsun bu ayrımın felsefi tartışmayla bir ilgisi yoktur. Bir de *realism*'le karşıt olan idealizm var: yine kökeni bakımından felsefi bir ayrım ve sanat tür ve süreçlerini anlatmak üzere bazı gelişimleri de olmuştur, ama yaygın kullanımda, 19. yüzyılın sonlarından itibaren ama özellikle zamanımızda, gerçekte pratik olanla olmayan arasındaki, özellikle türemiş sözcük idealistic ile REALISTIC (bkz. bu madde) arasındaki karşıtlığı anlatır. Ayrıca olumlu bir toplumsal ya da ahlâksal anlam olarak bencillik ya da kayıtsızlık veya darkafallılıkla karşıt bir idealizm var. Bütün bu anlamlar hâlâ süren önemli bir felsefi anlamla birlikte var olduğu için, kendisi alışılmadık ölçüde karmaşık olan, ide-

alism açıkça her kullanılışında çok titiz olmayı gerektiren bir sözcüktür.

Bkz. IDEOLOGY, MATERIALISM, NATURALISM, PHILOSOPHY, REALISM

IDEOLOGY [İdeoloji]

Ideology İngilizce’de ilk olarak 1796’da, aynı yıl rasyonalist düşünür Destutt de Tracy’nin önerdiği yeni Fransızca sözcük *idéologie*’nin doğrudan çevirisi olarak görüldü. Taylor (1796): “Tracy read a paper and proposed to call the philosophy of mind, ideology” [Tracy bir bildiri okudu ve zihin felsefesini ideoloji olarak adlandırmayı önerdi]. Taylor: “...ideology, or the sciences of ideas, in order to distinguish it from the ancient metaphysics” [...ideoloji, yani düşüncelerin bilimi, onu eski metafizikten ayırmak amacıyla]. Bu bilimsel anlamıyla, ideology epistemolojide ve dilbilim kuramında 19. yüzyılın sonlarına kadar kullanıldı.

Temel modern anlamını başlatan farklı bir anlamı Napoleon Bonaparte tarafından popülerleştirilmişti. Demokrasi –“hayata geçiremeyecekleri bir hükümlanlığa halkı yükselterek yanlış yola şürükleyen”– yanlılarına dönük bir saldırıda Aydınlanma ilkelerine “ideoloji” diye saldırdı.

Güzel Fransa’mızın başına gelen her türlü musibeti ideologların öğretisine –yasaları insan kalbinin ve tarihten çıkarılacak derslerin bilgisine uydurmak yerine, canla başla ilk nedenleri bulmaya çalışan ve bu temel üzerinde halkların yasama gücünü kuracak olan şu karman çorman metafiziğe– yormak gerekir.

Bu kullanım bütün 19. yüzyıl boyunca yankılandı. Bilinçli olarak kısmen ya da bütünüyle toplumsal kuramdan türetilen her türlü toplumsal politikanın muhafazakâr eleştirisinde hâlâ çok sık rastlanır buna. Özellikle demokratik ya da sosyalist politikalar hakkında kullanılır ve aslında, Napoleon’un kullanımına uygun biçimde, ideologist 19. yüzyılda çoğunlukla genel

olarak *devrimci* ile aynı anlama gelirdi. Fakat *ideology*, *ideologist* ve *ideological* aynı zamanda, Napoleon'un saldırısının genişlemesiyle, soyut, uygulanamaz ya da fanatik kuram anlamını kazandı. Sözcüğün bu tarihinin ışığında Scott'ı (*Napoleon*, vi, 251) okumak ilginç olacaktır: "ideoloji, yani Fransız hükümdarın kızıışmış beyinli delikanlılarla coşmuş çılgınları aşka getireceğini düşündüğü, hiçbir bakımdan kişinin kendi çıkarına dayanmayan her türlü kuramı ayırt etmek için kullandığı takma ad" (1827). Carlyle, bunun farkında olarak, karşı koymaya çalıştı: "Britanyalı okur... bizim bu pek de hoş olmayan öğretime ideoloji mi diyor?" (*Chartism*, vi, 148; 1839).

Bu durumda, 19. yüzyılın başlarında muhafazakâr düşünürler tarafından kullanıldığı biçimiyle *ideology*'nin yerici anlamıyla Marx ile Engels'in *Alman Ideolojisi*'nde (1845-7) ve sonrasında popülerleştirdiği yerici anlam arasında doğrudan bir süreklilik vardır. Scott ideolojiyi "hiçbir bakımdan kişinin çıkarına dayanmayan" kuram olarak ayırıyordu, gerçi Napoleon'un alternatifi aslında (gerektiği üzere muğlak olan) "insan kalbinin ve tarihten çıkarılan derslerin bilgisi"ydi. Marx ve Engels, çağdaşları Alman radikallerinin düşüncelerine yönelttikleri eleştiride, ideolojinin tarihin gerçek süreçlerinden soyutlanmasına odaklandılar. Dönemin egemen düşünceleri hakkında söyledikleri üzere, düşünceler "egemen maddi ilişkilerin, düşünceler olarak kavranan maddi ilişkilerin düşünsel anlatımından başka bir şey değildir". Bunu fark edememek *ideology*'yi üretir: yani gerçekliğin terse çevrilmiş bir biçimini.

Her ideolojide insanlar ve koşulları *camera obscura*'da olduğu üzere tepe taklak görünüyorsa, tıpkı nesnelerin retinada ters çevrilmesinin fiziksel yaşam süreçlerinden ileri gelmesi gibi onların tarihsel yaşam süreçlerinden ileri gelir bu olgu. (*Alman Ideolojisi*, 47)

Ya da Engels'in daha sonra ifade ettiği gibi:

Her ideoloji... bir kez ortaya çıktıktan sonra verili kavram malzemesiyle bağlantı içinde gelişir ve bu malzemeyi geliştiri-

rir; öteki türlü ideoloji, yani bağımsız olarak gelişen ve kendi yasalarına tâbi bağımsız kendilikler olarak düşüncelerle ilgilenme, olmaktan çıkar. Bu düşünce süreci kafalarında işleyen kişilerin maddi yaşam koşullarının bu sürecin akışını son aşamada belirliyor olması, ister istemez bu kişilerce bilinmeden kalır, çünkü öteki türlü her ideolojinin sonu gelirdi. (*Feuerbach*, 65-6)

Ya da yine:

İdeoloji düşünür denilen kişi tarafından bilinçli olarak gerçekleştirilen bir süreçtir, aslında sahte bilinçle. Onu harekete geçiren gerçek nedenler kendisince bilinmeden kalır, öteki türlü bu ideolojik bir süreç olmazdı. Bu nedenle, yanlış ya da görünüşteki nedenleri düşünür. Çünkü biçimini de içeriğini de bütünüyle düşünceden, kendisinin ya da ondan önce gelenlerin düşüncelerinden çıkardığı bir düşünce sürecidir bu. (*Mehring'e Mektup*, 1893)

İdeology bu durumda soyut ve yanlış düşüncedir, ilk muhafazakâr kullanımla doğrudan doğruya bağlantılı bir anlamdır bu, ama alternatifi farklı bir şekilde ileri sürülür – gerçek maddi koşulların ve ilişkilerin bilinmesi. Marx ve Engels bu düşünceyi dönemlerinde eleştirel biçimde kullandılar. Egemen sınıfın “düşünürleri o sınıfın kendisi hakkındaki yanılsamasını cilalamayı kendilerine başlıca geçim kaynağı yapmış olan etkin kavramsal ideologlarıydı” (*Alman İdeolojisi*, 65). Ya da yine: “Fransız demokrasisinin resmî temsilcileri cumhuriyetçi ideolojiye o kadar batmışlardı ki, ancak birkaç hafta geçtikten sonra Haziran savaşının önemini bir nebze anlamaya başladılar” (*Fransa’da Sınıf Mücadeleleri*, 1850). Yanılsama, yanlış bilinç, gerçekdışılık, tepe taklak gerçek olarak ideoloji şeklindeki bu anlam, Marx ve Engels’in yapıtında egemendir. Engels daha “yüce ideolojilerin” –felsefe ve din– dolaysız siyaset ve hukuk ideolojilerinden daha fazla maddi çıkarlardan uzaklaşmış olduğuna inanıyordu, ama karmaşık olmakla birlikte aradaki bağlantı hâlâ belirleyiciydi (*Feuerbach*, 277). “Hâlâ hava-

da yüzen... ideoloji krallıkları... doğaya, insanın kendisine, ruhlara, büyülü glere, vb. ... ilişkin çeşitli yanlış kavrayışlar”dı bunlar (Schmidt’e Mektup, 1890). Sözcüğün bu anlamı korundu.

Yine de Marx’ın yazılarının kimi bölümlerinde ideology’nin başka, daha yansız bir anlamı vardır, *Ekonomi Politiğın Eleştirisine Katkı*’daki (1859) meşhur pasajda dikkati çeker:

Ekonomik retim koşullarının maddi dönüşümüyle... insanların bu çatışmanın farkına varıp mücadele ettiğı yasal, dinsel, estetik ya da felsefi –kısacası, ideolojik– biçimler arasında her zaman ayırım yapılmalıdır.*

Açıkça nceki anlamla ilgilidir bu: ideolojik biçimler ekonomik üretim koşullarının (bunlardaki değışimlerin) ifadesidir. Fakat insanların ekonomik üretim koşulları ve bunlardaki değışimlerden doğan çatışmanın *bilincine* vardıkları biçimler olarak görülüyorlar burada. Bu anlam ile saf yanlışlama olarak ideolojiyi bağdaştırmak çok zor.

Aslında, getiğımız yüzyılda, ideology’nin bu maddi çıkarlardan ya da daha geniş olarak belli bir sınıf ya da gruptan doğan düşünceler anlamı, en az yanlışlama olarak ideology anlamı kadar sık kullanılmıştır. Üstelik, bu anlamlar, Marksist gelenekte bazen çok kafa karıştırıcı biçimde kullanılmıştır. Lenin’in şu pasajında yanlışlama ya da yanlış bilinç anlamı açıkça hiç yoktur:

İşçi sınıfının mücadelesinin ideolojisi olduğu ölçüde sosyalizm, bir ideolojinin doğuşu, gelişmesi ve güçlenmesine ilişkin genel koşullara uyar, yani insan bilgisinin tüm malzemesi üstüne kuruludur, üst düzey bir bilimi önvarsayar, bilimsel çalışma gerektirir, vb... Kendiliğinden gelişen işçi sınıfının mücadelesinde, başlıca glerden biri olarak, kapitalist ilişkiler zeminine, sosyalizm ideologlar tarafından *taşınır*. (Kuzey Federasyonuna Mektup)

(*) Marx’ın Almancası şöyle: ...kurz, ideologischen Formen, worin sich die Menschen diesen Konflikts bewusst werden...

Dolayısıyla artık “işçi sınıfı ideolojisi” ya da “burjuvazi ideolojisi” vb. vardır ve her durumda ideology o sınıfa ait düşünce sistemidir. Bir ideolojinin bir başka ideoloji karşısında doğru ve ilerici olduğu öne sürülebilir. Düşman sınıfı temsil eden diğer ideolojinin, onların çıkarlarının doğru bir ifadesi olmakla birlikte, genel insan çıkarları için yanlış olduğunu eklemek de mümkündür ve önceki yanılsama ya da yanlış bilinç anlamına dair bir şeyler, bu durumda, öncelikle belli düşüncelerin sınıfsal niteliğinin tanımı olan şeyle ancak gevşek bir şekilde ilişkilendirilebilir. Fakat genellikle temsil ya da hizmet ettiği sınıfı ya da toplumsal grubu belirten bir sıfatla nitelenmesi gereken ideology’nin bu görece yansız anlamı, aslında pek çok tartışmada yaygınlık kazanmıştır. Aynı zamanda, Marksizm içinde olduğu gibi başka yerlerde de, ideology ile SCIENCE [bilim] (bkz. bu madde) arasında, yanılsamalı ya da salt soyut düşünce anlamını korumak için, standart bir ayrım görülmüştür. Engels’in önerdiği, insanın gerçek hayat koşullarını, dolayısıyla da gerçek nedenleri fark edince ideolojinin sona ereceği, ancak bundan sonra bilinçlerinin gerçeklikle ilişki içinde olacağı için sahiden *bilimsel* olacağı (krşl. Suvin) ayrımını geliştirir bu. *Bilim* olarak Marksizm ile ideoloji olarak diğer toplumsal düşünceler arasında kurulmaya çalışılan bu ayrım kuşkusuz tartışmalıdır, bir tek Marksistler arasında da değil. “Toplumsal bilimlerin”in çok daha geniş alanında, ideology (kurgulamaya dayalı sistemler) ile *bilim* (kanıtlanmış olgular) arasındaki benzer ayrımlar beylik laflardandır.

Bu arada, popüler tartışmada, ideology hâlâ Napoleon’un yüklediği anlamda kullanılır büyük ölçüde. Duyarlı insanlar EXPERIENCE’a [deneyim] (bkz. bu madde) güvenir ya da bir *felsefeleri* vardır; aptal insanlarsa ideolojiye bel bağlar. Bu anlamda ideoloji, Napoleon’da olduğu gibi bir küfür sözüdür büyük ölçüde.

Bkz. DOCTRINAIRE, EXPERIENCE, IDEALISM, PHILOSOPHY, SCIENCE

IMAGE [İmaj, imge, suret, hayal]

Image'm 13. yüzyıldan itibaren İngilizce'deki en eski anlamı fiziksel bir suret veya benzerlikti. Bu aynı zamanda Latince kök sözcük *imago*'nun da en eski anlamıydı, ancak Latince'de hayalet, kavram veya düşünce anlamı da gelişmişti. *Imitate*'in [taklit etmek] gelişimiyle olası bir kök ilişkisi vardır, ama bu süreçleri anlatan pek çok sözcükte olduğu üzere (krşl. *vision* [görüş] ve *idea* [düşünce]), "kopyalama" düşünceleri ile *imagination* [hayal gücü, imgelem] ve *imaginary* [hayalî, imgesel] düşünceleri arasında derin bir gerilim vardır. Bunların her biri İngilizce'de başından beri, açıkça görülmeyenin yanı sıra var olmayanı görmeye ilişkin hayli eski bir anlam da dahil, hep zihinsel kavramlara gönderme yapmıştır. Ancak istenmeyen anlam 16. yüzyıla kadar yaygın değildi.

Image'm fiziksel anlamı 17. yüzyıla kadar başattı, ancak 16. yüzyıldan itibaren daha geniş olan anlamı, büyük ölçüde zihinsel bir gönderimle kuruldu ve 17. yüzyıldan itibaren edebiyat tartışmalarında, yazı veya konuşmadaki bir "figürü" anlatmak üzere önemli bir özelleştirilmiş kullanımı vardı. Fiziksel anlam çağdaş İngilizce'de hâlâ geçerlidir, ama *idol*'le birbirine taşan, istenmeyen yananlamlar kazanmıştır. Zihinsel kavrama ilişkin genel anlam (compare the image of... [... imgesini karşılaştırın]) karakteristik veya temsil eden bir tip) hâlâ normaldir ve edebiyattaki özelleştirilmiş kullanımı yaygındır.

Fakat bazen öyle görünüyor ki, tüm bu kullanımlar image'ın reklamcılıktaki bir kullanımının gerisinde kalmıştır; o anlamın da daha eski kavram veya karakteristik tip anlamlarına dayandığı, ama pratik olarak, ticari marka imajı veya bir politikacının kendi imaj'ına ilişkin kaygısında olduğu üzere, "algılanan ün" anlamına geldiği görülebilir. Bu aslında reklamcılık ve halkla ilişkiler jargonunun bir terimidir. Önemi televizyon gibi görsel medyanın öneminin gitgide artmasıyla büyümüştür. Resim ve edebiyattaki image anlamı sinemadaki temel birimleri anlatmak için geliştirilmiştir. Bu teknik anlam, pratikte, "algılanan" ün veya karakter olarak image'ın ticari ve

manipülatif süreçlerini destekler. Imagination ve özellikle imaginary içerimlerinin image'ın 20. yüzyılın ortalarından itibaren reklamcılık ve politikadaki kullanımından ayrı tutulması ilginçtir.

Bkz. FICTION, IDEALISM, REALISM

IMPERIALISM [Emperyalizm]

Sözcük olarak imperialism 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişti. Imperialist çok daha eskidir, 17. yüzyılın başlarına kadar gider, ama 19. yüzyılın sonlarına kadar imparatora ya da yönetim biçimi olarak imparatorluğa bağlı olan anlamını taşıyordu. Imperial'm kendisi, aynı eski anlamla, 14. yüzyıldan bu yana İngilizce'de kullanılıyordu; yakink k  Latince *imperialis*, kök sözcüğü ise Latince *imperium* –emir ya da üstün g  – idi.

Imperialism ve modern anlamıyla imperialist önce İngilizce'de gelişti, özellikle 1870'ten sonra. Anlamı sürekli tarti ılıyordu, çünkü örgütlü sömürge ticareti ve örgütlü sömürge yönetimine farklı gerekçeler ve yorumlar atfediliyordu. İngiltere içindeki tarti ma rakip emperyalizmlerin ortaya çıkmasıyla birden de i mi ti. Sömürgelerin tek bir ekonomik, çoğunlukla korumacı sistemde tutulmaları için asker  denetimden yana ve denetime karşı tarti malar vardı. Emperyalizmi modern CIVILIZATION'la [uygarlık] (bkz. bu madde) ve “uygarla tırma görevi”yle e itlemeye dönük sürekli bir siyasal seferberlik vardı.

Imperialism 20. yüzyılın başlarında, çeşitli biçimlerde modern emperyalizm olgusunu CAPITALIST (bkz. bu madde) ekonominin belli bir gelişim aşamasına ba layan bir dizi yazarın –Kautsky, Bauer, Hobson, Hilferding, Lenin– yapıtında yeni bir özgül yananlam kazandı. Bu konuda h l  süren çok geniş bir tarti ma yazını var. Sözcüğün kullanımı üstündeki temel etkisi, siyasal bir sistemle ekonomik bir sistem üstüne vurgular arasındaki açık bir belirsizlik, zaman zaman bulanıklık olmuştur. 19. yüzyılın sonları İngilteresi'nde tanımlandığı

üzere, imperialism öncelikle sömürgelerin ekonomik olduğu kadar önemli sayılan diğer nedenlerle imparatorluk merkezin- den yönetildiği bir siyasal sistemse, sömürgelere sonradan ba- ğımsızlık verilmesi “emperyalizmin sonu” olarak tanımlanabi- lir, nitekim sık sık tanımlanmıştır da. Öte yandan, imperi- alism öncelikle dış yatırım, pazarlar ve hammadde kaynakları- nın ele geçirilip denetlenmesine dayalı bir ekonomik sistemse, sömürgeler ya da eski sömürgelerin statüsünde görülen siyasal değişimler varolan ekonomik sistemin imperialist olarak ta- nımlanmasını pek etkilemeyecektir. Şu andaki siyasal tartış- mada, bulanıklık çoğu zaman kafa karıştırır. Özellikle “Ameri- kan emperyalizmi” ifadesinde durum böyledir; burada baştaki siyasal gönderim artık daha önemlidir, hele imparatorluk mer- kezinden doğrudan yönetim şeklindeki 19. yüzyıl anlamını ta- şıyorsa, ama dolaylı ya da üstü kapalı siyasal ve askerî denetim içerimleriyle ekonomik gönderim hâlâ doğrudur. Neo-imperi- alism ve özellikle *neo-colonialism* 20. yüzyılda bu sözü geçen emperyalizm türünü anlatmak için sık sık kullanılmıştır. Aynı zamanda, eski anlamın farklı bir biçimi, SSCB’nin “uydula- rı”yla ilişkilerinin ekonomik ya da siyasal niteliğini anlatmak için yapılan “Sovyet emperyalizmi” (krşl. “Sovyet İmparator- luğu”) ve, bunun Çinli yorumu, “sosyal emperyalizm”de yeni- den canlanmıştır. Dolayısıyla, artık neredeyse evrensel olarak olumsuz anlamda kullanılan aynı güçlü sözcük, kökten farklı ve bilinçli olarak birbirine karşıt olan iki siyasal ve ekonomik sistemi anlatmak üzere kullanılabilir. Fakat olumlu bir an- lamda kullanılan DEMOCRACY (bkz. bu madde) örneğinde olduğu üzere, belli konumlardan, yani kökten farklı ve bilinçli olarak birbirine karşıt siyasal sistemlerden, imperialism, temel toplumsal ve siyasal çatışmalara gönderme yapan her sözcük gibi, anlamsal olarak, tek bir doğru anlama indirgenemez. Geçmişte ve günümüzdeki önemli anlam farklılıkları kendi iç- lerinde incelenmesi gereken gerçek süreçleri gösteriyor.

Bkz. HEGEMONY, NATIVE, WESTERN

IMPROVE [Geliştirmek]

Improve özgül bir anlamdan genel bir anlama kayma sürecinin ilginç bir örneğidir. İngilizce'ye önceleri birçok yazım çeşitlemesinden sonra, eski Fransızca yakinkök *en preu* ile kök sözcük *pros*'tan –kâr– geçti. En eski kullanımlarında parasal kazanca yönelik işlemlere, özellikle toprak üzerine veya toprakla ilişkili işlemlere, genellikle de kamusal toprağın veya bozkırın çevrilmesine gönderme yapardı; bu kullanımı genellikle *invest*'e [yatırım yapmak] denkti. 16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonlarına kadar baskın olan anlamı, toprakla ilişkili olarak bu kârlı işlemlere ilişkin anlamdı; 18. yüzyılda modernleşen tarım kapitalizminin gelişiminde anahtar bir sözcük oldu. “Kazanç sağlamak için kullanmak” anlamı, “improve the occasion” [fırsatı değerlendirmek] ve “improve the hour” [saati/zamanı değerlendirmek] gibi hâlâ yaşayan ifadelerde korunmuştur. Daha geniş olan “geliştirmek” anlamı 17. yüzyıldan itibaren gelişti ve 18. yüzyılda ekonomik işlemlerle genellikle doğrudan çıkışarak yerleşti. Bu anlamı Cowper'ın dikkatini çekmiş ve eleştirisine uğramıştı:

Improvement too, the idol of the age,
Is fed with many a victim.

[Çağın putu olan geliş(tir)me de
Pek çok kurbanla beslenir.]

(*The Task*, iii, 764-5, 1785)

18. yüzyılın ortalarından itibaren karakteristik “improve oneself” [kendini geliştirmek] anlamı görüldü ve ardından “improving reading” [okumayı geliştirmek] gibi ifadeler geldi. Improvement'm bazen çelişkili olan anlamlarının Jane Austen farkındaydı, kazanca yönelik ekonomik işlemler, toplumsal ve ahlâki iyileştirmeye götürmeyebilir veya onu engelleyebilirdi. *Persuasion*'da (V. bölüm) toprak sahibi bir aile “in a state of alteration, perhaps of improvement” [bir değişim, belki gelişme/yatırım halinde] diye tanımlanmıştı. Genel anlamın eko-

nomik anlamdan ayrılması bundan sonra normalleşir, ama “bir şeyi geliştirme” ile “bir şeyden kazanç sağlama” arasındaki alttan alta karmaşık ilişki, sözcüğün bu şekilde değiştiği sıralardaki toplumsal ve ekonomik tarih hatırlanınca, anlamlıdır. *Interest*’in eşdeğerli gelişimini karşılaştırabiliriz.

Bkz. DEVELOPMENT, EXPLOITATION, INTEREST

INDIVIDUAL [Birey, bireysel]

Individual köken olarak bölünemez anlamına gelirdi. Bu şu anda paradoks gibi görünüyor. “Birey” diğerlerinden farklılığı vurgular; “bölünemez” ise zorunlu bir bağı. Modern anlamın özgün anlamdan gelişmesi alışılmadık bir toplumsal ve siyasal tarihin dildeki kaydıdır.

Doğrudan yakınkök olan orta Latince *individualis*, 6. yüzyılda Latince *individuus*’tan türemiştir: Latince kök sözcük *divide-re*’den –bölmek– türetilmiş olumsuz (*in-*) bir sıfat. *Individuus* Yunanca *atomos*’la –kesilemez, bölünemez– çevrilirdi. 6. yüzyılda Boethius *individuus*’un anlamlarını şöyle tanımlıyordu:

Bir şeye çeşitli biçimlerde *individual* denebilir: birlik ve ruh gibi bölünemez olanlara *individual* denir (i); çelik gibi sertliğinden ötürü bölünemeyenlere *individual* denir (ii); Socrates gibi türünün tek örneği olanlara *individual* denir (iii). (*In Porphyrium commentarium liber secundus*)

Individualis ve *individual* ortaçağın teolojik tartışmalarında, özellikle Üçleme’nin birliğine ilişkin tartışmada temel bölünmezlik anlamıyla bulunabilir (alternatif biçim olan *indivisible* da o zaman kullanılıyordu). Dolayısıyla: “to the... glorie of the hye and indyvyduall Trynyte” [yüce ve bölünemez olan Üçleme’nin şanına...] (1425). Anlam (i) çok genel bir kullanımla 17. yüzyıla kadar sürdü: “*Individuall*, not to bee parted, as man wife” [*Individuall*, karı-koca gibi ayrılamaz olan] (1623); “... would divide the individuall Catholicke Church into severall Republicks” [bölünemez olan Katolik Kilisesi’ni birçok

Cumhuriyete bôlecekti] (Milton, 1641). Anlam (ii) 17. yüzyıldan itibaren fizikte yerini genel olarak *atom*'a bıraktı. Kendine özgü insanı anlatan anlam (iii)'ün ise 17. yüzyılın başlarından itibaren tarihi çok karmaşıktır.

Geçiş en iyi “in the general”a karşıt olarak “in the individual” sözünün kullanımları gösterir. Bu ilk kullanımların çoğu modern anlamda okunabilirler, çünkü sözcük hâlâ çok karmaşık. Dolayısıyla: “as touching the Manners of learned men, it is a thing personal and individual” (Bacon, *Advancement of Learning*, I, iii; 1605). Sıfatta ilk gelişen anlam “kendine özgü” ya da “özel”di: “a man should be something that men are not, and individual in somewhat beside his proper nature” (Browne, 1646). Anlamı çoğu zaman, burada olduğu üzere, yerici-dir. Sözcük Donne'm yeni kavramlar olan “eşsizlik” ya da “bi-reycilik”e yönelttiği aynı itirazda kullanılır:

For every man alone thinks he hath got
To be a Phoenix, and that then can be
None of that kind of which he is but he.

[Herkes zümrüdüanka olması gerektiğini düşünür
derken anlar neyse o olmaktan başka bir şansı olmadığını]

(*First Anniversarie*, 1611)

Bu düşünce biçiminde, insan doğasının temeli ortaktır; “bi-reysel” bundan çoğu zaman beyhude ya da eksantrik bir sapmadır. Fakat kimi tartışmalarda “in the general” ile “in the individual” arasındaki karşıtlık yeni adın çok önemli biçimde ortaya çıkışına neden oldu. Neredeyse ta Jackson'da (1641) görülür: “Peace... is the very supporter of Individualls, Families, Churches, Commonwealths” [barış... kişilerin, ailelerin, kiliselerin, ülkelerin en büyük destekçisidir], gerçi “individualls” burada hâlâ bir sınıftır. Herhalde ancak Locke'da (*Human Understanding*, III, vi; 1690) modern toplumsal anlamı ortaya çıkmıştır, ama hâlâ bir sıfattı: “our Idea of any individual Man”.

Tekil adın belirleyici gelişimi aslında toplumsal ya da siyasal düşüncede değil, iki özel alanda oldu: mantık ve, 18. yüzyıl-

dan itibaren, biyoloji. Dolayısıyla: “an individual... in Logic... signifies that which cannot be divided into more of the same name or nature” [birey... Mantıkta... aynı ad ya da nitelikte başka ögelere bölünemeyeni anlatır] (Phillips, 1658). Bu biçimsel sınıflandırma Chambers’da (1727-41) ortaya konur: “the usual division in logic is made into genera... those genera into species, and those species into individuals” [mantıkta bildiğimiz bölümler genel türler ayrılır, genel türler özel türler, özel türler de bireylere ayrılır]. Aynı biçimsel sınıflandırma yeni biyoloji için de olanaklıydı. 18. yüzyıla kadar individual, deyiş yerindeyse, bölünemez bölümle açıkça ilişki içinde olmadan nadiren kullanılırdı. Dryden’daki modern bir kullanıma benzeyen aşağıdaki örnekte bile böyledir:

That individuals die, his will ordains;
The propagated species still remains.

[Bireyler ölecek, budur emri;
ve üreyen tür kalacak geride]

(*Fables Ancient and Modern*, 1700)

Ancak 18. yüzyılın sonlarında sözcüğün kullanımlarında önemli bir tutum değişikliği görülür: “among the savage nations of hunters and fishers, every individual... is... employed in useful labour” [avcı ve balıkçı olan yabanıl uluslar içinde, her birey... yararlı bir işte kullanılır] (Adam Smith, *Wealth of Nations*, i, Introd., 1776). 19. yüzyılda, biyolojide ve siyasal düşüncede aynı şekilde, sözcüğün dikkate değer bir olgunlaşması görülür. Evrimsel biyolojide Darwin (*Origin of Species*, 1859) “no one supposes that all the individuals of same species are cast in the same actual mould” [kimse aynı türün bütün bireylerinin aynı kalıba döküldüğünü varsaymıyor] diye kabul eder. “An individual” sözüne –tek grup örneği– “the individual” (temel bir varlık türü) eklendi ve yerini buna bıraktı.

Modern anlamda individuality [bireysellik] kavramlarının ortaya çıkışı, ortaçağ toplumsal, ekonomik ve dinsel düzenin yıkılmasına bağlanabilir. Feodalizme karşı olan genel hareket-

te, bir kişinin katı bir hiyerarşik toplumdaki yeri ve işlevinin ötesindeki varoluşu vurgulanıyordu. Protestanlıkta da, bir kişinin Tanrı'yla doğrudan ve bireysel ilişkisi buna bağlı olarak, Kilise'nin DOLAYIMLADIĞI (bkz. MEDIATION maddesi) bu ilişkiye karşı vurgulanıyordu. Fakat ancak 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılda, mantık ve matematikte yeni bir çözümleme biçimi, bireyi diğer kategorilerin, özellikle de kolektif kategorilerin türediği gerçek kendilik olarak farzettii (krşl. Leibniz'in "monadları"). Aydınlanma'nın siyasal düşüncesi esas olarak bu modele uydu. Tartışma öncelikli ve birincil varoluşa sahip bireylerden başladı ve yasalarla toplum biçimleri, Hobbes'da olduğu üzere boyun eğmeyle, liberal düşüncede de sözleşme veya rızayla, doğal yasanın yeni biçimiyle onlardan türetildi. Klasik iktisatta, ticaret başlangıç noktasında ekonomik ya da ticari ilişkilere girmeye karar veren ayrı bireyler varsayan bir modelle tanımlanıyordu. Yararcı ahlakta ayrı bireyler, yaptıkları şu ya da bu davranışın sonuçlarını hesap ederdi. Başlangıç noktası olarak "birey"e dayanan liberal düşünce muhafazakâr konumlardan –"the individual is foolish... the species is wise" [birey aptaldır... türse akıllı] (Burke)– olduğu kadar, 19. yüzyılda sosyalist konumlardan da, en eksiksizi Marx'ta olmak üzere, eleştiriliyordu; Marx "birey" ve toplum gibi soyut kategorilerin karşılığına saldırdı ve bireyin toplumsal bir yaratım olduğunu, belli ilişkilerin içine doğduğunu ve onlar tarafından BELİRLENDİĞİNİ (Bkz. DETERMINE) savundu.

Individual'm modern anlamı bu durumda bilimsel gelişmenin belli bir evresiyle siyasal ile ekonomik düşüncenin bir evresinin sonucudur. Fakat 19. yüzyıldan itibaren bunun içinde bir ayrım yapılmaya başladı bile. İki türemiş sözcüğün gelişiminde özetlenebilir bu: individuality ve individualism [bireycilik]. Bunlardan ikincisi, liberal siyasal ve ekonomik düşüncenin ana akımına denk düşer. Fakat Simmel'in işaret ettiği bir ayrım vardır: "the individualism of uniqueness –*Einzigheit*– as against that of singleness –*Einzelheit*." Simmel'e göre, "singleness"– soyut bireycilik– 18. yüzyılın matematik ve fiziğine odaklanan nicel düşünceye dayalıdır. Oysa "uniqueness" [biri-

ciklik] nitel bir kategoridir ve Romantik harekete ait bir kavramdır. Aynı zamanda türün vurgulandığı ve bireyin türe bağlandığı, fakat bir türün içindeki biricikliğin de kabul edildiği evrimsel biyolojiye ait bir kavramdır. “Birey”e ilişkin tartışmaların çoğu artık individualism ile individuality’nin ifade ettiği ayrı ayrı anlamları birbirine karıştırıyor. Individuality’nin tarihi daha uzundur ve individual’ın içinde geliştiği karmaşık anlamların arasından çıkıp gelmiştir, hem kişinin biricikliğini hem de bir grubun (ayrılmaz) üyesi oluşunu vurgular. Individualism ise 19. yüzyılda türetilmiştir: “a novel expression, to which a novel idea has given birth” [yeni bir düşüncenin doğurduğu yeni bir söz] (çev. Tocqueville, 1835): yalnızca soyut bireylere değil, bireysel durumlar ve çıkarların önceliğine de ilişkin bir kuram bu.

Bkz. MAN, PERSONALITY, SOCIALISM, SOCIETY, SUBJECTIVE

INDUSTRY [Sanayi, endüstri]

Industry’nin başlıca iki anlamı var: (i) insanın sürekli uygulama ya da çaba niteliği; (ii) üretim veya ticarete yönelik kurum ya da bir dizi kurum. Bu iki anlam modern sıfat biçimleriyle açıkça ayırt edilirler: industrious [gayretli, çalışkan] ve industrial (endüstriyel, sınai).

Industry 15. yüzyıldan bu yana İngilizce’de; Fransızca yakınkök *industrie*’den, o da Latince *industria*’dan –çaba– gelir. Elyot 1531’de şöyle yazacaktı: “industrie hath nat ben so longe tyme used in the englisshe tonge as Providence; wherfore it is the more straunge, and requireth the more plaine exposition” [*industrie* sözcüğü İngiliz dilinde *Providence* kadar uzun süredir kullanılmıyor; bu nedenle daha tuhaf görünür ve daha yalın bir açıklama gerektiriyor] ve sözcüğü çabuk algılama, yeni icat ve hızlı öğüt diye tanımlayacaktı. Yine de bununla aynı dönemde miskinlik ve kasvete karşı; çabayla eşanlamlı; ve özelleşmiş bir kullanımında, çalışma yöntemi ve aracı anlamında kullanımlar vardı. Hamarat ya da gayretli demek olan

industrious, 16. yüzyılın ortalarından itibaren yaygın olan türemiş sıfat biçimiydi, fakat 16. yüzyılda industrial da bir kez görülür, ekilmiş (industrial) ile doğal meyveler arasındaki ayrımı belirtmek üzere. Bu dönemde, 18. yüzyılın sonlarına kadar, yani 19. yüzyılın ortalarında kendisini herhalde yeni bir Fransızca ödünçleme olarak yaygınlaştıracak gelişme boy gösterinceye kadar, industrial ya az görülür ya da hiç görülmez.

18. yüzyıldan itibaren bir kurum ya da bir dizi kurum olarak industry kendisini göstermeye başlar. 1696'da "College of Industry for all useful Trades and Husbandry"den ve sonradan ortaya çıkacak Pazar Okulları ile bağlantılı "schools of industry"den [meslek okulları] söz edilir. Fakat 18. yüzyıldaki en yaygın kullanım, zoraki uygulama ve yararlı çalışma kavramlarının birleştiği "House of Industry"dir (ıslahevi). Sonra, Adam Smith'te, modern bir genelleyici kullanım görülür: "...funds destined for the maintenance of industry" (*Wealth of Nations*, II, iii; 1776). En son olarak 1840'larda bu kullanım yaygındı: Disraeli –"our national industries" [ulusal sanayilelerimiz] (1844); Carlyle– "Leaders of Industry" [sanayi liderleri] (1843). Kurumdan çok insan niteliği olarak industry kullanılmaya devam etmekle birlikte bu dönemden sonra bütünüyle ikinci planda kalmıştı ve bugün farklı tepeden bakan göndermelerle yaşıyor.

Kurum olarak industry anlamı, belli başlı ilk kullanımlarından itibaren, iki türetimin etkisinde kaldı: Carlyle'm örgütlü mekanik üretime dayalı yeni toplum düzenini anlatmak üzere tanıttığı industrialism ile artık yerleşmiş ve önemli bir terim olan industrial revolution sözü. Industrial revolution'ın izini sürmek bir hayli güçtür. Genel olarak ilk Arnold Toynbee'nin 1881'deki konferanslarda kullandığı kaydedilir. Ama Fransızca ve Almanca'da çok daha önceye ait kullanımlar vardır. Bezançon (1922) *révolution* ile *industrielle*'in 1806 ile 1830'lar arasındaki kimi Fransızca* çağrışımlarının izini sürer, fakat

(*) Bu konuda en kapsamlı çalışmalardan biri ülkemizde yapılmıştır: Berke Vardar, *Structure fondamentale du vocabulaire social et politique en France, de 1815 à 1830*, (1815'ten 1830'a kadar Fransa'da toplumsal ve siyasal sözvarlığının te-

bunların çözümlemesi hem REVOLUTION [devrim] (bkz. bu madde) hem de industrial'ın İngilizce'de ve Fransızca'da nasıl değiştiğini anlamaya dayalıdır. İlk kullanımların çoğu üretimdeki teknik değişimlere gönderme yapar –industrial revolution'ın kendisinin de sonra yaygınlaşan anlamlarından biridir bu– ve 1827 gibi geç bir tarihte bile sözün yaygın anlamı budur: “Grande Révolution Industrielle”. Yeni bir toplum düzeni getirme anlamındaki *revolution*'ın sonradan gelişen anlamına yaptığı çok önemli geçiş, 1830'larda, özellikle Lamartine'deydi: “le 1789 du commerce et de l'industrie” [ticaret ve sanayinin 1789'u], ki bunu gerçek devrim olarak tanımlıyordu. Wade (*History of the Middle and Working Classes*, 1833) bu “olağanüstü devrim”den benzer terimlerle söz ediyordu. Yeni bir hayat düzenine ulaşan büyük toplumsal değişim şeklindeki bu anlam Carlyle'in ilgili industrialism'iyle çağdaştı ve 1790'lardan itibaren Fransızca'da olduğu kadar İngilizce'de de gözle görülür bir düşünce toplamına dayalı bir tanımdı. Büyük endüstriyel değişime dayalı yeni bir toplumsal düzen düşüncesi Southey ve Owen'da, 1811 ile 1818 arası, ve 1790'ların başında Blake'te ve de yüzyıl dönümünde Wordsworth'te belirgindir. 1840'larda hem İngilizce'de hem de Fransızca'da (“a complete industrial revolution”, Mill, *Principles of Political Economy*, III, xviii; 1848 – “a sort of industrial revolution” olarak gözden geçirilecekti; “l'ère des révolutions industrielles” [endüstriyel devrimler çağı], Guilbert, 1847) bu söz gitgide yaygınlaştı. Fakat belirleyici kullanımları muhtemelen Blanqui'ye (*Histoire de l'économie politique*, II, 38; 1837): “la fin du dix-huitième siècle... Watt et Arkwright... la révolution industrielle se mit en possession de l'Angleterre” [18. yüzyılın sonları... Watt ve Arkwright... sanayi devrimi İngiltere'nin eline geçti]; Engels'e (*Condition of the Working Class in England*; Almanca yazılış tarihi 1845) aitti: “these inventions... gave the impulse to an industrial revolution which at the same time

mel yapısı), İÜ. Edebiyat Fakültesi, 1973. Yazık ki yazar yararlanamamış. Vardar, dönemin sözvarlığını, he iki alanda da, “endüstri” ve ilgili birimlerin belirlediği kanısındadır – ç.n.

changed the whole of civil society” [bu icatlar... aynı zamanda bütün sivil toplumu değiştirecek olan sanayi devrimine önyak oldu]. Bu sözcük grubu 19. yüzyılın sonlarına kadar İngilizce’de yaygın kullanıma girmediyse de, düşünce 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaygındı ve 19. yüzyılın başlarında şekillendiği açıktır. İki farklı (ama çakışan) anlamda yaşaması ilginçtir: art arda teknik icatlar (bundan hareketle İkinci ve Üçüncü Endüstriyel Devrim’den söz edebiliyoruz) ve daha geniş ama aynı zamanda tarihsel olarak özgül olan toplumsal değişme – industrialism ya da industrial capitalism kurumu. (Industrialism ile kapitalizm arasındaki ilişkilerin sorunlu olduğunu ve bunun bazen terimlerce maskelendiğini de kaydetmek gerekir. Kullanımlardan birinde, industrialism kapitalizm’in örtmecesidir, fakat “sosyalist” industrialization’ın sorunlarının industrial capitalist tarihle ortak öğeleri vardır.)

19. yüzyılın başlarından itibaren, örgütlü mekanik üretim ve art arda mekanik icatlarla ilişkili olması industry’ye öncelikle bu türden üretim kurumları anlamı verdi ve de bunlarla bağlantılı olarak heavy industry ile light industry gibi ayrımlar geliştirildi. Industrialists [sanayiciler] –bu kurumun işverenleri– düzenli olarak işçiler’in –onların işgörenleri– yanı sıra tüccarlar, toprak sahipleri vb. ile karşıtlaştırılırlardı. Fabrika üretimi olarak industry ile diğer örgütlü iş türleri arasındaki bu karşıtlık 20. yüzyılın ortalarına kadar normaldi, hâlâ da geçerlidir. Yine de 1945’ten bu yana, herhalde Amerikan etkisiyle, industry çabadan kuruma doğru yeniden genelleştirilmiştir. Artık holiday industry [tatil endüstrisi], leisure industry [boş zaman endüstrisi], entertainment industry [eğlence endüstrisi/sektörü] ve, vaktiyle farklı olan bir şeyin terse çevrilmesiyle, agricultural industry [tarım endüstrisi/sektörü] gibi tanımlar sıkça duyuluyor. Önceden non-industrial hizmet ve iş alanları olarak düşünülen şeylerin gitgide kapitalizasyonu, örgütlenmesi ve mekanikleştirilmesini yansıtır. Fakat gelişme henüz tamamlanmamıştır: industrial workers, sözcelimi, hâlâ öncelikle diğer işçilerden farklı olarak fabrika işçilerini anlatır ve aynısı industrial areas, industrial town ve industrial estate

için de doğrudur. Ancak industrial relations çoğu iş alanında işverenlerle işçiler arasındaki ilişkilere münhasır oldu; krşl. anlamın İşçi hareketi içinde siyasal eylemle karşıtlığına dayandığı industrial dispute ve şu ilginç industrial action (grevler vb.) değişleri.

Bkz. CAPITALISM, CLASS, EXPLOITATION, LABOUR, REVOLUTION, TECHNOLOGY, WORK

INSTITUTION [Kurum]

Institution belli bir aşamada görünüşe göre nesnel ve sistematik bir şeyi, aslında modern anlamıyla institution'ı anlatan genel ve soyut bir ad halini alan birkaç eylem ya da süreç adından (krşl. CULTURE, SOCIETY, EDUCATION) biridir. Sözcük 14. yüzyıldan bu yana kullanılmıştır İngilizce'de; eski Fransızca yakinkök institution'dan, o da Latince *institutio* -nem'den, Latince kök sözcük *statuere*'den –yerleştirmek, kurmak, atamak– gelir. En eski kullanımlarında sözcüğün güçlü bir köken eylemi anlamı vardı –zaman içinde belli bir noktada kurulmuş olan bir şey– ama 16. yüzyılın ortalarında belli biçimlerde kurulmuş pratikleri anlatmaya dönük geliştirmekte olan genel bir anlam vardı ve neredeyse modern bir anlamla okunabilir bu: “in one tonge, in lyke maners, institucions and lawes” (Robinson'un More'un *Ütopya*'sından yaptığı çeviri, 1551); “many good institutions, Lawes, maners, the art of government” (Ashley, 1594). Fakat bağlamda hâlâ güçlü bir gelenek anlamı vardı, tıpkı “one of the institutions of the place”te yaşayan anlamda olduğu üzere. Bütünıyla soyut bir anlamın ortaya çıkış tarihini belirlemek kolay değil; her bakımdan SOCIETY'nin (bkz. bu madde) ilgili soyutlamasıyla bağlantılı gözükmektedir. 18. yüzyılın ortalarında soyut anlamı gayet açıktır ve 19. ile 20. yüzyılda örnekler çoğalır. Aynı zamanda, 18. yüzyılın ortalarından itibaren, institution ve daha sonra institute (16. yüzyıldan itibaren institution'la aynı genel anlamı taşıyordu) belli örgütlerin ya da örgüt tiplerinin adlarında kulla-

mlmaya başladı: “Charitable Institutions” [Hayır Cemiyetleri] (1764) ve 18. yüzyılın sonlarına ait kimi adlar; *Mechanics’ Institutes*, *Royal Institute of British Architects* ve 19. yüzyılın başlarına ait benzer örgütler; muhtemelen bunlar Fransa’da 1795’te bilinçli olarak modern terminolojiyle kurulmuş olan *Institut National*’e öykünerektir. Institute o günden bu yana mesleki, eğitimsel ve araştırmaya dönük örgütler için; institution da hayır ve yardım örgütleri için sık sık kullanılmaktadır. Bu arada özgül ya da soyut bir toplumsal örgütlenme biçimine ilişkin genel anlam 19. yüzyılın ortalarında institutional ve institutionalize’in gelişmesiyle pekiştirilmiştir. 20. yüzyılda institution bir toplumun örgütlü herhangi bir ögesini anlatan normal terim oldu.

Bkz. SOCIETY

INTELLECTUAL [Entelektüel, aydın; zihinsel]

Belli bir türden kişiyi ya da belli bir işi yapan bir kişiyi anlatan ad olarak intellectual aslında 19. yüzyılın başlarına gider, gerçi tek tük daha eski kullanımlar da vardı. Genel bir anlama yetisi olarak intelligence [zeka] 14. yüzyıla kadar gider, ama insanlar arasında karşılaştırma aracı olarak intelligent [zeki] ile intelligence’ta görülen ilginç gelişme aslında 16. yüzyıla gider: Apaçık kullanımlar arasından “some learned Englishman of good intelligence”ı (Grafton, 1568) alıntılatabiliriz; ancak burada intelligence bilgi olarak okunabilir (tıpkı intelligence service’te [haber alma teşkilatı] hâlâ olduğu üzere). Daha eski bir “man devoyde of intelligence” [zekadan/bilgiden yoksun adam] kullanımı vardır (? 1507). “The more intelligent” [daha zeki] 1626 yılında kaydedilmiştir; 1647 yılından bir “grave and intelligent persons” da vardır (Clarendon). Görelî ve mutlak zekaya ilişkin bu ayrımlarla yönetimin doğası üstüne tartışmalar arasında bir ilişki var gibidir. Intelligent ile intelligence’ın 17. yüzyıl, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıldaki tanımlayıcı ve ayırıcı kullanımlarının bir kısmı, hâlâ aşına olunan bir

savunuyla, muhafazakâr siyasal konumlarla ilişkiliydi: daha zeki ya da en zeki olan yönetmeliydi. İsim olarak intellectual'ın farklı bir rota izlemiş olması, her halükarda ilginçtir. Sözcük 14. yüzyıldan itibaren en genel anlamıyla intelligence için sıradan bir sıfattı, sonra intelligence'm yetileri ya da süreçlerini anlatan bir ad oldu. 19. yüzyılın başlarından bu yana çoğul biçimin, intellectuals, kişilere ilişkin bir kategoriye, çoğunlukla pek hoşlanmadan, anlatan ilginç bir kullanımı görülür: "I wish I may be well enough to listen to these intellectuals" [keşke bu entelektüelleri dinleyecek kadar iyi olsaydım] (Byron, 1813). Sıfat olarak intellectual yansız bir genel anlamı koruduysa da, yeni anlamıyla intellectuals çevresinde istenmeyen içerimler oluşur. Intellectualism, *rationalism*'in basit bir alternatifiydi. Kısmen bu nedenle, aynı zaman genel nedenlerden ötürü, soğukluk, soyutlama ve, anlamlıdır, etkisizlik içerimleri kazandı. Intelligence ile intelligent genel ve temelde olumlu anlamlarını korurken, intellectual çevresinde birçok olumsuz anlam toplandı. Bunun nedenleri karmaşıktır, ancak kurama ya da akıl ilkesine dayalı toplumsal ve siyasal tartışmalara itirazı içerdiği neredeyse kesindir. İlginç biçimde, yönetici sınıf olarak daha zeki ya da en zeki'nin ayırıcı kullanımıyla ve de, Romantizm'de olduğu üzere, "kafa" ile "kalp"i ya da "akıl" ile "duygu"nun ayrılmasına itirazla birleşir bu çoğu zaman. Kilisede ve siyasette, toplumsal gelişme sırasında yerleşik kurumlardan biraz bağımsızlık kazanmış olan, 18. yüzyılın sonları, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda bu bağımsızlığı aramış, dile getirmiş olan zihinsel işle uğraşan gruplara yönelik çok önemli bir itirazı görmeden gelemeyiz. Sonuçta, bu gelişmelerin etkisinde, intellectual ile intelligent karşıt terimler olarak öne sürülebilirler ve 19. yüzyılın sonları itibariyle "so-called intellectuals" [entelektüel denilenler/sözde entelektüeller] şeklinde karakteristik bir oluşum vardı. 20. yüzyılın başlarından itibaren grubu anlatan yeni terim intelligentsia Rusça'dan ödünç alındı. Sözcüğün bu kaynağı anlamlıdır, çünkü ayrı ve bilinçli grup anlamı geçerli toplumsal nedenlerle 19. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya'da önemli olmuştu.

Intellectuals, intellectualism ve intelligentsia'nın olumsuz kullanımları 20. yüzyılın ortalarına kadar İngilizce'de egemen- di ve bu tür kullanımların hâlâ sürdüğü açıktır. Fakat hiç de- ğilse intellectuals belli türde zihinsel işleri, özellikle en genel olanları yapan insanları anlatmak üzere artık çoğunlukla yan- sız biçimde, zaman zaman olumlu değerlerle kullanılır. Üni- versitelerde bazen ilgileri kısıtlı olan uzmanlar ya da meslekten olanlar ile daha geniş ilgilere sahip intellectuals arasında ay- rım yapılır. Daha genel olarak, "zihinsel çaba gerektiren" işi öncelikle yönetim, dağıtım, örgütlenme ya da (belli öğretim biçimlerinde olduğu üzere) yineleme (krşl. Debray) olanlar- dan farklı olarak "ideoloji ya da kültür alanındaki doğrudan üreticiler" vurgulanır çoğunlukla. Sözcüğün çevresindeki top- lumsal gerilimler anlamlı ve karmaşıktır; genel konular üstüne hüküm vermek için kuram ya da düzenli bilgi kullanan insan grubuna yönelik eski itirazdan, uzmanlığın yanı sıra doğru yönlendirici bilginin de kendilerinde olduğunu iddia eden ELITES'a [seçkinler] (bkz. bu madde) yönelik farklı ama ba- zen bununla bağlantılı itiraza kadar uzanır. Entelektüeller'in yerleşik toplumsal düzenle ilişkilerine dair, dolayısıyla da böy- le düzenden görece bağımsızlıkları ya da işbirliklerine ilişkin tartışma, bunda çok önemli yer tutar. Ancak, entelektüeller'in toplumsal STATUS'ü (bkz. bu madde) ya da toplumsal işlevleri tartışıldığı ölçüde, sözcük de kendi tarihi içinde, diğer diller ve kültürlerdeki benzer kullanımların da desteğiyle, yeni ve daha genel bir aşamaya girdi. Düzenli düşünce ya da bilgiye karşı konumları anlatmak üzere, anti-intellectual'in yaygınlı- ğının gitgide artması aynı hareketin bir parçasıdır, daha eski ve geniş bir anlama yaslanır.

Intelligence ve intelligent geniş ve genel anlamlarıyla var- lıklarını sürdürmekle birlikte, her ikisinin karşılaştırmak üze- re ayırıcı nitelikte kullanılmaları, herhalde öncesine göre daha geneldir ("Haven't you got any intellingence?" [Aklın yok mu senin?]; "it would soon be clear to any intelligent person" [zeki herkes için hemen anlaşılır bu]). Bu arada, high ya da low intelligence tanımı, görünüşe göre nesnel olan tartışmalı

bir ölçüm sistemiyle pekiştirildi: ortak kullanıma girmiş bulunan intelligence quotient, yani I. Q. Ölçülebilir soyut nitelik, dile getirilmese de, soyut yetenek kadar *deneyim* ve *bilgi* düşüncelerine dayalı intelligent anlamıyla karşılaştırıldığında, zaman zaman karşıt olduğunda, bunda bile eski bir gerilim hâlâ kendisini gösterir.

Bkz. EDUCATED, ELITE, EXPERIENCE, EXPERT, JARGON, THEORY

INTEREST [İlgi, çıkar, faiz]

Interest, belli bir toplumsal ve ekonomik tarih içinde, çok özel bir anlama gelmek üzere genişletilen, özelleştirilmiş yasal ve ekonomik anlamları olan sözcüklerin önemli bir örneğidir (krşl. IMPROVE). Interest sözcüğü etimolojik bakımdan çok karmaşıktır, özellikle de 17. yüzyıla kadar birbirlerinin yerine geçen ve çakışan daha eski biçim *interest* ile ilişkisi içinde. Kök sözcük Latince *interesse*'dir –arada olmak, fark oluşturmak, ilgilendirmek– ama yakınkökler orta Latince *interesse* –zararın telafisi– eski Fransızca çekimli *interesse* ve *interest*'dir – zararın telafisinden tutun bir hak veya payla yatırım anlamında geçişli bir kullanıma değin çeşitlilik gösterirler. 17. yüzyıl öncesinde *interest*'in çoğul kullanımı bir şeyin nesnel veya yasal payına gönderme yapardı ve doğal bir pay veya ortak ilgiye gönderme yapan genişlemiş kullanımı ilkin çoğu zaman bilinçli bir eğretilenmeydi:

Ah so much interest have (I) in thy sorrow
As I had Title in thy Noble Husband

[Soylu kocan olma ünvanını taşıdığım için
Ah ne çok payım var üzüntünde senin / ne çok ilgilendiriyor
beni üzüntün]

(Richard III)

Interest'in gelişiminin izini sürmek olağanüstü zordur, önce genel ya da doğal ilgi için ortak ad olarak ve bunun ötesinde

ilkın “doğal olarak” ve sonra sadece “gerçekten” dikkatimizi çeken şeyler için kullanılmıştır. Fakat en genel modern anlamlarıyla interesting [ilginç] ve interestingly [ilginç biçimde], 18. yüzyılın ortalarından önce belirgin değildir. Genel ilgi veya ilgi çekme gücüne sahip olma anlamıyla da interest’in varlığı 18. yüzyılın ortalarına ait bir gelişmedir. Şu andaki baskın genel merak veya dikkat ya da merak veya dikkat çekme gücüne sahip olma anlamıyla interest, 19. yüzyıldan önce belirgin değildir. Fakat sorun şu ki, resmî ve yasal kullanımlardan türetilen nesnel ilgi ve alaka anlamını sonraki SUBJECTIVE [öznel] (bkz. bu madde) ve gönüllü anlamlarından ayırt etmek her zaman kolay değildir. Ayrım artık olumsuzlarda biçimselleşmiş durumda: disinterested eski tarafsız –yani bir konuya nesnel olarak ilgi duymanın etkisinde olmama– anlamını korumaktadır, bu arada uninterested ve uninteresting önceleri disinterested’in anlamlarına karşılık gelirken, 19. yüzyıldan itibaren bir şey tarafından cezbedilmeme ya da bir şeyin cezbetme gücü olmaması anlamlarını ifade etmeye başladı. (Disinterested hâlâ, olumlu içerimlerle, “yansız” veya “tarafsız”, ama bazen de “dogmatik olmayan” ilgi düşüncesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Gitgide daha sık “ilgisiz, ilgilenmeyen”i anlatmak için de kullanılmakta ve bu, ara sıra karışıklığa yol açmanın yanı sıra, önceki anlamın önem taşıdığı kişileri bir hayli kırmaktadır.)

Para konularında resmî bir terim olarak interest’in anlamlı bir tarihi daha var. Ortaçağ kullanımlarında faizden [usury] ayrılır; interest veya interest bir borç için yükümlülüğü yerine getirmemekten doğan zararın telafisiydi (en eski anlamın özelleştirilmiş bir uygulaması), halbuki faiz belli bir borç alma için öngörülen şimdi interest [faiz] dediğimiz şeyi almaktır. Modern finansal anlamda interest, 16. yüzyıldan itibaren, borç vermeyi belirleyen yasaların gözden geçirilmesiyle ve borç için yükümlülüğü yerine getirmemekten doğan zararın telafisinden ayrı olarak, paranın kullanılmasından elde edilen kârın kabul gören bir pratik haline gelmesiyle birlikte ortaya çıkar.

Cezbedilme ya da ilgiyi anlatan en genel sözcüklerimizin, mülkiyet ve finans alanındaki resmî bir nesnel terimden gelişmiş olması anlamlılığını korur. Daha eski genel anlamı, “çatışma kuramı”nın belli türlerinin özel bir biçiminde yaşamakta; “çatışma kuramı”na göre “çıkar çatışması”nm kökleri toplumsal yapıda, çoğunlukla aslında mülkiyet meselelerinde görülür. Latince aslının kapsamını sürdüren ve *having an interest* [ilgi duyma], *taking an interest* [ilgisini çekme], *being interested* [ilgilene] gibi ifadelerde kullanılan nesnel genel ilgi veya pay şeklindeki genişletilmiş anlamı anlamak zor değil. Belki de daha anlamlısı; insanlar, şeyler veya olayların *interesting* olduğunu söylediğimizde, ilgilendirme veya dikkat ve merak çekme gücünün genişletilmesi ve yansıtılmasından başka bir şey değildir bu. Sorun ise, bu tür *interest* üreten nesne anlamının, *usury* [tefecilik] günahından ve *interest*’in önceki durağan, geriye dönük ve telafi edici anlamından ayrıldıktan sonraki etkin –para üreten para– anlamıyla ilişkili olup olmadığıdır? Şimdi dikkat, cezbedilme ve ilgi için önemli bir yeri olan bu sözcüğün, para ilişkileri üzerine kurulu bir toplumun deneyimiyle doymuş olması muhtemeldir.

Bkz. IMPROVE

ISMS [İzmler]

Elimizdeki kayıtlar ne kadar geriye giderse gitsin, hep *isms*, hatta *ists* olmuş. *Ism* ve *ist* Yunanca sonekler. *Ism* İngilizce’de eylem adı (*baptism*); eylem türünün (*heroism*); ve belli bir gruba özgü eylem ve inançların adını (*Atticism*, *Judaism*) ya da eğilim (*Protestantism*, *Socialism*) ve ekol adı (*Platonism*) yapmak için kullanılıyordu. *Ist* ise çeşitli eyleyen adları (*psalmist*) yapmak için ve bir sistem ya da hocaya bağlı olanları (*altruist*, *Thomist*) anlatmak için kullanılıyordu. Ortaçağ döneminde bu tür Latince yeni çok sözcük oluşturuluyordu, 13. yüzyıldan itibaren İngilizce biçimler de görülür. 16. yüzyıldan itibaren çoğalıp yaygınlaştılar. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın baş-

larından itibaren yeni olan bir şey vardiysa, isms ve ists'in ayrı sözcükler olarak yalıtılmalarına tepki gösterilmesi idi: "you would soon squabble about Socianism, or some of those isms" [Çok geçmez Sosyanizm ya da bir başka "izm" üstüne de dır dır etmeye başlarsın] (Walpole, 1789); "he is nothing – no 'ist', professes no '-ism' but superbism and irrationalism" [Bir hiçtir o, ne bir "-ist"tir ne de bir "-izm"e bağlıdır. Olsa olsa bô-bürlenizm ve akıldışizm yapabilir] (Shelley, 1811); "neither Pantheist nor Pot-theist, nor any Theist or Ist whatsoever, having a decided contempt for all such manner of system-builders or sect-founders" [Ne Panteist ne Kanteist, veya herhangi bir Teist ya da İst bile değil. Bu gibi bütün sistem-kurucularına ve tarikat-kurucularına karşı kesin bir küçümsemeyle...] (Carlyle, 1835); "ists and isms are rather growing a weariness" [istler ve izmler gitgide bıktırıyor] (Emerson, 1841); "that class of untried social theories which are known by the name of isms" [izmler adıyla bilinen şu denenmemiş toplumsal kuramlar sınıfı] (Lowell, 1864).

Bu gelişme birçok eğilimi ifade ediyordu. İlk, teolojik tartışmaya artık katlanamama eğilimi; başlangıçtaki örneklerin çoğu bu türdendir. İkincisi, başka bir biçimde değil de bu yolla kolayca ve aşağılayıcı biçimde anlatılan kurama katlanamama eğilimi (Carlyle örneğinde olduğu üzere). Üçüncüsü, Lowell örneğinin zamanında başat olan anlamlı biçimde teolojik tartışmadan siyasal tartışmaya doğru kayma gibi bir eğilim vardı. Isms ve ists mizahla ya da aşağılayarak (çoğunlukla heyecanlı bir özgünlükle), ama genelde ortodoks ve muhafazakâr konumlardan, hatta *scientists*, *economists* [bilimadamları ve iktisatçılar] ve *patriotism* [vatanseverlik] öğütleyenler tarafından hâlâ kullanılıyor.

JARGON [Argo, jargon]

Jargon'un kendisinin bazı modern kullanımlarında bir *jargon* sözcüğüne dönüştüğü söylenebilir. Artık büyük ölçüde belli az bilinen bilgi dalları ya da entelektüel konumların sözvarlığını anlatmak için istenmeyen bir değerle veya küçümseyerek kullanılıyor. Fakat bir tek bilinmeyen bir uzmanlık sözvarlığını anlatıyor olsaydı, hafife alan anlamı buna varsayılan konusu hakkında tepeden bakan bir nitelik yargısıyla “jargon” diyen kişinin kendisi hakkında bir olgu olarak görülürdü. Aslında, *jargon*, önceki daha geniş anlamlarından ötürü gevşek bir biçimde kolay kullanılır oldu. Sözcük 14. yüzyılın ortalarından itibaren İngilizce’de, eski Fransızca yakınkök *jargon*’dan –kuşların ötmesi– geliyor. Daha eski kökenleri belli değil. Kuş ötüşünü anlatan doğrudan kullanımı ta 19. yüzyılın ortalarında bulunabilir, ama anlaşılmayan sesler ya da konuşmalar veya yazılara ilişkin genişletilmiş kullanımı da bir o kadar eski ve süreklidir. (Krşl. *gibberish*, kökeni belli değil, 16. yüzyıldan itibaren.) Sözcük 16. yüzyılın sonlarından itibaren, önce *cipher*’a [şifre] sonra da (19. yüzyıl) *code*’a [kod] yakın bir özel anlam geliştirdi, ama daha genel olan gelişimi iki yöneydi: (i) bilinmeyen ya da özellikle melez ya da istenmeyecek ölçüde yerel (krşl. DIALECT) konuşma biçimlerini anlatıyordu –“the Jargon and Patois of severall Provinces” [birçok ilin şive ya da lehçesi] (Browne, 1643); “The Negro Jargon of the United States” [ABD’nin zenci şivesi] (1874)– ve (ii) karşı bir dinsel ya da felsefi konumun terimlerini niteliyordu –“the Romanists understand by this Jargon” [Romanistler bu jargon aracılığıyla anlar] (1624); “for the interpreting of which Jargon” (Hobbes, 1651). Büyük ölçüde 18. yüzyıla ait olan bir mesleğe özgü dil anlamında– “the jargon of the Law” [Kanunun jargonu] (1717) –bu anlamların her biri muhtemelen etkili olmuştur, fakat daha eski kavranamazlık ya da karışık yalan anlamı, belli ki hâlâ uzak değildir. Krşl. “the cant or jargon of the

trade" [ticaretin ikiyüzlülüğü ya da alengirli dili] (Swift, 1704); bu örnekte, muhtemelen Latince *cantare*– şarkı söylemek – yakınlığından gelen *cant*, dinsel şarkılara ilişkin küçümseyici bir tanımken, kilise için yardım isteyen rahiplerin dilini, buradan da dilencilerle serserilerin özel dilini anlatmaya başladı. *Cant*'te ve jargon'un hasmane kullanımlarında belirgin olan yalan ve ikiyüzlülük anlamı bir mesleğe özel ya da uzmanlık gerektiren dil anlamından pek ayrılmamıştır, şimdi de pek ayrılmaz.

Temelde yatan sorun, anlaşıldığı gibi, çok zorlu. Çeşitli bilimler ve bilgi dallarının özel sözvarlıkları, yeteri kadar özel kaldıkları sürece, jargon diye tanımlanmazlar normalde. Sorun genelde bu tür terimlerin daha genel olan konuşmaya ya da yazıya girmesidir. Kesin ve genel terimler arasındaki ilişkiler sorununun çoğunlukla çetin olduğu hukuk ve yönetim alanlarında, bu çok yaygındır. Yaygın bir genel sözvarlığına sahip konularla bağlantılı bilgi dallarında, sorun da daha zorludur; çünkü uzmanlık alanına özgü kesinliğin maddi koşulları ya daha az belirgindir ya da hiç yoktur. Jargon'un en alaycı sık kullanımlarının özellikle psikoloji ya da sosyolojinin ve onlardan türeyen incelemelerin yanı sıra, Marksizm gibi muhalif bir entelektüel konuma ilişkin olarak bulunması ilginçtir. Bu alanların birinde ya da diğer alanlarda, uzmanlaşmış iç sözvarlıklarının üçkağıtçılık ölçüsünde geliştirilebileceği doğrudur. Ama yeni bir terimin kullanılması ya da bir kavramın yeniden tanımlanması, diğer düşünme biçimlerine meydan okumanın ya da yeni ve alternatif düşünme biçimlerine işaret etmenin kaçınılmaz bir yoludur çoğu zaman. Sanat ve inanç konularında bilinen her genel konunun kendi tanımlayıcı terimleri vardır ve bu terimlerle jargon diye tanımlananlar arasındaki fark, çoğunlukla görece tarih ve aşinalıktan öteye gitmez. Bu durumda jargon'un uzmanlık, bilinmeyen, düşman bir konuma ait ve kavranamaz konuşma gibi anlamlarını bir arada kullanmak, bazen gerçekten jargon oluyor: salt kendi kavranabilirlik ve genellikle kabul eden kendinden emin bir yerel alışkanlık.

L

LABOUR [Emek]

Labour'm İngilizce'deki en eski kullanımları arasında şu ikisi yer alır: "begin a laboure... and make a toure" ve "quit o labour, and a soru" ["işe başlamak", "bir tur tamamlamak", "iş bırakmak" anlamında eski deyimler] (ikisi de yak. 1300). Bu iki anlam, yani iş ve acı ya da zahmet anlamları,* eski Fransızca yakmök labor, Latince labore^m sözcüklerinde zaten birbirleriyle ilişki içindeydiler; kök sözcük belli değil, ancak yük altında sendelemekle ilgili olabilir. Fiil olarak labour, toprağı sürmek ya da işlemek gibi yaygın bir anlama sahipti, fakat diğer türden el emeğini de, her türlü zorlu çabayı da kapsayacak biçimde genişletilmişti. Labourer öncelikle el işçisiydi: "a wreched laborer that lyveth by hys hond" [Kol emeğıyle geçen sefil bir işçi] (yak. 1325). Labour'ın zahmet anlamı 16. yüzyıldan itibaren çocuk doğurmaya da uygulandı. Zorlu iş ve güçlüğü anlatan genel anlamı, Milton'ın şu dizelerinde iyi özetlenmiştir:

So he with difficulty and labour hard
Mov'd on, with difficulty and labour hee.

["Böylece zorluklar içinde ve
sıkı çalışmayla devam etti
yoluna/zorluklar ve çetin emeklerle...]

(*Paradise Lost*, II)

İncil'in Onaylı Versiyonu'nda iki anlam da canlıdır:

For thou shalt eat the labour of thine
Hands: happy shalt thou be...

(*) Türkçe'de de emek sözcüğü Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde "zahmet" anlamını taşıyordu – ç.n.

[Çünkü elinin emeğini sen yersin;
Mutlu olursun...]

(*Psalm* [Mezmun] 128: 2)

The days of our years are threescore and ten;
and if by reason of strength they be
fourscore years, yet is their strength labour
and sorrow

[Yıllarımızın günleri yetmiş yıldır,
ve kuvvetle seksen yıl olursa
onların gururu, zahmet ve kederdir]

(*Psalm* [Mezmun] 90: 10)

17. yüzyıldan itibaren, çocuk doğurmayı anlatan özel kullanımı dışında, **labour** gitgide zahmet anlamını yitirdi, gerçi güçlük anlatan genel ve uygulanmış anlamları hâlâ güçlüdür. **Labour**'ın genel bir toplumsal etkinlik anlamı daha açık biçimde ve de daha belirgin bir soyutlama anlamıyla ortaya çıktı. Locke (kendi bağlamı içinde ve çok soyut sonuçları olacak biçimde) emeğimizi yeryüzüyle kardığı için özel mülkiyete ilişkin bir savunma geliştirir (oysa bu karma işleminin lekelelerini taşıyanların genellikle hiç mülkiyeti yoktur). Goldsmith'in *The Traveller*'ında olduğu üzere labour kişileştirilir (1764): "Nature... Still grants he bliss at Labour's earnest call." [Doğa... Emek'in içten çağrısına hâlâ mutluluk bağışıyla karşılık veriyor] Fakat en önemli gelişme, labour'un terim olarak siyasal iktisada girmesiydi: önce var olan genel anlamıyla, "the annual labour of every nation" [her ulusun yıllık emeği] (Adam Smith, *Wealth of Nations*, Giriş), sonra ölçülebilir ve hesaplanabilir bir bileşen olarak: "Labour... is the real measure of the exchangeable value of all commodities" [her malın değişim değerinin gerçek ölçüsü... emektir] (aynı eser, I, i). Labour, en genel kullanımıyla, her türden üretken işi anlatırken, artık sermaye ve hammaddeyle birleşerek meta üreten üretim unsurunu anlatıyordu. Bu yeni özel kullanımı doğrudan doğ-

ruya CAPITALIST (bkz. bu madde) üretim ilişkilerinin sistematik kavranışına aittir. “Emeğin fiyatı” (Malthus, 1798) ve “emek arzı” gibi ifadeler daha kesin ve özel anlamlar kazandı. Sonucu sonradan Beatrice Webb tarafından gayet güzel özetlenmiştir:

Emek sözcüğüyle elbet tanıştım. Eşi sermayeyle bir çift olarak bu soyut terim hep babamın konuşmalarında dolaşıp dururdu, kütüphanedeki masanın üstünde duran teknik gazeteler ve şirket raporlarında ha bire karşıma çıkardı. “Bol su ve uysal emek”, “Emek ücretleri doğal düzeylerine düşüyor”... sözler beni şaşırtırdı... Emeği farklı türden erkekler ve kadınlar olarak hiç düşünmemiştim... emek, her insanın bir diğerinin yinelemesi olduğu, aritmetik olarak hesaplanabilir bir insan yığını anlatan bir soyutlamaydı... (My Apprenticeship, Böl. 1)

Yine de alıntılardığı iki söz labour’ın bu dönemde iki modern anlam geliştirdiğini açıkça gösteriyor: birincisi, etkinliğin ekonomik soyutlaması; ikinci olarak, bu etkinliği gerçekleştiren insanların oluşturduğu sınıfa ilişkin toplumsal soyutlama. Gördüğümüz üzere, anlamlardan ilki daha eskidir. Labour soyut bir üretim bileşeniydi: labourer [emekçi, işçi] ile labour arasında eski kullanımlarda olduğu üzere, *sermaye* bir üretim bileşeni olarak yalıtılmıştı ve özelleştirilmiş ve ölçülebilir anlamda labour aynı soyutlamanın bir parçasıydı. Bayan Webb’in alıntılardığı ikinci sözün anlamı budur: “emek ücretleri”. Fakat ilk alıntılardığı, “uysal emek” açıkça bir sınıf tanımıdır.

Bu sınıf tanımının apaçık biçimde ortaya çıkışının izini sürmek kolay değil (krşl. CLASS). Görünüşe göre “emek arzı”ndan söz etme alışkanlığı bunun zeminini hazırlamış. Fakat bu tür varsayıma karşılık olarak geniş toplumsal kullanım bir o kadar, belki de daha çok, özellikle 1820’lerden itibaren emeğin savunucularına ait olabilir. Bu nedenle “Bir Emekçi”nin (Thomas Hodgskin) kaleme aldığı *Labour Defended Against the Claims of Capital* (Sermayenin İddialarına Karşı Emeğin Savunması) (1825) ile karşılarız; burada “bileşen”lerden biri

diğerinin karşısına yerleştirilmişti, ama ikisini de toplumsal sınıf sayacak biçimde. *Labour Rewarded* [Ödüllendirilen Emek] (Thompson, 1827) hâlâ başlığı itibariyle bir etkinlikti, fakat *Labour's Wrongs and Labour's Remedies* [Emeğin Yanlışları ve Çözüm Yolları] başlığıyla yayınlanan J. E Bray'in 1830'lardaki konferansları tam anlamıyla toplumsal sınıfı ifade ediyordu. Bu dönemden itibaren bu kullanım yaygınlaşacaktı. Labour, hem kiralanan bir bileşen olarak hem de kiralananak kişilerin oluşturduğu "havuz" olarak (krşl. 19. yüzyıl ortasına ait labour market [emek pazarı]), kapitalist tanım içinde alışıldığı üzere kullanılıyordu; bu da gitgide kendinin bilincinde ve kendi kendini şekillendiren Labour Mouvement'ı [Emek Hareketi] karşısında buluyordu. Daha yaygın olan *trades* (işte bu eski anlamıyla bize *trade unions* [sendikalar] terimini kazandırdı) sözcüğüyle ve de *work*, *worker* ve *working class*'ın (bkz. WORK ve CLASS) karmaşık anlamlarıyla pek çok karmaşık etkileşimi görüldü, fakat siyasal ve ekonomik çıkar ve hareket İngilizce'de Labour olarak gelişti. Britanya'da en özgül olarak Labour Representation League [İşçi Temsil Birliği] (1869), Labour Electoral Committee [İşçi Seçim Komitesi] (1887), Independent Labour Party [Bağımsız İşçi Partisi] (1893) ve son olarak, şu andaki adıyla, Labour Party [İşçi Partisi] (1906) isimlerinde tanımlanmıştır.

Bu modern gelişmelerin labour'ın eski genel anlamları üstündeki etkilerini gözlemlemek ilginç olacaktır. Çocuk doğurmaya ilişkin özel kullanımı sürdürdü, ama başka türlü sözcük özgül modern bağlamlarının dışında pek kullanılmıyor. Sözcük kendinin bilincinde olan anlatımlarda yaşıyor ("rest from my labours") ve kullanıldığında hemen anlaşılıyor. Labourious [emek isteyen, zahmetli] eski genel anlamını koruyor. Fakat kapitalist dönemin anlam özelleşmeleri sonunda ağır bastı: bir yandan labour costs [emek maliyetleri], labour market [emek pazarı], labour relations [emek ilişkileri]; öte yandan labour movement [emek hareketi] ve adı bakımından Labour Party [İşçi Partisi]. Ancak labourer, hâlâ özel bir tür worker [işçi] olarak dolaşımda olmasına rağmen, work [iş] sözcüğü,

bütün güçlükleriyle birlikte, diğer tüm genel anlamlara baskın çıktı.

Bkz. CAPITALISM, CLASS, WORK

LIBERAL [Liberal, serbest]

Liberal'in ilk bakışta o kadar açık bir siyasal anlamı vardır ki, uzak çağrışımlarından bazıları şaşırtıcıdır. Yine de siyasal anlamı görece modernidir ve sözcüğün tarihinin ilginç kısmı büyük ölçüde geçmişe aittir.

Sözcük özgül bir toplumsal ayırım içinde, özgür olmayanlardan farklı olarak özgür olan insanların sınıfını anlatmak üzere ortaya çıkar. İngilizce'ye 14. yüzyılda, eski Fransızca yakınkök *liberal*, Latince *liberalis*, Latince kök sözcük *liber*'den –özgür adam– geçmiştir. *Liberal arts* –“*artis liberalis*” (1375)– [serbest sanatlar] kullanımında öncelikle bir sınıf terimiydi: alt sınıfa özgü beceriler ve ilgilerden (krşl. MECHANICAL) farklı olarak, şimdiki deyimle bağımsız kaynakları ve güvenli toplumsal konumu olan kişilere özgü beceriler ve ilgiler. İlgilerin bağımsızlığını kazanmış olduğu başka bir önemli anlamın geliştiği görülür: “*Liberal Sciencis... fre scyencis, as gramer, arte, fiske, astronomye, and otheris*” [Serbest bilimler... özgür bilimler, dilbilgisi, sanat, fizik, astronomi ve diğerleri gibi] (1422). Yine de özgür insanları özgür olmayanlardan ayıran her terimde olduğu gibi bir gerilim kaldı geriye. *Liberal arts*'a ilişkin kültürlü insanların idealiyle cömert anlamında *liberal* yarışır (“*in giffynges liberal*”, 1387), fakat aynı zamanda “sınırlamasız” gibi olumsuz bir anlam da çevreliyordu bunu. Daha önceden genel anlam olarak özgürlük demek olan *liberty* [özgürlük], 15. yüzyıldan itibaren güçlü bir resmî izin ya da ayrıcalık anlamı taşıyordu; donanmaya özgü *liberty boat* [izinli erleri kıyıya çıkartan çatana] ve genelde böyle anlaşılmasa da, muhafazakâr bir ifade olan *liberties of the subject* [uyruğun özgürlükleri] sözünde hâlâ yaşar bu; burada *liberty*'nin modern bir anlamı değil, belli bir hükümdara boyun eğme karşı-

sında verilen belli haklar gibi eski bir anlamı söz konusu. Bu tür resmî bir hakkı anlatan diğer bir sözcük *licence* [ruhsat, izin] idi ve “sınırlamasız” anlamı aracılığıyla duygunun nasıl etkili olduğu, 16. yüzyıldan itibaren *licentious* [ahlâksız, çapkın, uçar] sözcüğünün gelişmesinde görülebilir. Liberal, *lyberal arbytre* –özgür irade– (15. yüzyıl) ifadesinde de kullanılmakla birlikte, Shakespeare’in şu dizelerinde olduğu üzere *licentious*’a yakındı:

Who hath indeed most like a liberal villaine
Confest the vile encounters they have had.

[Gerçekten tam da liberal bir alçak gibi
yedikleri iğrenç naneleri itiraf ettiler]

(*Much Ado About Nothing*, IV, i)

Bu anlamın daha zayıf ama ilişkili bir biçimi, 18. yüzyılın sonlarından itibaren, ya “haşin olmayan” ya da “disiplinli olmayan” olarak anlaşılabilecek “katı olmayan” anlamının gelişmesidir.

Özgür insanların özel sınıfı anlamından tamamen farklı bir toplumsal bağlaında liberal’in olumlanması, Liberty’nin 17. yüzyılın ortalarından itibaren görülen güçlü genel anlamına uygun biçimde, büyük ölçüde 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında oldu. 18. yüzyılın sonlarından itibaren “açık görüşlü” ve buradan gelişen “ortodoks olmayan” anlamlarında kullanıldı: “liberal opinions” [liberal görüşler] (Gibbon, 1781). 1801 yılına ait bir örnekte sıfat biçiminin siyasal anlamı çok açıktır: “the extinction of every vestige of freedom, and of every liberal idea with which they are associated” [özgürlüğün her türlü izinin, ilişkili oldukları her türlü özgür düşüncenin ortadan kaybolması] Bu da ad biçimini gururla ve meydana okurcasına benimseyen dergi adı *The Liberal*’da (1822) olduğu üzere siyasal bir terim olarak şekillenmesine neden oldu. Fakat, o günden bu yana ortodoks olmayan siyasal görüş terimine düşmanlarınca yabancı bir çeşni katıldı. 1820’de Paris’in “Ultraları” ve “Liberalleri”nden söz ediliyordu

ve eski kullanımlarından bir kısmı yabancı bir biçimdeydi: *Liberales* (Southey, 1816); *Liberaux* (Scott, 1826). Terim bu anlamıyla karşıtları tarafından ileri Whiglere ve Radikallere takma ad olarak uygulandı; bundan sonra bilinçli olarak benimsendi ve bir kuşak içinde güçlü ve bu defa ortodoks olmuştu. 14. yüzyıldan itibaren cömertlik, sonrasında açık görüşlülük anlamı taşıyan *liberality*, 19. yüzyılın başlarında siyasal *Liberalism* ile birleştirildi. *Libertarian* [özgürlükçü] 18. yüzyılın sonlarında *determinism*'e (krşl. DETERMINE) karşı özgür iradeye inanan kişiyi anlatıyordu, ama 19. yüzyılın sonlarından itibaren kimi zaman liberal'e yakın olan toplumsal ve siyasal anlamlar kazandı. 20. yüzyılın ortalarında özellikle *libertarian socialism* [özgürlükçü sosyalizm] sözüyle birlikte yaygındı; sözü geçen düşünce *liberalism* değil, merkezî ve BUREAUCRATIC [bürokratik] (bkz. bu madde) denetimlere karşı bir tür SOCIALISM (bkz. bu madde) biçimiydi.

Kurulu parti siyaseti anlamında, Liberal artık gayet açıktır. Fakat siyasal söylem terimi olarak liberal karmaşık bir görünüm sunar. Kavram, muhazafakar konumlardan sürekli ağır saldırılara uğramıştır; sınırlama ve disiplin eksikliği anlamları, ayrıca (zayıf ve duygusal) bir cömertlik anlamı bu saldırılara maruz kalmıştır. Entelektüel tartışmalarda katı olmama anlamına da başvurulmuştur. Bu tür saldırılara karşı, liberal, PROGRESSIVE [ilerici] ya da RADICAL [radikal] (bkz. bu maddeler) görüşleri anlatan bir topluluk terimi olmuştur çoğu zaman ve bu anlamı özellikle ABD'de hâlâ belirgindir. Fakat liberal yerici bir terim olarak da sosyalistler ve özellikle Marksistler tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Bu kullanımı, katı olmama ve zayıf, duygusal inançlar biçimindeki muhafazakârların yüklediği anlamı paylaşır. Buraya kadar liberaller tarafından bildik bir yakınma olarak yorumlanmıştır bu ve sosyalistlere verdikleri cevapta kendilerinin siyasal özgürlükle ilgili oldukları, sosyalistlerin ise olmadıklarını vurgularlar. Sosyalist kullanımın en önemli anlamını, yani Liberalism'in INDIVIDUALIST [bireyci] (bkz. bu madde) insan ve toplum kuramlarına dayalı bir öğreti olduğu ve SOCIALIST [sosyalist]

(bkz. bu madde), ama tam anlamıyla SOCIAL [toplumsal] (bkz. bu madde) kuramlarla temel bir çatışma içinde bulunduğu yönündeki tarihsel bakımdan isabetli gözlemi gözden ırak tutar. Daha ileri olan gözlem, yani liberalism'in BOURGEOIS [burjuva] (bkz. bu madde) toplumu içinde ve CAPITALISM (bkz. bu madde) bakımından geliştirilmiş en yüksek düşünce biçimi olması da anlamlıdır, çünkü liberal aşağı yukarı bir küfür olarak kullanılmadığı durumlarda, bu özgürleştirici ve kısıtlayıcı düşünceler karışımına gönderme yapma niyetiyle kullanılır. Liberalism bu durumda belli zorunlu özgürlüklere dair bir öğreti, ama aynı zamanda özü bakımından sahiplenene bireyciliğe dair bir öğretilir.

Bkz. ANARCHISM, ART, INDIVIDUAL, LIBERATION, PROGRESSIVE, RADICAL, SOCIALIST, SOCIETY

LIBERATION [Özgürleş(tir)me]

Liberation İngilizce'ye 15. yüzyılda Fransızca yakınkök *liberatio*-on, Latince kök sözcük *liberatio*'dan -özgür bırakma, özgürleştirme- geçer. İlk kullanımları, borcun affedilmesi ya da askerlikten muafiyette olduğu üzere, hukuk ve yönetime ilişkindi. İzin, ruhsat ve *franchise* [imtiyaz] (kavramın kendisi 14. yüzyıldan itibaren hukuksal muafiyet ya da ayrıcalığı anlatır, 18. yüzyıldan itibaren *elective franchise* [seçim hakkı] biçiminde genişletilmiştir) biçiminde *liberty*'nin [özgürlük] kısıtlı kullanımıyla bağlantılıdır bu (krşl. LIBERAL). *Liberty* ve *liberation*'ın olumlu anlamları Latince'den itibaren biliniyordu ve *liberty* ile *liberator* 17. yüzyıldan itibaren siyasal anlam taşırdı. *Liberation* daha az yaygındı, ama 16. yüzyıldan itibaren zaman zaman siyasal bir anlamı vardır, 19. yüzyılın ortalarından itibaren ve özellikle 20. yüzyılın ortalarında (özgül olarak önce, işgal altındaki ülkelerde, özellikle Fransa'da, Faşizm'e direniş hareketlerinin, sonra işgal güçlerinin silahlı olarak yenilmesinin adı) yaygınlaşmıştır. 1944'te Fransa'ya çıkan Britanya ordusu resmî olarak *British Liberation Army* [Britanya Kurtuluş Ordusu] diye tanınıyordu.

Sözcük bu dönemde, Cezayir ve Vietnam'da olduğu üzere, işgalci sömürge güçlerine karşı direniş hareketleri için, özellikle 1950'lerden sonra yaygın olarak benimsenmişti.

19. yüzyılın ortalarında İngiltere'de liberationist hâlâ öncelikle kilisenin kurumsallığının sona ermesini savunanların adıydı. 18. yüzyılın sonlarından itibaren *özgür irade*'ye (13. yüzyıldan itibaren Latince *liberum arbitrium*'un çevirisi olarak İngilizce'de görülür) inanan kişi anlamında kullanılan *libertarian*, modern siyasal anlamını 19. yüzyılın sonlarında kazandı. Latince *liber* ve eski İngilizce *Teutonic freo*'dan türeyen sözcüklerin İngilizce'de paralel bir gelişmesi olmuştur kuşkusuz. Her durumda anlam karşıt bir terime dayalıydı; Latince'de *servus* – köle; Teutonic dillerinde evhalkının dışında olanlar, yani pratikte yine köleler. *Free* sözcüklerinin köken anlamı, *free* evhalkı ya da aile için kullanıldığında olduğu üzere, *dear*'dır [sevgili, aziz, değerli]. Genişletilen siyasal anlamlar büyük ölçüde Latince grubun çevresinde gelişmiştir, aslında büyük ölçüde Latince'de olduğu şekilde, gerçi *Free State* [özgür devlet], *freedom fighter* [özgürlük savaşçısı], *free world* [özgür dünya], *free enterprise* [özgür girişim] vb.'de görüldüğü üzere 20. yüzyılda diğer grubun kullanımı artmıştır.

Liberation'ın (daha sonra liberationist ve sıfat biçimi *liberated*'ın) kadın hareketi tarafından kullanılması –1960'ların sonunda *Lib* şeklinde kısaltılmıştı– 1940'tan itibaren siyasal hareketle ilişkisi dolayısıyladır. Daha önceki yaygın sözcük *emancipation* idi, İngilizce'de 17. yüzyıldan itibaren; sözcük önceleri Roma hukukunda *patria potestas*'tan, yani *pater familias*'m yasal güçlerinden (genelde bir çocuğu, bazen de eşini) özgür bırakma anlamına gelen Latince *emancipo*'ya uyuyordu; bu şekilde özgür bırakılan kişi *sui juris* –kendi adına– hareket edebiliyordu. (Latince sözcük *e* ya da *ex* öneki –'den, dışında– ve *mancipium*'dan –yasal satın alma ya da sözleşme– oluşuyordu; *mancipium* ise *manus* ve *cipio*'dan geliyordu, yani birebir pazarlık yapmak için el sıkışmak demek oluyordu.) Daha önceleri eğretilmeli bir anlam genişlemesi görülmüştü, Bacon'ın “Humane Nature... fit to be emancipate” [özgürleşmeye yat-

kın... insan doğası] (1605) ve Donne'da da siyasal bir uygulama vardı, "to emancipate them from the Tyrant" [onları zorbadan kurtarmak] (1625). Fakat 18. yüzyıldan itibaren terim çok büyük ölçüde kölelikten azat etme anlamıyla sınırlandı ve bu eğilim ABD'de 1863'ün *Emancipation Day*'iyle doruğa çıktı. Britanya'da da terim bir süre için Katoliklerin hak mahrumiyetlerinden *emancipation*'ıyla [kurtulma] (1829) özel bir anlam kazandı. Yine de 19. yüzyıl boyunca sözcük çok daha yaygın biçimde kadınların yasal ve siyasal hak mahrumiyetlerinin kaldırılmasına uygulandı (ve bu bağlamda *emancipatress*'ın istenmeyen bir kullanımı 1822'de kaydedilir) ve sözcük Britanya ile Amerika'da 20. yüzyılda yaygınlaşır. *Wage-slavery* [ücretli kölelik] sözünün zaten çağrıştırdığı "işçi sınıfının özgürleşmesi" sözünde olduğu üzere, işçi hareketine de uygulanır ya da işçi hareketi tarafından da kullanılır.

Sonraları gözlemlenen *emancipation*'dan *liberation*'a geçiş, mahrumiyetlerin kaldırılması veya *ayrıcalıkların* (krşl. UNDERPRIVILEGED) bağışlanması düşüncelerinden daha etkin olan *özgürlük* ve *kendi geleceğini belirleme* [self-determination] düşüncelerine geçişi işaret eder. 17. yüzyıldan itibaren özgür irade düşüncelerine gönderme yapan *kendi geleceğini belirleme* 19. yüzyıldan itibaren siyasal bir anlam kazanmıştır ("a free, self-determining political aggregate" [özgür, kendi geleceğini belirleyen bir siyasal bütün], Grote, 1853) ve özellikle 1918'den sonra yaygındır ("the right of nations to self-determination" [ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkı]). Yakın zamanlardaki kimi kullanımları kişisel ile siyasal anlamları birleştiriyor gibi.

Bkz. FAMILY, LIBERAL, SEX, UNDERPRIVILEGED

LITERATURE [Edebiyat, yazın]

Literature zor bir sözcüktür, bu kısmen günümüzdeki uzlaşılı anlamı ilk bakışta çok yalın görüldüğü için böyledir. Bütün kitapların ya da her tür yazının edebiyat mı olduğu sorusunu

sorma fırsatını buluncaya kadar ya da, basit bir örnek seçelim, tiyatro görünüşe göre öncelikle sözlü sahneleme için (her ne kadar aynı zamanda çoğu kez okunmak üzere) yazılmış bir tür olduğundan ötürü edebiyat ile *tiyatro* arasında bir ayrımla karşılaşınca kadar İngiliz edebiyatı ya da çağdaş edebiyat gibi ifadelerde görünüşte bir güçlük yoktur. Sözcüğün tarihçesine bakınca dek bu çoğu zaman karışık ayrımlarda neyin etkili olduğunu anlamak kolay değildir.

Literature İngilizce'ye 14. yüzyılda okuyarak edinilen kibarlara özgü bilgi anlamıyla girdi. Fransızca yakinkökü *littérature*, Latince *litteratura* aynı genel anlamı taşıyordu. Kök sözcük ise Latince *littera*'dır – harf. Dolayısıyla man of literature ya da man of letters [edebiyat adamı, edebiyatçı] bizim şimdi çok okuyan adam dediğimiz şeye denk düşüyordu. Dolayısıyla: “hes nocht sufficient literatur to undirstand the scripture” [İncili anlamaya yetecek kadar edebiyatı (okuma yazması) yok] (1581); “learned in all literature and erudition, divine and humane” [tanrıya ve insana ait her türlü bilgi alanında yetkin] (Bacon, 1605). Bacon'a ait olan örnekten, durum bildiren adın –iyi okumuş olma– zaman zaman nesnel ada –iyi okumuş birinin okuduğu kitaplar– yakın olduğu görülebilir. Fakat başlıca anlamı, normal sıfattan anlaşılabilir: İlk olarak 17. yüzyılda literate'e [okuma-yazma bilen] alternatif olarak ortaya çıkan ve daha genel anlamını 18. yüzyılda kazanan (gerçi krşl. Cave'in Latince başlığı *Historia Literaria*, 1688) literary'den [edebi] çok 15. yüzyıldan itibaren literate. Johnson'ın *Life of Milton*'nda bile eski kullanımı hâlâ normal görünür: “he had probably more than common literature, as his son addresses him in one of his most elaborate Latin poems” [harcıalem bilgiden daha fazlasına sahipti, tıpkı oğlunun en güzel Latince şiirlerinden birinde dediği gibi] (1780).

Yani literature büyük ölçüde literacy'nin [okur-yazarlık] günümüzdeki anlamlarına karşılık geliyordu; literacy muhtemelen eski anlamlar ortadan kaybolduğu için 19. yüzyılın sonlarından itibaren görülen yeni bir sözcüktü. Hem okuyabilme yeteneğini hem de iyi okumuş olma durumunu anlatı-

yordu. Olumsuzlarıyla doğrulanabilir bu. Illiterate (okuma-yazma bilmeyen) genelde az okumuş ya da iyi eğitim almamış kişi demek oluyordu: “Judgis illitturate” [Okuması yazması olmayan yargıçlar] (1586); “my illeterate and rude stile” [mürekkep yalamamış benim kaba saba üslubum] (1597); ve ta Chesterfield’da (1748): “the word *illiterate*, in its common acceptance, means a man who is ignorant of those two languages” [yaygın anlamıyla okuma-yazma bilmeyen sözü bu iki dili (Yunanca ve Latince) bilmeyen kişi anlamına gelir]. Hatta daha açık olan, artık kullanılmayan bir *illiterature* vardı, 16. yüzyılın sonlarından itibaren: “the cause... ignorance... and *il-literature*” (1592). Bunun tersi olarak, 17. yüzyılın başlarından itibaren, literati çok iyi eğitim görmüş olanlar anlamına geliyordu.

Fakat basılı kitaplar düşüncesine sıkı sıkıya bağlı olan “kibarlarca özgü bilgi” şeklindeki genel anlam sonradan görülecek olan anlam özelleşmesinin zeminini hazırlıyordu. 16. yüzyılda Colet *literature* ile *blotterature* dediği şey arasında bir ayrım yapıyordu; burada okunaklı harfler yazamama anlamı, kibarlarca özgü bilgi ölçülerinin altında olan bir kitabı kapsayacak biçimde genişletilmişti. Fakat anlamda genel bir değişimin ilk işaretleri 18. yüzyıldan itibaren. *Literary literate*’la eşdeğerliliğinin çok ötesinde genişletilmişti: muhtemelen önce iyi okumuş anlamında, ama 18. yüzyılın ortalarından itibaren yazma pratiği ve mesleğini anlatacak biçimde, “*literary merit*” [edebi değer] (Goldsmith, 1759); “*literary reputation*” [edebi ün] (Johnson, 1773). Himayeden kitap satış piyasasına geçiş döneminde, yazarlık mesleğine ilişkin bilincin artmasıyla yakından ilişkili görünür bu. *Literature*’ı iyi düzeyde okur yazar olma anlamında kullandığı *Life of Milton* ve *Life of Cowley*’de yeni nesnel anlama başvurarak şöyle yazar: “an author whose pregnancy of imagination and elegance of language have deservedly set him high in the ranks of literature” [düşgücünün zenginliği ve dilinin zerafeti kendisini bihakkın edebiyat mertebelerinin tepesine yerleştiren bir yazar] (Sözlük’ündeki tanım “bilgi, yazı sanatında hüner” şeklindeydi.) Yine de bu an-

lamlarıyla literature ve literary hâlâ kitaplar ve yazılar bütününe gönderme yapıyordu; ya da ayırım yapılmışsa bile, belli yazı türlerine ilişkin olarak değil kibarlara özgü bilgi düzeyinin altına düşmesi bakımındandı bu ayırım. Hume gibi bir filozof “Edebi Ün Sevgisi”ni “kendisine hakim olan tutku” diye tanımlayabiliyordu gayet doğal bir şekilde. Kibarlara özgü bilgi dairesinde sayılan her yapıt pekala literature olarak ve bu türden tüm ilgiler ve de uygulamalar literary diye tanımlanabiliyordu. Dolayısıyla Hazlitt, *Of Persons One Would Wish to Have Seen*’de (Winterslow, II) şöyle aktarır: “Ayrton said, ‘I suppose the two first persons you would choose to see would be the two greatest names in English literature, Sir Isaac Newton and Mr Locke’” [Ayrton “Sanırım görmeyi seçeceğiniz ilk iki kişi İngiliz yazınının en büyük iki adı Sir Isaac Newton ve Bay Locke olur”] (yak. 1825).

Şu anda yaygın olan İngiliz edebiyatı sözünün kendisi çok önemli bir gelişmenin parçasıdır. *Nationallitteratur* [ulusal edebiyat] düşüncesi 1770’lerde Almanya’da gelişti ve şu ifade kaydedilebilir: *Über die neuere deutsche Litteratur* (Herder, 1767); *Les Siècles de littérature française* (1772); *Storia della letteratura italiana* (1772). *English literature* bunların ardından gelmiş benziyor, gerçi bu Johnson’da örtük olarak bulunur. “Edebiyatı” olan bir “ulus” anlamı, çok önemli bir toplumsal ve kültürel, muhtemelen aynı zamanda siyasal gelişmedir.

Bu durumda izi sürülmesi gereken şey, edebiyat’ın belli yazı türlerine hasredilmesine dönük ve çoğu zaman başarılı olmuş girişimlerdir. Güç bir iştir bu, çünkü henüz gelişme tamamlanmamıştır; literary editor ya da literary supplement hâlâ genellikle her türden kitapla ilgilenir. Creative literature [yaratıcı yazı] ve imaginative literature [düşsel yazı] gibi ifadelerle bazen vurgulanan (geride kalan belirsizlikten ötürü) bir anlamda özelleşmiştir sözcük (krşl. yazının niteliği olarak CREATIVE ve IMAGINATIVE; aynı zamanda krşl. FICTION). Geçmişle bağlantılı olarak literature hâlâ görece genel bir sözcüktür: roman ya da şiir yazmamış olan Carlyle ve Ruskin, sözgelimi, İngiliz edebiyatı’na dahildir. Fakat literary merit’i

[edebi değeri] olsun olmasın ya da literary interest'e [edebi ilgiye] değsin değmesin, artık normalde edebiyat diye tanımlanmayan diğer yazı türleriyle –felsefe, denemeler, tarih vb.– hep ayırt edilmiş ve ayrılmıştır; edebiyat da iyi yazılmış kitaplar olarak anlaşılabilceği gibi, daha çok *düşsel* ya da *yaratıcı* türdeki iyi yazılmış kitaplar olarak anlaşılıyor belirgin biçimde. İngilizce eğitimi, özellikle üniversitelerde, edebiyat, yani esasen şiir, oyun ve romanların öğretilmesi olarak anlaşılıyor; diğer “ciddi” yazı türleri *genel* ya da *söylemsel* diye tanımlanıyor. Çoğunlukla “düşünceler”in ya da “tarih” ya da “genel konu”nun tartışılmasından ayrı olarak bir de literary criticism [edebiyat eleştirisi] –(*yaratıcı* ya da *düşsel*) bir yapının nasıl yazıldığı üstüne yargı– vardır. Aynı zamanda birçok, hatta çoğu şiir, oyun ve roman edebiyat olarak görülmez; *kibarlara özgü bilgiye* ilişkin eski ayrımla bir anlamda ilişkili olarak edebiyatın seviyesinin altında kalırlar; edebiyat yapısı sayılacak kadar “özlü” ya da “önemli” değillerdir. Bu durumda kurgu olsa bile *düşsel* ya da *yaratıcı* olmayan, dolayısıyla AESTHETIC (bkz. bu madde) içerikten yoksun olan ve de ART (bkz. bu madde) sayılmayan yapıtları tanımlamak için yeni bir popüler edebiyat ya da sub-literary [edebiyat altı] kategorisi kurulur.

Edebiyat, *sanat*, *estetik*, *yaratıcı* ve *düşsel* sözcüklerinin oluşturduğu modern bileşimin temsil ettiği önemli değişim açıkça toplumsal ve kültürel tarihle ilgilidir. Edebiyat'ın kendisi Ortaçağ'm sonunda Rönesans'ta okuma becerileri ve kitap niteliklerinin yalıtılması olarak görülmelidir; matbaanın gelişmesiyle bu çok vurgulanır. Fakat *bilgi* anlamı hâlâ içkindi ve *dilbilgisi* ile *retorik* gibi etkin sanatlar da vardı. Matbaanın egemenliğiyle birlikte, *yazı* ve *kitaplar* gitgide neredeyse eşanlamlı oldu; söylenmek üzere yazılan *tiyatro* konusundaki karışıklık da buradan doğar (fakat bu durumda Shakespeare besbelli ki edebiyat'tır, gerçi *metin* de bunu kanıtlar). Daha sonra *edebiyat* Romantizmin temel kabulleri içinde *düşsel* yazı olacak biçimde özelleştirildi. Özelleşmeden önce hangi sözcüğün bu hizmeti gördüğünü öğrenmek ilginç olacaktır. 1586'da öncelikle *poetry* [şiir] “the arte of making: which word as it hath alwaies beene

especially used of the best of our English Poets, to expresse the very faculty of speaking or wryting Poetically” [En üstün İngiliz Şairlerimiz Şairce yazma ya da konuşma yetisini dile getirmek için her zaman hangi kelimeyi kullanmışlarsa öyle yapma sanatı] diye tanımlanıyordu (*konuşma*’nın dahil edilmesine dikkat edin.) Sidney 1581’de şöyle yazacaktı: “verse being but an ornament and no cause to Poetry: sith there been many most excellent Poets, that never versified” [Koşuk şiirin nede-ni değil süsüdür, çünkü hiç koşuk yazmamış nice büyük Şairler vardır]. Şiir’in vezinli yazıya özelleştirilmesi 17. yüzyılın ortalarından itibaren belirgindir, gerçi Wordsworth hâlâ buna itiraz ediyordu: “I here use the word ‘Poetry’ (though against my own judgement) as opposed to the word ‘Prose’, and synonymous with metrical composition” [“Şiir” sözcüğünü burada (kendi düşünceme aykırı olduğu halde) “Düzyazı” sözcüğüne karşıt anlamda ve vezinli yazıyla eşanlamlı olarak kullanıyorum.] (1798). Şiir’in nazıma hasredilmesinin, NOVEL [roman] (bkz. bu madde) gibi düzyazı biçimlerin gitgide önem kazanmasıyla birlikte, edebiyat’ı var olan en genel sözcük yapmış olması olasıdır. Bunun arkasında Rönesans’ın dinsel yazıdan farklı olarak dünyevi olan *litterae humane* [insana ilişkin yazılar] anlamı vardı ve bundan *letters* [yazı] sözcüğünün genelle-yici bir kullanımı doğdu. 17. yüzyılın ortalarından itibaren Fransızca’da *belles lettres* [güzel yazılar] sözü gelişti; *edebiyat* sonunda kurulduğunda bu anlamı daraltmak içindi. Şiir yüksek düşgücü bağlamında üst düzey yazma ve konuşma beceri-lerini ifade ediyordu; sözcük iki yöne de çekilebilirdi. 19. yüzyıldaki anlamıyla edebiyat, konuşmayı dışarıda bırakarak da olsa, bunu yineledi. Sırf *düşsel* ve *yaratıcı* konuya hasredildiği için değil, aynı zamanda kitaplara hasredilmenin tanımı gereği dışarıda bıraktığı “söylemek üzere yazma”ya dönük pek çok biçimin (tiyatro’nun yanı sıra *radio-televizyon yayını*) yeni önemi dolayısıyla da, sorun arz eder bu.

Hâlâ 18. yüzyıl sonrası anlamlarıyla önemli ölçüde dolaşım-da olmalarına rağmen, *literature* ve *literary*, yakın zamanlarda aşırı özelleşmenin dışarıda bıraktığı genel anlamları geri ka-

zanmaya çalışan yazma ve iletişim gibi kavramlar tarafından geleneksel olarak kendi zemini kabul edilen konularda gitgide daha çok eleştirilmiştir. Üstelik, bu tepkiye bağlı olarak, literary iki istenmeyen anlam kazanmıştır: basılı kitaba ya da günümüzdeki yazı ve konuşmadan çok geçmiş edebiyata ait olan; ikinci olarak, “gerçeklere ilişkin araştırma” yerine kitaplardan alınan (güvenilmez) tanıklık. Bu sonuncu anlam, edebiyat (şiir, kurgu, düşsel yazı) ile gerçek deneyim arasındaki tüm karmaşık ilişkilere değinir. Literary kuşkusuz diğer kimi sanatların, özellikle resim ve müziğin tartışmalarında bir yergi sözcüğü de olmuştur; burada yapıt kendi ortamı içinde yeter-siz ölçüde özerk olarak ve “edebi” türde “dışsal” anlamlara bağımlı görülür. Bu anlam film tartışmasında da gözlemlenir. Bu arada literacy ve illiteracy, 19. yüzyıl öncesi anlamdan çok daha geniş bir perspektifle, anahtar nitelikte toplumsal kavramlar halini almıştır. 18. yüzyıldan itibaren illiteracy genel olarak okuma-yazmayı bilmemeyi anlatacak biçimde genişletilmiştir ve literacy 19. yüzyılın sonlarından itibaren gitgide genel ve zorunlu beceriler olarak görülen okuma-yazma’nın bilinmesini ifade etmek üzere türetilmiş yeni bir sözcüktü.

Bkz. AESTHETIC, ART, CREATIVE, FICTION, IMAGE, MYTH, NATIONALIST, NOVEL

M

MAN [Erkek, insan, adam]

Tekil ve büyük harfli Man’ın, bütün insan ırkını, insan türünü, yani mankind’i [insanoğlu] anlatan önemli ve ilginç bir kullanımı vardır. Man (insan) erkek anlamında man’le özdeşliği İngilizce’de çoğu Avrupa dilinden daha uzun süre var oldu. İngilizce’deki soyut kullanım tanımlığı olmaması bakımından ilginçtir (krşl. *l’homme*, *der Mensch*): “the anatomy of man and the ape” [insanın ve iri maymunun anatomisi]. Fiziksel türle-

rin betimlemelerinde, Man pek az sorun arz eder; yalnızca cinsel özelleşme kimi bağlamlarda güçtür (krşl. son zamanlar yayınlanan bir kitabın başlığı: *The Descent of Woman*). Cinsel özelleşme, sözcüğü bazı genel toplumsal ve felsefi kuramlarda sorunlu hale getirdi (krşl. Paine'in *Rights of Man* (insan) ve Wollstonecraft'ın *Rights of Woman* (dişil)). Cinsel özelleşme bir yana, fiziksel olmayan bağlamlarda asıl ilginç olan tekil kullanımdır. Hiç sorun çıkarmayan "the future of man on this planet" gibi açıkça uygulanmış ve genişletilmiş kullanımları vardır. Fakat bazı başka kullanımlarında tekil biçim sorunlara neden olur ve çoğu zaman bu sorunları gizler. Man'ın Tanrı'dan ayrılan bir genelleme olduğu dönemde daha basitti bu, "man purposith and god disposith" [İnsan ister, Tanrı verir] örneğinde olduğu gibi (1450); tekil biçimlerden biri diğerine bağımlıydı ve Man'ın (Man-kind) Tanrı tarafından yaratılması ve denetlenmesi söz konusuydu. İlginç olan, Aydınlanma'da olduğu üzere, evrensel ahlâk ve toplumsal nitelikler tanımlandığında aynı tekil biçimde ifade edilmeye devam eden ortak –manevi ve metafizik– durumu bunun kabul etmiş olmasıdır. Tekil tümel kendi ayakları üstünde durmayı başardı. Üstelik bu kullanım, vurgunun insanın öz gelişiminde (*Man Makes Himself*) olduğu dönemde yaşadı ve bilinçli bir tarihsel ve kültürel görelilik içinde bile bir hayli yaygındı. "İnsan tekerleği, pusulayı ve içten yanmalı motoru icat etti"den "İnsan doğası gereği avcıdır" ve "İnsan sanayi uygarlığının kritik bir döneme girdi artık"a uzanan bir yelpazede olduğu üzere, gerçekte toplumsal ve kültürel önermeler olan şeylerden jenerik kabulleri ayırt etmek bu durumda çok güçtür. Tüm bu kullanımlar olanaklıdır, fakat büyük harfli tekil biçimin içerimlerinin (tümellik varsayımlarıyla birlikte) ve aslında aynı anlamda kullanılan soyut Men'in çoğu zaman benzer olan içerimlerinin farkında olmak önemlidir genelde. Kullanımları metafizik, tümelci ya da tarihsel olarak çizgisel bağlamlara özgüyse sorun daha küçüktür; fakat bu kabullerin alışkanlıkları artık dile yerleşmiş durumda, o kadar ki gerçek tarihsel ve kültürel çeşitlilik vurgulandığında bile sürer bu. "Tür varlık" kavramı

hakkında başlangıçta, önemli ve belki de çözülmemiş bir güçlük olan Marksizm'deki kullanımlar sırf bu nedenle özel bir ilgi gerektirir.

Bkz. HUMANITY, SEX

MANAGEMENT [Yönetim, idare]

Management ile insanlar arasındaki müzakerelerden söz ettiğimizde, her iki terimle toplumsal ve ekonomik ilişkilerin özel bir biçimini anlatırız. Manage sözü İngilizce'ye doğrudan doğruya İtalyanca *maneggiare*'den –idare etmek ve özellikle atları idare etmek ve eğitmek– geçmiştir. En eski İngilizce kullanımları bu bağlamdaydı. Yakınkökü halk Latincesi *manidiare* –idare etmek– Latince kök sözcük *manus*'tan –el– geliyordu. Manage çabucak savaş hareketlerini ve 16. yüzyılın başlarından itibaren kontrolü eline almak, sorumluluğu, yönetimi ele almak gibi genel bir anlamı kapsayacak biçimde genişletildi. Bundan sonraki tarihi Fransızca *ménager* –dikkatli kullanmak– sözcüğüyle karıştırılmasının etkisinde kalır; Fransızca sözcük *ménage*'dan –evhalkı– gelir ve halk Latincesi *mansionaticum* ve Latince kök sözcük *mansionem*'e (Fransızca'ya doğrudan *maison* –ev– biçiminde geçmiştir) –mesken– dayanır. 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyıldan itibaren, farklı yazımlarla ifade edilen *manage* ile *menage*'m çakıştığına dair bol bol tanıklık vardır. Bu da *manager*'m anlamlarını eğitici ve yöneticiden (*maneggiare*) özenli ev sahibine (*ménager*) doğru yönlendirdi. Bu yelpaze dilde hâlâ canlıdır, spordan ticarete ve ev idaresine (a good *manager*) geniş bir alana uygulanır.

Management kökeni bakımından bu etkinliklerin herhangi biri için süreç adıydı. Önce bir grup insan düşüncesine hasretilmiş benziyor, buradan da tiyatrodan kurumu denetleme ya da uygulamaya; bu anlamıyla management hâlâ canlı bir ifadedir. Bu 18. yüzyılın ortalarından itibaren, fakat *manage* ve *manager* o dönemde finansal ve ticari etkinlikler için gitgide daha fazla kullanılmaya başlamıştı. Topluluk adı olarak mana-

gement 19. yüzyılda gazetelerin idaresini kapsayacak biçimde genişletildi. Kurumsal anlamda managers 18. yüzyılın ortalarından itibaren bir kamu kurumunun (işyeri, okul) sorumluluğunu taşıyan ya da yönetimini elinde bulunduranları anlatmak üzere gitgide genişletildi. Ticarete, manager hâlâ *agent*'tan [memur] ve *receiver*'la (davalı malları idareyle sorumlu kişi/kayyum) eşdeğerli özel kullanımından belirgin biçimde ayrılmış değildi. Terim ticarete yaygınlaşırken, hâlâ mal sahipleri ve müdürlerle manager'lar arasında kesin bir ayrım vardı; *memur* olarak manager bu anlamda hâlâ canlıdır.

Management'ın 20. yüzyılda gitgide yaygınlaşan genel anlamı iki tarihsel eğilimle ilişkilidir. Birincisi, gitgide büyüyen ticari işleri yürütecek ücretli memurların gitgide daha çok istihdam edilmesi. İngilizce'de bunlar, (monarşiden kalma bir adla) *civil servants* ya da daha genel biçimde BUREAUCRACY (bkz. bu madde) diye anılan devlet memurlarından farklı olarak, yeni bir vurguyla, the managers ya da the management adını almışlardır. Devlet görevlilerinin oluşturduğu bu sınıf hâlâ management'tan ayrılır, gerçekte faaliyetleri aynı olsa bile; bu da kamu ile özel sektörün iş dünyaları arasında kabul edilen ve ideolojik yönelimli ayrıma uygundur. Yarı kamusal kurumların nazik adı the *administration*'dır (gerçi bu terim aynı zamanda *government* [hükümet] için siyasal bir eşanlamlı olarak da kullanılır.) Diğer Avrupa dillerinde "işverenler" ile "yöneticiler" arasındaki belirsiz alan için büyük çeşitliliğin olması anlamlıdır; (Amerikan) İngilizcesi'ndeki anlamıyla manager'm çoğu zaman kesin bir karşılığı yoktur ve bazen olduğu gibi benimsenmiştir. (Krşl. Fransızca *employeur* ve özellikle *patron*'un yanı başında *directeur*, *régisseur*, *gérant*.) İkinci tarihsel eğilim aslında kapitalist ekonomik ilişkilerin gizemleştirilmesinden ibaretti. *Efendiler* ile *adamlar* arasında (19. yüzyıl) müzakereler olurdu. 20. yüzyılda gitgide *efendiler* sözcüğünün yerine daha yumuşak olan *işverenler* sözcüğü geçirildi, hâlâ da kullanılır bu. Fakat 20. yüzyılın ortalarında the management daha fazla tercih edilir oldu; soyut bir terimdir bu ve soyut, görünüşte tarafsız ölçütler ima eder. Kapitalizm içinde ücretli

manager'ların büyük şirketlerin etkin denetimini yasal sahiplerinin ya da hissedarlarının elinden aldığı söylenen managerial revolution denilen şey üstüne hâlâ hararetli bir tartışmanın olması da kayda değer. Bu doğru olsaydı (gerçek bir hayli karmaşık) management şu anda işverenler halini almıştı; ayrıca soyut ve görünüşte yansız olan terimin hâlâ ideolojik etkisi vardır. *Müdürler*'in bu sürecin neresine dahil oldukları kuşkusuz temel tartışmanın bir parçasıdır.

Management ile insanlar arasındaki müzakerelerin tanımı, çoğu zaman işverenler ile işçiler arasındaki müzakerelerin gerçek niteliğinin yerini alır, ardından da emek ürününün gövelli payı hakkındaki müzakerelerin niteliğini bir sürecin (soyut management) genel "icapları" ile gerçek bireylerin (insanlar) "talepleri" arasındaki tartışma anlamının yerine geçirir. Belli bir kapitalist kurumun ya da sistemin iç yasaları, bu durumda salt bireylerin bencil arzularına karşıt olarak genel, soyut veya teknik yasalar şeklinde sunulabilir. Bunun da güçlü ideolojik sonuçları olur.

Bu arada manage'in (*maneggiare*'den gelen) eski anlamının bir örneği yaygın bir ifade olan man-management'ta [insan yönetimi] bulunabilir. Orduda başlamıştır bu ve daha önceki atların eğitimi ve denetimine ilişkin anlamla doğrudan ilişkilidir. 20. yüzyılda pek çok istihdam ve işçi yönetimi biçiminde işlemsel bir ifade olarak kapsamı büyük ölçüde genişletilmiştir ve management-training [yönetim eğitimi] kurslarında, her zaman içeriminin tam bilincinde olunmasa da, sık sık kullanılır. Daha soyut olduğu için daha çok tartışılabilir olanı ise, sürecin her iki yanındaki insanların tamamıyla genellenip soyutlandığı personnel management'tır [personel yönetimi].

Bkz. BUREAUCRACY, LABOUR, MAN

MASSES [Kitleler]

Toplumsal tanımlamada mass çok yaygın bir sözcük olmakla kalmaz, aynı zamanda çok da karmaşık bir sözcüktür. The

masses daha az karmaşık olmakla birlikte, bilhassa ilginçtir, çünkü birden çok değer taşır: Muhafazakâr düşüncede büyük ölçüde bir aşağılama sözü, sosyalist düşüncede ise olumlu bir terimdir.

Bir halkın çoğunluğuna yönelik aşağılama sözlerinin uzun ve bereketli bir tarihi vardır. En eski tanımlarda önemli olan anlam, açıkça belirtilen ya da örtük olarak var olan art arda basamaklar ya da katmanlar biçiminde düzenlenmiş fiziksel bir toplum modeline bağlı olarak, *base* [alt] ya da *low*'dur [aşağı]. Fiziksel model toplumsal betimlemenin sözvarlığını büyük ölçüde belirlemiştir; krşl. *standing*, *status*, *eminence*, *prominence* ve toplumsal *levels*, *grades*, *estates* ve *degrees*'in tanımı. Aynı zamanda, belli "alt" grupları betimlemeye dönük daha özel terimlerin kapsamı genişletilmiştir: Latince *plebs*'ten *plebian*; feodal toplumdan *villein* ve *boor*. COMMON (bkz. bu madde) karşılıklılığa "aşağı" anlamı katmıştır, özellikle "the common people" [halk, avam] sözünde. 16. yüzyıl itibariyle *vulgar* [halka ilişkin, bayağı] olumlu ya da yansız anlamlarının çoğunu yitirmişti ve "alt" ya da "aşağı"nın eşanlamlısı değerini kazanıyordu; daha iyi bir türemiş anlamı *vulgate* içinde korunmuştur. *The people*'m [halk] kendisi, insanların daha iyi olan kısmını *daha bayağı* ya da *en aşağı* olanlardan ayırmaya çalışan 17. yüzyıl tartışmalarında olduğu üzere muğlaklaşmıştır. Büyük bir onaylayıcı ifade olan *the people* hâlâ, siyasal konuma bağlı olarak, ya genel olarak ya da seçici biçimde kullanılabilir.

Açık siyasal aşağılama ya da korku belirten sözcüklerin kendi tarihleri vardır. 16 ve 17. yüzyılda anahtar sözcük *multitude* [yığın] idi (bkz. Christopher Hill: "The Many-headed Monster", *Change and Continuity in Seventeenth-century England* içinde; 1974). *Vulgar* ve *the rabble*'a [ayak takımı] sık sık gönderme vardıysa da, asıl anlamlı olan ad *multitude* idi, çoğu zaman *many-headed* [çok başlı, birden çok başlı olan] şeklinde sayıyı pekiştiren bir tanımla birlikte görülürdü. *Base multitude* [bayağı yığın], *giddy multitude* [uçarı yığın], *hydra-headed monster multitude* [yılan başlı canavar yığın] ve *headless multitude* [başsız yığın] gibi ifadeler de vardı. Büyük sayılara dönük

bu vurgu, *mass*'in sonraki gelişimiyle karşılaştırıldığında anlamlıdır, gerçi “avam” hakkında en belirgin olan şeyin sayılarının çok olması, her zaman çok açık bir gözlem olmuştur.

Base [alt] toplumsal konum ve ahlâk bakımından düşüklük yükleyen açık bir anlamdır. *Idiot* ve *giddy* ise daha başlangıçta çakışmış olabilir, “cahil” ve “aptal”dan *giddy*'nin “deli” biçimindeki eski anlamına (aslında bir tanrı tarafından ele geçirilmiş olma durumunu anlatırdı). Fakat *giddy*'nin “dengesiz” anlamı tarihsel olarak daha önemli oldu; 17. yüzyıl itibariyle İngilizce'de *mob* [güruh] (gerçi 18. yüzyılın başlarında başkalarının yanı sıra, sözcüğü güzelce *vulgarism* diye mahkûm eden Swift'in itirazları da mevcuttu) şeklinde kısaltılmış olan Latince *mobile vulgus* –dengesiz/kararsız halk– sözüyle bağlantılıdır. 16 ve 17. yüzyılın yaygın sözcüğü *multitude*'un yerine 18. yüzyılda *mob* geçmişti bile; yine *vulgar*, *base*, *common* [sıradan] ve *mean* [bayağı] bataryasıyla destekleniyordu. *Mob* kuşkusuz günümüze kadar yaşadı, ama 19. yüzyılın başlarından bu yana çok daha özgül olmuştur: genel bir durumdan çok özel bir başıboş kalabalık. Bütün bunların arasından genel durumu anlatmak üzere sıyrılıp gelen, *mass*'ti, bunu da the *masses* takip etti.

Mass 15. yüzyıldan itibaren bir dizi anlamla yaygın biçimde kullanılıyordu; Fransızca yakınkök *masse* ve Latince *massa*'dan –yoğrulabilen ya da kalıba dökülebilen malzeme kütlesi (kök anlamı muhtemelen hamur yoğurmak idi), buradan da anlam genişlemesiyle her türlü büyük malzeme kütlesi – geliyordu. İki önemli ama birbirine alternatif anlamın geliştiği görülebilir: (i) biçimsiz ve ayırt edilemeyen şey; (ii) yoğun bir kütle. Olası çakışmalar ve çeşitlemeler ortada. *Othello*'da şu kullanım görülür: “I remember a masse of things, but nothing distinctly” [Bir yığın şey hatırlıyorum, ama hiçbirini belirgin değil]. Modern anlama yakın bir örnek olarak Clarendon'ın *History of the Rebellion*'daki anlamlı kullanımı göze çarpar: “like so many atoms contributing jointly to this mass of confusion now before us” [Şimdi gözümüzün önünde duran bu kargaşalık kitlesine ortak katkıda bulunan onca atom gibi]. *Mass*'in yansız kullanımları

fizik bilimlerinde, resimde ve gündelik kullanımda kütleyi anlatmak üzere geliyordu. (Dinsel mass [ekmek ve şarap ayini] her zaman için ayrı bir sözcüktü, Latince missa'dan –gönderilmiş, kovulmuş ve buradan özel bir ayin anlamıyla– geliyordu.) Fakat toplumsal anlamının 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında ortaya çıktığı görülebilir: “the Corrupted Mass” [ahlâksız kitle/kalabalık] (1675); “the mass of the people” [insan kitlesi/yığını] (1711); “the whole mass of mankind” [insanoğlunun oluşturduğu bütün bir kitle] (1713). Fransız Devrimi'ne kadar bu hâlâ belirsizdi. Bu dönemde özel bir kullanım belirleyici oldu. Southey'nin 1807'de gözlemlediği gibi: “the levy in mass, the telegraph and the income-tax are all from France” [toplu seferberlik, telgraf ve gelir vergisi, bütün bunlar Fransa'dan geldi]. Anna Seward 1798'te şöyle yazmıştı: “our nation has almost risen in mass” (ulusumuz neredeyse topyekûn ayağa kalktı). Devrim ve açıktan açığa toplumsal çatışma döneminde, İngiliz Devrimi sırasında *the multitude* hakkında söylenmiş olan şeylerin çoğu, şimdi *the mass* hakkında söyleniyordu ve en son 1830'lar itibariyle *the masses* yaygın bir terim halini alıyordu, gerçi hâlâ kimi zaman özel bir yenilik belirticisine gereksinim duyuyordu. Sözcüğün INDUSTRIAL REVOLUTION'la [sanayi devrimi] (bkz. bu madde) ilişkili olmasına dair bir anlam, Gaskell'ın “the steam engine has drawn together the population into dense masses” (*The Manufacturing Population of England*, 6; 1833) cümlesinde belirgin gibidir. Moore 1837'de şöyle yazmıştı: “one of the few proofs of good Taste that ‘the masses’, as they are called, have yet given” [“Kitleler” diye anılan bu insanların şimdiye kadar verebildiği pek az “zevklilik” kanıtından biri olmak üzere...] ve Carlyle 1839'da: “men... to whom millions of living fellow-creatures... are ‘masses’, mere ‘explosive masses for blowing down Bastilles with’, for voting at hustings for us.” [Milyonlarca insan kardeşini “yığınlar” olarak gören, onları Bastille'leri yıkmakta kullanılacak patlayıcı madde, birtakım kurullarda bize oy vermek üzere kullanılacak araç gibi gören kişiler...] Bu iki örnek başlangıçtaki içerim ayrılığını iyi gösteriyor. Moore yeni sözcüğü

kültürel bir bağlamda TASTE'ten (bkz. bu madde) farklı olarak "aşağılık" ya da "bayağılık"ı anlatmak üzere seçmiştir. Carlyle devrimci *levée en masse*'a yapılan açık tarihsel göndermenin farkındaydı, ama patlama eğretilmesini kıvıracak kadar da fizik bilimindeki yerleşik kullanımının da ayırdındaydı. Yanıltıcı diye mahkum ettiği devrimci kullanımı, aynı yanıltıcı çağrışım yüklenmiş olan seçimlerle ya da meclis hakkındaki kullanımla –"voting at hustings for us"– ilişkilendirmişti anlamlı biçimde.

Anlamları bu şekilde çok karmaşıktır, çünkü *mass*'in (i) ve (ii) numaralı anlamları varlığını sürdürmektedir. Anlam (i), biçimsiz ve ayırt edilemeyen bir şey, özellikle yerleşmiş olan *in the mass* ifadesinde varlığını sürdürüyor, Rogers'da (1820) olduğu üzere: "we condemn millions in the mass as vindictive" [Milyonlarca insanı topluca intikam düşkünü diye mahkûm ediyoruz]; ya da Martineau (1832): "we speak of society as one thing, and regard men in the mass" [Toplumdaki tek bir şeymiş gibi söz ediyor, insanları da "kitle" olarak görüyoruz.], burada ima edilen şey gerekli ayrımların yapılamamasıdır. Ancak İngilizce'de Fransızca ya da Almanca'ya göre daha az doğal bir şekilde olsa da, gitgide olumlu anlam (ii)'ye, yoğun bir kütle anlamı, tıpkı çok benzer olan *solidarity* [dayanışma] sözcüğünde olduğu gibi, toplumsal bir anlam yüklendi. İnsanlar ancak topluca, "tek bir insan" olarak hareket ettiklerinde kendi koşullarını gerçekten değiştirebilirlerdi. Anlam (i)'de zorunlu ayrımın yokluğu değerini taşıyan şey, anlam (ii)'nin etkisiyle, burada zorunlu bölünmeden kaçınma ve böylece birliği başarma biçimini almıştır. Çoğu İngiliz radikali *the people* ifadesini ve onun yanbiçimlerini –*common people*, *working people* [çalışan insanlar], *ordinary people* [sıradan insanlar]– kendi birincil olumlu terimleri olarak kullanmaya devam etti, gerçi 19. yüzyılın sonlarında *the masses* ile "*the classes*" arasında yaygın bir karşıtlık vardı: "back the masses against classes" [sınıflara karşı kitleleri destekleyin] (Gladstone, 1886). *Masses* ve yanbiçimleri –*the masses*, *the working masses*, *the toiling masses*– devrimci gelenekte özgül olarak kullanılmaya (zaman zaman kusurlu çevirilerle) devam etti.

Bu durumda modern toplumsal anlamıyla masses ve mass'in iki farklı türden içerimi vardır. Masses (i) *many-headed multitude* ya da *mob*'u anlatan modern sözcüktür: alt, cahil, dengesiz. Masses (ii) aynı insanlara ilişkin bir tanımdır, ama artık olumlu ya da gizil olarak olumlu bir toplumsal güç biçiminde görülür. Bu ayrım türemiş ve ilişkili biçimlerin çoğunda çok önemli bir hal almıştır. 19. yüzyılın ortalarından bu yana görülen mass meeting [kitle toplantısı], anlam (ii)'ye dahildi: ortak bir toplumsal amaç için bir araya gelmiş olan insanlar (gerçi yerici değer taşıyan like a mass meeting bir tepki olarak anlamlıdır). Fakat anlam (i), "there are very few original eyes and ears; the great mass see and hear as they directed by others" [Sahici göz ve kulak azdır; büyük kitleler yönlendirildikleri biçimde görür ve işitirler.] (S. Smith, 1803), 20. yüzyılda çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır: mass society [kitle toplumu], mass suggestion [kitle telkini], mass taste [kitle beğenisi]. Bu biçimlerin çoğu, 19. yüzyılın başlarından itibaren gitgide saygın bir sözcük halini alan, bir düşünceye göre, bu etkili alternatif gereksinim duyan DEMOCRACY'nin (bkz. bu madde) görece girift eleştirisini içeriyordu. Mass-democracy [kitle demokrasisi] manipüle edilmiş bir siyasal sistemi anlatıyor olabilir, fakat daha çok eğitimsiz ya da bilgisiz tercihler ya da görüşlerce yönetilen bir sistemi anlatır: yani *demokrasi*'nin kendisine ilişkin klasik yakınma. Aynı zamanda bu biçimlerin birkaçı aralarında en popüler olanın etkisinde kalmıştır: 1920'ler ABD'sinde mass production [kitlesele üretim]; ama bu gerçekten montaj bandının üzerinde birden çok ve seri olarak yapılan üretim sürecini anlatmaz. Anlattığı, *tüketim* süreci (krşl. CONSUMER), mass market'tır [kitle pazarı]; burada mass anlam (i)'in, *many-headed multitude*'un, ama artık alım gücü olan bir *many-headed multitude*'un yanbiçimidir. Mass market, *quality market* [kaliteli pazar] ile karşıtlık içindeydi; anlam (i)'i büyük ölçüde koruyarak, anlam genişlemesiyle, mass production büyük sayılarla yapılan üretimi anlatır oldu. 20. yüzyıldaki mass kullanımlarının en büyük güçlüğü bu durumda açığa çıkar: (hem istenilir hem de istenilmez bi-

çimde) katı kütleyi anlatmış olan ve hâlâ da anlatan bir sözcük aynı zamanda çok sayıda insanı ya da şeyi anlatıyordu. Büyük sayı anlamı bütüne baskın çıktı. Mass communication [kitle iletişimi] ve mass media [kitle iletişim araçları], önceki tüm sistemler gibi kitlelere (bir araya gelmiş insanlar) değil, sayısal olarak çok büyük olan, ancak tek tek evlerinde görece yalıtılmış izleyici üyelere yöneliktir. Birkaç anlam birleşmiş, aynı zamanda karışmıştır: erişilen büyük sayılar (*the many-headed multitude* ya da *the majority of the people* [halkın çoğunluğu]); benimsenen yöntem (yanıltıcı ya da popüler); kabul edilen beğeni (*vulgar* ya da *ordinary*); sonuçta ortaya çıkan ilişki (*alienated and abstract* [yabancılaştırılmış ve soyut] ya da *a new kind of social communication* [yeni bir toplumsal iletişim biçimi]).

Günümüz kullanımında mass ve masses karmaşasının en yakıcı ögesi, birbirine karşıt toplumsal içerimlerdir. Mass work'e girişmek, mass organizations'a üye olmak, mass meetings ve mass movements'a değer vermek, bütünüyle masses'ın hizmetinde yaşamak: bütün bunlar canlı bir devrimci geleneğe ait ifadelerdir. Fakat mass taste'i incelemek, mass media'yı kullanmak, mass market'i kontrol etmek, mass observation'a girişmek, mass psychology ya da mass opinion'u anlamak: bunlar da tam tersi toplumsal ve siyasal eğilimin ifadeleridir. Devrimci kullanımın bir kısmı belli toplumsal koşullarda devrimci aydınlar ya da devrimci partilerin *halk*'tan gelmediğini ve "onlar"ı kendilerinin dışında, birlikte ya da uğrunda çalışmak zorunda oldukları masses olarak görmeleriyle anlaşılabilir: yani nesne olarak mass ya da üzerinde çalışılması gereken malzeme olarak mass. Fakat *levée en masse*'in [toplu seferberlik] etkin tarihçesi en azından etkili olmuştur. Tam karşıtı eğilimde, mass ve masses eski aşağılamanın basitliklerinden uzaklaşmıştır (gerçi sağcı çevrelerde ve korunmuş durumlarda, *mob* ve *idiot multitude* tonları hâlâ duyulabilir). 20. yüzyıla ait biçimler, bir bütün olarak ayrımsız algılanan ama siyasette, ticaret ve kültürde birçok operasyon için çok önemli olan çok sayıda insanla uğraşma yöntemlerini anlatır büyük

ölçüde. Bu durumda mass olduğu gibi kabul edilir ve ironik biçimde yeniden parçalara ayrılır: mass market'm üst ve alt uçları; mass entertainment'ın iyi türü. Mass society bu durumda bu şekilde örgütlenmiş olan toplumdur; fakat, son bir karmaşıklık etkeni olarak, mass society, daha önceki muhafazakâr bağlamla bağlantılı olarak, radikal hatta devrimci eleştiride yeni bir terim olarak da kullanılmıştır. Mass society, massification (genellikle mass media'ya güçlü bir gönderimle) işçi sınıfı'nın, proleterya'nın, the masses'm etkisiz hale getirilmesi ya da sistemin içine katılması olarak görülür: yani yabancılaşma ve denetimin sahici bir halk bilincinin gelişmesini önlemek üzere tasarlanmış ve önleyici yeni biçimleridir. Dolayısıyla mass society'ye karşı bir mass uprising [kitle ayaklanması] ya da mass media'ya karşı bir mass protest [kitle protestosu] ya da massification'a karşı mass organization [kitle örgütlenmesi] düşünmek, hiç değilse umut etmek olanaklıdır. Bu karşı siyasal kullanımlarda yapılan ya da yapılmaya çalışılan ayırım SUBJECT (bkz. bu madde) olarak the masses ile toplumsal eylemin nesnesi olarak the masses arasındadır.

Sonuçta bunun böyle olması şaşırtıcı değildir. Kullanımlarının çoğunda masses ikiyüzlü bir sözcüktür, fakat büyük toplumların sorunları, toplumun kendisine, ondan türeyen ve onunla ilgili olan meselelere karşı toplu eylemle ve alınan tepkiyle ilgili sorunlar, gayet gerçektir ve üstüne sürekli konuşmak gerekir.

Bkz. COMMON, DEMOCRACY, POPULAR

MATERIALISM [Materyalizm, maddecilik]

Materialism ve bununla ilgili materialist ve materialistic, günümüz İngilizcesinde karmaşık sözcüklerdir, çünkü (i) matter'ı [madde] insanlar dahil her türlü canlı ve cansız varlığın temel tözü olarak öneren çok uzun, zorlu ve çeşitli tartışmalara; (ii) zihinsel, ahlâksal ve toplumsal etkinliklere ilişkin bir öncekiyle bağlantılı ya da onun sonucu olan bir dizi yine çok

çeşitli açıklama ve yargılara; (iii) öncelikle nesneler ve paranın üretimi ve edinimiyle ilgilenen yaklaşım olarak özetlenebilecek, hiçbir zorunlu felsefi ya da bilimsel bağlantısı olmayan belirgin bir dizi tutum ve etkinliğe gönderme yapar. Anlam (i) ve (ii)'nin anlattığı görüşlere karşı çıkanların çoğu zaman anlam (iii)'ten ve çağrışımlarından yararlanmaları ya da kafalarının karışması anlaşılabilir. Aslında anlam (ii)'nin çeşitli aşamalarında, anlam (iii)'ün öğeleriyle, anlam (i) ve (ii)'nin çeşitli biçimlerini savunanlara hasredilemeyecek akla yakın bağlantılar vardır. Anlam (i) ve (ii) ile anlam (iii) arasındaki gevşek genel ilişki aslında geçmişten kalmadır, sözcüklerin tarihi bunu biraz açıklar.

Merkezdeki sözcük *matter*'m gayet uygun bir temel anlamı var. İngilizce'ye çeşitli biçimlerde eski Fransızca yakınkök *matere*, Latince kök sözcük *materia*'dan –inşaat malzemesi, genellikle *timber* [kereste] (sözcük köken bakımından bununla, aynı zamanda *domestic*'le de ilgili olabilir; krşl. “will sliver and disbranch from her material sap” [Maddî öz suyundan sapmış olarak], Kral Lear, IV, ii); buradan da anlam genişlemesiyle, genel olarak düşünülen her türlü fiziksel madde ve yine anlam genişlemesiyle, herhangi bir şeyin malzemesi– geçti. İngilizce'de bu anlam yelpazesi çok önceleri yerleşmiştir, gerçi en özgül eski anlamı pek önemli değildi, çabucak da unutulup gitti. Önceki yerleşik anlamlar arasında, *matter* daima *FORM*'dan [biçim] (bkz. bu madde) ayrılırdı; *biçim*'in madde'yi *var* etmek için gerekli olduğu savunulurdu. *Material* ile *formal* arasında buna bağlı bir ilişki vardı, ama en popüler ayırım *material* ile *spiritual* arasındaydı; burada *spirit form*'un etkili bir teolojik özelleşmesidir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren *matter* aynı zamanda *idea* ile de karşılaştırılırdı, ama 18. yüzyılın başlarından itibaren görülen önemli, modern *material/ideal* ve *materialist/idealist* karşıtlıkları *material/formal* ile *material/spiritual* karşıtlıklarından sonradır. *Material* ile *materialist*'in özgül anlamlarıyla en çok ilgisi olan işte bu sonuncu karşıtlıktır. Bunların izini sürmek kolay değil, ancak *material*'ı “dünya” işleriyle ilişkilendirmeye dönük ve bununla bağlantılı

olarak material etkinliklerle uğraşan insanlarla kendisini *spiritual* ya da LIBERAL (bkz. bu madde) uğraşılara adayan diğerleri arasında sınıfsal türden bir ayrım vardı. Kyd (1588): “not of servile or materiall witt, but... apt to studie or contemplat” [hizmete amade ve maddeci zekâ değil, incelemeye ve düşünmeye yatkın olan...]; Dryden (1700): “his gross material soul” [Kaba maddî ruhu]. Bu eğilim muhtemelen herhangi bir olayla gelişmiştir, ama felsefi tartışmanın gidişatı ve bağlamı tarafından önemli ölçüde etkilenmiştir.

Bugün materialist dediğimiz felsefi konumlar en az MÖ. 5. yüzyıla, Yunan atomistlerine kadar uzanıyor ve tam olarak geliştirilmiş Epiküryen konum büyük ölçüde Lucretius aracılığıyla biliniyordu. Doğa ve yaşamın kaynaklarının fiziksel açıklamalarına ek olarak, bu öğretinin uygarlık (belli bir ortamda doğal insan güçlerinin gelişimi), toplum (başkalarına karşı güvenlik için sözleşme) ve ahlâk (mutluluğa götüren ve kendileri değişmiyorsa değiştirilebilen bir dizi uzlaşım; bu durumda önceden var olan hiçbir değer yoktur ve tek doğal güç kişinin kendi çıkarıdır) açıklamalarını eklemiş olması anlamlıdır. İngiliz materialism’inde dönüm noktası, hâlâ bu adla anılmasa da, temel öncülü hareket halindeki –MECHANICS (bkz. bu madde)– fiziksel cisimler olan ve bu tür hareket halindeki cisimlerin yasalarının tümdengelim yoluyla bireysel insan davranışına (hareket biçimleri olarak duyum ve düşünce) ve toplumun –birbirleriyle bağlantılı olarak hareket eden (ve zorunlu düzenleme dolayısıyla hükümdara boyun eğen) insanlar–doğasına uygulandığı Hobbes’dadır. 18. yüzyıl Fransa’sında, sözgelimi Holbach’da, benzer şekilde bütün nedensel ilişkilerin cisimlerin hareket yasaları olduğu ve, yeni bir açıklıkla, alternatif nedenlerin ve özellikle Tanrı kavramının ya da diğer metafizik yaratma ya da yönetme biçimlerinin yanlış olduğu savunulur. 17. yüzyılın ortalarından itibaren bu tür öğretiler materialist ve 18. yüzyılın ortalarından itibaren materialism diye tanınmaya başladılar. Doğanın ve yaşamın kökenlerinin fiziksel açıklamalarının, halk ve toplumun CONVENTIONAL ya da MECHANICAL (bkz. bu maddeler) açıklamalarının sü-

rekli birbiriyle ilişkilendirilmesi, anlaşılır biçimde, **materialism** ve **materialist**'i salt tutumlar ve davranış biçimlerini anlatan, dinin açıkça reddedilmesi durumunda çok keskinleşen popüler bir kullanıma aktarmıştır. Doğa ve yaşamın dinsel ve geleneksel açıklamalarını yapanların (dolayısıyla ahlâksal davranış ve toplumsal örgütlenme konusunda başka nedenler öne sürenlerin) yönelttikleri öfkeli karşı saldırıda, **materialism** ve **materialist**, pek de bir önceki akıl yürütmede olduğu üzere ahlâksal ve toplumsal konumları anlatmak için değil, tartışma içinde bir sıçramayla, kendi çıkarı kavramını, güya önerilen ya da tercih edilen yaşama biçimi olarak “bencillik”e yönelik tek doğal güce dönüştürmek üzere, **material**’ın daha önceki anlamıyla (dünyevi) birleştiriliyordu. **Materialist** ahlâksal savunusunun gerek *uzlaşım*sal gerekse *mekanik* biçimlerinin bu gücün –“kişinin kendi çıkarı”– nasıl karşılıklı yarar için düzenlenebileceği ya da aslında düzenlendiğiyle ilgilendiğini söylemeye pek gerek yok. 18. yüzyılda kullanım hâlâ öncelikle felsefiydi; 19. yüzyılın başları itibariyle kavramın bir önermeden aceleci ve polemik bir şekilde tavsiyeye genişletilmesi **materialism** ve **materialist**’in anlamlarını derinden etkiledi ve gerektiği üzere biraz daha gevşek olan **materialistic** 19. yüzyılın ortalarından itibaren görüldü.

Böylesine karmaşık bir tartışma sözcüklerin gelişimleri izlenerek çözülemez. Bazı insanlar hâlâ bencil bir dünyeviliğin, gerek tanrısal gerekse insani bir birincil ahlâksal gücün reddedilmesinin kasıtlı olmasa bile kaçınılmaz sonucu olduğunu öne sürüyor. Bazıları fiziksel tartışmaları nitelemek için bu sonucu geriye doğru okuyor; diğerleri açık ya da örtük olarak fiziksel savunuları kabul ediyor, ama toplumsal ya da ahlâksal açıklama için yeni terimler getiriyor. Dinsel ve yarı dinsel kullanımda, **materialism** ve onunla ilişkili sözcükler fizik biliminden tutun kapitalist topluma ve aynı zamanda, çoğu durumda anlamlı biçimde, kapitalist topluma karşı sosyalist başkaldırıya her şeyin tanımı ve serbest çağrışımı için dile pelesenk olmuştur. Bu popüler çağrışımın keyfi niteliği eleştirel ve tarihsel olarak görülmelidir. Fakat görülmesi gereken bir baş-

ka şey, çünkü bu tartışmayı temelden etkilemektedir, felsefi materyalizmin sonraki gelişimidir. Dolayısıyla Marx'ın buraya kadar tanımlanan materyalizme ilişkin eleştirisi doğa ve yaşamın fiziksel açıklamasını kabul etmekle birlikte, bütün bir eğilimi *mekanik* diye tanımlayarak, bundan türemiş toplumsal ve ahlâksal savununu biçimlerini reddeder. Bu materyalizm biçimi, nesneleri yalıtılmış ve *öznel* (bkz. SUBJECTIVE), özellikle *özel* denen insan etkinliğini ihmal etmiş ya da görmezden gelmiştir. Bu nedenle, kabul edilmiş *mechanical materialism* ile insan etkinliğini temel güç olarak gören yeni bir *historical materialism* arasında bir ayrım kurar. Ayrım önemlidir, ama pek çok soruyu yanıtsız bırakır. İnsanın ekonomik etkinliği –fiziksel bir çevrede hareket eden insanlar– temel olarak görülmüyordu, fakat yorumlardan birinde, tüm diğer toplumsal, kültürel ve ahlâksal etkinlikler, hepsi bu temel etkinlikten türetilmiştir (krşl. DETERMINED). (Sonuçta bu, *materialism*'in popüler anlamının yeni bir serbest çağrışımına olanak verir, dolayısıyla *materialist*'ler öncelikle para kazandıran etkinliklerle ilgilenir –aslında hiçbir biçimde Marx'ın kastı bu değildir.) Marx'ın etkileşim anlamı– fiziksel şeyler üstünde çalışan insanlar ve bunu yapma biçimleri, bunun için girdikleri ve “insanın doğası” üstünde etkili olan, yaşamak için yapmak zorunda oldukları şeyleri yapma sürecinde ürettikleri ilişkiler –Engels tarafından DIALECTICAL (bkz. bu madde) *materialism* diye genellendi ve yalnızca tarihsel gelişimin değil, tüm doğal veya fiziksel süreçlerin yasaları olacak biçimde genişletildi. Marksizmin bir yorumu olan bu anlatımda *historical materialism* insan etkinliğine, *dialectical materialism* evrensel süreçlere gönderme yapar. Sözcüklerin tarihi bakımından önemli olan nokta, *historical materialism*'in üçüncü anlamıyla *materialism*'in –mal ve parayla bencilce ilgilenme– nedenlerini açıklaması ve tavsiye etmek bir yana, onu yenmenin ve de işbirliği ile karşılıklılığı kurmanın toplumsal ve tarihsel yollarını anlatmasıdır. İstenmeyen bir şekilde IDEALIST (bkz. bu madde) ya da *moralistic* ya da *utopian* diye tanımlama akıl yürütme biçimlerinden farklı olarak, bu elbet hâlâ *materialist* bir

akıl yürütmedir. Fakat, sözcüklerin karmaşık anlamlarını benimseyecek olursak, materialistic bir topluma karşı materialist bir savunuyu, materialism'e dayalı bir savunudur bu.

Bkz. DIALECTIC, EXPLOITATION, IDEALISM, MECHANICAL, REALISM

MECHANICAL [Mekanik]

Mechanical şu anda *machine*'den türemiş ve onun başlıca anlamlarıyla içerimlerini taşıyor gibi görünür. Oysa bu yanıltıcıdır. **Mechanical** İngilizce'de *machine*'den daha önce görülmüştür ve uzun zaman belli ayrılabilir anlamlar taşımıştır. Kök sözcük, Latince *machina*'da olduğu üzere, her türlü tertip, düzenek anlamını taşıyordu ve **mechanical** (Latince yakınkök *mechanicus*'tan geliyor) 15. yüzyıldan itibaren çeşitli mekanik hünerleri; aslında tarımsal olmayan üretici iş yelpazesini anlatmak için kullanılıyordu. Toplumsal nedenlerle **mechanical** daha sonra, bu tür işler yapan ve insanları ve onların varsayılan niteliklerini anlatan yerici bir sınıfsal anlam kazandı: "mechanicall and men of base condition" [Düşük kökenli insanlar ve makinistler] (1589); "most Mechanicall and durty hand" [Makina tamircisinin kirli eli] (2 *Henry IV*, v); "mean mechanical parentage" (1646). 17. yüzyılın başlarından itibaren **mechanical**'m sürekli bir rutin, düşünülmeden yapılan iş anlamıyla kullanımı vardı. Bugün makinenin eylemlerine örnekseme olarak düşünülebilir bu ve örnekseme 18. yüzyılın ortalarından itibaren belirgindir. Fakat en eski kullanımlarında toplumsal önyargı da bir o kadar güçlü görünür.

Machine, 16. yüzyıldan itibaren, herhangi bir yapı ya da çerçeveyi anlatıyordu, ama 17. yüzyıldan itibaren güç uygulamaya yarayan bir aracı anlatmak üzere ve 18. yüzyıldan itibaren birbiriyle ilişkili ve hareket eden parçaları bulunan daha karmaşık aracı anlatmak üzere özelleşmeye başladı. *Tool*'dan [alet] ayrılması ve *machine-made* ile *hand-made* arasındaki ayrım bu aşamaya, özellikle 18. yüzyılın sonlarına aittir. Fakat

bu arada *mechanical*, büyük ölçüde yeni *mechanics* bilimin-den yeni ve etkili bir anlam kazandı. Boyle 1671'de şöyle yazı-
caktı:

Burada *Mechanicks* terimini, yalnızca Hareketli Güçler (Işın, Manirela, Vidalar ve Kama gibi) ve Gücü çoğaltmak için Mo-
torların kurulması hakkındaki Öğretiye anlatmak üzere kulla-
nıldığındaki gibi, alışıldığı üzere, daha dar ve özel bir anlam-
da almıyorum; fakat... daha geniş bir anlamla, sıradan nesne-
lerde hareketi üretmek ya da değiştirmek üzere saf Matemati-
ğin Uygulanmasından oluşan Disiplinleri anlatacak biçimde
kabul ediyorum.

Özgül pratiklere ilişkin bir dizi kuramdan hareketin yasala-
rına ilişkin genel bir kurama doğru ilerlerken, *mechanics* çe-
şitli dinsel kuramlarla etkileşime girdi ve pratikte çoğu zaman
MATERIALISM'le (bkz. bu madde) çakıştı. Dolayısıyla 17.
yüzyılın sonlarında "the Mechanical Ateist"ten söz edildiğini
duyarız ve bu 18. yüzyılın sonlarında bizi *mechanism*'e –bu
öğretide evrendeki her şey mekanik güçler tarafından üretil-
miş olarak görülüyordu– götürür. (17. yüzyıldan itibaren yeni
bir anlam kazanan *mechanism*, önceden esasen mekanik bir
tertibi, yani mekanizmayı anlatıyordu.) Böylece *mechanical*,
the *mechanical philosophy*, *mechanical doctrine* materyalist
felsefenin çeşitli biçimleri olarak tanımlandı ve dinsel, idealist
düşünürlerce bazen betimleyici olarak bazen aşağılayarak ken-
dilerinin başlıca muarızlarını anlatmak üzere kullanıldı. So-
nuçta, 19. yüzyılın ortalarından itibaren, MATERIALISM (bkz.
bu madde) içinde *mechanical* ile *historical* ya da *dialectical*
arasında bir ayrım görülür.

Bu temel gelişmeyi anlamak pek güç değil, ama *mechanical*,
yeni *machine* anlamının ve onun *mechanical civilization* gibi
tanımlarla genişletilmesinin bir sonucu olarak, 19. yüzyılın
başlarından itibaren olağanüstü karmaşık bir nitelik aldı. Mo-
dern anlamda makineleri kullanan ya da onlara dayalı bir uy-
garlığı anlatabilir bu: şimdi de kullandığımız ifadeyle, IN-
DUSTRIAL society'yi. Fakat 19. yüzyılın başlarından itibaren,

bazı düşünme biçimlerinde (Coleridge ve Carlyle'da olduğu üzere), bu anlamın *mechanical*'m *spiritual*, *metaphysical* ya da *idealist*'e karşıt olduğu anlamla birleştiği ya da karıştığı görülür. Aynı dönemde *mechanical* ile önceden anlamca çok yakın olan *ORGANIC* (bkz. bu madde) arasında anlamlı bir ayrım vardır. “Kendi başlarına” çalışmaya başlayan, “insan emeğinin yerine geçen” yeni *makineler*, Tanrısız ya da tanrısal bir yönetici gücün olmadığı bir evren düşüncesini ve aynı zamanda eski (ve toplumsal olarak etkilenmiş olan) rutin, düşünülmeden yapılan işi –böylece bilinçsiz edim– çağrıştırdı.

Sözcüğün karmaşıklığı, makinelerle doğrudan ilgili betimleyici anlamının ötesinde her kullanıldığında, eski çağrışım ve birleşimlerin bir kısmı bu şekilde bertaraf edilmiş olduğunda bile, güçlüğünü korudu. Hem sözcüğün bu anlamlarının gerçek kaynakları hem de içerimlenen çeşitli karşıtlıklar sürekli incelenmeyi gerektiriyor.

Bkz. *INDUSTRY*, *MATERIALISM*, *ORGANIC*

MEDIA [Medya, kitle iletişim araçları]

Latince *medium*'dan –orta– gelen *medium* İngilizce 16. yüzyılın sonlarından bu yana kullanılmakta ve 17. yüzyılın başlarından bu yana araya giren ya da aracı olan (kişi) ya da ortam anlamını taşımakta. Dolayısıyla Burton (1621): “To the Sight three things are required, the Object, the Organ, and the Medium” [Görüş için üç şey gerek: Nesne, Organ ve Vasat]; Bacon (1605): “expressed by the Medium of Wordes” [Kelimeler Vasatında dile geldiği şekilde]. Daha sonra gazetelerle bağlantılı olarak 18. yüzyılda geleneksel bir kullanım vardı: “through the medium of your curious publication” [Bu tuhaf yayınlarınızın vasatı yoluyla] (1795) ve bu 19. yüzyıl boyunca “considering your Journal one of the best possible mediums for such a scheme” [Derginizin böyle bir plan için en elverişli vasatlardan biri olduğu düşünülürse] (1880) gibi kullanımlara varıncaya dek geliştirildi. Bu genel kullanımda, gazetenin ilan için *medium*

olarak tanımlanması 20. yüzyılın başlarında yaygınlaştı. 20. yüzyılın ortalarında media'nın (19. yüzyılın ortalarından itibaren genel bir çoğul olarak bulunuyordu) gelişmesi büyük ölçüde bu bağlamdaydı. COMMUNICATIONS'da basın yanı sıra radyo-televizyon önem kazanınca, media yaygın biçimde kullanılmaya başladı; sonra da kaçınılmaz genel sözcük oldu. Ardından MASS (bkz. bu madde) media [kitle iletişim araçları], media people [medyatik insanlar], media agencies [medya ajansları], media studies [medya araştırmaları] geldi.

Muhtemelen üç anlam birleşmiştir: (i) araya giren ya da aracı olan (kişi) ya da ortam şeklindeki eski anlam; (ii) media olarak baskı, ses ve görüntü arasındaki ayrımında olduğu üzere bilinçli teknik anlam; (iii) gazete ya da radyo-televizyon hizmetinin –var olan ya da planlanabilecek bir şey– ilan gibi bir başka şey için medium olarak görüldüğü özelleşmiş kapitalist anlam. Anlam (i)'in özel fiziksel ya da felsefi düşüncelere dayanması ilginçtir; burada bir duyu ya da düşünce ile onun işlemi ya da ifadesi arasında aracı bir tözün bulunması gerekiyordu. En modern bilim ve felsefemizde, özellikle dil düşüncesinde, bu medium düşüncesi artık kullanılmıyor; dolayısıyla dil bir medium değil, öncelikle bir pratiktir, hakeza (baskı için) yazı ve (yayınlamak için) konuşma ya da rol yapmak da pratiktir. Bu durumda baskı ya da yayının, (ii) numaralı teknik anlamda, media yani maddi biçimler ve gösterge dizgeleri olup olmadığı tartışmalıdır. Yazı ve yayının başka amaçlarca –görece yansız “bilgi”den tutun çok özgül “reklam” ve “propaganda”ya değin– BELİRLENDİĞİNİ (bkz. DETERMINED) düşünen özgül toplumsal düşüncelerin kabul edilmiş anlamı muhtemelen bu noktada doğrulanmakta, ardından da COMMUNICATION'ın [iletişim] (bkz. bu madde) her türlü modern anlamını karıştırmaktadır. Kendi özgül ve belirleyici özellikleri olan (ve versiyonlardan birinde söylenen, yazılan ya da gösterilen her şeye karşı mutlak önceliği olan) bir şey olarak medium'un teknik anlamı, uygulamada pratikler ve kurumların birincil amaçlarının çok dışında olan araçlar olarak görüldüğü media'nın toplumsal anlamıyla uyum içindedir.

1950'lerden bu yana hızlı popülerleşmesi içinde media'nın çoğunlukla tekil kullanılmaya başladığı da eklenebilir (krşl. *phenomena*).

Bkz. COMMUNICATION, MEDIATION

MEDIATION [Dolayımlama]

Mediation İngilizce'de uzun zamandır görece karmaşık bir sözcüktür ve modern düşüncenin çeşitli sistemlerinde anahtar bir terim olarak kullanılması s zc  u çok daha karmaşıklaştırmıştır. İngilizce'ye 14. yüzyılda eski Fransızca yakınkök *mediacion*, geç Latince *mediationem*, Latince kök sözcük *mediare*'den –ikiye bölmek, ortada bir konumu işgal etmek, aracı olmak– geçmiştir. Latince sözcüğün bu    değişik anlamı *mediation*'m, bu addan ve araya giren sıfat *mediate*'den türetilmiş olan *mediate* fiilinin İngilizce kullanımlarında da olmuştur. Her ikisi de Chaucer'dan olan *mediation*'ın İngilizce'deki en eski iki kullanımı yerleşmiş olan    başlıca anlamdan ikisini taşır: (i) güçlü bir uzlaştırma duygusuyla hasımlar arasına girme –“By the popes *mediacion*... they been acorded” [papa-ların dolayımıyla anlaştılar] (*Man of Law's Tale*, yak. 1386); (ii) iletiş aracı ya da ortam olarak aracılık– “By *mediacion* of this litel tretis, I purpose to teche...” [Bu küçük risale dolayımıyla öğretmeyi ama ladı ım] (*Astrolabe*, yak. 1391). Yaklaşık 1425 tarihinde artık kullanılmayan önceki üçüncü anlam kaydedilir: (iii) bölme ya da ikiye ayırma –“*mediacion* is takyng out of halfe a nombre out of holle nombre”. [Dolayım bütün bir sayıdan yarisını çıkarmak demektir]

Genel kullanımda anlam (i) ve (ii) yaygınlaştı. Anlam (i) sürekli İsa'nın Tanrı ile İnsan arasına girmesi ve siyasal olarak hasımları uzlaştırma işi, ya da girişimi hakkında kullanılır. Anlam (ii) maddi şeylerden –“not to be touched but by the *mediation* of a sticke” [Yalnızca bir sopa dolayımıyla dokunulabilir] (1615) –zihinsel edimlere– “the understanding receives things by the *mediation*, first of the externall sences, then of the

fancy” [Anlayış nesneleri dolayısıyla kavrar, önce dışsal duyular, sonra da zekâsıyla] (1646) – değin aracılığı kapsıyordu. Bu arada fiil olarak mediate bu anlamların ikisini de taşıyorken, sıfat olarak mediate yalnızca aracı olan ve aradaki anlamlarını değil, aynı zamanda bu türden bir dolaylı ya da bağımlı ilişki anlamım da taşıyordu; bu durumda mediate sürekli immedie ile karşılaştırılıyordu. Dolayısıyla: “the Immediate Cause of Death, is the Resolution or Extinguishment of the Spirits... the Destruction or Corruption of the Organs is but the Mediate Cause” [Ölümün dolaysız nedeni Ruhların oturması ya da sönmesidir... Organların yok olması veya işlemez hale gelmesi dolaylı nedendir.] (Bacon, 1626); “Perception is either immediate or mediate... Mediate, as when we perceive how (ideas) are related to each by comparing them both to a third” [Algılama ya dolaylı ya dolaysız olur. İki fikri bir üçüncüyle karşılaştırarak birbirleriyle nasıl bir ilişki içinde olduklarını algıladığımızda dolaylı...] (Norris, 1704); “all truth is either mediate... derived from some other truth... or immediate an original” [Doğru ya başka bir doğrudan türetilmiş olarak dolaylı... ya da özgün kaynak olarak dolaysızdır] (Coleridge, 1817).

Dolayısıyla uzlaştırmadan, aradaki ve dolaylıya uzanan bir dizi karmaşık anlamı vardı. Belli modern düşünce sistemlerindeki çeşitli özgül anlam işte bu karmaşık yapıya, çoğu zaman Almanca *Vermittlung* sözcüğünden çeviriyle sokuldu. Uzlaştırmaya ilişkin anlam (i) Idealist felsefede güçlü biçimde mevcuttu: Tanrı ile İnsan arasında, Ruh ile Dünya arasında, Düşünce ile Nesne arasında, Özne ile Nesne arasında. Gelişmiş kullanımlarında bu sürecin üç aşaması ayırt edilir: (a) çoğu siyasal kullanımda olduğu üzere, iki karşıt arasında orta noktanın bulunması; (b) ait oldukları kabul edilen ya da gerçekten ait oldukları bütünün içinde iki karşıt kavram ya da gücün etkileşimini anlatma; (c) bu tür bir etkileşimi; ayrı biçimlerin yansız etkileşim süreci olarak değil, dolayım-lama biçiminin dolayım-lanan şeyi değiştirdiği ya da doğası gereği doğalarını gösterdiği etkin bir süreç olacak biçimde kendine ait biçimlerle başlı başına tözsel olarak tanımlama.

Mediation'ın uzlaştırma biçimindeki siyasal anlamı gücünü korumuştur, ancak çoğu modern felsefi kullanımı yansız ya da araçsal olmaktan çok tözsel bir aracı düşüncesine dayanır. Bunun nasıl tanımlandığı elbet çeşitlilik gösterir. Idealist düşüncede, görünüşte apayrı olan kendilikler bir bütünün parçasıydı; bu nedenle de dolayımamaları da kendi yasalarını paylaşırdı. Marksist gelenekte *totality*'nin farklı bir kullanımı her şeye rağmen bütün bir toplum olan şey içindeki çözülemez ilişkilerin altını çizdi: bu durumda mediation İngilizce'de zaten olan dolaylı bağlantı anlamını kazandı. Sözcük hâlâ çoğu zaman istenilmeyen bir anlamda, gerçek ve mediated ilişkiler arasında bir karşıtlıkla, kullanılmakta; bu durumda mediation yalnızca temel bilinç değil, IDEOLOGY (bkz. bu madde) süreçlerinden de biri olur. Mediation'm bu kullanımı MEDIA veya MASS MEDIA'nın (bkz. bu madde) modern kullanımlarıyla uyum içinde olmuştur; bu kullanımlarda belli toplumsal araçlar, gerçeğin anlaşılmasını engellemek için gerçeklik ile toplumsal bilinç arasına bilinçli olarak sokulmuş olarak görülür. Dolaylının benzer bir anlamı, yani çarpık ya da yanıltıcı anlamı, UNCONSCIOUS (bkz. bu madde) içeriğin bilinçli zihinde mediation'a uğradığı psikanalitik düşüncede de görülür. Bu kullanımlar gerçeklik ile bilinç, bilinçdışı ile bilinç arasında varsayılan bir ikiciliğe dayanır: mediation bunların arasında gider gelir, ama dolaylı ya da yanıltıcı biçimde. Yine de yukarıdaki anlam (b)'den türemiş bu kullanımlara ek olarak, anlam (c)'ye dayalı bir dizi kullanım da vardır. Herhalde en önemlileri de bunlar. Mediation burada ne yansız ne de "dolaylı"dır (çarpık ya da yanıltıcı anlamında). Farklı türden etkinlik ve bilinçler arasında doğrudan ve zorunlu bir etkinliktir. Kendisine ait, her zaman için özgül biçimleri vardır. Bu ayrım Adorno'nun bir yorumunda belirgindir: "dolayımama nesnenin kendisindedir, nesneyle ona getirilen şey arasında değil. Ancak iletişimlerin içerdiği şey, yalnızca üreten ile tüketen arasındaki ilişkidir" (*Theses on the Sociology of Art*, 1967). Bütün nesneler, bu bağlamda özellikle sanat yapıtları, özgül toplumsal ilişkilerce dolayımlanır, ama bu ilişkinin soyutlanmasına

indirgenemezler; **mediation** olumlu ve bir anlamda özerktir. **Biçim**'in (**mediation** olarak görülebileceği gibi görülmeyebilir de) kendisinin iki yanında, "üreticiler"i ile "tüketiciler"i arasında yatan ilişkiler sorununu aştığı **FORMALIST** (bkz. bu madde) kuramla ilişkilidir bu, tartışmalı biçimde olsa da.

Mevcut kullanımda **mediation**'ın karmaşıklığı bu durumda çok açıktır. En yaygın, ama çatışan kullanımları şunlar: (1) uzlaşma ya da anlaşma getirmeye yönelik aracı eyleme ilişkin siyasal anlam; (2) öteki türlü ayrı olan olgular, eylemler, deneyimler arasındaki bir ilişkiyi ya dolaylı yoldan ya da çarpık ve yanıltıcı biçimde ifade eden bir etkinliğe ilişkin ikici (**dualist**) anlam; (3) öteki türlü ifade edilmeyen ilişkileri doğrudan doğruya ifade eden bir etkinliğe ilişkin biçimci anlam. Bu anlamlardan herbirinin daha iyi bir sözcüğe sahip olduğu söylenebilir: (1) *conciliation* [uzlaşma]; (2) **IDEOLOGY** ya da **RATIONALIZATION** [akılcılaştırma] (bkz. bu maddeler); (3) *form* [biçim]. Bir kavram olarak **mediation**'ın gerçek tarihsel gelişiminde, uzun araştırma ve tartışmanın konusu olmuş olan işte bu ayrı anlamlar arasındaki, özellikle (2) ile (3) arasındaki ilişkilerdir. Uzun ve kılı kırk yaran araştırmalar ve tartışmalar sözcükler üzerinde çeşitli izler bırakmışlardır; en çok düşünlerek başvurulmuş kullanımlarında, sözcük kaçınılmaz ve önemli güçlükleri çözemesi de hatırlatır.

Bkz. **DIALECTIC**, **EXPERIENCE**, **IDEALISM**, **MEDIA**, **UNCONSCIOUS**

MEDIEVAL [Ortaçağ; ortaçağa özgü, ait]

Medieval (*mediaeval* şeklinde yazılırdı başlangıçta) 19. yüzyılın başlarından bu yana *kadim* (*ancient*) ile **MODERN** (bkz. bu madde) "dünyalar" arasındaki bir dönemi anlatmak üzere kullanılmıştır. Daha önceleri, 15. yüzyıla ait Latince karşılıklarına (*media aetas*, *medium aevum*) uygun biçimde *the middle Ages* [Ortaçağlar] (18. yüzyılın başları) ve *Middle Age* [Orta Çağ] (17. yüzyılın başları) kullanılıyordu. 18. yüzyılın ortala-

rına ait bir tanım (Chambers) bu çağı Constantine ile Constantinople'un [İstanbul] düşüşü arasında kalan dönem olarak adlandırdı. *Kadim* ile *Modern* karşıtlığı Rönesans'ta gelişmiş ve 16. yüzyılın sonları itibariyle İngilizce'ye geçmişti. 17. yüzyıldan itibaren bilinen bir tarih bölümlleme terimi oldu. Araya başka bir dönemin sokulması 16. yüzyıl düşüncesinde ortaya çıktı, fakat tüm vurgusu 18. yüzyılın sonlarından ve özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren, yani *modern* (özellikle *modern industrial* ya da *modern commercial*) ile arasında istenilir türden bir karşıtlık kurulmaya başladığında, *medieval* sanat ve yaşamın yeniden değerlendirilmesi üstündeydi. Bu dönemde *Middle Ages* büyük harfle yazılmaya ve bütünüyle bu anlamda kullanılmaya başladı ve *mediaeval* (Latince *medius* –orta– ve Latince *aevum* –çağ–) normal sıfat halini aldı. *Medievalism* ve *medievalist* 19. yüzyılın ortasında görüldü, fakat sözcüklerin üçü de (i) Orta Çağ'a yapılan tarihsel gönderime; (ii) ortaçağa özgü yaşam, din, mimari ve sanatın belli yönlerinin savunulması (Cobbett, Pugin, Ruskin, Morris gibi çeşitli isimlerce). Anlam (ii)'ye tepkiyle, *medieval* 19. yüzyılın ortalarında, *primitive* [ilkel] ya da *antiquated*'in [eskimiş, çağdışı] istenmeyen anlamlarına benzer sürekli bir istenmeyen kullanım kazandı. Çeşitli biçimlerde alt bölümlere ayrılan Orta Çağ'm tarihlendirilmesi konusunda tartışma hâlâ sürdüğü halde, sözcüğün tarihsel anlamı baskındır.

Bkz. MODERN

MODERN [Çağdaş, çağcıl, asri]

Modern İngilizce'ye Fransızca yakınkök *moderne*'den gelmiştir, o da geç Latince *modernus*'tan, Latin kök sözcük *modo*'dan –hemen şimdi– gelmektedir. En eski İngilizce anlamları; şimdi, hemen şimdi var olan şey anlamında bugünkü *contemporary*'ye [çağdaş, dönemdeş] daha yakındı. (*Contemporary* ya da –19 yüzyılın ortalarına kadar– eşdeğeri *co-temporary*, temel olarak, hâlâ kullanıldığı gibi, “doğrudan zamanımıza ait

olan”dan çok, geçmişteki dönemler de dahil olmak üzere, “aynı döneme ait olan”ı ifade etmek için kullanılırdı.) *Ancient* [kadim] ve *modern* arasında geleneksel bir karşıtlık Röneseans’tan önce kurulmuştu; ortadaki bir dönem veya *MEDIEVAL* [Orta Çağ] (bkz. bu madde) 15. yüzyıldan itibaren tanımlanmaya başladı. Bu karşılaştırmalı ve tarihsel anlamıyla *modern*, 16 yüzyıldan itibaren yaygınlaştı. Ardından 17 ve 18. yüzyıllarda *modernism*, *modernist* ve *modernity* ortaya çıkar; 19. yüzyıldan önceki kullanımların çoğu, bağlam karşılaştırmalı olduğunda, istenmeyen türdendi. 18. yüzyıldan itibaren *modernize*’ın [modernleştirmek, yenilemek] başlangıçta binalara (Walpole, 1748: “the rest of the house is all modernized” [evin kalanı tamamen yenilendi/ modernleştirildi]); yazım kurallarına (Fielding, 1752: “I have taken the liberty to modernize the language” [Dili güncelleştirme/modernleştirme cüretini gösterdim]); ve giyim davranışlarındaki modalara (Richardson, 1753: “He scruples not to modernize a little” [Biraz da olsa yenileştirmemek için titizlenir]) özel bir gönderimi vardı. Bu örneklerden hâlâ gerekçelendirilmesi gereken değişikliği ifade eden açık bir anlamın olduğunu görüyoruz.

Modern ve türevlerinin istenmeyen anlamı varlığını korudu, ama 19. yüzyıl boyunca ve çok açık biçimde 20. yüzyılda aksi yönde güçlü bir akım vardı, en sonunda da *modern* neredeyse *IMPROVED* (bkz. bu madde) veya tatmin edici ya da etkiliye eşgider oldu. *Modernism* ve *modernist* daha çok belli eğilimlere, özellikle de 1890-1940 arasının deneysel resim ve yazısına özgü oldu, bu da *modernist* ile (yeni) *modern* arasında sonradan bir ayrıma olanak verdi. 19. yüzyılın ortalarından itibaren genelleşen *modernize* (krşl. Thackeray (1860): “gunpowder and printing tended to modernize the world” [barut ve matbaa dünyayı değiştirdi/modernleştirdi]) ve *modernization* (18. yüzyılda temel olarak binalar ve yazım kurallarına ilişkin olarak kullanıldı) 20. yüzyıldaki tartışmalarda gitgide daha çok yaygınlaştı. *INSTITUTIONS* [kurumlar] (bkz. bu madde) ve *INDUSTRY* [endüstri, sanayi] (bkz. bu madde) ile ilişkileri içinde hiç şüphesiz istenilir, arzu edilir bir şeyi anlatmak

için kullanılıyorlar normalde. Belli değişim biçimlerinin sloganları olarak bu terimlerin titizlikle incelenmesi gerek. İlk iki terim temelde hâlâ eski olan bir kurum veya sistemin bir tür yerel değişikliğini veya geliştirilmesini içerimliyorsa (bu tür pek çok güncel programda olduğu üzere), çoğunlukla modernizing ve modernization'ı modern'den ayırmak mümkündür. Dolayısıyla modernized democracy'nin [değiştirilmiş/modernleştirilmiş demokrasi] illa modern democracy [modern demokrasi] olması gerekmez.

Bkz. IMPROVE, PROGRESSIVE, TRADITION

MONOPOLY [Tekel, monopol]

Monopoly zor olabilir, çünkü yaygın bir köken anlamı, fakat aynı zamanda tarihsel bakımdan önemli daha geniş bir anlamı var. Sözcük İngilizce'ye 16. yüzyılda geç Latince yakınkök *monopolium*, Yunanca *monopolion*'dan, Yunanca kök sözcük *monos* –tek– ve Yunanca *polein*'den –satmak– geliyor. İngilizce'deki ilk örneklerde iki anlam görünüyor: (i) belli bir malın büyük ölçüde tek elde toplanması; (ii) belli bir malı satma lisansının verdiği ayrıcalık. Dolayısıyla, anlam (i)'de:

Who knoweth not that Monopoly is, when one engrosseth some commodite into his owne handes, that none may sell the same but himself or from him (1606)

[Birinin bir malın kendi elinde toplaması ve böylece ondan başkasının o malı satmasını önlemesinin Tekel olduğunu bilmeyen...];

Monopoly is a kind of Commerce, in buying, selling, changing or bartering, usurped by a few, and sometimes but by one person, and forestalled from all others (1622)

[Tekel birkaç kişinin, bazan da tek bir kişinin alma, satma, takas ve değiş tokuş hakkını elde tuttuğu bir Ticaret biçimidir.]

Ve anlam (ii)'de:

Monopolie... a licence that none shall buy or sell a thing, but one alone (1604)

[Tekel: bir şeyi tek bir kişiden başkasının alıp satamayacağına dair bir ruhsat];

Monopolies of Sope, Salt, Wine, Leather, Sea-Cole... (1641)

[Sabun, Tuz, Şarap, Deri, Maden kömürü tekeli.]

Bu ayrıcalıklı ya da lisanslı monopoly özellikle 17. y'ın başında önemliydi. Ancak günümüze ulaşan, anlam (i) oldu.

Bir piyasanın gözle görülür biçimde egemenliğini anlatan kullanımlara karşı sözcüğün köken anlamı –biraz tarihsel temeli olan ve çağdaş bir olgu sayılabilecek büyük ölçüde tek satım– öne sürüldüğünde güçlkle karşılaşılır. 1622 örneği sözcüğün “tek kişi”nin yanı sıra “azınlığın” mülkiyeti anlamında kullanıldığını gösteriyor; bir de 16. yüzyılın ortalarından bunu destekleyen daha eski bir örnek vardır (More'un *Utopia*'sının çevirisinden):

Suffer not thies ryche men to bye up all, to ingrosse and forstalle, and with their monopolye to keep the market alone as please them. [Bu zengin adamların her şeyi satın almasına, toplayıp depolamasına, sonra da bu tekelleri yoluyla piyasayı istedikleri gibi biçimlendirmesine izin vermemeyin.]

Bir bireyin değil kesinlikle bir sınıfın etkinliğinin tanımıdır bu. Öteki türlü kafa karıştırıcı olan, 20. yüzyılın başlarında CAPITALISM'in (bkz. bu madde) bir aşamasını anlatmak üzere popüler olmuş modern monopoly capitalism sözünü ancak bu anlamda anlayabiliriz; kapitalizmin bu aşamasında piyasa ya (a) karteller vb. tarafından düzenlenmişti ya da (b) gitgide büyüyen şirketlerin egemenliği altındaydı. Her iki kullanım da, resmî kartelleri olsun olmasın büyük şirketlerin satışta rakipsiz olduklarını, yani tek bir satıcı olduğunu telkin edebilecek monopoly'nin köken anlamı açısından eleştirilebilir. Bu

açıkça doğru olmadığına ve devlet sanayileri ve olanakları katı tekeller olduğuna göre, özellikle ikincisi dolayısıyla, **monopoly capitalism** terimi yetersiz görünebilir. Bu durumda emeğin satış koşullarını denetleyen sendikalar tekel olmakla suçlanmakta. Fakat sözcüğün yelpazesi tarihsel olarak geniştir. 16. yüzyılın ortalarına ait *Utopia*'dan alınan örnek, sosyalistlerin artık kapitalist monopoly dediği koşullara uygulanabilir pekala.

Bkz. CAPITALISM

MYTH [Mit, söylen]

Myth İngilizce'ye 19. yüzyılın başları gibi bir hayli geç bir tarihte girdi, gerçi daha önceleri, geç Latince yakınkök *mythos* (18. yüzyıl), Yunanca *mythos*'tan –masal, öykü ya da hikâye, sonraları “gerçekten var olamayacak ya da meydana gelmiş olamayacak” şey anlamını vermek için *logos* ve *historia* ile karşılaştırılacaktı– gelen *mythos* biçimi kullanılıyordu. Myth ve *mythos*'tan önce yaygın biçimde kullanılan sözcük (15. yüzyıldan itibaren) *mythology* ve ondan türemiş sözcükler, *mythological* (17. yüzyılın başlarından itibaren), *mythologize*, *mythologist*, *mythologian* idi. Bunların hepsi “fabulous narration”la [masalsı öyküleme] ilgiliydi (1609), fakat *mythology* ve *mythologizing* çoğu zaman masalsı öyküleri yorumlama ya da notlandırma anlamıyla kullanılırdı. 1614 tarihine ait bir *mythological interpretation* kullanımına, bir de 1632'de Sandys'in aynı anlamda şöyle bir başlığına rastlanır: *Ovid's Metamorphosis Englished, Mythologiz'd, and Represented in Figures* [Ovid'in Metamorphosis'i: İngilizce'leştirilmiş, mitleştirilmiş ve resimlendirilmiş].

Sözcüğün barındırdığı iki eğilim 19. yüzyılın başlarında görülebilir. Coleridge *mythos*'u yaygınlaşmış olan bir anlamda kullanıyordu: özel bir düşsel kurgu (en geniş anlamıyla *plot* [olay örgüsü]). Bu arada rasyonalist *Westminster Review*, muhtemelen sözcüğün ilk kullanımında, 1830'da “mitlerin köke-

ni”nden ve onların “masalsı tarih koşulları içinde nedenleri”nin aranmasından söz edecekti.

Bu gönderimlerin herbiri geriye dönüktü ve myth, güvenilirmez olabilse de tarihle ilişkilendirilen *legend*’dan ve de masalsı olabilse de bir ölçüde gerçeği dile getiren *allegory*’den ayrılmakla birlikte, *fable* ile yer değiştirebiliyordu. Ancak, 19. yüzyılın ortalarından itibaren, yalnızca masalsı değil güvenilirmez, hatta bile bile yanıltıcı bir icadı anlatmak üzere myth’in kısaltılarak kullanımı yaygınlaştı ve büyük ölçüde günümüze dek varlığını sürdürdü.

Öte yandan, myth alternatif bir gelenek içinde, yeni bir bağlamda, yeni ve olumlu bir anlam kazandı. 19. yüzyıldan önce myths ya masaldan ibaret (çoğunlukla *pagan* ya da *heathen* [putperest] masalları) diye bir kenara atılırdı ya da kökenler ve tarih öncesine ilişkin alegoriler veya karışık anılar olarak değerlendirilirdi. Fakat artık birkaç entelektüel yaklaşım tanımlanmıştı. Mitler, adların karıştırılmasının kişileştirmelere, insan kültürünün animist bir aşamasına (Lang) ve mitlerin erişim sağladığı özgül ritüellere (Frazer, Harrison; “mitle ritüel”in popüler biçimde ilişkilendirilmesi 19. yüzyılın sonlarına ve 20. yüzyılın başlarına ait bu çalışmalar dolayısıyladır) yol açtığı bir “dil hastalığı” (Muller) ile ilişkilendiriliyordu. Antropolojinin gelişmesiyle, hem bu sonuncu anlam, ritüellerin açıklanması, hem de kökenlerin açıklanması olarak mitin canlı bir toplumsal örgütlenme biçimi olduğu farklı bir anlam, önemli ölçüde gelişti. (Farklı şekiller altında birbirleriyle olduğu kadar mitlerin bir kenara bırakılmak üzere ya da (başka) gerçek nedenlerini veya kökenlerini açıklamak üzere AKILCLASTIRILMA’sına (bkz. RATIONAL) dönük çabalarla mücadele eden) Her bir yanbiçimden bir dizi olumlu popüler kullanım gelişti. Myth’in (seküler) tarih ya da gerçekçi tanımlamaya veya bilimsel açıklamadan daha doğru (derin) bir gerçeklik biçimi olduğu savunulmuştur. Bu bakış açısı, basit irrasyonalizm ve (çoğu zaman Hıristiyanlık sonrasına ait) doğaüstüçlükten, mitlerin insan zihninin belli özelliklerinin, hatta insanın zihinsel veya psikolojik düzenlenişinin temel anlatımları

olduğuna ilişkin daha gelişmiş anlatımlara kadar geniş bir yelpazeyi içerir. Bu anlatımlar “zamandışı” (sürekli) ya da belli dönemler ya da kültürler için temel niteliktedir. Bu mythic işlevi sanat ya da edebiyatın daha genel CREATIVE [yaratıcı] (bkz. bu madde) işlevleriyle ilişkilendirmeye, ya da bir ekolde sanat ve edebiyatı bu mit anlayışına yaklaştırmaya dönük girişimler olmuştur. Sonuçta ortaya çıkan iç ve dış tartışmalar alışılmadık ölçüde karmaşıktır ve myth artık hem çok önemli hem de çok güç bir sözcüktür. Dile son yüz elli yılda, ortodoks dinin parçalanma döneminde girerek, myth gerçeğin, TARİH ve BİLİM’in (bkz. HISTORY ve SCIENCE) karşıtı olarak olumsuz değerle kullanılmış; IMAGINATION, CREATIVE ve FICTION’ın zorlu modern anlamlarıyla karışmış; ve belirgin biçimde Hristiyanlık sonrası anlamda “insan doğası”nı örneklemek ve çözümlemek için kullanılmıştır (gerçi myth’i bu anlamda kullanan çeşitli ekollerin tarzı Hristiyan yinelemesi ve apolojisine yaklaşmıştır). Bu arada, bu düşünce yelpazesinin dışında, yanlış (çoğunlukla bile bile yanlış) bir inanç ya da açıklama gibi tatsız bir yaygın anlamı vardır.

Bkz. CREATIVE, FICTION, HISTORY, IMAGE, RATIONAL

N

NATIONALIST [Milliyetçi, ulusalcı]

Nation (Fransızca yakınkök *nation*, Latince *nationem*’den – soy, ırk) 13. yüzyılın sonlarından bu yana, önceleri siyasal olarak örgütlenmiş bir gruplaşmadan çok ırksal bir grup anlamıyla, İngilizce’de yaygın olarak kullanılmıştır. Bu anlamlar arasında açıkça çakışma olduğu için, siyasal oluşum şeklindeki baskın modern anlamın ortaya çıkış tarihini belirlemek kolay değil. Aslında bu tür oluşumlara bağlı olarak çakışma sürmüş ve bir yandan nation-state’in özelleştirici tanımlarına, öte yandan nationalist ve nationalism bağlamında çok karmaşık tar-

tişmalara neden olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren belirgin siyasal kullanımlar görülüyordu ve 17. yüzyılın sonlarından itibaren yaygındı; gerçi *realm*, *kingdom* ve *country* 18. yüzyılın sonlarına kadar yaygınlıklarını korumuştur. 17. yüzyılın başlarından itibaren the nation'ın, hâlâ siyasal tartışmada olduğu üzere, içinde bulunulan bir gruba çoğunlukla karşıt olarak, bir ülkenin bütün halkını anlatan bir kullanımı vardı. Sıfat olan national (şimdi kullanılan national interest sözünde olduğu gibi) 17. yüzyıldan itibaren bu inandırıcı birlik anlamıyla kullanılıyordu. Açıkça siyasal olan türemiş isim national daha yakın zamanlara ait ve hâlâ daha eski olan *subject* ile yer değiştirebiliyor. 17. yüzyılın sonlarından bu yana, geniş bir anlamda kullanılan nationality, modern siyasal anlamını 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında kazanmıştır.

Nationalist 18. yüzyılın başlarında, nationalism ise 19. yüzyılın başlarında ortaya çıktı. İkisi de 19. yüzyılın ortalarında yaygınlaştı. Gruplaşma ile siyasal oluşum arasındaki sürekli çakışma önemli olmuştur, çünkü nation olma iddiaları ve national haklara sahip olmak çoğu zaman siyasal anlamda bir nation'm oluşmasını, hatta gerektiğinde bu grubu kapsayan ve ondan sadakat bekleyen mevcut bir siyasal nation'ın iradesine rağmen, öngörürdü. Nationalism'e karşı çıkanlarca, grubun iddialarının temelini RACIAL (bkz. bu madde) olduğu söylenbilir, nitekim hâlâ çoğu zaman söylenmektedir. (Kökene bilinmeyen race 16. yüzyıldan itibaren *common stock* [ortak soy] anlamında kullanılmıştı. Racial ise 19. yüzyıla ait bir oluşumdur. 19. yüzyıl kullanımlarının çoğunda racial olumlu ve istenir bir değer taşıyordu, ama ayrımcı ve keyfî race kuramları aynı dönemde gitgide daha çok dile getiriliyor, national ayrımlar sözde radikal bilimsel ayrımlar olarak genelleniyordu. Racial sonuçta bu tür düşüncelerin eleştirilmesinden etkilendi ve hem özgül hem de gevşek olumsuz anlamlar kazandı. Racialism, bu bariz ayrımlar ve ayrımcılıkları nitelendirmek ve genelde eleştirmek için kullanılan bir 20. yüzyıl ifadesidir.) Aynı zamanda iddiaların the nation'm (mevcut büyük siyasal gruplaşma) çıkarlarına aykırı olduğu için "bencilce" olduğu da

söylendi. Uygulamada, fetih ve egemenliğin boyutları göz önünde tutulunca, nationalist hareketler, çoğu zaman, özgül bir dil ya da varsayılan *racial* toplulukla ayrılan bir grup üstüne olduğu gibi mevcut ama boyun eğen bir siyasal gruplaşma üstüne bina edilmiştir. Nationalism, birden çok “ırk” ve “dil” kapsayan boyun eğdirilmiş ülkelerde (tıpkı Hindistan gibi) olduğu kadar, özgül bir dil ya da din veya varsayılan *ırksal* kökenle ayrılan boyun eğdirilmiş ülkeler ya da eyaletler veya *bölgelerde* de siyasal bir hareket niteliğini kazanmıştır. Aslında nationalism ve nationalist sözcüklerinde, NATIVE (bkz. bu madde) sözcüğününküyle karşılaştırılabilecek bir uygulama karmaşası vardır. Fakat çoğu zaman national feeling’i (iyidir) nationalist feeling’den (şayet bir başkasının ülkesiyse ve bizim ülkemizden talepleri varsa kötüdür) ayırmak ya da national interest’i (iyidir) nationalism’den (bir başka grubun öne sürülen ulusal çıkarı) ayırmak suretiyle üstü örtülür bunun. Nationalism (bir ulusun başka uluslara karşı bencilce kendi çıkarlarını gütmesi) ile internationalism (uluslar arasındaki işbirliği) arasındaki genellikle ayırt edilebilen ayrım, karmaşıklığı artırmıştır. Nation-states arasındaki ilişkilere gönderme yapan internationalism, kendi bağımsız kimliğini arayan bağımlı bir siyasal grup bağlamında nationalism’in karşıtı değildir; mevcut siyasal uluslar arasındaki bencil ve rakip politikaların karşıtıdır yalnızca.

Nationalize ve nationalization, uluslaştırma ya da bir şeyi belirgin biçimde ulusallaştırma süreçlerini anlatan 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış sözcüklerdir. Modern ekonomik anlamları 19. yüzyılın sonlarında, önce büyük ölçüde toprağın ulusallaştırılması bağlamında ortaya çıktı. Siyasal tartışma sırasında iki sözcük de özgül vurgular kazandı, öyle ki ulusallaştırma’nın ulusal çıkarlara uygun olup olmadığı hiçbir güçlük olmaksızın söylenebilir.

Bkz. ETHNIC, FOLK, LITERATURE, NATIVE, RACIAL, REGIONAL, STATUS

NATIVE [Yerli]

Native, temel anlam birliğini korumakla birlikte, kökten farklı, hatta karşıt anlamlar ve nüanslar üretecek biçimde belli bağlamlarda kullanılan ilginç sözcüklerden biridir. Native İngilizce'ye 14. yüzyıldan itibaren sıfat olarak ve 15. yüzyıldan itibaren isim olarak girdi; sözcük, daha önce *naif* biçimini almış olan Fransızca yakınkök *natif*ten geliyordu; Latince kökü *nativus*'tu, doğuştan ya da doğal olanı anlatan bir sıfat ve bundan aynı biçimde orta Latince bir ad türetilmişti. Kökü Latince *nasci* –doğmak– idi.

Native'in sıfat olarak ilk kullanımlarının çoğu hâlâ tanıyabileceğimiz türdendi: doğuştan, doğal ya da bir kişinin doğduğu yerle ilgili olan (krşl. bununla bağlantılı *nation*). Olumlu ve siyasal bir anlam, *native land* ile *native country*'de olduğu üzere, 16. yüzyıldan itibaren güçlüydü. Fakat siyasal fetih ve egemenlik native'in olumsuz olan öbür anlamını hem sıfat hem de ad olarak üretmişti; genel olarak köle doğmuş olan köle ya da ortaçağ köylüsüne karşılık gelirdi. Özel olan toplumsal kullanımı unutulduysa da, native'in yabancı siyasal iktidara yani fethetmeye boyun eğmiş, hatta ziyaret edilip sözde üstün bir görüş noktasından gözlemlenen hakir sakinlerini anlatan olumsuz kullanımı genellik kazandı. Özellikle sömürgecilik ve emperyalizm döneminde "Avrupalı olmayanları" anlatan bir terim olarak yaygındı, ama Britanya ve Kuzey Amerika'nın çeşitli ülkeleri ve bölgelerinin sakinleri, üstün bir kişinin yerleştiği yerin sakinleri için de kullanılıyordu. Yine de, her zaman için, bu kullanımın yanı başında native, kişinin kendi doğum yerine ve hemşehrilerine uygulandığında çok olumlu bir terim olma niteliğini korudu.

Özellikle "Avrupalı olmayanları" işaret eden negatif kullanımı, ideolojik imalarını açıkça reddeden yazılarda bile bulunabilir. *Indigenous* hem bir örtmece hem de daha yansız bir işlevi gördü. İngilizce'de bu sözcüğü kendinden başka herkesi aşağı bir noktaya yerleştiren bir anlamda kullanmak daha güçtür (*to go indigenous* açıkça *to go native*'den daha az makûldür). An-

cak Fransızca'da *indigènes* İngilizce natives'le aynı gelişim aşamalarından geçti ve artık çoğu zaman yerini *autochtones*'a bırakıyor.

Bkz. DIALECT, ETHNIC, NATION, PEASANT, RACIAL, REGIONAL

NATURALISM [Doğalcılık]

Naturalism artık öncelikle bir edebiyat ya da sanat terimi, ama tarihçesinin gösterdiği gibi, şu anda genel olarak sanıldığından daha karmaşık bir sözcük. Naturalism İngilizce'de ilk olarak 17. yüzyılın başlarında dinsel ve felsefi tartışmada bir terim olarak ortaya çıktı. Naturalist sözcüğü daha önce aynı bağlamda 16. yüzyılın sonlarından itibaren görülmüştür. Daha sonra NATURE'm (bkz. bu madde) *Tanrı* ya da *spirit* ile karşıtlık içinde olan özel bir anlamı geliştirdi. Olayların doğal nedenleri'ni incelemek ya da ahlâkı *doğa* ya da *insan doğası* ile gerektirmek demek, her ne kadar şu andaki terimler bu düşüncenin karşıtları tarafından verilmiş olsa da, naturalist olmak ve naturalism'i savunmak demektir. Dolayısıyla: "those blasphemous truth-opposing Heretikes, and Atheisticall naturalists" [hakikate karşı çıkan şu kafir sapkınlar ve tanrıtanımaz doğalcılar] (1612); "atheists or men who will admit of nothing but Morality, but Naturalismes, and humane reason" [tanrıtanımazlar yani ahlâktan, doğalcılıktan ve insan aklından başka bir şeyi kabul etmeyen insanlar] (1641). Bu ilk anlamıyla naturalism'in içerimlenen karşıtı bu nedenle supernaturalism [doğaüstücülük] idi ve bu, tartışılabilir pek çok alternatif terim olmakla birlikte, ahlâksal ve etik tartışmada doğruluğunu korudu. Fakat aynı zamanda fiziksel doğanın incelenmesi anlamı da vardı ve bu anlaşılabilir nedenlerle zaman zaman ahlâksal anlamla çakışmasına rağmen, kendi başına bugüne kadar ulaştı. Naturalist 17. yüzyılda natural philosopher'ını [doğa filozofu], ya da bugünkü adıyla SCIENTIST'i [bilim adamı] (bkz. bu madde): pratikte fizikçi ya da biyolog de-

diklerimizi anlatan yaygın bir terimdi. 19. yüzyılın ortalarında bile naturalism ile naturalist'in bu anlamları (ya (i) supernaturalism'e itiraz ya da (ii) natural history'nin –yani bugün büyük ölçüde biyoloji– incelenmesi) egemendi.

Sanat ve edebiyat ile ilgili gelişmeler karmaşıktır. İlk natural'in anlamlarından birinin etkisi görüldü, "simple and natural manner of writing" (18. yüzyılın ortaları). Bu da açıkça yeni kullanımların en eskilerinden birini etkiledi: "the earliest prominent example of a naturalism without afterthought in the whole of Italian poetry" [bütün İtalyan şiirinde artniyetsiz bir doğalcılık en eski önemli örneği] (Rossetti, 1850). İkinci olarak, kendi özel, yakından ve ayrıntılı gözlem özelliğiyle natural history anlamının etkisi vardı: "Fielding was a naturalist in the sense that he was an instinctive and careful observer" [İçgüdüsel ve dikkatli bir gözlemci olmasıyla Fielding bir doğabilimciydi]. Bu anlamların ikisi de, ama özellikle ikincisi 20. yüzyılda gelişen terimde yaşamakta. Fakat bu konuda tarihsel ve eleştirel tartışmada genellikle bir kenara itilen şey; kendisi jeoloji ve biyoloji, özellikle de Darwin'in EVRİM'de (bkz. EVOLUTION) natural selection [doğal ayıklanma] kuramından çok etkilenen naturalism'in genel felsefi ve bilimsel anlamından kaynaklanan üçüncü etkidir. Fransa'da naturalisme ekolü, Zola'da olduğu üzere, özellikle bilimsel yöntemin edebiyata uygulanması düşüncesinden etkilenmiştir: özgül olarak söylemek gerekirse, bir ailenin öyküsünde kalıtımın incelenmesi, ama aynı zamanda, daha genel olarak, insan davranışının tümüyle natural terimlerle tanımlanması ve yorumlanması, insan doğasının dışındaki denetleyici ya da yönetici bir güç varsayımının bir kenara bırakılması anlamında. Bu naturalism yeni bir önemli yazma biçiminin temeliydi ve yeni bir felsefi konum açıkça savunuluyordu: krşl. Strindberg: "the naturalist has abolished guilt by abolishing God" [doğalcı Tanrı'yı ortadan kaldırarak suçu da kaldırdı]; "the summary judgments on men given by authors... should be challenged by naturalists, who know the richness of the soul-complex, and recognize that 'vice' has a reverse side very much like virtue" (Preface to

Lady Julie, 1888). Kişiler ve eylemlerin çevresine yeni bir önem veriliyordu. (Fiziksel koşullar dahil olmak üzere, kişinin ya da bir şeyin içinde yaşayıp geliştiği koşullara ilişkin olan özel ve artık öncelikli anlamıyla *environment* [çevre], ortama ilişkin önceki genel anlamından 19. yüzyılın başlarında gelişmişti.) Kişiler ve eylemler, o dönemde özellikle toplumsal ve toplumsal-fiziksel anlamda, gayet uygun bir şekilde yaşamın açıklamasında temel bir öge biçiminde tanımlanması gereken çevre tarafından etkilenmiş ya da belirlenmiş olarak görülüyordu. Doğal tarihten kaynaklanan dikkatli ve ayrıntılı gözlem anlamıyla birleşti, fakat bu (sonradan sanıldığı gibi) sırf kendisi için, ya da geleneksel bir makul nedenle yapılan ayrıntılı bir betimleme değildi; daha çok, çevrenin yaşam üzerindeki belirleyici ya da nüfuz edici etkisi şeklindeki yeni ve tam anlamıyla naturalist anlama dayanıyordu (*belirleyici* ile *nüfuz edici* arasındaki çeşitlemelerde sonraki gelişmelerin çoğu kavranabilir). İki özelleşmiş uygulaması vardı. Birincisi, naturalism o güne kadar ve özellikle yakın zamanlarda büsbütün edebiyatın dışına itilen toplumsal çevrenin öğelerini eleştirel biçimde aramayı içerimliyordu; bu da *Daily News*'da 1881'de kaydedilen yanıtı açıklıyordu: "that unnecessarily faithful portrayal of offensive incidents for which M. Zola has found the name of 'Naturalism'". Karikatürdür bu, ama bir o kadar da karakteristik. İkinci olarak, Sosyal Darwinizm'de olduğu gibi, insan ilişkilerinde mücadele ve çatışmayı anlatan bir tür natural selection'ın özelleşmiş bir uygulaması vardı: "true naturalism, which seeks out those points in life where the great conflicts occur" [gerçek naturalism, yaşamda büyük çatışmaların ortaya çıktığı noktaları arar.] (Strindberg, *Preface to Lady Julie*, 1888). Bu eğilimlerinden ikisinden de, daha eski ve temel olan doğaüstücülüğün reddedilmesinden de gelişen, naturalism'in bir terim olarak eleştirel kullanımlarını etkileyen, üstü örtük olarak varlığını sürdüren muhafazakâr bir tepki vardır.

Ancak, hem biyolojik naturalism'den gelen hem de natural'in eski anlamından gelen ayrıntılı ve isabetli gözlem anlamıyla bu kullanımlar birleşti. Naturalism ile REALISM (bkz.

bu madde) arasında karmaşık ve çoğu zaman karışık bir etki-
leşim vardı. Özellikle resimde, naturalism ve 19. yüzyılın or-
talarına ait **naturalistic** sözcükleri yalnızca yakından gözlemi
değil, doğal nesnelerin ayrıntılı “yeniden üretimi”ni anlatmak
için kullanılıyordu: “our modern school of **naturalistic** lands-
cape painters” [**naturalistic** manzara ressamaları modern oku-
lumuz]. Gerçek karmaşıklık ise, bunun ardından, *doğa* ile *in-*
san doğası’nın daha ileri incelemelerinin, hâlâ eski anlamda
naturalist terimlerle, ya doğrudan gözlemle ulaşılamayan ya
da durağan dış görünüşlerde temsil edilmeyen süreçler ve et-
kileri keşfetmesiydi. **Naturalism** denilen şeyin itici gücü kendi
süreçleri ve yöntemleri için diğer adları buldu ve **natura-**
lism’in kendisi gitgide isabetli bir dış temsil üslubuna özgü ol-
du. Terimin şu anda öncelikle anlattığı şey bu, ama anlam
özelleşmesi dolayısıyla başlangıçtaki tartışmaların önemli kimi
bölümleri geride bırakılmış durumda. Bunun sonuçlarından
biri çeşitli **IDEALIST** (bkz. bu madde) ve *doğaüstücü doğa* ve
insan yorumlarının, başlangıçtaki **naturalist** itilimi çoğu za-
man açıktan açığa ve dolaysız olarak sürdürdüğü daha geniş
bir bakışla görülebilen sanatsal yöntemlerden (*izlenimcilik*, *dı-*
şavurumculuk vb.) gözle görülür (ve kafa karıştırıcı) bir destek
almış olmasıdır. Aynı zamanda, **naturalism** ile **EMPIRICISM**
ve **MATERIALISM** (bkz. bu maddeler) arasında **naturalism**’in
anlamını etkileyen, gözlemleyen **ÖZNE** (bkz. **SUBJECT**) ile
gözlemlenen (*natural* ya da **naturalistic**) *nesneler* arasındaki
ilişki üzerinde yürütülmüş can alıcı bir tartışma söz konusu-
dur.

Bu tarihçenin karmaşıklığı göz önünde tutulunca, **natura-**
lism şu andaki kullanımlarının düşündürdüğünden çok daha
güç bir sözcüktür.

Bkz. **ECOLOGY**, **EMPIRICAL**, **MATERIALISM**, **NATURE**, **POSITI-**
VIST, **REALISM**

NATURE [Doğa, tabiat]

Nature dildeki en güç sözcük herhalde. Üç anlam alanı ayırt etmek görece kolay: (i) bir şeyin temel niteliği ve karakteri; (ii) ya dünyayı ya insanları ya da her ikisini birden yöneten içkin güç; (iii) insanları içerebileceği gibi içermeyebilen maddi dünya. Yine de (ii) ile (iii) içinde, gönderim alanı büyük ölçüde belirgin olmakla birlikte, kesin anlamlar değişken, hatta zaman zaman karıştırtır. Sözcüğün bu üç anlam üzerinden tarihsel gelişimi önemlidir, ama bu üç anlamın da, içlerinden en güç olan ikisinin temel çeşitlemeleri ve alternatiflerinin de günümüz kullanımında hâlâ canlı ve yaygın olması da önemlidir.

Nature eski Fransızca yakınkök *nature*, Latince *natura*'dan, o da Latince *nasci*'nin –doğmak– geçmiş zaman ortacı olan bir kökten geliyor (*nation*, *native*, *innate* vb. de aynı kökten türemiştir). Eski Fransızca ve Latince'de olduğu üzere, sözcüğün en eski anlamı (i), yani bir şeyin temel karakteri ve niteliğiydi. Bu haliyle *nature*, bir nitelik ya da sürecin tanımı olarak ortaya çıkan, özgül bir gönderimle doğrudan doğruya tanımlanan, ama sonra bağımsız bir isim olan, aralarında *culture*'ın da bulunduğu birkaç önemli sözcükten biridir. Bu gelişen anlamlarla ilgili Latince söz *natura rerum* idi –şeylerin doğası, bazı Latince kullanımlarında *natura*– dünyanın yapısı – biçiminde kısaltılmıştı. İngilizce'de anlam (i) 13. yüzyıldan itibaren, anlam (ii) 14. yüzyıldan itibaren, anlam (iii) 17. yüzyıldan itibaren görülür; gerçi önemli bir süreklilik ve anlam (ii) ile (iii) arasında 16. yüzyıldan itibaren dikkate değer bir çakışma vardı. Genellikle (i)'i (ii) ve (iii)'ten ayırt etmek güç değildir; aslında alışkanlık yaratmıştır ve okurken gözden kaçır.

Ham doğa durumunda halk diye bir şey yoktur... Halk düşüncesi... bütünüyle yapaydır, ve tüm diğer yasal kurgular gibi, ortak anlaşmayla yaratılmıştır. Bu anlaşmanın özel doğasını oluşturmuş olan şey, belli bir toplumun aldığı biçimden devşirilir.

Burada, Burke'ta, *nature*'ın ilk kullanımıyla ilgili bir sorun vardır, ama ikinci kullanımda (anlam (i)) sorun yok – aslında

aynı sözcükmüş gibi görünmez pek. Yine de, anlam (i), (ii) ve (iii) arasındaki bağ ve ayrımın bazen çok bilinçli yapılması gerekir. Sözgelimi yaygın bir ifade ve kimi önemli tartışmalarda belirleyici olan human nature [insan doğası], açıkça göstermese de, başlıca üç anlamdan birini ve aslında onların çeşitlendirmeleri ve alternatiflerini de içerebilir. Anlam (i)'de görece yansız bir kullanım vardır: insanların bir şeyi (gerçi sözü geçen şey kuşkusuz tartışmalı olabilir) yapmaya dönük temel nitelik ve karakteristiğini anlatır. Fakat çoğu kullanımda anlam (i)'in betimleyici (ve dolayısıyla doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir) niteliği; anlam (ii)'ye dayalı çok farklı türdeki yargıdan, içkin yönetici güçten, ya da anlam (iii)'ün yanbiçimlerinin birinden, maddi dünyanın, bu durumunda “doğal insan”ın değişmez bir özelliğinden daha az öne çıkar.

Anlam (i) ile anlam (ii) ve (iii) arasındaki ilişkide fark edilmesi gereken bir diğer şey, daha genel olarak, anlam (i)'in tanım gereği özgül bir tekil olduğudur –bir şeyin doğası– oysa anlam (ii) ve (iii) neredeyse tüm kullanımlarında soyut tekil lerdir – her şeyin doğası tekil doğa ya da Doğa olur. Soyut tekil artık kuşkusuz gelenekseldir, ama açık bir tarihi vardır. Anlam (ii) anlam (i)'den gelişmiş ve soyutlaşmıştır, çünkü aranan şey tek bir evrensel “temel nitelik ya da karakter” idi. Yapısal ve tarihsel olarak *a god* ya da *the gods*'dan *God*'ın türeyişle kökteştir bu. Soyut Nature, yani temel içkin güç, tartışma içinde daha açıktan açığa soyut bir tekil neden ya da güç olan *Tanrı*'nın karşısına yerleştirildiğinde bile, tek bir ilk nede nin kabul edilmesinden doğmuştu böylece. Bütün maddi dünyaya, dolayısıyla şeyler ve yaratıkların çokluğuna yapılan gönderme hepsinde bir şeyin ortak olduğu kabûlünü taşıdığına, anlam (iii)'e kadar ulaşır bu etki: ya (a) yansız olan, ya da en azından çoğunlukla yansız olan, kendi varoluşlarına ilişkin yalın gerçek (b) türe ilişkin yargılar dolayısıyla başvurulmuş ortak bir niteliğin genellenmesi, genellikle açıkça anlam (iii), “Nature shows us that...” [Doğa bize gösteriyor ki...] Eleştirel sözcüğün yapısı ve tarihçesinin çokluğu tekilliğe indirgemesi, bu durumda, garip biçimde, tekil anlamın uygun düştüğü ortak

bir niteliğin kesinlenmesiyle de, tekil biçimin yine de çoğu zaman kapsayabildiği farklılıkların genel ya da özgül olarak sergilenmesiyle de, etkili bir ortak niteliğin açık ya da örtük biçimde reddedilmesiyle de uyumludur.

Nature'ın kullanımlarının eksiksiz bir tarihi insan düşünce-
sinin önemli bir kısmının tarihi olurdu. (Önemli bir tarihçe için, bkz. Lovejoy.) Fakat kritik kullanımlar ve değişimlerin bir bölümüne işaret etmek olanaklı. İlk olarak, tekil Nature'm çok erken bir tarihte ve şaşırtıcı ölçüde sürekli kişileştirmesi var: Nature the goddess, "nature herself". Bu tekil kişileştirme, şu anda "nature gods" ya da "nature spirits" denilen şeylerden: yani belli doğa güçlerinin mitik kişileştirmelerinden çok farklıdır. "Nature herself" bir yandan tam tamına bir tanrıça, evrensel bir yönetici güç, diğer yandan (bazı din dışı tekil kullanımlardan ayırt etmesi çok zor) biçimden yoksun, ama yine de her şeye kadir, yaratıcı ve şekillendirici bir güçtür. Bunlarla bağlantılı "Mother Nature" dinsel ve mitik tayfın bu ucundadır. Bu tür tekil dinsel ya da mitik soyutlamanın adeta başka bir tekil, her şeye kadir, yani tektanrıci Tanrı ile birlikte yaşaması gerektiğinde büyük bir karmaşa ortaya çıkar. Ortaçağ Avrupa inancında her iki tekil mutlağı kullanmak, ancak Tanrı'yı öncelikli ve Doğa'yı onun bakanı ya da yardımcısı diye tanımlamak dine uygundu. Doğa'yı başka bir şekilde, mutlak bir hükümlan olarak görmek gibi sık sık karşılaşılan bir eğilim vardı. Bunu tanrıça ya da bakandan ayırmak belli ki güç, ama kavram ilahi takdirden çok kaderciliği anlatmak için kullanılıyordu özellikle. Vurgu doğal güçlerin kudreti ve bu güçlerin görünüşe göre zaman zaman keyfi ya da kaprisli olan, çoğu zaman kaçınılmaz ve insanlar üzerinde yıkıcı etkisi bulunan icraatı üstündeydi.

Bekleneceği üzere, bu tür temel güçlük durumlarında, nature kavramı genellikle uygulamada özgül tanımlarından çok daha geniş bir kullanım ve çeşitlilik gösteriyordu. Bu durumda, Shakespeare'in *Lear*'ında olduğu gibi, kullanımın değişti-
rildiği görülmüdü:

Allow not nature more than nature needs,
Man's life's as cheap as beast's...

... one daughter
Who redeems nature from general curse
Which twain have brought her to.

That nature, which contemns its origin,
Cannot be border'd certain in itself...

...All shaking thunder
Crack nature's moulds, all germens spill at once,
That make ungrateful man...

...Hear, nature hear; dear goddess, hear...

[Doğaya doğanın istediğinden fazlasını bırakma
İnsan hayatı hayvan hayatı kadar ucuzdur

...Bir kızım
temizliyor doğayı
Öteki ikisinin getirdiği o büyük lânetten
Kendi kökenini küçümseyen bir doğa
kendisiyle sınırlanamaz.

...Bütün gökgürültüleri
Doğanın kalıplarım çatlatıyor,
Nankör insanı oluşturan
Bütün tohumları savuruyor.

...Dinle, doğa dinle; sevgili tanrıça, dinle...]

Bu örneklerde bir dizi anlam görülür: insan toplumunun önündeki ilkel durum olarak doğa; kefarete gerektiren bir düşüş ve lanete yol açan ilk masumiyet anlamı; kök sözcükte olduğu üzere doğuştan bir nitelik gibi özel bir anlam; paradoksal biçimde gök gürültüsünün doğal gücüyle yok edilebilen doğa şekilleri ve kalıpları; tanrıçanın, bizzat Doğa'nın yalın ve sürekli biçimi. Bu anlam karmaşası açıklayıcı olmaktan çok

dramatik bir biçimde olanaklıdır. Belirsiz olarak görülebilecek şey de bir gerilimdir: doğa önceden masum, hazırlıksız, güvenli, emniyetsiz, verimli, yıkıcı, kirli, lanetliydi, katışıksız bir güçtü. Doğal süreçlerin gerçek karmaşası tekil içindeki bir karmaşa tarafından dönüştürülmüştür.

Bu durumda, özellikle 17. yüzyılın başlarından itibaren, doğanın gözlemlenmesi ve anlaşılması konusunda kritik bir tartışma vardı. Mutlak bir hükümranın ya da Tanrı'nın bir bakanının işlerini araştırmak yanlış gelebilirdi. Fakat bir formül bulunmuştu: yaratılanı anlamak yaradanı övmek, kadiri mutlağı zorunsuz (*contingent*) işleri aracılığıyla görmektir. Uygulamada formül sahte bir bağlılık halini aldı ve ardından unutuldu. Siyasal değişikliklere koşut olarak, doğal yasalar üstüne yeni bir vurguyla, doğa mutlak bir hükümrandan meşruti bir hükümdara çevrildi. 18. ve 19. yüzyılda doğa çoğu zaman aslında bir anayasa hukukçusu olarak kişileştirildi. Yasalar bir yerden geliyordu ve bu çeşitli biçimlerde ama çoğu zaman önemsenmeden tanımlanıyordu; çoğu zaman dikkat yasaların yorumlanması ve sınıflandırılmasına, emsallere bakarak tahminde bulunmaya, unutilan kuralların keşfi ve diriltilmesine ve de en önemlisi yeni durumlardan hareketle yeni yasaların çıkarılmasına yöneltiliyordu: içkin ve şekillendirici bir güç olarak değil durumların biriktirilmesi ve sınıflandırılması olarak doğa.

Anlam (iii)'ün belirleyici ortaya çıkışı şu şekildeydi: maddi dünya olarak nature. Fakat keşfedilebilir yasalar üzerindeki vurgu –

Nature and Nature's laws lay hid in night;
God said, Let Newton be! and all was light! (Pope)

– yaygın biçimde Doğa'nın Akıl ile özdeşleştirilmesine yol açtı: yani gözlem nesnesinin gözlem biçimiyle. Bu da, Doğa'nın insanda üretilen şeyle, yani insanın kendisinden ürettiği şeyle Doğa'nın karşılaştırıldığı anlamlı bir farklılaşmanın zeminini hazırladı. “Doğa durumu” –bazen kötümser biçimde, çoğunlukla iyimser, hatta programlı biçimde– mevcut toplum duru-

muyla karşılaştırıldı. “Doğa durumu” ve yeni baştan kişileştirilen Doğa düşüncesi bundan sonra, ilk olarak kefarete ve yenilenme gerektiren günü geçmiş ya da ahlâkı bozulmuş toplum, ikinci olarak da, ancak Doğa’dan ders almakla iyileşebilecek “yapay” ya da “mekanik” toplum hakkındaki tartışmalarda kritik rol oynadı. Biraz geniş bir yaklaşımla, bu aşamalar Aydınlanma ve Romantik hareketti diyebiliriz. Anlamlar daha o zamandan ayırt edilebiliyordu, ama çoğu zaman bir hayli çakışma vardı. Yasa üstündeki vurgu ideal toplumu kavramak için felsefi bir zemin sağladı. Başlangıçtaki içkin güç –çok daha eski olan bir düşüncenin yeni biçimi– gerçek bir yenilenme için, ya da yenilenmenin olanaksız veya çok uzak görüldüğü durumlarda, acımasız bir “dünya”ya karşı bir dengeleyici ya da teselli olarak yaşam ve insanlığın iyi olduğuna dönük inanca zemin hazırladı.

Bu Doğa kavrayışlarının ikisi de önemli ölçüde durağandı: “doğanın güzellikleri” ve “insanların kalpleri”nde kendini gösteren, tek bir iyiliği öğreten bir dizi yasa – dünyanın yapısı ya da içkin, evrensel, birincil, aynı zamanda kendini yineleyen bir güç. Bu kavramların her biri, özellikle sonuncusu geçerliliğini korudu. Aslında doğanın en güçlü kullanımlarından biri, 18. yüzyılın sonlarından bu yana, işte bu seçici iyilik ve masumiyet anlamıyla olmuştur. Nature “kırları”, “bozulmamış yerler”i, bitkileri ve insanın dışındaki yaratıkları anlatıyordu. Kullanım özellikle kent ile kır arasındaki karşıtlıklarda görülür: doğa insanın yapmamış olduğu şeydi; gerçi çok önceleri yapmışsa –çalı ya da çöl gibi– genelde doğal sayılırdı. Nature-lover ve nature poetry ifadeleri bu dönemlerde ortaya çıkmıştır.

Ama hâlâ ortaya çıkmamış bir kişileştirme daha vardı: tanrıça, bakan, hükümdar, hukukçu, ya da başlangıçtaki masumiyetin kaynağı olarak doğaya seçici hayvan üreticisi olarak doğa eklenecekti: doğal ayıklanma, belli ki “acımasız” rekabet de ona içkindi, doğayı hem tarihsel hem de etkin görmenin dayanağı yapılmıştı. Doğanın aslında hâlâ yasaları vardı, ama yaşamda kalma ve soyu tükenme yasalarıydı bunlar: türler doğar, gelişir, çöküşe geçer ve ölürdü. Gerçek evrimsel süreçler

ve organizmalarla diğer organizmalar da dahil olmak üzere çevreleri arasındaki çok değişken ilişkiler hakkındaki olağanüstü bilgi birikimi yeniden, şaşırtıcı biçimde, tekil bir isim olarak genellenmişti. Nature türlere şunu bunu yapıyordu. Bu durumda yeni bilimsel gelişmenin değişken biçimlerinin genişlemesi söz konusuydu: “Doğa öğretir...”, “Doğa bize gösteriyor ki...” Gerçek kayıtlarda öğretildiği ya da gösterildiği söylenen şey, içkin ve kaçınılmaz, acı rekabetten tutun içkin karşılıklılık ya da işbirliğine dek çeşitlik gösteriyordu. Çok sayıda doğal örnek yorumları desteklemek için seçilebiliyordu: Saldırganlık, sahiplenme, asalaklık, ortakyaşarlık, işbirliğinin hepsi; farklılaşma ve değişkenlik olguları toplanıp kullanıldığında bile tekil bir Doğa’ya bağlı olarak normalde şekillendirilen bu biçimin seçici ifadeleriyle gösterilmiş, gerekçelendirilmiş ve toplumsal düşüncelere yansıtılmıştır.

Gönderme yaptığı süreçlerin temel önemi göz önünde tutulunca, sözcüğün karmaşıklığı pek şaşırtmaz. Fakat nature çok uzun bir dönem boyunca insan düşüncesinin başlıca çeşitlemelerinin çoğunu taşıyan –çoğu zaman, belli bir kullanımda ancak örtük olarak, yine de tartışmanın niteliği üstünde çok etkili olarak– bir sözcük olduğu için, güçlülüğünün özellikle ayırdında olmak gerekir.

Bkz. COUNTRY, CULTURE, ECOLOGY, EVOLUTION, EXPLOITATION, NATURALISM, SCIENCE

O

ORDINARY [Sıradan, alelade]

Ordinary’nin “ordinary people” gibi anlatımlardaki kullanımının ilginç bir tarihçesi ve içerimi vardır. Çünkü ordinary İngilizce’ye 14. yüzyılda, şimdi bağlantılı ordination ve ordinance sözcüklerinde olduğu gibi, resmî atama ya da yetki ifadesi olarak, eski Fransızca yakinkök *ordinarie*, orta Latince *ordinari-*

us'tan, o da Latince kök sözcük *ordo*'dan –düzen, sıra– ve Latince sonek *arius*'dan –ilişkin– geliyordu. Kilise ve yasa işleminde “kendi başlarına” hareket edebilen kişilere yaygın olarak uygulanmış ve atanmış memurların bütün sınıflarını kapsayacak biçimde genişletilmişti. Ayin ve öğretimde tayin edilmiş nizami biçimleri anlatmak için de kullanılıyordu. Alttan alta bulunan kural ya da otorite tarafından yapılmış şey anlamı, başlangıçta pek de çelişmeden, törece yapılmış şeyi kapsayacak biçimde genişletildi. Bu arada, an ordinary sabit fiyatlı yemekleri olan lokanta anlamını geliştirdi ve bu şekilde ve daha genel başka biçimlerde farklı toplumsal içerimler sıfatın çevresinde toplanmaya başladı.

Açıkça dile getirilen toplumsal üstünlük ve aşağıdalık düşüncelerini kapsayan, istenmeyen türden bir anlamın en açık örnekleri, 18. yüzyılda ortaya çıktı: “expressions, such as... even the worst and ordinariest People in the Street would not use” [Sokaktaki en düşük, en sıradan insanların bile kullanmayacağı deyimler] (Defoe, 1756); “excessively awkward and ordinary” [Fazlasıyla kaba ve sıradan] (Chesterfield, 1741). “Ordinary people” da Chesterfield'dadır: “most women and all the ordinary people in general speak in open defiance of all grammar” [Çoğu kadınlar ve bütün sıradan insanlar dilbilgisi kurallarını açıkça hiçe sayarak konuşuyorlar] (1741). Daha önceleri ordinary ile ifade edilebilen *doğru* ya da STANDARD (bkz. bu madde) ile COMMON (bkz. bu madde) veya geleneksel kullanım arasındaki ayrılma anıdır bu. Bu anlam, “ordinary looking” ya da “very ordinary looking” gibi sözlerin kimi kullanımlarında olduğu gibi, varlığını sürdürmüştür, fakat beklenen, nizami, geleneksel şeklinde gelişmiş olan anlam da güçlü bir biçimde sürdü. Dolayısıyla “ordinary people” tam tersi biçimlerde toplumsal bir tutum ya da önyargıyı anlatmak için kullanılabilir. “Ordinary insanların inandığı şey”, farklı bağlamlarda, “eğitimsiz” (krşl. EDUCATED) ya da “eğitim almamış” kişilerin açıkça kısıtlı olduğu kabul edilen biçimlerde bilip düşündüğü şeyi anlatabileceği gibi; bir hizip ya da INTELLECTUALS'ın (bkz. bu madde) görüşlerinden

farklı olarak “duyarlı”, “namuslu”, “terbiyeli” insanların inan-dıkları şeyi de anlatabilir.

İster övünerek ister hafifseyerek kullanılmış olsun “the ordinary people” ifadesi aynı zamanda, bilinçli bir yönetici ya da idareci azınlığın bakış açısından Öteki insanların oluşturduğu genellenmiş topluluğun bir anlatımıdır (krşl. MASSES ve *people*). Tıpkı daha farklı olan “ordinary people” gibi, çoğu zaman itirazı açığa çıkarır. Algılandığı biçimiyle bu tür bir toplumsal ilişkiyi ifade eden başka kimi sözcükleri karşılaştırmak ilginç olacaktır. Sözelimi *rank-and-file*, bu bağlamda kendisi 1915’te Michels’in bir çevirisinden bu yana, ELITES [seçkinler] (bkz. bu madde) kuramı çerçevesinde popülerleşmiş bir kullanım olan “the leadership”ten farklı olarak, bir siyasal parti ya da benzer örgütün ordinary üyelerini anlatmak üzere yaygın biçimde kullanılır. (Tekil olarak *Leadership*, bir parti ya da muhalefetin lideri için, 19. yüzyılın başlarından itibaren Avam Kamarası’nda kullanılıyordu; otorite olarak *leadership* 19. yüzyılın ortalarından itibaren ve eğitilecek bir nitelik olarak *leadership* ise 20. yüzyılın başlarından bu yana yaygındır; bir örgütün tepesindeki kontrolü elinde tutan grup olarak *the leadership* ise belli ki bunların hepsinden farklıdır.) *Rank-and-file* 16. yüzyılın sonlarından itibaren belirgin olan askerî anlamıyla ve 17. yüzyıldan itibaren COMMON (bkz. bu madde) askerler için kullanıldı. Daha kısıtlı olan anlam genişlemelelerinden sonra, sözcük bu modern anlamı 19. yüzyılın ortalarında kazandı: “mere *rank-and-file* of a party” (Mill, 1860). 20. yüzyılın ortalarında tanım, bir parti ya da örgüt için “gerçekten çalışanlar”ı anlatmak üzere istenir bir anlamla benimsendi sık sık. Fakat her iki içerimiyle de gitgide yerini Amerikan kökenli *grassroots*’a bırakıyor. Bu ifade altın madenciliğinde, 1870’lerde altın bulunabilecek yer gibi neredeyse birebir fiziksel anlamda ortaya çıkmış gibidir ve “getting down to grassroots” 1880’lerden itibaren ABD’de farklı bir anlamla konuşma diline geçmişe benziyor. 1930’lardan itibaren biraz “köylülük” içerimleriyle (krşl. COUNTRY [kır] ve PEASANT [köylü]) “grassroots candidacy” gibi siyasal kullanımlar ABD’de kayde-

dilir, ama asıl 1940'lerden itibaren sözcük ABD'de ve 1960'lardan itibaren siyasal gazetecilik aracılığıyla Britanya'da yaygınlaşır. Kulağa *ordinary* ya da *rank-and-file*'dan daha hoş geldiği söylenebilir, ama hoşluğun hesaplı mı, ihtiyaten mi, yoksa gerçek mi olduğu belli örneklerde incelenmeye muhtaçtır.

Bkz. COMMON, EDUCATED, INTELLECTUAL, MASSES, POPULAR, STANDARD

ORGANIC [Organik]

Organic'in; insanlar, hayvanlar ya da bitkilerde yaşam süreçleri veya ürünlerini anlatan özgül bir anlamı vardır modern İngilizce'de. Belli türdeki ilişkileri ve buradan da belli türde toplumları anlatan önemli bir pratik ya da eğretilmeli anlamı da vardır. Bu sonuncu anlamıyla sözcük özellikle güç bir sözcük-tür ve tarihçesi her durumda çok karmaşıktır.

Organ İngilizce'de 13. yüzyıldan itibaren ilkin, bir müzik çalgısını anlatmak üzere görüldü; modern organ'a benzer bir şey bu bağlamda 14. yüzyıldan itibaren görüldü. Yakmkkökö Latince *organum*, Yunanca kök sözcük *organon*'dan –araç, alet edevat; iki türemiş anlamı vardı: soyut “araç” (aracılık) ve müzik çalgısı– gelen Fransızca *organe*'di. Tüm türemiş sözcüklerde yinelenen daha sonradan edinilmiş bir pratik anlamı vardı *organon*'un: “görme aracı” olarak göz, “duyma aracı” olarak kulak vb., buradan da vücudun bir bölümü olarak 15. yüzyılın başlarından itibaren organ. Fakat anlam yelpazesinin bütünü –müzik çalgısı, alet, araç (organ of opinion [düşünme aracı]) ve vücudun bölümü– 16. yüzyılda İngilizce'de mevcuttu. 16. yüzyıldan itibaren görülen *organic*, önce alet edevat anlamını takip etti. 1569'da Plutarch'ı çevirirken North şöyle yazacaktı: “to frame instruments and Engines (which are called mechanicall, or organicall)” [Araçlar ve makinalar yapmak (bunlara mekanik ve organik denir)]. Sonradan ortaya çıkacak geleneksel *organic* ve *mechanical* karşıtlığı bakımından aydınlatıcı bir örnektir bu.

Organ'ın araç ya da aracılık anlamından modern anlamlarıyla organize ve organization sözcükleri büyük ölçüde 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarından itibaren gelişti (krşl. *society* ve *civilization*). Fakat sözcüklerin ikisi, tıpkı 17. yüzyıldan itibaren organism gibi, belirgin bir fiziksel anlamla kullanılmıştır.

Organic ise farklı bir yol izlemiş ve aslında 19. yüzyıl itibarıyla organized ile karşıtlık içinde kullanılabilmektedir. Yaygın, özgül, modern anlamının kaynağı, 18. yüzyılda sözcük canlı ve büyüyen şeylere ilişkin olarak özel bir gönderim kazanırken, doğal tarih ve biyolojinin kaydettiği önemli gelişmedir. Organic chemistry [organik kimya] 19. yüzyılın başlarında tanımlandı ve 1860'lardan itibaren karbon bileşimlerinin kimyası gibi sonradan daha özelleşmiş bir anlam kazanacaktı. Önceden eşanlamlı olan organic ile MECHANICAL (bkz. bu madde) arasındaki ayrımın temelini işte biyoloji ve "yaşam bilimleri"ndeki bu gelişme sağlamıştır.

Bu ayrım Romantik hareket içinde, muhtemelen önce Almanya'da, Doğa Filozofları arasında yapıldı. Coleridge organic ve inorganic cisimler ve sistemler arasında ayrım yapıyordu; organic'te "bütün, her şey ve parçalar hiçbir şey"ken, inorganic'te "bütün tek tek parçaların bileşiminden başka bir şey değil"di. Bunun organized ve organism'in yeni gelişen anlamıyla açıkça bağlantıları vardır, ama mechanical ile olan karşıtlığı, mechanical felsefe ve kuşkusuz Sanayi Devrimi'nde makinelerin kazandığı yeni öneme karşıt olması, bu ayrımı derinlemesine etkiledi. Toplumsal örgütlenmeye uygulandığında, organic natural'ın günümüzdeki özelleşmesine doğru ilerledi: organic bir toplum, "yapılan"dan çok "büyüyen" bir toplumdur. Önce devrimci toplumlar ya da önerilerin yapay ya da eşyanın "doğal düzeni"ne aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmesiyle ilişkili oldu bu. Sonra büyük ölçüde tarımsal ve büyük ölçüde INDUSTRIAL (bkz. bu madde) toplumlar arasındaki karşıtlıkla ilişkili oldu. Carlyle "özgül nedenini iyileştirecek, organikleştirecek ve diğer organizmalar ve oluşturulmuş şeyler arasında yaşayacak biçimde" Fransız Devrimi'nin "ıslah edilmesi"nden

söz ederken, hâlâ aklında bu karmaşık anlam vardı. Yine de Burke, aynı konuda, karşıt bir anlamı kullanmıştı: 1688'in İngilizlerini 1789'un Fransızlarıyla karşılaştırırken şöyle yazmıştı: "they acted by the ancient organized states in the shape of their old organization, and not by the organic molecule of a disbanded people." [Ayrışmış bir toplumun organik molekülleri gibi değil, eski organize devletlerde varolan organizasyonlarının gerektirdiği biçimde hareket ettiler.] Burada *molecule*, *atomistic*'in görece örgütsüz ve parçalanan toplum biçimleri ve toplumsal düşüncüyü anlatan anlamını andırır.

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ortalarına kadar, organik toplumsal düşüncede, büyük ölçüde muhafazakâr bir terim olarak, sık sık kullanılıyordu. Leavis ve Thompson, *Culture and Environment*'da (1932), "örgütlü modern devlet"i "organik topluluğun... Eski İngilteresi"yle karşılaştırdı. R. J. White, *The Conservative Tradition*'da (1954), "bir devletin motordansa ağaç olmasının daha iyi olduğu"nu ve "güçler ayrılığının organik yaşama özgü bir nitelik, güçler birliğinin ise mekanizm'e özgü olduğu"nu savundu. Bertrand Russell, farklı bir gelenek içinde, *The Prospects of Civilization*'da (1923), "makinenin, tek bir yararlı sonuç üretmek için işbirliği yapan parçaları olması ve ayrı parçaların kendi başlarına pek az değer taşımaları anlamında özü bakımından organik olduğu"nu (bu sonuncu ayırım Coleridge'in yaptığı ayrımı anımsatıyor) ve "'organik' bir toplum kurmaya özendirildiğimizde, hayalî modellerimizi ister istemez makineden türet[tiğimizi], çünkü toplumu nasıl canlı bir hayvan haline getireceğimizi bilmeyiz"i savundu. Modern tartışmanın arkasında, bazı noktalarda, üyeleri ile birlikte bir gövde olan toplum şeklindeki eğretilen ve bundan biyolojik anlamın uygulanmasıyla gelişen *organism* eğretilmesi etkili olmuş gibidir. Aynı şekilde Durkheim organik ve *mechanical solidarity* arasında ayırım yaptı; burada organik, işlevsel birbirine bağıllık anlamını taşır. Fakat sözcüklerin temel çakışması ve organik, organized, organization ve organism sözcükleri arasındaki modern zamanlara ait zor ilişki, bütün toplumların organik olduğunu, ama bazı toplumların diğerle-

rinden daha organic olduğunu –araçsal olarak planlı ya da doğal olarak evrim geçirdiğini– söyletebilir insana.

Organic'in diğer iki anlamı hâlâ etkilidir. Tarım ve gıdaya ilişkin modern bir özelleşmiş anlamı vardır: *yapay* dölleyiciler ya da yetiştirme ve büyütme yöntemleri değil *doğal* olanlar vurgulanır. Bu da *sanayi* toplumunun genel eleştirisiyle ilişkilidir. Bir de belirtik toplumsal kuramda olduğu gibi belli bir tür toplumu (krşl. ECOLOGY) değil de bir tür ilişkiyi anlatan daha geniş bir anlamı da vardır. Organic, sanat ve edebiyat tartışmalarında, bir yapıtın parçaları arasındaki önemli ilişki ve karşılıklı bağlantıyı anlatmak üzere sık sık kullanılmıştır: *organic relation* ya da *organic connection*. Büyük ölçüde ya da “bütünüyle” bağlantılı ya da ilişkili olanı anlatan bu kullanım bir bütün olarak toplumlar hakkında değilse de, özgül iç ilişkilere dair tanımlarda kendini gösterir: “an organic connection with the local community” [yerl cemaatle organik bir bağ]. Sözcük görece kolay, ama bu özgül anlamıyla kullanmak hâlâ kolay değil.

Bkz. ECOLOGY, EVOLUTION, INDUSTRY, MECHANICAL, NATURE, SOCIETY

ORIGINALITY [Orijinallik, özgünlük]

Originality görece modern bir sözcüktür. İngilizce'de 18. yüzyılın sonlarından itibaren yaygın kullanıma girmiştir. Origin (Fransızca yakinkök *origine*, Latince *originem* –yükseliş, başlangıç, kaynak–, Latince kök sözcük *oriri*'den –yükselmek–) ile birlikte 14. yüzyıldan beri dilde olan *original*'m özel bir anlamına dayanır kuşkusuz. Önceki tüm kullanımlarında *origin*'in, zamanda bir nokta ya da sonradan kendisinden bir şeyler ya da koşullar neşet etmiş olan bir güç ya da kişi şeklinde durağan bir anlamı vardı. Fakat *origin* bu içkin biçimde geriye dönük anlamını korurken, *original* ek anlamlar geliştirdi, öyle ki *original sin*, *original law* ve *original text*'e otantik sanat yapıtı (kopyadan farklı olarak) ve *singular* [eşsiz] birey (burada

sonradan ortaya çıkacak *singularity* ve *originality* arasındaki ayrım çok önemli olacaktı) anlamlarında *original* eklendi. Sanat yapıtları örneğinde *original*'m (kopya değil de ilk yapıt) geriye dönük anlamından gerçekte *new*'a (diğer yapıtlar gibi olmayan) yakın olan bir anlama geçiş gözlemlenir. Bu büyük ölçüde 17. yüzyılda gerçekleşti: “of this Treatise, I shall only add, ‘tis an Original” [Bu inceleme hakkında bir tek şey ekleyebilirim, o da özgün olduğu] (Dryden, 1683). An *Original* sözü, eşsiz ya da nadir bir şey anlamıyla, aynı zamanda yeni bir sanat kuramıyla ilişkili bir anlamda, 18. yüzyılda yaygındı: krşl. “no performance can be valuable which is not an Original” [özgün olmayan hiçbir gösteri değerli olamaz] (Welsted, *Epistles, Odes...*, xxxvii, 1724). Young 1759'da şöyle yazacaktı: “an Original... rises spontaneously from the vital root of genius; it grows, it is not made; Imitations are often a sort of *manufacture*, wrought up by those *mechanics*, *art* and *labour*, out of pre-existent materials not their own” (*Conjectures on Original Composition*, 12). Burada yeni sanat, doğa ve toplum felsefesinde alışılmadık sayıda çok anahtar sözcük bir arada ve peş peşe kullanılmış. An *original* ve taklitlerinin (kopyalarının) eski kullanımından eğretilmeli olarak, *deha* ile, *yapılma* değil *büyümesi* ile, dolayısıyla *mekanik* olmamasıyla, malzemesini başka bir şeyler değil kendisinden alması, yalnızca ART (bkz. bu madde; fakat burada hâlâ “beceri” anlamında) ve *labour* (çaba) ürünü olmamasıyla ayrılan yapıt türüne ilişkin kullanımı kapsayacak biçimde genişlemesi ilginçtir. *Originality* daha sonra sanat ve edebiyat övgüsü için yaygın bir sözcük oldu; her zaman Young'ın çağrışımlarıyla olmasa da, genelde çoğunu içerir. Yapıt başka yapıtlara kıyasla ya da bir ölçüye göre değil, “kendi içinde” iyiydi.

An *original* kişilerin betimlemesinde başka bir yol da tuttu. Wycherley *The Plain Dealer*'da (1676) şöyle yazacaktı: “I hate imitation, to do anything like other people. All that know me do me the honour to say, I am an original” [Ben taklitten, başkalarıyla benzer bir şey yapmaktan nefret ederim. Beni tanıyan herkes bana özgün olduğumu söyleme onurunu bahşeder].

Duygu değeri bakımından bulanıktır bu ve kişilere uygulandığında duygu değeri muğlaklığını korur; ilgi çekici biçimde yeni ya da, sanatta olduğu üzere, *authentic* birini anlatmaktan çok *eccentric*, en azından alışılmadık INDIVIDUAL'ı (bkz. bu madde) anlatır. Yine de 18. yüzyılın sonlarında Hawkins *Life of Johnson*'da şöyle yazacaktı: "of singularity it may be observed, that, in general, it is originality; and therefore not a defect" [Kimseye benzememek, genel olarak, özgünlük olarak yorumlanabilir; dolayısıyla bir kusur değildir]. An original'dan originality'ye geçiş sözcüğün istenir anlamını doğrulamış gibidir, bu da daha sonra baskın olacak, bir kişi ya da yazarı lanetleyen karşıtı üretecekti: no originality.

Originality dile yerleştikçe origin'le neredeyse bütün bağı kopardı; aslında önemli olan nokta, kendisinden başka bir origin'inin olmaması. Gelgelelim original her iki anlamını da korudu: geriye dönük kullanımı ile yeni ve (genelde) önemli olan bir şeyin tanımı.

Bkz. ART, CREATIVE, GENIUS, INDIVIDUAL, MECHANICAL, ORGANIC

P

PEASANT [Köylü]

Peasant eski Fransızca yakınkök *paisant*'dan, Romanic kök sözcük *pagus*'tan –kırsal bölge, *pagan* da bu kökten türemiştir– geldi. 15. yüzyıldan itibaren İngilizce'de yaygın kullanıma girmiş, çoğu zaman peasant'ın genelde kırsalda yaşamanın yanı sıra toprağı işlemesi bakımından *rustic*'ten (Latince yakınkök *rusticus* –kırsal kesimden olan–, Latince kök sözcük *rus* –kır–) ayrılmıştır. Topluluk adı olan peasantry [köylüler] 16. yüzyılda ortaya çıktı. Peasant, gitgide edebi kullanıma özgü olmakla birlikte, içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar geleneksel anlamını korudu. İngiliz tarımının 16. yüzyıldan 19. yüzyıla dek

süren toplumsal ve ekonomik dönüşümü sözcüğün kullanımlarında özel bir güçlük yarattı. Devrim öncesi Fransası ve Rusyası'nda olduğu gibi, çoğu zaman öncelikle bu Fransızca sözcükle tanımlanan feodal veya yarı feodal ilişkiler içinde çalışan küçük toprak sahiplerinden tutun büyük toprak sahibi aristokrasiye neredeyse hepsi, 18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de ortadan kalktı ve yerini mal sahibi, kiracı, işçiden meydana gelen kapitalist yeni ilişkilere bıraktı. *Political Register*'da, LXX, c. 695 (1830), Cobbett “‘peasantry’, a new name given to the country labourers by the insolent boroughmongering and loan-mongering tribes” [Küstah kent-sömürgeni ya da borç-sömürgeni kabilelerin kir emekçilerine taktıkları yeni bir ad olan “köylülük”] diye yazıyordu. Bu dönemden itibaren, İngilizce’de, peasant ve peasantry ya LITERARY (bkz. bu madde) sözcükler olarak ya da toplumsal tanımda, aslında başka dillerden alınarak, özellikle Fransızca ve Rusça, kullanılıyordu. Fransızca ve Rusçası taklit edilerek özelleşmiş bir kullanımı da oldu, bu durumda peasant “eğitimsiz” ya da “sıradan” insanlar anlamında –İngilizce’de çok bilinçli ve abartılı– gevşek bir küfür sözüydü. Aynı zamanda, başka toplumların, özellikle de Üçüncü Dünya’nın (krşl. DEVELOPMENT) tanımlarında peasantry hâlâ ayrı bir toplumsal ve ekonomik grup anlamı taşıyor ve peasant’a bazı bağlamlarda hem betimleyici hem de kahramanca devrimci duygu değerleri yükleniyor.

Bkz. COMMON, COUNTRY, EDUCATED, MASSES

PERSONALITY [Kişilik]

Hepimizin vaktiyle sahip olduğu bir şeydir personality. En eski İngilizce anlamıyla şey değil de kişi olma durumuydu ve bu, 14. yüzyılın sonlarından itibaren, en azından 19. yüzyılın başlarına dek sürdü: “these capacities constitute personality, for they imply consciousness and thought” [Bu yetenekler, bilinçlilik ve düşüncüyü de içerdikleri için, kişiliği meydana getiriyor.] (Paley, 1802). Günümüzdeki anlamı bu değil, fakat ge-

lişimi önemli bir sürecin parçasıdır. Person İngilizce'ye 13. yüzyılda eski Fransızca yakm kök *persone*'dan, Latince *persona*'dan geliyor. *Persona* da, bir oyuncunun kullandığı maske şeklindeki en eski anlamından, oyundaki karakter ve bir kişinin oynadığı role, insanı anlatan genel bir sözcüğe doğru dikate değ er bir gelişimden geçti. (*Persona*'nın psikolojik kullanımı ve *personage*'da olduğu üzere, çeşitli yan biçimlerle bu anlamların bir kısmını yeniden ayırdık.) Örtük olan eğ retileme bize hâlâ kendisini hissettirebilir. Fakat İngilizce'de, *person*'m oynanan ya da kabul edilen karakteri anlatan kullanımları olduysa da, birey anlamı da bir o kadar eskidir (13. yüzyıl) ve 14 ile 16. yüzyıl arasında, özellikle *personal* sözcüğünde, bugün INDIVIDUAL ve PRIVATE (bkz. bu maddeler) dediğimiz anlamları toplamıştır. Latince *personalitas*'ın özellikle ortaçağdaki gelişiminde iki anlamı vardı: şey değ il de kişi olma niteliği (hem Üçleme hakkındaki tartışmada karmaşık bir terim hem de insanlığı anlatan genelleyici bir terim) ve İngilizce'ye *personalty* şeklinde alınan kişisel eş ya anlamı. (Buna bağı lı bir gönderimin, Fransızca'da çoğunlukla orduya ilişkin tanımlarda *matériel*'den farklı anlamında kullanılan *personnel* sözcüğünde izi sürülebilir; 19. yüzyılın başlarında İngilizce'de yabancı sözcük olarak kullanılmış ve 19. yüzyılın sonlarında artık İtaliye yazılmamaya başlamıştır. *Personnel management* ifadesinde, gerçekten değ il de ismen *persons* olan insan varlığını yönetme anlamını korur; bkz. MANAGEMENT.)

Personality'de asıl önemli olan, genel bir nitelikten özgül ya da biricik bir niteliğe doğru gelişmesidir. 1655 yılına ait "for a time he loses the sense of his own personality and becomes a mere passive instrument of the deity" [bir süre kendi kişiliğ in bilgisini kaybedip tanrının edilgin bir aracı haline geliyor] cümlesini okursak, yerine *individuality*'yi geçirebildiğimiz sonradan gelişmiş olan modern anlamıyla anlarız neredeyse kaçınılmaz biçimde. Fakat bu, ima etmekle birlikte –tam geçiş dönemidir– kesin olmaktan uzaktır, çünkü o düşünme biçimi içinde yerine HUMANITY'yi (bkz. bu madde) de geçirebiliriz. Ancak 18. yüzyılda bireyselleştiren gönderimi çok açık bir ni-

telik kazandı. Johnson **personality**'yi "birinin varoluşu ya da bireyselliği" diye tanımlayacaktı ve farklı kişisel kimliği anlatan birçok kullanımı vardı. Belki daha da ilginç olanı, yaşayan kişisel kimlik anlamının ortaya çıkışıdır ki, 1795 yılına ait şu örneği anlamak için zorunludur: "even a French girl of sixteen, if she has but a little personality, is a Machiavel" [On altı yaşında bir Fransız kızı bile, azıcık bir kişiliği varsa, bir Mak-yavel'dir]. Nitelikli kimliği (örneğin "overpowering personality" (Emerson, 1847); "strong personality", "dominant personality", "weak personality" vb.) anlatmak üzere gelişen kullanımla görünüşte uyumlu olmakla birlikte, en eski anlamından tamamen kopuk biçimde birisinden "kişiliksiz" diye söz edebilmemizi sağlayan bir boyut kazanır bu. İşte bu yelpazenin tümü hâlâ canlıdır, ama 20. yüzyılda özelleşmiş bir gelişme görülür – çoğu zaman olduğu gibi anlamlı biçimde hem politikada hem de eğlence sektöründe: en sınırlı olan anlamdan yeni bir ad biçimi türer. "Önderlik eden kişilikler" (**personages** ya da, önceki özelleşmiş kullanımıyla, **persons**; şimdi dendiği biçimiyle, **Very Important Persons - VIP**) vardır, ama bir de üstüne basa basa söylenen "Kişilikler" vardı. Bunlar galiba kanlı canlı insanlardan daha iyi tanınıyordur artık, gerçi yaşama anlamı yakındır. Bu kullanımıyla herhalde çoğu insan "kişilik" sayılmaz.

Gelgelelim, bizim de hâlâ bir tür kişiliğimiz var. Bu oluşum "character"ın gelişimiyle karşılaştırılabilir. *Character* İngilizce'ye Fransızca yakınkök *caractère*, Latince *character*'den, o da Yunanca'da oyma ya da baskı yapmayı anlatan bir sözcükten geliyordu: kök sözcük yontmak, oymak, çentmek anlamına gelen bir fiildi. Bu anlam alfabenin harfleri ya da diğer grafik simgeler bağlamında sürdü; 14-16. yüzyılda basılı her işareti anlatmak için yaygın olarak kullanılıyordu. Sözcük özellikle yüzü anlatarak eğretilmeli biçimde insanlara uygulandı: "by charactes graven on thy brows" [Alnında oyulmuş karakterinde] (Marlowe, *Tamburlaine*, I, 1, ii); "a minde that suites with this thy faire and outward character" [Güzel ve dışadönük karakterine denk düşen bir akıl] (*Twelfth Night*, 1, ii). Bir şeyin

NATURE'ım (doğa) (bkz. bu madde) anlatan daha genel bir uygulaması 18. yüzyılın başlarında, birçok ara anlamı olmakla birlikte, tam olarak gelişmiş olan kişilere ilişkin bir başka uygulamayı destekledi: Butler 1729'da şöyle yazacaktı: "there is gerater variety of parts in what we call a character, than there are features in a face" [Karakter dediğimiz şeyde, bir yüzde bulunacak yüz hattından çok daha çeşitli özellikler vardır.] ve bu dönemde geçiş açıkça tamamlanmıştı. Ünü anlatan 18. yüzyılın başlarına ait başka kullanımlar (bugün *character reference* [bonservis] dediğimiz türden resmî karakter verme de dahil) da vardı ve güçlü ya da çarpıcı niteliği anlatan, *personality*'nin gelişimiyle birbirine sınımsız bağlı olduğu görülür: "most Women have no Characters at all" [Çoğu kadının hiç karakteri yoktur.] (Pope, 1735); "men of character" [Karakter sahibi adamlar] (1737). *Character*'lerin yazılması, kişilerin biçimsel tanımları ve tahminler 17 ve 18. yüzyılda popüler bir edebi uygulamaydı. A *personality* olarak tanımlamadan önce *a character* olarak bir insanı betimlemek mümkün olmuştu; bunu tarihlendirmek kolay değil, ama muhtemelen 19. yüzyılın ortaları. Bu arada, *persona*'nın ilginç bir yankılanmasıyla, romanlar ve oyunların *FICTIONAL* [kurgusal] (bkz. bu madde) kişileri 18. yüzyılın ortalarından itibaren *characters* diye tanımlandı. Hem maskeden hem de işaretten yapılan eğretilemenin yeniden ortaya çıkması ve de dramatik ya da kurgusal sunum ile özel olduğu kadar gözle görülür bir doğaya sahip olma durumu arasındaki çakışma, çok çarpıcıdır. Astroloji ve eski fizyolojiden gelen ilişkili sözcük *disposition*, bu özgül gönderimlerini yitirmiş olmakla birlikte, hâlâ daha *BELİRLİ*'dir (bkz. *DETERMINED*). Fakat *personality* ya da önceden gözle görülür bir işaret olan *character* kesin biçimde, yine bir mülkiyet nesnesi olarak ve dolayısıyla sergilenebilen ya da yorumlanan bir şey olarak içselleştirildi. Bir anlamda bu, aşırı bir mülkiyet bireyciliğidir; daha da ötesi bütün güçlükleriyle birlikte bize *individual* sözcüğünü vermiş olan "bağımsız" ve dolayısıyla "saygın" varoluşa ilişkin gitgide artan bilincin bir kayıdır.

Bazı anlamlarıyla *personality* ve *character* kuşkusuz birbirinden ayırt edilebilir. Canlı olmayı güvenilirlikten ayırarak, birinin “bir sürü kişiliği olduğu, ama karakterinin bulunmadığı”nı söylediğimizde, ne demek istediğimizi biliriz ya da bildiğimizi sanırız. *Characters* yaratmış *personalities*’in *private character*’ları da daima araştırılır.

Bkz. DRAMATIC, HUMANITY, INDIVIDUAL, MAN, PRIVATE

PHILOSOPHY [Felsefe]

Latince yakınkök *philosophia*, Yunanca *philosophia*’dan –bilgi/bilgelik sevgisi– gelen *philosophy* şeylerin ve nedenlerinin incelenmesi ve bilgisi şeklinde anlaşılan en eski ve de en genel anlamını korumuştur. Farklı zamanlarda, klasik zamandan sonra, Penn’in 1679’da yaptığı türden bir ayrımına götürebilecek yaygın pratik bilgelik anlamında olduğu üzere, ikincil anlamlar da kazanmıştır: “famous for her Virtue and Philosophy, when that word was understood not of vain Disputing but of Pious living” [Erdemleri (İffet) ve felsefesiyle tanınmıştı, “felsefe” sözünün içi boş tartışma değil, dindarca yaşama anlamına geldiği günlerde]. *Philosophical*’ın *taking a philosophical attitude* gibi ifadelerde yaygın kullanımı hep bu türdendir ve pratikte genel olarak *philosophy*’yi *resignation* [riyazet] ile eşitler. Resmî kullanım, özellikle de üniversitelerde *philosophy*, *metaphysical*, *moral* ve *natural* olmak üzere üç kategoriye bölünmüştü; sonuncu kategori yerini SCIENCE’a [bilim] (bkz. bu madde) bırakmıştır. Bazen insan bilgisi ve uslamlaması olarak *philosophy* dinden keskin çizgilerle ayrılır: “that no man disseyve you bi filosofie and veyn fallace, aftir the tradicioun of men, aftir the elements of the world and not aftir Crist” (Wycliff, 1388); özellikle Aydınlanma sırasında, Hannah More’un yorumunda (1790) fark edilen bir kuşkuçulukla: “Philosophy... (as Unbelief... has lately been pleased to call itself)” [Son zamanlarda inançsızlık kendine Felsefe adını vermeye başladı]. *Philosophy* aynı zamanda, özgün

bir tanımla tarif edilen, belli bir düşünce sisteminin de ortak adı oldu.

Çağdaş iki İngilizce kullanıma dikkat çekmek gerek. İngiltere’de academic philosophy belli bir süre mantık ve bilgi kuramıyla kısıtlı kaldı ve philosophy’yi bu anlama özgü tutma ve genel ahlâksal ve zihinsel sistemlerle ilişkisini bir hata olarak görme eğilimi var. Güçlü, ama çok yerel bir alışkanlık bu. Daha yaygın olanı ise, philosophy’yi *managerial* ve *bureaucratic* konuşmalarda gitgide daha çok kullanmak; burada philosophy genel politika anlamına gelebilir, ama çoğu zaman bir işletmenin kendi içindeki kabullerden, hatta süreçlerden de ibaret olabilir: philosophy of selling’den tutun philosophy of motorways ve philosophy of supermarkets’a değin. Ure’in *Philosophy of Manufactures*’ma (1835) kadar geriye götürülebilir bu, ama 20. yüzyılın ortalarında yerel bir çizgi için saygın bir isim olarak çok daha yaygınlaştı.

Bkz. SCIENCE

POPULAR [Popüler]

Popular başlangıçta bir hukuk ve politika terimiydi, Latince *populāris*’ten –halka ait olan– geliyordu. Action popular 15. yüzyıldan itibaren herkesin açabileceği bir hukuki dava idi. Popular estate ve popular government, 16. yüzyıldan itibaren, bütün halkın kurduğu ya da ayakta tuttuğu bir siyasal sistemi anlatırdı, ama aynı zamanda “aşağı” ya da “alt” anlamı da vardı (krşl. COMMON). “Çok tutulan” ya da “çok beğenilen” şeklindeki başat modern anlamı, pek kaybolmamış, deliberately popular gibi pekiştirilmiş bir anlatımda ortaya çıkan hesaplama anlamıyla birlikte, güçlü bir beğenilmeye çalışma ögesi içermesi bakımından ilginçtir. Sözcüğün kullanımının kayıtlarını bize bırakmış olan çoğu insan, soruna buradan, yani tepeden bakmıştır. North’un “more popular, and desirous of the common peoples good will and favour” [Sıradan insanların iyi niyetini ve sevgisini kazanmak isteyen, daha popüler...]]

(1580) (burada **popular** durumdan çok hâlâ bir politika terimidir) cümlesi gibi yansız kullanımlar ve Bacon'ın "a Nobleman of ancient Family, but unquiet and popular" [Eski bir Aileden Soylu bir adam, ama sessiz sedasız değil ve popüler] sözü (1622) gibi açıkça yerici kullanımlar da vardır. **Popularity** [popülerlik] 1697'de Collier tarafından "a courting the favour of the people by undue practices" [sırtlarını sıvazlayarak halkın desteğini almak]. Bu kullanım muhtemelen istenmeyen uygulamalarla pekiştirildi: "popular... theams" (1573) gibi yansız bir gönderime, hiç de istenmeyen bir şeyin çok yaygın olduğu "popular error" (1616), "popular sickness" (1603) veya "popular disease" (17-19. yüzyıl) gibi ifadelerden daha az rastlanıyordu. "Çok tutulan" şeklindeki temel bir anlam, 18. yüzyılın sonlarında belirgindir; "çok beğenilen" anlamı ise muhtemelen 19. yüzyıldadır. 19. yüzyılın sonlarına ait bir dergi şu gözlemde bulunur: "they have come... to take popular quite gravely and sincerely as a synonym for good" ["popüler"i tam bir ciddiyet ve içtenlikle "iyi"nin eşanlamlısı gibi görmeye başladılar]. Bakış açısındaki değişiklik bu durumda çok açıktır. **Popular** onların beğenisini ya da bu yolla iktidarı isteyenlerden çok, halkın bakış açısından görülüyordu. **Popular culture** [popüler kültür] *halk* tarafından değil başkalarınca tanımlanmıştı ve hâlâ iki eski anlamı taşıyordu: değeri düşük yapıtlar (**popular literature** [popüler edebiyat], *quality press*'den [nitelikli basın] farklı olarak **popular press** [popüler basın]) ve bile bile beğenilmeye çalışan yapıtlar (*democratic journalism*'den [demokratik gazetecilik] farklı olarak **popular journalism** [popüler gazetecilik] ya da **popular entertainment** [popüler eğlence]); bunların yanı sıra önceki anlamların pek çok durumda kuşkusuz çakışabileceği birçok insanın beğenisini kazanan şeklindeki daha modern anlam. **Popular culture**'ın halkın kendisi için ürettiği kültür anlamı tüm bunlardan farklıdır. Açıkça Herder'in *Kultur des Volkes* kavramıyla, 18. yüzyılın sonları, ilgilidir bu ve İngilizce'de *folk-culture* olarak ortaya çıkan şey (krşl. FOLK), gerek tarihsel gerekse günümüzdeki anlamıyla **popular culture**'dan farklıdır. Bu anlam

yelpazesi, 19. yüzyıla kadar eski anlamıyla siyasal bir terim olan **popularize** [popülerleştirmek] fiilinde yeniden görülebilir, sonradan bilgiyi herkesin erişebileceği biçimde sunmak biçimindeki özel anlamını kazanmıştır. 19. yüzyıl kullanımları büyük ölçüde istenir türdendi ve 20. yüzyılda istenir anlamı hâlâ canlıdır, ama bazı çevrelerde başat olan güçlü bir “basitleştirme” anlamı da vardır.

Siyasal tartışmada **populism** bütün bu çeşitlemeleri somutlaştırır. ABD’de Popülistler (People’s Party), 1892’den itibaren, işçi örgütleriyle *kökten* bir ittifak içindeydi; gerçi **populism** ile **socialism** arasındaki ilişkiler karmaşıktır. **Popular** [halka ait] çıkarları ve değerleri temsil etme anlamı günümüze dek gelmiştir, ama çoğu zaman ya (a) “halka öncülük etmek”ten “kaba ve basitleştirici ajitasyon”a kaymış olan *demagogy*’de [demagoji] olduğu üzere, bunun sağcı eleştirisinin ya da (b) “**popular önyargılar**”ı istismar eden sağcı ve faşist hareketlere veya sosyalist düşünceleri **popular** (**populist**) kabuller ve varsayımlara tâbi kılan sol hareketlere ilişkin sol eleştirinin altında ezilir.

20. yüzyılın ortalarında **popular song** [popüler şarkı] ve **popular art** [popüler sanat] belirleyici biçimde pop şeklinde kısalıldı ve istenilir olanlardan istenmeyenlere bilinen anlam yelpazesi bunun çevresinde toplandı. Kısaltma sözcüğe canlı bir teklifsizlik kattı, ama sözcüğü daha kolayca önemsiz anlamına açık hale getirdi. Pop’un [patlama, püskürme] eski anlamlarının bu kullanımla birleşip birleşmediğini söylemek zor: ani bir canlı hareket şeklindeki yaygın anlam pek çok tanıdık ve genel olarak hoşça giden bağlamda, kesinlikle uygun duruyor.

Bkz. COMMON, CULTURE, DEMOCRACY, FOLK, MASSES

POSITIVIST [Pozitivist, olgucu]

Sözcüğün gerçek tarihçesi belirsiz anlamlarından bazıları konusunda bizi tedbirli olmaya zorlayacak olmakla birlikte, **positivist**’in popüler anlamını **EMPIRICISM** [görgücülük] (bkz. bu madde) ve **SCIENTIFIC** [bilimsel] (bkz. bu madde) yönte-

me ilişkin genel tartışmalardan ayırmak artık neredeyse olanaksız. Sözcük Fransızca'ya 1830'dan itibaren Comte tarafından sokuldu ve İngilizce'de 19. yüzyılın ortalarında sık kullanılmaya başladı. Kökü, sözcüğün yeni gelişen, gerçek ya da fiili varoluş anlamıyla *positive*'di (en eski kullanımlarındaki "resmî olarak konulmuş"tan –Latince yakınkök *positivus*, kök sözcük Latince *ponere* "koymak, yerleştirmek"– anlam değişikliği; bu resmî bağlamda "belirli" ya da "kesin" anlamı belli ki sözcüğün "gerçek" şeklindeki anlamına katkıda bulunmuş). Comte insan zihninin önce bir teolojik yorum aşamasından, sonra metafizik ve soyut yorum aşamasından, olgun bir *positive* ya da *bilimsel* anlayış aşamasına geçtiğini savunuyordu; *positive* anlayış ise yalnızca gözlemlenebilir olgular ve olgularla onların gözleminden çıkarılabilen yasalar arasındaki ilişkilere dayanıyordu, diğer her tür köken, neden ya da amaç araştırması bilim-öncesiydi [*pre-scientific*]. Bu anlamda, *pozitivist* geniş ölçüde benimsendi ve çoğu zaman *bilimsel* ile birbirinin yerine geçebiliyordu. Fakat Comte'ta *positivism* bir bilgi kuramından ibaret değildi; aynı zamanda bir tarih planı ve toplumsal reform programı idi. Bu daha geniş anlamıyla *Positivism*, İngiltere'de bilimsel hareketin yanı sıra özgür düşünceye dönük ve radikal bir hareket halini aldı. Aslında, toplumu anlamak ve değiştirmekle o kadar çok ilgileniyordu ki, yeterince *bilimsel* ya da *nesnel* olmamakla suçlanmıştı (krşl. Comte'un icat ettiği diğer önemli sözcük, *SOCIOLOGY*). Üstelik, *Positivism*'in bir dalı *Pozitivist Kilise*'yi kurmak amacıyla ayrılacaktı: yeni *İnsanlık Dini*'ni. Ancak bu kısmi hareketler büyük ölçüde geçmişte kalmıştır. Bundan doğan genel anlam önce *anti-dogmatic* –“*Positivism, i.e., the representation of facts without any admixture of theory or mythology*” [*Pozitivizm, yani olguların hiç kuram ya da mitoloji katılmadan temsili*] (1892)– idi, sonra ise, *deneyselci* ve *bilimsel* yöntem üzerine genel ve zor bir tartışmanın parçası olarak, büyük ölçüde olumsuz ve artık popüler olan naif nesnellik anlamı idi. Tıpkı *bilimsel* ve *deneysel*'de olduğu gibi, güvenilir bilginin ölçütünü anlatmak ve meşrulaştırmak üzere artık kullanılma-

ması anlamlıdır. Daha doğrusu, buna mutlak bir ölçüt olarak karşı çıkanlar tarafından kullanılıyor esasen. Karşılığında öne sürdükleri şey ise, pozitivistlerin karşı çıktıkları şey, inanç ya da *a priori* düşünceler değildir. Aksine, positivism'in eleştirisi, olgular konusunun yaygın biçimde fiziksel ölçüm ya da yinelenebilir ve doğrulanabilir ölçümle sınırlanması anlamında "gözlemlenebilir olgular" kavramının belirsizliği üstüne kuruludur. Bunun, kendisi salt araç değil aynı zamanda bir olgu olan gözlemcinin konumunu ihmal etmesine ek olarak, bu şekilde "ölçülemeyecek" deneyimler ve sorunları da hesaba katmamakla eleştirilmiştir; dolayısıyla bu, THEORY [kuram] ve SCIENTIFIC (bkz. bu maddeler) yöntemi belli alanlarla sınırlı tutar, diğer alanları salt gelenek ya da kayıtsızlığa maruz bırakırdı.

Önemli bir tartışmadır bu, fakat aslında saldırıya uğrayan konumu savunanların pratikte vazgeçtikleri sırada positivist'in merkezî terimlerden biri olarak kullanılmasının sonucu; genellikle gerçek çatışmayı uzakta tutmak, hatta onun beraklaşmasını önlemek olmaktadır. Sözcük bir küfür halini almaktadır, ama küfreden yoktur. Yine de gerçek tartışma hâlâ yerinde durmaktadır. Konuların hem çetinleşip hem de açıklığa kavuşacağı *bilimsel* üzerine tartışmaya odaklanmanın çok daha rahatsız edici olmasından ibarettir mesele.

Bkz. EMPIRICAL, SCIENCE, SUBJECTIVE, THEORY

PRAGMATIC [Pragmatik]

Günümüzde pragmatic en çok, özellikle politika ve politikacılar hakkında, bakış açısına göre ya *dogmatic* [dogmatik] ya da *principled* [ilkeli] sözcüklerinin karşıtı olarak kullanılmaktadır. Pragmatism ile bağlantıları belirsizdir; *theoretical* [teorik] düşüncenin karşıtı olarak *practical* [pratik] genellemesinden, 19. yüzyılın sonlarından bu yana Pragmatism olarak bilinen belli bir felsefi kurama yaptığı az çok bilinçli bir göndermeye kadar geniş bir yelpazeye yayılır. Dolayısıyla da THEORY

(bkz. bu madde) ve *practice* kavramları çevresindeki karmaşık dilsel öbeğe ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

Pragmatic 16. yüzyılda İngilizce'ye (önce isim halinde *pragmatic*, sonradan sıfat halinde *pragmatical* ile) şu anlamlarda girmiştir: (i) devlet hükmü; (ii) iş adamı ya da acentası, Latince kök sözcük *pragmaticus*, –ticarete yatkın, sonradan devlet sorunlarıyla ilgili, Yunanca *pragmatikos* –ticarete yatkın (kişi–, Yunanca kök sözcük *pragma* – bir ticaret eylemi ya da meselesi. (Eski İngilizce *bisig*'den (meşgul) gelen *business*'m endişeden hırsa, ciddi bir meşgale sahibi olmaya kadar uzanan geniş bir anlam yelpazesi vardı. Ancak bunlardan çok azı, daha çok belli kalıplarda, hayatta kalmıştır, çünkü sözcüğün ticaret yapma ve satış anlamında özelleşmesi ilk 17. yüzyılda belirginleşmiş ve 19. yüzyılda normalleşmiştir.) (i)'in kullanımı seyrekleşmiş ve belirli tarihsel göndermelerle kısıtlı kalmış olsa da, *pragmatic*'in eski kullanımları kendini korumuştur. 17. yüzyılda sıfat biçimi, (iii) pratik ve kullanışlı – 'not a curious and idle knowledge... but a pragmatical knowledge, full of labour and business' [tuhaf ve verimsiz bir bilgi değil... emek ve işle daha pragmatik bir bilgi] (1597) –ve (iv) lafa karışan, münasebetsiz, iddiacı– 'pragmatic medling people' [pragmatik müdahaleci insanlar] (1674) anlamlarını kapsayacak biçimde genişlemiştir. (iv)'ün ilginç bir yan ürünü (v) sabit fikirli, dogmatik anlamı, genelde 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kullanılmıştır: 'a pragmatical peremptory way of delivering their Opinions' [Görüşlerini yaymanın pragmatik, kesin yolu] (1704); 'a strong contrast to the pragmatic Cobbett was the amiable, indolent, speculative... Mackintosh' [pragmatik Cobbett'in tam karşıtı sevecen, sorunsuz ve düşünceli... Mackintosh idi] (1872) idi; 'irrelevant and pragmatic dogmatism' [ilgisiz ve pragmatik dogmatizm] (1872). Sonra 19. yüzyılda bir başka anlam (vi), Almanca'dan *Pragmatismus* ve *pragmatisch*'den geçen ve neden-sonuç ilişkilerine özel göndermeler yaparak tarihi sistematik incelemeyi anlatan anlamıdır.

Bu anlamlar artık şaşırtıcı gelmekte ve 20. yüzyıl gelişimi izlenememektedir. Anlam (iii) hâlâ kullanılıyordu ve 19. yüzyı-

lın bazı kullanımlarında sadece pratik beceri değil, sağgörü-
lük ve uygulanabilirlik gibi anlamları da içermekteydi: 'politi-
cal and pragmatic wisdom' [siyasal ve pragmatik bilgelik]
(1822). Bu arada 1870'lerden itibaren, Amerikalı filozof Peir-
ce, pragmatism'i bir mantık yöntemini anlatmak için kullandı:
"güç sözcüklerin ve soyut kavramların anlamını ortaya çıkara-
ran bir yöntem" (*Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, V,
464; 1931-5). Yöntem, "kavram nesneminin sahip olduğunu
idrak ettiğimiz, muhtemelen pratik ürünleri olan, etkilerini
incelemek"ti... "Etkilerini kavramamız, nesneyi kavramamızın
tamamını oluşturur" (a. y., V, 2). Bu anlamaya yönelik bir yön-
temdi, (sonradan William James'in yaptığı Pragmatism savu-
nusunda olduğu gibi) doğrulamaya yönelik değil. Pragma-
tism'in çok karmaşık olan tarihi boyunca başat vurgu "olgula-
ra bağlı kalmak" ve bir düşünce ya da eylemden "hangi dene-
yimler dizisinin doğduğunu görmek" üzerineydi. Terimi bu
bağlamda sunan Peirce'in olguları anlama sorunlarına, dolayı-
sıyla da sorunsal olarak bilgi ve dile daha fazla vurgu yapmış
olması ironiktir. Peirce'in sorduğu soruların sıradan bir prag-
matist'i izlediği yolda ortada bırakacağı kesindir. Fakat, "olgu-
lara ve pratik sonuçlara dikkatini yöneltme felsefesi"nin popü-
lerleştirilmiş versiyonunun (iii)'teki pohpohlayıcı tanımlara
bağlı olduğu bir anlam daha var; gerçi anlam açıkgozlü, dala-
vereci siyasal hesaplar anlamına gelen "mümkün olanın sana-
tı" anlamına indirgendiğinde bu bağlantı geçerliliğini kaybet-
miştir. Bu sonuncusu, *theory*, *principle* ve hatta tutarlılık için
en popüler indirgeyici sözcük olan *dogmatic* ile ayrımı aracılı-
ğıyla hâlâ meşrulaştırılmaktadır. Bu düzeyde felsefi konumla
ilgili tüm çağrışımları aslında yanlıştır. Ancak sözcüğün bu ka-
dar yaygın kullanılması ve anlam (iv) ile (v)'ün kaybolmuş ol-
ması ilginçtir. Bir sözcüğün kat edebileceği tüm mesafe de,
herhalde "pragmatik Cobbett"den bugünün "pragmatik politi-
kacısı"na kadar olan mesafeden daha fazla değildir. Yine de
sözcük, *unprincipled* [ilkesiz] ve *timeserving*'e [fırsatçılık] de-
ğerli bir alternatif sunması bakımından faydalıdır, özellikle de
bir dizi inanç iddiasında bulunan, ama baskı altında, bunları

ihmal etmek, bir yana bırakmak ya da ihanet etmeye karar veren, ama bunu zeka ve yetenek gösterisiyle yapan siyasal hareketlerde.

Bkz. DOCTRINAIRE, THEORY

PRIVATE [Özel]

Private halen karmaşık bir yapıya sahip bir sözcük olmakla birlikte, sıradışı tarihsel yeniden değerlendirilmesinin büyük bir kısmı tamamlanmıştır. İngilizce'ye Latince'den yakınlık *privatus*'tan –toplum yaşamından çekilmiş anlamında– o da Latince kök sözcük *privare*'den –mahrum etmek, yoksun bırakmak (İngilizce'de *deprive* bu güçlü ilk anlamını korumuştur)– geçmiştir. (14. yüzyılda) münzevi mezheplere ve 15. yüzyıldan itibaren, bugün *private soldier* [özel asker] ve (Parlementoda) *private member*'da [kabine üyesi olmayan milletvekili] hâlâ görüldüğü gibi, resmî ya da kamu memuriyeti veya rütbesi olmayan kişilere uygulanmıştır. Hem politikada hem de *private parts*'m [mahrem bölgeler] cinsel anlamında, gizli ve saklı anlamlarını kazanmıştır. Aynı zamanda *public*'in [halka ait, kamusal] geleneksel karşıtı olan bir anlam da kazanmıştır (ki bu geçişin en önemli anlarından biri olmuştur); *private house*, *private education*, *private theatre*, *private view*, *private hotel*, *private club*, *private property* gibi. Aslında bu kullanımların her birinin taşıdığı temel anlam *privilege* [ayrıcılık] idi; kısıtlı erişim ya da katılım, yoksunluk olarak değil de bir avantaj (krşl. *exclusive*) olarak görülüyordu. Bu istenilir anlamı, temel olarak 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış ve *privation* [mahrumiyet, yoksulluk] geçmişten gelen yoksun kalmış anlamını, *privateer* [özel kişilere ait olup düşman gemilerine saldırma yetkisi olan ticaret gemisi] başkalarının mülkiyetini gaspetme şeklindeki eski anlamını (köken olarak *private man of war* gelerek) korurken, 19. yüzyılda gelişmeye devam etmiştir. Bu sırada *privilege*, *private*'a yolunda eşlik ediyordu; Latince aslında, *privilegium*, bir bireyin lehine ya da

aleyhine olan yasa ya da hüküm demek olan sözcük, özel bir avantaj ya da faydaya dönüşmüştür.

Ancak *private*'taki bu genel yönelim (*privelege* ile olan bağı) daha önemli bir yönelimle birlikte düşünülmelidir; “*withdrawal*” [çekilme] ve “*seclusion*” [inziva] sözcüklerinin yerini anlamsal olarak “*independence*” [bağımsızlık] ve “*intimacy*”nin [mahremiyet] alması. Bunun tarihini belirlemek hiç kolay değil. Ridley’de (1549) olumlu bir kullanım görüyoruz: “*the privits of my hart and consciance*”. Önemli ya da güçlü bir kişiyle kurulan ayrıcalıklı yakınlık şeklinde yaygın bir anlamı vardı ve bu *private friends*’de [özel arkadaş] olduğu gibi gelişmiş bir artıniyetli olmama anlamıyla çakıştı. 17. ve özellikle 18. yüzyıllarda *sakin* bir yaşam anlamında *inziva*, *privacy* [mahremlik, gizlilik] olarak değerlendirilirdi ve bu yalnız kalma anlamının ötesine geçip onurlu ve saygın bir içe kapanış ve *privacy of my family and friends* [ailemin ve arkadaşlarımla özel hayatı] anlamlarına, bunların da ötesinde *private life*’m [özel hayat] genel değerlerine doğru gelişmiştir. Bu gelişim, *INDIVIDUAL* ve *FAMILY* (bkz. bu maddeler) anlamlarındaki değişimle yakından ilintilidir.

Private life halen *public life*’dan farklı olarak (‘özel yaşamında olduğu şekliyle’) eski anlamını korumaktadır, ancak en çok tercih edilen terimler olarak, şu anda başat görünen anlamı, *private*’m *personal* [kişisel] ile değişmez bağlantısıdır. Kimi bağlamlarda sözcük hâlâ olumsuz anlam alabilir –*private profit* [kişisel çıkar], *private advantage* [kişisel avantaj]– ancak kişisel bağımsızlıkla kurduğu bağlantı, büyük anonim şirketlerin *private enterprise* [özel girişim] (burada halktan değil, devlet’ten ayırt edilmektedir) olarak alışılmadık biçimde tanımlanmasına izin verecek kadar kuvvetlidir. *Private*, olumlu anlamlarıyla, burjuva yaşam anlayışının meşrulaşmasının tanığıdır: diğerlerinden (*the public*), pratikte geçerli olmasa da, korunabilmeye ve ayrı yaşamaya ilişkin en üst genelleştirilmiş ayrıcalık; “onlara” karşı sorumluluk; ve buna bağlı genel yakınlık ve rahatlığın kazanımları. Bu şekilde ve özellikle *bi-rey*’in hakları (özel hayatına ya da tamamen farklı bir gelenek-

le sivil özgürlüklerine) ve aile ile arkadaşların değerli samimiyeti [intimacy] anlamlarında katı burjuva bakış açısının dışında oldukça kabul görmüştür. Bugünkü karmaşıklığının asıl nedeni budur.

Bkz. COMMON, FAMILY, INDIVIDUAL, PERSONALITY, SOCIETY, UNDERPRIVILEGED

PROGRESSIVE [İlerici, ilerlemeye ilişkin]

Siyasal bir tanımlama olan progressive nispeten yeni sayılır. 19. yüzyılın ortalarında teolojik tartışmalarda belirdiyse de, progressist [ilerici] sözcüğünün oluşumuyla birlikte politikada daha önce görülmüştü: “socialists ve progressists” (1848); “doğal ve kaçınılmaz iki parti... muhafazakârlar ve ilericiler’ (1856). Karşıt terim, 14. yüzyıldan beri koruyuculuk ve koruma genel anlamlarında kullanılıyor olmasına rağmen, conservative [muhafazakâr] sözcüğünün kendisinin de siyasal anlamdaki kullanımı o dönemde yeniydi, conservatory’nin ise politikadaki kullanımı daha eskilere dayanır. Conservative’in siyasal kullanımının dolaşıma girmesi genelde Croker’la başlatılır (1830): “Tory denen, daha uygun bir biçimde Muhafazakâr denebilecek parti”. Sonradan yaygın olarak resmî ve gayri resmî siyasal tartışmada kullanılmaya başladı ve 19. yüzyılın ikinci yarısında daha genel tutumları tanımlamak üzere genişledi. Progressist ve progressive bu tartışmada doğal karşıtlar olarak yerlerini aldılar. Disraeli şöyle yazacaktı (1844): “Conservatism discards Prescription, shrinks from Principle, disavows Progress” [Muhafazakârlık Emir’i bertaraf eder, İlke’den çekinir, İlerleme’yi inkâr eder]. 1880’lerden itibaren Progressive’ler belediye politikası içindeki genelde Liberal olan bir gruptu: “Liberal olmayan İlericiler vardı ama... İlerici olmayan Liberal yoktu” (Rosebery, 1898). 20. yüzyılda progressive sadece genel konum ve partileri anlatmak üzere değil, belli siyasi tutum ve yönelimleri de betimlemek üzere gittikçe genişledi. Böylece progressive conservatism [ilerici muhafazakârlık] duyulmaya başladı.

Progressive'in karmaşık bir sözcük oluşu belli tartışmaların zorluklarından epeyce farklıdır, çünkü **progress** [ilerleme] sözcüğünün karmaşık tarihsel sürecine önemli bir biçimde bağlıdır. Bu sözcük İngilizce'de 15. yüzyıldan beri yer almış, Latince yakinkök *progressus*'tan –ileri gitme– kök sözcük *pro* –ileri– ve *gradi*'den –adım atmak sözcüğünün geçmiş zaman ortacı– gelmiştir. İlk kullanımı fiziksel yürüyüş, yolculuk ve ilerleme iken, sonraları gelişen bir dizi olayı anlatmak için kullanılmaya başladı. İleri hareket ve art arda gelen dizi anlamlarında illa ideolojik bir içerim olması gerekmez; tıpkı günümüzde, hastalığın ilerleyişi kullanımında gördüğümüz gibi. Kesin olarak kastedilen şey fark edilebilir bir ardışıklık olduğudur. Diğer taraftan tam da bu anlamların –ileri gitme ve fark edilebilir ardışıklık– kurdukları yakın bağ, **CIVILISATION** ve **HISTORY** (bkz. bu maddeler) özellikle 18. yüzyılda yeni anlamlarına kavuşurken, sözcüğün seçilmesini doğallaştırdı. *The Pilgrim's Progress*'de Bunyan (1678), 17. yüzyıla ait yolculuk şeklindeki birincil anlamını tespit etti, ancak başlığını sonlandırdığı şekliyle, “bu dünyadan gelecek olan dünyaya doğru”, kolayca fark edilen bir kader ve *gelecek* (ve özellikle *gelecek*'te ayırt edici bir yere sahip olacaktı bu) anlamlarını barındırıyordu, sonradan bu dünyevileştirilerek yepyeni bir içerik kazanacaktı. Anlamın bazı sınırlı metinlerden çıkıp anahatar biçimde özelleşmesi, hareketi kötünden iyiye doğru giden bir şey olarak anlamaya bağlıydı. **Progress**'i **CIVILIZATION** ve **IMPROVEMENT** (bkz. bu maddeler) düşünceleriyle yakın ilişki içinde genel bir düşünce olarak üreten bu “hareket”in fark edilebilir tarihsel bir model olarak soyutlaştırılmasıyla olmuştur. Bunun gözle görülür ve fark edilebilir genel bir tarihsel hareket olduğu yolundaki yeni düşünce, özellikle Aydınlanma'nın Evrensel Tarihleri'nde soyutlaştırmayı tamamlamıştır. Daha yüksek formlara doğru gelişme için ilkesinin birincil anlama sahip olduğu **EVOLUTION** [evrim] (bkz. bu madde) düşüncesinin gelişmesiyle bu anlam daha fazla destek buldu. 1742'de Young, **progress**'i iyileşme anlamında kullanıyordu:

Nature delights in progress; in advance
From worse to better; but when minds ascend,
Progress, in part, depends upon themselves.

[Doğa gelişmeden, zevk alır
Kötüden iyiye doğru ilerlemekten;
ancak akıllar yükseldikçe,
İlerleme, onlara yaslanır kısmen.]

Ancak bu bile içkin toplumsal ve tarihsel ilerleme sürecinin soyutlaştırılmasından farklıdır. 18. yüzyıla dayanmasına rağmen Progress düşüncesinin, tarihsel bir yasa olarak ('ilerleme durdurulamaz'), asıl gelişimi 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyıldaki siyasal ve endüstriyel reformlara bağlıdır. İlginç olan, bu değişimlerin karışık nitelikleri dolayısıyla Progress'in, sadece muhafazakâr ya da metafiziksel konumlardan değil, tarihte farklı ve çelişik hareketler görenler tarafından da sorgulanması ya da reddedilmesidir ki, bu da Progress'in evrensel toplumsal veya tarihsel yasa olarak soyutlanmasını IDEALIST (bkz. bu madde) kılmıştır. 20. yüzyılda, iyileşme öncelikli anlamını korumuş, ancak onu sadece değişim olarak kabul eden daha önemli (ve de ironik) bir anlamı da olmuştur: eski anlamıyla, bir eğilimin belirgin aşamalarla ilerlemesi. Herhangi bir progress tamamıyla farklı ölçülere göre onaylanabilir ya da reddedilebilir bu durumda.

Progressive politikada zor bir sözcük olmuştur, çünkü ardında bu tarih yatar. Hâlâ *muhafazakâr* sözcüğünün karşıtı olarak kullanılabilir; yani değişime açık ve değişim yandaşı olan kişiyi anlatmak için. En genel ve gelişen anlamıyla tüm partilerin önerilerini niteleyen bir sıfat olmuştur. Buradaki önemli karmaşa bir taraftan terimin, progressive-minded people'da [ileri görüşlü insanlar] olduğu üzere Sol hakkında (Sol'un belli kısımları tarafından) kullanılması, fakat diğer taraftan da "ılımlı ve düzenli" değişimin taraftarlarını ayırt etmek için kullanılmasıdır (tıpkı REVOLUTION [devrim] karşıtı olarak EVOLUTION [evrim] gibi (bkz. bu maddeler)). Bu ikincisinde belli bir yönde adım adım yapılan durgun bir yol-

culuğa gönderme yapılır, “ilerici ama sosyalist olmayan bir parti” ya da “Muhafazakârlık düzenli ilerleme’dir; asıl ilerici parti biziz” gibi. Tüm siyasal eğilimlerin kendini artık ilerici olarak sunmak istemesi kesinlikle çok anlamlı, ancak sözü geçen nedenlerden dolayı, artık tanımlayıcı olmaktan çok, ikna edici bir terim haline gelmiştir.

Bkz. CIVILIZATION, DEVELOPMENT, EVOLUTION, EXPLOITATION, HISTORY, IMPROVE, REACTIONARY, REFORM, REVOLUTION

PSYCHOLOGICAL [Psikolojik]

16. yüzyılda Almanya’da Latince *psychologia*’dan yeni bir deyim türedi. Yunanca’daki *psyche* –nefes, ruh– Latince’de maneviyat, ruh, akıl (krşl. Latince *anima* – hava, nefes, yaşam, ruh) olarak gelişmişti. Almanca’da başlangıçtaki kullanım, *psychologia anthropologica, sive animae humanae doctrina* idi ve bu insan ruhuyla aklının bilimi anlamında Fransızca üzerinden 17. yüzyılın ilk yarısında İngilizce’ye *psychology* olarak geçti. İlk anlamı ruhlara dair öğretiydi (Fransızca’da hayaletlerin bilimi şeklinde bir anlamı vardı). *Empiric psychology* [ampirik psikoloji] daha modern bir anlamla, 1732’de Almanca’da Wolff tarafından tanımlandı ve bu kullanım, Hartley tarafından 1748’de İngilizce’ye alındı. Yine de 19. yüzyıldan önce çok fazla kullanılmış değildir.

Psychological [psikolojik] ilk 1794’te kaydedilmiştir: “psychological unity we call the mind” [akıl adını verdiğimiz psikolojik birlik]. 1812’de Almanca’dan bir referansla D’Israeli tarafından da kullanıldı. 1818’de Shakespeare’in “iki yöntemi... Psikolojik... Şiirsel” arasındaki ayrıma dikkat çeken Coleridge, “bu *insolens verbum* kullanımı için özür...” diler: “ama bu dilimizin çok ihtiyaç duyduğu bir sözcük. İnsan Zihninin Felsefesini ifade edebilecek tek bir sözcüğümüz yok.” Bütün bu kullanımlar sözcüğün sonunda ulaştığı asıl anlamından uzaktı. *Psychological* hâlâ *psychology*’den türemiş özgül bir

sıfattır: ‘psikolojik araştırma’, vs. Ancak belki psikoloji ekollerinin etkisiyle, bir de bize PERSONALITY [kişilik], PRIVATE [özel] ve SUBJECTIVE’in [öznel] (bkz. bu maddeler) modern anlamlarını kazandıran daha genel bir oluşumla bağlantılı olarak, psychological iki farklı anlam kazandı: (i) ‘içsel’ duygulara ait; (ii) karakter ve davranışın bu bakış açısından görülmesi. Psychological moment’da olduğu gibi üçüncü bir anlamı yaklaşık 1870’ten itibaren, bir eylemin özellikle başkalarının ahlâk ve duygularına etkisi bağlamında yaygındı.

Açıkça görülüyor ki, bilimsel kullanımları dışında, psychological normalde Coleridge tarafından tanımlanan kapsamı, yani bir bütün olarak insan zihnini anlatmıyor. “Akıl”, “idrak” ya da “bilgi”den çok, “duygu”ya dair olan zihin alanı diye düşünülen şeyi ifade ediyor (krşl. UNCONCIOUS). Psychological reasons [psikolojik nedenler] kolay anlaşılır, bu sadece bu nedenlerin psychology temelli olmasından değil (başkalarının duygularını ve karakterlerini anlamak şeklinde görece daha genişletilmiş anlamı dışında), aynı zamanda varsayılan bu alana gönderme yaptığı içindir. (Burada sociological [sosyolojik] ile ilginç bir karşılaştırma yapılabilir; 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sociology’den türeyen kuramları ve durumları açıklamaktan çok, social’ın [toplumsal] bir biçimi olarak kullanılmıştır: “bu grevdeki sosyolojik etkenler”. SOCIETY [toplum] ve INDIVIDUAL [birey] (bkz. bu maddeler) arasındaki geleneksel ayrıma göre genelde sosyolojik etkenler toplumsal ve psychological factors [psikolojik etkenler] ise bireysel’dir. Social, sociological’in bu popüler kullanımına bir alternatif olarak kalsa da, psychological için böyle basit bir alternatif yoktur; psychic ve psychical’in [psişik], psyche [psike] ve psychology’nin eski kullanımlarından kalma çok farklı anlamları var. Benzer bir oluşum da, technical denmek istenen yerlerde kullanılan technological’dır: technology’ye dair şeylerden çok, 17. yüzyıl –sanat ve zanaat çalışmaları, teknik terminoloji– sonraları, temel olarak 20. yüzyılda, uygulamalı bilimsel ve endüstriyel bilgi ve yöntemlerin tümü, technique’e dair olan şeyler (Yunanca tekhnē – sanat ve zanaat, 17. yüzyılda ise technical

anlamında; 19. yüzyılda *technique* –sanatta yöntem, sonraları genel olarak yöntem–).

Psychology ve psychological için, akademik ve bilimsel bakış açılarından konulan çekinceler ne olursa olsun, şu anda baskın olan “duygu” ve “karakter” sorunlarına yaptığı göndermedir. Bu anlamda başka bir sözcükler kümesine girer: *personality*, *subjective*, *individual*, *sensibility* ve bazı sonradan gelişen anlamlarıyla *art* [sanat], *interest* [ilgi], *creativity* [yaratıcılık]. Bu önemli kültürel oluşumla psychology’nin daha sınırlı anlamları arasındaki gerilim, farklı bir düzeyde; deneysel fizik çalışmalarından tutun *kişilerarası* ilişkilerin deneysel incelenmesine (social ve industrial psychology’de özelleşmiş uygulamalarıyla), birçoğu bizzat bu oluşumda yer alan anahtar sözcüklere dayalı hem tedaviye dönük hem de felsefi türden öğretilere ve pratiklerine kadar uzanan çok tartışmalı kapsamıyla bizzat psychology içinde, kendini yineler. Karakteristik olarak psychology’nin sınırlı anlamı bu değişken eğilimler arasında karşılıklı olarak reddedilir.

En genel anlamın önemli bir etkisi, psychological’ın belli kullanımlarında kendini gösterir: özellikle psychological realism [psikolojik gerçekçilik] ve psychological novel [psikolojik roman]. Ayrılabilir ya da en azından açıkça ayrımı yapılabilir bir içsel dünya kabulü olmasa, bu içsel dünya’da duygu, ilişki ve etkinlik süreçleri “kendi içlerinde” tanımlanabilir ve bu süreçler öncelikli olarak kabul edilip, dış dünya –doğa ya da toplum– ikincil ya da zorunsuz şeklinde kabul edilmeseydi; bu terimler bulunamaz, hâlâ da akla uygun biçimde kullanılmazdı. The psychological ve the social arasındaki şu anda geleneksel olan ayrım, bir bütün olarak bu oluşumun en önemli işaretlerinden biridir.

Bkz. BEHAVIOUR, PERSONALITY, PRIVATE, SENSIBILITY, SOCIOLOGY, SUBJECTIVE, TECHNOLOGY, UNCONSCIOUS

RACIAL [Irksal]

Race [ırk] 16. yüzyılda İngilizce'ye Fransızca yakınkök *race*, İtalyanca *razza*'dan geçmiştir. Daha önceki kökenleri bilinmiyor. Önceki kullanımlarında bir dizi anlamı vardır: (i) “blood” [kan] ve 14. yüzyıldan itibaren eski İngilizce *stoc* –gövde ya da kök– sözcüğünün genişletilmiş eğretilmesi olarak kullanılan, eşanlamlısı “stock”ın [soy] önceki kullanımlarında olduğu gibi, soyun devamı anlamında nesil –“race and stock of Abraham” [İbrahim'in soyu ve nesli] (1570)–; (ii) bitki (1596) ve hayvanların (1605) cins ya da türleri; (iii) genel sınıflandırma, “human race” [insan türü/soyu] (1580) gibi; (iv), (i)'in anlamından genişletme ve izdüşümlerle ve (ii)'nin etkileriyle, bir grup insan – “the last Prince of Wales of the Brittish race” [Britanya soyunun son Galler Prensi] (1600).

Bu anlam yelpazesi devam etmiştir, ancak (i)'in etkileriyle birlikte (iv)'ün anlamından dolayı, ve özellikle de anlamı görece kolay olan (ii) ve (iii)'ün çakışması ve karışması ile sözcük sorunlu hale gelmiştir. Race sınıflandırıcı biyolojide hem *genus* hem de *species* ile yan yana kullanılmıştır, ama bütün zorluklar türün içindeki bir grubu belirtmek için kullanılmaya başladığında ortaya çıktı, “insan ırkları”nda olduğu gibi. Bir düzeyde bu “kan” ve “soy”un eski anlamlarından türemektedir, ancak takip edilebilen özgül bir soy anlamından çıkarak, çok daha geniş toplumsal, kültürel ve ulusal grupları içine alacak biçimde genişletilmiştir. Bununla beraber, başka bir düzeyde, Blumenbach'ın (1787) ciddi fiziksel antropolojisi, insanlar arasında geniş farklılık gösteren grupların izini sürüyordu; Blumenbach'ın sınıflandırması daha çok kafatası ölçümlerine dayanıyor ve Kafkashıları, Moğolları, Malayalıları, Etiyopyalıları ve Amerikalıları (Kızılderili) birbirinden ayırıyordu; aynı zamanda deri rengini de hesaba katıyordu –beyaz, sarı, kahverengi, siyah, kızıl. Bunu, insanlık-öncesi ve başka insan-

sı türleri de içeren, ancak “asıl insanlar”ın ortaya çıkışıyla kesinlikle tek bir tür olan insanoğlu içindeki farklılıkların izini süren daha karmaşık fiziksel antropoloji sistemleri takip etti.

19. yüzyılda, bu ciddi bilimsel çalışma, toplumsal, siyasal düşünce ve önyargılardan gelen başka düşüncelerle iyiden iyie karıştı. “Ari ırk” (Sanskritçe *Aryan*’dan –soylu– genişletilerek, 19. yüzyılın başlarından itibaren, karşılaştırmalı dilbilim tarafından kurulmuş Hint–Avrupa dil “aile”sini ya da, daha kısıtlı olarak, bu “aile”nin Hint–İran sınıfını tanımlamak için yaygın biçimde kullanılmıştı) düşüncesini ortaya atan Gobineau’nun *Essai sur l’inégalité des races humaines* [İnsan ırklarının eşitsizliği üstüne deneme] (1853–5) bir dönüm noktası oldu. Dilsel olandan fiziksel (racial) gruba geçiş, özellikle de Gobineau’da olduğu gibi, arı bir soy, bunun içinde “Kuzey Avrupa ırkı”nın üstünlüğü düşüncesi, sonra da doğuştan gelen racial eşitsizlikler anlayışıyla birleşince, çok yanıltıcı bir hal aldı. Aslında racial’ın İngilizce’de kullanılmaya başlanması, 19. yüzyılın ortalarından itibaren olmuştur. Bir de “Sosyal Darwinizm” olarak anılacak düşüncelerin etkisi kendini gösterdi. Bu görüşe göre, yaşamını devam ettirmek için rekabet ederek savaş vermek ve “en uygun olanın hayatta kalması” şeklindeki evrim düşünceleri, türler arası ilişkilere ait olan biyolojik kaynağından genişletilerek, tek bir tür, insan içindeki toplumsal ve siyasal çatışma ve sonuçlara uyarlanmıştır. Race ile bağıntılı olarak bu en etkin biçimini, “iyi döl üretimi” anlamında Yunanca köklerden 1883’te Galton tarafından türetilen *eugenics* [öjenik, insan ırkının kalıtım yoluyla ıslahına çalışan sözde bilim dalı] ile aldı. *Eugenics*’in bazı dallarında hem *class* [sınıf] hem de racial üstünlük düşünceleri gitgide yayılmış; değişken kalıtıma ilişkin bilimsel kanıtlar da, “arı ırksal soy” ve kültürel olarak edinilmiş özelliklerin (Galton bunu reddetmiştir) kan ve soyla birlikte kalıtımına ilişkin bilim-öncesi anlayışlarla karıştırılmış ve çoğu zaman da bu anlayışların altında ezilmiştir. Irksal üstünlüğe dair kalıtım öğretisi, kaba biçimlerinde, siyasal egemenlik ve özellikle IMPERIALISM (bkz. bu madde) düşüncesiyle etkileşim içindedir. “Distinctions of race-character

in governing (Negroes)” [(Zencileri) yönetmede ırk karakteri-
ne ilişkin ayrımlar] (1866) sözündeki kullanımını bulmak çok
olağandır. “Anglo-Saxon” ve “Alman” ırklarının (sonradan
birbirleriyle ‘ulusal’ bir çatışma içinde olacaklardı) sözde tarih-
sel görevleri büyük ölçüde artmıştı.

Böylece racial çevresindeki sözcük grubu, race çevresindeki
daha eski sözcük grubundan fiilen ayrıldı, gerçi grupların hiç-
bir zaman tam olarak ayrılamayacakları çok açıktır. Racialism
[ırksalcılık] sözcüğü 20. yüzyılın ilk yıllarında ortaya çıktı; ra-
cialist [ırksalci] ilk defa 1930’da kaydedildi. Bu sözcükler ırk
üstünlüğü veya *ayrımcılık* savunucularının görüşlerini veya
eylemlerini anlatan neredeyse hep muhalif sözcüklerdir (son
yıllarda daha çok racism [ırkçılık] ve racist [ırkçı] olarak kı-
saltıldı ve sonrasında hep muhalif oldular). Kalıtım ve insan
türleri arasındaki çeşitliliğe ilişkin bilimsel araştırmanın hâlâ
çok önemli ve üretken olduğu fiziksel antropoloji ve GENE-
TICS’te (bkz. bu madde) kullanılmaya devam ederek, sözcük-
ler belli ölçüde bir orta yol buldular.

Race-hatred [ırka dayalı kin] terim olarak ilk 1882’de kul-
lanıldı, gerçi Macaulay’ın “ırk düşmanlığını İngiltere’den daha
ileri götüren hiçbir ülke olmamıştır” (1849) ifadesini de kay-
detmek gerekir. Modern toplumsal ve siyasal anlamlarıyla ra-
ce’in taşıdığı bulanıklığın, başıboş ve zarar verici etkisine yol
açtığı çok açıktır. Sınıflandırma açısından çok farklı olan grup-
lara ilişkin olarak kullanılmıştır: Yahudiler (en genel bağlam-
da, kültürel olarak özgül Avrupalılar ve Kuzey Amerikalılar),
Amerikalı siyahlar (Birleşik Devletler’in heterojen nüfusunda
karışık bir azınlık), “Doğulu”lar (“Sarı Tehdit” algılamasında
olduğu gibi), “Batı Kızılderililer” (coğrafi kökenle tanımlanan
karışık bir nüfus, ama bunun uygulanabilirliği geçtiği halde,
terim varlığını sürdürmüş) ve başka açılardan, “Ari”
(Hint-Avrupa) kabulünün son sınırlarına kadar dışlayıcı bi-
çimde genişletildiği hem İrlandalılar hem Pakistanlılar. Fizik-
sel, kültürel ve toplumsal-ekonomik farklılıklar ele alınıp,
yansıtılıyor, genelleniyor ve öyle karıştırılıyor ki, farklı türden
yanbiçimler birbirinin yerine geçiriliyor ya da birbirini içirim-

liyor. Genelde bunu takip eden ya da karışıklıklarla akılcılaştırılan önyargı ya da acımasızlık, kendi başlarına kötü olmakla kalmaz; bunun yanı sıra, insan farklılığı ve mevcut toplulukların (önyargısızca) algılanmasında gerekli olan dili derinlemesine karmaşıktırır ve belli alanlarda tehdit eder.

Bkz. ETHNIC, GENETIC, IMPERIALISM, NATIONALIST, NATIVE

RADICAL [Kökten, radikal]

Radical İngilizce’de sıfat olarak 14. yüzyıldan itibaren ve isim olarak 17. yüzyıldan itibaren kullanılmıştır: geç Latince yakın-kök *radicalis*, Latince kök sözcük *radix* – kök. İlk kullanımları daha çok fiziksel anlamdaydı, doğuştan ve temel nitelikleri ifade etmeye dönüktü ve 16. yüzyıldan itibaren daha genel tanımları içine alacak biçimde genişledi. Bu genel kullanımda hep gizil biçimde var olan siyasal konuları kapsaması, 18. yüzyılın sonlarına aittir; özellikle Radical Reform ifadesinde. Radical reform’u savunanları anlatmak üzere isim olarak radical, 19. yüzyılın başlarından itibaren yaygındı: “Radical is a word in very bad odour here, being used to denote a set of blackguards” [bir grup edepsizi anlatmak üzere kullanıldığı için, radical burada çok gözden düşmüş bir sözcüktür...] (Scott, 1819); “Love is a great leveller; a perfect Radical” [Aşk büyük bir toplumsal eşitleyicidir; kusursuz bir Radical’dır] (Cobbett, 1822); “the term Radical once employed as a name of low reproach, has found its way into high places, and is gone forth as the title of class, who glory in their designation” [bir zamanlar kaba ayıpların adı olarak kullanılan Radical sözcüğü, gözde mevkiilere doğru yolunu buldu ve ünvanlarıyla övünen bir sınıfın adı konumuna yükseldi] (1830); “the radical mob” [radikal güruh] (Emerson, 1856). 19. yüzyılın başlarında Radicalism bu kullanımdan türedi ve onu da radicalize [radikalleştirmek] takip etti. Sözcüklerin bundan sonraki tarihçesi tuhaftır. Özellikle büyük harfli Radical 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren liberal kadar saygındı ve Radicalism genelde peşinden ge-

liyordu. Fakat radical bazı kullanımlarda hâlâ daha keskin olan 19. yüzyılın başlarındaki anlamıyla bulunuyordu. 1852'de "türemekte olan radicalism, sözleşmecî eğilimler veya sosyalist belirtiler" gibi bir ifade bulabiliyorken, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Radical'ler ve Sosyalistler arasında kesin bir ayırım vardı ve zamanla başka ülkelerdeki Radical partilerin çoğu siyasal yelpazenin epey sağında yer alıyordu.

Sözcüğün 20. yüzyıldaki kullanımı karmaşıklaştı. Büyük ya da küçük harfli radical, LIBERALISM'in (bkz. bu madde) daha faal öğelerini ve daha genel olarak görece faal ve etki alanı geniş reformları anlatmak için kullanılmaya devam etti. Bu haliyle genelde "dogmatik" sosyalizm veya devrimci programların karşıtı olarak konumlandırıldı. Daha eski genel anlamıyla da yaygın biçimde kullanıldı; "radical re-examination"da [radikal gözden geçirme] olduğu gibi. İki başka kullanımı, sözcüğün karmaşıklığını artırdı. Daha geleneksel bir CONSERVATISM'den [muhafazakârlık] (bkz. bu madde) farklı olarak, ya aşırı sağ politikaları ya da daha kesin biçimde sağ değişime ilişkin aktif polititikaları dile getirmek üzere Radical Right [radikal sağ] ifadesindeki, artık yaygınlaşmış bir kullanımı görülür; diğer yandan özellikle Birleşik Devletler'de 1950'lerin sonlarından itibaren radical, 19. yüzyılın başlarına ait kullanımına çok yakın bir anlamda yeniden benimsendi; bu haliyle genelde nerdeyse sosyalist ya da devrimci'ye eşdeğerdi ve bu dönemde bu diğerleriyle aynı tepkiyi görmüştür. Avrupa ve diğer yerlerde de taklit edilmesine rağmen, özellikle Birleşik Devletler'de radical'in seçilmesi, muhtemelen SOCIALIST ve COMMUNIST'in (bkz. bu maddeler ve krşl. Marxist) tanımlarında 20. yüzyılın ortalarında görülen güçlüklerle ilişkilidir. Radical, sert ve kökten değişim ihtiyacını yeniden ileri sürerken, dogmatik ve hizipçi çağrışımlardan kaçınmak için bir yol sunuyor gibiydi. Ayrıca siyasal sisteme karşı militan muhalefetle silahlı kalkışım arasında gerekli ayrımı yaparak REVOLUTIONARY'deki [devrim] (bkz. bu madde) bazı zorluklardan da kurtarıyordu. Radical böylece 20. yüzyılın ortalarında kabul edilen anlamlarının çok ötesine geçti, fakat ("dogma" ve

“hizip” ya da ilke ve örgütlenmeye ilişkin konuları kapsayan) tanım sorunları sonunda sözcüğün yeniden canlandırılmasıyla çözülmüş olmadı. Bu hareketlerden genişlemek suretiyle, radical technology’de olduğu gibi alternatif toplumsal perspektiflerle ilişkili bir dizi çağrışımı vardır. Eski radical reform (bkz. bu madde) ifadesinin, radical hareket içinde birbirlerine karşı olan radical ve reformist biçiminde ikiye bölünmesi ilginçtir; oysa başka yerlerde (militant’la birlikte) radical, moderate’in [ılımlı] (pratikte, ne kadar ısrarlı ve bağlı olursa olsun, radical olmayan herkese yönelik genelde örtmeceli bir terimdir) karşıtı olarak işlev görür.

Bkz. COMMUNISM, LIBERAL, PROGRESSIVE, REFORM, REVOLUTION, SOCIALIST

RATIONAL [Rasyonel, ussal, akli]

Rational ve reason’dan [akıl] türeyen ve bunları içeren sözcük grupları çok karışıktır. Reasonableness ile rationalization arasında günümüzde bulunan uzaklığı düşünmemiz yeter. Bu sözcüklerin gelişimine karışan toplumsal ve entelektüel tarih çok geniş, yine de bazı temel noktalar seçilebilir.

13. yüzyıl İngilizcesi’ndeki ilk kullanımlarından beri reason’ın (eski Fransızca yakınkök reisun veya raison, Latince rationem, Latince reri’nin geçmiş zaman ortacındaki bir kökten –düşünmek– geliyor) iki tür anlamı vardı. Aynı anda hem özgül –hâlâ “a reason for believing” ve “believed with reason”da olduğu gibi bir yargı, açıklama ya da idrak– ve hem de gene l – (genellikle insana özgü olan) bir bağlantılı düşünce ve kavrama yetisi. Bu iki anlamı illa karşı karşıya koymak gerekmez, fakat aralarındaki ayırım, hatta kökten karşıtlık uzun ve sürüp giden bir tartışmanın özellikleri olmuştur. Çoğu zaman büyük harfle yazılan Reason’ın herhangi bir özel neden veya nedenler verme anlamından kesin çizgilerle ayrıldığı zamanlar olmuştur. En önemli iki örnek, yeni türden reasoning [akıl yürütme, uslamlama] ve rationality’ye [ussallık]

karşı, genelde *Right Reason* olarak vurgulanan *Reason*'m 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyıldaki teolojik kullanımı; ve EMPIRICAL [deneyisel] (bkz. bu madde) doğrulama veya rational hesaplama süreçlerinden farklı olarak, ilk ilkeleri kavramaya dönük aşkın güç olarak *Reason*'m 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarındaki Idealist kullanımıdır. Bu karmaşıklık göz önünde tutulunca, en sert tartışmalarda tarafların kendilerinin haklı (to have reason) olduğunu iddia etmeleri şaşırtıcı değildir. Özel anlamıyla, yani bir şeyin nedeni anlamında reason, görece tartışmasız olmuş ve yaygınlığını korumuştur. En genel anlamıyla, yani insan yetisi, *Reason* her zaman var olmuştur, fakat o kadar çeşitli şekillerde kullanılmıştır ki, tek başına ele alınamaz: salt “bedensel akla” karşıt olarak “Tanrı’nın lütfuyla bilgilenmiş” şeklinde anlaşılan reason’dan tutun, bağlantılı ve serimlenen tartışma yetisi anlamındaki reason’dan farklı olarak bir grup evrensel ilke şeklinde anlaşılan reason’a değin bir dizi anlam. Bu tartışmanın bazı sonuçları reasonable’ın [makul] değişken ve çeşitlilik gösteren sonuçlarında görülebilir, fakat en önemli sonuçlar rational ve türevlerinin anlamlarındadır.

Rational ve reasonable aynı temel anlamı taşırlar; bir mahluk olarak, akla sahip olma veya düşünce ya da eylem olarak akıl ile nitelenmiş olma. Fakat reasonable ortaçağ teolojik bakış açısından insanlık durumunu kavrama biçimi hakkında çok şey söyleyen ılımlılık veya kısıtlılık şeklinde çok önceleri özelleşmiş bir anlam geliştirdi; a resonable prayer [makul/akla yakın bir dua] (Chaucer, 1366), a resonable request [makul bir talep] (1399), ressonable desyris [makul arzu] (1561). Bunun 17. yüzyıldan itibaren sadece ılımlılığı anlatan daha genel kullanımlara (şu an “makul ücret talepleri”nde olduğu gibi; burada daha şimdiden makul ve talep arasında önemli bir gerilim vardır ve altında yatan ilkeler güçlü olsa da, pek açık değildir) doğru değil, ayrıca ucuzluğu anlatan sürekli bir kullanıma doğru gelişmesi ilginçtir: “when paper is more reasonable” [kâğıt daha makul olduğunda] (1677); “at a very reasonable cost” [çok makul bir fiyata]. Rational, “any rational person” [her akıllı adam] ya da “all rational men”deki [her akıllı in-

san] gibi polemik kullanımlarında ılımlılık anlamı çok uzak olmasa da, asla gerçek anlamda bu gelişmeye uymadı; burada özgül *rationality* ya da *reasoning*'in sonuçları genelde güvenle peşin peşin kabul edilir.

Rational, başat anlamıyla, görece sabit kalmıştır. Hâlâ *akıl* yetisine sahip olma ya da açıkça bu yetiyi kullanabilme anlamlarına gelir ve karşıtı, yani irrational buna tamamıyla uyar. Fakat *rationalist* [akılcı], *rationalism* [akılcılık], hatta *rationality* başka bir konudur. Rational veya *rationalist* fizikçiler (krşl. EMPIRICAL) özel bir durum oluştıuruyordu. Terim aslında, inançla, önceki ve yerleşik yasayla ilişkili olan *Reason*'ın, hem *reasoning* ve *reasonable*'ın yeni kavramlarıyla, hem de tartışmanın karmaşıklığı içinde *akıl*ın (insan aklının) ötesine başvurma alışkanlığıyla mücadele etmek zorunda olduğu teolojik ve onunla yakından ilgili 17. yüzyılın toplumsal, siyasal ve entelektüel tartışmalarında görölüyordu. (Krşl. C. Hill: *Change and Continuity*, 1974; Böl. 4.) Dolayısıyla 1670 yılında: "a mere Rationalist (that is to say in plain English, an Atheist of the late Edition)" [tam bir rasyonalist (yani yalın bir İngilizceyle, son baskıdaki deyişiyile ateist)]. Ayrıntılarda farklılıklarla da olsa bu kullanım devam etti: krşl. "the Rationalist... makes the whole subject of Religion and Revelation... a matter of sensible evidence or intellectual demonstration" [Rasyonalist... tüm din ve vahiy konusunu... bir hassas kanıt ya da entelektüel kanıtlama meselesine dönüştürür] (Myers, 1841). Rationalism büyük ölçüde bu anlamda 19. yüzyılda türedi. Sürekli yapılan saldırılar karşıt terimi olan Irrationalism'e [akıldışılık, akıl dışını savunma] yol açtı.

Bununla birlikte (17. yüzyıldan itibaren) a *rationale* hâlâ gerekçeli bir düşünce ya da temel neden anlamına geliyordu. Artık zaman zaman *rationale*'i de, *rational* ve *rationalist*'i ise kesinlikle etkileyen, fakat en çok *rationalize*'da belirgin olan *rationality*'nin bir başka niteliğinin gelişimini izlemek ilginçtir. Teolojik kullanım bir zamanlar oldukça basitti: insanlar "tek başına akıl"ı çözemeyeceği meseleler hakkında sonuç çıkarmaya çalışırdı; ya vahiy ya da yetkin bir rehberliğin yardı-

mına muhtaçlardı; açık inançlı olsun olmasın her ikisini de reddedenler saf *rationalist*'tiler. Vahiy hakkındaki tartışma kendi yolunda ilerledi. Bu sırada Boswell'in "hoş kuru akılcılık"ı (1791) yeni bir tepkiyi ifade etti; bağlamı dinseldi, fakat *rationality*'nin *duygu* veya *heyecan*'dan ayrımının belirtisiydi. Bunlar ya yerleşmiş duygular (*rasyonalist* düşüncülerin eleştirdiği sadakat veya görev hissi) ya da (insanlar artık *rasyonel* olduğu kadar duygusal mahluklar da olduğu ve *rasyonel* insan doğasının sadece bir yönü olduğu halde, *rasyonalist*'lerin gerçek değerini vermeyip küçümsediği) her türlü duygudur. Gerçek olana karşıt olarak "sadece Zihinsel veya Rasyonel" (Gale, 1677) şeklinde bir 17. yüzyıl kullanımı vardı, fakat *rationalize* daha özel olarak 19 yüzyılın başlarında akılcı bir temelde açıklamak anlamından tevil etmek, kılıfına uydurmak anlamına geçti: "to rationalize away all the wonders" [tüm mucizeleri tevil etmek] (Kingsley, 1855). Bu önemli bir anlam olarak kalmıştır ve *rationalist* ile *rationalism*'in küçümseyici anlamlarını destekler. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılda gelenekselleşen insan doğasının "iki yönü", yani *akıl* ve *duygu* arasındaki ayrım, 20. yüzyılda şaşırtıcı bir yeni dönüşüme girdi. Freudcu ve onunla bağlantılı psikolojide "duygular"a -içgüdüsel tepkilere- üstünlük verildi; merkezî ve asli insan özellikleri olarak *reason* ve *rational*'in uzun tanımlama sürecinin feshedilmesi demekti bu. *Rationalization* artık tanrısal ya da mucizevi olanı tevil etmiyordu; tamamıyla başka ("içgüdüsel") kökenleri olan bir eylem ya da hisse kılıf uyduruyordu. Bu yaygın kullanım haline gelince *rationalization* her türlü yanlış veya sahte *neden* anlamına gelmeye başladı; "gerçek" *neden* için bile. Bunun *reasoning* ve *rationality*'e bıraktığı konum açık değildi. *Rationalization* yanlış muhakeme olarak ayrımsanabiliyordu, fakat ayrım o zeminde yapılmış olmadığından (ya da en azından sürekli olarak) *irrational*'den hâlâ kaçınılır. Dahası, her ne kadar daha rahat sözcükler bulunsa da, ortak kanı çoğunlukla insanların "aslında" veya "temelden" *irrational* oldukları yönündedir; o halde *rational* ikinci anlamıyla *reason-making* [gerekçe üretme] ve *reason-finding*'den [gerek-

çe bulma] ibarettir. Diğer konularda olduğu gibi, bu konum bazı daha önceki, teolojik ya da idealist yapıları anımsatır ve muhafaza edildiği yerde *reason* böyle bir yapıyla tanımlanır. Bu yapıda *rational* tutarlı ve hassas olanla sınırlandırılabilir; *reasonable* “ılımlı”dır, “kaçınılmaz” sınırlamaları kabullenme meselesidir.

Günümüzdeki kullanımlarıyla bu sözcük grubunda görülen diğer önemli gerilim, bambaşka bir anlamıyla *irrational* çevresindedir. *Rationale*’leri olan ve çoğunlukla yaygın *reasoning* tarafından desteklenen birçok yeni eylem türü, *irrational* diye reddedilir (“yeni *irrationalism*”; bir başka yanbiçim de *mindless* [akılsızca]), çünkü geleneksel anlamda *reasonable* (ılımlı) değildirler. *Reasonable* veya *rational* olmak demek, sınıksız bağlanılan, dolayısıyla da başkalarının onlara karşı çıkması *unreasonable* [akla mantığa sığmaz] olduğu kadar, *irrational* (muhtemelen de çok başka bir duygu ya da dürtünün *rationalization*’ı) olan belli amaç, sistem ya da yöntem varsayımlarına sahip olmak demektir. Böyle bir karşıklığa karşı güvenle *akla* davet edebilmek yardımcı olurdu, fakat bunun nasıl değişken olduğunu gördük. Bununla beraber *reasoning* yine de direnebilir.

Bkz. EMPIRICAL, EXPERIENCE, SUBJECTIVE, THEORY, UNCONSCIOUS.

REACTIONARY [Tepkili, tepkisel; tutucu, gerici]

Reactionary şu an sağ tutum ve konumların tanımı olarak yaygın biçimde kullanılıyor (20. yüzyılda çok daha yaygın olmakla birlikte, 19. yüzyılın başlarından itibaren, Fransız parlamento yerleşimindeki özel durumdan dolayı, anahatlarıyla *muhafazakâr* ve *ilerici* konumlar için kullanılan sağ ve sol terimleri gelenekseldir). Fakat sırf *progress* [ilerleme] ve PROGRESSIVE’in (bkz. bu madde) karmaşıklaşmasından ötürü bile, *reactionary* karmaşık bir sözcüktür. *Reaction* [tepki] İngilizce’ye 17. yüzyılın ortalarında esasen fizik anlamda girmiştir: bir başka eyleme karşı çıkan ya da direnen eylem –böylelikle

action [eylem, etki] ve *reaction* [tepki] fizik yasaları oldular—sonraları da daha geniş biçimde, özellikle kimya ve fizyolojide, ama daha çok bildirilmiş veya gözlemlenebilir yanıt anlamında (“buna tepkim”, “buna gelen halk tepkisi”). Siyasal kullanımı ilk olarak, 19. yüzyılın başlarında Fransızca’da, görece kesin bir siyasal bağlamda ortaya çıkmıştır: Devrim’e karşı çıkan ya da direnen tutum ve eylemler için devrim öncesi durumu *yeniden kurmayı* arzulama yolundaki güçlü bir anlamla birlikte kullanılmıştı. Sözcük bu özel bağlamdan alınıp özelleşmiş İngilizce anlamına aktarılmıştı, fakat erken ve geniş bir kapsamla olmuştu bu: sonunda baskın çıkacak olan “reform’a karşı gelmek” anlamının yanı sıra, “hizipçi kavgaların sürdürülmesi” (Scott, 1816) anlamı. *Progress* sözcüğünün başharfinin büyük yazılmasına benzer şekilde, *Reaction* sözcüğü de büyük harfle yazıldı.

Reactionary zor bir sözcük oldu, çünkü (i) reformlara karşı olan, (ii) belli bir eski duruma dönmeyi isteme, (iii) genişlemeyle, belli bir (sağ) toplum yorumunu destekleme anlamlarına gelebilir. Tüm değişim hareketleri (*actions*) Sol’dan ve tüm dirençler (*reactions*) Sağ’dan gelince pek sorun yoktur. Fakat örneğin, bir kapitalist parti değişiklik yapma safhasında ise veya bir faşist parti yeni bir toplumsal düzen öneriyorsa, her iki taraf da bir diğerini *reactionary* diye adlandırabilir: (i) çünkü kapitalizm ve faşizm sağ kanat olduğundan kendiliğinden *reactionary*’dir; (ii) çünkü belli değişim türlerine, özellikle kapitalizm ve kapitalist toplumdaki değişim ve yeniliklere direnmek *reactionary* (bir başka hali koruma ya da geri getirmeyi arzulamak) olarak görülür. Böylece *reactionary* Sağ’ı (genelde Liberal ve Sol’dan olduğu gibi, ilerici veya *reformcu* muhafazakârlardan da ayrılan aşırı Sağ anlamında) fakat çoğu zaman (çok kötü olduğunu düşündükleri değişim türlerine karşı çıkan ya da yürürlükteki farklı türden değişimlerle karşılaştırdıkları demokratik veya sosyalist geleneğin özel anlamlarına dayanan) *reactionary* Sol’u da tanımlamamız istenebilir.

Sözcük muhtemelen aşırı muhafazakârlık şeklindeki başat anlamını koruyacaktır, fakat bu özel anlamın dışında tüm si-

yasal eylemler (*action*) iyi ve bundan dolayı tüm tepkiler (*reaction*) kötü olsa, mesele çok basit olurdu. *Reaction* ve *reactionary*'nin anlam özelleşmesi boyunca *reaction*'m yansız anlamını ve yansız sıfatı olan *reactive*'i muhafaza etmiş olması ilginçtir.

Bkz. PROGRESSIVE, REFORM

REALISM [Gerçekçilik]

Realism, sadece başat kullanımlarının gönderme yaptığı sanat ve felsefedeki tartışmaların muğlaklığından ötürü değil, kaynaklandığı iki sözcük, *real* [gerçek (sıfat)] ve *reality*'nin [gerçek (isim), gerçeklik] oldukça karmaşık bir dilsel tarihçesi olduğu için de zor bir sözcüktür. İngilizce'deki ilk *Realist*'ler, terimin şu an dile getirdiği her şeyden çok uzaktılar, çünkü *Realist* olarak bilinen felsefi okul, ilk başta geç 19. yüzyıl ortalarının koşullarında aşırı *realist*'ler olarak sınıflandırılabilir *Nominalistlere* karşıydılar. Eski *Realism* öğretisi, Platoncu anlamda tümellerin mutlak ve nesnel varoluşunu ileri sürmektir. Bu tümel Biçimler veya İdeaların ya içinde algılandıkları nesnelerden bağımsız var oldukları ya da bu nesnelerin kurucu özellikleri olarak var oldukları kabul edilirdi. *Nominalistler* için kırmızılık, birçok kırmızı şey için (kafa karıştırıcı) bir addan başka bir şey değildi; kavramsalcılar için bu genelleyici bir zihinsel düşünce haline geldi; *Realistler* içinse, kırmızı nesnelerden bağımsız veya bu tür nesneleri özleri bakımından kuran mutlak ve nesnel bir Biçimdi. Bu *Realist* öğretiyi günümüzde aşırı *IDEALISM* (bkz. bu madde) diye adlandırabiliriz, çok çarpıcı ve kafa karıştırıcıdır.

Bu kullanımın yitip gittiği söylenebilir. 19. yüzyılın başlarından itibaren tamamen farklı olan *realist* anlamlarının ve daha modern anlamdaki yeni *realism* sözcüğünün bunu silip süpürdüğü söylenebilir. Fakat bu tamamıyla doğru değildir. *Appearance* [görünüş] ve *reality* arasında yaygın olarak yaptığımız ayrım aslında eski kullanımdan gelir – “görünüşlerin al-

tında yatan gerçek”– ve realism hakkındaki tartışmaları önemli ölçüde etkilemiştir bu. Başlangıçtan beri Real, bu değişken çift anlama sahipti. Sözcük; eski Fransızca yakınkök *real*, geç Latince *realis*, Latince kök sözcük *res*’ten –şey– gelir. 15. yüzyıldan itibaren İngilizce’deki ilk kullanımları, hukuk ve mülkiyet konularında fiilen var olan bir şeyi anlatmaya dönüktü. Bununla bağlantılı ve süregelen sonraki kullanımı, gayrimenkul mülkü anlatıyordu, hâlâ *real estate* [emlakçı] ifadesinde olduğu gibi. 16. yüzyılın sonlarından itibaren fiilen var olan şey anlamı, *imaginary* [hayalî] bir şey ile açık ya da örtük bir karşıtlık içinde genel kullanıma aktarıldı: “Is’t reall that I see?” [Şu gördüğüm gerçek mi?] (*All’s Well That Ends Well*, V, iii); “not Imaginary but Reall” [hayalî değil gerçek] (Hobbes, *Leviathan*, III, xxxiv). Fakat aynı zamanda *imaginary* ile değil, *apparent* [görünüşteki, zahiri] ile karşıtlık içinde olan *real*’ın önemli bir anlamı vardı: bir tek Aşai Rabbani ayini malzemelelerinde İsa’nın “reall presence”ı [gerçek mevcudiyeti] hakkındaki teolojik tartışmalarda değil, belirli bir şey ya da durumun doğru veya asıl niteliği hakkındaki daha geniş tartışmalarda da – gerçek şey, bir şeyin gerçeği. “Refusing to face the real facts of his situtation” [Durumunun asıl gerçekleriyle yüzleşmeyi reddetmek] veya “refusing to face reality” [gerçeklikle yüzleşmeyi reddetmek] gibi ifadelerde, çoğunlukla böyle olduğu fark edilmese de, bu kullanım hâlâ çok yaygındır. Maddi, elle tutulur, fiilen var olan bir şeyleri anlatmak için kullanımı da devam ettiği için sözcükte neredeyse sonsuz bir hareketlilik olduğu görülebilir. Sözcüğün 18. yüzyıl öncesi anlamıyla *Realist*, *real*’i derinde yatan hakikat veya nitelik genel anlamıyla anlardı; sözcüğün 19. yüzyıl başlarındaki anlamıyla *Realist* ise, (14. yüzyıldan sonra *soyut*’la karşılaştırılan) *somut* varoluş (genelde karşı çıkılırdı buna) anlamıyla anlardı.

19. yüzyılda Realism yeni bir kelimeydi. Fransızca’da 1830’lardan itibaren, İngilizce’de 1850’lerden itibaren kullanılıyordu. Sözcük ayırt edilebilir dört anlam geliştirdi: (i) Nominalistlerin öğretilerine karşıt olarak Realistlerin öğretilerini tarihsel olarak anlatan terim; (ii) zihin veya ruhtan bağımsız fi-

ziksel dünyaya dair yeni öğretileri anlatan bir terim; bu anlamıyla bazen NATURALISM veya MATERIALISM (bkz. bu maddeler) ile yer değiştirebilir; (iii) bizim hayal ettiğimiz ya da olmasını istediğimiz halleriyle değil, gerçekte olduğu haliyle şeylerle yüzleşmeye dair bir tanım –“duygusallığın yerine gerçekçiliği koyalım ve, görülsün görülmesin, istila edip hükmeden şu basit ve korkunç yasaların maskelerini düşürmeye kalkışalım” (Emerson, 1860); (iv) resim ve edebiyatta bir yöntem veya tutumu –önce üstün derecede doğru temsil, sonra gerçek olayları tanımlama ve nesneleri fiilen var oldukları şekilde gösterme taahhüdü– anlatan bir terim.

Özellikle (iv) numaralı anlam konusunda böylesine şiddetli ve çoğunlukla karışık bir tartışma olması şaşırtıcı değildir. (i) ve (ii) numaralı anlamlar artık doğal olarak göz ardı edilebilir: (i) çünkü artık yahtılmış ve özel bir tarihsel göndermedir; (ii) çünkü tüm pratik amaçlar için bu anlamı *materialism* kendi üstüne almıştır. (iii) numaralı anlam gündelik kullanımda hâlâ çok önemlidir. Emerson örneğinde *real*'in tanıdık rolü açıktır: yasalar görülebilir veya görülmez. Fakat kullanım “haki-katlerle yüzleşme” olarak yaşamını sürdürdü; 19. yüzyılın ortalarına özgü yeni, karakteristik sıfat *realistic*'te olduğu gibi: “could not be reconciled to life by any plain view of things, by any realistic calculations” [dosdoğru bir bakış açısıyla, gerçekçi hesaplamalarla uzlaştırılmaz hayatla] (Seeley, 1869). Sorun şu ki, bu kullanımında çoğu insan herhangi bir konuda kendi bakış açısının gerçekçi olduğunu iddia eder. Fakat, bir durumun gerçekten kavranışı üstüne kurulu olma şeklindeki eski anlamından tutun, *practical*'ın anlamlarından birinin örtülü tahammülsüzlüğünü paylaşan şu anda daha yaygın olan bir anlama kadar uzanan apaçık bir uygulama yelpazesi vardır. “Let's be realistic” [gerçekçi olalım] muhtemelen “let us look at the whole truth of this situation” [bu durumun doğruluğuna bir bütün olarak bakalım] (ki bu var olan gerçekliğin değişebilir ya da değişiyor olmasına olanak sağlar) anlamından çok, (*limits* sözcüğü, genelde mevcut ve yerleşik biçimleriyle güç veya paraya ilişkin acı gerçekler anlamında olmak üzere)

“let us accept the limits of this situation” [bu durumun kısıtlmalarını kabul edelim] anlamındadır. Böylece, her ne kadar realistic (krşl. *reasonable*) işadamları ve politikacılar arasında çok gözde bir sözcük olsa da, bir tür sınırlı hesaplama nüansı edinmiştir; ve bu durumda genellikle, her iki bakış açısından da *idealistic*’e karşıttır.

(iv) numaralı anlam en zor olanıdır. Amacın “şeyleri gerçekte oldukları gibi göstermek” olduğu söylendiğinde resim ve edebiyatta bir tartışmaya son verilmiş olmaz, yalnızca başlatılmış olur. Shelley’in *Prometheus Unbound*’daki Şair üzerine dizelerinde olduğu gibi eski *idealism*’den kalan bir anlamı vardır:

Günün ilk ışıklarından karanlık çökünceye dek seyredecek
Gölden yansıyan gün ışığını
Yeşeren sarmaşıktaki sarı arıları
Ne duyacak ne de görecek neler olduklarını onların;
Ama bunlardan yaratabilir
Canlı insandan daha gerçek biçimleri,
Ölümsüzlüğün bebelerini.

Burada sadece gerçek değil *biçimler* de vurgulanmalı: gözlem nesnelerine karşı ilgisiz ve bunlara kesinlikle bağlı olmayan, ama ölümsüz öz veya kendilikleri fark eden [realize] şiirsel bir yaratım. (Realize’ın bu kullanımı 17. yüzyılda başladı ve 18. yüzyılın ortalarından itibaren yaygındı: “an Act of the Imagination, that realizes the Event however fictitious, or approximates it however remote” [ne kadar hayalî olsa da olayı anlayan, ne kadar uzak olsa da yakınlaştıran bir düşleme edimi] (Johnson, *Rambler*, 60; 1750). Bir şeyleri canlı şekilde hayata geçirme *yöntemleri* ve *etkisi*’ni anlatacak biçimde kullanılan terim, modern eleştiride popülerdir.) Sonuçta realism’den ayırt edilen ve realism ile bu gruptaki diğer sözcükler arasında karşıtlığa izin veren de, bu kullanımdı; Swinburn’ün “yavan gerçekçilik” ve “şiirsel gerçeklik” arasında kurduğu karşıtlıkta olduğu gibi (1880). Bu tür konumlardan, realism real’dan kaçmakla suçlanmıştır defalarca.

Resim ve edebiyatta realism'in hem bir yöntem hem de genel bir tutum olduğunu anladığımızda zorluk daha da artar. Edebiyatta ROMANTICISM (bkz. bu madde) veya *Hayalî* ya da MYTHICAL (bkz. bu madde) konulardan, yani gerçek dünyaya ait olmayan şeylerden ayrılır. Bir yöntemi tanımlamak için kullanıldığında genelde övgü ifade eder – karakter, nesne, eylem, durumlar gerçekçi betimlenmiştir: yani betimleme ya da görünüş olarak hayata benzerler; gerçekçilik gösterirler. Ayrıca çoğunlukla şu anlamlarda kusur veya kısıtlılık da belirtir: (a) iç gerçekliğinden çok dış görünüşü itibariyle betimlendiği ya da temsil edilenin sadece yüzeysel görüldüğü; (b) aynı itirazın daha modern biçiminde, nesnelerin görünüşünde ya sıradan gözlemle ulaşılamayan veya kusursuz biçimde veya hiç temsil edilmeyen birçok gerçek güç vardır – iç duygulardan derinde yatan toplumsal ve tarihsel hareketlere kadar– öyle ki “yüzeye ilişkin” bir gerçekçilik önemli gerçekleri görmeyebilir; (c) tamamen farklı bir itirazla, bu TEMSİL'in (bkz. REPRESENTATION) içinde olduğu, dil veya taş, boya, film ORTAM'ı (bkz. MEDIA), *temsil edilen* nesnelerden kökten farklıdır, öyle ki “yaşama benzer temsil” etkisi, “gerçekliğin yeniden üretimi” en iyi haliyle sanatsal bir gelenek, en kötü haliyle REPRESENTATION biçimlerini *gerçek* olarak algılamamıza yol açan bir yanıltmacadır.

(a) ve (b) itirazlarının karşısına, bu itirazların haklı olarak yapılabileceği NATURALISM'i (bkz. bu madde) biçim olarak kullanmış, fakat daha sonra “doğalcı” gözlemin tek başına seçemediği, realism'in ise tüm amacının keşfetmek ve ifade etmek olduğu işte bu gizli veya derinde yatan güç ve hareketleri kapsamak veya vurgulamak için, realism'i –bazen psychological realism [psikolojik gerçekçilik] veya socialist realism [toplumcu gerçekçilik] gibi daha da özelleşmiş biçimlerde– alıkoyan özelleşmiş anlamıyla realism çıkarıldı. Real'in anlamlarının eski rolüne bağlıdır bu, fakat dinamik psikoloji veya MECHANICAL MATERIALISM'e [mekanik maddecilik] (bkz. bu madde) karşıt olarak DİYALEKTİK'TEN (bkz. DIALECTICAL) türeyen anlamlarında olduğu kadar, artık doğal biçimde

realism'den bir terim olarak kaçınan idealist anlamda da önemli olmamıştır. Reality burada sadece durağan görünüş olarak değil, psikolojik, toplumsal veya fiziksel güçlerin hareketi olarak algılanır; realism o halde bunları anlama ve tanımlamaya dönük bilinçli bir vaattir. Bu durumda belli özelliklerin realistic betimlemesi veya *temsili*ni içerebileceği gibi içermeyebilir de.

(c) itirazı ilk başta *yaşam-benzeri* anlamındaki realistic'e yönelir. Realist resim veya edebiyat artık alıştığımız belirli bir MEDIUM'da (bkz. bu madde) diğerleri gibi bir CONVENTION (bkz. bu madde), bir dizi biçimsel REPRESENTATION (bkz. bu madde) olarak görülür sadece. Nesne gerçekten yaşam-benzeri değildir, fakat gelenek ve yinelemeyle öyle görünmesi sağlanmıştır. Bu görece zararsız veya aşırı zararlı olarak görülebilir. Bunu zararlı görmek, bu durumda en azından (ve muhtemelen daha genel olarak) orada olan şey özel yazma, resmetme ve film çekme uygulamalarıyla yapılmış bir şey olsa da, gerçekliğin bir sahte-nesnel yorumunun (tarihin belirli bir aşamasına veya insanlar arasında ve insanlarla şeyler arasındaki bir dizi ilişkiye dayandığı nihayetinde belli olacak bir yorum), gerçeklik yerine konulduğu sezgisine (*mekanik maddecilik*'te olduğu gibi) bağlıdır. Onu gerçeklik veya gerçekliğin sadık bir kopyası olarak görmek bu aktif ögeyi dışlamak ve aşırı durumlarda bir FICTION [kurgu] (bkz. bu madde) veya CONVENTION'ı [uzlaşım] (bkz. bu madde) gerçek dünya olarak göstermek anlamına gelir.

Realism'in sadık *temsil* iddialarının çoğuna karşı güçlü bir argümandır bu, fakat realism'in bu anlamıyla ilişkili argümanın bütün bir hareket olarak realism'le ilişkili biçimde kabul edilebilmesi bir yol kazasıdır. Böylelikle *naturalism*'den ayrılan realism anlamıyla ve özellikle gerçek güçleri kavrama ve betimlemeye ilişkin bilinçli vaat (en iyi haliyle böylesi her girişimle ilişkili bilinçlilik ve sanatsal üretim [composition] süreçlerini anlamayı kapsayan bir vaat) anlamıyla uyumlu hale getirilebilmiştir. Bununla birlikte daha sık karşılaşılan tartışma, belli entelektüel oluşumlarda (ayrıntılı sanatsal üretim pratiği-

ne ve özellikle üretimin meydana geldiği temel biçim ve yapılara yönelik dikkat gücünün edebi, resimsel ve entelektüel pratik dışındaki güçlere ilgisizliğe eşlik ettiği ya da ilgisizliği haklılaştırmak için kullanıldığı) FORMALISM [biçimcilik] ve STRUCTURALISM'in [yapısalcılık] (bkz. bu maddeler) idealist yöntemleriyle ilişkilendirilmiştir; oysa geniş anlamıyla realism'in amacı (hatta bazen safça) bu güçleri hesaba katmaktır. Realism'in tarihsel önemi, toplumsal ve fiziksel gerçekliği (genelde maddeci anlamda) edebiyat, resim ve düşüncenin temeli haline getirmiş olmasıydı. Tarihsel olarak bu amaçla ilişkili yöntemlere karşı birçok marjinal itiraz öne sürülebilir ve açıkça idealist bir konumdan bizzat amacın kendisine karşı birçok radikal itiraz dile getirilebilir. Fakat yakın zamanda en sık meydana gelen şey, sanki radikal sorunlarmış gibi marjinal sorunların gevşek surette genişlemesi oldu ya da marjinal sorunlara dikkat çekmek o kadar yaygınlaştı ki, maddeci veya idealist bakış açısından, söz konusu radikal sorunlar, gerçekte unutuldu.

Real, realistic ve reality kullanımının birçok örneğinde gereken eleştirel dikkatin, en azından realism'in kullanımlarında görülen olağanüstü çeşitlilik konusunda da gerektiğini eklemeye pek gerek yok.

Bkz. CONVENTION, CREATIVE, FICTION, MATERIALISM, MYTH, NATURALISM, PRACTICAL, RATIOANAL, SUBJECTIVE

REFORM [Reform, yeniden yapılan(dır)ma]

Reform fiil olarak İngilizce'ye 14. yüzyılda, eski Fransızca yakıncık *reformer*, Latince *reformare*'den –yeniden şekillendirmek– geçti. İlk kullanımlarının çoğunda iki gizil anlamı arasında ayırım yapmak çok zordur: (i) asıl biçimini geri vermek; (ii) yeni bir biçim vermek. Her iki kullanımın da açık örnekleri vardır, fakat birçok bağlamda bir şeyleri daha iyi olacak biçimde değiştirme düşüncesi, daha önceye ait ve daha az bozulmuş bir durumu geri getirme düşüncesiyle derinden derine karışüyordu (krşl. *amend*, Latince yakıncık *emendare*'dan –ku-

surunu giderme-; çoğu zaman reform yerine kullanılabilirdi, fakat daha belirsiz ya da kısıtlı bir gönderme ile ortaya çıktı; ayrıca krşl. *reaction*). Fiilden türeyen ilk isim 15. yüzyıldan itibaren reformation'dır ve bu da aynı anlam bulanıklığını sergiler. 16. yüzyılın büyük dinsel Reformation'ı, bunu gerçekleştirmek için yeni biçim ve kurumlara ihtiyaç duyduğunda dahi, güçlü bir arınma ve geri getirme anlamı içeriyordu. Reform sözcüğünde devam eden hareketlilik *Hamlet*'deki (III, ii) şu konuşmada açıktır:

I hope we have reformed that indifferently with us, sir.
O, reform it altogether.

[Umarım işi aramızda iyi hallettik (reforme ettik), beyim
Bütünüyle yeniden yap.]

17. yüzyılın sonlarından itibaren alternatif bir yazımı, yani re-form ("Re-form ve New-Mold", 1695) kimi daha güçlü kullanımlarını daha bir açık kıldı. Yine de en genel anlamıyla reform, bilinen ya da mevcut ilkeler ışığında var olan durumu ıslah etmeye yönelik içerimler taşımayı sürdürdü ve bu kullanım innovation'a [yenileme] olduğu kadar, restoration'a [yeniden kurma] doğru da kayabilir. 17. yüzyılın ortalarından itibaren yaygın isim reform biçimini aldı, fakat 18. yüzyılın sonlarına kadar hâlâ asıl olarak reformation gibi bir süreç adıydı. 18. yüzyıla ait bir açıklama (Bailey) "Reform... a re-establishment or revival of a former neglected discipline; also a correction of reigning abuses" [Reform... ihmal edilmiş eski bir disiplinin yeniden kurulması veya canlandırılması; ayrıca mevcut suistimallerin düzeltilmesi] diye yazıyordu. Özel bir ölçü için kesin bir isim olarak reform 18. yüzyılın sonlarından itibaren yaygındı. Aynı dönemde büyük harfle yazıldı ve asıl olarak Parlamento ve oy kullanma hakkıyla ilişki içinde siyasal bir eğilim olarak soyutlandı; bu dönemde tamamıyla yeni biçimler öneriliyordu, fakat genelde özgürlüğün yeniden kurulması anlamındaydı bu.

Parlamentar temsil tartışmasında Reform radikal bir terim oldu (krşl. Radical Reform, 18. yüzyıldan itibaren) ve 1641

gibi erken bir tarihte *subtle* [kurnaz] (kibar bir söz sayılmaz) *parliamentary reformist*'ler Jakobenlerle görüşüyordu (Windham, 1792) ve 1830'da Lady Granville tarafından *violent reformist*'ler ("ateşli" anlamında) olarak görülüyorlardı. Sözcükteki hareketlilik açıktır. Krşl. "these Unions were to be for promotion of the cause of reform, for the protection of life and property against the detailed but irregular outrages of the mob..." [bu birlikler reform davasının teşvik edilmesini, hayat ve mülkiyet hakkının kalabalığın ayrıntılı ama düzensiz saldırılarına karşı...] (*The Times*, 1 Aralık 1830): "that reform which had thus been obtained appeared to him to have been the ultimate means of strenghtening the hands of corruption and oppression" [bu şekilde elde edilen o reform, onlara ah-lâksızlığın ve zulmün ellerini kaçınılmaz olarak güçlendiren araçlar olarak görünmektedir.] (Rider, *Leeds Times*, 12 Nisan 1834; bu ve bundan önceki örnek E. P. Thompson tarafından alıntılanmıştır: *The Making of the English Working Class*, 810-26; 1963).*

Sözcükteki hareketliliğin desteklediği bu anlaşmazlıktan, *reformism* ve *reformist*'in 20. yüzyıl anlamı ortaya çıktı. *Reformism* özellikle 1870 ve 1910 arasında sosyalist hareket içindeki tartışmada türetilmiş yeni bir sözcüktü: tartışmanın konusu, kapitalist toplumun değişmesi mi gerektiği yoksa aslında aşamalı olarak, yerel ve özel yollarla kendiliğinden mi değiştiği; ya da kapitalizmin yerine sosyalizmin geçirilmesi gerekliliğinin üstünü örttüğü (REVOLUTION (bkz. bu madde)) veya fiilen bu yerine geçirmeyi önleme maksatlı olduğu için bu tür reformların önemsiz veya aldatıcı olup olmadığıydı. 20. yüzyılda *Reformism* bu son iki anlamın ikisini de taşıyordu ve 16. yüzyıldan itibaren çağdaşı olduğu *reformer*'a genelde eşdeğer olan *reformist* artık, *reformer*'ı eski genel anlamına terk ederek, *reformism* anlamına özgü olmuştur.

Bkz. FORM, RADICAL, REVOLUTION

(*) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yay., 2004. s. 961 ve s. 979.

REGIONAL [Bölgesel]

Region İngilizce'ye 14. yüzyılın başlarında Latince yakınkök, *regionem* –yön, sınır, bölge– Latince kök sözcük *regere*'den –yönlendirmek veya yönetmek– geçmiştir. Region'ın "krallık" şeklindeki eski kullanımı, daha geniş olan ülke ya da büyük bir alan anlamından daha önemsiz hale gelmiştir, Caxton'da olduğu gibi: "came into the regyon of fraunce". Sözcük içinde, ayrı bir alan ile belli bir bölge arasında çok açık bir gerilim var. Her iki anlam da hayatta kalmıştır, ancak önemli bir tarih taşıyan bunlardan ikincisidir. Anlamların ikincisinde her şey şu ilişkiye dayalıdır: nerenin bölgesi? Bir sürü genel kullanım mevcuttur: "infernall regions" [cehennemi bölgeler] ya da "eternal regions" [ebedi bölgeler] (Milton, 1667); ya da "regyon of the ayer" [hava bölgesi/sahası] (Caxton, 1477); ya da "every region of science" [bilimin her alanı] (Johnson, 1751) ya da "the region of mythology" [mitoloji alanı] (Jowett, 1875). Ancak kritik kullanımı dünyanın farklı bölgelerinin tanımlanmasındadır: "Libya is a region or coste of the countree of Afrika" [Libya, Afrika kıtasının bir bölgesi ya da kıyısıdır] (1542). Burada öncelikle siyasal kullanımın yolunu açan, hâlâ fiziksel olan adlandırmadır ve region idari bir alana, böylece daha büyük bir siyasal bütünün parçasına dönüştü: "the Roman governor... gave charge that Macedonia should be divided into four regions or dioceses" [Romalı vali... Makedonya'nın dört ayrı bölgeye ya da psikoposluğa ayrılması talimatı verdi] (Hooker, 1600). İmparatorluk yönetiminde ya da kilise yönetiminde, sonradan merkezî ulus–devletlerin gelişiminde, region böylelikle sadece parça değil, daha büyük bir siyasal varlığın alt parçasına dönüştü (krşl. DIALECT).

Bu etki en çok, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sıfat olarak gelişen regional'da [bölgesel] gözlemlenebilir. Kullanımlarının birçoğu bu hükmetme ve buyruk altında olma varsayımları çerçevesindedir: "annext the Regional Church to the City-Church" [Bölgesel kiliseyi şehir kilisesine bağlamak] (1654). 19. yüzyılda regionalism [bölgeselcilik] önceleri as-

linda eksik merkezîleşmeyi göstermek üzere ortaya çıktı: “that unfortunate ‘regionalism’ of Italy” [İtalya’nın şu talihsiz ‘bölgeselcilik’i] (*Manchester Guardian*, 1881). Bölgelerin ayırt edici özelliklerini yeni kimlik biçimleri veya “öz-yönetim” derecelerine bir temel yapmaya kalkışan bazı karşı hareketler ortaya çıkmış olmasına rağmen, öncelikli siyasal içeriği bu anlam bünyesinde devam etti. Bu karşı hareketin boyunduruk altına alan tarafı kabullenmesi çok ilginçtir. Krşl. önceki veraset ve kalıtım anlamlarından iktidarı devretme anlamına doğru gelişmiş olan “devolution” (Latince kök sözcük *devolvere* –aşağı yuvarlanmak–) sözcüğünün kullanımı, özellikle de Blackstone’da (1765): “this devolution of power, to the people at large, includes in it a dissolution of the whole form of government established by that people” [genel olarak halka iktidarın devredilmesi, o halkın kurduğu bütün bir yönetim biçiminin çözüldüğünü de kendi içinde barındırır]. Blackstone’da ya da çağdaş tartışmada süreç iktidarın aşağıya devri olarak görülür: egemenlik ve itaat koşullarıyla ilgili bir sözleşme.

Yine de kültürel bir terim olarak regional’in daha karmaşık bir geçmişi vardır. DIALECT gibi o da “tâbi” ya da “aşağı” bir biçimi belirtmek için kullanılır, tıpkı (bir tek derslikte değil) bir yerlerde bir “ulusal aksan” olduğunu içerimleyen regional accent’da [yerel ağız] olduğu gibi. Ancak regional novel’da [bölge romanı], bu da kısıtlayıcı bir yargı olmakla birlikte, ayrı bir yer ya da yaşam tarzı olduğu kabulü bulunabilir. Londra veya New York’ta geçen bir roman değil de, Göller Bölgesi ya da Cornwall’da geçen bir romanın sıkça regional olarak adlandırılması ilginç bir noktadır. Meşhur *metropolitan-provincial* [büyük kent-taşra] kültürel ayrımıyla örtüşür bu. Basit siyasal ayırmadan ortaya çıkmıştır. Yunanca yakıncık *metropolis* –ana kent, dolayısıyla önde gelen kent; *province*, eski Fransızca ya kmcık *province*’tan, Latince kök sözcük *provincia*– (fethedilmiş) topraklardan oluşan bölge ya da yönetim. 18. yüzyılın ortalarında, özellikle 19. yüzyılda *metropolitan* ve *provincial*, incelmış ya da ince görgü ve zevkler ile görece ilkel ya da kısıtlı görgü ve zevklerin karşıtlığını anlatmak üzere kullanılma-

ya başladı gitgide. *Provincialism* 18. yüzyılda ortaya çıktı; *metropolitanism* ise 19. yüzyılın ortalarında. Dolayısıyla egemen kullanımda *provincial* ve *regional* referans alman bir merkeze göre daha alt düzeyde bulunmalarıyla vurgulanırlar. İngiltere’de *regional* ve *provincial*’a rastlamak için ne kadar ilerilere gidilmesi gerektiği ilginç bir noktadır. Londra’ya yakın olan (Middlesex, Surrey, Kent, Essex; hatta bazen Hertfordshire ve Sussex) Londra etrafındaki idare merkezleri (*Home Counties*) ile ilgili bir tuhaflik vardır. Burada geçen bir roman *regional* olarak anılmaz. Merkezî yasa ve yönetim (*Home Counties* muhtemelen yasal *Home Circuit*’den türemiştir) metropolitan varsayımlarını komşuluğa göre genişletirler, bununla birlikte aynı türden kültürel farklılık bu kez de *suburban* [banliyö] (19. yüzyılın sonlarından itibaren bu anlamı taşır) ile dile getirilir.

Ancak *regional*, *provincial* ve *suburban*’dan farklı olarak, *regionalism*’in modern kullanımlarının gösterdiği karşı harekette olduğu gibi, alternatif bir olumlu anlama sahiptir. Özellikle mimari ve yemek kültürüyle ilgili olan, kendine has değerli bir yaşam tarzı içerimleri taşır. Yayınlar (radyo, televizyon, gazete) ile ilişkili olarak, *local* [yerel] ile birlikte bu içerimlerin bir kısmını taşımıştır. Ancak *centralization* [merkezîleşme] ve ya *overcentralization*’a [aşırı merkezîleşme] ve *megapolitan* (Yunanca *megas*’tan gelen büyük, büyük ana kent anlamında değil, *megalomaniac* ile bağlantılı olarak ya da fazlaca büyük bir ebatla çarpıklık anlamı) diye nitelenen *metropolitan* [büyük kente özgü] niteliklere karşı gözlemlenebilen günümüzdeki düşünce hareketi hâlâ öncelikle geçmişteki itaat çerçevesinde ifade edilmektedir.

Bkz. CITY, COUNTRY, DIALECT, STANDARDS

REPRESENTATIVE [Temsilci, temsili]

Represent’in merkezinde yer aldığı sözcükler grubu çok karmaşıktır, ve uzun zamandır hep böyle olmuştur. Represent İngilizce’de ilk 14. yüzyılda belirir, present zaten bir fiil olarak

'to make present' [var etmek] (bir şey sunma anlamı 14. yüzyılda çıktı) anlamında kullanılmaktaydı. Represent kısa sürede var etme ile ilgili bir dizi anlam kazandı: birinin kendini fiziksel anlamda genelde otorite sahibi bir kişi huzuruna çıkarması; ayrıca bir şeyi kafada oluşturmak anlamında ("Aulde storys that men redys, Representis to thaim the dedys, Of stalwart folk", Barbour, 1375) ve resimde ("representid and purtraid", yak. 1400) ya da piyeslerde ("this play... representyd now in yower syght", yak. 1460) göze görünür kılmak anlamında. Ancak gene 14. yüzyılda represent "simgeleme" veya "yerine geçme" anlamlarında kullanıldığında önemli bir genişleme gerçekleşti ('ymagis that representen pompe and glorie of tho worlde', Wyclif, yak. 1380). Bu aşamada (a) akılda oluşturmak ve (b) mevcut bulunmayan bir şeyin yerini tutmak anlamlarının ciddi bir biçimde örtüştüğü çok açık. Bu anlamlar arasında ayrışmaya götürecek olan şey, bazı kullanımlarda, o dönemde ayrışma olarak bile algılanmamış olabilir. Ayırt edilebilen "başkalarının yerini tutma" anlamının ortaya çıkışının izlerini sürmek kolay değil. Birçok eski siyasal kullanımın "yerine geçme" yerine "simgeleme" anlamı vardır. I. Charles, Parlamento Kamaralarını 'the Representative Body of the Kingdome' [krallığın temsil organı] (1643) diye tanımladığında, özellikle tartışma konusu olan şeyi hatırlarsak, ifade edilen şey Parlamento üyelerinin seçmenlerin görüşlerini "temsil ettiği" değil, Krallığın somutlaştırılması ve simgelenmesi olduğu açıklık kazanır. Yani, varsayılan bütünsel hal ya da durum belli bir kurum tarafından temsil ediliyordu; representative niteliği, dağınık ve farklı görüşlerin bir araya getirilmesi ve, daha modern anlamda, temsil edilmesinden çok bir bütün olarak durumdan kaynaklanıyordu. Bu kullanım hâlâ "ülkenizi yurtdışında temsil etmek" gibi ifadelerde görülür. Siyasal temsilci siyasal imgedir.

Başkaları yerine geçme anlamı asıl olarak 17. yüzyılda, çok daha ayrı bir yoldan kullanılmaya başladı. Her zaman bir başkasının adına temsil eden anlamında represent kullanılmıştı ("our Generall sent Cap. Jobson, repraesentinge his person

with his authoritie” [generalimiz otoritesini temsil etmek üzere Yüzbaşı Jobson’ı gönderdi], 1595). Bu anlam özellikle hukuki konularda kullanılmaya elbette devam etti. Genişletilmiş siyasal anlamı, 17. yüzyılın ortalarında görülebilir: “the Burgesses (the representatives of the people)” [Kasabalılar (halkın temsilcileri)] (1658), burada eski anlamı hâlâ kısmen mevcuttur; Cromwell’in “I have been careful of your safety, and the safety of those that you represented” [Sizin güvenliğinizi ve temsil ettiklerinizin güvenliğine özen gösterdim] (1655) sözü; ve Coke’un “We will therefore enquire... whether a House of Commons, as it now stands, can be their Representative” [Doğrusuyla Avam Kamarası’nın şimdiki haliyle onların temsilcisi olup olamayacağını araştıracağız] (1600) sözü. Bu kullanımların hiçbirisi modern represent ile eşdeğer olup olmadığı konusunda yeterince açık değildir ve bazı açılardan bu belirsizlik bizzat terimin bünyesinde de sürmüştür. Bir taraftan Steele’in ‘Seçilmiş olan, Seçmenlerin gerçek Temsilcisi haline geldi’ (1713) diyerek zorunlu bir niteliği getirdiğini görüyoruz ve “Junius” “İngiliz ulusu, temsilcileri tarafından ağır bir biçimde incitildiklerini beyan etmektedir” (1769) cümlesinde gerekli bir ayrım yapmıştır. Ancak bir diğer taraftan Burke’ün representative ile *delegate* [delege] arasında yaptığını fark ettiğimiz dikkate değer ayrım, representative’in siyasal anlamından çok (onu seçenlerin görüşlerini temsil etme, ortaya koyma) kısmen simgesel anlamına dayanmaktadır (kendi koşullarında başkalarını temsil etmek). Bu ayrım hâlâ birçok politikacı tarafından geleneksel olarak tekrarlanmaktadır ve representative ve hâlâ açıkça bu anlam karmaşıklığı ve bulanıklığını barındırmaktadır. Günümüzdeki, temsilcilerin *emir altında* olmaları (yani onları seçen ve görüşlerini temsil ettikleri kişilerden talimat almaları) mı gerektiği, yoksa *azledilmeye* tâbi tutulmaları mı gerektiği (yani seçmenlerin temsilcinin kendi görüşlerinin temsilcisi olmadığı beyanında bulunabilmesi) üzerine süregiden tartışmada gözlemlenebilir bu. *Emir* ve *azil* düşüncelerine (represent’in tek bir anlamını çıkarıyor gibi görünüyorlar) itirazın öz niteliğine bakıldığında, representative’in

hazır bulunmayan başkalarının genel veya simgeleme niteliği şeklindeki başka bir anlamının yoğun biçimde kullanıldığı görülür. Representative'in 17. yüzyıldan beri herkesçe kabul edilen, tipik örnek veya numune anlamındaki genel kullanımı bunu kolaylaştırır.

Temsilî DEMOCRACY (bkz. bu madde) ile ilgili tartışmalarda bu nokta çok önem kazanır. Bu kavram şu anlamlara gelebilir (i) örnek kişilerin belirli aralıklarla seçimi veya (ii) genelde seçmenleri için (onlar "adına" ya da "namına") konuşan kişilerin belirli aralıklarla seçilmesi ya da (iii) onları seçenlerin görüşlerini sürekli temsil edecek (onların yokluğunda var edecek) kişilerin belirli aralıklarla seçilmesi. Bu görevlerin her birine genelde temsili demokrasinin özü olarak vurgulanan rekabetçi seçimle gelme olgusu, görevlerin kendilerinin birbirinden kökten farklı olduğu yönündeki bir o kadar önemli gerçeği değiştirmez. Pratikte *emir* ve *azil* hakkındaki tartışmalar anlam (iii)'ü kullanır ve (i) ve (ii)'ye dayalı tartışmalarla buna karşı çıkılır. Tartışmalar *katılımcı demokrasi* gibi alternatif tanımlar üretecek kadar hararetli olmuştur. Bu kavramda vurgu, insanların 'temsilcileri' tarafından yönetilmelerinden kendi kendilerini yönetmelerine kaydırıldığı ölçüde, anlam (i) ve (ii)'yi bertaraf edecek ancak pratik nedenlerden ötürü çoğu zaman anlam (iii)'ü alıkoyacaktır.

Bu arada represent'in resim ve edebiyatta yaşadığı gelişme, en az bu kadar karmaşıktır. Gördüğümüz gibi representative, bir simge veya imge ya da göze veya akla sunma anlamlarındaydı. 18. yüzyıldan itibaren *tipik/örnek* anlamıyla representative, karakterlerin ya da durumların betimlenmesinde kullanılmaya başladı. 19. yüzyılın ortalarından itibaren bu yaygınlaştı ve REALISM veya NATURALISM'in (bkz. bu maddeler) belirleyici bir unsuru olarak geniş biçimde kullanılmaya başladı. Sonraları representation'm eski bir anlamı –bir şeyin görsel olarak vücut bulması– özelleşerek birebir "yeniden üretim" anlamına gelmeye başladı ve bu anlamda, muhtemelen 20. yüzyılda, kendine özgü representational art [temsili sanat] kategorisini doğurdu. Ancak ne represent ne de representati-

on'ın genel anlamlarında bu özelleşmeyi kaçınılmaz kılan bir şey vardır. Aslında birebir *yeniden üretme*'ye yaptığı vurgu, siyasal anlamın ana gelişimine karşıt olarak işlemiştir. Ancak şu anda çok sağlam biçimde yerleşmiş, hatta (geçmişi düşünüldüğünde ironi oluşturarak) *symbolic* [simgesel] ve *symbolizing* [simgeselleştirici] anlamlarıyla karşıtlık içinde yer almıştır. (*Symbol* eskiden sahip olduğu işaret, alamet veya genel bir durum, koşul ya da öğretinin özeti anlamlarından; başka bir şeyi represent eden şey şeklindeki ara anlamı vasıtasıyla, anlamlı ama özerk olan –representation değil, *imge*– başka türlü tanımlanmayan ya da özellikle tanımlanmamış bir şeyi kendi içinde tanımlamayı ifade eden şey şeklindeki en son anlamı ile benzer bir anlam bulanıklığı geliştirmiştir.) Representative ve representational'm resim ve edebiyat terimleri olarak ayrı anlamları arasında bir çakışma olduğunu düşündüren örnekler vardır. Bu, REALISM (bkz. bu madde) ile ilgili tüm tartışmaların genel özelliğidir, ancak *typical* ve birebir *yeniden üretilmiş* anlamları arasında illa bir özdeşlik olması gerekmez; daha çok sınırlı bir tarihsel bağlantıdır bu.

Siyasal ve sanatsal anlamlarında representative ve representation'ın ne derece çakıştığını kestirmek kolay değil. *Typical* anlamında, her iki bağlamda da başkaları ya da başka şeyler için (“gibi” ya da “yerine”) olmak, muhtemelen derin bir yaygın kültürel varsayım yatmaktadır. Aynı zamanda bu varsayım da, hem representational ile representative arasındaki ilişkiler konusunda resimdeki tartışmalarda, hem de representative democracy'ye ilişkin tartışmalarda çelişki kendini gösterir.

Bkz. DEMOCRACY, IMAGE, REALISM

REVOLUTION [Devrim, ihtilal, inkılap]

Revolution'm bugün başat ve özelleşmiş bir siyasal anlamı var, ama bu anlamın tarihsel gelişimi önemlidir. Sözcük İngilizce'ye 14. yüzyılda eski Fransızca yakınkök *revolucion*, Latince *revolutionem*'den, o da Latince kök sözcük *revolvere*'den –dön-

mek, devretmek– gelir. İlk kullanımlarının tümünde mekânda ya da zamanda bir dönme hareketini anlatıyordu: “in whiche the other Planetes, as well as the Sonne, do finyshe their revolution and course according to their true tyme” [Güneş gibi öbür gezegenler de kendilerine uygun zaman içinde devirlerini tamamlarlar] (1559); “from the day of the date heereof, to the full terme and revolution of seven yeeres next ensuing” [O günkü tarihten, sonraki yedi yıllık dönemin bitip tamamlanmasına kadar] (1589); “they recoyl again, and return in a Vortical motion, and so continue their revolution for ever” [Yeniden toparlanırlar ve dikey bir hareketle ebediyen dönmeye devam ederler] (1664). Yinelenen fiziksel harekete ilişkin olan bu ilk kullanım, büyük ölçüde teknik bir anlamda motorlara ilişkin olarak hâlâ yaşıyor: genelde revs olarak kısaltılan revolutions per minute [dakikada devir sayısı].

Siyasi anlamın ortaya çıkışı son derece karmaşıktır. Önceden yerleşik düzene karşı harekete geçmeyi hangi sözcüğün anlattığına bakmak gerek ilk olarak. Elbette (yasal otoriteye ihanet şeklindeki köken anlamıyla) *treason* vardı, ama en genel sözcük *rebellion* idi. Bu sözcük 14. yüzyıldan itibaren İngilizce’de yaygındı. Sözcük, Latince’de birebir “savaşın yenilenmesi” anlamından, silahlı kalkışım ya da muhalefet, genişleme yoluyla da otoriteye açıktan açığa direniş anlamını geliştirmişti. *Rebellion* ve *rebel* (sıfat, fiil ve ad olarak) bu dönemde artık normalde (ama anlamlı bir biçimde her zaman değil) *revolution* ya da *revolutionary* dediğimiz şeyi anlatan temel sözcüklerdi. Bir de 16. yüzyıldan itibaren, Fransızca yakıncık *révolter*, Latince *revolutare*’den –yuvarlanmak, dönme– gelen, başlangıçtan bu yana İngilizce’de siyasal bir anlamla kullanılan *revolt*’un anlamlı biçimde geliştiği görülür. İki sözcüğün, *revolt* ile *revolution*’m, döngüsel bir hareketten siyasal bir kalkışım anlamına gelecek biçimde gelişmesi pek rastlantı olamaz.

Revolution muhtemelen siyasal gelişiminde *revolt*’un yakınlığından etkilenmiş olmalı, ama İngilizce sözcüğün döngüsel hareket anlamı en azından bir yüzyıl daha sürdü. Döngüsel hareketten kalkışım geçişin (hem *revolt* hem de *revolution*

on'da) muhtemelen iki temel nedeni var. Bir yandan *aşağıda-*
ki'nin üstünde *yukarıdaki* biçiminde normal güç dağılımına
ilişkin basit bir fiziksel anlam vardı. Yerleşik bir otoritenin ba-
kış açısından, *revolt* normal bir siyasal düzeni devirmeye, ba-
şaşağı çevirmeye, alt üst etmeye dönük bir girişimdir: *aşağı*
kendisini *yukarı'nın* karşısına, hatta bu anlamda üstüne koyar.
Bu, Hobbes'un *Leviathan*, II, 28'inde hâlâ belirgindir: "such as
are they, that having been by their own act Subjects, delibera-
tely revolting, deny the Sovereign Power" [onlar öyledir ki,
kendi eylemleriyle kulken, isyan ederek, Yüce Kudret'i inkâr
etmişlerdir.] (1651). Öte yandan, ama sonuçta aynı vurguya
neden olacak biçimde, sayesinde yaşamdaki pek çok olayın,
özellikle de birçok önemli kamu işinin buna yorulduğu bir
Çarkıfelek imgesi vardı. En basit anlamıyla, insanlar Talih'in
çarkında bir *aşağı* bir *yukarı* döner, daha doğrusu döndürülür-
dü. Uygulamada, çoğu kullanımda, vurgulanan *aşağıya* doğru
hareket, yani *fall* [düşüş] idi. Fakat her durumda imgenin asıl
anlamı *yukarı* ile *aşağı* arasındaki *terse çevrilme* idi: ister iste-
mez yer değiştirmesi gereken bir tepe bir de dip noktasının
özel olarak belirlenmesi bakımından çarkın sürekli hareketine
aslında o kadar benzemez. Revolution sözcüğünde asıl önemli
değişiklik en azından kısmen bunun etkisinde olmuştu. Daha
1400 yılında bu nitelik vardı:

It is I, that am come down
Thurgh change and revolucioun

[Bu benim, yere indim,
değişim ve döngülerden geçerek]

(*Romance of the Rose*, 4366)

Revolution'ın değişme şeklindeki bir anlamı 15. yüzyıldan
itibaren belirgindir: "of Elementys the Revoluciouns, Chaung
of tymes and Complexiouns" [Elementlerin Döngüleri, zaman
ve görünüşlerinin değişimi] (Lydgate, yak. 1450). 17. yüzyılın
ortalarında bile *fortune* [talih] ile ilişkisi belirgindir: "whereby
one may see, how great the revolutions of time and fortune

are” [Bununla insan, zamanda ve talihte devrimin ne kadar büyük olduğunu görebilir] (1663).

Revolt’a zaten yeterince yerleşmiş olan siyasal anlam, 17. yüzyılın başlarında revolution’da ortaya çıkmaya başladı, fakat en eski örnekleri muğlaklaştırmaya yetecek kadar eski değişim anlayışıyla çakışma görülüyordu. Cromwell bir devrim yaptı, ama “Tanrı’nın devrimleri”nin bir tek insan icadına atfedilmesi gerektiğini söylerken (Abbott, *Writings and Speeches of Cromwell*, III, 590-2), muhtemelen sözcüğü hâlâ eski dışarıdan ve BELİRLEYİCİ (bkz. DETERMINE) hareket anlamında (tıpkı *Fortune*’da, şimdi de *Providential*’da olduğu gibi) kullanıyordu. Aslında bu sözcükler bütünüünün en şaşırtıcı yanı, 17. yüzyılda, Cromwell’in devriminin düşmanlarınca *Great Rebellion* [büyük ayaklanma] diye adlandırılırken, 1688’in daha küçük olaylarının destekleyenlerce Great ve sonunda Glorious Revolution [şanlı devrim] diye adlandırılmasıdır. Birçok kullanımdan, revolution’m 17. yüzyılda, fark edildiği üzere, genel değişebilirlik ya da Talih ya da İlahi Takdir’in değişmeleleriyle hâlâ çakışmasına rağmen, siyasal bir anlam kazandığı anlaşılmaktadır. Fakat 17. yüzyılın sonlarında küçük olayın Revolution tanımını alırken, büyüğünün hâlâ *Rebellion* diye adlandırılması anlamlıdır. Yani Revolution hâlâ daha genel olarak istenilen sözcüktü ve 1796 gibi geç bir tarihte bile bu ayrımı bulabiliriz: “Rebellion is the subversion of the laws, and Revolution is that of tyrants” [Ayaklanma yasaların devrilmesidir, Devrim ise zorbaların]. (Fark edilecektir, *subversion* da aynı fiziksel imgeye, aşağıdan terse çevirmeye dayalıdır; krşl. *overthrow*.) Revolution’ın *rebellion*’a tercih edilmesinin temel nedeni, birinci sözcükteki döngüsel hareket anlamının önceki yasal otoritenin *restoration* [onarılması] ya da *renovation*’ının [yenilenmesi] içerimlemesidir, böyle bir meşrulaştırma olmadan otoriteye karşı eylemden farklı olarak...

17. yüzyılın sonlarından itibaren, revolution’m İngilizce’deki anlamı 1688 olaylarına yapılan özel göndermenin egemenliğine girdi. Olağan olarak (Steele, 1710; Burke, 1790) “the Revolution” diye gönderme yapılıyordu ve revolution’a karışan

ya da destekleyen kişiyi anlatan ilk ad olan *revolutioner* öncelikle bu özgül bağlamda kullanılıyordu. Yine de yeni bir genel anlam ağır ağır bunların arasından sıyrılıyordu ve *rebellion* ile *revolution* arasında ayırım yapmak için yeni bir neden vardı: bu bakış açısına göre, Amerikan eyaletlerinin isyanı ve bağımsızlık ilanı. *Revolution* bu kez hem yerel hem de genel olarak mücadeleyi kazandı. Belli bir hükümdara sadakatten çok siyasal sistemin yeterliliğinin esas alındığı yeni bir siyasal düşünce ikliminde, bağımsız değişimden yana olanlar *revolution* sözcüğünü *rebellion*'a yeğlemeye başladı. Bu bizim zamanımızda da önem taşır. *Rebellion* hâlâ egemen iktidar ve dostları tarafından olup bitenin –kendi bağımsız neden ve bağlılıklarıyla birlikte– *revolution* olduğu itiraf edilinceye kadar (hatta edildikten sonra bile) olağan biçimde kullanılır, gerçi bir büyüklük anlamı da eklenmiştir. “Sire... it is not revolt, it is a revolution” [Efendim... ayaklanma değil bu, devrim] (Carlyle, *French Revolution*, V vii; 1837). (*Revolt* ve *revolting*'in 18. yüzyılın ortalarından itibaren, eylemin yanı sıra duyguya da uygulandığını belirtmekte yarar var: iğrenme, tikslenme, *revulsion* duygusuna; bu da muhtemelen ayrımı derinleştirdi. *Revulsion*'ın köken bakımından *rebellare*'den –isyan etmek, başkaldırmak– gelen *revel* ile ilişkili olması ilginçtir. *Revel* sözcüğü gürültülü kahkaha anlamından geçerek canlı şenliklere özgü oldu; *rebel* ise kendi istenmeyen anlamını aldı; kendini çekme şeklindeki fiziksel bir anlamdan gelen *revulsion* 19. yüzyılın başlarında iğrenerek çekilme anlamını kazandı.)

Sözcükler arasındaki bu etkileşim aşamasında Fransız Devrimi'nin özgül etkileri, *revolution*'ın modern anlamını belirleyici kıldı. Zaman zaman meşrulaştırmak için kullanılan yasal otoriteyi onarma şeklindeki eski anlamı, PROGRESS'in [ilerleme] (bkz. bu madde) gitgide olumlu değer kazanan anlamının desteklediği yeni bir düzenin zorunlu olarak kurulması anlamına yenik düştü. Kuşkusuz insanın ORIGINAL (bkz. bu madde) haklarının kazanılması da etkiliydi. Yeni bir insan düzeni kurma anlamı, eski bir düzeni yıkma anlamı kadar önemli olmuştur her zaman için. Ne de olsa, *rebellion* ile arasındaki

ya da sonuçta palace revolution (toplum biçimlerini değil liderleri değiştirme) denilen şeyle arasındaki can alıcı ayrımı buna borçluydu. Yine de silahlı kalkışmalar ve çatışmaların gerçek tarihinden doğan siyasal tartışmada, revolution şiddet taşıyan yıkma eylemi şeklinde özel bir anlam kazandı ve 19. yüzyılın sonlarından itibaren barışçıl ve yapıcı yollar getiren yeni toplumsal düzen anlamında EVOLUTION [evrim] (bkz. bu madde) ile karşılaştırılıyordu. Yepyeni bir düzen getirme anlamında revolution sosyalist hareket tarafından büyük ölçüde güçlendirildi ve bu da revolutionary [devrimci] ve evolutionary [evrimci] sosyalizm arasındaki ayrımın biraz karmaşıklaşmasına neden oldu. Bir bakış açısından, ayrım eski düzenin şiddetle yıkılması ile barışçıl ve yapıcı değişim arasındaydı. Bir o kadar geçerli olan bir başka bakış açısından ise, yepyeni bir toplumsal düzen (CAPITALISM'e karşı SOCIALISM (bkz. bu maddeler)) için çabalamak ile var olan düzenin daha sınırlı bir değişimi ya da REFORM ("karma ekonomi" ya da "post-kapitalist toplumda" "eşitlik mücadelesi") arasındaydı. Çoğu zaman revolution'ı özelleştirmek için kullanılan yöntemler hakkındaki tartışma da genelde amaçlara ilişkin bir tartışmadır.

Revolution, revolutionary ve revolutionize [devrim yapmak] kuşkusuz, siyasal bağlamların dışında, çok geniş bir etkinlikler yelpazesi içinde kökten değişimleri ya da kökten yeni gelişmeleri anlatmak için kullanılır olmuştur. "Alışveriş alışkanlıklarında devrim" ya da "ulaşımda devrim"den söz edildiğini okumak tuhaf gelebilir ve kuşkusuz sırf "dinamik" bir yeni ürünü tanımlamak için kullanılan reklamcılık dilinden de ibaret olabilir. Fakat bir şekilde bu hiç değilse revolution'ın VIOLENCE (bkz. bu madde) ile ilişkilendirilmesinden daha tuhaf değildir, çünkü sözcüğün başlangıçtan bu yana, önemli anlamlarından biri, onarıcı olsun yenilikçi olsun, önemli ya da kökten değişim anlamı olmuştur. Fransız Devrimi'ne örneksemeyle 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarına ait fabrika sistemi ve yeni teknoloji INDUSTRIAL (bkz. bu madde) Revolution [Sanayi Devrimi] diye adlandırılmıca, yeni kurumlar ve teknolojilerin revolutionary olarak tanımlanmasının zeminle-

rinden biri hazırды. Industrial Revolution'ın [Sanayi Devrimi] yorumundaki –yeni bir toplumsal sistemden yeni icatlara uzanan– çeşitlilik bu kullanım üstünde etkili oldu. Transistor revolution [transistör devrimi] sözü social revolution [toplumsal devrim] anlamını bütün ciddiyetiyle anlayan biri için gevşek ya da önemsiz gelebilir ve technological [teknolojik] ya da second industrial revolution [ya da ikinci sanayi devrimi] polemiğe açık ya da dikkat dağıtıcı tanımlar olarak gözükebilir. Yine de sözcüğün anlamı bu kullanımların herbirini destekler. Büyük devrimlerin yüzyılında daha da anlamlı olan, uygulama ile içerim arasındaki belirgin ayrımdır, böylece siyasal anlam çevresinde toplanmış olan fırtına bulutları neredeyse dört bir yana estiklerinde serin ve zindelik veren rüzgârlara dönüşür.

Bkz. EVOLUTION, ORIGINAL, REFORM, VIOLENCE

ROMANTIC [Romantik]

Romantic karmaşık bir sözcük, çünkü modern anlamlarını iki ayrı bağlamdan alıyor: romance'ların içerik ve niteliğinden ve de Romantic Movement'ın içerik ve niteliğinden. Bu sonuncusu genelde 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başları arasında tarihlendirilir; kendi içinde olağanüstü karmaşık ve farklıdır. Fakat romantic, bundan çok daha önce İngilizce'de, başat olan modern çağrışımlarının çoğuyla birlikte kullanımdaydı. Sıfat biçimi o dönemde anlaşıldığı biçimiyle romance'tan 17. yüzyılda türetilmişti; İngilizce romantic 1650'de yılında; Fransızca *romanesque* 1661'de; Almanca *romanisch* 1663'te kaydedilmiştir. (Fransızca *romantique* ve Almanca *romantisch* İngilizce sözcüğün 18. yüzyılda yapılmış uyarlamalarıydı.) Fakat romance'ın kendisi de bu dönemde değişiyordu. Sözcük çeşitli biçimlerde, *romanz*, *romaunz*, *roman*, *romant* vb., eski Fransızca ve Provansal aracılığıyla orta Latince *romanice*'ten –“Romanic dilde olan”– geçer: yani, yeni Latin yerel dillerinde. Geniş bir biçimde söz edecek olursak, ortaçağ romansları manzum macera, şövalye veya aşk hikâyeleriydi ve ta *Paradise Lost*'ta

Milton Romance'ı hâlâ bu anlamda kullanıyordu: "what resounds in Fable or Romance of Uther's son". Romantic'i doğuracak asıl gelişme, büyük ölçüde 16. yüzyıla ait İspanyol formlarına dayalı yeni düzyazı romance'ların popüler olmasıydı. Bunlar çoğunlukla duygusal ve abartılı, ama aynı zamanda düşgücünün özgürlüğüyle şekillenmiş kabul ediliyordu. Her iki anlam da yeni sıfat biçimine geçmiştir: "the romantic and visionary scheme of building a bridge over the river at Putney" [Putney'de nehrin üzerine bir köprü kurmanın romantik ve geleceğe dönük tasarımı] (1671); "upon the onely security of Mr Harrington's romantick Commonwealth" [Mr. Harrington'ın romantik Commonwealth'inin tek güvencesi] (1660); "these things are almost romantique, and yet true" ["Bunlar neredeyse romantik şeyler, ama doğru da"] (Pepys, 1667); "that Imagination which is most free, such as we use in Romantick Inventions" ["Hayal gücünün, Romantik İcatlarda olduğu gibi, tamamen özgür kılınması..."] (1659). Bu kullanım yelpazesi devam etti ve yelpazeye belli yerlerin tanımı olan popüler bir kullanım eklendi: "a very romantic seate" (Evelyn, *Diary*, 1654).

Yeni bir edebi, sanatsal ve felsefi hareket olarak romantic esasen 19. yüzyılın başlarına, öncelikle Almanya ve Fransa'ya ait (A. W. Schlegel ve Mme de Staël) bir gelişmeydi. İngilizce'deki kullanımı büyük ölçüde, Romantic ile *Classical* arasındaki ayrımın (en etkili biçimi 1798'den itibaren Friedrich Schlegel'deydi) doğduğu Alman düşüncesinin etkisi altındaydı (krşl. Lovejoy ve Eichner). Yine de Romantic movement ya da Romantic poets (18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başları) hakkında kullanıldığı biçimiyle Romantic 1880'lerden önce genel kullanıma girmiş değildi. Üstelik, belli dönemler ve üsluplara gönderme yapılan özel bağlamlar dışında, bu anlamda Romantic'i önceki genel anlamlardan ayırt etmek kolay değildi. Özgür ya da serbest düşgücüne ilişkin mevcut anlam kuşkusuz büyük ölçüde güçlenmişti. Kurallar ve geleneksel biçimlerden kurtulma biçimindeki genişletilmiş anlam da, bir tek sanat, edebiyat ve müzikte değil, duygu ve BEHAVI-

OUR'da da (bkz. bu madde) güçlü bir biçimde gelişti. Buna denk düşen güçlü duygu anlamı, aynı zamanda taze ve *authentic* duygu anlamı da önemliydi. Romantic hero abartılı bir karakterden ideal karaktere doğru gelişti. "İrrasyonel", "bilinçdışı" ve "efsanevi" ya da MYTHICAL (bkz. bu madde) şeklindeki yeni değerlendirmeler, içinde bu malzemelerin bir kısmının bulunabildiği *folk-cultures*'a ilişkin yeni değerlendirmelerin yanı başında ve, farklı bir boyutta, özgürleşmiş düşgücü ve güçlü ORIGINAL (bkz. bu madde) duyguya yapılan vurguyla bağlantılı olan SUBJECTIVITY'ye (bkz. bu madde) ilişkin yeni değerlendirmelerin yanı başında gelişmiştir. Bu anlamlarla önceki anlamlardan bir kısmı arasındaki çakışmanın derecesi ortadadır: yeni olup da kesin çizgiler çekilmesi zor olan şey, önceden özgül ve ayırt edilebilir özellikler olarak görülen şeyin genel felsefi temeliydi.

20. yüzyılda tarihsel bir tanım olarak ve tartışmalı ama hâlâ 18. yüzyılın sonlarına ait felsefi ve edebi hareket için gerekli bir genelleme olarak Romantic yaygınlığını korudu. Fakat eski kullanımları belli bir bulanıklıkla birlikte hâlâ canlıdır. Romantic bir yer hâlâ onay görür; romantic plan ise görmez. 19. yüzyılda türemiş sözcükler, romanticism ve romanticize (özgül kültürel gönderimlerin dışında) büyük ölçüde istenmeyen türdendir. Romantic feelings ve romance'm kendisi bu arada (artık romantic fiction olarak özelleşmiş bulunan pek çok romance ve romantic stories'in desteğiyle) çoğunlukla erkeklerle kadınlar arasındaki sevgiye özgü olmuştur. Romantic sevgi ile cinsel sevgi arasında ikincil bir ayrım vardır, fakat cinsel bir ilgi hâlâ popüler kullanımda romance'dir ve romantic yerler ile romantic durumlar bundan çok etkilenir. Çoğu zaman, gerçek terimlerin çok farklı niteliklerini koruduğu eski Romances ve Romantic literature'ın anlaşılmasını da etkilemiştir bu.

Bkz. CREATIVE, FICTION, FOLK, GENERATION, MYTH, NOVEL, ORIGINAL, SEX, SUBJECTIVE

SCIENCE [Bilim]

19. yüzyıldan önce başka anlamlarının olduğunu hatırlasak bile, science şu anda çok kolay bir sözcük gibi görünebilir. Yine de, özellikle bu anlamlardan kopmasında, önemli ve hâlâ etkin bir toplumsal tarih görülür. Science İngilizce'ye 14. yüzyılda girmiştir, Fransızca yakınkök science, Latince *scientia*'dan –bilgi– gelir. En eski kullanımları çok geneldi. “for God of sciens is lord” [Bilen Tanrı için lord...] (1340) gibi kullanımlarda bilgiyi anlatan bir sözcüktü ve bu kullanım Shakespeare'de hâlâ canlıydı:

...hath not in natures myserie more science
Then I have in this Ring

[doğanın esrarındaki ilimden

çok fazlası benim bu Yüzüğümde vardır.]

(*All's Well That Ends Well*, V, iii)

Bir şeyi sözgelimi kuramsal olarak bilmekle (science) inanç ve bağlılıkla bilmek (*conscience*) arasındaki farkı anlatmak üzere, bu anlamı bazen *consience*'dan ayrılırdı. Fakat belli bir bilgi ya da beceri grubunu anlatmak için, çoğu zaman *art* ile yer değiştirebilecek biçimde, science daha çok kullanılır oldu: “his science Of metre, of rime and cadence” [Vezin, kâfiye ve Kadanstaki ilmi] (Gower, 1390); “thre Sciences... Divinite, Fisyk, and Lawe” [İlahiyat, Fizik ve Hukuk ilimleri] (1421); “Liberal Sciencis... fre scyencis, as gramer, arte, fisike, astronomye, and otheris” [Serbest ilimler, dilbilgisi, fizik, sanat, astronomi ve ötekiler] (1422).

Bilgi ve öğrenmeyi anlatan genel kullanım ile belli bilgi dalları ya da gruplarını anlatan özel kullanımlar, 19. yüzyılın başlarına kadar sürdü. Krşl. “those seeds of science call'd his ABC” (Cowper, 1781); “no science, except reading, writing

and arithmetic" (Godwin, 1794). Fakat 17. yüzyılın ortalarından itibaren belli değişimler göze çarpmaya başladı. Özellikle *art*'tan [sanat] ayrıldı: bugünkü modern ayrım değildi elbette (bkz. ART), ama kendi tarzında anlamlı bir ayrımdı. 1678'de "dyallings" (kadran yapımı) "originally a Science... yet... now... no more difficult than an Art" [Bir zamanlar ilimken şimdi bir sanattan öte bir şey değil] olarak tanımlanıyordu; bu kullanım kuramsal bilgi gerektiren beceriyle yalnızca pratik gerektiren beceri arasındaki bir ayrımı anlatmaya dönük gibidir. Ardından 1725'te: "the word science is usulally applied to a whole body of regular or methodical observations or propositions... concerning any subject of speculation" [Bilim kelimesi, genellikle, herhangi bir düşünce alanında, düzenli ya da yöntemli bir gözlemler ya da önermeler denetimi anlatmak için kullanılır]. Kuramsal kanıtı ya da, daha yaygın olarak, tartışmada serimlemeye dönük kanıtı anlatan, *scientific*'in (16. yüzyılın sonları, Latince yakıncök *scientificus*) daha eski bir kullanımıyla uyum içindedir. (*Scientific* de daha önceden, LIBERAL (bkz. bu madde) ile nöbetleşerek, bilgi gerektiren sanatları MECHANICAL (bkz. bu madde) sanatlardan ayırmak için kullanılıyordu.) Bu şekilde bütün bir bilgi toplamından ortaya çıkan anlam, kuramsal düzeyde, hem yöntem hem de serimleme öğeleri içeriyordu; bilim konudan çok bir tür bilgi ya da savunuydu. İlk bakışta modern bir örnek gibi görünen 1796 tarihli şu cümle için bile böyledir: son zamanlara kadar "mineralogy, though tolerably understood by many as an art, could scarce be deemed a Science" [çoğu tarafından bir sanat olarak anlaşılması hoş görülebilirse de mineraloji bilim olarak pek kabul edilemez] ifadesinde, ayrım muhtemelen pratik ile kuramsal bilgi arasındadır. Kuram her konuda kendini gösterebilecek yöntemsel serimlemeyi içeriyordu ister istemez.

Kilit ayrım önce *science*'da değil, *experience* [deneyim] ile *experiment* [deney] arasındaki 18. yüzyılın can alıcı farkındaydı (bkz. EMPIRICAL). 17 ve 18. yüzyıldaki genel anlamlarıyla *art* ve *science* arasındaki bir fark olarak ifade edilen *pratik* ile *kuramsal* bilgi arasındaki ayrımı destekliyordu bu. Şimdi ex-

perimental science [deneysel bilim] dediğimiz, ve artık geriye dönük olarak scientific revolution [bilimsel devrim] denilen şeyin uygulanması 17. yüzyılın ortalarından itibaren gözle görülür biçimde ilerliyordu. Yine de science, 18. yüzyılın sonlarında, hâlâ yöntemsel ve kuramsal serimlemeyi anlatıyordu ve belli incelemelere özelleşmesi henüz belirgin biçimde gerçekleşmemişti. Ancak *experience* ile *experiment* arasındaki daha büyük bir değişimin göstergesiydi. *Experience* iki doğrultuda özelleşecekti: pratik veya alışılmış bilgiye doğru ve dışsal (*objective* [nesnel]) bilgiden farklı olarak içsel (*SUBJECTIVE* (bkz. bu madde)) bilgiye doğru. Bu anlamların her ikisi de *experience*'da zaten vardı, ama *experiment*'ın –bir olayın özel olarak düzenlenmiş yöntemsel gözlemi– ayrımı, *experience* üzerine yeni bir özelleşmiş vurgunun yüklenmesine de olanak tanıyacaktı. DOĞA'ya (bkz. NATURE maddesi) ilişkin düşüncelerin değişmesi “dış dünya”ya yönelik yöntem ve serimleme düşüncelerinin daha da özelleşmesini teşvik etti ve doğa'nın kuramsal ve yöntemsel incelemesi olarak science'ın ortaya çıkışını sağlayacak koşullar artık tamamlanmıştı. Diğer türden *experience*'a uygulanan kuram ve yöntem (alanlardan biri metafizik ve dindi; bir diğeri toplumsal ve siyasaldı; bir başkası *duygu* ve iç yaşam idi ki onun yeni yeni gelişen bir çağrışımı SANAT (bkz. ART maddesi) ile bağlantılıydı) artık science değil de başka bir şey olarak işaretlenip bir yana bırakılabilirdi.

Ayrım 19. yüzyılın başlarında ve ortasında katılaştı. Hâlâ pek çok geçmişten kalma kullanım olmakla birlikte, 1867'de çok tereddütsüz, aynı zamanda çok bilinçli bir ifadeyle karşılarız: “Bilim’ sözcüğünü İngilizlerin çok yaygın olarak yüklediği bir anlamda, fiziksel ve deneysel bilimi anlatacak, teolojik ve metafizik olanı dışta bırakacak biçimde kullanacağız”. Bu özel dışlama belirleyici bir tartışmanın doruk noktasıydı, ama özelleşme bu başlık altında başka pek çok bilgi ve öğrenme alanını dışarıda bırakıyordu. *Scientific*, *scientific method* [bilimsel yöntem] ve *scientific truth* [bilimsel doğru], doğa bilimleri'nin, özellikle fizik, kimya ve biyolojinin başarılı yöntemlerine münhasırdı. Diğer çalışmalar kuramsal ve yöntem-

sel olabilirdi, ama artık önemli olan nokta bu değildi; tanımlayıcı olarak kabul edilen artık bu alanlarda kol kola giden madde ve yöntemin somut *nesnel* niteliği idi.

1840'ta Whewell şöyle yazacaktı: “we need very much a name to describe a cultivator of science in general. I should incline to call him a scientist” [genel olarak bilim üreten kişiyi tanımlayacak bir ada çok ihtiyacımız var. Ben bilimadamı deme eğilimindeyim.] Yeni yeni özelleşen vurgu içindeki genel bir gruplandırmanın önemli bir işaretidir bu. 1830'ların başında British Association toplantılarında harıl harıl uygun bir sözcük aranıyordu (aslında science'm eski anlamlarıyla 16. yüzyılda sciencer ve 18. yüzyılın sonlarında scientist zaten ara sıra kullanılıyordu). “Leonardo zihnen hakikati arıyordu –bir bilimadamıydı; Correggio ise hakikat iddia ediyordu– bir sanatçıydı” örneğinde daha ileri bir ayrım görülür. Bu tür ayrımlar 1836 gibi geç bir tarihte olsa bile gelenekselleşti ve Constable inandırıcı biçimde şunları söylüyordu: “resim bir bilimdir ve doğanın yasalarının araştırılması olarak yürütülmelidir. Niçin... manzara resmi, tabloların deneylerden başka bir şey olmadığı, doğa felsefesinin bir dalı olarak düşünülmesin ki?” (*Fourth Lecture at the Royal Institution*). Fakat başat eğilim başka bir yöneydi. Yöntem tek bir yöntem türüne hasredilmişti, tıpkı serimlenebilir türden *experience*'in belli bir *experiment* türüne hasredildiği gibi. Bunun sonradan kendi iç sonuçları olacaktı, özellikle biyolojide ve fizikte. İnsanın diğer bilgi alanlarında da derin sonuçları olacaktı; özel ve çok başarılı bir yansız yöntemsel gözlemci ve dışsal inceleme nesnesi modeli, yalnızca science olarak değil *fact* [olgu], *truth* [doğruluk] ve *reason* [akıl] ya da RATIONALITY [ussallık] (bkz. bu madde) olarak genellik kazandı. Daha eski, ama artık özelleşmiş ve bir alana ayrılmış bir yöntem bakımından modelin geleneksel eleştirisiyle bu daha da kötü duruma getirildi: *öznel* olgular ve doğruların ve scientific yöntemden çok bunların uygun düştüğü “alanlar”ın –dinsel, *sanatsal*, *psikolojik*, *ahlâksal* (*toplumsal* ise tereddütlüdür)– ayrılması.

Science'ın özelleşmesi belki de İngilizce'de kendisine en çok

benzeyen dillerin çoğundan daha eksiksizdir. Bu da günümüzdeki çevirilerden, özellikle Fransızca'dan, önemli sorunlara yol açmaktadır: krşl. science ile *studies*'in [çalışmalar, incelemeler] social [toplumsal] ya da human sciences'da [insan bilimleri] birbirlerinin yerine geçmesi ve de eski anlamıyla, yani "tartışmada serimlemeye dönük kanıt" ya da sonra gelişen "yöntemsel titizlik" anlamında kullanıldığında scientific üstünde oluşan baskı – öyleyse *deneyler* nerede ve bu, (öznel, yazınsal, kur-gul) *deneyim*'den ibaret değil mi? Geleneksel bölümlmelerin basitleştirilmiş biçimleri, özellikle science ile *art*, *öznel* ile *nes-nel* arasındakiler, daha da belirginleştikçe, tartışmanın sınırlı tek yanlılığını tanımlamak için scientism gibi eleştirel bir terim kullanılmaya başlandı. 19. yüzyılın sonlarından itibaren scientism science'a özgü konumları anlatıyordu, ama eleştirel kullanımlarında, (uygun olmayan) araştırma yöntemlerinin "fiziksel" bilimlerden "insan" bilimlerine aktarılmasını dile getiriyordu. "Öteki", aslında tamamlayıcı konumun aynı ölçüde apaçık sınırlarını tanımlamak üzere hâlâ yaygın biçimde kullanıldığı söylenemez (gerçi oluşumu *edebiyat*, *estetik* ve *öznel* gibi şu anda yeniden incelenmesi çerçevesinde görülebilir).

Bkz. ART, EMPIRICAL, EXPERIENCE, MATERIALISM, POSITIVIST, SUBJECTIVE, THEORY

SENSIBILITY [Duyarlılık, hassasiyet]

Sensibility İngilizce'de 18. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ortalarına kadar çok önemli bir sözcük oldu, ama son yıllarda bu önem büyük ölçüde azaldı. Tarihin bu dönemindeki hem anlamları ve çeşitlemeleriyle hem de *sense*'in çevresinde toplanan karmaşık sözcük grubu içindeki ilişkileriyle çok güç bir sözcüktür. Bu grubun ne kadar güç olduğunu anlamak için bir tek sensibility'nin *sensible* olma durumunu anlatan genel bir ad olmadığını anımsamalıyız. Grubun iç ilişkilerinden bir kısmı William Empson tarafından *The Structure of Complex Words*, 250-310; 1951'de incelenmiştir.

Latince yakınkök *sensibilitas*'tan gelen *sensibility*'nin en eski kullanımları, Fransızca yakınkök *sensible*, geç Latince *sensibilis*'ten –(fiziksel) *senses* [duyular] aracılığıyla hissedilen, algılanılan– gelen *sensible*'in en eski kullanımlarına uygundur. 15. yüzyıldan itibaren görülen *sensible*'in bu kullanımı, 15. yüzyıldan itibaren görülen fiziksel duygu ya da duyu algısı anlamındaki *sensibility*'nin temelinde yatar. Fakat sık kullanılan bir sözcük değildi. *Sense*'teki dikkate değer gelişme, sürecin belli bir ürünü kapsayacak biçimde genişletilmesi şeklindeydi: yani *sensible*'in başat modern anlamının türetileceği sağduyu, doğru yargı olarak *sense*'i. (*Common sense* bu yolu izledi, ortak süreç sonucunda ulaşılan *sense*'e yaptığı daha önceki ve daha etkin gönderimin ardından besbelli olanın –herkesin bildiği ya da pratik olduğunu bildiği– kaba saba kesinlemesi anlamını aldı; burada COMMON'ın (bkz. bu madde) çeşitlemeleri çok önemlidir.) Fakat *sensible* bu kısıtlı kullanıma özgü olmadan önce, geçici olarak başka bir yöne, 16. yüzyıldan itibaren “sevecen” ya da “ince” duygulara doğru ilerledi. Bir tek *sensible* of ifadesinde yaşıyor bu (krşl. *touched*'ın özel kullanımı); *sense of* anlatımının daha geniş bir yelpazesi vardır, yansızlığı da kapsar. *Sensibility*'nin 18. yüzyılait önemli kullanımı da işte bu özel kullanımıyla *sensible*'dan türetildi. Fiziksel ya da duygusal bir durumu anlatabilen *sensitivity*'den [duyarlılık] öte bir değeri vardır. Aslında belli kişisel niteliklerin toplumsal bir genellemesi, bir başka deyişle belli toplumsal niteliklerin kişisel olarak sahiplenilmesi anlamına geliyordu. Bu şekilde TASTE [beğeni] (bkz. bu madde), *cultivation* [yetişme, eğitim] ile *discrimination* [ayırım] ve, bir başka düzeyde, CRITICISM [eleştiri] (bkz. bu madde) ve *cultivated* ile *cultivation*'dan türemiş bir kullanımıyla CULTURE'ı (bkz. bu madde) kapsayan önemli bir oluşuma aittir. Bu sözcüklerin hepsi çok genel insani süreçleri tanımlar, ama özelleştirecek biçimde; sık sık ima edilen fiilen dışarda bıraktıklarının olumsuz etkileri en iyi, hem iyi ve bilgiye dayalı yargı hem de belli gruplara haksızlık yapma süreci anlamında yaşayan *discrimination* sözcüğünde görülebilir. *Taste* ve *cultivation*, genellemeye ve aslında CON-

SENSUS'a [oydaşma, mutabakat] (bkz. bu madde) dayalı biçimde varlıklarını yokluklarıyla karşılaştırmadıkça bir anlam ifade etmezler. 18. yüzyıldaki kullanımlarında *sensibility*, modern *awareness*'a [ayırındalık] (bir tek *consciousness* [bilinç] değil, aynı zamanda *conscience* [bilinç]) çok benzeyen bir kulanımdan sözcüğün birebir anlattığı şeyin, yani hissetme yeteneğinin güçlü bir biçimine bir dizi anlam ifade ediyordu: "dear Sensibility! source... unexhausted of all that's precious in our joys, or costly in our sorrows" [Sevgili Duyarlılık! Sevinçlerimizde değerli veya üzüntülerimizde masraflı olan her şeyin tükenmek bilmez kaynağı!] (Sterne, 1768).

Sentimental'la [duygusal] ilişkisi işte bu noktada önemli olmuştu. Orta Latince yakınkök *sentimentum*, Latince kök sözcük *sentire*'den –hissetmek– gelen *sentiment*, 14. yüzyıla ait fiziksel duygu, bir kişinin kendisine ait hissi şeklindeki kulanımdan 17. yüzyıla ait kanı ve duygu kullanımlarına değin bir dizi anlam taşıyordu. 18. yüzyılın ortalarında *sentimental* yaygın biçimde kullanılıyordu: "*sentimental*, so much in vogue among the polite... Everything clever and agreeable is comprehended in that word... a *sentimental* man... a *sentimental* party... a *sentimental* walk" ["Duygusal", kibarlar arasında pek revaçta... Zekice ve hoş olan her şey o kelimeyle anlatılıyor: duygusal bir adam, duygusal bir toplantı, duygusal bir yürüyüş...] (Lady Bradshaugh, 1749). *Sensibility* ile o dönemde yakın bir ilişkisi vardı: duygulara bilinçli olarak açık olma durumu ve duyguların bilinçli olarak tüketilmesi. Bu sonuncu kullanım *sentimental*'i savunmasız bıraktı ve 19. yüzyılda çoğu zaman kabaca vurgulanan bu anlamıydı: vapour of Sentimentalism, Philanthropy and Feasts of Morals" [Duygusalılığın, insanseverliğin, Ahlâki Ziyafetlerin gülpembe buğusu] (Carlyle, 1837); "Sentimental Radicalism" [Duygusal Radikalizm] (Dickens üstüne Bagehot, 1858). Niyet ve sonuç bakımından ahlâksal ve radikal olanın büyük kısmı, *sentiment*'ın tedirgin veya kendine karşı hoşgörölü görüntülerini resmetmek için kullanılan fırçanın aynısıyla silindi. Southey, muhafazakâr olduğu aşamada, bu iki sözcüğü bir araya getirecekti: "the sentimental

classes, persons of ardent or morbid sensibility" [Duygusal sınıflar, Coşkulu ya da Hastalıklı Duyarlılık sahibi kişiler] (1823). Bu şikâyet "heyecanlarına yüz verenler" kadar "gereğinden çok" duygulananlardandır. Bu karışıklık kalıcı biçimde *sentimental*'e (*sentimental value* gibi anlatımlarda sınırlı sayıda olumlu kullanım yaşasa da) zarar verdi ve *sentimentality*'yi bütünüyle belirledi.

Sensibility bundan kaçtı. 18. yüzyıldaki yelpazesini korudu ve özel bir alanda, AESTHETIC [estetik] (bkz. bu madde) duygu konusunda önem kazandı. (Jane Austen, elbette ki *Sense and Sensibility*'de, özelleşmiş olan terimlerin tanımladığı değişken nitelikleri araştırmıştı. *Emma*'da "more acute sensibility to fine sounds than to my feelings"de [Benim duygularımdan çok ince seslere karşı keskin bir duyarlılık] bir eğilim seçmiş olabilir (II, vi; 1815).) Ruskin "sensibility to colour"dan [renge duyarlılık] söz ediyordu (1843). Bir tek RATIONALITY'den [usallık] (bkz. bu madde) ya da *intellectuality*'den [zihinsellik] değil, (18. yüzyıldaki çağrışımlarından birine karşıt olarak) *morality*'den [ahlâklılık] de ayrılabilen bir ilgi ve tepki alanını ayırt etmek için sözcükler gitgide daha çok kullanılmış gibidir. 20. yüzyılın başları itibariyle, sanatçıların çalıştığı ve hitap ettiği insan alanını anlatmak için anahtar bir sözcüktü. *Reason* [akıl] ve *emotion* [duygu, heyecan] arasındaki ayrımlara dayalı bir CRITICISM'in [eleştirisi] (bkz. bu madde) daha sonra gelişmesinde, *emotional* [duygusal] veya *emotive*'e [duygularla ilgili] indirgenemeyen insan tepkisi ve yargısını anlatan genel bir sözcük olarak sensibility tercih ediliyordu. T. S. Eliot'ın 1920'lerde dissociation of sensibility [duyarlılığın ayrıştırılması] dediği şey, "düşünce" ile "duygu" arasında varsayılan bir ayrılmaydı. Sensibility görünüşe göre birleştirici sözcük oldu ve bir bütün olarak, tepki biçimlerinden belli bir zihnin oluşumuna karşılık gelen bir kullanıma geçti: yani ne "düşünce" ne de "duygu"ya indirgenemeyen, başlı başına bir algılama ve tepki verme biçimi, başlı başına bir etkinliğe. Etkin bir şey ve oluşturulmuş bir şey biçimindeki anlamlarıyla EXPERIENCE [deneyim] (bkz. bu madde) aynı genelliği kazandı. Önemli bir dönem için, sen-

sibility kendisinden sanatın doğduğu ve kendisiyle sanatın alımlandığı şeydi. Bu sonuncu kullanımında, başlangıçtaki oluşumunda önemli ortakları olan *taste* ve *cultivation*, genel olarak yerlerini *discrimination* ve *criticism*'e bıraktı. Yaklaşık 1960'a kadar egemen olan bu aşamanın genel ilgisi için anahtar terimler hâlâ büyük ölçüde kişisel niteliklerin genellemeleri ya da, gitgide belirginleştiği gibi, toplumsal niteliklerin kişisel sahiplenilmeleriydi. *Zihin*'in zorlu içerimleri ya da *düşünce* ya da *duygu*'nun özelleşmeleri olmaksızın, sanatın kaynakları tartışmasında görünüşte yansız bir terim olarak *sensibility*, belli bir tepki biçimi için başvuru ya da onay sözcüğü olarak olduğundan daha uzun ömürlü çıktı. Fakat, 18. yüzyıldaki ortaya çıkışta olduğu üzere, adeta belirgin bir toplumsal olgu ya da süreçmiş gibi, etkin bir kişisel niteliğin soyutlanması ve genellenmesi, belli değerlendirmelerde fikir birliğine dayanıyordu ve bunlar çökünce ya da reddedilince, *sensibility* genel kullanıma giremeyecek kadar derinlemesine onların rengini aldı. Sözcük canlı tartışmanın dışında kalmaya başladı, ama gerçek yelpazesinin (temelde söz konusu olan da budur) yerine geçebilecek yeterli bir ikamenin bulunamamış olması anlamlıdır.

Bkz. AESTHETIC, ART, CRITICISM, CULTURE, EXPERIENCE, RATIONAL, SUBJECTIVE, TASTE

SEX [Seks, cinsel ilişki; cinsiyet]

Günümüzdeki başat anlamlarından biriyle –aslında egemen gündelik anlamıyla– “the sexes” [cinsiyetler] arasındaki fiziksel ilişkilere gönderme yaparken, eski kullanımları cinsiyetler arasındaki bölünmelerin tanımı olduğu için, *sex*'in ilginç bir tarihçesi vardır. İngilizce'ye 14. yüzyılda Latince yakınkök *se-cus* ya da *sexus*'tan –insanlığın erkek ya da dişi *section*'ı [kısmı]– geçti. Dolayısıyla 1382'de “maal sex and femaal” [erkek cinsi ve kadın] gibi bir kullanım görülür. Fakat sözcük 16. yüzyıldan önce yaygın olarak kullanılmaz. Bu genel anlamıyla o günden bu yana kuşkusuz sürekli kullanılıyor.

Bu durumda bu genel kullanımın arkasında karmaşık bir dizi gelişme var. Dolayısıyla “gentle sex” [zarif cins] (16. yüzyılın sonları), “the weaker sex” [aciz cins] (17. yüzyılın başları), “the fairer sex” [güzel cins]* (17. yüzyılın ortaları) örneklerinde olduğu üzere sözcüğün kadınlara ilişkin belli bir anlam özelleşmesi görülür; üstelik 16. yüzyıldan itibaren tek başına “the sex” kadınları anlatmak için sık sık kullanılıyordu. Bunun örnekleri 19. yüzyıl, hatta daha yakın zamanlara kadar bulunabilir. Bir de 19. yüzyılın başlarından itibaren “the second sex” [ikinci cins] kullanımı vardır.

Sexual [cinsel] 17. yüzyılın ortalarından itibaren betimleyici bir fiziksel anlamla kaydediliyor; sexless ise 16. yüzyılın sonlarından itibaren aynı göndermeyle kullanılmıştı.

Açıkça sansüre, otosansüre ve utanmaya tâbi bir konuşma ve yazı alanında, daha sonraki değişmelerin izini sürmek kolay değil. Dolayısıyla Donne’ın *The Primrose*’unu (1630’dan önce) anlaşılan günümüzdeki anlamıyla okuyabiliyoruz:

Should she be more than woman, she would get above
All thought of sexe, and think to move
My heart to study her and not to love.

[Kadından öte bir şey olacaksa,
Cinsellik düşüncesinin de üstüne çıkmalı,
Yüreğim o zaman aşkı değil
Onu incelemeli]

Fakat örneklerin çoğunda sex’in bilinen modern anlamı kastedilmez. Farklılık anlamı, daha sonra da özgüllük anlamı, kuşkusuz pek çok türden yazıda yaygındır, ama fiziksel ilişki ya da eylem anlamında sex’in 19. yüzyıldan önce pek yaygın olmaması olası değildir. Aslında, bu tür konuların alenen daha konuşulabilir ya da yazılabilir olduğu dönemde benimsenip genelleşen nispeten kitabi ya da bilimsel bir sözcüğe benziyor bu durum (bağlantılı diğer fiziksel cinsel tanımlayıcı sözcüklerde olduğu gibi). Önceden “carnal knowledge”dan

(*) Osmanlıca’da da bunun tam karşılığı olarak “cins-i latif” kullanılırdı – ç.n.

[bedensel bilgi] “copulation”a [birleşme] bir dizi görece resmî sözcük ve çok seyrek olarak yazıya kabul edilen çok geniş bir gündelik dile özgü anlatımlar yelpazesi olmuştu. (“Have” [sahip olmak] fiilinin çevresinde toplanan, 19. yüzyıldan itibaren bol bol kaydedilen, ama çoğu durumda 16. yüzyıla kadar gerilere giden, büyük ölçüde eril sözlerin oluşturduğu çok geniş bir yelpaze vardır.) Karakteristik özelliklerden çok süreçler ve ilişkilerle ilgili olan daha canlı anlamıyla sexual, 18. yüzyılın sonlarından itibaren tıp yazınında yaygındır: bu nedenle “sexual intercourse” [cinsel ilişki] 1799 tarihinde; “sexual passion” [cinsel tutku, aşk] 1821 yılında; “sexual purposes” [cinsel emeller] 1826 yılında; “sexual instinct” [cinsel içgüdü] 1861 yılında; “sexual impulse” [cinsel dürtü] 1863 yılında kaydedilir. 1815 yılında *Sporting Magazine*’de görülen bir cümle –“her looks, her turns, her whole manner of speaking is sexual” [bakışları, dönüşleri, bütün konuşması cinsellik yüklü]– çok tanıdık gelir. Aynı zamanda eski karakteristik özellikler anlamı hâlâ yaygındı: Pater sexlessness’dan “bir tür iktidarsızlık” (1873) diye söz edebiliyordu, fakat Elizabeth Pennell tarafından 1893’te şu cümleyle kastedilen belli ki, bu değildir: “the new sham sexlessness of emancipation” [Özgürleşmenin getirdiği uydurma cinsiyetsizlik]. Sex-abolitionist, 1887, bu bağlamda kadınlara karşı uygulanan toplumsal ve yasal *discriminations*’m [ayrımcılık] kaldırılmasını (aynı dönemde *discrimination*’ın kendisi iyiyi kötünden ayırma anlamından, 19. yüzyılın sonlarından itibaren, haksız muamele (*discrimination against*) anlamına doğru kayıyordu) savunanları anlatıyordu. Bu kritik anlamıyla sex-privilege [cinsiyet ayrıcalığı], 19. yüzyılın sonlarından itibaren kaydedilir, ama daha öncesinde eski, kadınlara özgü anlamıyla “the sex”e özel bir şey olarak *privilege*’ın [ayrıcalık] görece kibirli ya da ironik kullanımları görülüyordu. *Feminism* (bazen *feminism*) 19. yüzyılın büyük bölümünde “kadınların nitelikleri”ni anlatır, ama 1894’te Paris’teki “bir ‘Feminist’ grup”tan ve de 1895’te, artık daha genel bir hareket olan “Feminism öğretileri”nden söz edildiği görülür.

Şimdi sözcelimi “televizyonda seks ve şiddet”e ilişkin göndermelerle karşılaştığımızda, sex’in tarihçesinin büyük kısmı tuhaf görünür. Fiziksel cinsel edimleri ya da onların koşullanmasını anlattığına açıkça güvenilerek kullanılıyor sözcük. Bu anlamıyla sex’in 20. yüzyılın başlarında, başka ve eski gündelik sözcüklere daha kibar bir alternatif olarak gündelik dile girdiği açıkça görülür. Dolayısıyla “gave him sex” [(kadın için) onunla cinsel ilişkiye girdi] ve “having sex” [cinsel ilişkiye girmek] gibi kullanımlara rastlanır. 1920’lerden itibaren yaygınlaştı, hatta basitleşti; aynı yıl Amerikan gazeteciliğinin ardından İngiliz gazeteciliğinde sexy’nin [seksi] ve bu adla bir Amerikan yarışmasının 1920’lerin ortasında kaydedildiği sex appeal’in [cinsel cazibe, seksapel] ortaya çıktığı görüldü. Aynı dönemde sex-life [seks yaşamı] ile sex-repression [cinsel bastırma] ve de undersexed [cinsel gücü az] gibi sözcükler de kaydedilir; gerçi oversexed’in [aşırı seks düşkün] ilk kullanımı 1908’e aittir.

Sexuality [cinsellik] aynı gelişim çizgisini takip etti. 18. yüzyılın sonlarından itibaren bilimsel tanıma yöneliktir ve ta 1888’de *Handbook of Medical Science* başlıklı bir kitapta şu ayırım vardır: “a man has sex, a spermatozoon sexuality”. Yine de 1893’te “alkolün güvenilir ilhamıyla” “kıkır kıkır gülen cinsellikler”den tanıdık şekilde söz edilir. Sözcük muhtemelen o günden bu yana daha genel ve soyut bir anlama doğru girdi, çünkü bu düzeyde pek çok kibar alternatif vardır.

Cinsel ilişkilerin bilimi olarak sexualogy 1885’te kaydedilir, ama 20. yüzyılın başlarında Amerikan kökenli sexology’ye yerini bırakmıştır.

Kadınlara karşı ayrımcı tutumlar ve uygulamaların eleştirel tanımları olarak sexism ve sexist genel kullanıma, ilk olarak ABD’de, 1960’larda girdi. Biçimsel oluşumu önceden kullanılan racialism’den çok racism’e [ırkçılık] uygundur (krşl. RACIAL). Terimler daha sonra bazı eğilimlerle birlikte, the sexes arasındaki her tür ya da çoğu ayrımı (psikolojik, kültürel, toplumsal) eleştirmek üzere genişletildi. Bu nedenle, fakat muhtemelen daha çok 20. yüzyıla özgü sex çevresinde toplanmış

çağrışımlar dolayısıyla (krşl. kadınların sex-objects [seks nesneleri] olarak görülmesi ya da sunulmasının reddedilmesi), bazı yazarlar *gender* [toplumsal cinsiyet] alternatifini kullanmaya başladı. Bu sözcüğün kökü Latince *generare*'dir –doğurmak, baba olmak– fakat bağlantılı olan *genre* [tür, edebi tür] ve *genus* [cins] sözcükleriyle birlikte *gender* özel bir anlam, büyük ölçüde dilbilgisel bir anlam kazandı. Yine de terim önceden ara sıra dilbilgisi dışında da kullanılmıştır, Gladstone'un "Athene has nothing of sex except the *gender*, nothing of the woman except the form" [Atina, şekli dışında kadınca hiçbir şey, cinsiyeti dışında cinsellikle ilgili hiçbir şey taşımaz] (1878) cümlesinde olduğu üzere. Bu sözvarlığı alanındaki pek çok başka kullanım gibi bu da, dilde şimdiden şaşırtıcı boyutlarda etkileri olan, sürüp gelmiş çok önemli bir tartışmanın zeminini oluşturur.

Bkz. FAMILY, INDIVIDUAL, LIBERATION, PRIVATE, SUBJECTIVE

SOCIALIST [Sosyalist]

Socialist sözcüğü 19. yüzyılın başlarında felsefeye ait bir tanım olarak ortaya çıktı. Dilsel kökü *Social* (*sosyal*, *toplumsal*)'ın genişletilmiş anlamıydı. Ancak, kökten farklı siyasi eğilimlerin terimin kullanımları üzerinde derin etkileri olmuş iki biçimiyle anlaşılabilir bu. Anlam (i)'de *social* şu andaki ağırlıklı ortak yaşam düzeni anlamıyla *toplum*'u anlatmak için sadece tanımsal bir terimdi; *sosyal reformcu* bu düzeni düzeltmek istiyordu. Anlam (ii)'de *social*, *bireye* ve özellikle *bireyci* toplum kuramlarına açıkça karşıt olan etkili ve ayırt edici bir terimdi. Elbette, bu iki anlam arasında çok etkileşim ve örtüşme olmuştur, yine de değişik etkileri terimin oluşumunda başlangıçtan itibaren görülebilir. Anlam (i)'in yaygın biçimlerinden birisi, aslında LIBERALISM'in devamıdır: siyasi özgürlük, resmî eşitsizliğin ve ayrıcalığın sona erdirilmesi, (farklı bireyler ve gruplar arasındaki adalet olarak anlaşılan) sosyal adalet gibi başlıca *liberal* değerleri sağlamak, yaymak ve geliştirmek

için kökten yeniden yapılandırmayı içeren toplumsal düzenin yeniden yapılandırılması. (ii)'nin yaygın biçimi oldukça farklı bir yöne gitmiştir: Rekabetçi ve bireyci toplum biçimi –tam olarak söylemek gerekirse, endüstriyel kapitalizm ve ücretli emek sistemi–; üretim araçlarının özel (bireysel) mülkiyeti var olduğu sürece başarılabilen, pratik işbirliği ve karşılıklılığa dayanan gerçek sosyal biçimlerin düşmanı olarak görülür. ÖZEL (bkz. PRIVATE maddesi) mülkiyete dayanan toplum sosyal mülkiyete ve kontrole dayalı olanla yer değiştirmedikçe, gerçek özgürlüğe ulaşamaz, başlıca eşitsizlikler sona erdirilemez, (mevcut sosyal düzen tarafından üretilen farklı bireyler ve gruplar arasındaki eşitlikten çok şimdilerde adil sosyal düzen olarak anlaşılan) sosyal adalet sağlanamaz.

Kendilerini socialist olarak adlandıran birçok grup ve eğilim arasında ortaya çıkan çekişme uzun süreli, anlaşılması güç ve şiddetli olmuştur. Her bir temel eğilim diğerleri için alternatif, çoğunlukla aşağılayıcı sözler bulmuştur. Ancak 1850'ye kadar sözcük herhangi bir başat kullanıma sahip olamayacak kadar yeni ve geneldi. İngilizce'de bulduğum en eski kullanım Hazlitt'tedir, *On Persons One Would Wish to Have Seen* (1826), Winterslow'da (1850) yeniden basılmıştır, 1809'a ait bir söyleyişi anımsatarak “bu derin ve ünlü sosyalistler, Thomas Aquinas ve Duns Scots,” diye yazar. Ayrıca Kasım 1827 tarihli İngilizce Owen'cı *Cooperative Magazine*'de daha modern bir kullanım vardır; Fransızca'da kaydedilmiş ilk siyasal kullanımı 1833'tedir. Öte yandan, *socialisme*'in ilkin 1831'de Fransızca'da ve 1837'de İngilizce'de kullanılmış olduğu görülüyor. (Owen, *New Moral World*, III, 364). (*Socialismo*'nun İtalyanca'da 1803'teki kullanımının, sonraki gelişmelerle ilişkisi yok gibi; anlamı oldukça farklıydı.) 1820'lerde ve 1830'larda İngiltere'de ve Fransa'daki şiddetli siyasal atmosfer göz önünde tutulunca, bir döneme ait anlamlardan daha az önemlidir tam tarihler. Üstelik, hangi sözcüğün belirleyici olacağı o zamandan bilinemezdi. Siyasal sav ve oluşumların çok yoğun ve hızlı olduğu bir dönemdi ve taa 1840'lara kadar diğer terimler ya socialist'le eşit düzeyde kaldılar ya da aslında daha yaygın du-

rumdaydılar: *co-operative* [işbirliği yanlısı], *mutualist* [karşılıklılık yanlısı], *associationist* [ortaklık yanlısı], *societarian* [toplumcu], *phalansterian* [birlik yanlısı], *agrarianist* [tarım yanlısı], *radical* [köktenci]. 1848 gibi geç bir tarihte Webster Sözlüğü (ABD) *socialism*'i "tarım yandaşlığını anlatmak için kullanılan yeni bir terim" diye tanımlıyordu, oysa ki Fransa ve Almanya'da, daha az da olsa İngiltere'de *socialist* ve *socialism* artık yaygın terimlerdi. Etken fiiller, *socialize* ve *socialiser*, İngilizce ve Fransızca'da 1830'lardan itibaren dolaşımdaydı.

Bir diğer alternatif terim, *COMMUNIST* (bkz. bu madde), 1840'tan itibaren Fransa ve İngiltere'de kullanılmaya başlamıştı. Bu sözcüklerin anlamı belli ulusal bağlamlarda değişiklik gösterebiliyordu. İngiltere'de 1840'larda *communist*'in güçlü dinsel eklentileri vardı ve bu önemliydi, çünkü Robert Owen tarafından kullanıldığı üzere *socalist*, dine muhalefetle ilişkilendiriliyordu ve kimi zaman sözcükten bu nedenle kaçınılıyordu. Fransa ve Almanya'daki gelişmeler farklıydı: Öyle ki Engels 1888'deki *Önsöz*'ünde dönüp 1848'de Marx'la birlikte yazdığı *Communist Manifesto*'ya bakınca şu gözlemde bulunuyordu:

Sosyalist manifesto diyemezdik. 1847'de Sosyalizm bir orta sınıf hareketiydi. Sosyalizm, en azından kıtada, saygındı; Komünizm ise tam tersiydi.

Communist Fransızca ve Almanca'da militan bir hareket anlamına geliyordu, o sıralar İngiltere'de sözcük *socialist*'e tercih ediliyordu, çünkü ateizmi kapsamıyordu.

Modern kullanım 1860'lardan itibaren yerleşmeye başladı ve önceki farklılıklar ve ayrımlara karşın, başat sözcükler *socialist* ve *socialism* oldu. Bu dönemde ortaya çıkan bir diğer şey de, ilgili sözcük dizisinin –*co-operative*, *mutualist*, *associationist* ve yeni (1850'lerden itibaren) *COLLECTIVIST* (bkz. bu madde)– doğallaştırması sonucu, anlam (ii)'nin ağırlık kazanmasıydı. Her ne kadar hâlâ yoğun ve karmaşık iç tartışmalar vardysa da, *socialist* ve *socialism* bu dönemden itibaren kabul görmüş genel terimlerdi. 1840'larda yapılan ayrıma rağmen

Communist, çok daha az kullanılıyordu ve Marksist gelenekteki partiler *social* ve *socialist*'in çeşitli değişkelerini ünvan olarak aldılar: genellikle *socialism*'e bağlılığı anlatan *Social Democratic*'i. Hatta 1880-1914 dönemindeki yeniden ortaya çıkan şiddetli tartışmalarda bile, bu ünvanlar korundu. COMMUNISM, bu dönemde daha önceki bir toplum biçiminin tanımı –*primitive communism* [ilkel komünizm]– ya da *socialism*'den geçerek ulaşılabilecek nihai biçimin tanımı olarak kullanıldı en çok. Yine de, bu dönemde de, kendisini *socialist* olarak tanımlayan hareketler, sözgelimi İngiliz Fabianları; alternatif ve karşıt bir toplum kuramı olarak değil de *socialism*'in *liberalism*'i tamamlamak için gerekli görüldüğü anlam (i)'i güçlü biçimde yeniden canlandırdı. Shaw ve diğerleri için, *socialism* “demokratik idealin ekonomik yanı”ydı (*Fabian Essays*, 33) ve gerçekleştirilmesi *Liberalism*'in temsil ettiği önceki eğilimlerin kaçınılmaz biçimde ömrünün uzatılmasıydı. Bu görüşe karşı çıkarak ve böyle “kaçınılmaz” bir gelişmeye kapitalist ekonomik sistemin direnişini vurgulayarak, William Morris *communism* sözcüğünü kullandı. Her ne kadar bundan türetilecek terimin *communist* mi yoksa *communard* mı olması gerektiği konusunda önemli bir tartışma vardysa da, *communist*'in görece militanlığı Paris Komünü örneğinden de etkilenmişti.

Socialist ile *communist* arasındaki belirleyici ayrım, bu terimlerin gündelik dilde kullanıldıkları tek anlamda, 1918'de Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (Bolşevikler) Tüm Rusya'nın Komünist Partisi (Bolşevikler) adını almasıyla ortaya çıktı. O günden sonra, genellikle *social democrat* ya da *democratic socialist* gibi destekleyici tanımlarla birlikte, *socialist*'in *communist*'ten ayrılması çok yaygınlaştı, gerçi tüm *communist* partilerin, daha önceki kullanımla uyum içinde, kendilerini *socialist* olarak tanımlamaya ve *socialism*'e adamaya devam etmeleri anlamlıdır. Her eğilim muarız ve rakiplerine bu ünvanı yakıştırmamayı sürdürmektedir, ancak gerçekte olan ise *social*'ın, ona bağlı olarak da *socialist*'in özgün halindeki değişik anlamların yeniden su yüzüne çıkmasıdır. Anlam (ii)'ye yaslananlar diğer *socialist* türlerini *liberalism*'in yeni bir aşaması

olarak görmekte (ve böylece genellikle aşağılayıcı bir anlamda *liberaller* olarak adlandırmakta) haklıyken, anlam (i)'e yaslananlar, *liberal* değerlerle *socialism* arasında doğal bir bağ görmek suretiyle, onlara göre *liberal* geleneğin düşmanı olan *socialist*'lere karşı çıkmak için haklı gerekçelere sahiptir (güçlük daima alternatif yorumlardadır: a) *bireysel* bir hak olarak anlaşılan ve toplumsal olarak rakip siyasal partilerle karşılığını bulan siyasal özgürlük; b) salt *bireysel* haklar ve siyasal rekabetin belirlediği kapitalizmin rekabetçi ve çatışmacı ahlâk ve pratiği olarak anlaşılan *bireycilik*).

İlişkili kimi başka siyasal terimler işi daha da karıştırmaktadır. 19. yüzyılın ortalarında ANARCHY [Anarşi] (bkz. bu madde) ve türevlerinin yeni siyasal anlamlarla gelişmesi sözelimi: *Anarchy* 16. yüzyıldan itibaren İngilizce'de geniş bir anlamda kullanılmıştır: "this unfeeling liberty or licence of the multitude is called an Anarchie" [yığın bu kanunsuz özgürlüğüne ya da ruhsatına Anarşi denir] (1539). Genellikle tek bir yöneticiye muhalefet olarak yorumlanan bu özgül siyasal anlam –"Anarchism... the being itself of the people without a Prince or Ruler" [Anarşizm... halkın bir Hükümdar ya da Yönetici olmaksızın kendisi olması] (1656) (burada anlam *democracy*'nin önceki anlamına yakındır)– daha genel olan düzensizlik ve kargaşa anlamı kadar yaygın değildi. Ancak 1791'de Bentham *anarchist*'i "yasanın geçerliliğini kabul etmeyen... ve tüm insanlığı kitle halinde ayaklanmaya çağıran ve yasanın uygulanışına direnen" kişi olarak tanımlar ki, yine *democracy*'nin eski anlamına yakındır bu. Gerçekten yeni olan şeyse, 19. yüzyılın ortalarından itibaren terimin belli gruplarca olumlu biçimde, kendi siyasal konumlarının bir ifadesi olarak benimsenmesiydi; daha önceki tanımların çoğu karşı çıkanlarca yapılmıştı. *Anarchism* ve *anarchist*, 19. yüzyıl sonu itibariyle, *democracy* ve, daha az yaygın biçimde *socialism*'in yeni genel ve olumlu anlamlar kazandığı bir sırada, *democrat*'m daha önceki anlamlarının özgül bir devamını temsil ediyordu. *Anarchist*'ler *socialist* hareketin büyük bölümünün *devletçi* [statist] eğilimlerine karşı çıktılar, ancak toplumun kendi ken-

dini örgütlemesinin ilkeleri olarak *karşılıklılık* [mutuality] ve *işbirliği*'ni [co-operation] vurguladılar. Belli *anarşist* gruplar belli zorbalıklara ve yönetimlere *militan* ve *ŞİDDETLİ* (bkz. VIOLENT maddesi) araçlarla karşı çıktılar, ama bu *anarchist* ilkelerin zorunlu veya evrensel bir sonucu değildi ve her halükârda bu tür politikalarla *socialist* DEVRİM (bkz. REVOLUTION maddesi) tanımları arasında bir örtüşme vardı. Yine de varlığını koruyan düzensizlik ve kargaşa genel anlamları görece kolaylıkla (genel olarak açıkça adaletsizce) *anarşistlere* aktarıldı: *lawlessness*'ın [kanunsuzluk] değişik anlamları –etkin suçluluktan tutun başkalarının yaptığı yasalara uymamaya dek– bu bağlamda çok önemliydi. Bu arada *militant* aynı türden bir gelişme yaşıyordu: İngilizce'deki ilk anlamları, adanmış etkinlik bağlamında *askerî* [military] anlamından daha güçlüydü ve ağırlıklı kullanımı, 19. yüzyılın sonlarına kadar, dindeydi: *church militant* [kilise savaşçısı] (15. yüzyılın başlarından); “our condition, whilst we are in this world, is militant” [bu dünyada olduğumuz sürece, savaşçı/azimli bir konumdayızdır] (Wilkins, *Natural Religion*, 251; 1672); “the Church is ever militant” [kilise daima savaşçı/kararlıdır] (Newman, 1873). 19. yüzyılda sözcük aslında dinsel etkinlikten toplumsal etkinliğe aktarıldı: “militant in the endeavour to reason aright” [doğru akıl yürütme çabasında militan] (Coleridge, *Friend*, 57; 1809); “a normal condition of militancy against social injustice” [toplumsal adaletsizliğe karşı normal bir militanlık durumu] (Froude, 1856). Siyasal militanlıktan endüstriyel militanlığa daha sonraki geçiş 20. yüzyıldadır ve sözcüğün önceki tarihçesinin büyük kısmı, yan kullanımları dışında, unutulmuştu. Düzensizlik ve *ŞİDDET* (bkz. VIOLENCE maddesi) anlamlarıyla –tıpkı *anarchism*'de olduğu gibi– hissedilir bir bağı vardı. Endüstriyel ya da siyasal eylemde birlik anlamıyla *solidarity* [dayanışma], İngilizce'ye 19. yüzyılın ortalarında, Fransızca yakinkök *solidarité*'den (18. yüzyıl sonu) geldi. EXPLOİTATION [SÖMÜRÜ] (bkz. bu madde) İngilizce'de 19. yüzyılın başlarından itibaren, ilkin bir alan veya maddenin kazançlı işlenişi anlamında ve 19. yüzyılın ortala-

rından itibaren başka insanları (bencilce) kazanç için kullanma anlamında görülür; her iki anlamı da Fransızca yakınlık, *exploitation*'a (18. yüzyıl sonu) dayanır.

Nihilist, Turgenyev tarafından *Babalar ve Oğullar*'da (1862) icat edilir. *Anarşist*'le karıştırılması yaygındır. *Populist*, Birleşik Devletler'de, Halk Partisi'yle 1890'ların başında ortaya çıkar; hızla yayılır ve artık *socialist*'ten ayrı, belli (ilkeli) kuramlar ve hareketlerden çok popüler çıkarlar ve duygulara bağlılığı anlatmak için kullanılmaktadır. *Syndicalist* Fransa'da 1904'te, İngiltere'de 1907'de ortaya çıktı; *anarchism* (karşılıklılığa vurgusuyla) ve *socialism*'le çeşitli birleşimlere girmiştir.

Hepsinin en geniş, *Left* [sol] parlamentodaki bir oturuş düzeninden dolayı 19. yüzyıldan bu yana bilinmektedir, fakat genel tanım olarak 20. yüzyıldan önce yaygın değildi ve *leftism* [solculuk] ile *leftist* [solcu] 1920'lerden önce İngilizce'de kullanılmamış gibidir. Alaycı *lefty* [solak] sözcüğü, 1930'lardan itibaren belli ölçüde kullanıma girdiyse de, asıl olarak 1950'ler ve sonrasında aittir.

Bkz. ANARCHISM, CAPITALISM, COMMUNISM, DEMOCRACY, INDIVIDUAL, LIBERAL, SOCIETY

SOCIETY [Toplum]

Society'nin iki anlamı artık belirgin: görece büyük bir insan topluluğunun içinde yaşadığı kurumlar ve ilişkiler bütünü için kullandığımız en genel terimimiz; ve bu tür kurumlar ve ilişkilerin içinde oluşturulduğu koşulu anlatan en soyut terimimiz. Sözcüğe duyulan ilgi kısmen genelleme ile soyutlama arasındaki çoğu zaman zorlu ilişki dolayısıyladır. Büyük ölçüde tarihsel gelişiminin göz önünde tutulması "kurumlar ve ilişkiler" dememize olanak sağlıyor ve bunu en iyi society'nin ilk anlamının arkadaşlık olduğunu hatırlayarak anlayabiliriz.

Society İngilizce'ye 14. yüzyılda eski Fransızca yakınlık *société*, Latince *societas*'tan, o da Latince kök sözcük *socius*'tan –arkadaş– geçmiştir. 16. yüzyılın ortalarına kadar kullanımı ar-

kadaşlıkta fiilen birlikten tutun, 1381'deki Köylü Devrimi'nde olduğu gibi, genel bir ilişki anlamı aracılığıyla –“they have neede one of anothers helpe, and thereby love and societie... growe among all men the more” [birbirlerinin yardımına, dolayısıyla insanlar arasında gitgide büyüyen sevgi ve arkadaşlığa ihtiyaçları var] (1581)– daha basit bir arkadaşlık anlamına –“your society” (16. yüzyılın sonları)– geniş bir çeşitlilik gösteriyordu. 1563 yılma ait bir örnek, “society between Christ and us”, bu birbirinden ayrı anlamların uygulamada nasıl çoktan birbirleriyle çakıştığını gösterir. Genel ve soyut anlama eğilimi böylece içkin görünür, ama 18. yüzyılın sonlarına kadar öbür canlı ve dolaysız anlamlar yaygındı. Aynı yelpaze Shakespeare'den iki örnekte görülebilir. “my Riots past, my wilde Societies” [Geçmiş isyanlarım, çılgın Topluluklarım] (*Merry Wives of Windsor*, III, iv) örneğinde society neredeyse ilişki ya da bizim *associations* [dernek] duygularımıza karşılık gelirken, “our Selfe will mingle with Society” [Benlik Topluma Karışmış] (*Macbeth*, III, iv) örneğinde anlamı, bir araya gelmiş konuklar topluluğundan ibarettir. Belli bir amaç uğruna (burada toplumsal ayrım, seçkinlik) bilerek bir araya gelme anlamı “societe of saynct George” (the Order of Garter, 15. yüzyıl) ile örneklendirilebilir ve bu özel kullanım çok geniş bir yelpazede varlığını sürdürdü.

Genel anlamın 16. yüzyılın ortalarından itibaren güçlendiği görülür. “The yearth untilled, societie neglected” [toprak işlenmemiş, dostluk ihmal edilmişti] (1533) örneğinde aradaydı, ama “a common wealth is called a society or common doing of a multitude of free men” [bir ülke toplum, yani özgür insanların topluluğunun ortak işidir] (1577) örneğinde belirgin ama hâlâ ayrılmış değildir. “societie is an assemblie and consent of many in one” [topluluk bir biraraya geliş ve çokluğun birliğe rızasıdır] (1599) örneğindeyse belirgin ve ayrılmıştır ve 17. yüzyılda bu tür kullanımlar daha kesin göndermelerle çoğalmaya başladı: “a due reverence... towards Society wherein we live” [içinde yaşadığımız topluma... duyduğumuz gereken saygı] (1650). Yine de sözcüğün bundan önceki tarihçesi “the Laws of Society and Civil Conversation”

(Charles I, 1642; *conversation*, burada, sonradan eklenen (16. yüzyıl) senli benli söyleşi anlamından önceki en eski anlamı olan yaşama biçimi anlamını taşıyordu; bu sözcükte de aynı deneyim işliyordu, ama tam tersi bir özelleşmeyle.) Soyut anlam da güçlendi: “the good of Humane Society” [insan toplumunun iyiliği] (Cudworth, 1678; bkz. HUMAN) ve “to the benefit of Society” [toplumun yararına] (1749). Bir yandan da soyutlama en geniş anlamıyla “a society” [toplum] kavramının gelişmesiyle iyice tamamlanmıştı. Yeni bir görelilik (krşl. CULTURE) anlamına dayalıydı bu, ama arkadaşlık ya da bir arada bulunmaya ilişkin genel yasalar anlayışından, özgül bir toplumu oluşturan özgül yasalar anlayışına geçişle, modern toplum kavramının zeminini hazırladı; burada toplumun yasaları pek de başka insanlarla geçinmeye dönük yasalar değil, aksine toplumsal kurumları belirleyen daha soyut ve kişisiz [impersonal] yasalardır.

Geçiş çok karmaşıktı, ama en iyi şu anda *society* ile *state*’i bir arada değerlendirerek anlaşılabilir. En genel ve sürekli olan durum (*state of nature*, *state of siege*, 13. yüzyıldan itibaren) anlamından *state estate* ve *rank* ile neredeyse yer değiştirebilen özel bir anlam geliştirdi (*state de estate* de eski Fransızca *ya-kmkök estat*, Latince *status*’tan –durum– geliyordu): “noble stat” (1290). Sözcük özellikle monarşi ve soylulukla, yani hiyerarşik bir toplum düzeniyle ilgiliydi: krşl. “state of prestis, and state of knyghtis, and the thridd is staat of comunys” [rahipler tabakası, şövalyeler tabakası ve üçüncüsü avamın tabakası] (1300). *States* ya da *Estates* 14. yüzyıldan itibaren kurumsal bir iktidar tanıımıyken, kralın makamı olarak *state* 16. yüzyıl ve 17. yüzyılın başlarında yaygındı: “state and honour” (1544); “goes with great state” (1616); “to the King... your Crowne and State” (Bacon, 1605). *State* bu birleşik kullanımlardan bilinçli bir siyasal anlam geliştirdi: “ruler of the state” (1538); “the State of Venice” (1680). Fakat *state* çoğu zaman belli bir hükümdarlık biçiminin belli bir mertebeye birleşmesini anlatıyordu. *Statist* [devlet adamı] 17. yüzyılda politikacıyı anlatan genel bir terimdi, o yüzyılın siyasal çatışmaları için

de, temel bir çatışma sonunda society ile state arasında yapılan bir ayrım olarak ifade edilmeye başladı: Kavramlardan ilki özgür insanların bir araya geliyordu, önceki etkin anlamların tümü kullanılıyordu; ikincisiyse bir iktidar örgütüydü, hiyerarşi ve kralın haşmeti çağrıştırılıyordu. Civil society gibi önemli bir kavram (bkz. CIVILIZATION) toplumsal düzenin alternatif bir tanımıydı ve işte bu yeni düzenin düşünülmesiyle birlikte society'nin en genel ve sonuçta soyut anlamları pekiştirildi. Sonradan ortaya çıkan pek çok siyasal değişiminde bu ayrım varlığını korudu: Çok genel ve kişisiz olsa bile, hepimizin ait olduğu yer society'dir; state de iktidar aygıtıdır.

Society'nin en genel ve soyut anlamına (hâlâ tanımı gereği state'den farklı bir şeydi) belirleyici geçişi, 18. yüzyıla ait bir gelişmedir. Sözcüğün kullanımlarını görmek için Hume'un *Enquiry Concerning the Principles of Morals* (1751) adlı yapıtını taradım ve de "company of his fellows"u [arkadaşlar topluluğu] anlam (i) ve "system of common life"ı [ortak yaşam düzeni] anlam (ii) kabul edince, 25 tane anlam (i) ve 110 tane anlam (ii) buldum; fakat tartışmanın bazı kritik noktalarında, society'nin anlamının belirleyici olabileceği yerde de, 16 tane ara kullanımla karşılaştım. Hume'da society en canlı ve dolaysız anlamım yitirirken, kaçınılmaz ayrımı da bir şekilde örneklendirilir; tıpkı bizim hâlâ kullandığımız gibi, company [arkadaşlık ilişkisi] alternatifini kullanacaktı:

Society'deki karşılıklı sarsıntılar ve çıkar ile gurur çatışmaları insanlığın adalet yasalarını kurmaya zorladı... aynı şekilde, company'de, insanların gurur ve kendini beğenmişliklerinin sonsuza dek çatışması Görgü ya da İncelik kurallarını getirdi... (*Enquiry*, VIII, 211)

Aynı dönemde, aynı kitapta, society'yi tam da bu dolaysız anlamıyla kullanacaktı; bu kullanımlar konusunda bugün olsa biz, çeşitli nedenlerle eski anlamı diriltmeyi dileyerek, "yüz yüze" ilişkilerden söz ederdik; genellikle bir COMMUNITY [topluluk] (bkz. bu madde) içinde diye de eklemeden edemezdik.

18. yüzyılın sonlarında ortak yaşam düzeni anlamında society başat durumdaydı: “every society has more to apprehend from its needy members than from the rich” [her toplumun zenginlerinden çok ihtiyaç sahibi üyelerinden öğreneceği bir şeyler var] (1770); “two different schemes or systems of morality” [iki farklı ahlâk düzeni ya da sistemi] aynı anda “every society where the distinction of rank [bkz. CLASS] has once been established” [mertebe ayrımının önceden kurulmuş olduğu her toplum] (Adam Smith, *Wealth of Nations*, II, 378-9; 1776) için de geçerliydi. Genel anlamların da soyut anlamların da sonraki gelişimi doğrudan olacaktı.

Social war’da olduğu gibi “civil”in eşanlamlısı olarak kullanıldıysa da, 17. y’da hem ortak hem de arkadaş canlısı anlamına gelebilen social’da [toplumsal] da benzer bir gelişme görülebilir. 18. yüzyılın sonlarında sözcük büyük ölçüde genel ve soyuttu: “man is a Social creature; that is, a single man, or family, cannot subsist, or not well, alone out of all Society...” [insan toplumsal bir yaratıktır; demek ki, tek bir adam, ya da aile bütün toplumun dışında tek başına yaşayamaz, ya da iyi yaşayamaz] (gerçi dikkat edilecek olursa Society burada all [bütün] nitelemesiyle, hâlâ soyuttan ziyade etkin bir anlamdadır). 19. yüzyılda society, social reformer [toplumsal reformcu] gibi oluşumlara izin verecek bir nesne olarak görülebiliyordu belirgin biçimde (gerçi social, şimdi olduğu gibi, kişisel arkadaşlık ilişkisini anlatmak için de kullanılabiliyordu; krşl. social life [toplumsal yaşam] ve social evening [toplantı akşamı]). Aynı dönemde, society’yi bir nesne (ilişkilerimizin nesnel toplamı) olarak görmek suretiyle, man and society [insan ile toplum] veya the individual and society [birey ile toplum] ilişkisini sorun olarak tanımlamak mümkün olmuştu. Bu oluşumlar önceki etkin arkadaşlık anlamından sözcüğün uzaklığını ölçer. Toplumun gerçek gelişimi içinde işaret ettikleri sorunlar, 19. yüzyılın başlarında social sözcüğünün karşılıklı işbirliği olarak toplum düşüncesini bireysel rekabet olarak toplum (toplumsal sistem) deneyimiyle karşıtlaştıran kullanımıyla dikkat çekici biçimde örneklendirilir. En genel ve en soyut anlamı bu dönem

itibariyle sağlamlaşmış olmasaydı, bu alternatif toplum tanımları ortaya çıkamazdı. Yansızdan çok olumlu bir anlamda, ve de INDIVIDUAL'a [birey/bireysel] (bkz. bu madde) karşıt olarak, social'ın işte bu vurgusundan siyasal terim SOCIALIST (bkz. bu madde) geliştenekti. Alternatif bir sıfat, societal [topluma ait], 20. yüzyılın başlarından itibaren etnolojide kullanılıyordu ve artık genel toplumsal oluşumlar ve kurumlara ilişkin daha geniş, daha yansız bir gönderimi var.

Society'nin küçük bir özel anlamı da yorum değilse bile dikkat çekmeyi gerektiriyor. Good society'nin iyi arkadaşlık anlamındaki eski anlamı, bu tür insanların ölçülerine göre, society'nin en seçkin ve moda kısmı olarak Society [sosyete] biçiminde özelleşti: yani üst sınıf (bkz. CLASS maddesi) olarak. Byron (*Don Juan*, XIII, 95) büyük ölçüde 19. yüzyıla ait olan (ve o dönemden kalma) anlamın iyi bir örneğini sunar:

Society is now one polish'd horde
Formed of two mighty tribes, the Bored and Bored.

[Allı pullu bir sürüdür artık sosyete,
İki kabileden oluşun: Başbelaları ve Canları sıkılanlar]

Bu özel terimin birinin (kendi sınıfından) arkadaşlarımn etkin dostluğu anlamında society'nin son belirgin kullanımı olması ironiktir. Bir başka yerde bu tür duygular gayet iyi tarihsel nedenlerle COMMUNITY'ye (bkz. bu madde) ve social'ın hâlâ etkin olan anlamlarına doğru ilerliyordu.

Bkz. CLASS, COMMUNITY, INDIVIDUAL, SOCIALIST, SOCIOLOGY

SOCIOLOGY [Sosyoloji, toplumbilim]

Sociology sözcüğü ilk olarak 1830'da Comte tarafından kullanıldı ve İngilizce'de ilk 1843'te görüldü: Mill, *Logic*, VI ve *Blackwood's Magazine* (Comte üstüne bir yazıda). Spencer 1876 ile 1896 arasında *Principles of Sociology*'yi üç cilt halinde

yazdı. Fransızca'da Durkheim'ın ve Almanca'da Weber'in yapıtıyla birlikte, yüzyıl dönerken, konu gözle görülür biçimde genişledi. Terim SOCIETY ile SOCIAL'ın (bkz. bu maddeler) sonradan gelişmiş anlamlarına dayalıydı. Çeşitli düşünce sistemleri içinde topluma ilişkin BİLİM olarak (bkz. SCIENCE) tanımlandı. Sociological'm [sosyolojik] iki anlamı var: bu bilimin biçimlerine ilişkin bir gönderme ve toplumsal bir olgu ya da eğilime (krşl. "sociological factors" [toplumsal etkenler]; ayrıca krşl. soyut oluşumdan aktarmanın yaygın olduğu *technological*) ilişkin daha devşek ve genel bir gönderme (bu durumda çoğu zaman *social* [toplumsal] ile yer değiştirir). İlkın daha genel biçimde toplumu inceleyen kişi anlamında kullanılan sociologist, konu üniversite derslerinde tanımlandığı için, daha sınırlı bir mesleki anlam kazandı; ne var ki, hâlâ genelde sociological'ın genel kullanımıyla aynı alanlarda kullanılıyor. Bu mesleki ve genel kullanımların çakışmasının ilginç bir sonucu, çoğu zaman sociology'nin kendisinin toplumsal süreçlere duyulan herhangi bir genel ilgiyi anlatmak üzere, kendilerini *toplumsal* olandan ayırabileceklerini kabul eden diğerk ilgi biçimleriyle karşıtlık içinde kullanılmasıdır. Bu arada meslek olarak sociology, özellikle zayıf olduğu ülkelerde, çoğunlukla *toplumsal kuram* veya *toplumsal eleştiri*'yle arasındaki mesafenin altım çizer ve kendisini görgöl araştırma ve niceliksellik [quantification] gibi özel ve sınırlı anlamlarda *toplum bilimi* olarak yeniden tanımlar. Daha genel bir sociology geleneğinde diğerk araştırma yöntemleri hâlâ vurgulanıyor.

Bkz. ANTHROPOLOGY, SCIENCE, SOCIETY

STANDARDS [Standartlar]

Tekil olarak standard karmaşık, ama çok da zor olmayan bir sözcüktür. Çoğul biçimi için de doğru bu. Fakat standards, çoğul biçimin tekil bir gönderimi kapsadığı –bir bakıma tekil bir çoğul denebilecek– istisnai bir çoğul örneğidir; diğerk yaygın örnekler arasında *morals* ve *values* sayılabilir.

Standard köken bakımından karmaşık bir görünüm sunar. Sözcükte görülen başlıca gelişme baştaki sesin düşmesiydi; sözcük Anglo-Normanca yakm kök *estaundart*, eski Fransızca *estendart*, o da Latince kök sözcük *extendere*'den –yaymak (daha doğrudan biçimde *extend* ve *extension* sözcüklerini doğuracaktı)– geliyor. Geçiş formlarıyla –*standardum*, *standardus*– sözcük bu kök anlamını direğinde dalgalanan bayrağa (12. yüzyıldan itibaren) uyguladı (hâlâ Royal Standard'da [Kraliyet Sancağı] olduğu gibi). Fakat 13. yüzyıldan itibaren sözcük, herhalde bayrakların görüntüsünün çağrışımıyla, daha büyük olasılıkla bir başka fiziksel anlamla belli modern kullanımların (*standard lamp*, *standard rose*) altında yatan *stand*, *stander*'dan türeyen ad biçimiyle karışması sonucu, dikili ya da dimdik nesne biçiminde farklı bir anlam kazandı. “Yetki kaynağı”ndan “başarı düzeyi”ne uzanan yelpazede en ilginç modern anlamı, muhtemelen Royal Standard'm yetki kaynağını çağrıştırmasıyla 15. yüzyılda gelişti. Ağırlık ve ölçüler bağlamında kullanılacaktı: *standard foot*. Fakat yetkin bir doğruluk örneği olarak başka konulara da uygulanır. Dolayısıyla 15. yüzyılda siyada *standard book*'tan söz edilir. 18. yüzyılın başlarında, Shaftesbury “there is really a standard... already, in exterior *Manners and Behaviour*” [Dışsal Görgü ve Davranışlarda da aslında bir standart olduğunu] (*Miscellaneous Reflections*, III, 1; 1974) olduğunu savunarak, bir BEĞENİ (bkz. TASTE) *standard*'ına gereksinim olduğunu yazacaktı etkileyici biçimde.

Tüm bu kullanımlar varlığını sürdürdü, fakat 19. yüzyılda bazı önemli gelişmeler görüldü. 19. yüzyılın ortalarında *Standard English* gibi tuhaf bir örnek görülüyordu: ana dili İngilizce olanların büyük bir kısmını dillerini “yanlış” konuştuklarına inandırmaya çalışan eğitim kurumlarının desteklediği yetkin bir doğruluk örneği olarak kabul edilen (sınıf temelinde) seçilmiş bir kullanım. Ayrıca eğitimde okuma, yazma ve aritmetikte belli yeterlilik düzeylerinin –*standards*– öğütlenildiği görülüyordu; bir dönem bunlar öğretmenlerin maaşlarının hesaplanmasında etkili olmuştur. Bu yeterlilik düzeylerini hedefleyen sınıflar, ilköğretimde, *Standards* (ikiden altıya ka-

dar) olarak tanımlanıyordu. Sözcük bir değerlendirme ya da derecelendirme terimi olarak çok vurgulanıyor ve daha çok belli bir hiyerarşi içinde aşamalı ilerleme kavramıyla ilişkiliydi (krşl. muhtemelen T. H. Huxley'nin getirdiği ve –*Educational Board* tarafından denetlenen– *board schools*'a uygulanan *educational ladder* [eğitim basamakları] sözü).

Bu dönemden itibaren hem olağan bir çoğul hem de çoğul bir tekil olarak *standards* yaygınlaştı. Çoğu bağlamda bu şekilde gruplandırılan *standards* kesin olarak ortaya konabiliyordu, tıpkı hâlâ *British Standards Institution*'da [Britanya Standartlar Enstitüsü] olduğu üzere. Bu kullanımın ölçümün daha az kesin olduğu, ama gerektiğinde oldukça özgül edinim ve yeterlilik düzeylerinin örneklenebildiği ya da tanımlanabildiği konuları da içine alacak biçimde genişletilmesi doğaldı. Bunlar olağan çoğullardır. Çoğul tekil ise, gönderimin özü bakımından *CONSENSUAL* (bkz. bu madde) (“gerçek standartların ne olduğunu hepimiz biliyoruz”) ya da, belli bir kasıtlı belirsizlikle birlikte, iknaya dayalı olduğu (“standartlarla ilgilenen herkes kabul edecektir”) çok farklı bir kullanımdır. Bu kullanımlarda, nitelik düşüncesinin kendisine ters düşmeden *standards*'m kesinlenmesine karşı çıkmak çoğu zaman olanaksızdır. Bazı benzer örnekler bunu anlamamıza yardımcı olabilir. “A person of no *morals*” [hiçbir ahlâki değeri olmayan bir kişi] hiçbir ahlâk duygusu olmayan birini anlatabileceği gibi, düşünceleri ve eylemleri mevcut ölçülerle uyuşmayan bir kişiyi de anlatabilir. “A concern for *values*” ilgili değerleri ayırt etme kaygısını anlatabileceği gibi, belli (mutabakata dayalı) değerlendirmeleri ayakta tutma kaygısını da anlatabilir. *Western values* [Batılı değerler] ya da *University standards* [üniversite standartları] gibi yaygın ifadeleri düşünecek olursak, farklılaşmayı gayet açık biçimde görürüz. Herbiri daha sonra kimi kullanımlarıyla tanımlanabilir. Fakat *Batı Uygarlığı* bir *TRADITION*'dan [gelenek] (bkz. bu madde) ibaret olmadığı, zihinsel ve pratik görüş birliklerinin yanı sıra kökten görüş ayrılıklarını kapsayan karmaşık ve tarihsel bakımdan farklı bir toplumsal süreç olduğundan ve de *üniversiteler*, her dönemde

belli açık standartları olmakla birlikte, bunları değiştirip, görüş ayrılıklarına düştükleri ve değişik toplumlar ve dönemler arasında farklılık gösterdikleri için; *values* ve *standards*'ın belli sayıda özgül konum ve yargıyı bir araya getiren gerçek çoğul- lar mı, yoksa bir uygarlık ya da niversitenin özüne ilişkin ge- nellemece bir yorumun, tanımlanmış belli *valuations* [değer- lendirmeler] ve *standardizations*'ın özgül bir gruplandırma- sıymış gibi mi yansıtıldığı, sonraki bir tanımlamanın öz niteli- ğinden ya da bu isteğe verilen yanıt biçiminden ötürü, çok geçmeden anlaşılır. *Standards*'ın –vg dolu– popüler bir kul- lanımının, *standardization*'ın –yerici– popüler bir kullanımı- la uyuşmaması da çok ilginçtir. *Standardization* 19. yüzyılın sonlarında, bilimden (deneyin koşullarının standartlaştırılma- sı) ve daha sonra sanayiden (parçaların standartlaştırılması) gündelik kullanıma geçti. Bu kullanımları tartışmalı değildir, fakat zihin ve deneyim sorunlarına uygulanmasına çoğunluk- la, başkalarının yanı sıra, “standartların korunması”nı savu- nanlarca direnilmişti – “insanlar standartlaştırılmaz”, “eğiti- min standartlaştırılmaması gerekir”. Bu tuhaf kullanımı, muhtemelen *Royal Standard*'dan (saygılı) *standard foot*'a (kendi yerine uygun, ama burada yersiz) uzanan anlam yelpa- zesinin istismarına dayalıdır. oğul tekilin gücü her zaman için tekil olarak kirletilmemesine dayanır. şayet kirletilmemiş- se, zorunlu tartışmaları iptal etmek ya da kendi sonuçlarına varabilmek için bizzat değerlendirme ve tanımlama süreçlerini sahiplenmek için kullanılabilir.

Standard of living sözü üstüne de bir not düşmek gerekir. Bu söz şu anda yaygın olmakla birlikte bazen güçlük sunar. En eski biçimi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren, *standard of life* [hayat standardı] idi ve hl bu sözle yer değiştirebilir. Yine de *standard* zerine düşündüğümüzde fark ettiğimiz gibi, terim şu anda yaygın olan kullanımında olduğu gibi, genel bir du- rum ya da ortalama bir durumdan çok, tanımlanmış ya da zo- runlu bir düzeyi içerimliyor gibi. İlkin tam tamına *standard* anlamında kullanıldı: *standard of life* yaşamı sürdürmek için zorunlu gelir düzeyi ve koşulları anlatıyordu. (Kuşkusuz bu

tartışıldı ve değişik gruplar, zamanlar ve yerlerde farklılık gösterebilirdi, ama ilk olarak asgari ücret kampanyasında kullanıldığında kesin bir değeri vardı: bir standard getirilecek ve maaşlar buna göre değerlendirilebilecekti.) Tanımlayıcı ve geriye dönük anlamda *standard of life* idi bu. Fakat bu ifade (sözelimi OED’de tanımlanmasından sonra) şu andaki daha yaygın anlamına doğru gelişti: gerçekte sahip olduğumuz gelir ve koşullar. Ölçülebilir *standard* gönderimini yitirince, yine de bir nebze ölçü anlamını korudu. *Hayat* ya da *geçim* standardının gerçekten ölçülüp ölçülemeyeceği konusu tartışılmıştır, oysa aynı zamanda *standard*ı tanımlamak için gelir, tüketim vb. istatistikleri kullanılmıştır. *Standart Geçmiş’in* yerine, diyebiliriz ki, *Standart Şimdi* geçirilmiştir. *Standard’ın* başka bir anlamına başvuran bir kullanım daha var: kararlaştırılan ölçü değil de, eğretilmeli olarak, bayrak anlamı: kendimizin getirdiği *standart*; uygun sağlık *standartları*; uygun bir hayat *standartı*. Bu da *Standart Gelecek*: eski ölçüler ya da mevcut dereceler yeterli değil ve daha iyisini hedeflemeliyiz. Çok ilginç bir kullanımdır bu. Bir yetki kaynağına gönderme yapmak, ya da mevcut ölçülebilir bir durumu almak yerine, henüz gerçekleştiremediğimiz ama gerçekleştirilmesi gerektiğini düşündüğümüz koşullara ilişkin düşüncelerden hareketle bir *standart* getirilir, tasarlanır. Sözün bu gelişmesinde etkin bir toplumsal tarih vardır.

Bkz. DIALECT, TASTE, WESTERN

STATUS [Statü]

Status 20. yüzyılda önemli bir sözcük oldu. Daha önce *state* ve *estate* sözcüklerini doğurmuş olan Latince *status*’tan –durum– doğrudan alındı İngilizce’ye. *Status quo* gibi Latince oluşumlarda hâlâ çoğu zaman kullanılıyor. 18. yüzyıldan itibaren “rights, duties, capacities or incapacities”i (1832) tanımlamak üzere hukukta kullanıldı ve bu anlamıyla günümüze dek ulaştı (krşl. *marital status* [medeni/evlilik durumu]). Daha genel

bir toplumsal anlamı kapsayacak biçimde genişlemesi, bu kullanımından ileri geldi: “status as free or slave” (1865); “legal status of negroes” (1888); “civil status of actors” (1904). Mill’in “status of a day-labourer” (1848) kullanımında, muhtemelen de hukuksal durumdan çok genel durumun kastedildiği “professional status”ta (1883) belirgin bir anlam genişlemesi vardı. Buraya kadar sözcük bir güçlük sunmaz.

Sık sık daha kesin ve ölçülebilir bir terim olarak CLASS’a [sınıf] (bkz. bu madde) tercihen önerildiği modern sosyolojide, yeni bir genel anlamda kullanılmasıyla birlikte, sözcük zorlaşır. *Class*’ın grup, mertebe ve oluşum şeklindeki başlıca üç anlamına gönderme yapmadan, bunu açıklığa kavuşturmak olanaksız. Belli ki status’ın ne grup ne de oluşum anlamında açık bir kullanımı yok, *asıl önemi mertebeyi anlatan yeni ve modernleştirici bir terim olmasında (rank [mertebel] teriminin devralmama ve resmiyete ilişkin çağrışımlarını taşımaz)*. Dolayısıyla yalnızca bu anlamıyla *class* sözcüğünün yerine geçirilebilir. Fakat yerine geçirme işlemi bu anlamın seçilmesi bakımından anlamlıdır. Sözcüğün kullanımı çoğu zaman Max Weber’e ve onun Marx’a ait sınıf kavramını eleştirmesine kadar götürülür. Fakat bu karıştırmadan başka bir şey değil. Artık çoğunlukla status diye çevrilen Weber’in *Stand* sözcüğü, *rank*’in geleneksel hukuk tanımlarına göndermeyle ve onların etkisinde, *Estate* ya da *Order* biçiminde daha doğru çevrilebilir. Marx’taki başlıca anlamıyla *class*’m salt ekonomik etkenlerinden başka motivasyonları olan bir toplumsal grubu kapsayacak biçimde genişletilebilir bu anlam: gruba veya ayrı bir toplumsal duruma uygun sosyal inanışlar ve idealler gibi motivasyonlar. Daha yakın zamanların sosyolojisinde, bu önemli toplumsal gözlem, genelleştirilen bir mertebe düzeni şeklinde soyut bir anlama aktarıldı: “toplumsal statü... bir kişi, aile ya da akrabalık grubunun toplumsal sistemde diğerlerine göre tuttuğu konum... Toplumsal statünün birkaç kişinin doruğa yerleştiği hiyerarşik bir dağılımı vardır...” (*A Dictionary of Sociology*; G. D. Mitchell, 1968). Bu rekabetçi ve hiyerarşik toplum modeline olağandışı bir teknik derinlik getirilmiştir. Status “sürekliliği olan

bir değişken”dir, ama gözlemlenebilir “öbek”leriyle birlikte; mertebe anlamıyla sınıf’a karşı, belirli grup ya da oluşum imaları olan bir ölçüm terimi olarak bunlar avantajlarıdır. Aynı zamanda dezavantajlarıdır, çünkü terim (geleneksel çağrışımlarından) görünüşte nesnel status-determination [statü belirleme] sürecini karıştırmaması kaçınılmaz olan saygı ve özsaygı öğelerini miras olarak alır. *Mertebe*’nin ünvanları ve kuşakları varken, statü’nün *simgeleri* vardır. Fakat bunların yalnızca sergilenebilmesi değil, edinilmesi de karakteristiktir: nesnel ya da sahte-nesnel göstergeler, bu durumda öznel ya da sırf gösterişe dönük vurgularla karıştırılır. Bu özelleşmiş, ama artık yaygın anlamıyla statü’nün dilinin özellikle indirgenmiş bir anlamda (*mertebe*) sınıf’ın dili halini alması çok anlamlıdır. Oluşum, hatta daha geniş grup anlamında sınıf’ın üstünü çiziyormuş gibi görünme ve de hiyerarşik ve bireysel olarak rekabetçi olmakla kalmayan, özü bakımından tüketim ve gösterişle (bkz. CONSUMER) tanımlanan bir toplum modeli sunma avantajlarına sahiptir bu. Dolayısıyla “sürekliliği olan bir toplumsal statü skalası”, “evin oturma odasına yansıyan yaşama biçimi” üstüne temellendirilmiştir; kuşkusuz ilginçtir bu, ama aynı zamanda *toplum*’u özel mülkiyet birimleri aracılığıyla yorumlanan bir dizi birime indirgemıştır. Birimler statü grupları, hatta statü sistemi olacak biçimde gruplandırılırken, ölçülmekte olan “yaşama” biçimi, ister mallar ve hizmetler olsun ister “kamuoyu” olsun, piyasa araştırmasıyla tanımlanır. Önceden yasal durum ya da genel durumu anlatan (daha önce benimsenmiş olan biçimiyle de, *estate*, gerçek toplumsal oluşumları dile getirmiş olan) terim de bu durumda uzlaşılı modern kullanımıyla, bütün toplumsal sorunların devingen bir tüketici topluma indirgenmesinin emrine amade bir terimdir.

Bkz. CLASS, CONSUMER, SOCIETY

STRUCTURAL [Yapısal]

İlgili sözcüklerle birlikte *structure* [yapı], modern düşüncede anahtar bir terimdir ve yakın zamanlardaki gelişmelerinin çoğu özellikle karmaşık bir görünüm sunar. Sözcük Fransızca yakinkök *structure*, Latince *structura*'dan, o da Latince kök sözcük *struere*'den –yapmak, inşa etme– geliyor. 15. yüzyıldan itibaren en eski İngilizce kullanımlarında *structure* öncelikle bir süreç adıydı: inşa etme eylemi. Sözcük 17. yüzyılda dikkate değer biçimde iki yönde gelişti: (i) inşa etme sürecinin bir bütün olarak ürünü, hâlâ “a wooden structure” kullanımında olduğu üzere; (ii) yalnızca binalarda değil, genişletilmiş ve mecazlı uygulamalarda da, inşa etme biçimi. Modern gelişmelerin çoğu (ii)'den doğmuştur, ama bunlarla (i)'in genişletilmiş ve mecazlı uygulamaları arasında hâlâ var olan bir bulanıklık var.

(ii)'nin bir görünümü olarak önem kazanan özel anlam, “bir bütünün kurucu parçaları ya da öğelerinin bütünün özel doğasını tanımlayacak biçimde karşılıklı bağıntıları” anlamıdır. Belli ki inşa etme yöntemi anlamından genişleme yoluyla ortaya çıkmıştır, ama *structure* sözcüğü hâlâ bütün kurguyu anlatmak bakımından önemli olsa bile, güçlü bir iç yapı anlamını taşıması karakteristiktir. En eski özelleşmiş kullanımları anatomiye idi –“structure of the Hand” [elin yapısı] (17. yüzyılın başları)– ve sözcük, bir organın (doğru) işleyişinin [functioning] gözlemlenmesinin organizmanın yapı'sının gözlemlenmesinden ayırt edilebildiği biyolojinin genel gelişiminde, çoğu zaman *function*'dan [işlev] (Latince yakinkök *functionem*, kök sözcük *fungi* – yerine getirmek) ayırt edilerek, önemini korudu. Ancak 18. yüzyıldaki gelişmelerde hâlâ, bütün yapı anlamından iç uyum anlamına uzanan anlaşılabilir bir yelpaze vardı. Sözgelimi *structure* gövdelerin yanı sıra heykelleri anlatmak için kullanılmaya başlandı. Bir bölgenin belli başlı özelliklerini anlatmak üzere kullanılıyordu. Biyolojik kullanımlarında, anlam (ii) genelde açıktır: “structure and internal conformation” [yapı ve iç uyum] (1774). Fakat sözgelimi 1757 yılında “every one's private structure of mind and sensations”

(her insanın zihin yapısı ve duyguları) cümlesini bulduğumuzda, bunun öncelikle iç bağıntılara mı yoksa bütün bir gelişim (ve inşa) sürecine mi gönderme yaptığı açık olmaktan uzaktır. Yazıya uygulamalarında benzer bir belirsizlik vardı: “the Structure of his Line” [çizgisinin yapısı] (1746) ve “structure of... periods” [dönemlerin yapısı] (1749) tanıklarının ikisi de inşa süreci anlamını taşır, ama birincisi muhtemelen öncelikle bir bütün olarak ürüne ve ikincisi öncelikle iç bağıntılara gönderme yapıyordu. Jeolojide, 1813 yılına ait, sözcüğün güçlenen analitik anlamının açık bir örneği vardır: “structure of the internal parts” [iç bölümlerin yapısı].

Structural 19. yüzyılın ortalarında görüldü. Eski kullanımlarında structure’m kapsamını yineledi, ama gitgide kurucu öge olarak iç kurgu vurgulanıyordu. İnşa ilkelerinin structural kabul edildiği, ama structure’ın doğal olarak hem inşa yöntem ve sürecine hem de tamamlanmış işe gönderme yaptığı inşaat ve mühendislik konularında da çok genel biçimlerde kullanıldı (krşl. mühendisliğin ‘yapılar, makineler, aygıtlar veya imalat süreçleri tasarlamak veya geliştirmek olarak’ anlamı). Ne var ki, kurucu olarak structure anlamına bir tek temel bir yapıyı anlatmak için değil, aynı zamanda vurgulu biçimde iç yapıyı da anlatmak üzere başvuruluyordu: sözgelimi jeolojide: “structural, as affecting the intimate character of the mass, and not merely its external form” [bir tek dış biçimini değil, kütlenin iç niteliğini etkileyecek biçimde yapısal]. Bu, sözgelimi, “structural differences which separate Man from the Gorilla” [insanı gorilden ayıran yapısal farklar] (1863) örneğinde yinelenir. Karmaşık bir birliğin öğelerinin karşılıklı bağıntıları ve düzenlenişinin tanımlanmasını özel olarak vurgulayan önceki “bir bütünün kurucu parçalarının karşılıklı bağıntısı” anlamının tamamlanması demektir bu. Structural evidences [yapısal tanıklar/kanıtlar] ve structural relations [yapısal bağıntılar], 1870’lerden itibaren, bu anlamı ifade etti. 19. yüzyılın sonlarında inşaatta, iç çerçeve veya süreç anlamını pekiştiren uzlaşımlı bir structural ile decorative [dekoratif, süsleyici] ayrımı vardı. Bu vurguyu kullanan bilimler structural diye adlandırır-

lıyordu: structural botany [yapısal botanik] (1835); structural geology [yapısal jeoloji] (1882); structural chemistry [yapısal kimya] (1907); structural engineering [yapısal mühendislik] (1908).

İnsan bilimlerinde, özellikle dilbilim ve antropolojide tanımlayıcı terimler olarak structural ve daha sonra structuralist'in [yapısalcı] kaydettiği önemli ve güç gelişmeyi anlaysak, bu tarihçeyi bilmemiz gerekiyor. Önceleri bu ad verilme de, tarihsel ve karşılaştırmalı çalışmalardan analitik çalışmalara geçişi temsil eden dilbilimdeki vurguyu, önceki yöntemlerin geliştirilmiş olduğu geleneksel grupların dışındaki dilleri anlama sorunları zorunlu kılmıştı. Özellikle Amerikan yerlilerinin dilleri örneğinde, Hint-Avrupa dillerinin tarihsel ve karşılaştırmalı incelemelerinden çıkarılan önvarsayımlar ve benzerliklerin bir yana bırakılması ve her dilin "kendi içinden", yani sonra değinileceği üzere, yapısal olarak incelenmesi gerektiği anlaşıldı. Aynı zamanda, bir bütün olarak dilin incelenmesine daha titiz ve nesnel yöntemler uygulandı ve de dilin temel prosedürleri bu vurgu için fizik bilimlerinden alınan hazır bir sözcükle tanımlanmaya başladı: structures. Bu raya kadar özel bir güçlük yok, ama adlandırma sorunu çok önem kazandı ve kimi apaçık sorunlara yol açtı. Structure sözcüğü *process*'e [süreç] tercih ediliyordu, çünkü çoğunlukla çok derin düzeylerde olmak üzere, özel ve karmaşık bir bağıntılar düzenini vurguluyordu. Fakat yine de incelenen, canlı süreçlerdi, oysa inşaat ve mühendislikteki, bu arada anatomi, fizyoloji ve botanikteki kullanımlarından itibaren structure karakteristik olarak, görece değişmez ve kalıcı, hatta katı bir şeyi ifade ediyordu. Kendi için *static* [durağan] ve *dynamic* [devingen] yapılar arasındaki ayrımı göstermekle birlikte, fizikte structure kavramlarının yoğun gelişimi, ancak özel gözlem ve çözümlemeyle keşfedilebilen derin iç bağıntılar anlamına katkıda bulundu. Çok farklı malzemelerden çıkarılan önvarsayımlar içerdikleri için bazı kabul edilmiş inceleme biçimlerinin bir yana bırakılmasına dönük ilk hamle, hemen structural'ın ya da, şimdi olduğu biçimiyle, structuralist'in

sonraki anlamlarını doğurmadı. Yapısal dilbilim, dilin ana prosedürlerinin temel düzenlenişi bakımından genel dil olgusunu çözümlemenin bir biçimiydi. Sosyolojide Spencer tarafından vurgulanan biyolojideki *function* (işleyiş) ve *structure* (düzenleniş) arasındaki geleneksel ayırmadan destek alarak, *functionalist* ve *structuralist* antropoloji okullarının artık çoğunlukla karşıtlaştırılmakla birlikte, başlangıçta *structuralist* dilbilim ile *functionalist* [işlevselci] antropolojinin, diğer diller ya da kültürlerden ya da bir bütün olarak diller ve kültürler hakkındaki genellemelerden çıkarılan genel ya da geleneksel önvarsayımları bir yana bırakarak belli bir örgütlenme, dil ya da kültürü kendi içinde inceleme vurgusunu paylaşmış olmaları ironiktir. Bu çakışma artık geride kaldı, ama ayrımların karmaşıklığını hatırlatıyor. *Formal*'m [biçimsel] ya dış (çoğu zaman yüzeysel) görünüşü ya da belli bir şekillenmeyi açıklayan *formation*'m [oluşum, biçimlenme] bu niteliklerini ya da ayrıntılarını anlatabildiği *form* ve FORMALIST'in [biçimci] (bkz. bu madde) benzer karmaşıklıklarını da anabiliriz. *Systematic*'in [dizgesel] güçlükleri de konumuzla ilgilidir. Yunanca yakmök *systema*'dan –düzenli bütün– gelen *system* [sistem, dizge], 17. yüzyıldan itibaren belli düzenlenişleri anlatmak için kullanılırdı: ya bir *set* [küme] ya da *solar system* [güneş sistemi] veya *nervous system* [sinir sistemi] gibi düzenler. Bunları tanımlamayla ilişkisi olan şey, belli bir karmaşık bütünün düzenlenişi ve karşılıklı bağıntılarının keşfedilmesi idi: bu anlamı *structural*'ın anlamlarından biriyle çakışır ve hâlâ *systems analysis* [sistem analizi] gibi konularda, prosedürün ayrıntıları bakımından yakındır ona. Fakat *system* aynı zamanda bütün bir düzenleniş anlamını da sürdürdü: bir dizi ilke; düzenlenmiş bir inceleme, bir THEORY [kuram] (bkz. bu madde) (*system* ile *practice* [pratık, uygulama] arasında 18. yüzyılın ortalarında bir ayrım vardı); ya da bütün bir toplumsal örgütlenme (“toplumsal sistem”, “sistem”). *Systematic* bu durumda düzenli ve eksiksiz araştırma ve serimleme anlamına gelebileceği gibi, bir düzenlemenin temel “kurucu” ögesine ilişkin olan *structural* nitelik anlamına da gelebilir. Anlam nü-

anslarını ayırt etmek açıkçası çok güç. Bir tür prosedürü ya da bir tür ilgi tanımını bu kadar karmaşık ve değişkenler kullanarak bir diğerinden ayırmış gibi göstermek kolay değil.

Structuralist'in popülerleşmesinde de durum böyledir. Amerika'da, dilbilimciler ve antropologlar, tarihsel nedenlerden ötürü, daima birbirlerine bağlı olmuşlardır ve structuralist'in çok popülerleşmesi ancak bu göz önüne alınırsa anlaşılabilir. Ortada birçok çeşitleme ve belirsizlik var, ama öncelikli vurgu, gözlemlenen diller ve kültürlerin çeşitlemelerinin biçimlerini oluşturduğu derin ve kalıcı yapılar üstündedir. "Tarihsel" (*historicist* [tarihselci]) ve EVOLUTIONARY [evrimsel] (bkz. bu madde) kabülleri kökten reddedilmiştir ve karşılaştırmalı yöntemler, bu kullanımıyla bitmiş oluşumlar şeklindeki alternatif anlamını yitirmiş (aslında reddetmiş) ve yalnızca biçimsel bağıntılar anlamını kasteden structures'a uygulanır bir tek. Ortodoks denilebilecek yapısalcılıkta, akrabalıktan mit ve dilbilgisine uzanan geniş bir yelpazede bu yapılar sürekli kurucu insani oluşumlardır: yani insan bilincinin ve belki de fiziksel insan beyninin tanımlayıcı özellikleri. İncelenen ya da incelenebilir farklılıklar bu yapılar bağlamında yorumlanır. İnsan doğasına ilişkin psikanalitik genellemeler ve zihnin özelliklerine ilişkin rasyonalist genellemeler, pratik çakışma bir yana, bazı durumlarda IDEALISM'in (bkz. bu madde) çeşitli biçimlerini açıkça çağırıştırır. Hâlâ yapısal türdeki derin kurucu oluşumları vurgulayan, ama bunların kalıcı ve insani kurucu olduğunu değil de, tarihin farklı aşamalarında kurulup yıkıldığını düşünen, GENETIC (bkz. bu madde) structuralism diye adlandırılan alternatif bir eğilim de vardır. (Hegel ve Marx'ın da genetic structuralist olduğu iddiası, bu anlamda, bir doğruluk içerir.) Bu eğilimler arasında tartışma önemlidir, ama eksiksiz bir tartışma geliştirilecekse structure'm kullanımlarını çözümlemek gerek. Çoğu zaman "ortodoks" ve "genetik" yapısalcılar, mutlak biçimde de olabilir tarihsel olarak da, yapıların insan yaşamını BELİRLEDİĞİ (bkz. DETERMINE) inancını paylaşırlar. Etkili olan eğilimlerden biri, insanların yapılar içinde ve aracılığıyla yaşadığını değil, yapılar'm insanlar içinde

ve aracılığıyla yaşadığı görüşünü taşır. (Yakın zamanlarda *hümanizm*'in yerici anlamının temeli budur: yapısal sorunların *insani –bireysel veya ahlâki–* eğilimler ve nedenlere indirgenmesi.) Çoğu durumda ayrıntılı çözümlemesiyle birlikte yapı varsayımının araştırmada çok verimli olduğu açıktır. Kabuller ya da alışkanlığın üstüne örttüğü türden temel bağıntıların aydınlatılmasını cesaretlendirebilir. Vurgu olarak yapısalcılık'a büyük güç vermiştir bu, ama *structural*'dan *structuralism*'e –bir prosedür ya da bir dizi prosedür değil, açıklayıcı bir *dizge* anlamında– geçişin bir yönünün temsil ettiği değişimin çok farklı etkileri olmuştur. Bunlardan biri, düşünce çözümleme kategorilerini başlıca konu olarak alma eğilimi olmuştur. İşte tam da bu noktada, yapısalcılık psikolojideki (*Id*, *Ego*, *Süperego* ve *Libido* ya da *Ölüm Arzusu*, var olan insanların çoktan yapılandırılmış biçimlerde hareket ettiği temel karakterler olduğunda) ve Marksizm'deki (*CLASSES* [sınıflar] (bkz. bu madde) ya da üretim biçimleri öncelikli olduğunda ve insanlar içkin özelliklerini hayata geçirdiklerinde) belli eğilimlerle birleşir. Herhangi bir *dizge* ya da yapı'nın betimlemesinde, insanlar arasındaki ve insanlarla şeyler arasındaki bağıntıların mı, yoksa bağıntılar, insanlar ve ilgili şeyleri kapsayan *ilişkilerin* mi vurgulandığı çok ince bir noktadır. Sözcüklerin her iki vurguyla da kullanılabildiği *structure* ve *structural*'ın tarihçesinden bellidir: var olan yapının, kurulma biçimine özel bir göndermeyle birlikte, kapsanması; ya da sürecin ikinci ucunu da –(üstünde çalışılan malzemeden ileri gelen deneyimin yanı sıra, seçilen üretim biçimine ilişkin olarak tasarımları bulunan) üreticiler ve biçimsel oluşum bağıntılarının toplamına ve belirgin biçimde onların soyutlamasına da indirgenemeyen, varlıklara ilişkin anlamıyla, ürün– dışarıda bırakacak şekilde kurulma biçiminin dışarıda bırakılması. Ortodoks yapısalcılıkta hem üreticiler hem de tözsel ürünlerin gerçekten dışlanması –analitik biçimde, genel belirleyici bağıntılara indirgenmeleri– endüstriyel teknolojiye ve *MANAGERIAL* [yönetimsel] (bkz. bu madde) toplum yorumlarındaki benzer prosedürlere alışkın insanlar için çok kolay kabul edilebilir olmuştur. Gerçek in-

sanlar ve gerçek ürünler kuramsal olarak belirleyici soyutlanmış bağıntılara boyun eğdirilir. GENETIC (bkz. bu madde) yapısalcılık, yapıların inşası (yapılandırma) ve parçalarına ayrılmasını vurgulamasıyla, hem süreçleri hem de (bu vurguda sürekli yapıların taşıyıcısı olmanın ötesinde bir yer tutar) ürünleri kapsayabilmek bakımından daha iyidir, ama bunları gerçek esaslı biçimde kapsayamaz, oysa structural vurgu, hâlâ pek de hoşlanılmadan *içerik* diye tanımlanabilecek şeyden çok derin iç bağıntılar üstündedir. *Formalism* [biçimcilik] sorunları ve *form* ile *formation*'ın karmaşık içerimlerine ilişkin sorunlar, bu noktada birbirine çok yakındır. Çoğu yapısalcı çözümleme, *içerik* ile *biçim*'i ayırma ve önceliği *biçim*'e verme anlamında *biçimci*'dir, aynı zamanda özgül oluşumun ayrıntılı çözümlemesi şeklindeki daha geniş ve kabul edilebilir anlamıyla da *biçimci*'dir. Bunun illa içeriği ayırması gerekmez, ama tümleşik süreçler olarak tam anlamıyla *içeriğin biçimleri* ile ve *biçimlerin içeriği* ile ilgili olabilir. Kurma yöntemlerinin (içinde ve aracılığıyla) yanı sıra, inşa etme etkinliği ve inşa edilen şeyi kapsayan geniş anlamıyla yapılar'a dönük bir ilgi de olabilir bu. Fakat soyutlanmış ve kurucu iç bağıntılar anlamında yapılar'la ilgilenmekten çok farklıdır bu.

Bu zorlu sözcükler grubuyla ilişkili konular çok önem taşıyor. Aslında grubun kendisinin yapısal çözümlemesi bilhassa zorunludur, çünkü yapı'ya ilişkin soyutlanmış vurgunun sonuçlarından biri; yapısalcı'nın daha yüzeysel veya EMPIRICAL [görgücülük] (bkz. bu madde) gözlem biçimlerinin hem alışkanlıklarından hem de konularından kurtulmuş, bağımsız “nesnel” gözlemci olarak kabul edilmesidir. İlgili sözcüklerden bazıları bize yardımcı olabilir. Dilde ve diğer BEHAVIOUR [davranış] (bkz. bu madde) biçimlerinde *gösterge dizgeleri*'ni anlatmak üzere *code*'un ilginç bir kullanımı gözlenir. *Code* [kod, düzgü] (Latince yakm kök *codex*'den –öncelikle maddi bir gönderimle, “yapraklar” ya da “levhalar”a bölünebilen odun bloğu– gelir; krşl. ilişkili sözcük, *text* [metin], Latince yakm kök *textus*, kök sözcük *texere* – dokumak) yasalar ve benzeri düzenlemelerin sistematik bir derlemesiydi (14. yüz-

yıldan itibaren) ve sonraları, daha az resmî anlamda her türlü sistematik yasa derlemesini içine alacak biçimde genişledikten sonra, askeriye (19. yüzyılın başları) ve telgrafta (19. yüzyılın ortaları) sinyaller dizgesi; buradan da, artık başat biçimde, sayesinde (ama içinde değil) anlam iletilen saydam olmayan bir dizge anlamı gelişir. Belirleyici türdeki gizli iç bağıntılar varsayımına eğretilmeli bir destek olarak, *code*'un artık her türlü sinyal dizgesine karşılık geliyormuş gibi kullanılması, böylece her iletişim ögesini (özellikle iletişim kuranları) özü bakımından soyutlaştırması çok anlamlıdır. *Code* kurucu yasalar sistemi anlamını koruyabilir, ama modern gelişimin anlattığı keyfîlik [arbitrariness] ögesi *model* ve *paradigm* gibi sözcüklerin önemli kullanımlarında yinelenir. *Model* aslında, 16. yüzyıldan itibaren, kurulduğu öne sürülen bir yapının temsiliydi. Daha sonra genişletildi ve mecazi olarak örüntü ya da tipi anlatmak için kullanıldı. Hâlâ da böyle kullanılıyor, ama anlamlı biçimde bir tek soyut bir süreç yapılandırmasını değil, seçilen bir soyut yapılandırmanın hem belirleyici hem de, anahtar bir anlamda, keyfî olduğunu anlatmak için kullanılıyor çoğu zaman: başka bir model de seçilebilir, büyük ölçüde farklı sonuçlar verebilirdi. Aynı şekilde, genel olarak 15. yüzyıldan itibaren ve dilbilgisinde 16. yüzyılın sonlarından itibaren kullanılan, örüntü ya da örnek anlamındaki *paradigm*, yakın zamanlarda karakteristik (çoğu zaman keyfî) bir zihinsel varsayım anlamında popülerleşti. Tıpkı kritik gelişimi içinde *structure* gibi tüm bu sözcükler, alışkanlık ve önvarsayımın ötesinde düşünmek için önemli yollardır. Değişken biçimleri kabul etmeleri çok önemli. Fakat, *structure*'da olduğu gibi, zorunlu bir varsayım ya da çözümleme kategorisi, bazen farkında olunmadan, bir töz tanımına dönüştürülebilir. Günümüz düşüncesinin biçimlerinden birinde yalnızca *structures*, *codes*, *models* ve *paradigms* vardır: yani ilişkilerden farklı olarak bağıntılar. Kategorilerin analitik önemi, tüm süreçlerin örtük ya da açıkça kategori bağıntılarına indirgenmesiyle belirlenir. Bu da (*oyun kuramında* olduğu gibi), zaman zaman kullanıcılarının niyetlerinin aksine, çözümlemede olabileceği gibi gerçek pratikte

de, tözsel bağıntıları biçimsel ve soyut bağıntılara (dar anlamıyla yapısal bağıntılara) indirgeyebilir.  z mlleme sonuna kadar g t r lecekse, terimlerin bu yapısal niteliğinin bilinçli hale getirilmesi ve bütün sonuçlarının    z mllemenin içinde ve  tesinde  değerlendirilmesi gerekir.

Bkz. FORMALIST, THEORY

SUBJECTIVE [ znel]

Subjective, özellikle *objective* ile geleneksel karşıtlığı içinde, derinlemesine g   bir sözcük. Tarihsel bakımdan bu karşıtlık bir hayli güçtür, çünkü ortaçağ düşüncesinde de farklı, neredeyse karşıt biçimde kurulmuştu. 17. yüzyılın sonlarına, terimlerin ikisi de yeni biçimlerde kullanılmaya ba layıncaya kadar sürdü bu. 17 ve 18. yüzyıllarda öncüleri olmakla birlikte, modern karşıtlık 19. yüzyılın başlarına kadar İngilizce'de tam olarak geli memi ti ve aslında  z mlenecek olursa, h l  büyük ölçüde değişkenlik gösterir. Bilinçli kullanımının açığa çıkardığı, ya da geleneksel kullanımının gizlediğı, felsefi kabuller her aşamada temel niteliktedir. Üstelik, şimdilik sırf tarihsel ilgi dolayısıyla, önceki çok farklı karşıtlığı yok saymaya karar versek bile, subject ile subjective arasındaki ilişkileri olağanüstü güçleştiren subject'in önceki dönemden ileri gelen anlamlarıyla karşı karşıya kalırız yine.

Subject  orta İngilizce'de *soget*, *suget* ya da *sugiet*  eski Fransızca yakınkök *suget*, *soget*, *subjet*, Latince *subjectus* ve *subjectum*'dan, onlar da kök sözcük *sub*  alt  ve *jacere*'den  atmak  geliyordu. Latince kök anlamı en Eski İngilizce anlamlarında belirgindir: (i) bir yönetici ya da hükümdarın egemenliğinde olan kişi; (ii) madde, t z; (iii)  zerinde çalışılan malzeme. Anlam (i) ve (iii) h l  İngilizce'de kullanılıyor: (i) siyasal düşünme biçimlerinden birinde, geçmişten kalma bir kullanımla, British subject ya da liberties of the subject, burada subject'in sonradan gelişen anlamları daha istenilir bir yorum sunabilir, ama süregelen anlamı egemenlik altındaki kişi anla-

mıdır, LIBERTIES (bkz. bu madde) de olumlu modern değeriyle değil, mutlak bir egemenlik içinde izin verilen haklar şeklindeki eski anlamıdır; (iii) genellikle, üstünde çalışılan, yazılan ya da konuşulan veya model alınan ya da resmi çizilen alan, konu ya da izlek anlamında: üzerinde çalışılan subject. Anlam (i) 14. yüzyıldan itibaren sürekli ve hâlâ da özellikle subjectation'da özellikle yaygındır. Anlam (iii) 16. yüzyılın başlarından itibaren yaygın olmuştur.

Object ise Latince yatkın kök *objectum*'dan, o da kök sözcük *ob* –doğru, karşı, yönünde– ve *jacere*'den –atmak– geliyordu. En eski İngilizce anlamları “tartışmada itiraz noktası” şeklindeydi –tıpkı hâlâ *object* fiilinde, *objection*'da ve de “obstacle”da olduğu üzere. Orta Latince *objectum*'dan ayrı ve çok önemli bir anlam alınmıştı– zihnın “önüne atılmış” şey: buradan da görülen ya da gözlemlenen şey ve buradan da, 16. yüzyıldan sonra genel bir anlamda şey. Zihnın “önüne fırlatılmış” şey anlamından başka bir anlam, amaç anlamı gelişti, tıpkı hâlâ *the object of this operation* [bu operasyonun amacı] ve *objective* adında olduğu gibi.

Bu gelişen anlamların karmaşıklık ve güçlükleri şimdiden belirginleşmiştir. Kabus gibi bir cümle tasarlayabiliriz: “the object of this subject is to subject certain objects to particular study” [bu konunun amacı belli nesneleri özel bir çalışmaya tâbi tutmaktır]. Daha sonra bu çalışmayı tanımlamak için *objective* ya da *subjective*'i ekledik mi, hiç uyanamayacağımız duygusuna kapılabiliriz.

Yine gelişmelerin herbiri anlaşılabilir bir görünüm sunuyor. Subjective ile *objective* arasındaki normal skolastik ayrım: kendi içlerinde şeyler olarak subjective (subject'in töz anlamından); bilince sunulduğu (zihnın “önüne atıldığı”) biçimiyle şeyler *objective*. Ancak bu son derece makul kullanımlar, 17. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle Descartes'tan gelişen, diğer tüm nesnelerin bağımsız varoluşu –bilincin önüne atılmış *objects* olarak– kendisinin işlemlerinden çıkarılan düşünen benliği –subject– bir numaralı temel bilgi alanı olarak öneren dünya görüşünden kökten farklı bir dünya görüşünün

parçasıdır. Terimlerin böylece hemen açıklığa kavuşturulduğu söylenemez; bu tür bir ayırım çok daha sonra gerçekleşecek bir özettir. Subject-matter [konu] teriminde olduğu üzere pek çok ara güçlük de vardır. Fakat söz konusu geçişe iki anlam eğilimi yardımcı olmuştur: zaten gelişmiş olan “şey” anlamı göz önünde tutulursa, *object*’te çok açık biçimde; *subject*’te daha dolaylı biçimde, ve muhtemelen öncelikle töz anlamıyla değil, 17. yüzyıldan itibaren gelişen *subject*’in dilbilgisindeki kullanımıyla. *Object*’in dilbilgisindeki kullanımı daha sonraları, 18. yüzyıldan itibaren.

Asıl geçişin gerçekleştiği iki yüzyılda pek çok tutarsızlık ve çakışma vardı. İncil’in Onaylı Versiyonu’nda *subject* daima egemenlik anlamında kullanılıyordu; *object*’in tek kullanımı fiil şeklindeydi – yani itiraz etmek. Ortaçağdaki ayırımın özel bir biçimi Jeremy Taylor’da bulunur (1647); burada “confession of Peter”, “the objective foundation of Faith, Christ and his apostles the subjective, Christ principally, and St Peter instrumentally” [İman’ın nesnel temeli, İsa ve Havarileri ise öznel yanındır; İsa öncelikle, St. Peter bir araç olarak]. Bir başka örnek, “a Light with them and a Light without them, Subjective and Objective Light” [Onlarla birlikte olan bir ışık ve birlikte olmayan bir ışık, Öznel ve Nesnel Işık], ilginç bir şekilde her iki biçimde de okunabilir: tesadüfen uyan modern anlamıyla ya da Taylor’da olduğu üzere, temel ve özsel olan ile araçsal ve geçici olan arasında ayırım yapılan eski anlamıyla. Bu kullanımlarda sürüp giden derin değişimleri kavramak çok güç değil. 1725’te ilginç bir geleneksel kullanım görülür: “objective certainty... when the proposition is certainly true in itself” [Nesnel kesinlik... Önerme kendi içinden kesinlikle doğruya ortaya çıkar;], “subjective certainty... when we are certain of the truth of it”den [doğru olduğundan biz eminsek bu özel kesinliktir] ayırt edilir.

Terimlerin bir sonraki önemli gelişmesi, pek çok güçlüğü karşın modern ayırımın çoğu kullanımının ortaya çıktığı Alman klasik felsefesindedir. *Subject* ve *object* ayrımı da onların son çözümlemede birliği ya da özdeşliğini kanıtlamaya dönük

birçok girişim de, temel anlamları içerisinde gerçekleşti: *subject* – etkin zihin ya da düşünme işlemini gerçekleştiren (siyasal egemenliğin edilgen öznesiyle ironik bir karşıtlık içinde); *object* – etkin zihinden ya da düşünmeyi gerçekleştirenden farklı olan (tartışmanın gelişiminde birtakım *object* kategorileri olarak sınıflandırılıyordu bu.) Olağanüstü güçlükleriyle birlikte bu özgül gelenek hâlâ canlıdır ve çoğu çeviri ve aktarımda, özellikle Almanca ve Fransızca’dan, *subject*, *object*, *subjective* ve *objective* ancak bu geleneğe özel göndermeyle anlaşılabilir. Idealist düşüncenin egemen modern biçiminin ve alternatif bir bakış açısından, ama çoğu zaman aynı terimleri kullanarak idealist konuma yöneltilen eleştiri biçiminin özgül sonucu olarak, anlamlar ve ayrımlar –tıpkı en geçerli biçimine yakından bağlı oldukları IDEALISM ve MATERIALISM (bkz. bu maddeler) karşıtlığı gibi– çok özel ve kapalı bir geleneğe aittir. Bu geleneğe çok değer versek bile, bunu anlamak önemli, çünkü anlamların İngilizce’deki gelişimi, bu gelenek tarafından kuşkusuz etkilenmiş ve hatta bazı bağlamlarda belirlenmiş olsa bile, başka bir boyuta da sahiptir.

Subjective ve *objective*’in modern İngilizce’deki en yaygın anlamları için bu çok önemlidir. Coleridge 1817’de şöyle yazacaktı: “the very words *objective* and *subjective* of such constant recurrence in the schools of yore, I have ventured to reintroduce” [Eski zamanların okullarında pek sık kullanılan *nesnel* ve *öznel* gibi kelimeleri yeniden devreye sokmaya çalıştım]. Gönderimi skolastik türdendi, ama kullanımı Alman idealist düşüncesinden geliyordu. De Quincey sonradan *objective* hakkında şu gözlemde bulunacaktı: “this word, so nearly unintelligible in 1821, so intensely scholastic, and... so apparently pedantic, yet... so indispensable to accurate thinking, and to wide thinking, has since 1821 become too common to need any apology” [1821’e kadar neredeyse anlaşılmaz, fena halde skolastik, düpedüz pedantik olan, ama aynı zamanda, doğru düşünmek ve geniş düşünmek için o kadar da onsuz edilmez olan bu kelime, 1821’den beri, herhangi bir savunma gerektirmeyecek kadar olağanlaştı]. Bu konuda onun ve Coleridge’in

sözüne güvenebiliriz; 17 ve 18. yüzyıla ait örnekler muhtemelen enderdir. Fakat 1801’de anlamlı bir kullanımı vardı: “objective, i.e., taken from external object... or... subjective, i.e., they exist only in the mind of him who judges” [nesneldir, yani dışsal nesneden alınmıştır... ya da... öznel, yani sadece yargılayan kişinin zihninde varolur]. Subjective’in bu tanımının içerdiği bir şey sonraki yıllarda etkili olacaktı. Felsefi kullanımlarda Almanların ayırımına büyük ölçüde uyulur: “subjective... the thinking subject... objective... what belongs to the object of thought” [öznel... düşünen özne... nesnel... düşünce nesnesine ilişkin olan...] (Hamilton, 1853). Fakat 19. yüzyılın ortalarında, ART (bkz. bu madde) ve *artistic*’te gözlemlenebilen değişmelere bağlı olarak, resimde ve edebiyatta subjective bir üsluptan söz edildiği oluyordu ve açıkça dile getirilen bir ikiciliğin ana çizgileriyle oluştuğu görülebiliyordu. Sanatın –şekillenmekte olan– subjective niteliğinden söz etmek, bütünüyle Alman idealist felsefesi ve onun eleştirel takipçilerinin ruhu çerçevesindeydi. Fakat subjective ile *objective* sanat türleri ya da düşünme biçimleri arasındaki fark, bir tek etkin özne’nin bulunmadığı bir sanat ya da düşünme biçiminin olabileceğini varsaydığı içinse, sonuçta çok farklı bir konudur. Yaygın dolaşıma girmiş olan da işte bu kullanımdır. Tam tarihini belirmek güç görünüyor. 1888’de şu örneği yazarken Bryce için bu anlamın yerleşmiş olmadığı açık: “to complete the survey of the actualities of party politics by stating in a purely positive, or as the Germans say ‘objective’ way, what the Americans think about... their system” [Amerikalıların kendi sistemleri hakkında düşündüklerini tamamen pozitif ya da Almanlar’ın “nesnel” dedikleri şekilde belirterek parti politikasının olaylarının gözden geçirilmesini tamamlamak...], burada subjective pekala kullanılabilirdi. Burada POSITIVE’in (bkz. bu madde) bulunması da şaşırtıcıdır. Gerçekten beklenmesi gereken şey; subjective’in olgulardan çok izlenimlere dayalı, dolayısıyla kişisel duygulardan etkilenen ve görece güvenilirmez anlamının tersine, *objective*’in olgusal, sağduyulu (yansız) ve dolayısıyla güvenilir şeklindeki güçlenen anlamıdır. Bu anlamla-

rın nereden geldiği konusunda kuşkuya yer yok. Elbette POSITIVIST SCIENCE'ın [pozitivist bilim] (bkz. bu maddeler) süreçlerinden ve buna bağlı toplumsal, siyasal ve yönetsel “tarafsız” ve “yansız” yargı anlamlarından ileri gelmektedir. Dolayısıyla kökleri çok derinlerdedir, ama herhalde 19. yüzyılın sonlarından itibaren, 20. yüzyılda gitgide artan bir güvenle, geleneksel karşıtlık yerleşti. Bu pozitivist terimlerin idealist gelenek ve onun eleştirisinin terimleriyle birlikte yaşaması bu durumda çok kafa karıştırıcıdır. Yargılar ve raporlarda kesinlikle *objective* [nesnel] olmamız istenir: yani yalnızca olgulara bakmamız, kişisel tercih ve ilgiyi bir yana bırakmamız. Herkes hakları teslim edilmesi gereken *subjective factors*'ın [özel etkenler] olduğunu kabul etmekle birlikte, bu bağlamda *subjective*'e utanılacak, en azından zayıf bir şey eklenir. Bu tür tanımları değerlendirmek için gerekli felsefi çerçeve, zaten tanımlanmış olan *subject* ve *object*'in alternatif kullanımlarında, dolayısıyla karmaşık bir bilgi kuramı içinde çoktan hazırır. Fakat olağan düzeyde, *subjective* ve yeni türetilmiş olan *subjectivism* [öznellik] ile özellikle *subjectivity*'nin [öznellik], “iç” ya da “kişisel” dünyayı ihmal ederek “dış” dünyayla yanlış biçimde ilgilenmek şeklindeki *objectivism*'in [nesnellilik] farklı bir eleştirisine yeniden sokulması gerek.

Sözcüklerin elimizdeki kapsamı bu. Hem kaygı öznesi hem de nesnesi olduğunu söylemek gayet kolay. Fakat asıl sorun her bir sözcüğün tarihsel katmanlarında ve şu anda alternatif anlamları şekillendiren olağanüstü güvende yatmaktadır. En azından *subject* ve *object* biçimleriyle yine de kaçınılmaz olan sözcüklerin sonuçta tartışmalı kullanımları olarak görülmesi gereken şeyler, genelde belli bir kesinlikle, bazen de karışıklığı yayan bir kayıtsızlıkla sunulur. Diyebiliriz ki, *subjective* ve *objective*'i, ciddiyetle kullanmayı her istediğimizde –belli bir ekolden çok dil çerçevesinde– dikkatle düşünmemiz gerekir.

Bkz. EMPIRICAL, EXPERIENCE, IDEALISM, INDIVIDUAL, MATERIALISM, POSITIVISM, SCIENCE

TASTE [Beğeni; tat]

Fiziksel anlamıyla taste 13. yüzyıldan beri İngilizce'de kullanılıyor, gerçi en eski anlamı ağızla tasting'den [tatma] daha genişti ve modern *touch* [dokunma] ya da *feel*'e [hissetme] yakındı. Sözcük eski Fransızca yakıncök *taster*, İtalyanca *tastare*'den geliyordu – hissetmek, tutmak, dokunmak. Ağızla başat bir çağrışımı 14. yüzyıldan itibaren belirgindi, ama daha genel olan anlamı bir süre olduğu gibi, daha çok eğretilmeli genişlemeyle yaşadı. İyi anlayış anlamında “good taast” 1425'te ve “no spiritual tast” 1502'de kaydedilir. Daha genişletilmiş bir kullanımı Milton'ındır “Sion's songs, to all true tastes excelling” (*Paradise Regained*, IV). Sözcük 17. yüzyılın sonlarından itibaren, özellikle de 18. yüzyılda, genel bir nitelik olarak başvurulduğunda güçleşir: “the correcting of their Taste, or Relish in the Concerns of Life” (Shaftesbury, *Miscellaneous Reflections*, III, 1; 1714); “Rules... how we may acquire that fine Taste of Writing, which is so much talked of among the Polite World” (Addison, 1712). Taste sözcüğü *discrimination* [ayrım, ayırt etme] ile eşdeğerli oldu: “the word Taste... means that quick discerning faculty or power of the mind by which we accurately distinguish the good, bad or indifferent” [Zevk Kellimesi, iyiyi, kötüyü ve aradakini ayırt ederken başvurduğumuz o hızlı değerlendirme yetisini ya da gücünü anlatır] (Barry, 1784). Tasteful [zarif, zevkli] ve tasteless [tatsız; zevksiz] aynı dönemde aynı göndermeyle gelişti.

Bu durumda Wordsworth'ün Taste'e saldırmasının koşullarına bakmak önemlidir (*Lyrical Ballads*'ın 1800 baskısına Önsöz):

Sanki ip cambazlığı ya da Frontiniac veya Sherry beğenisi kadar önemsiz bir şeymiş gibi, bizimle şiir beğenisinden kibirle konuşacak.

kişilere karşı çıkıyordu. Oysa **taste**

insan bedeninin *edilgen* bir duyusundan alınmış ve özleri bakımından *edilgen olmayan* şeylere –zihinsel *edimler* ve *işlemler'e*– aktarılmış bir eğretilemedir. Duyguda derin ve şiddetli olan, düşünce ve düşgücünde ulu ve evrensel olan... bunların ikisi de, birebir söylemek gerekirse, *Taste* eğretilemesinin Ulusların ruhunda alçalma olmaksızın adlandırabileceği bir yetinin nesneleri değildir... Okuyucu'nun zihninde işbirliği yapan bir güç olmaksızın, bu duyguların hiçbirisiyle yeterince duygudaşlık kurulamaz: bu yardımcı dürtü olmadan, yüce ya da derin tutku var olamaz.

Fiziksel tatmanın aslında “edilgen” bir duyu olup olmadığı sorunu bir yana bırakılabilir. Wordsworth'ün yaptığı şey, kovmak üzere **taste**'i bir eğretileme olarak yeniden canlandırmaktır (bu arada örnekleri bir tek şaraplara değil, aynı zamanda eğretilemenin çoktan geleneksel bir nitelik aldığı ip cambazlığına ilişkindir). Eğretilmeli aktarımın geçirdiği uzun süreyi bilmiyor anlaşılan, yoksa “Ulusların ruhunda alçalma”ya yapılan gönderim yerini bulmaz. Yine de söylediği şey, hâlâ çok önemlidir, çünkü **Taste** olarak **taste**'e saldırmıyor pek. İtirazı bir insan yetisinin; büyük harfle vurgulanan ve doğru olarak teşhis ettiği gibi, Addison örneğinde olduğu üzere, anlamlı bir şekilde *Rules* [kurallar] kavramıyla ve başka bir yerde *Manners*'la [görgü kuralları] (bu sözcüğün kendisi genel davranışlara ilişkin bir tanımken *etiquette*'i [görgü kuralları] çağrıştıracak biçimde daralmıştır) ilişkilendirilen, genelleştirilmiş bir kibarlara özgü nitelik şeklinde soyutlanmasınadır. **Taste**'in güçlü ve etkin anlamı yerini **Taste**'in alışkanlığa dayalı olduğu için zayıf olan özelliklerine bıraktı. Temel ayrımı anlamak için, soyutlanmayan, büyük harfle yazılmayan ve bu şekilde düzenlenmeyen, genişletilmiş ve eğretilmeli kullanımları içinde *touch* ya da *feel* gibi duyularla ilişkili sözcükleri düşünmemiz yeter. **Taste** ve **Good Taste** insan duyularından o kadar ayrıldı ve o kadar belli alışkanlık ve kuralları edinmeye bağlı bir konu oldu ki, Wordsworth'ün saldırısı, sözcüğün gerçek tarihçe-

siyle ironik ilişkisine rağmen, hâlâ önemini korur. Tasteful'un dışsal bir alışkanlığa uygunluk şeklindeki (çoğu zaman önemsiz) anlamla benzer şekilde uzlaşmış olması, ama tasteless'in Taste'ten bütünüyle ayrılmış olması ve, görece zayıf biçimde, *feel*, *touch* ve anlayış şeklindeki eski ve geniş anlamı, estetik bağlamdan çok ahlâksal bağlamda, taşıması ilginçtir.

Son olarak, taste düşüncesinin CONSUMER [tüketici] (bkz. bu madde) düşüncesinden artık ayırlamadığım belirtmek gerek. Modern biçimleriyle bu iki düşünce birlikte gelişmiştir ve ART ile LITERATURE'a [sanat ile edebiyat] verilen tepkiler (ileri derecede gelişmiş kuram düzeyinde bile, krşl. CRITICISM), izleyici ya da okurun beğeni'sini hayata geçiren ve sergileyen bir *tüketici* olduğu varsayımından derinlemesine etkilenmiştir. (Gıdayla doğrudan ilgili popüler bir sub-critical sözvarlığı –*feast, on the menu, goodies*, vb.– sürekli bu varsayımı destekliyor.)

Bkz. AESTHETIC, CONSUMER, CRITICISM, SENSIBILITY

TECHNOLOGY [Teknoloji]

Technology 17. yüzyıldan beri sanatın incelenmesi (krşl. ART) ya da belli bir sanat terminolojisini anlatmak için kullanılıyordu. Yunanca köksözcük *tekhologia* ve mod. Latince *technologia*'dan –sistematik işleme– geliyor. 18. yüzyılın başlarında technology'nin karakteristik tanımı şöyleydi: “a description of arts, especially the Mechanical” (1706; krşl. MECHANICAL). Ancak 19. yüzyılın ortalarında technology bütünüyle “pratik sanatlar”a özgü oldu; *technologist* de bu döneme aittir. SCIENCE'm (bkz. bu madde) ve *scientist*'in yeni gelişen özel anlamı, seçilen alanda, bilgi (*science*) ile onun pratik uygulaması arasında bildik bir modern ayrımaya yol açtı. Bu da technical –pratik yapım sorunları– ile technological –çoğu zamanda aynı anlamda, ama (*logy*'de) süregelen sistematik işleme anlamıyla birlikte kullanılıyor– arasında bir rahatsızlığa yol açtı. Aslında hâlâ iki sözcük arasında ayrım yapmaya ola-

nak var: belli bir yapım ya da yöntem olarak *technique* ve bu tür yol ve yöntemler sistemi olarak *technology*; bu durumda *technological* da özgül uygulamalardan ayrı olarak, her üretimde hayati olan *sistemleri* anlatır.

Technocrat artık yaygın bir sözcük, gerçi *technocracy*, yaklaşık 1920'lerden itibaren, teknik bakımdan yeterli kişilerin yönetimi'ne ilişkin daha özgül bir öğretiydi; ABD'de 1920'ler ve 1930'larda bu çoğu zaman anti-kapitalistti. Technocrat artık ekonomik ve endüstriyel yönetimde, daha lokal olarak kullanılıyor ve kısmen *bureaucrat* anlamıyla çakışmıştır (krşl. BUREAUCRACY).

Bkz. ART, MECHANICAL, SCIENCE

THEORY [Teori, kuram, nazariye]

Theory'nin ilginç bir gelişimi ve anlam yelpazesi var ve anlamlı biçimde *practice*'ten ayrılır (daha sonra karşıtlık olacaktır). En eski İngilizce biçimi *theorique* (14. yüzyıl) idi, daha sonra *theory* izledi bunu, sözcük geç Latince yakm kök *theoria*, Yunanca *theoria*'dan –izleme, gösteri, zihinsel kavrayış– geliyordu (o da Yunanca *theoros*'tan –izleyici–, kök sözcük *thea*'dan –bakış–; krşl. *theatre* –tiyatro–). 17. yüzyılda geniş bir kapsamı vardı: (i) gösteri: “a Theory or sight” [Bir “Görme Teorisi”] (1605); (ii) seyredilen manzara: “the True Theory of death when I contemplate a skull” [Bir kafatasını incelediğim zamanki Gerçek Ölüm Teorisi] (Browne, 1643); “all their theory and contemplation (which they count Science) represents nothing but waking men's dreams, and sick men's phantasies” [(bilimden saydıkları) kuram ve bakışları uyanık adamların düşleri ve hasta adamların fantezilerinden ibaret] (Harvey, 1653); (iii) (düşünce) çerçevesi: “to execute their owne Theorie in this Church” (Hooker, 1597); (iv) açıklayıcı çerçeve: “leave such theories to those that study Meteors” (1638). 17. yüzyılda yaygın biçimde *theory* ile *practice* [pratik, uygulamal] arasında ayırım yapılıyordu, Bacon'da olduğu üzere (1626);

“Philosophy ... divided into two parts, namely, speculative and practical” [Felsefe iki yola ayrılır: yani, kurgusal olanla pratik olan] (1657); “only pleasing in the Theory, but not in the Practice” [Yalnız Teori’de hoş olup Pratik’te olmayan] (1664); “Theorie without Practice will serve but for little” [Pratiği olmayan Teori fazla işe yaramaz] (1692). Theoretical [teorik] 17. yüzyılın ortalarından itibaren bu anlamlarda theory ile ilgili olmayı anlatıyordu, ama “varsayımsal”ı anlatan yerleşik anlamı genelde biraz değişikliğe neden olan anlamıyla, 19. yüzyılın başlarından önce görülmez.

Theory ve *speculation*, theoretic(al) ve *speculative*’in aynı kök anlamlarıyla zaten hazır alternatifler olması ilginçtir. Bizim kendi zamanımızda, theory’nin kullanımlarından biri *speculation*’dan keskin biçimde, theoretical’ın kullanımlarından biriye *speculative*’in söz konusu anlamından (*speculative*’in ticari anlamı 18. yüzyıldan itibaren görülür) daha da güçlü biçimde ayrılır. Esasen “pratiği açıklayan düşünce çerçevesi” şeklindeki anlam (iv)’ten gelişen theory’nin önemli bir anlamı buna dayanır. Hâlâ “çerçeve”de uygun bir nitelik vardır; krşl. “were a theory open to no objection it would cease to be theory and would become a law” [bir kuram itiraza açık olmazsa, kuram olmaktan çıkar, yasa niteliğini alır] (1850). Fakat bu önemli anlamıyla theory sürekli *practice*’le etkin bir ilişki içindedir: yapılan, gözlenen şeyler ile bunların (sistematik) açıklanması arasındaki etkileşim. Bu da theory ile *practice* arasında kaçınılmaz bir ayrıma olanak verir, ama onların karşıt olmalarını gerektirmez. Aynı zamanda anlam (ii) ve (iii) biçimlerinin etkin şekilde yaşadıkları açıktır ve anlam (iv)’te yansız veya olumlu olan theory/*practice* ilişkisi, zaman zaman kafa karıştırıcı biçimde, bunların derinlemesine etkisinde kalmıştır. Anlam (ii)’de daha açık olan sözcük artık *speculation*’dır: pratiğe zorunlu bir gönderimi olmadan tasarlanan düşünce. Anlam (iii)’le ilişkili sözcükler *doctrine* [öğreti] ya da IDEOLOGY’dır (bkz. bu madde), yani her şeyin nasıl olması gerektiğine ilişkin büyük ölçüde programatik düşünce. Elbette bu anlamlar birbirini etkiler: anlam (ii) anlam (iii)’e, özellikle de (iv)’e yol

açabilir; insan bilimlerinin belli alanlarında, fizik bilimlerinden farklı olarak, (iii) ve (iv) çoğu zaman birbirinden ayrılmaz, çünkü *practice*'in kendisi karmaşıktır. *Theory* (iv)'le doğrudan doğruya ilişkilendirilebilecek yapılmış ya da gözlemlenmiş bir şey anlamında *practice* vardır bir. Bir de yinelenen ya da geleneksel eylem anlamında *practice* vardır (krşl. fiil olarak *practise*); burada *theory/practice* ilişkisi çoğu zaman *theoretical*'m önerilen, *practice*'in ise genelde yapılan olduğu iki yapma biçimi arasındaki karşıtlıktır. Bu ilişkiyi bir tek çoğunlukla karıştığı anlam (iv)'teki ilişkiden değil, “uyanık insanların düşleri ve hasta insanların fantezileri”nin bir şey yapma anlamında *practice* ile güçlü bir karşıtlık oluşturabileceği anlam (ii)'deki daha zayıf ilişki biçimlerinden de ayırt etmek önemlidir (gerçi anlam (ii)'nin anlam (iii)'le çakışan daha güçlü biçimlerini yok saymak yıkıcı olur; krşl. IDEALISM). *Theory* (iv)'ün güçlü yanının, yani düzenli ve etkin ilişki içinde olduğu *practice*'i (sistematik) olarak açıklaması, önyargılı bir kavram haline getirilebilir. CONVENTIONAL (bkz. bu madde) ya da alışkanlığa dayalı olmuş olan *practice*, *theory*'nin ((iii) ya da (iv)) temeli olarak tanımlanabilir ve *theory* bu durumda sırf geleneksel bir eylemi açıkladığı ve (örtük ya da açıktan açığa) eleştirdiği için yerici biçimde kullanılır.

Praxis sözcüğü, özel bağlamlarda, *practice* ile yeni bir ilişki içinde olan *theory* (iv) ile ilgili yeni bir anlamı dile getirmek için gitgide daha sık kullanılıyor artık. *Theory* (iv) fizik bilimlerinde basittir: gerçekleşen ya da denetimli koşullarda gerçekleştirilen şeyler ile açıklama arasındaki aktif etkileşim. *Praxis* (orta Latince yakinkök *praxis*, Yunanca *praxis* –pratik, eylem–) İngilizce'de 16. yüzyılın sonlarından beri, bir sanatın ya da düşüncenin uygulanması ya da hayata geçirilmesini, pratiğe dönük bir dizi örneği ve kabul edilen pratiği anlatmak için kullanılıyor. “Pratiğe dönük çerçeve” anlayışı onun *theory/practice* karşıtlıklarından açıkça ayırmasına karşın, bunların hiçbirini *practice*'ten çok ayrı değildir: *praxis*, anlaşılan ve düzenlenen bir becerinin sistematik bir uygulamasıdır. Fakat sözcüğün İngilizce gelişiminde bu başat değildi. 1800 gibi geç

bir tarihte Coleridge daha geniş olan anlamı kullanıyordu: “in theory false, and pernicious in praxis” [teoride yanlış, ama pratikte ayrıca zararlı da]. Özelleşmiş modern anlamı Almanca’daki bir gelişmeden, yaklaşık 1840, kökeni bakımından geç Hegelci, ama artık özellikle Marksist düşünceden ileri gelir; burada, hem theory’den habersiz ya da onunla ilgilenmeyen practice hem de theory olarak kalan ve practice’te sınanmayan theory’den farklı olarak, praxis, theory’den beslenen practice ve aynı zamanda, aynı ölçüde vurgulanmasa da, practice’den beslenen theory’dir. Aslında theory (iii) ve (iv)’ü practical (ama geleneksel değil) etkinliğin en güçlü anlamıyla: yani eylem olarak practice’le birleştirmeye yönelik bir sözcüktür. Praxis bu durumda, sonradan kazandığı bir anlamla, içinde theoretical ve practical öğelerin yalnız ve yalnız çözümlemeyle ayırt edilebildiği, ama her zaman bütünlüklü kaldığı düşünülmesi gereken bütünsel bir etkinlik biçimini anlatmak üzere de kullanılıyor. Theory ile practice arasındaki ayrım ya da karşıtlık bu durumda aşılabılır. Bilgiyle beslenmiş ve bilinçli bir pratikten tutun yakın zamanlarda ortaya çıkan, çoğu örneğinde baskın biçimde theoretical ve de karşı çıkanların artık dediği gibi theoreticist olan, theoretical practice’e [teorik pratik] dek uzanan bir dizi güçlü ve zayıf biçimleri vardır bu bakışın.

Bkz. DOCTRINAIRE, EMPIRICAL, IDEOLOGY, RATIONAL, STRUCTURAL

TRADITION (Gelenek, rivayet)

En genel modern anlamıyla tradition, bir hayli güç bir sözcüktür. İngilizce’ye 14. yüzyılda eski Fransızca yakmkkök *tradition*’dan gelmiştir, o da Latince *traditionem*’den, bu da Latince kök sözcük *tradere*’den –vermek, teslim etmek– gelmektedir. Latince ismin (i) teslim, (ii) bilgiyi aktarma, (iii) bir öğretiyi aşılama, (iv) teslim olma veya ihanet anlamları vardı. Genel anlam (i) 16. yüzyılın ortalarında ve anlam (iv), özellikle ihanet anlamı, 15 yüzyılın sonlarından 17 yüzyılın ortalarına ka-

dar İngilizce’de kullanılıyordu. Fakat asıl gelişme anlam (ii) ve (iii)’te oldu. Wyclif 1380’de şöyle yazmıştı: “a positive lawe or a tradycion that thai han hem silfe made” [kendi kendilerine yaptıkları uzlaşım sal bir yasa, gelenek], ki burada etkin bir anlam vardır, ama 15. yüzyılın karakteristik kullanımında daha edilgen bir anlamı vardı, “the trewe tradicion” [doğru gelenek]. Önemini koruyan da işte bu alandır. Bir yandan “old songs delivered to them, by tradition, from their fathers” [babalarından onlara ağızdan ağıza/gelenekle aktarılan şarkılar] (1591) deniliyordu: etkin, sözlü bir aktarma, yine: “the expressing or transferring our knowledge to others... I will tearme by the general name of Tradition or Deliverie” [bilgimizi başkalarına ifade etme veya aktarma... ben buna genel adıyla gelenek veya aktarma diyeceğim] (Bacon, 1605). Ama öbür yandan başka bir anlam da güçlü biçimde geliyordu: “Will you mocke at an ancient Tradition began uppon an honourable respect” [Büyük saygıyla var olmaya başlayan eski bir gelenekle alay mı edeceksin] (Henry V, V, i) ya da:

Throw away Respect, Tradition, Forme
And Ceremonious Dutie...

[Saygı, Gelenek, Resmîyet

Ve Törens el Görevi bir yana atmak...]

(Richard II, III, ii)

Babadan oğula aktarılan şeyler için kullanılan genel bir sözcükten, tek düşünce biçimi içinde, zorunlu saygı ve görev fikrine nasıl geçildiğini görmek kolaydır. Tradition İngilizce’de genel bir aktarma sürecinin tanımı olarak yaşamaktadır, ama çok güçlü ve genellikle başat olan, bu saygı ve görev gerektirme anlamı da vardır. Bu geleneklerden herhangi birinin ayrıntılı süreçlerine baktığımızda, aslında gelenek değil geleneklerin (gerçekten çoğul, *values* ve STANDARTS’da (bkz. bu madde) da olduğu gibi “çoğul tekil”den farklı) bulunduğunu ve sadece bazılarının ya da bir kısmının saygı ve görevimiz için seçili olduğunu anladığımızda, soyut veya teşvik edici ya da,

çoğunlukla olduğu üzere, onaylayıcı kullanımı içinde Tradition'm ne kadar zorlu olduğunu görürüz.

Belli gelenekleri inceleyenler, bir şeyin topu topu iki kuşakta geleneksel olduğunu gözlemlemişlerdir: bu da gayet doğal, çünkü etkin süreç olarak tradition'm anlamı budur. Fakat sözcük *age-old* [kadim] ve tören, görev ve saygıya yaklaşmaktadır. Yalnızca bize aktarılanların miktarı ve bize ne kadar farklı biçimlerde aktarıldığı göz önünde tutulursa, bu, kendine özgü bir şekilde, hem ihanet hem de teslim olmadır.

Diğer yandan, özellikle "*modernleşme* kuramı"nın çeşitli biçimleri içinde (krşl. MODERN) tradition ve traditional [geleneksel], benzer biçimde özgüllükten uzak olarak, çoğunlukla reddedilerek kullanılmaktadır. Aslında traditionalism [gelenekçilik] neredeyse hiçbir yeniliğe elverişli olmayan alışkanlıklar veya inançların tanımına özgü kınıyor gibi ve traditionalist [gelenekçi] hemen her zaman reddedilmek için kullanılmaktadır.

Bkz. LITERATURE, MODERN, STANDARTS

U

UNCONSCIOUS [Bilinçdışı, bilinçaltı, bilinçsiz]

Conscious [bilinçli] İngilizce'ye 17. yüzyılın başlarında Latince yakınkök *consciūs*, Latince kök sözcük *con* –birlikte– ve *sci-re*'den –bilmek– geçti. En eski İngilizce iki anlamı artık bilmiyor: (i) bir tür animizmle ilgili tanımlanması güç bir anlam, burada şeyler insan eylemlerinin farkında diye tanımlanır: "Thence to the coverts, and the conscious groves" ["Oradan da kapalı olanlara, bilinçli koruluklara"] (Denham, 1643); "to these conscious stones we two pilgrims were alike known and near" [bu bilinçli taşlar için biz ikimiz aşına ve yakındık] (Einerson, Stonehenge üstüne, 1856); (ii), kök sözcüklerde olduğu üzere, bir şeyi başka bir şeyle veya şeylerle birlikte bil-

mek (krşl. *conscience*, gerçi bu gitgide PRIVATE'a (bkz. bu madde) doğru kaydı): "where two, or more men, know of one and the same fact, they are said to be Conscious of it one to another" [iki ya da daha çok insan aynı olguyu bildikleri zaman, birbirlerine karşı onun bilincinde oldukları söylenir] (Hobbes, 1651). Fakat sözcük, yaygın dört anlam özelleşmesiyle birlikte, genel bir "farkındalık" anlamı kazandı: (iii) kendinin farkında: "being so conscious unto my selfe of my great weakenesse" [büyük zaafımın bilincinde olarak] (Ussher, 1620); (iv) etkin biçimde farkında ve düşünen: "to be happy or miserable without being conscious of it, seems to me utterly inconsistent and impossible" [onun bilincinde olmaksızın mutlu ya da mutsuz olmak, bana tümüyle tutarsız ve olanaksız geliyor] (Locke, 1690); (v) "kendinin bilincinde", kibir veya art niyet içerimleriyle birlikte: "too conscious of their face" (Pope, 1714); "the conscious simper" [maksatlı gülümseme] (Pope, 1728); (vi) etkin ve uyanık: "when at last he was conscious" [sonunda şuuru yerine gelince] (Lytton, 1841). Bir başka genel anlam, (vii), *thinking* ya da *rational*'da olduğu üzere, bir varlık sınıfını ayırt ediyordu: "thinking or conscious beings" [düşünen ya da bilinçli varlıklar] (Watts, 1725). Consciousness 17. yüzyılın ortalarından itibaren (ii), (iii), (iv)'ten gelişen ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren (vi)'dan gelişen anlamlarla kullanıldı. (ii)'yle dolaylı ilişkisi olan yeni bir anlam da 19. yüzyılın ortalarından itibaren gelişti: "national consciousness" [ulusal bilinç], "class consciousness" [sınıf bilinci].

Şimdilerde çok yaygın olan unconscious'ı anlayabilmek için, önce conscious'ın bu kapsamını anlamak gerek. Unconscious sözcüğü 18. yüzyılın başlarından itibaren kaydedilir. Blackmore'un "unconscious we these motions never heard" [bu hareketlerin hiç bilincinde olmadık] örneğinde, anlamı açıkça olumsuz bir (iv) idi ve belli bir anlam genişlemesi olmasına rağmen, Johnson'ın "a kind of respect perhaps unconsciously paid" [belki de bilinçdışı gösterilen bir saygı] (1779) örneği için de doğrudur. Blackmore'un 1712 tarihli ikiliği –

Unconscious causes only still impart
Their utmost skill, their utmost power exert

[Bilinmeyen nedenler hâlâ
açığa çıkarır olanca becerilerini,
sarf eder olanca güçlerini]

– daha da güçtür; “farkında olmayan”dan çok, neredeyse sonradan ortaya çıkacak “bilinemez” anlamında “bilinmeyen”i içerimliyor gibi. Coleridge’deki iki kullanım güçlük sergiler. “With forced unconscious sympathy” (*Christabel*) herhalde “farkında olmayan” şeklindeki genel anlamı, (iv)’ün olumsuzunu taşıyor, fakat *forced* ile birlikte bulunması daha sonraki bir anlamın öğelerine sahip, istem dışı farkında olmamayı içeren bir boyut ekler. İkinci olarak “the conscious is so impressed on the unconscious as to appear in it” [Bilinçlilik bilinç dışına öylesine geçmiştir ki onun içinde de görünür] (1817) –the unconscious söz öbeğinin muhtemelen ilk kullanımı– örneği, bu durumda kaynağı oluşturan birincinin anlamlı biçimde önceliğe sahip olduğu, iki normal kategori, conscious ve unconscious, içerimler gibi. Hem conscious’ın hem de unconscious’ın fiziksel anlamları 19. yüzyıla ait gelişmelerdir. Az sayıdaki kullanımda –“he was knocked unconscious” [Bilinçsiz (baygın) yere yıkıldı]– güçlük sunmazlar, fakat psikolojinin 19. yüzyıldaki gelişmesinde muğlak durumlara gitgide daha çok dikkat yöneltiliyordu, sözgelimi bilinç’in *physical* [fiziksel] ile PSYCHOLOGICAL (bkz. bu madde) durumları arasına bir çizgi çekmek güçtü. Krşl. “sleep, fainting, coma, epilepsy and other ‘unconscious’ conditions” [uyku, bayılma, koma, sara ve diğer “bilinçsiz” durumlar] (William James, 1890). Çok önemli bir başka durum da hipnozluğun durumu. Bu durumların çok farklı ve tartışmalı yorumları yapıldı ve conscious ile unconscious bu tartışmalarda değişiklik taşıyan anahtar sözcükler oldular. Üstelik, olağan bilinç içerisinde pek çok fiziksel eylem yeni bir anlamda –belli temel fiziksel süreçlerde olduğu üzere bilinçli başlatma ya da dene-tim gerektirmeyen, aslında ikisine de muktedir olmayan anla-

mında— bilinçdışı diye tanımlanıyordu. Bu özelleşmiş anlamı anlam (iv)'e ve onun olumsuzuna eklemek güç değildi.

Daha güç olduğu halde en yaygın olan kullanımı Freud'un yapıtlarında ortaya çıktı. Burada unconscious'ın üç ögesi vardır: (a) farkındalık düzeyindeyken (conscious) hemen bastırılan; (b) ancak özel tekniklerle —hipnoz, psikanaliz— bilinçli kılınabilecek (farkındalık ve düşünme düzeyine getirilebilecek); (c) yukarıda kaydedilen yeni fiziksel anlamda, ama fiziksel nedenlerle sınırlı olmayacak biçimde, istemli denetim altında olmayan süreçlere ilişkin öğeler. Bu tanımların ardından gelen tartışma çok geniş ve zorludur, ama sözcükleri etkilediği ölçüde, özgün tanımların, bilinçdışı haline gelen şeyin önceden (fakat çok acı verici biçimde) conscious olduğunu ve unconscious'ın “bilinemez” anlamının ilgili bireye özelleştiği söylenebilir; unconscious belli becerilerin uygulanmasıyla conscious yapılabilir. Bu görece açık anlamlar, süreçler şeklinde genelleştirilmelerinden genellenmiş bir duruma geçtiklerinde, açıkça zorlaşırlar: yani the unconscious ile özellikle the unconscious mind'a. Bilinçdışı hale getirilmiş şeye ilişkin dinamik anlam çoğu zaman yerini, bu genel koşullarda, öncelikli ve özerk bir bilinçdışı zihin ya da varlığın kabul edilmesine bırakır. Jung'un ortak bir insan özelliği olarak (hem zamanca hem de önce) bilincin olağan gelişmesinden önde gelen the collective unconscious varsayımı için bu özellikle doğrudur. The unconscious'ın (temel ve “istem dışı” bedensel süreçler şeklindeki fiziksel anlamda değil de, temel duygular ve düşüncelerin üretilmesi anlamında), bilinçli zihinsel ve duygusal etkinlikten yalnızca daha güçlü değil, aynı zamanda onun gerçek (olağan koşullarda gizli olsa bile) kaynağı olarak kabul edildiği daha genel kullanımları için de doğrudur. IDEALISM'in (bkz. bu madde) güçlü bir biçimi olmuştur bu.

Farklı kuramların etkilediği farklı anlamlar arasındaki çakışma ve karışma artık inanılmaz boyutta. En genel anlamı, bir kişinin önceden conscious (iv) olmadığı ya da hâlâ unconscious olduğu ((iv)'ün basit bir olumsuzu) dürtüler ve tercihlerin gitgide farkına varılmasının (consciousness) güçlü bi-

çimde desteğini alır. Bunun bilinçdışı ya da bilinçdışı zihin varsayımını içerimleyip içerimlemediği belli değil, ama pratikte, dilsel oluşum çerçevesinde, şunlar arasında ayırım yapmak çok güçtür: (1) olağan koşullardan bilinçdışı'ndan bilinçli'ye geçişe ilişkin olan, yine de geçiş konusunda bazı başarısızlıkları ima eden bu tür deneyimlerin genellenmesi; (2) iki durumu –bilinçli ve bilinçdışı– kategorileştirecek biçimde bu geçişlerin soyutlanması; bilinçli (zihin) ve bilinçdışı (zihin)'in fiziksel kendilikler ya da farklı sinirsel, hatta toplumsal düzenlemeler olarak kabul edilecek biçimde bu tür kategorilerin şekleştirilmesi. Adım (1) ve (2), açıkça ayrı olmaların karşın, bazen üçe yol açarlar.

Unconscious ile İngilizce'ye 19. yüzyılın ortalarında (muhtemelen ilk De Quincey'de) giren subconscious [bilinçaltı] arasında da belirsizlik vardır. Önek olarak *sub* “alt” ya da “aşağı” anlamını taşır – bu da sözcüğün unconscious'm sonraki pek çok kullanımıyla çakışmasına neden olacaktır. Fakat “yetersiz” ve “eksik” anlamları da vardır, bu da farkında olmayla olmama arasında normal geçişe izin veren unconscious'm pek çok kullanımıyla sözcüğün çakışmasına neden olur. 1920'lerde Freud'un popülerleşmesinde ve sonraları yaygın kullanımda, unconscious ile subconscious sık sık birbirinin yerine geçti. Fakat “yetersiz” ve “eksik” anlamını esas alarak, “normal” geçiş içerimine direnen ve özel yöntemler dışında geçişin mümkün olmadığı, tümüyle unconcious bir alanın altını çizen bir ekol buna direndi; subconscious bu durumda popüler bir yanlış anlama olarak değerlendirilir. Yine de hem öteki anlamından ötürü, bilincin “altında” olan, hem de, öyle görünüyor ki, deneyimleriyle unconscious'ın anlam (1)'ini kabul eden pek çok kişi subconscious'ı (tam da kimi ya da pek çok “normal” geçiş içerimiyle birlikte) bunu anlatmaya yeterli buldıkları için, sözcük yaygın kullanımda kalmıştır. (“Bunu niçin yaptığının farkında (conscious (iv)) değildim, ama o zamandan bu yana gerçek nedeninin farkındayım (conscious (iv)).” Fakat “muhtemelen bilinçaltıydı” diye eklemenin kendiliğinden yalnızca “o zaman farkında değildim” anlamına gelip gel-

mediği; ya da o zaman bilinen ya da özgül bir fark edilebilir nedenden ötürü farkında olunan alanın (bu tür nedenlerin doğal olarak bulunduğu yer olan unconscious varsayımına karşıt olarak) tersine, bilinmeyen (pek çok kuramda daha güçlü olan unconscious sözcüğünü gereksinen) bir alanı mı içerimlediği belli değildir). Öyle görünüyor ki, unconscious ile subconscious arasındaki belirsizlik büyük ölçüde, unconscious'a ilişkin tartışmaları yeniden devreye sokar.

Unconscious'ın 20. yüzyıldaki özelleşmiş kullanımları, genel kullanımda anlam (iii) ve (v) ile özel bağlamlarda süregelen anlam (vi)'yı anlatmak için alternatif bir olumsuz biçimin, not conscious, tercih edilmesine neden oldu.

Bkz. PSYCHOLOGICAL

UNDERPRIVILEGED [Ayrıcalıksız]

Underprivileged, şu anda toplumsal ve siyasal yazında yaygın-
sa da, oldukça yeni bir sözcük gibi görünüyor. *Privelege* sözcüğünde [ayrıcalık] (krşl. PRIVATE [özel]) gelişen özel yarar ya da hak şeklindeki birincil anlamdan ötürü özellikle ilginç bir sözcüktür bu. Gerçekten de en eski anlamı bireye ilişkin yasal bir hüküm idi, dolayısıyla özel ya da belirli bir haktı. Dolayısıyla böyle bir hakka ya da haklara sahip olmayan birine underprivileged denebilirdi. Bununla birlikte, *privileged*'in [ayrıcalıklı] modern toplumsal ve siyasal anlamı öylesine güçlü olmuştur ki, underprivileged'in asıl gelişiminin neredeyse tam tersidir. Kimi zaman kullanıldığı gibi, *yoksullar* ya da *ezi-
lenler* için bir örtmece olarak görülebilir. Fakat, *privelege*'in normal bir durum olduğu şeklinde kafa karıştıran –bazen cömert, bazen aldatıcı– bir anlamla birlikte daha karışık bir şey de meydana gelmiş olabilir. 'Hepimiz (ya da neredeyse hepimiz) artık orta sınıfız' kesinlemesinin söz düzeyindeki tuhaflığıyla karşılaştırın bir. Bu durumda, underprivileged toplumsal varoluşun varsayılan normal düzeyinin altında kalanları işaret etmek için kullanılan bir tür özel durumdur. Öyleyse underp-

rivileged'in belirsizlik ya da bozma etkisi yapabileceği çok özgül ve olumlu toplumsal yararlar anlamındaki *privilege*'ın söz düzeyindeki sürekliliği göz önünde bulundurulduğunda, sorun neyin normal olduğu varsayımdır.

Under- (-sız, az) öneki bulunan biçimlerin varlığını sürdürmesinin de bununla bir ilgisi olabilir. *Underdeveloped* [azgelişmiş] ile karşılaştırın, burada da normal DEVELOPMENT [gelişme, kalkınma] (bkz. bu madde) varsayımı benzer ideolojik kesinliklere tanıklık eder. İnsani, hatta sosyalist duyguların bir göstergesi olan “mazlumların [underdog] halinden anlama” ifadesindeki *underdog* [mazlum] 19. yüzyıl sonlarından itibaren yaygın kullanımıyla, benzer ancak farklı bir oluşum içerir. Böyle bir düzenin var olmaya devam edeceği ya da etmesi gerektiği inancı ya da farkında olunmayan varsayımıyla, belli bir toplumsal düzenin kurbanlarına duyulan acımayı birleştirir.

Bkz. CLASS, DEVELOPMENT, PRIVATE

UNEMPLOYMENT [İşsizlik]

“İşsizlik, çokça onu karşılayacak bir sözcükleri olmadığından, erken Victoria dönemi reformcularının düşüncelerinin kavrama sınırlarının dışında kalıyordu... altmışlardan önce bu sözcüğe rastlamadım” (*Victorian England*, 27; 1936). G.M. Young'un bu sözünden dolayı unemployment sözcüğünün tarihi üzerine kimi tartışmalar yaşandı. E. P. Thompson bu düşünceye karşı çıktı: “işsiz, işsizler ve (daha az olmakla birlikte) işsizlik, hepsi 1820 ve 1830'ların sendika yazılarında, Radikal ya da Owengil yazılarda bulunabilir: 'erken Victoria dönemi reformcularının' kısıtlamaları başka bir şekilde açıklanmalıdır” (*The Making of the English Working Class*, 776n; 1963).*

Şüphesiz Thompson haklı, fakat tarih karışıktır. Unemployed [işsiz] çok daha eski bir sözcüktür. İlk olarak kullanılmayan bir şey anlamıyla 16. yüzyılda kullanılmış, 17. yüzyılda

(*) İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yay., 2004. s. 922.

Milton'un işsiz olmaktan çok bir şey yapmamak anlamında olan "rove idle unimploid" (aylak, başıboş gezmek) (1677) ifadesiyle insanlar için kullanılmıştır; 1677'de görülen bir örnek modern anlama daha da yakındır: "İngiltere ve Galler'de yüz bin insan işsiz". Kapitalist üretim ile ücretli işgücünün tarihinin önemli bir parçası olarak (krşl. WORK, job, LABOUR) üretici çabanın bir başkası tarafından ücretli istihdam olacak biçimde özelleşmesini temsil etmesi nedeniyle bu gelişen anlam önemlidir. Bu gelişme ilgili birçok sözcükte gözlemlenebilir. Bir yandan, INDUSTRY (bkz. bu madde), gayretli insan çabasının genel bir niteliği anlamından modern üretici kurum anlamına evrilmiştir. Öte yandan, o zamanlar belirli bir işle meşgul olmamayı anlatan (gerçi aylak'm eski İngilizce'den bu yana boş ve yararsız anlamında çok daha geniş bir kullanımı vardı) genel terimler olarak işsiz ve aylak, 'ücretli istihdam dışında' olmak ya da 'istihdam içinde ama çalışmıyor' biçiminde modern anlamlar kazandılar. Employ'un [iş vermek] kendisi de genel bir anlamdan - 'employed in affairs' (1584) - düzenli, ücretli iş anlamına gelişmiştir: 'publick employ' (1709); 'in their employ' (1832). Bacon'da (1625) 'Sekreterler ve iş verilenler' vardı ve employer [işveren] 18. yüzyıldan itibaren (aslında daha yaygın biçimde employer) modern anlamını kazanır; bunu employé ve Amerikan employee 19. yüzyılda takip eder. Bir ad olarak employ, 17. yüzyılda görülmektedir ve soyut, toplumsal bir terim olarak employ 18. yüzyıldan itibaren görülebilir. Genel ve soyut sosyal anlamlar edinmiş birer durum adı olarak employ ve unemploy 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarından itibaren bulunabilir; modern karşılıkları olan employment [istihdam] ve unemployment [işsizlik] sözcüklerinin öncüleridirler. Böylece 18. yüzyıl sonu itibariyle gerekli tüm sözcükler hazırды ve hem sorunun yeni ölçeğinde hem de sorunun, toplumsal bir durum olarak görülmesiyle 19. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlık kazandı.

Employ Fransızca yakm kök employer'den, o da Latince edilgen biçim implicari'den - katılmış ya da ilişkili -bu da Latince

kök sözcük *implicare*'den -katlamak, katmak (*imply* sözcüğü de bu kökten gelir)– geliyordu. İlk anlamı bir şeyi (15. yüzyıl) ya da bir kişiyi (16. yüzyıl) bir amaç için kullanmaktır; her iki anlam da hâlâ geçerli. Ücretli emeğin tarihi içinde bu, gördüğümüz üzere, ücretli işe almak anlamını aldı. *Idle* [aylak] ile etkileşimi özellikle ilginçtir. İnsanlara uygulanan geniş anlama yaklaşık 1450'den bir örnek verilebilir:

To devocionne evre and Comtemplacionne
Was sho gyven and nevre ydel.

[Sürekli ibadet ve tefekkürde meşguldu ve hiç boş durmazdı.]

Fakat 1530-1 Yasası'nda “to arest the sayde vacaboundes and ydell persones” [Sözügeçen serserileri ve aylakları tutuklamak] karakteristiğini buluruz. Uzun zaman sürdü bu anlam, ama 1764'te Burn şu gözlemde bulunacaktı: “they are idle for want of such work as they are able to do” [yapabilecekleri işler bulunmadığı için boşlar] – modern anlamıyla unemployment'ın algılandığını söyleyebiliriz. Unemployment'ın modern anlamı (18. yüzyılın sonlarından itibaren) açıkça *idle*'m çağrışımlarından sıyrılmasına bağlıdır; kişisel bir durumdan (*idleness*) çok toplumsal bir hali tanımlar. Bu zorunlu ayrıma sürekli bir ideolojik direniş olmuştur; Young'ın çizdiği tarih kadar kendisine ilişkin Thompson'ın eleştirisi budur. Direniş hâlâ geçerli ve sözcüklerle ilişkili olarak, özellikle haberlerde işten çıkarılan, fabrikalarına kilit vurulan ya da grevdeki işçileri anlatmak üzere *idle*'ın kullanımında kendisini gösteriyor. Güçlü ahlâksal içerimleriyle *idle*'m bu bağlamda ideolojik kasıtları ya da etkileri olmalı. “Many thousands idle” [binlerce işsiz güçsüz] sözü zihnimizde yer eder.

Manidar unemployable –modern anlamda employment'a uygun olmayan– 19. yüzyılın sonlarına kadar gider.

Unemployment benefit'in [işsizlik yardımı] ya da işsizlik tazminatının yaygın adı olan *dole* [sadaka] üstüne de bir not ekleyebiliriz. 10. yüzyıldan itibaren *dole* pay ya da hisse anlamı taşıyordu (eski İngilizce *dal*'dan) ve 14. yüzyıldan itibaren

hayrına verilen para ya da yiyecek demek oldu. İşsizlik yardımının nasıl verildiğini değilse de, alındığını gösteriyor.

Bkz. CAPITALISM, LABOUR, WORK

UTILITARIAN [Faydacı]

Utilitarian sözcüğünde şöyle bir sorun vardır: sözcük, uygulamada yaygın bir şekilde kabul edilen, ancak resmî adına genelde pek gönderme yapılmayan belli bir felsefi sistemin tanımıdır.

Ayrıca, *practical* [pratik] ya da *material* [maddi], sınırlı sayıda bir dizi nitelik ya da çıkarı da tanımlar. Birçokları bu çifte anlamın tek bir köke dayandığını, bunun da belirli bir MATERIALIST [maddeci] (bkz. bu madde) felsefenin kaçınılmaz sonucu olduğunu söylemektedir. Ancak kendi varsayımlarının sonuçları kadar düşmanlarının kara çalmaları da yüklenmiş olması nedeniyle utilitarian, *materyalist* ile çok benzerdir. Sözcük, 14. yüzyıldan beri genel yararlılık anlamında İngilizce'de kullanılan *utility* (Latince yakınkök *utilitas*, Latince kök sözcük *uti* -kullanım, yarar) [fayda] sözcüğünden gelmektedir. Nesnelerin başlıca değer ölçüsü olarak *utility* sözcüğünün yayılması, büyük ölçüde 18. yüzyıl Fransız ve İngiliz düşüncesi dolayısıyladır. Sözcük, mevcut toplumsal düzene ya da tanrıya göre yapılan değer tanımları gibi insanların çoğunluğunun, ya da bir anlamda tüm insanların, çıkarlarını dikkate almayan toplumsal amaç tanımlarına karşı etkili bir araçtı. Değer ölçüsü, bir şeyin insanlara ve, bu düşüncenin gelişmesiyle birlikte, özellikle de çoğunluğa, "en çok sayıda insana", faydalı olup olmadığıydı. Bilinçli bir tanım olarak utilitarian İngilizce'de ilk olarak, Jeremy Bentham tarafından, "the professors of a new religion"ı [yeni bir din tebliğ edenleri] 1781'de vurgulamak için, 1802'de de büyük harfle adlandırmak için kullanılmıştır. "Topluluğun mutluluğunu artırma eğilimi azaltma eğiliminden daha büyük olduğunda" bir eylem, "fayda ilkesine uygundu". Aslında *happiness* [mutluluk], John Stuart

Mill'de de (*Utilitarianism*, 1861) olduğu gibi sistemin anahtar sözcüğüydü: “amaç diye tanımlanabilecek tek şey ...mutluluk”. Fakat, çoğu zaman *pleasure* [haz] sözcüğüyle yer değiştirdi, bu da *pleasure* sözcüğüne, özellikle de başkalarının hazza söz konusu olduğunda, hem bildiğimiz itirazların toplanmasına yol açtı hem de sözcük öylesine değişti ki, hatta ciddi insanlar tarafından bile öylesine hafif gösteriliyordu ki, değer konusunda yapılan en zor tartışmalar için güç bir terim oldu. Bununla birlikte, özgül utilitarian sistem içerisinde, *usefulness* [yararlılık] sözcüğünün karakteristik olarak sınırlı tanımları - hem karakteristik olarak bireyle sınırlı olması, hem de Mill'in bir tek “toplumsal düzenlemelerin salt ticari kısmını yönetme”ye yeterli gördüğü faal, ama sınırlı pratikliği - *pleasure* ve *happiness* kavramlarını sınırlamaya ve bunlara hakim olmaya başladı. Ironik biçimde BUREAUCRATIC ve INDUSTRIAL CAPITALIST SOCIETY'nin (bkz. bu maddeler) [bürokratik ve endüstriyel kapitalist toplumların] işleyiş felsefesi oldu.

Diğer anlamı, sonuç itibariyle felsefi gelişimden etkilenmiş olsa da, bununla doğrudan ilişkili değildir. 1859'da Coleman “şu ağacın pitoresk ya da romantik manzarasının yerine faydacı manzarasına dönmek” diye yazmış; ayrımın bir yanındaki terimler diğerindeki terim kadar önemli. Coleman makul bir şekilde belli bir ağacın kullanımlarından bahsediyordu, ama bu dönemde *use* [kullanım, yarar] sözcüğü esas olarak nesnelerin ya da ticari malların üretimini anlatmaya dönüktü, dolaısıyla bir ağacın diğer yararları anlam daralmasına uğramış *romantic* [romantik] ya da *picturesque* [pitoresk] (her ikisi de anlamlı bir biçimde sanat terimleridir) terimlerine gereksinim duyar. İnsanların ağacı kereste kadar gölgesi için, altına sığınmak için ya da izlemek için de kullandıkları söylenebilir, fakat - mevcut, güçlü tüketim anlamıyla - *use* sözcüğü böyle bir yelpaze içinde kolay değildir. Dile getirilen bu anlam açısından utilitarian'ın vurguladığı şey, belli eylem türlerinin diğerlerinden ayrılmasıdır. Son derece pratik bir sözcük olan ART (bkz. bu sözcük) farklı bir eylem türü ve farklı bir mutluluk ya da haz türünü anlatmak üzere, aynı hareketin parçası olarak, an-

lamca özelleşmiştir: yani *contemplative* [seyre dayalı] ya da *AESTHETIC* [estetik] (bkz. bu madde) haz. Böylece başka şeyler yapmak için bir şeylerin uzun süre kullanılması iki amaçla özelleştirilir: *art* ve *utility*.

Şeylerin metalara dönüştüğü kapitalist üretimin kökeninde bu ayrım yatar. Örneğin “this money-getting utilitarian age” [bu para-edinen faydacı çağda] (1839) gerçekleşen değişimdir bu ve bir anlamda gerçek bir değişimdir. Fakat, *materialist* ile birlikte, çeşitli itirazlara uğradı ve birbirine karıştı. Utilitarianism ile *materialism*’e [maddecilik] karşı çıkanların çoğu; bu dünya görüşlerinin uygulamada yaygın olarak kabul edilen zorluklarını, geleneksel toplumsal düzen ya da tanrı adına “en çok sayıda insanın en büyük mutluluğu”ndan önce gelen geçmişten kalma değerleri öne çıkarmak için kullanmıştır. Fakat, *utility* sözcüğünün kuramsal ve pratik olarak kapitalist üretim koşullarına özelleşmesiyle ve özellikle de “en büyük sayının en fazla mutluluğu”nun bu nihai amacı düzenleyen mekanizma olarak kabul edilen organize *market* [pazar] (sözcüğün 19. yüzyıldaki gitgide soyutlaşan anlamıyla) koşullarına tercüme edilmesiyle şaşılacak biçimde desteklenmiştir. Önceden eleştirel bir kavram olan *utility* sözcüğü bu bağlamda hem onaylayıcı hem de küçük düşürücü bir anlam kazanmıştır ve en çok sayıda insanın mutluluğunu savunmak için başka terimler bulunması gerekmiştir.

Bkz. CONSUMER, WELFARE

V

VIOLENCE [Şiddet]

Violence sözcüğü, “şiddet kullanarak soygunculuk”ta olduğu gibi, ilk anlamı fiziksel saldırı iken, tanımlaması kolay olmayan biçimlerde de çok yaygın bir şekilde kullanılması nedeniyle artık güç bir sözcük. Fiziksel saldırıyı anlam (i) olarak kabul edersek, silah veya bomba kullanımı da dahil olmak üzere fi-

ziksel gücün kullanımını açık bir genel anlam (ii) olarak kabul edebiliriz, fakat o zaman bunun “izinsiz” kullanımlara özgü olduğunu eklememiz gerekir: “terörist”in şiddeti gibi, ancak düşmanları dışında bir ordu için söz konusu olamaz, çünkü bu durumda “güç” tercih edilir ve çoğu savaş operasyonu ve hazırlığı “savunma” olarak tanımlanır; hakeza “kısıtlama getirmek”, “düzeni yeniden sağlamak” ile “polis şiddeti” arasındaki benzer taraftar anlam yelpazesi. (i) ve (ii)’den açık bir şekilde her zaman ayırt edilemeyen, şiddet içeren fiziksel olayların aktarımını içerebilen, ancak esas olarak böylesi olayların dramatik biçimde gözler önüne serilmesini anlatan “televizyonda şiddet” ifadesinde görülen görece basit bir anlam (iii) de ekleyebiliriz.

Güçlük, tehdit olarak şiddet anlamı (iv) ile denetlenemeyen davranış olarak şiddet anlamını (v) birbirinden ayırmaya çalıştığımızda başlar. Anlam (iv), tehdit fiziksel şiddet şeklinde olduğunda açıktır, fakat genellikle gerçek tehdit ya da gerçek uygulama denetlenemeyen davranıştan ibaret olduğunda kullanılır. “Öğrenci şiddeti” olarak bilinen olgu, anlam (i) ile (ii)’ye uygun vakaları içerir, fakat şüphesiz anlam (iv) ile (v)’e uygun vakaları da içerir. Dolayısıyla sözcüğün duygusal gücü bir hayli kafa karıştırıcı olabiliyor.

Burada söz konusu olan çok eski bir karışıklıktır. Violence eski Fransızca yakm kök *violence*, Latince *violentia*’dan - ateşlilik, atılğanlık - en son aşamada Latince kök sözcük *vis*’den - güç - geliyor. Violence sözcüğü 13. yüzyıl sonlarından itibaren fiziksel güç anlamını edinmiştir ve 1303’te bir papaza vurulmasına atfen kullanılmıştır. Aynı dönemden itibaren yakın bir anlamda dünyanın

Of filthe and of corrupcion
Of violence and oppression.

[Pislik ve yozlaşma
Şiddet ve baskı.]

içinde olduğunu bize hatırlatır. Ancak bu kullanım şiddet’in her iki şekilde de uygulanabileceğini bize hatırlatması nede-

niyle ilginçtir; Milton'ın I. Charles hakkında vurguladığı gibi: “a tedious warr on his subjects, wherein he hath so farr exceeded his arbitrary violences in time of peace” [barış zamanında bile keyfi şiddet uyguladığı tebasına karşı sinsi bir savaş] (1649). Violence ile geleneğin ya da saygınlığın hiçe sayılması anlamındaki *violation* [ihlal] arasında belirgin bir etkileşim görülmüştür. Karmaşıklığın bir parçası da budur. Fakat violent [şiddetli] yoğunluk ya da sertliği anlatmak için, Latince'de olduğu gibi, İngilizce'de de kullanılmıştır: “marke me with what violence she first lov'd the Moore” [Maglepli'yi hangi şiddetle sevdiyse bana da ondan ver] (*Othello*, II, i); “violence of party spirit” [parti ruhunun şiddeti] (Coleridge, 1818). 1696'da ilginç bir not görülür: “violence ... figuratively spoken of Human Passions and Designs, when unruly, and not to be govern'd” [şiddet... çok güçlü ve denetlenemeyecek durumda olduğunda insan tutkuları ve tasarıları hakkında mecazi olarak kullanılır]. Anlam (iv) ile (v)'in gerçek zorluklarının altında yatan şey, bu anlamın fiziksel güç anlamıyla etkileşimidir; “violently in love”daki [şiddetli aşık] gibi bir anlam (iv), uygulamada asla yanlış anlaşılmamıştır. Fakat devletin sadece (i) ve (ii) anlamlarında değil de, daha eleştirel bir biçimde (iv) anlamında güç kullandığı söylendiğinde - belirli bir zamanda ya da belirli bir yerde “hukuk ve düzen”in çiğnenmesinin sonucu olarak ima edilen bir tehdit - violence'ın bu durum için hem “izin verilen” güç anlamından dolayı hem de “denetlenemez” olmadığından dolayı yanlış bir sözcük olduğu gerekçeyle itiraz edilir. Aynı zamanda neyin “denetleneme”diği sorularından kaçınılabilir. Sözcükteki değişikliğe rağmen, fiziksel güç değil de, “denetlenemeyen” anlamı çerçevesinde, yüksek sesli ya da hararetli (hatta çok güçlü ve ısrarlı) sözel eleştiri de violent diye tanımlanmıştır yaygın olarak ve bunun iki adım ötesi -var olan bir düzenlemeye yönelik tehdit ya da mevcut bir gücün tehdidi- bazen, anlam (i) ve (ii)'deki güçlü violence anlamına geçiş için aracı olmaktadır.

Şayet kendisine (bir başka anlamda (vii)) şiddet uygulanmayacaksa -anlamından koparılmayacaksa, (16. yüzyılın son-

larından itibaren)– sözcüğün daha önceden özgül olarak tanımlanmaya ihtiyacı olduğu açıktır.

W

WEALTH [Servet, zenginlik]

Wealth sözcüğü *health* [sağlık] sözcüğüne örneksemeyle, eski İngilizce yakınkök *wel* ya da *well*'den gelen *well* [iyi] zarfından ya da eski İngilizce yakınkök *wela*'dan gelen *weal* [refah] adından türetilmişti herhalde. Mutluluk ve refahı ifade etmiştir, fakat sorun çıkma durumunda yalnız birini de açıkça içermileyebiliyordu. Modern anlam şu örnekte yeterince açıktır:

For here es welth inogh to win
To make us riche for evermore.

[Çünkü işte kazanmaya,
bizi sonsuza dek zengin etmeye yetecek mal mülk.] (1352)

Fakat anlamın genişliği, “worldly welthe”i [dünya malı/zenginliği] (1340) ayırt etme ihtiyacında kendini gösterir ve “nulus est felicior” (hiç kimse daha mutlu değildir) 1398’de “no man hath more welth” olarak çevrilmiştir. Yaklaşık 1450’de “with-oute you have I neither joye ne welthe” [sensiz ne neşem var ne mutluluğum] örneği ve Wyath’da (1542) açıkça mutluluk anlamı görülür: “syns every wo is joynid to some welth” [Her keder bir servete bağlı olduğuna göre]. *Common weal*, *commonweal* ve *common wealth*’ten gelen *commonwealth*, bir tür toplumsal düzen şeklindeki ilişkili ama özel anlamını geliştirmeden önce, herkesin iyiliği gibi genel bir anlam taşıyordu. Hâlâ “for the welth of my soul” (1463) diye yazmak mümkündü.

Wealthy genel anlamıyla (14. yüzyıldan itibaren) herhalde 15. yüzyılın ortalarına kadar daha çok kullanılıyordu ve ülkenin zenginliği şeklinde özelleşmesi kişinin zenginliği anlamı-

dan daha önce gibidir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren bir şeyin bolluğunu anlatmak üzere geçmişten kalma bir anlamda kullanılıyordu: “wealth of saumon”; “wealth of examples”. 17. ve 18. yüzyılda sözcük, para ve mal mülkle daha kesin bir ilişkinin yanı sıra güçlü bir küçümseyici ikincil anlam kazandı. Adam Smith’ten (ki çok meşhur kitabında ünlü bir 17. yüzyıl anlatımı olan *wealth of nations*’ı [ulusların zenginliği] kullanmıştı) itibaren siyasal iktisatçılar, kişinin zenginliği ile toplumun zenginliği arasında ayırım yapmaya çalıştılar. İkincisinin üretim şeklinde ayırt edilmesi için, birincisinin mal mülkle yerli ve çoğu zaman yerici bir ilişkisi vardı: “a man of wealth... implies quantity... a source of wealth... quantity is not implied... products” [kişi zenginliği... nicelik bildirir, zenginlik kaynağı ise... nicelik değil, ürünleri bildirir] (1821). Fakat bütüne bakılacak olursa, *wealth* ve *wealthy* bireyci ve mülkiyetle ilgili anlamlarda, paraya başat bir gönderimle ortaya çıkmıştır. Öbür ekonomik anlamı için *resources* gibi başka sözcükler bulundu. Mutluluk ve iyi olma durumuna ilişkin anlamı öylesine kaybolmuş ve unutulmuştu ki, Ruskin (*Unto this Last*, iv, 26) kimi üretimlerden sonra ortaya çıkan mutsuzluk ve tükenmeyi anlatmak için yepyeni bir sözcük uydurmak zorunda kalmıştı. Bunlar özelleşmiş anlamıyla *wealth*’e yolaçtı, ama karşıt tertimine de, *illth*, ihtiyaç vardı. Şimdi kulağa tuhaf gelse de, başlangıçtaki türetimi andırıyor bu ve de 14. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasında zaman zaman kullanılan ve 19 ile 20. yüzyılda kısa bir süre için canlanan *illfare* onun öncüsü olmuştu.

Bkz. COMMON, WELFARE

WELFARE (Refah)

Welfare, hâlâ tanıdık anlamıyla, *well* [iyi] ile ilk başlarda seyahat ya da varış, sonradan ise yiyecek kaynağı anlamlarıyla *fare* sözcüklerinden oluşan orta İngilizce *wel fare* deyimiydi aslında. *Welfare* sözcüğü 14. yüzyıldan itibaren genellikle mutluluk ya da refahı ifade etmek için (krşl. *WEALTH*) kullanılmıştır: “thy

negheburs welfare" (1303); "welfare or ilfare of the whole realm" [bütün ülkenin iyi ya da kötü durumda olması] (1559). Kayıtlı örneklerde çoğunlukla yerici ikincil bir anlam olarak cümbüş anlamı görülür: "such ryot and welfare and ydleness" [böylesi kargaşa, cümbüş ve aylaklık] (1470); "wine and such welfare" [şarap ve onca cümbüş] (1577). Welfare sözcüğünün düzenli bakım ya da tedarik nesnesi şeklinde genişletilmiş bir anlamı, 20. yüzyılın başlarında oluştu; bu anlamdaki eski sözcüklerin çoğu (bkz. özellikle CHARITY) uygun olmayan çağrışımlar kazanmıştı. Hakeza welfare-manager (1904); welfare policy (1905); welfare work (1916); welfare centres (1917). Warfare State'den (savaş devleti) farklı olarak Welfare State (refah devleti) ilk olarak 1939'da adlandırılmıştır.

Bkz. CHARITY, UTILITARIAN, WEALTH

WESTERN [Batılı]

Uluslararası siyasal adlandırmada Western ve the West'in [Batı] artık kimi ilginç kullanımları görülüyor. Bazı durumlarda terim coğrafi gönderimini o kadar yitirmiştir ki, sözgelimi, Japonya'yı bir Western veya Western-type [Batı tipi] toplum olarak tanımlamaya olanak verir. Üstelik (savunulacak olan) the West ne yazık ki değişken coğrafi ve toplumsal tanımlara tâbidir. Bu arada bir Alman Marksistinin *Doğu* ideolojisini taşıdığını söyleyen bir göndermeye de rastladım.

Coğrafiden toplumsala dönüşen Batı-Doğu karşıtlığı çok eskidir. Avrupa'daki en eski örneği Roma İmparatorluğu'nun 3. yüzyılda Batı-Doğu diye bölünmesinden gelmektedir. Hristiyan kilisesinin 11. yüzyıldan itibaren Batı-Doğu olarak ikiye bölünmesinde çok güçlü ve sürekli bir kültürel karşıtlık vardır. Görece sınırlı olan bilinen dünyalardaki bu iç bölünmeleri Batı'mın Hristiyan ya da Greko-Romen (her zaman aynı şey değildir) ve Doğu'nun İslam ya da, daha genel olarak, Akdeniz'den Hindistan ve Çin'e uzanan ülkeler olarak tanımlanması izlemiştir. Batı ve Doğu (ya da *Şark*) dünyaları 16 ve 17.

yüzyıldan itibaren bu şekilde tanımlandı. Avrupa'da sistematik coğrafyanın gelişmesiyle, açıkça Avrupa bakış açısından, bir *Yakın* (Akdeniz'den Mezopotamya'ya), bir *Orta* (İran'dan Sri Lanka'ya) bir de *Uzak Doğu* (Hindistan'dan Çin'e) tanımlandı. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce İngilizlere ait bir askerî emir tanımlaması, bu eski tanımlamayı geçersiz kıldı, şu anda olduğu üzere, *Yakın Doğu*'yu *Orta Doğu* yaptı. Yine de bu arada Avrupa'da Slav halklarını *Doğulu* diye tanımlayan Batı-Doğu bölümlenmeleri denenmişti. Birinci Dünya Savaşı'nda farklı ama bağlantılı bir kullanım vardı; Britanya ve Fransa Batılı güçlerken Almanya, Rusya *Doğu* cephesindeydi. İkinci Dünya Savaşı'nda Batılı Müttefikler, artık ABD de dahildi, kuşkusuz *Doğulu* müttefikleri SSCB'yle ilişki kurmuşlardı. Ancak savaştan sonra Avrupa'nın bölünmesi ve önceki müttefikler arasındaki soğuk savaşla birlikte Batı ile Doğu, günümüzdeki siyasal yapılanmalarına kavuştu, kuşkusuz biraz belirgin coğrafi biraz da eski (ama farklı) kültürel yapılanmalar üstüne kendisini kuruyordu. Bu tanımın niteliği o zaman, Batılı ya da Batı'nın *serbest girişime dayalı* ya da *kapitalist* toplumları, özellikle de onların (coğrafyayı içinden çıkılmaz hale getiren) siyasal ve askerî ittifaklarını kapsayacak biçimde genişletilmesine ve *Doğulu*'nun da, daha az yaygın olmakla birlikte, *sosyalist* ya da *komünist* toplumları kapsayacak biçimde genişletilmesine olanak vermişti. (Buradan hareketle, her halükarda Batı Avrupa'da ortaya çıkan *Marksizm* tuhaf biçimde *Doğu* ideolojisi olarak tanımlandı.) Bu gitgide siyasallaşan tanımlardan doğan daha belirgin coğrafi güçlükler, Batı tarzı ya da Batı tipi gibi ifadelerde kendisini gösteriyor zaman zaman.

Bu karmaşık tarihin ardından, 18 ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren kilit bir kavram olan Batı uygarlığını tanımlama sorunu, gösterildiğinden çok daha güç bir hal alır. Kültürel geleneğinin (Greko-Romen ya da Hristiyan) günümüzdeki siyasal kültüre (Batı) mal edilmesinin, Batı-Doğu yerine bazı bakımlardan daha önemli bir dünya bölümlemesi olarak Kuzey-Güney'in (zengin-yoksul, *sanayileşmiş-sanayileşmemiş*, *gelişmiş-azgelişmiş* toplumlar ve ekonomiler) geçirilmesiyle daha da

karmaşılaşması ilginçtir. Fakat Batı-Doğu karşıtlığının siyasal ve ekonomik biçiminden doğmuş olan Kuzey-Güney kuşkusuz kendi coğrafi güçlüklerini beraberinde getirmektedir.

Bkz. CIVILIZATION, DEVELOPMENT

WORK [Çalışma, iş; çalışmak]

Work sözcüğü [çalışma, iş] eski İngilizce'den *weorc* adı ile *wyrčan* fiilinin modern İngilizce'deki karşılığıdır. Bir şey yapmayı ve yapılmış bir şeyi anlatmak için kullandığımız en genel sözcük olarak, uygulama alanı, elbette çok geniş olmuştur. En ilginç ise, sözcüğün artık düzenli, ücretli istihdamı anlatmak için özelleşmesidir. Bununla kalmıyor, doğal biçimde bahçede çalışmak'tan [working] bahsedebiliyoruz. Fakat, önemli bir örnek verirse, evi çekip çeviren ve çocukları büyüten faal bir kadın, çalışan kadından ayrılır, yani ücretli istihdamda değildir. Yine: "ilk insan gerçek anlamda çalışmazdı ... gerçek çalışma, düzenli çalışma, kişinin geçimi için emek, tarımın icat edilmesiyle var olmuştur" (1962). Sözcüğün eyleme ve çaba ya da başarıya işaret eden temel anlamı; böylece "düzenli" ya da süreli çalışma, ya da bir ücret veya maaş karşılığında çalışma, yani kiralama gibi atfedilen şartların tanımlanmasıyla, düzensiz ve eksik bir şekilde olmakla birlikte, değiştirilmiştir.

Work sözcüğü ile LABOUR [emek] (bkz. bu madde) arasında ilginç bir ilişki vardır. *Labour* sözcüğünün ortaçağda güçlü bir zahmet ve çok çalışma anlamı vardı; eskiden work sözcüğünün de anlamlarından biri *toil* [çok çalışma, çabalama] idi. *Toil* sözcüğü karıştırma ve ezme anlamlarındaki bir Latince kök sözcükten türemiştir ve 14. yüzyıl da yorucu emek anlamını edinmeden önce, ilk olarak bela ve karışıklığı anlatan eşsesli bir sözcük olarak gelişmiştir. *Labour* ve *toil* hâlâ work sözcüğünden daha güç sözcükler, fakat el işçileri 13. yüzyıldan beri *labourers* [emekçiler] diye adlandırılıyorlar ve bu tür bir işin sağlanması da 17. yüzyıldan itibaren *labour* olarak adlandırıldı. Bu durumda, work daha genel bir eylem anlamı için el-

verişli görünüyordu: “Fie upon this quiet life, I want worke” [yazıklar olsun bu sakin hayata, ben iş istiyorum] (1 Henry IV, II, iv). Fakat 14. yüzyıldan itibaren *labourer* aynı zamanda *worker* [işçi] idi. *Workman* [işçi] eski İngilizce’den geliyordu, buna 17. yüzyıldan itibaren *workingman* [çalışan kimse] katılmıştı. En geç 15. yüzyıldan itibaren etkili bir *workfolk* [işçi ahalisi] ve 18. yüzyılda *workpeople* [işçi insanlar] sınıfından bahsediliyordu; elimizdeki bu tür kayıtlarda, çoğu zaman tanıdık bir edayla: “Buradaki işçi insanların ne kadar dolandırıcı bir vahşî sürüsü olduğunu tahmin edemezsiniz” (1708). *Working* sözcüğünün bir anlamının 19. yüzyıl başlarında *working class* [işçi sınıfı] şeklinde oluşması (bkz. CLASS) bu erken dönem sınıf tanımlamalarından yararlanmıştır.

Work sözcüğünün ücretli istihdam sözcüğüne (bkz. UNEMPLOYMENT) denk hale gelmesi, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesinin sonucudur. In *work* [çalışıyor olmak] ya da *out of work* [çalışmıyor olmak], üretim gücü araçlarını kontrolünde bulunduran biriyle belli bir ilişki içinde bulunmaktı. *Work* böylece üretici çabadan egemen toplumsal ilişkiye kaydı kısmen. Ev çekip çeviren ve çocuk büyüten bir kadına ancak bu anlamda çalışmıyor denebilir. Aynı zamanda, genel bir sözcük gerekli olduğunda bir kimsenin bazen *mesleğinden* [job] ayrı bir şekilde gerçek işini kendi kendine yaptığı söylenebilir. Ücretli istihdamda harcananın dışında kalan zaman “kendi zamanınız”, “serbest zaman” veya “holiday” [tatil] (eskiden dini bayram gününü anlatan sözcük) olarak ya da “leisure-time” [boş zaman] olarak tanımlanır (*Leisure* sözcüğü Latince izin verme anlamındaki bir sözcükten (*licere*) gelir ve 14. yüzyıldan itibaren fırsat ya da boş zaman anlamında kullanılmıştır; genellikle bir hayli çaba isteyen, ancak “ücretli zamanımız” a dahil olan *work* şeklinde de tanımlanmayan “boş zaman faaliyetlerimiz” i içerimleyecek biçimde *work* sözcüğünün daralması anlamlıdır.)

Job sözcüğünün gelişimi belki daha da anlamlıdır. Sözcüğün kökenleri karışık; her zaman esas olarak konuşma diline özgü bir sözcük olmuştur. 14. yüzyıldan “öbek” veya “parça” ve

16. yüzyıldan “araba yükü, yığın” gibi kullanımları vardır. 1557’de “certen Jobbes of woorke” [Bazı emek işleri] şeklinde bir ifade görülmektedir. Sınırlı bir iş şeklindeki anlam 17. yüzyılda kuvvetli biçimde gelişmiş, hâlâ geçerli anlamlarıyla *jobbing* ve *jobber* sözcükleri arada sırada olan, ufak “jobs of work” yapmak anlamında kullanılagelmıştır. Dolayısıyla kullanım alanı çok ilginçtir. 18. yüzyıl başlarında hırsız argosunda görülmektedir ve bu anlamı hâlâ etkindir. 17. yüzyılın ortalarından itibaren sözcük ayrıcalıklı muamele bağlamında kaydedilmiş, hileli uygulama ya da yolsuzluğa doğru kaymıştır; bu hâlâ *jobbery* sözcüğünde geçerlidir. 17. yüzyıldan itibaren hisse senetleri, bunların sahibi olmayan ama bunlardan para kazanan simsarlar ve alsatçılar tarafından alınıp satılmaya başladı. Tüm bu anlamlara karşın, *job* şu andaki normal istihdamı anlatan başlıca ve neredeyse evrensel terim olarak da gelişmiştir bir yandan. 20. yüzyıl ortalarında kol işçiliğindeki ya da dağıtımdakilerin yanı sıra *situation*, *position*, *post*, *appointment* vd. olarak önceden tanımlanan eski terimlerin yerine geçmede etkili bir süreci tamamladı. Bu sözcükler biçimsel olarak hâlâ kullanılıyor olabilir, fakat uygulamada neredeyse herkes hepsini (Hükümette ya da dışişlerindeki bir işten, ki burada insanların bir kariyeri de (bkz. CAREERS) olur, otobüste, ya da üniversitede veya inşaattaki bir işe kadar) *job* [iş] olarak tanımlıyor. Önceden sınırlı ve arada sırada olan istihdam için özel olarak ayrılmış bir sözcük (ve bu anlamıyla, *a price for the job* sözünde olduğu gibi, yaşayan bir sözcük; bu arada bireyin *malzeme* [the lump] olarak inşaata katılması sözcüğü tarihi bakımından anlamlı olabilir) düzenli ve normal istihdam için yaygın bir sözcük haline gelmiştir. Elbette *düzenli iş* diyoruz, ama etrafta dolaşıp ne iş olsa yapmaktan *-jobbing-* ayırt etmek için *uygun iş* diye bir şeyden de söz ediyoruz. *Jobs problem* [işsizlik sorunu] düzenli, ücretli istihdam sorunudur.

Bu tarihin izini sürmek olağanüstü zordur. Bu modern anlamın ilk olarak ABD’de geliştiğine dair kanıtlar var. Fakat sözcük, her zaman işi yapan kimsenin bakış açısından belli bir miktar çalışmanın tanımı olmuştur. Suça ve yolsuzluğa dönük

anlamaları bile, sözcük diğerleri tarafından çoğu zaman aşağılayıcı şekilde seçilip kullanılmadan önce, bu esas ögeye sahip olmuştur. *Work* hâlâ önemli bir sözcük, çoğu günlük kullanımda sadece *labour* ya da *job* anlamına gelmektedir. Fakat her türden çalışma deneyimi, daha olumlu anlamlarının bazısını değiştirmiştir. Çoğul olarak *works* sözcüğü hâlâ yansızdır, fakat *a work* görece gurur yüklüdür. *Labour* [emek] sözcüğü güç, zor ya da acı veren çalışma şeklindeki genel anlamından bir meta ve sınıfı anlatan terim olmuştur. Başka şeylerin yanı sıra *dignity of labour*'ı [emeğin saygınlığını] savunan siyasal hareket için bilinçli bir terim olarak kabul edilmiştir. Bütün bu gelişmeler birbirini etkilemiştir; çoğu hâlâ önemlidir. Fakat temellerinde hep şu kısa, konuşma diline özgü ve popüler sözcük, *job*, pratikteki önemli anlam yelpazesıyla birlikte yer almıştır: küçük bir iş; karşılığında maaş aldığınız faaliyet; yakalamanız, değiştirmeniz, yapmanız gereken şey; bildik iş deneyimi.

SEÇME KAYNAKÇA

TEMEL SÖZLÜKLER

- A New English Dictionary on Historical Principles*. Ed. J. A. H. Murray, H. Bradley, W. A. Craigie, C. T. Onions. Oxford 1884-1928. Düzeltilmiş yeniden basım, Giriş, Ek ve Kaynakça, 13 cilt. Oxford 1933. Ekler A-G, H-N. Oxford, 1972-.
- The Oxford Dictionary of English Etymology*. Ed. C. T. Onions, G. W. S. Friedrichsen ve R. W. Burchfield. Oxford, 1966.
- A Dictionary of the English Language*. Samuel Johnson. 2 cilt. Londra, 1755.
- Webster's Dictionary*. Ed. W. A. Neilson. Springfield, 1934.
- A Dictionary of Modern English Usage*. H. W. Fowler. Oxford, 1937.
- The Cambridge Bibliography of English Literature*. Ed. F.W. Bateson. "Language": Cilt I, 24-48. Supplement, ed. G. Watson, 8-36. Cambridge, 1940; 1957.
- A Dictionary of American English*. Ed. Craigie ve Hulbert. 4 cilt. Chicago, 1938.
- Dictionnaire de la Langue Française*. Ed. E. Littré. 7 cilt. Paris, 1956.
- A Dictionary of New English*. Ed. C. L. Barnhart, S. Steinmetz, R. K. Barnhart. Londra, 1971.
- Harper Dictionary of Contemporary Usage*. Ed. Morris. New York, 1975.
- Dictionary of the History of Ideas*. Ed. P. P. Wiener. 4 cilt. New York, 1968-73.

KELİMELEK VE DİL İLE İLGİLİ KİTAPLAR

- Barfield, O. *History in English Words*. 2. baskı. Londra, 1954.
- Bréal, M. *Semantics: Studies in the Science of Meaning*. Londra, 1900.
- Empson, W. *The Structure of Complex Words*. Londra, 1951.

- Öhman, S. "Theories of the Linguistic Field", *Word* içinde, IX (123-34), 1953.
- Spitzer, L. *Essays in Historical Semantics*. New York, 1948.
- Stern, G. *Meaning and Change of Meaning with Special Reference the English Language*. Göteborg, 1931.
- Trier, J. *Der Deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*. Heidelberg, 1931.
- Ullmann, S. *Principles of Semantics*. Glasgow, 1957.
- Volosinov, V. N. *Marxism and the Philosophy of Language*. New York, 1973. [Marksizm ve Dil Felsefesi, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., 2001.]

GENEL KAYNAKÇA

- Anderson, P. "The Antinomies of Antonio Gramsci", *New Left Review* içinde, 100, 1976-7. [Gramsci:Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji, çev. Tanık Günersel, Alan Yay., 1988.]
- Bell, D. "Sociodicy", *American Scholar* içinde, XXXV, 4, 1966.
- Bestor, A. E. "The Evolution of the Socialist Vocabulary", *Journal of the History of Ideas* içinde, c. IX, 3 (259-302), 1948.
- Bezanson, A. "Early Use of the Term Industrial Revolution", *Quarterly Journal of Economics* içinde, c. XXXVI (343-9), 1922.
- Briggs, A. "The Language of 'Class' in Early Nineteenth-Century England", *Essays in Labour History* içinde, ed. Briggs, A. ve Saville, J. Londra, 1960.
- Briggs, A. "The Language of 'Mass' ve 'Masses' in Nineteenth-century England", *Ideology and the Labour Movement* içinde, ed. Martin ve Rubinstein. Londra, 1979.
- Bury, J. B. *The Idea of Progress*. Londra, 1920.
- Clark, G. N. *The Idea of the Industrial Revolution*. Glasgow, 1953.
- Collingwood, R. G. *The Idea of Nature*. Oxford, 1945.
- Danby, J. F. *Shakespeare's Doctrine of Nature*. Londra, 1949.
- Debray, R. *Le Pouvoir Intellectuel en France*. Paris, 1979.
- Eichner, H. "Romantic" and its Cognates: the European History of a Word. Toronto, 1972.
- Erametsa, E. *A Study of the Word "Sentimental" and of Other Linguistic Characteristics of the Eighteenth-century Sentimentalism in England*. Helsinki, 1951.
- Febvre, L. "Capitalisme et Capitaliste", *Annales d'Histoire Sociale* içinde. Paris, 1939.
- Ferrara, F. *The Origin and Decline of the Concept of "Literature"*. Annali, Istituto Universitario Orientale. Napoli, 1973.
- Goldmann, L. *Towards a Sociology of the Novel*. Londra, 1975.
- Hill, C. *Change and Continuity in Seventeenth-century England*. Londra, 1974.
- Kroeber, A. L. ve Kluckhohn, C. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, c. 47. Harvard, 1952.
- Lovejoy, A. O. *Essays in the History of Ideas*. Baltimore, 1948.
- Lukes, S. *Individualism*. Oxford, 1973.

- Mckeon, M. *Keywords* hakkında değerlendirme, *Studies in Romanticism*, c. XVI, 1, 1977.
- Naess, A. Christophersen, J. A. ve Kvalo, K. ile birlikte *Democracy, Ideology and Objectivity*. Oslo, 1956.
- Nelson, B. "Sciences and Civilizations, 'East' and 'West'", *Boston Studies in the Philosophy of Science* içinde, XI, 1974.
- Panofsky, E. "Artist, Scientist, Genius", *The Renaissance: Six Essays* içinde. New York, 1962.
- Panofsky, E. "The History of Art as Humanistic Discipline", *The Meaning of the Humanities* içinde. Princeton, 1938.
- Popper, K. R. *The Poverty of Historicism*. Londra, 1957. [Tarihselciliğin Sefaleti, ev. Sabri Orman, İnsan Yay., 1998.]
- Schacht, R. *Alienation*. Londra, 1971.
- Seeman, M. "On the Meaning of Alienation", *American Sociological Review* içinde, c. XXIV (6), 1959.
- Skinner, Q. "Language and Social Change", *The State of the Language* içinde, ed. Michaels ve Ricks. Berkeley-Los Angeles, 1980.
- Suvin, D. "'Utopian' and 'Scientific'", *Minnesota Review* içinde, NS6, 1976.
- Wellek, R. *The Rise of English Literary History*. Chapel Hill, 1941.
- Wellek, R. *Concepts of Criticism*. New Haven, 1963.
- Wiley, B. *The Eighteenth Century Background*. Londra, 1940.
- Williams, R. "Keywords", *Politics and Letters* içinde. Londra, 1979.

- Ağız, lehçe, diyalekt [Dialect] 126
Aile [Family] 157
Ampirik, görgül [Empirical] 138
Anarşizm [Anarchism] 46
Antropoloji, insanbilim
[Anthropology] 48
Argo, jargon [Jargon] 210
Ayrıcalıksız [Underprivileged] 393
Batılı [Western] 404
Beğeni; tat [Taste] 380
Belirlemek, tayin etmek [Determine]
118
Biçimci, şekilci [Formalist] 166
Bilim [Science] 335
Bilinçdışı, bilinçaltı, bilinçsiz
[Unconscious] 388
Birey, bireysel [Individual] 194
Bölgesel [Regional] 320
Burjuva, kentsoylu [Bourgeois] 57
Bürokrasi [Bureaucracy] 60
Çağdaş, çağcıl, asri [Modern] 251
Çalışma, iş; çalışmak [Work] 406
Davranış [Behaviour] 54
Deha, dahi [Genius] 172
Demokrasi [Democracy] 112
Deneyim, tecrübe [Experience] 151
Devrim, ihtilal, inkılap [Revolution]
326
Diyalektik [Dialectic] 128
Doğa, tabiat [Nature] 265
Doğalcılık [Naturalism] 261
Doktriner [Doctrinaire] 130
Dolayımılama [Mediation] 247
Dramatik [Dramatic] 131
Duyarlılık, hassasiyet [Sensibility] 339
Edebiyat, yazın [Literature] 221
Eğitimli [Educated] 134
Ekoloji [Ecology] 133
Eleştiri, tenkit [Criticism] 102
Elit, seçkin [Elite] 135
Emek [Labour] 212
Emperyalizm [Imperialism] 191
Entelektüel, aydın; zihinsel
[Intellectual] 203
Erkek, insan, adam [Man] 227

Estetik, güzelduyu [Aesthetic] 39
 Eşitlik [Equality] 141
 Etnik [Ethnic] 144
 Evrim [Evolution] 144

 Faydacı [Utilitarian] 397
 Felsefe [Philosophy] 284

 Gelenek, rivayet [Tradition] 386
 Geleneksel, uzlaşım sal [Conventional]
 96
 Gelişme [Development] 124
 Geliştirmek [Improve] 193
 Genetik [Genetic] 171
 Gerçekçilik [Realism] 311

 Halk [Folk] 163
 Hegemonya [Hegemony] 174

 Irksal [Racial] 300

 İdealizm [Idealism] 183
 İdeoloji [Ideology] 185
 İlerici, ilerlemeye ilişkin [Progressive]
 294
 İletişim [Communication] 88
 İlgi, çıkar, faiz [Interest] 206
 İmaj, imge, suret, hayal [Image] 190
 İnsanlık [Humanity] 178
 İşsizlik [Unemployment] 394
 İyilik, hayır, iyilikseverlik,
 hayırseverlik [Charity] 66
 İzmler [Isms] 208

 Kapitalizm [Capitalism] 62
 Kişilik [Personality] 280
 Kitleler [Masses] 231
 Kolektif, toplu [Collective] 84
 Komünizm [Communism] 89
 Kökten, radikal [Radical] 303
 Köylü [Peasant] 279
 Kurgu [Fiction] 161
 Kurum [Institution] 202
 Kuşak, nesil [Generation] 169
 Kültür, hars [Culture] 105

 Liberal, serbest [Liberal] 216

Materyalizm, maddecilik
 [Materialism] 238
 Medya, kitle iletişim araçları [Media]
 245
 Mekanik [Mechanical] 243
 Meslek yaşamı, kariyer [Career] 64
 Milliyetçi, ulusalcı [Nationalist] 257
 Mit, söylen [Myth] 255
 Mutabakat, uzlaşma [Consensus] 93

 Organik [Organic] 274
 Orijinallik, özgünlük [Originality] 277
 Ortaçağ; ortaçağa özgü, ait [Medieval]
 250
 Ortak; yaygın [Common] 86

 Özel [Private] 292
 Özgürleş(tir)me [Liberation] 219
 Öznel [Subjective] 374

 Popüler [Popular] 285
 Pozitivist, olgucu [Positivist] 287
 Pragmatik [Pragmatic] 289
 Psikolojik [Psychological] 297

 Rasyonel, ussal, akli [Rational] 305
 Refah [Welfare] 403
 Reform, yeniden yapılan(dır)ma
 [Reform] 317
 Romantik [Romantic] 332

 Sanat [Art] 51
 Sanayi, endüstri [Industry] 198
 Seks, cinsel ilişki; cinsiyet [Sex] 343
 Servet, zenginlik [Wealth] 402
 Sınıf [Class] 73
 Sıradan, alelade [Ordinary] 271
 Sosyalist [Socialist] 347
 Sosyoloji, toplumbilim [Sociology]
 358
 Sömürü [Exploitation] 156
 Standartlar [Standards] 359
 Statü [Status] 363

 Şehir, kent [City] 68
 Şiddet [Violence] 399

Tarih [History] 176	Uygarlık, medeniyet [Civilization] 70
Tekel, monopol [Monopoly] 253	Uzman [Expert] 155
Teknoloji [Technology] 382	
Temsilci, temsili [Representative] 322	Ülke, kırlık [Country] 97
Teori, kuram, nazariye [Theory] 383	
Tepkili, tepkisel; tutucu, gerici [Reactionary] 309	Varoluşsal [Existential] 148
Ticaretçilik [Commercialism] 85	Yabancılaşma [Alienation] 41
Topluluk [Community] 91	Yapısal [Structural] 366
Toplum [Society] 353	Yaratıcı [Creative] 99
Tüketici [Consumer] 94	Yerli [Native] 260
	Yönetim, idare [Management] 229

18. yüzyıldan 19. yüzyıla dönüldüğünde İngiliz toplumu, Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi arasında değişiyor, bu değişim gündelik hayatta, dil ve anlayış farklılıklarını beraberinde getiriyordu. Kültür denen büyük gövdeye *sınıf*, *sanat*, *endüstri* ve *demokrasi* sözcükleri dahil oluyor, başka sözcükler de yeni bir tanımlama, anlamlandırma için dilin dünyasına sızıyordu. Bu sözcüklerin kimisi başka şekil ve anlamla dilin içinde mevcutken değişerek, kimisi de üzerlerindeki ölü toprağını silkeleyerek dile geri dönüyorlardı. Raymond Williams *Anahtar Sözcükler*'de seçili kimi kelimelerin tarihsel dönüşümünü toplumun kültürel tarihi açısından ele alıyor. Bu sözcükler, kimi zaman köken anlamlarını taşıyarak kimi zaman da yepyeni anlamlara bürünerek dönüşmekte olan kültürü sırtlanıyorlardı. *Anahtar Sözcükler* bu süreci anlamak için 'çilingir'in ihtiyacı olabilecek seçili kelimelerden oluşuyor. Bu nedenle, klasik sözlüklerden hem işlev hem de içerik olarak farklı bir kitap hüviyeti taşıyor. Yalnızca İngilizce için değil, benzer bir kültürel dönüşüm süreci yaşayan bütün dillere bu tür bir etkide bulunduğu için *Anahtar Sözcükler*'e dikkat etmekte fayda var!

